

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Princeton University Library

32101 064799644

5267
734

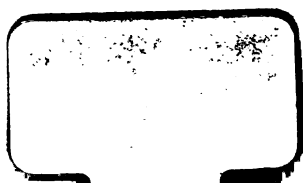
~~ANNEX 111~~

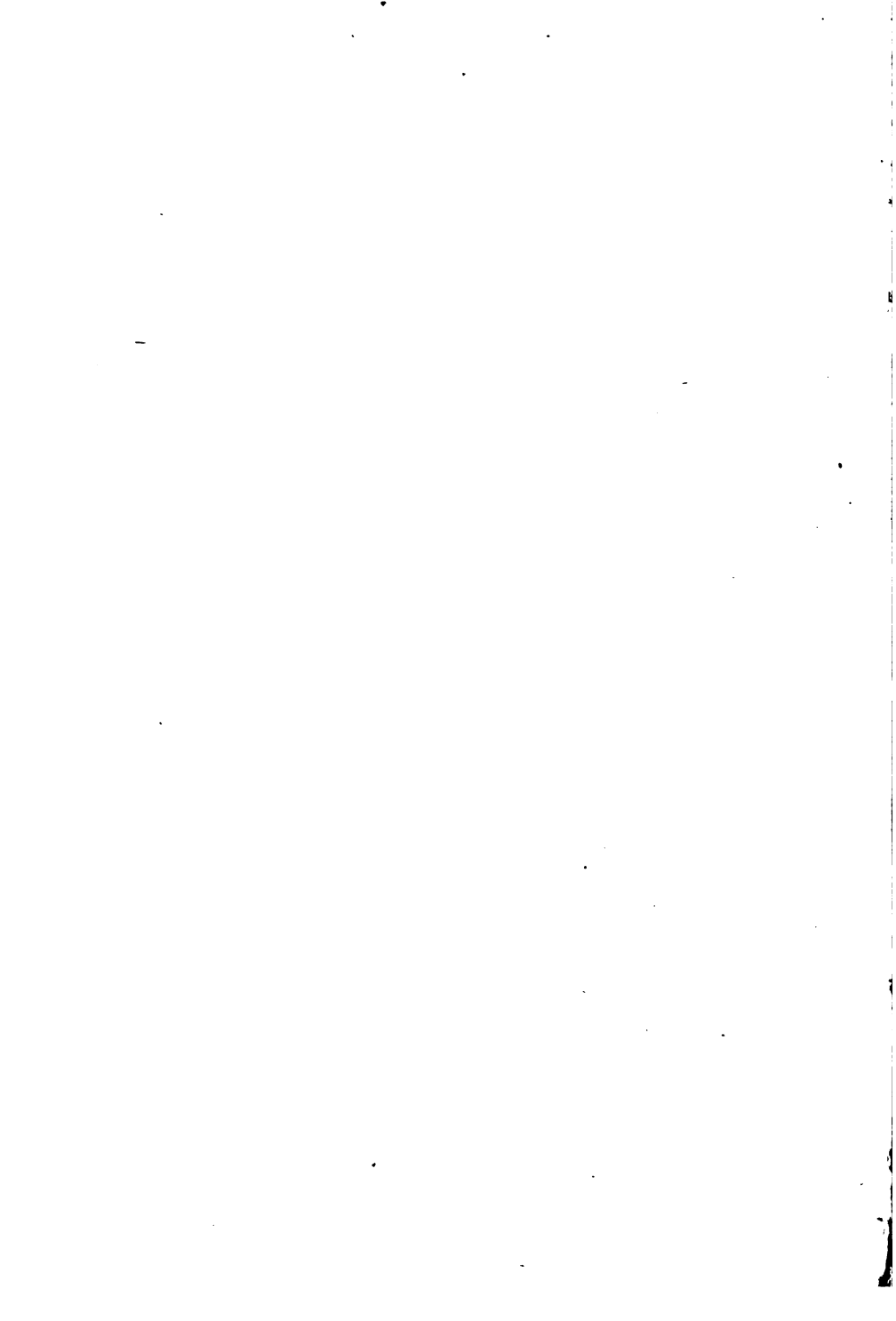
Library of

Princeton University.

Elizabeth Foundation.

HERE AND THERE IN THE GREEK NEW TESTAMENT....

With an introduction on
NEW TESTAMENT EXEGESIS

BY

Lemuel Stoughton Potwin, D.D.

Professor in Adelbert College of Western Reserve University

REVISED

EDITION

PRODUCED

Chicago : New York : Toronto

Fleming H. Revell Company

1898

Copyright, 1898, by Fleming H. Revell Company

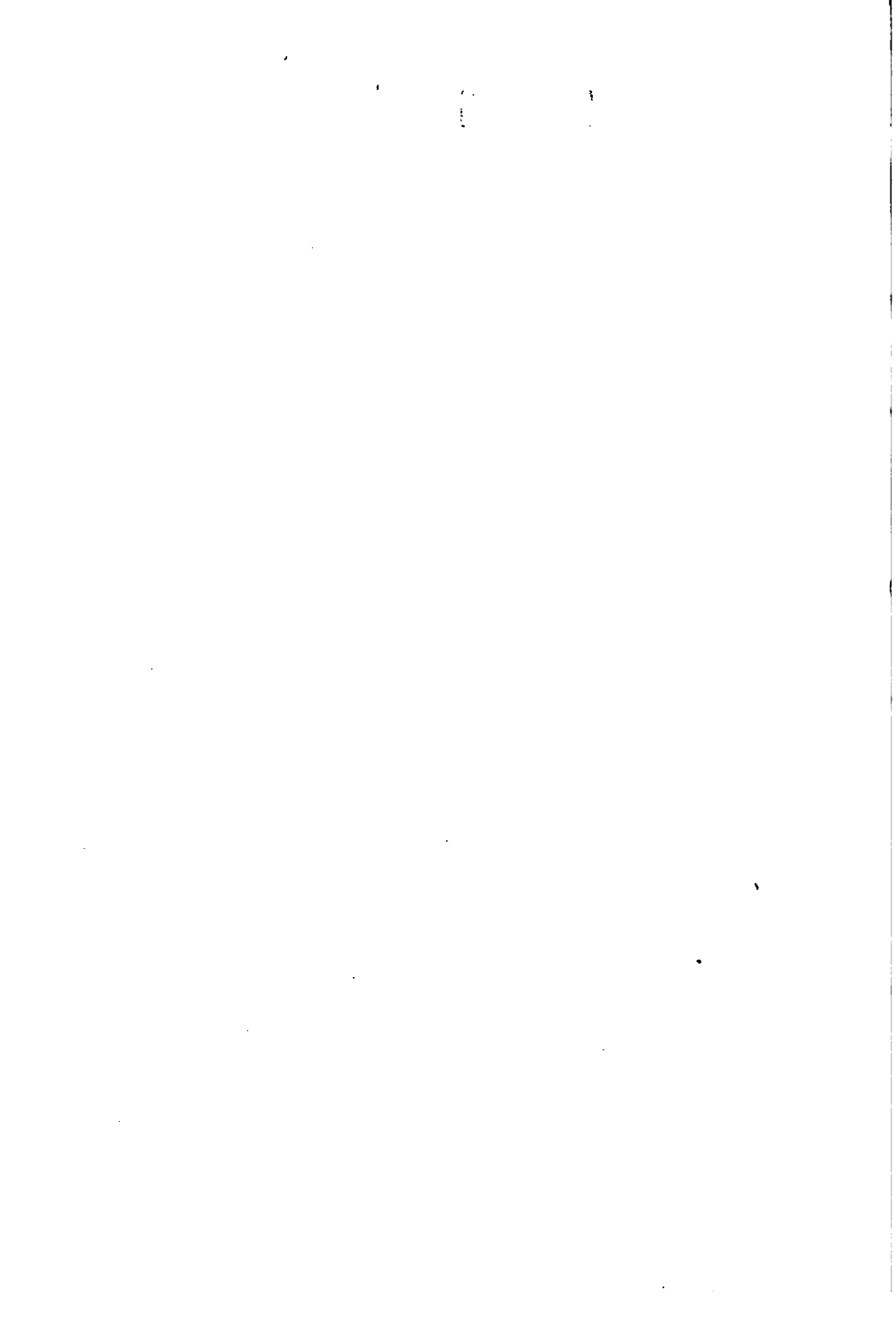
YTI23IVBU
Y8A9BU
L. M. NOT30889

To the Memory
OF
My Dear Brother

(RECAP)

APR 20 1904

179830

PREFACE

THIS book is not a commentary, but offers itself as a supplement to the commentaries. Every student of the New Testament has general helps that shed an impartial, even if sometimes needless, light on every chapter. But in this age of books, when much of the reader's time is taken up in selecting what to read, it is but fair that the exegetical writer should select beforehand, and offer only what seems to him not found already in the necessarily common material of complete works. If he thinks that he has gained new light on various passages, let him be content to tell what has come to him here and there. Let him resolutely refrain from making a commentary. Otherwise what is really new and good in his work will be overlaid and hidden, or at least crowded and cramped, by what may be good but cannot be new. I have tried, in this little volume, to follow the advice now given.

A part of the book has been made by revising articles contributed to religious periodicals. Some of these articles have been changed so much as to almost prevent recognition; and I cannot suppose that my readers care enough for looking up my past work to wish for a full list of material previously published. I may say that No. I. is substantially from the Andover Review, that No. II. is partly from The Journal of Biblical Literature.

Not a few pages are taken, with changes, from the Bibliotheca Sacra.

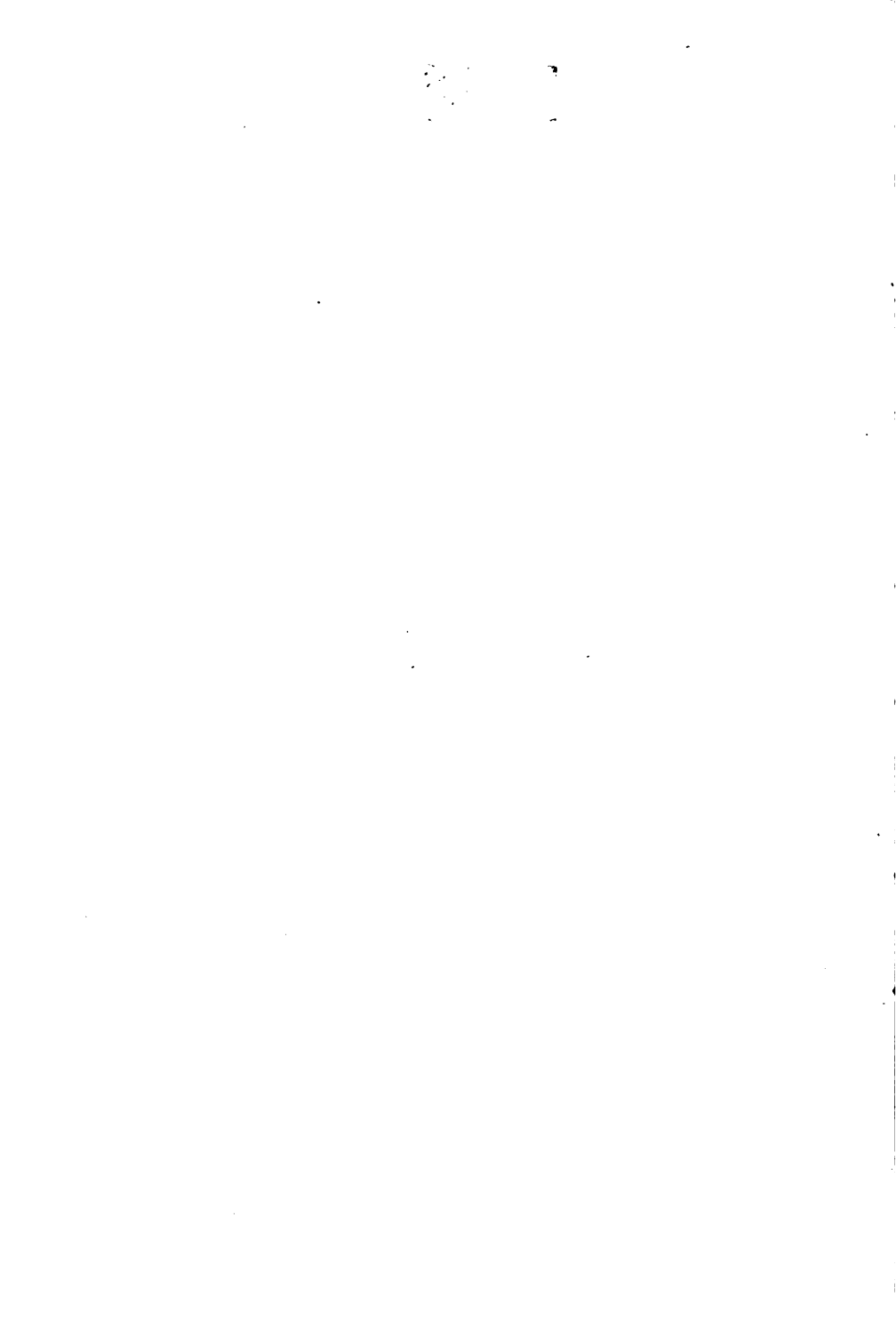
In regard to the Introduction, I anticipate the criticism that it is not properly so called. If, however, it be found to have, as I hope it will, a value of its own, its lack of introductory and explanatory connection with what follows, will pass without much objection. It is not a treatise, nor even an essay, but simply a series of somewhat disconnected practical hints.

L. S. P.

Cleveland, O., June 1, 1897.

CONTENTS.

INTRODUCTION.		PAGE.
Hints on New Testament Exegesis	-	11
DISCUSSIONS.		
I. A Point of Grammar in "Gloria in Excelsis"		49
II. Ἐπιούσιος. Translated in the Lord's Prayer "daily"	- - -	58
III. Does the Lord's Prayer make mention of the Devil?	- - -	84
IV. Does Ἡλικία in Matthew and Luke Mean Stature or Age?	- - -	105
V. To the Sleeping Disciples	- - -	111
VI. Demons	- - -	113
VII. The New Testament use of ἀγαπάω and φιλέω		115
VIII. The Historical Present in the Four Gospels		127
IX. Does the Preface to Luke's Gospel belong also to the Acts?	- - -	130
X. Christ's Descent into Hades	- - -	137
XI. Appointed to Eternal Life	- - -	145
XII. Agrippa to Paul: Acts xxvi., 28 in the Light of Latin Idiom	- - -	147
XIII. Reconciliation by Self-Revelation	- - -	152
XIV. The Meaning of "Foreknew" in Romans viii., 29 as illustrated by John x., 27		155
XV. Paul's Anathema	- - -	159
XVI. Words Borrowed from the Latin	- - -	162
XVII. Words Borrowed from the Hebrew and Aramaic	- - -	182
XVIII. Words not found in Classical Writers		194
INDEXES.		
General Index	- - -	203
Index of Greek Words	- - -	213
Index of New Testament Texts	- - -	216

Here and There in the Greek New Testament

INTRODUCTION

HINTS ON NEW TESTAMENT EXEGESIS

IN thinking of the conditions of highest success in the exegesis of the New Testament, we naturally make three divisions: 1st, The personal qualifications of the exegete; 2nd, The principles of exegesis; 3rd, The helpful methods. These divisions will often cross each other, and may lead to some repetition, though from different points of view.

§ 1. PERSONAL QUALIFICATIONS.

1. I mention first an open mind. This does not mean that one should be indifferent towards the topics of the New Testament, or without settled Christian opinions. Such a state of religious emptiness is exegetical paralysis. But the open mind implies such a quiet holding in abeyance and balancing of personal opinions and habits, of traditional and current views, that one may come to the task of interpretation with something of the freshness that belongs to a new investigation. Such questions as, What doctrine does this passage support? What sort of

sermon will grow out of it? Is it in harmony with a certain other text? Is it quite worthy of the writer? must wait till the open-minded soul catches the simple meaning before it. There is also a natural open-mindedness distinct from the impartiality of set purpose. The successful exegete is different from the successful writer, the latter being intensely executive, while the former is intensely and broadly receptive; open to every form of thinking, and every manifestation of character. There is in him a complete, and minute, even though quiet, attentiveness. Every ripple in the stream of thought leaves its mark. This openness extends also to the tone and spirit, as well as to the intellectual contents of a passage. The open mind, in its most active state, is kindled by a passion for the truth.

2. A mind sensitive to language. This means more than the ability to understand the main drift of language, and analyze its phrases. A sensitive mind appreciates shades of meaning, and takes impressions which it may not be able logically to explain. With photographic conformity it catches the moods of writers, and feels the power of their style. This delicate language-sense may be illustrated by the sense of hearing. A dull ear can hear shouts and rumblings and martial music. It is correct so far as it goes; but it cannot hear whispers, and soft, sweet tones, and gliding musical transitions. Sensitiveness to language may be the gift of genius, or the fruit of long reading and literary study, and the exercise of literary taste. This faculty is imperative in conjectural textual

criticism, but is also needed in ordinary exegesis. The absence of it is seen in mechanical explanations, in servile subjection to grammars and to the statistics of word-counting.

3. Sympathy with the writer. The New Testament was written with a religious intent. To understand it fully we must have a religious spirit. We go with the writer and put ourselves in his place. This is not in conflict with the open mind, for with open mind we get as near as possible to the writer in order to catch his thought and feeling, which together make his meaning. It is plain that an irreligious and unchristian person could never have *written* a truthful life of Christ. See the account of Christianity in the Annals of Tacitus (XV.,44) and the Letters of Pliny (X.,96). The same coldness or antipathy would warp the mind of a *reader*. Indeed it is a literary axiom that a writer, to be appreciated, must have a large measure of sympathy. "Not to sympathize is not to understand." This need of religious sympathy is emphasized by the inspiration of the writers. The reader needs the same Spirit. Further, as the New Testament has several authors, this sympathy must be individualized. The matter-of-fact Mark, the mystical John, the warm-hearted Peter, and the profound enthusiast, Paul, cannot be read well, all with the same feeling. The ideal exegete will enter into the mental states, and even the moods of each one. Here is the dramatic interest of New Testament exposition. All this is applicable, of course, to the speeches as well as writings in the

New Testament. And when we think of the sayings of Him whose pen wrote not a word of the Bible, we see that close communion with Christ is needed for the best understanding of his words. The interpreter must have spiritual insight.

4. Genuine interest in ancient and oriental life. The best interpreter will not have to force himself into the environment of earliest Christian writing. He enjoys standing in the midst of the life of Palestine, marking the hills and brooks, the sea and river, the flat-roofed houses, the grass in the ovens, the women at the hand-mill, all the out-door living. He enjoys the reproduction of the in-door life of the family, and the inner life of the soul in thought, opinion, education, worship. He enjoys going beyond the oriental, and taking in the philosophy of the West, and the early contact of Christianity with Greek and Roman life and society. By this glad living in the past he can help himself to think the thoughts of the New Testament writers, look with their eyes, and feel with their hearts.

5. A faculty for history. New Testament truth rests on a historical foundation. Even the book of Revelation has an historical starting-point, and seems like veiled history all the way through. The history found in the other books is fragmentary. The ideal interpreter is a restorer; fitting the fragments to each other, and supplying the gaps from outside history, or intrinsic probability, as best he may. And when he cannot do these things, he knows it.

6. A logical power that is flexible and adaptive. If the New Testament were a collection of orations, like those of Demosthenes, or a continuous treatise, there would be full scope for formal logic and rhetoric. As it is, there is, perhaps, equal, but different, need of logic. The book to be expounded is made up largely of familiar conversations, off-hand speeches, and letters. The course of thought is often abruptly broken; diverse topics are packed together; the feelings press hard on the intellect; the graces of style are unknown or ignored. The well-trained logician finds the logic elusive, but it is there; only it requires mental nimbleness to follow and seize it. Rigidity will fail. There is danger, on the other hand, that different subjects that are brought together simply by rapid speech, or condensed report, be forced into an artificial logical connection.

7. A knowledge of human nature and quick perception of its springs of action. A mere book-worm cannot be a good expositor, because the New Testament is full of human life. Characters must be understood in order to understand their language. The ancients are not statues in a gallery of art. We see them, real and living, in ourselves and our neighbors. Yet our knowledge of human nature must be broad, so that we shall not attribute nineteenth century manners to the men and women of the Bible. This is about the same as to say that the exegete must have common sense.

8. Passing from qualities to acquisitions, and assuming a liberal training and a working knowledge of Ger-

man and French, I mention first a wide knowledge of literature. This knowledge must not be confined to one or two languages, or one period. It must include different kinds of literature, not excepting the dramatic; also the productions of various types of mind, the less cultivated as well as the most highly cultivated. The early periods should be familiar, as exhibiting the most original and racy writing, the later periods as illustrating literary dependence, as well as careful polish and willful affectation. By this wide reach of experience the exegete is kept out of the rut of current expression in his own tongue, and is led to facility of translation and of catching meanings without translation. He is at home in literature in general. I speak now of literary, rather than philological knowledge.

9. A good knowledge of the Greek classics. The New Testament Greek, be it ever so familiar, is too narrow a basis for its own study. Its sources are in the earlier literature. Its etymologies go back to this. Although there are nearly 900 words, or about one-sixth of all in the New Testament, that may be called late Greek, i. e., later than Aristotle, yet these are nearly all from roots found in the classics. Of words not borrowed from Hebrew (about sixty), and Latin (about thirty), only six or seven are not from classical roots. Now there is needed for a true familiarity with New Testament Greek, a sense of past usage, because the past usage, though modified, still lives. Also in language-exposition so much depends on suggestion and impression, that the student cannot

afford to be without the hints and suggestions that come from the history, the changes, and the possibilities of his principal words. He must be at home in all Greek, especially the Greek that lies back of his New Testament. He must have a Greek feeling and taste, and to this end must know a much larger body of writing than is found in the Testament—and writing of a different character. An early and thorough philological study of select portions of the classics is to be taken for granted. We cannot know Greek just as Luke and Paul did, but our classical knowledge helps us to come as near as we may, by a different path, to what was to them native speech. They could not have philology, and did not need it. We can have it, and do need it. There is a green, crude philology that is out of place in Bible study, but the ripe fruits of mature philological habits are invaluable. It is only belated philology that is untimely and useless.

10. Some knowledge of post-classical Greek, outside of the New Testament. While the classical Greek is indispensable, the post-classical has this peculiar advantage, that it includes the writers contemporary with the New Testament authors, and thus enlarges the scope of illustrative usage. Beginning with B.C. 322, the year of the death of Aristotle, we have, before Christ:

(1) The historian Polybius (B.C. 204-122). Though so much earlier than the New Testament, he uses more than 100 of its late Greek words, including a very few borrowed from the Latin (*μύλιον*, *κεντυρίων*).

man and French, I mention first a wide knowledge of literature. This knowledge must not be confined to one or two languages, or one period. It must include different kinds of literature, not excepting the dramatic; also the productions of various types of mind, the less cultivated as well as the most highly cultivated. The early periods should be familiar, as exhibiting the most original and racy writing, the later periods as illustrating literary dependence, as well as careful polish and willful affectation. By this wide reach of experience the exegete is kept out of the rut of current expression in his own tongue, and is led to facility of translation and of catching meanings without translation. He is at home in literature in general. I speak now of literary, rather than philological knowledge.

9. A good knowledge of the Greek classics. The New Testament Greek, be it ever so familiar, is too narrow a basis for its own study. Its sources are in the earlier literature. Its etymologies go back to this. Although there are nearly 900 words, or about one-sixth of all in the New Testament, that may be called late Greek, i. e., later than Aristotle, yet these are nearly all from roots found in the classics. Of words not borrowed from Hebrew (about sixty), and Latin (about thirty), only six or seven are not from classical roots. Now there is needed for a true familiarity with New Testament Greek, a sense of past usage, because the past usage, though modified, still lives. Also in language-exposition so much depends on suggestion and impression, that the student cannot

afford to be without the hints and suggestions that come from the history, the changes, and the possibilities of his principal words. He must be at home in all Greek, especially the Greek that lies back of his New Testament. He must have a Greek feeling and taste, and to this end must know a much larger body of writing than is found in the Testament—and writing of a different character. An early and thorough philological study of select portions of the classics is to be taken for granted. We cannot know Greek just as Luke and Paul did, but our classical knowledge helps us to come as near as we may, by a different path, to what was to them native speech. They could not have philology, and did not need it. We can have it, and do need it. There is a green, crude philology that is out of place in Bible study, but the ripe fruits of mature philological habits are invaluable. It is only belated philology that is untimely and useless.

10. Some knowledge of post-classical Greek, outside of the New Testament. While the classical Greek is indispensable, the post-classical has this peculiar advantage, that it includes the writers contemporary with the New Testament authors, and thus enlarges the scope of illustrative usage. Beginning with B.C. 322, the year of the death of Aristotle, we have, before Christ:

(1) The historian Polybius (B.C. 204-122). Though so much earlier than the New Testament, he uses more than 100 of its late Greek words, including a very few borrowed from the Latin (*μῆλιον*, *κεντυρίων*).

(2) Dionysius of Halicarnassus, historian and critic, who flourished 30 B. C.

(3) Diodorus Siculus, the historian who wrote 8 B.C. After Christ we have:

(1) Plutarch, who wrote about A. D. 80. His "Lives" and his "Moralia," on account of their topics, illustrate the language of both the historical and didactic portions of the New Testament, and seem to stand nearer to it than the writings of any other secular writer. He uses about twice as many of the late New Testament words as Polybius.

(2) The "Thoughts" of the Emperor M. Aurelius Antoninus (A. D. 86-161) by their moral discussions are brought into close relation of verbal usage with the New Testament.

(3) The same may be said of the discourses of the Stoic philosopher, Epictetus, reported by his pupil Arrian. He taught about A. D. 90, in Nicopolis of Epirus.

11. Of post-classical, extra-Biblical authors there are two that have special claims. They were both of them Jews by race and religion, and contemporaries of the apostles. One of them, Philo of Alexandria, wrote about A. D. 40. He was the leader of the allegorical interpretation of the Old Testament—a method which was carried into the Christian church. Though a poor interpreter, he was a deep thinker, and devoted his life to the attempt to harmonize Jewish religion and Greek philosophy. His language, therefore, is often parallel with that of the New Testament, and sometimes bridges over the space between

the Septuagint and the New Testament. His works may almost be said to have been Christianized by the profound study of Christian scholars, through whose labors a second-hand Philo has become the common property of Christian students. The chief example of Philo's contribution to New Testament study is his use of *λόγος*.

The other Jew whose Greek illustrates the faith that he did not himself adopt, is the historian Josephus. He was born at Jerusalem A. D. 37 and died in Rome, where he lived and wrote after the destruction of his native city. Both Philo and Josephus made great use of the Septuagint, and thus are brought near to the evangelists and apostles, besides being their contemporaries.

12. It is too much to assume that all the body of Greek writing now referred to, from Homer to Plutarch, is so familiar as to be easy reading at sight. It must, however, be assumed as a condition of highest exegetical success that the Greek Testament itself is read with something of the ease with which we read a book in English. Does this suppose the work of exegesis to be already complete? By no means. It is ready to begin. When we hear a public speaker, we first understand what he says, and then, if necessary, ask him to explain what he means. Bishop Butler, and John Stuart Mill, Shakespeare, Milton and Lowell, and a host of other English writers require a reading knowledge of their language as a preparation for understanding even their difficulties. So a free reading knowledge of New Testament Greek is preliminary to exegesis. We must remove, as fully as

possible, the embarrassment of a foreign tongue. For example, it is no exegesis of Phil. ii. 6-8 to translate the passage in the ordinary meanings of the words. This is merely preliminary; and if one has to dig out half the words from the Lexicon, instead of recognizing them as already familiar, and being open at once to their suggestions, it is hardly preliminary—it is elementary. There can be a good exegesis from a good translation, for the right intellectual and spiritual force can work at second hand, but if the exegesis is to be worth anything as coming from Greek, it must come from a Greek that is familiar.

13. A good knowledge of the Septuagint. In itself this Old Testament version has points of interest. It is unique in ancient Greek literature as being a translation. It abounds in new words, about one-seventh of its entire vocabulary being not found earlier. It abounds in Hebrew idioms, yet it is genuine Greek. There are marked instances of deviation from Hebrew idiom, and evidences of the moulding power of the Greek sense of beauty. Its relation to the New Testament gives it a value belonging to no other Greek book. (1) It greatly enlarges verbal usage for New Testament work. E. g. *ἀνδρίζω*, *ἐπίσκοπος*, *ἐκκλησία*, *λυτρόω*, and even *ζηλωτής*. (2) It, in fact, created important parts of the New Testament vocabulary. E. g. *ἀγάπη*, *ἄγγελος*, *διάβολος*, and *κύριος* for Jehovah. (3) It expanded and deepened the meaning of many old words, and prepared them for New Testament service. E. g. *εἰρήνη*, *χάρις*, *πίστις*, *ζωή*, *ἅγιος*, *ἁμαρτωλός*, *λόγος*. One-quarter of the New Testament vocabulary is absent

from the Septuagint, and yet all the most important ethical and religious words are found in both.

14. A knowledge of Hebrew. The value of this requires no argument. It helps the New Testament student both directly and indirectly—directly by explaining the Hebraisms, e. g. *ὁ χριτὴς τῆς ἀδικίας* (Luke xviii. 6), *τροπὴς ἀποσκίασμα* (Jas. i. 17), *τέχνα φωτός* (Eph. v. 9); indirectly by fixing the meaning of the words of the Septuagint. The New Testament is, at various points, anchored to the Septuagint, and the Septuagint to the Hebrew, by its being a translation. Still further, that more indefinite but decisive influence of the Old Testament on the New which lies in the spirit and tone of the former, is made more clear and helpful by reading the Old Testament in its own tongue.

15. Some knowledge of Syriac. The peculiar value of this comes from the fact that the common speech of Palestine in the time of Christ was Aramaic, or ancient Jewish Syriac, akin to the Hebrew, but not Hebrew, though sometimes so called. Greek and Aramaic were used side by side, both in speaking and writing. There is some reason to think that there was once an Aramaic Gospel, now lost. The Old Syriac version of the Gospels, a manuscript of which was discovered in the convent of St. Katharine, Mt. Sinai, in 1892, was made not far from A.D. 150, and if earlier than the Old Latin, as is probable, is the earliest known version. It was made while Greek and Aramaic were both spoken in Palestine, and would naturally embody some Aramaic traditional meanings and

verbal suggestions of peculiar force. A half-century later we find a version of the whole New Testament, called the Peshitto, the authorized version of the early Syrian churches. Still further, about the same time, i. e., in the third century A. D., was made a version of the entire Old Testament, and made from the Hebrew. We have therefore a fruitful field of collateral study, recommended by its early place, its close connection with the vernacular of Palestine, and its extent over both Testaments.

16. Familiarity with the Latin versions. Foremost is the Old Latin, or the collection of Old Latin versions, dated in the second century A. D., which were revised by Jerome in the fourth century into the present Vulgate of the Roman Catholic church. The value of all very early versions is twofold, (1) in being made while the original language was vernacular, (2) in being open to the influence of tradition.

17. Some acquaintance with extra-canonical Christian and Jewish writings near New Testament times. These throw a side-light on both the language and thought of the earliest Christian writers. One of the latest-discovered examples is the "Book of the Secrets of Enoch" (Oxford, 1896). In the same class are the various "Apocalypses" and the "Didache" and the long known Epistle of Barnabas.

18. Some acquaintance with the early Greek Fathers. Their writings are not authoritative; Greek usage had changed somewhat when they wrote; their opinions colored their interpretations; but Greek was their native

tongue, and, as we who speak the English of to-day ought to understand older English better than foreigners, so ought the Greek Fathers to know older Greek better than we. We may learn something even from the changes in their Greek. It is well to look down, as well as up, the stream of usage and idiom. Of the Greek Fathers the most helpful, no doubt, is Origen, of the third century, but we need not despise those earlier, as Clement of Rome and Clement of Alexandria, and even the anonymous Clementine Homilies, falsely ascribed to the former.

19. A knowledge of the principles of textual criticism. It is not necessary that the exegete should be an expert in questions of text. The Text of Tischendorf, or of Westcott and Hort, may be taken as correct, and in case of difference an ordinary scholar can hardly hope to remove the doubt, and may safely follow either authority, but neither blindly. Clear-sightedness is needed in every direction. An intelligent following of the textual critic's discussions may lead to the true interpretation; for questions of interpretation are used by him in determining the text. See, for example, Westcott and Hort's discussion of Luke ii. 14 (N.T. II. App. p. 32 f.) It is not the exegesis of the critic alone that comes in, but that of the early readers, quoters and transcribers. In purely conjectural emendation, if a reverent prejudice ever sees fit to allow it, the exegete will have at least equal rights and responsibilities with the textual critic.

20. Familiarity with the Higher, or analytic, Criticism. The value of this Criticism to the interpreter does

not depend on the acceptance of its provisional results, so far as composite authorship is concerned, but on the minuteness and thoroughness of its investigations; historical, literary, philological and theological. When Matthew Arnold says that the Gospel of John contains partly the words of Jesus, and partly the words of an unknown "theological lecturer," we may welcome his discrimination and insight,—and draw our own conclusions. The same may be said of a much more careful and profound thinker, Dr. Wendt, author of "The Teaching of Jesus." The Old Testament has been the greatest field, thus far, for this Criticism, but the Acts has attracted the genius of Spitta ("Apostelgeschichte, ihre Quellen"), and Revelation Vischer and others. The differences and disconnections that may seem to one critic the proof of different authors, may seem to another the work of one author at different periods of life or development, or in different circumstances, or under different inspiration, or in different moods, or in possession of new material; but the differences themselves, whatever be their value to the literary dissector, are greatly important to the interpreter. In every real difference he finds a new point of light.

21. Must, then, one be a Meyer, or a Lightfoot, before he attempt to explain a book that, without explanation, is already plain enough to bring joy and salvation to the humblest mind? I hope that this Introduction will not be thought to answer in the affirmative. Great genius, or deep spiritual insight, or the acuteness of common

sense may be a substitute for many scholarly qualifications. But it is well to have an ideal. All that has now been mentioned is contributory to the best exegesis. The best exegete will cultivate these qualifications, not to mention others, if he has them, and the best students of the New Testament, in seeking help, will follow such an exegete if they can find him.

§ 2. PRINCIPLES.

1. The New Testament is *literature*, in the widest sense; is bound by its laws, and entitled to all its liberties. It is not literature in the narrower sense of being written for the ends of literary art. It is not a law-book, nor collection of technical rules. It is not an ecclesiastical book, for ceremonial use. It is a book for general reading, and written for a practical religious purpose. It is, therefore, to be interpreted on common-sense literary principles. While it is above other books, it is yet one among books—above them in scope, but like them in structure. The fact that it is a special organ of Divine revelation does not prevent its being a thoroughly human book. Questions of logic, style, origin of expressions, authorities for facts, stimulus to composition, evidence of revision, and all other literary, critical, and philological questions are as legitimate as in a book not illuminated by Divine light.

2. It is a book of the times and for the times. The times leave their mark on the mental habits, knowledge, tastes, and language of the writer, and on his views of life. Not only his single words, but his phrases and

whole conceptions are to be interpreted in the light of his training and surroundings. This does not mean that he cannot be in advance of his times, but that his writing must grow out of the times, however far they may reach above and beyond them.

3. Every New Testament writer, in every sentence that he wrote, had a meaning. We may not be able to find the meaning of every passage, but, if the text be genuine, the meaning is certainly there. This principle works in two opposite ways. It leads to the correction of the text, if correction is needed, for the text is not genuine if it has no meaning. On the other hand, it leads to earnest and manifold efforts to discover the meaning of the text as it stands.

4. The meaning is not always clear in details, even to the writer, not logically sharply defined. E. g. the expression, to be "in Christ," was probably as incapable of explicit definition to the writer as to many subsequent readers. So where feeling is chiefly concerned, the intellectual framework of the passage may be very indefinite. It requires exegetical wisdom to stop where the writer stops, and suppress the inclination to define and develop his thought.

5. We must not suppose that the writer is absorbed in *words*, and that if he changes his words he necessarily means something different. The adoption of certain words in earnest thought and rapid writing or speech, depends on causes too subtle to allow of mechanical classification long after the writing is done. A glance of the

eye on some word already written, the recollection of some word used in similar connection, the flow of the sentence, or ease of pronunciation, and innumerable other slight influences may bring a word to the tongue or pen. This is true of all times and grades of literary production, but is especially true of New Testament language, which is characterized by simplicity, and lacks the intense *word-consciousness* of modern literature, and of the most cultivated ancient literature.

6. The Holy Spirit inspired and guided the writers, but did not destroy nor veil their personal peculiarities; nor was it necessary that He should remove their personal ignorance, especially if it was shared by their immediate readers.

7. Exegesis is not philological analysis, or development. Greek etymology is a fascinating study, and is sometimes directly, perhaps always indirectly, helpful to exegesis. It may, also, be harmful by leading the mind away from simple usage and practical first impressions. E. g. *συνείδησις* can be understood to mean "conscience" without answering the several questions about how its etymology leads to that meaning; *κόσμος* in its prevailing use in the New Testament has slight dependence on the use in Homer.

8. Exegesis is not philosophical development. It may lead to the deepest problems of philosophy, as in the doctrines of Creation, Providence, and Regeneration, and in the narratives of miracles and Christian experience; it may be philosophical where the writing which it inter-

prets is such; it is greatly assisted by sound philosophy, but in itself it is quite distinct from the philosophical development of the text.

9. Exegesis is not even the same as the logical development of its text. We may infer much and well from a particular truth, e. g. from the certainty of death, but such inferences, however true and useful, are not exegesis.

10. Exegesis, or the bringing out of the meaning, is the re-statement of a writer's meaning in language that may be clearer than his own, especially to readers of our time. It is a sort of translation; not a revision; above all, not an eradication of that all-pervading element which we call, by a name unknown to the New Testament, the supernatural.

11. Exegesis is either primary or secondary. The former asks: What does the author mean in the exact form of his thought, as conditioned by his knowledge, mental state, language, times and circumstances? The latter asks: What does he mean as translated into modern forms of thought, and what is the foundation-meaning, more general and lying deeper than the primary meaning? The primary is exegesis proper; the secondary is often of more present practical value. The latter must wholly conform to the former, though it goes deeper. It is not a mere inference from the former, but is the essence of it. The primary is not simply the literal as distinguished from the figurative; it is the immediate and obvious, as distinguished from the reflective and remote. Primary exegesis emphasizes the historical, temporary and local;

secondary the general, permanent and universal. E. g., when Paul writes, "Let the women keep silence in the churches" (1 Cor. xiv. 34), primary exegesis has little to do except to show the meaning of the word "churches," but the secondary looks for the foundation-meaning in the modest deportment of Christian women in every age and every land. The distinction must be guarded from abuse, lest the secondary subvert the primary.

12. The meaning of a passage is not to be limited to the understanding of those immediately addressed. The meaning may be intentionally veiled, as when Jesus said, "Destroy this temple and in three days I will raise it up," or it may be beyond the capacity of the hearers, as when Jesus foretold to his disciples his death and resurrection.

13. Language admits of an expansion of meaning to correspond to the progress of events. Thus the expression United States of America in 1789 meant the thirteen States on the Atlantic seaboard, but in 1897 the same expression means the forty-five States stretching across the continent. So in the New Testament "all the world" when the enrollment was described meant the Roman Empire, but in the command "Go ye into all the world" the phrase looks into the future and covers the world that is there found.

14. Meaning is made up of both thought and feeling. A man means not only what he says, but what he feels, and tries almost in vain to say. If a passage culminates in feeling, it cannot be understood by a cold analysis of its logic. E. g. Rom. ix. 3, "I could wish that I myself

were accursed from Christ," is to be taken literally, but not coolly. Its literal thought is almost consumed by the fire of its feeling.

15. The general drift of a passage is the supreme authority for meaning. Words, phrases, and clauses are organized under leading thoughts and words. Words are not inflexible and independent, like blocks of wood or stone. They are more like the buds and leaves and blossoms of a tree. A word standing by itself is but a fragment of meaning. It needs its phrase and sentence that it may enter into the general aim of the writing, and thus be more truly itself, in being part of one whole. A very simple illustration of this principle is found in the words of our Savior, "The good man out of his good treasure bringeth forth good things; and the evil man out of his evil treasure bringeth forth evil things" (Matt. xii. 35), where the context demands that by "good things" and "evil things" we understand good and evil words. The principle applies closely to *πᾶς* and *πάντες*.

16. Parallel usage is either (a) imperative or permissive and alternative, according as it is uniform or varying, fixed or growing. (b) It applies to single words or to phrases, as "Son of man," "Son of God," or to whole sentences, as, "He that hath ears to hear let him hear." (c) It is traditional or original, according as its material has come down from the past, or is coined by the writer. (d) It is topical or universal, i. e., confined to certain lines of thought, or unlimited. (e) It is literal or figurative, and in comparison of passages careful discrimina-

tion should be made between them. (f) It covers different parts of speech. A verb or adjective may be parallel with a noun. Thus *λογوماχέω* is to be compared with *λογوماχία*, both words being probably coined by Paul. (g) Usage admits of various *shades* of meaning without destroying the helpfulness of the parallel. (h) It may be confined to one author, or be common to the majority of writers on the same, or kindred, subject.

17. Usage varies in value according to time. Other things being equal, first in value, outside of the writer's own pages, is contemporary usage. Second is anterior usage, as being the cause of current use. Third is subsequent usage, as being the outgrowth of earlier use. First of all is, of course, the writer's own usage, if it is sufficiently extensive. But this may vary according to his topic, his state of mind, his various surroundings.

18. Words used but once by an author, and not found in contemporary or anterior use, must have their meaning settled either by etymology, or by probable origin apart from etymology, or by the demands of the immediate context, or by comparisons with similar general thoughts, or by the probable origin of the general thought, or by the subsequent development of the word, or by the earliest versions, or by all these combined. The word *ἐπιούσιος* in the Lord's Prayer is a striking example of the difficulty that may attend such a word.

19. Exegesis must not confine itself to the details and minutiae of expression. It must go beyond words, phrases, sentences, and paragraphs, and consider the

whole work, discovering, if possible, the bearing of each part on the design of the whole. It must respect the unity of the work.

20. It must not be forgotten that the one aim of interpretation is to exhibit the *power* of a writing. It is significant that the meaning of a word is often called its *force*, according to the Latin phrase *vis verborum*. To say in other language what an author has said in his own is vain, or worse, unless by removing doubt or giving a new point of view, we reveal the power of what is written.

21. Microscopic exactness does not always discover the power of a passage. E. g., it has been pointed out with great care that the word *κόσμος* in John i. 10 is used in three different senses. So saith the exegetical microscope; but we must forget this, and turn away from it, in order to see the power of the passage, for the one word for "world" is identified throughout.

22. *First impressions* are of great value, because they represent the natural effect of the language on the original hearer; and much of the New Testament is either the record of words *spoken*, or epistles designed to be read aloud to the assembled Christians. Of course a modern interpreter, familiar with the Bible from childhood, cannot hope for absolutely first impressions. He can, however, get *fresh* impressions, as travelers can gain new views of old landscapes, and can mark the first impressions that he receives on taking up a passage after an interval, and after unconscious preparatory experience.

For these impressions, to be worth the most, must be on a mind prepared for them. If they are sought from the Greek, the reader must beforehand know Greek well enough to get first impressions intelligently from a cursory reading.

23. When a writer does not measure his words, his reader should not. There is such a thing as an overflow of passionate utterance that ought not to be termed exaggeration. It is the natural way of expressing intense feeling. E. g. Rom. ix. 3, already quoted. We may compare the exclamation of our Savior on the cross in citing Ps. xxii. 1.

24. The principle of consistency must have a liberal application in exegesis. As between different writers, the unity of the New Testament does not require that all should write alike. James and Paul need not write alike about works and faith. Also, in different parts of the same writer's work, there may be great diversities without inconsistency. Every New Testament writer is consistent with himself, but it is his whole self, from first to last, from early all the way to late, that we are to estimate.

25. Rhetorical figures are, in general, to be interpreted as in any other book, except that we cannot hold the New Testament to the high rhetorical standard of the classics. One of the greatest errors in exegesis is confounding literal and figurative language; nor is it always easy to avoid this. The deeper the subject, the harder it is to draw the line between literal and figurative expressions.

When Jesus says, "I go that I may awake him out of sleep" (John xi. 11), no one doubts his beautiful figurative meaning; but when he says (xiv. 2), "I go to prepare a place for you," we are put upon reflection as to whether his language is literal or not. So the language applied to Christian experience, to communion with God, to the nature of God, to the unity of Christ and the church, and to the second coming, suffers such a strain of expansion that we hardly know what literary designation it deserves. Indeed it is not always necessary to determine this. We may catch the truth and power of a passage without raising any literary question whatever.

26. There is a sort of figurative force in certain commands that represent ideal attainments rather than explicit and universal directions. Dr. Maudsley, in speaking of the *failure of Christian morality*, says: "Could there be a more unhappy spectacle than that of the poor wretch who should take its moral maxims in literal earnest, and make them the strict rules of his life? The plain effects of them are to make beggars and impostors by profusion of charity; to invite affronts by easy forgiveness of injuries; to render it the interest of no one either to befriend or to forbear injuring another, because of its rigid inculcation of the same loving attitude towards friend and enemy," etc.* This failure of Christian morality should rather be called the failure of unchristian exegesis. "Whosoever smiteth thee on thy right cheek, turn to him the other also." Matt. v. 39. This means

*"Body and Will," pp. 167, 168.

more than face and cheeks and non-resistance; it means the heroism and self-sacrifice of love. Cheek-turning is but a symbol of heart-yearning.

27. Similes in the New Testament are either formal or informal, i. e., expanded metaphor. Example of the former: "As the lightning cometh forth from the east, and is seen even unto the west, so shall be the coming of the Son of Man." Matt. xxiv. 27. Of the latter: "What is your life? For ye are a vapor that appeareth for a little time, and then vanisheth away." Jas. iv. 14. Similes are either argumentative, or purely illustrative. Paul in 1 Cor. xv. 35-38 makes the seed sown not merely illustrative, but suggestive of the analogy between God's work in vegetable nature and in man's body. Similes of pure illustration must not be mistaken for those of argument; and similes of either kind must be interpreted according to their main point, and not pressed for minute resemblances.

28. Parables may be regarded as extended similes, and require the same caution against overpressing the particulars of the comparison. There is special danger of this, because the parable has a certain narrative or pictorial interest of its own, and therefore demands certain details independent of the lesson taught. Parables include narratives wholly, or partly, fictitious. It is not very important to determine whether a parabolic story is imaginary or not. What difference would it make, if the Prodigal Son, or the Good Samaritan, should be proved, to a certainty, to be authentic narratives of fact in every

detail? The association of either with exact names and dates might interest some readers more, but the truths taught would be the same, and the imagination of the reader might impress the truths better than the details of the biographer.

29. "Inerrancy" is a term sometimes used for a useless accuracy, or an accuracy in unimportant particulars. This accuracy, as applied to the original, but unknown, and forever unattainable, autographs, has been maintained on the ground that if the least variation from fact exists, then there may be the greatest variations and the gravest errors; for "we cannot draw the line." This reasoning is logically fallacious, and contrary to common sense—the embodiment of exegetical pettiness. As well say that if a man misspells a word he cannot be trusted to tell the truth. The New Testament may not be "inerrant" according to the standard of modern historical science, but it is not *erroneous*. The cup may have flaws, but it holds the pure water of life. Every speaker, as Stephen, delivers his *truth* to his willing hearers, and his inaccuracies, if any, to his laborious critics. It is the prime business of the interpreter to exhibit that truth; his secondary duty to examine alleged inaccuracies, estimate their value, and assign them, if proved, to their place in the necessary limitations of the writer. He need not fear them, nor make much ado over them, always remembering that *we* may be mistaken as to matters of fact, and that our most positive conclusions may be set aside by the discoveries and the critical science of the next generation.

30. Primary exegesis avoids all conflict with modern science and philosophy, because it moves on a different plane. Secondary exegesis avoids it, because it conforms to modern conditions.

31. The quotations from the Old Testament should be received in the spirit in which they are made. E. g. Matthew applies the words, "Out of Egypt did I call my son" (Matt. ii. 15), to the infant Savior. We need not trouble ourselves to prove that the nation of Israel was a type of Christ, or that Matthew was "Rabbinical" in his methods. Filled with an ardor for Christ that would see him everywhere, he saw Christ in those words, and declared that the striking and beautiful fulfillment of them was not accidental, but Divinely intended; and we may now say that He who numbers the hairs of our heads, could certainly include these words among his purposes concerning Jesus.

32. There are two ways of harmonizing seeming discrepancies in New Testament narratives: (1) by using the statements as supplements, (2) by accepting them as equivalents. E. g., for Matthew's (xiii. 55) "Is not this the carpenter's son?" and Mark's (vi. 3) "Is not this the carpenter?" Tatian's Diatessaron, the earliest known Harmony, has "Is not this the carpenter, the son of the carpenter?"*—a very simple example of harmony by supplement. Further, when Matthew says "Kingdom of Heaven" and Luke says "Kingdom of God," in reporting

*"The Earliest Life of Christ" (T. and T. Clark), edited by J. Hamlyn Hills; p. 112.

the very same teachings, we may accept either phrase as true, and equivalent to the other, and can hardly imagine the two Evangelists disputing over which phrase actually passed our Lord's lips. The accounts of the agony in Gethsemane furnish examples of both methods. It is not always easy to determine which method of harmonizing is to be employed; nor is it always necessary to employ either. Harmony is not identity, and harmonization is not always harmony. The highest harmony is the concord of spirit and aim. The exegete is to unfold the thought found in each of all the seemingly parallel accounts, and he gains more light from the differences than from the resemblances.

33. Traditional interpretations of the New Testament derive legitimate value from the sifting of time. They are the wheat; the chaff has disappeared. On the other hand, they may by long habit of association become so identified with the text itself, as to forestall free study. As a rule, the longer the tradition, the greater its value; but a comparatively modern tradition has the advantage of being based on a more fully developed system of study, while the earliest, as of the Greek Fathers, is based on greater familiarity with the language, and closer affinity with primitive Christian life. Times of great religious activity, as the Reformation, may start traditions of interpretation that are worthy of the highest respect. In general, traditional, like the best contemporary, opinions should be respected, even before they are weighed, and adopted, or not, *after* they are weighed.

§ 3. METHODS.

1. The Golden Rule of exegesis is, Put yourself in his place, i. e., the place of the writer or speaker, and of the original reader or hearer. Yet the mind of to-day must still be itself, while it stands in the place of the mind of the first century. The interpreter of the New Testament belongs both to the past and the present, just as an interpreter of a foreign language represents two countries. And as such an interpreter knows best his native tongue, so we must expect that the New Testament scholar will be most familiar with his own times, and will need to make special exertion to maintain his position in the past. He stands in the past to receive; in the present, to give forth what he has received. Of course there is a vast field of thought and life that is common to past and present, a field broad as human nature itself. This putting one's self in the past refers to the narrower field of the peculiarities of the past.

2. Make good use of the imagination. This is the simplest, though superficial, method of putting ourselves in another's place. Other things being equal, he will best interpret the language of our Savior in the Garden of Gethsemane, who has in his mind the fullest and most vivid picture of the scene. The imagination may be helped by reading the best books on the scenery and topography of Eastern lands. Even modern pictures are not to be despised. Personal visits will not supersede the imagination, and will fail unless they stimulate that

faculty. A view of the present may possibly blur the vision of the past.

3. More important than the imagination is sympathy. This has been already spoken of (§ 1. 3). It can be cultivated by biographical study of New Testament characters, so that we can carry a distinct impression of each one, and feel quickly the influence of events and persons upon each one. Even a certain dramatic sympathy is due to the evil characters, whose words form a part of the background of the New Testament—to Judas and Pilate and Simon Magus—as well as to Peter and John and Paul.

4. Prayer helps us to put ourselves in the place of the makers of the New Testament. I do not mean prayer without study, but prayer with study; not merely prayer for exegetical success in general, but prayer also about particular passages. Bring them into the Divine light. Pray for light on a dark text, somewhat as you pray for light on a dark path of practical duty, or for the success of a special enterprise, or for the welfare of a dear friend. Prayer brings light by communion with The Light in ways that cannot be analyzed. It is peculiarly helpful in gaining insight into spiritual truth, for it is itself within the sphere of that truth. Prayer opens our hearts to the Spirit that inspired the Scriptures. Prayer brings hope and cheerfulness in study, and rest to weariness from study.

5. Prepare for the study of a difficult passage by a systematic preliminary study of its words. This study

would include etymology, different periods of classical usage, use in the Septuagint, and in the different periods of late Greek, special emphasis being given to contemporary Greek, use in the New Testament itself, and in writing later than the New Testament and developed from it. All this to be preliminary, because if it be mixed up with the strictly exegetical work, there is danger that no room will be left for natural first impressions. It is when the words are as familiar as possible in themselves, with their various shades and alternatives of meaning, that we may expect them to show their adjustment to the connection, and to tell their own story clearly to the open mind.

6. In general, make careful study of the *great* words and phrases of the book; as ἀγάπη, πίστις, πνεῦμα, δικαιοσύνη, ζωὴ αἰώνιος; also the important ἀπαξλεγόμενα, as θεόπνευστος.

7. Study synonyms, as, βίος ζωή, ἀγαπᾶω φιλέω, and those prepositions that are sometimes interchangeable, remembering always the flexibility of words, the differences of writers, and the variety of usage in the same writer.

8. Look for *decisive* words and phrases, it being understood that some words are more adaptable, and dependent on connection, than others.

9. Sometimes use the side-light of another language in word-study. E. g., αἰώνιος is illustrated by its Latin analogue *aeternus*. It does not follow that the words, though analogous in origin, are identical in meaning, or have the same development, but the resemblance is no

accident, and the history of both words is the product of the same mental laws, and of similar circumstances. The usage of both is largely contemporaneous. The objections to the meaning of "everlasting," which have been brought against *αἰώνιος*, are equally applicable to *aeternus*, but are never seriously entertained.

10. In regard to the use of commentaries, wait till you feel your need of them. Do not begin the study of a passage by consulting them. Make them a servant rather than master. Do this although you may know that the commentator is wiser and more learned than you. Do it as the necessary means of preserving your power of independent work. Then after studying and investigating as much as you are able, take *definite questions*, if possible, to the commentary and make your own use of the answers. After your own conclusions are formed, or you have gone as far as you can independently, then test your work by the work of others, and make most of those commentaries that give reasons, and not merely conclusions.

11. Use lexicons more as repositories than as authorities. They are authorities for the reason that they are store-houses of classified usage. They are not mere glossaries. They are made from accepted texts, from concordances, and from commentaries, besides being in the line of long lexical succession. Their classifications, and meanings, and references are materials of study, and not judicial decisions, terminating study.

12. A thorough use of the Greek Concordance (Bru-

der's, or better, Moulton and Geden's, or The Englishman's, with citations in English, or Hastings', with references only) is fundamental in word-study. Yet this greatest of all outside means of study is worth little, if employed indiscriminately in piling up statistics of usage without regard to author, time, or subject. It is no substitute for separate word-study, but simply insures a view of all the matter to be studied. It is indispensable to original exegetical work. It breaks the yoke of bondage to lexicons, by admitting us to a real, though it may be humble, partnership in their work.

13. I shall not attempt to make up a book-list for the exegete, or to distinguish between those books that should be in his own library, and those that may require a short, or long, walk to reach them in the great libraries. A long list may be found in Professor Vincent's "Student's New Testament Handbook," and a more select list in Professor Thayer's "Books and their Use." Such lists are stimulating, unless they are so good and rich and full as to be paralyzing. The books that *must* lie on the writing table, or at close hand, are not many—Tischendorf's and Westcott and Hort's Texts, Liddell and Scott's and Thayer's Lexicons, a Greek concordance to the New Testament, a Septuagint, i. e., Swete's Old Testament in Greek, a concordance to the Septuagint (Hatch and Redpath's, now complete), a Hebrew Bible and Lexicon, an English Bible, Received and Revised, an English concordance, and Smith's Dictionary of the Bible. These, especially the last, will point the way to many others.

14. Passing to more general matters, I suggest the need of taking pains to break up routine and monotony. Read the passage that is under scrutiny in some foreign tongue other than the original. Better read a Choctaw Testament than keep on always in a familiar round of expression. Vary the methods of reading, now going over long passages rapidly, now slowly. Repeat a difficult passage to yourself aloud, as naturally as possible. Have passages read to you in various ways, remembering that the original writers depended mainly on hearers. Read even in various forms and sizes of type and page—anything to keep one out of a rut.

15. Learn to hold a difficult passage long in suspense, if need be; quietly waiting, at times almost forgetting, yet always keeping it where side-light from other study may fall on it, or new opportunities of direct study may solve the difficulty.

16. Read and enjoy the clear and easy passages, as stepping-stones to the more obscure; and not for stepping-stones only. Do not assume that there is nothing new to be seen in familiar texts.

17. Talk with others about your explanations; not merely with scholars, but with plain people. Either the attempt to unfold orally your thought will betray its weakness, or the excitement of interpretation face to face will give point and clearness. At any rate, one can brush away the dust that settles on too quiet solitary work.

18. Watch for favorable mental conditions. There are times when the mind is like a field-glass out of focus.

We cannot expect much then. There are moods favorable or unfavorable to clear views. Make account also of physical condition. Do not study any one passage to the point of lassitude. It may be a pleasant theory that "weak body well is changed for mind's redoubled force," but it is a very unpleasant fact that the body knows how to strike back, when the mind has wronged it.

19. Keep a list of the exegetical *problems*, e. g. 1 Cor. xi. 10, Gal. iii. 16, 20, and others, and look them over occasionally, but not too frequently, and see whether time, which means our use of time and our broadening experience, has undermined any of the difficulties.

20. Vary the points of view, in approaching a difficult passage, coming to it now as a logician, now as a poet, now as a historian, watching its response to such questions as, Is it cool or passionate? Is it dogmatic, or a meditative soliloquy? Vary the order of words, and see what the difference in meaning would be. Vary the degree and points of emphasis. Form exegetical *hypotheses*, and test them by reading, or listening to, the passage under study, and see whether they harmonize or jar. This applies especially, but not exclusively, to long passages, e. g. Christ's words about his second coming.

21. Use grammar more as a check than as a positive guide, remembering that grammar comes originally from the meaning and not the meaning from grammar. It will not do to infer that because a sentence can be put together in a certain way grammatically, therefore the meaning so elicited is respectable, or at least possible. It may not be either.

22. Try to cast off, for the nonce, your familiarity with the New Testament, and read, or hear, it as if for the first time. This is not easy; to do it perfectly is not possible; but something like it may be done by the help of the imagination. The missionary has an advantage here, in watching sympathetically the very entrance of the divine words into the minds of his converts. Every Christian parent has a similar opportunity with his young children. But without the help of social interest a mind of good literary training, in emptying itself of prejudice, in putting itself in the place of the past, can attain some of the joy and exhilaration of a new-found treasure. It can *almost* forget its knowledge and substitute discovery for memory.

23. Do not be over-anxious about the usefulness of what seems to be the meaning of a passage. The first thing is to find the *true* meaning; then the usefulness will take care of itself. The apparent sermon-producing power of a text is not always its genuine spiritual power. That is the practical aim of all good exegesis, and it comes only from the truth.

24. It is worth while to fill out by the imagination what is omitted in intentional brevity. E. g., we read in Acts xviii. 11 that Paul stayed at Corinth "a year and six months, teaching the word of God." Exegesis proper has nothing to do here, but the exegete who is filled with the spirit of his work, and is not satisfied with perfunctory explication of words, will kindle with enthusiasm at the thought of the daily life of the apostle during those eight-

een months, in the prime of his vigor and at one of the chief centers of ancient civilization. And though the interpreter, as such, is allowed no more than a passing reference to the eloquent silence of the historian, yet the habit of expanding in his own mind compressed outlines of narrative, as a microscopic picture is expanded by the magic lantern, is a noble help in interpreting all New Testament history.

25. Practice the exegesis of other authors with something of the carefulness employed on the New Testament. You will find that this is not the only book containing passages "hard to be understood"; and this fact tends to remove hard feelings, or fretfulness, in encountering obscure texts. Such study, also, gives a peculiarly valuable exegetical experience. It affords a much needed variety, breaks the monotony of style and subject, throws off any factitious solemnity, and returns the mental powers to their main task with fresh and broadened energy. Nor need this outside experience be confined to Greek and Latin. The earlier, and some of the later, English authors yield ample room. A month spent in the exegesis of Shakespeare is good preparation for a month on Paul. And if one wishes practice in Higher Criticism, Shakespeare offers a fine and harmless opportunity.

26. Be willing to accept a part, if you cannot have the whole. There is great virtue in exegetical entering-wedges. Secure every inch gained. Hold fast by every word that is settled. Look steadily in every hopeful direction of drift of thought. Work and watch and wait;

then watch and work again. Also be willing, so far as this is consistent with indomitable perseverance, to leave many things forever unexplained. This humble, but open-eyed, willingness to be left in the dark may be the forerunner of unexpected light.

DISCUSSIONS

I

A POINT OF GRAMMAR IN THE "GLORIA IN EXCELSIS"

Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ ἐν ἀνθρώποις εὐδοχεία.

—PSALTER, Cod. A, Hymn xiv.

Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ ἐν ἀνθρώποις εὐδοχίας.

—LUKE ii. 14.

It is unfortunate for English-speaking and English-singing people that there is a textual difficulty in the *Gloria in Excelsis*. It makes very little difference in Greek which of the two forms given above is used. It is a matter of only one letter, and a chorus of singers need not raise a nice question of syntax on that account. But in English it makes a difference, at least in respect to clearness, whether we say and sing, "On earth peace, goodwill toward men," or, with the Revised Version, "On earth peace among men in whom he is well pleased."

There is no escape, however, from the evidence that *eudochías* is the true reading in Luke. A clear and full discussion of the text may be found in Westcott and Hort's *New Testament*, vol. ii., Appendix, pp. 52-56, Am. Ed. We find there, also, as subsidiary to the settlement of the text, certain points of interpretation which will be alluded to in the following discussion. The

learned editors consider the phrase ἀνθρώποις εὐδοκίας a Hebraism which would be literally translated "men of good pleasure." This is substantially the rendering of the Revised Version.

There are some objections to this construction.

1. There is the very serious objection that the meaning is not obvious. If εὐδοκία meant good-will as a moral quality, then "men of good-will," as the Rheims version has it, would be intelligible. But what does "men of good pleasure" mean? The meaning "men who are the objects of some one's good pleasure" certainly is not very natural.

2. The construction is foreign to Greek, which does not admit a "genitive of characteristic" with a personal noun, except as a predicate. Whether it is a Hebraism or not will be considered presently. It might possibly pass for a Latinism, but it goes even beyond the Latin, which does not allow this genitive without a modifying adjective—a difficulty overcome in the Vulgate by the phrase "*hominibus bonae voluntatis*." The point is that εὐδοκίας combined with ἀνθρώποις is not genuine Greek.

3. It is not clear that the construction is a Hebraism, if it carries with it the meaning "men who are the objects of favor, or good pleasure." Cremer says (Lex., p. 215, Edin. Ed.) that if εὐδοκίας is the correct reading the phrase is to be explained like τέχνη ἀργῆς, and οὐδὲ βασιλείας. But this very striking Hebraism is very different from the far simpler idiom "man of," which is perhaps as common in English as in Hebrew. We find in the

New Testament *χρητὴς τῆς ἀδικίας*—which certainly does not mean "judge who is the object, or victim, of injustice"—and a few other similar phrases that signify persons *possessed of* certain qualities expressed by the genitive. Neither in the New Testament nor in the Septuagint, outside of this passage, is *εὐδοκίας* found in combination with a personal noun that expresses the object of *εὐδοκία*. Such a phrase as *καιρὸς εὐδοκίας* in Psalm lxviii. 14 (lxix. 13), "time of favor," is quite different. What is more, the nearest Hebrew equivalent of *εὐδοκία*, רַעוּן, furnishes no parallel. There is no "man of favor," although we have "day of favor" (Isa. lviii. 5), and "year of favor" (Isa. lxi. 2), which latter is quoted in Luke iv. 19, as ἐνιαυτὸν δευρόν. The usage with אִישׁ אֶשְׁרָא appears to be the same. אִישׁ אֶשְׁרָא (Prov. xi. 16) is translated in the Septuagint γυνὴ εὐχάριστος. In Daniel x. 11, 19, we find the original of "man greatly beloved" to be אִישׁ חֲמֻדָּה, translated in the Vulgate *vir desideriorum*, but probably meaning "a man of charms," literally "man of precious things." Everything seems to show that the Hebraism "son of" stands by itself. To identify this with "man of" seems to be putting a grammatical—we might almost say mechanical—identity for an identity of idiom. The distinction is well illustrated by English usage, for we say "a man of wealth, of influence," etc., but not "a man of kindness (received), of anger (incurred), of caprice (inflicted)." To put the case in terms of grammar, the limiting genitive must be equivalent to an ad-

jective, and not to a passive participle. This distinction between "son of" as meaning often "the object of," "in the condition of," and "man of" as meaning always "possessed of" certain qualities, seems to be accepted by Gesenius in the articles under בן and איש . If it is valid, the basis for the interpretation "men of good pleasure" disappears.

To put the three objections into one, we may say that an over-strained Hebraism displaces a normal Greek construction and leads to an obscure meaning. Bishop Westcott, in his separate opinion (Appendix, p. 56), says well "*Ἀνθρώποις εὐδοκίας* is undoubtedly a difficult phrase."

I wish now to show that *εὐδοκίας* modifies directly *εἰρήνη* instead of *ἀνθρώποις*, and is itself modified by the phrase *ἐν ἀνθρώποις*. The literal translation would be "and on earth peace, [the peace] of good-pleasure in men," i. e., the peace that comes from favor, good-will, towards men.

In support of this I offer:

1. The *ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία* of the early Greek Psalters. The Biblical Codex Alexandrinus, assigned to the fifth century, contains the Gloria placed at the head of this discussion. The whole hymn—Morning Hymn, *Ὕμνος ἑωθινός*—may be found in Swete's "Old Testament in Greek," Vol. III., p. 810. It is mostly the "Gloria in Excelsis" of our modern hymn-books, but this is followed by five lines borrowed by, or at least belonging to, the Te Deum, lines containing the only matter specially appropriate to morning:—

καταξίωσον, κύριε, καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην
ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς,

and by thirteen lines from Bible sources. There is some advantage in coming to the Gloria of Luke by way of the Psalter. Here we find—dropping the Egyptian peculiarity of *-eia* for *-ia*—*εὐδοκία*. It is granted that this nominative case is not entitled to a place in the text of Luke, but, even if it is a corruption of Luke's text, it is genuine Greek, with a respectable history of its own, and a right to a fair interpretation. What, then, does *ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία* mean in the Psalter? I cannot doubt that it means "good pleasure in men." This meaning is maintained by Cremer, on the supposition of its being the true reading in Luke, but doubted by Westcott and Hort. It is favored—

(a) By the combination of *ἐν* with *εὐδοκέω* in the accounts of the baptism: *ἐν σοὶ εὐδόκησα*, Mark i. 11, Luke iii. 22; *ἐν ᾧ ἡδόκησα*, Matt. iii. 17; also of the transfiguration, Matt. xvii. 5. The other similar examples in the New Testament are *οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ θεός*, 1 Cor. x. 5, and (of things instead of persons) *διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, κ. τ. λ.*, 2 Cor. xii. 10. Examples in the Septuagint are *ὅτι ἡδύκησεν ἐν ἐμοί*, 2 Kings (2 Sam.) xxii. 20, and *οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ*, Hab. ii. 4, cited in Heb. x. 38.

(b) The order of words, which Westcott and Hort consider "unaccountable," might certainly be in prose *εὐδοκία ἐν ἀνθρώποις*; but in a lyrical outburst like this would not

the order with *εὐδοκία* last be not only allowable, but more forcible?

(c) The absence of examples of the *substantive* *εὐδοκία* used with *ἐν* and the dative, which seems to us the only weak point in this interpretation, may be met by the general principle that verbal nouns imitate the construction of their verbs. We have examples enough of their governing the dative even without a preposition. The following are instances in the New Testament: *εἰς διακονίαν τοῖς ἀγίοις*, 1 Cor. xvi. 15; *διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ θεῷ*, 2 Cor. ix. 12.

(d) This interpretation allows a natural division of the song into two clauses. A division into three clauses is hardly admissible, but would result from understanding *ἐν ἀνθρώποις* locally, "among men." In the twofold division each part would have three subdivisions. Changing the place of *δόξα*, to facilitate comparison, we have

<i>ἐν ὑψίστοις</i>	<i>δόξα</i>	<i>θεῷ</i>
<i>καὶ ἐπὶ γῆς</i>	<i>εἰρήνῃ</i>	<i>ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.</i>

A verbally exact parallel would give at the end of the second clause simply *ἀνθρώποις*—"On high glory to God, On earth peace to men,"—but instead of peace to men we have a larger thought which includes this, namely, the peace that comes from the divine favor towards men, reconciliation with men. No connective is needed before *ἐν ἀνθρώποις* because this phrase is appositive and explanatory of *εἰρήνῃ*; the same thought that we sing, with amplification, in the lines:

"Peace on earth, and mercy mild,
God and sinners reconciled."

All this in interpretation not of Luke ii. 14, directly, but of a part of Hymn xiv. of the ancient Psalter. Let us now make use of this in explaining Luke.

2. The phrase *ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας* in Luke ii. 14 should be combined in the same manner as the corresponding phrase in the Psalter. Several considerations point to this.

(a) The genitive case, found here instead of a nominative, gives a different grammatical connection for the phrase as a whole, but does not invalidate any of the reasons just brought forward in the case of the Psalter in regard to the meaning of the phrase itself. It merely offers us another possible construction, namely, as a genitive limiting *ἀνθρώποις* only, the objections to which have been already considered (p. 50).

(b) If the *εὐδοκία* of the Psalter arose from a scribe's error in copying Luke, the error would be more likely to take place if the construction with *ἐν ἀνθρώποις* were understood to be the same. Constructions so different as "among men of good pleasure" and "good pleasure in men," would arrest the attention and prevent mistake from carelessness. If the change was intentional, the scribe could have best justified it by claiming that the accompanying construction was unchanged, while a probably original conformity to the case of *εὐρήνη* was restored. Is it not a sound textual principle that in variations the least possible disturbance of context is to be assumed?

(c) A song like this, short, easily remembered, and of intense interest to the Christian communities, must have been communicated largely by oral tradition. This makes for the same combination, whether the nominative or genitive were used. The phrase-meaning would naturally remain unchanged, while the variation in the last word would simply determine the relation of the phrase to εἰρήνη. The difference in meaning would pass for nothing in repetition from memory. The thought in both cases would be "peace on earth, good pleasure in men," the second phrase being in the one case an explanatory appositive, and in the other an explanatory genitive suggesting the origin of the peace.

This unstudied oral transmission, which leads us back of the scribe bending laboriously, or, as the case may be, carelessly, over his parchment, may be assumed from the very early difference between Luke and the Psalter. Indeed we do not know that Luke was the first to pen the angel-song in Greek. When therefore we find in the Codex Alexandrinus εὐδοκίας in Luke, and εὐδοξία in the Psalter, both from the hand of the same scribe, we may well suppose that both words came down independently from the time of those traditions spoken of by Luke in his Preface. It does not take many generations of manuscripts to reach from the fifth century to the first.

(d) If the order of words is an objection to combining εὐδοξία (nom.) with ἐν ἀνθρώποις—though we cannot but think it of small account—the objection is removed by the use of εὐδοκίας (gen.); for if εὐδοκίας, as modified

by ἐν ἀνθρώποις, is combined with εἰρήνη, it would be a natural order even in prose to put ἐν ἀνθρώποις between the two. Without doubt, we should in prose look for the article after εἰρήνη—ἡ τῆς ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας—but this burst of song is not prose. No article is found in it, although the generosity of Greek might have given us six or seven in prose. Compare Luke xix. 38, ἐν οὐρανῷ εἰρήνη καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις, where we might have had four articles.

This exegesis of Luke, reasonable when taken by itself, is thus strongly supported by the Psalter, in which the meaning "good pleasure in men" is, I cannot but think, the only one admissible. The case is not, indeed, the same as if another evangelist had given the reading εὐδοκία, but if Matthew had recorded the angel's song, and had written εὐδοκία, one could hardly avoid saying that both he and Luke were substantially at one, and meant "good pleasure in men."

Our general conclusion, then, is that the meaning of the second clause in Luke ii. 14 is "On earth peace—the peace of good pleasure in men," reconciliation with men, good-will towards men. It is a pleasant result of this discussion to find that what we still sing in the Gloria in Excelsis and what we read in the Greek of Luke are so closely alike. The peace on earth is "the peace of God," and the song of the heavenly host is constantly echoed in the gospel benedictions—"Grace, Mercy, and Peace."

II

Ἐπιούσιος, TRANSLATED IN THE LORD'S PRAYER "DAILY."

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

—Matt. vi. 11.

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν.

—Luke xi. 3.

THE word *ἐπιούσιος* seems never to have been fully incorporated into the Greek language. Not found earlier than the New Testament, it has, even in later ecclesiastical Greek, the position of a quoted rather than an adopted word. In the New Testament itself it is found but twice, and practically but once.

§ 1. SKETCH OF THE HISTORY OF THE DISCUSSION.

Ἐπιούσιος has undoubtedly received more lexical discussion than any other word in the New Testament. The long series goes back more than sixteen centuries, to the Father of Biblical Criticism. Origen in his "Treatise on Prayer," which is largely an exposition of the Lord's Prayer, says: "Since some suppose that we are told to pray for bread for the body, it is worth while, after having in this way refuted their false notions, to settle the truth in regard to the substantial (*ἐπιούσιον*) bread. . . . First, this must be understood, that the word *ἐπιούσιον* is found in none of the Greeks, being used neither by philosophers nor in the current speech of ordinary men, but it seems to have been formed by the Evangelists. At

any rate Matthew and Luke agreed about the word, having brought it out without any difference whatever. The translators of the Hebrew have done the same in the case of other words. For who of the Greeks ever used the expression ἐνωτίζου [in-ear] or ἀκουτίσθητι [make-hear] instead of εἰς τὰ ὦτα δέξαι [receive into your ears] and ἀκοῦσαι ποιεῖς [cause you to hear]? Quite like ἐπιούσιος is a word in the writings of Moses, spoken by God, 'Ye shall be to me a people *περιούσιος*'; and both words seem to me to have been formed from οὐσία [substance]; the former meaning bread converted into our substance, the latter signifying a people employed about substance [what is substantial?] and devoted to it. . . . Just as bodily bread by being brought into union with the body for its nourishment passes into its substance, so the living bread that came down from heaven, being brought into union with the mind and the soul, imparts of its virtue to him who has given himself up to be nourished by it. And so will it be what we ask for as substantial bread."* Many points of remark are suggested by this, but I will speak only of etymology. The derivation given by Origen, which, whether original with him or not, has its earliest record in his writings, has had a long and honorable life, and finds an able advocacy, though with a different meaning, in one of the latest New Testament lexicons, the "Biblico-Theological Lexicon" of Prof. Hermann Cremer. In regard to the coining of the word by the Evangelists, Origen was, no doubt, influenced by his belief

*Orig. Op. Omn. I. Col. 505-511. (Migne Patr. Gr. XI.)

that Matthew first wrote in Hebrew, and then translated. A translator is more likely to coin words than an independent narrator. But if Matthew's Greek is the original, as most scholars now think, there may have been also a current Lord's Prayer in Greek, which was incorporated by both Matthew and Luke into their Gospels. Again, the word *ἐπιούσιος* might deceive even Origen by a false analogy. We know that the philology of the ancients cannot be trusted, though it is not so with their usage. Ludicrous examples of false derivation can be found in Cicero, but perhaps only one case of error in the use of a word; and that we should hesitate to believe if he had not himself confessed it. It seems to me that the strongest point in favor of Origen's derivation—not explanation—of *ἐπιούσιος* is that he makes no account of the retention of the final letter of *ἐπὶ* in composition with *οὐσία*. This was a matter not of reasoning, but of Greek feeling. Was it simple inadvertence?

We ought next to notice the opinion of "the Latin Origen." Portions of Jerome's comment on Matt. vi. 11 are often quoted. Entire, it is as follows:—"What we have translated *super-substantialem* is given in Greek *ἐπιούσιον*, which word the Seventy Translators most frequently give as *περιούσιον*. We have examined therefore the Hebrew, and wherever they have used *περιούσιον* we have found SGOLIA,* which Symmachus has translated *ἐξάλειτον*, that is, pre-eminent or distinguished, although in a certain passage he has expressed it by

* *הָלֵל*, Ex. xix. 5; Deut. vii. 6; xiv. 2; xxvi. 18.

peculiare [private treasure]. When, therefore, we ask of God to bestow upon us that bread which is a peculiar-treasure, or pre-eminent, we ask for Him who says, 'I am the living bread, which came down from heaven.' In the Gospel which is called 'according to the Hebrews,' instead of supersubstantial bread I have found MAHAR, which means 'for to-morrow'; so that the sense is: Our bread for to-morrow, that is, for the future give us to-day. We can understand supersubstantial bread, also, in another way, as that which is above all substances and surpasses the whole world of creatures. Others suppose simply that the saints have a care for present food only, according to the language of the apostle who says, 'Having food and raiment, let us with these be content.' Accordingly, among the subsequent precepts is this one, 'Do not take thought for the morrow.' **

Jerome here presents four meanings of ἐπιούσιος, his own preference being the first. His identifying περιούσιος and ἐπιούσιος is rather surprising from a philological point of view, but he evidently looks at the matter practically, and follows his master Origen in ascribing about the same meaning to both. The fourth meaning, "present bread," comes from giving to ἔπειμι the sense of πάρειμι. But the point of chief interest is the reference to the "Gospel according to the Hebrews," which means not simply a Gospel written in Hebrew, but a Gospel composed, or received, by certain Hebrews. In Book III.

*Hieron. op. omn. vii. Col. 44. (Migne, Patrol. Lat. Vol. 26.) In Evan. Matt. Lib. I. Cap. vi.

Contra Pelagium he describes it as the gospel written in the Chaldaic and Syrian language in Hebrew letters, and used even to his day by the Nazarenes.* He also, on Matt. xii. 13, speaks of "the Gospel which the Nazarenes and Ebionites use, which lately we translated from Hebrew into Greek, and which is called by most the original Gospel of Matthew."†

He also states that he has translated it into Latin and that Origen often makes use of it.‡

This reference to the Hebrew, or Aramaic, Gospel is a testimony, whatever it may be worth, to the derivation from *ἐπί* and *λέγει*. If it were the original of Matthew, it would also settle the meaning of the word. But if it was simply a translation, like its Syriac sisters, or an Ebionitic tractate, then its MAHAR is merely the opinion of an unknown author of an almost unknown version.§ This leads to the question, Why did not Jerome, and why also did not Origen follow the rendering of *ἐπιούσιος* found in the Hebrew Gospel? And the only possible answer is that neither of them believed this Gospel to be the original of Matthew, or otherwise authoritative.

*In Evangelio juxta Hebraeos, quod Chaldaico quidem Syroque sermone, sed Hebraicis litteris, scriptum est, quo utuntur usque hodie Nazareni. Migne's edition II 785.

†In Evangelio, quo utuntur Nazaraeni et Ebionitae (quod nuper in Graecum de Hebraeo sermone transtulimus, et quod vocatur a plerisque Matthaei authenticum). Migne vii. 77.

‡Evangelium quoque quod appellatur secundum Hebraeos, et a me nuper in Graecum Latinumque sermonem translatum est, quo et Origines saepe utitur. Migne ii. 831.

§All the extant fragments of this Gospel may be found in Hilgenfeld's "Novum Testamentum extra Canonem," Fasc. iv. Ed. ii p. 15. They contain but twenty-five Hebrew words, and with all the Greek and Latin interpretations occupy but two and a half pages. There is a thoroughly annotated edition by E. B. Nicholson, Bodleian Librarian, London, 1879.

It is a long step—in time and in style—from Jerome to Calvin, and to the following pithy lines: "Because the kindness of God flows in a continuous course for our nourishment, the bread that he supplies is called ἐπιούσιος, that is, *superveniens* [still-coming], for so we may render it; as much as to say: Lord, since daily our life has need of new nourishments, be thou never wearied in constantly bestowing them."*

If the great theologian had had as much influence in this exegesis as in his theology, a world of subsequent discussion would have been saved. The meaning of "*superveniens*" may be illustrated from Horace, where he says, speaking of the transitoriness of our possessions,—

Sic quia perpetuus nulli datur usus, et heres
Heredem alterius velut unda *supervenit* undam.

Ep. ii. 2, 175-6.

Calvin's implied etymology shows that the derivation from ἐπιέναι, which he does not think it necessary to discuss, was familiar to scholars.

In passing from Calvin to Tholuck one omits between fifty and sixty of the seventy-five "philologists and theologians" mentioned by the latter in his discussion of this word. This discussion is found in the "Exposition of the Sermon on the Mount," pages 341-353 of the edition in English.† It is marked by great learning and acute-

*Quia Dei benignitas continuo tenore ad nos pascendos fluit, panis quem ministrat-vocatur ἐπιούσιος, hoc est, superveniens: sic enim interpretari licet. Tantundem ergo volet hoc nomen acsi dictum esset: Domine, quum quotidie novis alimentis opus habeat vita nostra, ne assidue ea largiendo unquam fatigeris.—Ioannis Calvini in Harmoniam ex Matthæo, Marco et Luca compositam Commentarii. Berolini, 1833. Ed. Tholuck, Vol. i. p. 169.

†Brown's translation (T. & T. Clark, Edinburgh, 1860), which is from the fourth German edition, 1856. The first German edition was published in 1833.

Contra Pelagium he describes it as the gospel written in the Chaldaic and Syrian language in Hebrew letters, and used even to his day by the Nazarenes.* He also, on Matt. xii. 13, speaks of "the Gospel which the Nazarenes and Ebionites use, which lately we translated from Hebrew into Greek, and which is called by most the original Gospel of Matthew."†

He also states that he has translated it into Latin and that Origen often makes use of it.‡

This reference to the Hebrew, or Aramaic, Gospel is a testimony, whatever it may be worth, to the derivation from ἐπί and ἐβάτ. If it were the original of Matthew, it would also settle the meaning of the word. But if it was simply a translation, like its Syriac sisters, or an Ebionitic tractate, then its MAHAR is merely the opinion of an unknown author of an almost unknown version.§ This leads to the question, Why did not Jerome, and why also did not Origen follow the rendering of ἐπιούσιος found in the Hebrew Gospel? And the only possible answer is that neither of them believed this Gospel to be the original of Matthew, or otherwise authoritative.

*In Evangelio juxta Hebraeos, quod Chaldaico quidem Syroque sermone, sed Hebraicis litteris, scriptum est, quo utuntur usque hodie Nazareni. Migne's edition II. 783.

†In Evangelio, quo utuntur Nazaraeni et Ebionitae (quod nuper in Graecum de Hebraeo sermone transtulimus, et quod vocatur a plerisque Matthaei authenticum). Migne vii. 77.

‡Evangelium quoque quod appellatur secundum Hebraeos, et a me nuper in Graecum Latinumque sermonem translatum est, quo et Origines saepe utitur. Migne ii. 831.

§All the extant fragments of this Gospel may be found in Hilgenfeld's "Novum Testamentum extra Canonem," Fasc. iv. Ed. ii. p. 15. They contain but twenty-five Hebrew words, and with all the Greek and Latin interpretations occupy but two and a half pages. There is a thoroughly annotated edition by E. B. Nicholson, Bodleian Librarian, London, 1879.

It is a long step—in time and in style—from Jerome to Calvin, and to the following pithy lines: "Because the kindness of God flows in a continuous course for our nourishment, the bread that he supplies is called ἐπιούσιος, that is, *superveniens* [still-coming], for so we may render it; as much as to say: Lord, since daily our life has need of new nourishments, be thou never wearied in constantly bestowing them."*

If the great theologian had had as much influence in this exegesis as in his theology, a world of subsequent discussion would have been saved. The meaning of "*superveniens*" may be illustrated from Horace, where he says, speaking of the transitoriness of our possessions,—

Sic quia perpetuus nulli datur usus, et heres
Heredem alterius velut unda *supervenit* undam.

Ep. ii. 2, 175-6.

Calvin's implied etymology shows that the derivation from ἐπιέναι, which he does not think it necessary to discuss, was familiar to scholars.

In passing from Calvin to Tholuck one omits between fifty and sixty of the seventy-five "philologists and theologians" mentioned by the latter in his discussion of this word. This discussion is found in the "Exposition of the Sermon on the Mount," pages 341-353 of the edition in English.† It is marked by great learning and acute-

*Quia Dei benignitas continuo tenore ad nos pascendos fluit, panis quem ministrat-vocatur ἐπιούσιος, hoc est, superveniens: sic enim interpretari licet. Tantundem ergo volet hoc nomen acsi dictum esset: Domine, quum quotidie novis alimentis opus habeat vita nostra, ne assidue ea largiendo unquam fatigeris.—Ioannis Calvini in Harmoniam ex Matthæo, Marco et Luca compositam Commentarii. Berolini, 1833. Ed. Tholuck, Vol. i. p. 169.

†Brown's translation (T. & T. Clark, Edinburgh, 1860), which is from the fourth German edition, 1856. The first German edition was published in 1833.

ness, and especially by the great number of quoted opinions. That the author does not refer to Calvin is the more noticeable because he himself edited the Commentary from which I have quoted.

He opens by saying, "This word has been the subject of numerous learned disquisitions, yet is there room for new investigations. Scultetus calls the interpretation of ἐπιούσιος *carnificina theologorum et grammaticorum.*"

The derivation of the word is fully considered, with this conclusion: "Great as are the difficulties in the way of deriving ἐπιούσιος from εἶναι, yet, even were they greater, we must still give the preference to that derivation, and for this reason, that it is impossible, on the supposition of its derivation from ἐπιῶσα, to find in it any meaning in keeping with the context." (P. 346.) "The notion of Ernesti that the prayer was to be offered in the *evening*, so that then one would literally pray to-day for the bread of to-morrow, looks like jesting." (P. 345.)

The meaning is given thus: "The ἐπιούσιον is something between τὸ ἐλλείπες and the περιττόν or the περιούσιον, and denotes that which is just enough. So understood, the prayer has many analogies in the Old and New Testaments; compare, for example, Prov. xxx. 8, where Solomon prays, "Keep far from me poverty and riches." (P. 348.)

The discussion closes with a refutation of the mystical view that ἐπιούσιος refers to spiritual bread. The whole discussion is a noble exemplification of modern Biblical scholarship.

The next specially noteworthy discussion of *ἐπιούσιος* is the contribution of philological scholarship. Leo Meyer devotes to it twenty-nine pages in the "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung," Vol. vii., pp. 401-430. (Berlin, 1858.) Herodotus, Xenophon, Plato, Demosthenes and the tragedians are brought into the field as well as the Biblical writers, and one page contains forty references to Homer on the question of *ἐπί* with or without its final vowel. The two etymologies—from *εἶναι* and *λέναι*—are considered at length, and comparative etymology is not neglected. It is only after more than twenty pages of historical and philological preparation that we reach the announcement, "Wir kommen nun zu *ἐπιούσιος* selbst." He derives it from *ἐπί* and *ῥν-*, and gives the principal meaning to the preposition. Ἐπιούσιος "is being for something," i. e., useful, serviceable. While the linguistic value of this essay is great, the artificial aspect of the proposed word-building makes it seem more like a philological specimen than an actual word. Ancient versions are not discussed, except that a page is given to the Gothic. This is valuable, as would be expected from the author's scholarship in that field.

This short sketch—mere fragments of an outline—of the lexical history of *ἐπιούσιος* began with the greatest of the Fathers, and may fitly end with one of the greatest of modern Patristic scholars. When the revisers were at the beginning of their work, Bishop Lightfoot, certainly their leader, issued (1871) his book "On a Fresh

Revision of the English New Testament," with an appendix on the words *ἐπιούσιος*, *περιούσιος*. This is Appendix I. of the third edition (1891), which I use. To *ἐπιούσιος* forty-three pages are given (217-260). The divisions are (1) The etymology of the word, (2) The requirements of the sense, (3) The tenor of tradition. All but seven pages is devoted to the third division. Of this he says (p. 219): "It was chiefly the conviction that justice had not been done to its consideration which led me to institute the investigation afresh." Under the third division he discusses the derivation of the word as found (1) in the Greek Fathers, (2) in the Aramaic versions, especially the Curetonian Syriac, and the Gospel according to the Hebrews, (3) in the Egyptian versions, and (4) in the Latin,—especially the Old Latin. The two lines given to the Gothic (p. 258) can be supplemented by the page of Leo Meyer already referred to. Earliest tradition is shown to favor the derivation from *ἐπιέναι*.

§ 2. ETYMOLOGY AND MEANING.

In regard to the etymology, we might make short work of it, so far as Greek is concerned, if we could adopt the desperate conjecture of Dr. Cureton, who thinks that *ἐπιούσιος* was formed from the Aramaic by transliteration.* Letting this pass, we have first to choose between the derivation from *ἐπί* and *ἐλναι*, or *οὐσία*, and *ἐπί* and *λέναι*. I assume the latter, referring the reader to Lightfoot and Thayer's Lexicon for the reasons. But the der-

*See preface to his edition of the Curetonian Syriac Version, "Remains of a very Antient Recension," etc., p. xviii.

ivation from ἐπιέναι may be on either of two lines: (1) from ἐπιούσα, with ἡμέρα supplied, or (2) from the participle ἐπιών direct. The former yields a somewhat different meaning from the latter, and is adopted by the best authorities. Winer says (N. T. Grammar, p. 97, Thayer's ed.): "Ἐπιούσιος has probably direct relation to the fem. (ῆ) ἐπιούσα, *sc.* ἡμέρα, and accordingly ἄρτος ἐπιούσιος means 'bread for the following day.'" To this two objections are made which certainly are worth considering.

1. The first has reference to its form. The adjective formed by -ιος from ἐπιούσα, as a substantive, would regularly be ἐπιουσαῖος, like δευτεραῖος (Acts xxviii. 13), τεταρταῖος (John xi. 39), δεκαταῖος, etc. This objection seems to have originated with Salmasius. Bishop Lightfoot questions the validity of it on two grounds: "The termination -αῖος in all these adjectives is suggested by the long -α or -η of the primitives from which they are derived, δευτέρα, τρίτη, etc.; and the short ending of ἐπιούσα is not a parallel case. Moreover, the meaning is not the same; for the adjectives in -αῖος fix a date, *e. g.* τεταρταῖος ἦλθεν, 'he came on the fourth day,' whereas the sense which we require here is much more general, implying simply *possession* or connection."^{*}

One may be pardoned for expressing some surprise at this paragraph, for (1) What evidence have we that the quantity of the nominative ending was regarded? These adjectives are formed on the original \bar{a} stem, as their

^{*}On a Fresh Revision of the English New Testament, Appendix i.

deviation from η shows. The stem-ending was long in all first-declension feminines, and always so appeared in the genitive and dative cases, whatever the quantity of the nominative. I have here and there lighted on the following examples of adjectives in $-αῖος$ from short-ending feminines of this declension: ἀρουραῖος, ἀελλαῖος, ἀμαξαῖος, ἐχιδναῖος, θαλασσαιῖος, μελισσαιῖος, μοιραῖος, Πισαῖος, χαλαζαῖος, Æolic Μοισαῖος. True, we have adjectives in $-ιος$ from nouns of short endings, as δίψιος, and not διψαῖος, from δίψᾱ; but we also have those in $-ιος$ from nouns of long endings, as τίμιος, ἐσπέριος, ἡμέριος, and never τιμαῖος, etc. Without doubt, there are more adjectives in $-αῖος$ from long-vowel nouns than from short, but I suppose there are a great many more feminine substantives ending in $-η$ and $-ᾱ$ than in $-ᾱ$. Further, while the final stem-vowel is long in the primaries, it is *shortened* in forming the diphthong $αι$. Otherwise the ending would be $-ᾱος$. How, then, is $-αῖος$ even "suggested" more by a long nominative ending than by a short one? (2) These numerical adjectives are not confined to the fixing of dates, as the lexicons abundantly show. Their suffix $-ιος$ is general and indefinite. When they agree with the subject of a verb, as commonly, the date-force is inferential. Τεταρταῖος ἦλθεν is literally "a fourth-day man he came." Ἄρτος τεταρταῖος would mean "bread of the fourth day," and ἄρτος ἐπιουσαῖος "bread of the next day." For the very reason that they all imply ἡμέρα in their primaries, they would attract a new-comer, like ἐπιουσαῖος, to their form. This objection, then,

whatever may be its value, seems to be well sustained.

2. The second objection has been made to rest on the incongruity introduced, and which can be seen by reading the two passages thus: "Give us this day our bread for the morrow," "Give us day by day our bread for the morrow." As I have felt this objection strongly myself, I perhaps have the right now to say that it has been greatly over-rated, for ἡ ἐπιούσα ἡμέρα is not precisely equivalent to ἡ αὔριον. Lightfoot shows plainly enough (p. 226) the difference, and illustrates it by referring to the Ecclesiastus of Aristophanes, lines 20, 105, to which might be added 83-85. A much better illustration is furnished by A. H. Wratislaw in his pamphlet entitled "New evidence as to the origin and meaning of ἐπιούσιος in the Lord's Prayer." Plato's "Crito" opens with the question of Socrates as to why Crito comes so early to the prison. It is early dawn (δρῶρος βαθύς). He is the bearer of sad news; the ship from Delos will be here to-day (τῆμερον), and therefore Socrates must die to-morrow (εἰσαύριον). Socrates does not believe that the ship will arrive to-day (τῆμερον). He promises to give his reason, and then repeats his statement in this form: Οὐδ τοίνυν τῆς ἐπιούσης ἡμέρας οἶμαι αὐτὸ ἤξειν, ἀλλὰ τῆς ἐτέρας. It cannot be doubted that τῆμερον and ἐπιούσης refer to the same day. Other examples introduced by Mr. Wratislaw do not seem to me correctly explained, but this one is clear and sufficient. It may be paralleled from the Book of Common Prayer, which, in Morning Prayer for families,

speaks of being "brought in safety to the beginning of *this day*," and further on implores "grace and protection for the *ensuing day*."

There is no absurdity, then, in saying, "Give us this day our bread for the coming day;" but, at the same time, every one must feel the scant need of the addition, "for the coming day." The petition comes unpleasantly near tautology, and that too without emphasis. The same impression is made by the language of Luke, "Give us day by day our bread for the coming day," but with less propriety in the connection.

If, now, we put this impression of tautology beside the serious objection to the form, already considered, there is reason enough for examining carefully the other derivation from ἐπιέναι, viz., from ἐπιών, disconnected from the notion of "day," especially as the Old Syriac version suggests a meaning that could arise in no other way. Such a derivation is countenanced by the words ἐθέλων ἐθελούστος, ἐχών ἐκούστος. This last pair we find in the New Testament (1 Cor. ix. 17; Philemon, 14). Lightfoot, indeed, remarks (p. 223), "No motive existed for introducing an adjective by the side of ἐπιών, sufficiently powerful to produce the result in an advanced stage of the language, when the fertility of creating new forms had been greatly impaired." But such *a priori* decisions must be received with great caution. And do not new forms abound in the later times of a language, when word-making becomes more conscious, as the language itself is more the object of study, and writers try

to escape the monotony of a fixed vocabulary? At any rate, the New Testament, though a small volume, contains nearly nine hundred words not found in Greek literature before (and including) Aristotle. Most of these bear obvious marks of derivation, showing themselves to be comparatively recent, and not old popular words lifted into literary use.

The existence of the participle, then, does not forbid the existence of the similar adjective. The adjective turns the single act into a general or habitual state. 'Εθέλων means "wishing," ἐθελούσιος "voluntary." The ending -ιος is like the English -y. Compare "snowing" and "snowy." 'Ο ἐπιών ἄρτος, literally "the on-coming bread," might mean the next loaf that should come on the table, but ὁ ἐπιούσιος ἄρτος would mean, not the *next*, but, if we had such a word, "*next-y* bread," i. e., bread that we expect continuously, continually, the constant supply of bread; in colloquial parlance, "bread right along." If the point be pressed that ἐπιούσιος is a very unusual word, and unlikely to arise in the way now supposed, the answer is that it comes from a very common participle by means of a suffix that is very common. The participle is so common that it is even used substantively, ἡμέρα being understood, for "the next day," ἐπιούσα. To illustrate again from English, if one should coin the word "*frez-y*," it might seem strange, and might never be adopted into the language, but it would be perfectly intelligible, so long as we say "frez-ing."

In regard to form, the stem ἐπιοντ- would by regular

euphonic changes become *ἐπιους*-, very nearly as its feminine becomes *ἐπιούσα*.

One cannot be quite satisfied with any explanation of this word that does not suggest some Hebrew equivalent or Aramaic original. Now, if it contains the notion of a constant supply of need, a continuous bestowment, then we naturally look for some Hebrew expression for continual, perhaps daily, work and service. At once we think of the "continual" offerings and the daily services of the sanctuary. The "continual burnt-offering" which was to be offered "day by day" (Ex. xxix. 38, 42) was *עֹלֶת תָּמִיד*, "offering of continuance." In the same use of *תָּמִיד* we find "men of continuance" (Ezek. xxxix. 14), i. e., men employed in regular, constant work; "diet of continuance," given to Jehoiachin "every day" (Jer. lii. 34), and even "bread of continuance" (Num. iv. 7), applied to the shew-bread. So much was *תָּמִיד* used in association with the daily burnt-offering that in later usage it stands alone for the offering itself. In Dan. viii. 11, 12, 13; xi. 31; xii. 11, it is, literally, the "continuance" that is "taken away." Our common version has it, the "daily sacrifice"; the Revision more accurately, the "continual burnt-offering."

תָּמִיד is usually translated in the Septuagint by *διαπαντός*, as, *οἱ ἄρτοι οἱ διαπαντός*, Num. iv. 7; several times, mostly in later usage, by *ἐνδελεχισμός*, as *θυσίαν ἐνδελεχισμοῦ*, Ex. xxix. 42; *ὀλοκαυτώσεις ἐνδελεχισμοῦ*, 2 Esdr. iii. 5. The most remarkable translation is in Num. iv. 16, *ἡ θυσία ἡ καθ' ἡμέραν*, which seems to be the begin-

ning of that confusion of meanings—continual, daily—amounting to a side-development, that has come down to our day. It is noticeable that no adjective is used in these renderings. Whether ἐπιούσιος would have been sometimes used, if in existence, we need not inquire. The usual phrase in the Vulgate is *juge sacrificium*—this adjective being used by Horace to describe a perennial fountain, *jugis aquæ fons* (Sat. ii. 6, 2).

§ 3. THREE EARLY VERSIONS.

The meaning "constant, continual," which is, to say the least, illustrated by the Hebrew, seems to be confirmed by the three most important ancient versions, Old Syriac, Old Latin, and Gothic. To begin with the latest—about A. D. 350—in the Gothic version Matt. vi. 11 (the corresponding passage in Luke is lost) reads: *Hlaif unsarana thana sinteinan gif uns himma daga*; which may be Englished, with no regard to the Greek, word for word: "Bread ours the continual give us this day." *Sinteinan* (nom. *sinteins*) is given in all the glossaries as "daily." Massman, however, and Bernhardt (1884) give two meanings, "immerwährend, täglich." Leo Meyer in his "Gothische Sprache" (p. 98 *et al.*) gives "fortwährend, täglich." Kluge, under *Sündflut*, gives "täglich, immerwährend" and compares the plant-name *sin-grün*, the Anglo-Saxon *sin-grene* and *symle*, and the Latin *semper*. The same prefix is seen at least twice in *Béowulf*—*sin-gal*, "continual" (154), and *sin-niht*, "night after night" (161). No one would ques-

tion its connection with *sinteino*, a common adverb meaning "always." This is found in Mark v. 5 for the original *διαπαντός*, in xiv. 7 for *πάντοτε*, in xv. 8 for *ἀεί*. The origin of the last part of the word is not perfectly clear. Kluge would take it as an obsolete root meaning "day" (see *Ety. Dict.* under "Tag"), and gives "täglich" as the first meaning. Certainly, the notion of "day" lapsed, and "continual," as the adverb shows, was the regular meaning. Probably the chief reason for making *sinteins* mean "daily," is that *seiteins*, a collateral form, is used in 2 Cor. xi. 28 for ἡ καθ' ἡμέραν, where Paul speaks of "that which presseth upon me *daily*, anxiety for all the churches." But here *sinteins* might have its proper meaning of "continual" without wandering far from the Greek original. Whether, however, "daily" or "continual" is the primary meaning, the difference is not essential as to its representation of *ἐπιούσιος*. It does not mean "for the coming day," but "constantly recurring."

Let us next consider the Old Latin version, or bundle of versions. Here we find in Matthew "Panem nostrum cotidianum da nobis hodie"; and in Luke "Panem nostrum cotidianum da nobis cotidie."* Whence came this "cotidianum"? Certainly not from a literal translation of *ἐπιούσιος*, considered by itself. If the Evangelists had wanted a Greek word to express "daily," there was one ready to hand, found in the writers of that time, and even

*Old Latin Biblical Texts; No III. The Four Gospels. By Henry J. White. Clarendon Press, 1888. *Codex Monacensis* (q). Some codices—I do not know how many—have in Luke the error of "hodie" instead of "cotidie." The received Vulgate text has also "hodie" in Luke, but the best text, *Codex Amiatinus*, has "cotidie."

in the New Testament. James comes very near ἄρτος ἐφήμερος when he says (ii. 15), "If a brother or sister be naked and in lack of daily food"—τῆς ἐφημέρου τροφῆς. The Latin Vulgate for this is, of course, "victu quotidiano." In the absence of any such original in the Lord's Prayer, it is possible to account for the "cotidianum" either by the influence of the context—the σήμερον of Matthew, and particularly the καθ' ἡμέραν of Luke, serving to attract and specialize the general idea of "continual"—or by a larger association with continual worship through daily offerings, or in a more general way by the tendency to speak of the ordinary, constant things of life as "daily." It can hardly be that "cotidianum" came from ἐπιούσιον in the sense of "for the morrow"; for the legitimate development of *crastinus* would be to *futurus*, as Jerome says, on this very passage, "*crastinum, id est futurum.*" So the Hebrew קָרָב means "in time to come" in Deut. vi. 20 and in other passages.*

*This "cotidianum" must be the parent of the "daily" of modern versions—a rendering that will probably hold its own in spite of grammars, dictionaries and commentaries. Jerome's version has "supersubstantialem" in Matthew, and it is hard to believe that he did not put the same word in Luke. If so, then "cotidianum" was forced into the text of Luke by the pressure of the Old Latin. Westcott and Hort say (N. T. II. 81)—with no reference to this word—"Scribes accustomed to older forms of text corrupted by unwitting reminiscence the Vulgate which they were copying; so that an appreciable part of Jerome's work had been imperceptibly undone when the Vulgate attained its final triumph." The wonder is that Matthew was left unchanged, which was due perhaps to the support of Jerome's Commentary.

'Supersubstantialem' has left its long mark on some modern Roman Catholic versions. The Rheims version (1582), which is the basis of the present English Catholic Bible, reads, "Give us this day our supersubstantial bread." The edition that I have—an American edition with archiepiscopal sanction—has this foot-note: "In St. Luke the same word is rendered 'daily bread.' It is understood of the bread of life which we receive in the Blessed Sacrament." Wyclif, who translated from the Latin Vulgate, gives "our other substance." The Dutch version (Antwerp, 1598) has "overweselyck," like the "ofer-wistlic" of the ancient Northumbrian interlinear Gospel (Lindisfarne MS.) On the other hand, in spite of the authority of the Vulgate, all the French versions have "notre pain quotidien," the authorized Italian has "Il pane nostro

By far the most important versional testimony to the meaning of ἐπιούσιος comes from the Old Syriac Gospels. The Curetonian fragments, published in 1858, and the Sinai MS., published in 1894,—the latter containing only the first petition of the Prayer in Matthew—agree in having for ἐπιούσιος ܠܠܐ (in the old characters ܠܠܐ, in Hebrew characters אָמֵן, in English, with continental vowel-sounds, *amīna*, to be compared with our *amen* from Hebrew). The meaning of the Syriac word is sufficiently attested by its biblical usage. In the New Testament it is used once, adverbially, to translate διαπαντός, “*always* a conscience void of offence” (Acts xxiv. 16); several times for προσημαρτέω, “*continued steadfastly*” (Acts ii. 46); also for πυκνός, “*thine often* infirmities” (1 Tim. v. 23); for προσμένω, “*continueth* in supplications” (1 Tim. v. 5); for ἔτενῶς, “*prayer was made without ceasing*” [Rev. earnestly], (Acts xii. 5); for ἀδιάλειπτος, “*remembering without ceasing*” (1 Thess. i. 3). These examples, being outside of the Gospels, are from the Peshitto version.

In the Old Testament, where the word is of frequent occurrence, it regularly represents, often adverbially, the Hebrew תָּמִיד. It is found in every part of the Old Testament, except the Psalms. Thus Aaron's breast-

quotidiano,” and the German, “Gib uns heute unser tägliches Brod.” This is taken from the translation of Dr. Allioli, “the only authorized German version duly approved by the Apostolic See.” To it is appended the following note, which, it will be observed, is not an exposition of the Vulgate, but of the Greek:—“Wörtlich, unser zur Wesenheit (Nothdurft) gehöriges Brod, diess ist das Tägliche. Darunter ist alles verstanden was zum Unterhalte der Seele und des Leibes nothwendig ist,—das göttliche Wort, der Leib des Herrn, die tägliche nothdürftige Nahrung. (Chrys. Theophl. Aug. Cypr.).” This last is substantially translated from the Glossa Ordinaria—“panis Corpus Christi est, ut verbum Dei, vel ipse Deus, quo quotidie egemus,” cited by Tholuck on Matt. vi. 2.

plate is a memorial "*continually*" (Ex. xxviii. 29). The burnt offering is "*continual*" (xxix. 42). The fire is to be "*ever*" on the altar (Lev. vi. 13). The shew-bread is "*continual*" (Num. iv. 7). Nine times in the twenty-ninth chapter of Numbers the word is applied to the "daily burnt offering." The eyes of the Lord are "*always*" upon the land of promise (Deut. xi. 12). Elisha passeth by "*continually*" (2 Kings iv. 9). The trumpets sound "*continually*" before the ark (1 Chron. xvi. 6). And so on in Ezra, Nehemiah, Proverbs, Isaiah ("*continually* upon the watch tower," xxi. 8), Jeremiah, Ezekiel ("men of *continual* employment," xxxix. 14), Daniel (Hebrew portions), and elsewhere. I have verified more than sixty examples in which **ܐܬܬܝܢܐ** translates תָּמִיד. The Syriac word, then, according to biblical usage, means continual, constant. The dictionaries, covering a wider than biblical usage, give the meanings, *stabilis*, *constans*, *assiduus*, *perpetuus*. The meaning, then, of the whole phrase would be, "Our constant supply of bread."

Now, what is the value of this rendering as to the meaning of ἐπιούσιος? Dr. Chase in his "Lord's Prayer in the Early Church"* says: "It is difficult to see that it represents any probable meaning of ἐπιούσιος." Carrying out a suggestion of Dr. Cureton, he thinks that the Greek word, not being understood by the translator, was represented "by a classical phrase about bread in the Old Testament, slightly changed." Now it is true that

*Texts and Studies. Vol. I., No. 3. The Lord's Prayer in the Early Church. By Frederic Henry Chase, B. D. Cambridge, 1891, pp. 42-53.

among the great variety of actions to which the Syriac word is applied in the Old Testament, it is two or three times applied to eating bread. Mephibosheth is to "eat bread *continually* at David's table" (2 Sam. ix. 7, 10), and Jehoiachin "did eat bread *continually*" with the king of Babylon (2 Kings xxv. 29; Jer. lii. 33). These, so far as I can discover, are the only cases of association with ordinary bread. Twice, also adverbially, it is used of the shew-bread (Num. iv. 7; 2 Chron. ii. 4), but I can find no example of its use as a *descriptive epithet* of bread. Even if we assume, perhaps ungraciously, that the translator was in serious doubt, it is hard to see how his mind would be influenced much by any "classical phrase about bread in the Old Testament."

Dr. Chase's position is that ἐπιούσιος, coming as it does from ἡ ἐπιούσα, introduces tautology into the prayer, and is "alien to its simplicity of language." It probably, then, does not belong to the earliest prayer, but is "due to liturgical use." The original clause, "Our bread of the day give to us," was changed to "our bread for the coming day," to adapt the prayer to use at evening. This "working hypothesis" is presented with a modest ingenuity that almost fascinates one; but it seems to me that if we restore to ἐπιούσιος the meaning found in the Old Syriac, the hypothesis is no longer needed. The tautology complained of arises from deriving ἐπιούσιος directly from ἡ ἐπιούσα. All other tautology is due to translation, the disabilities of which ought not to be charged to the original. "Day by day our daily" is tautological, in

a narrow sense, but "day by day our constant supply" is not, in any sense. Nor does the hypothesis seem to be securely based on liturgical need. If I should venture to mark out a liturgical development of the clause, I should by no means omit from the primary the idea of constant supply contained in *ἐπιούσιος*. To this might very naturally be added *σήμερον* for morning prayer, and the more general *τὸ καθ' ἡμέραν* for other occasions. If, however, *ἐπιούσιος* means "of the coming day," and that means "of the present day," why should *σήμερον* ever have been added? Dr. Chase's answer is, "There meets us a double rendering of the original word" (p. 47). But if we give to *ἐπιούσιος* the Old Syriac meaning, there is no room for the tautology of a "double rendering," and no need of reconstructing the clause as we now find it, further than to acknowledge the varying traditions of *σήμερον* and *τὸ καθ' ἡμέραν*. Further, the coining of a new word, which *ἐπιούσιος* is acknowledged to be, seems likely to arise from a more pressing need than liturgical convenience, as, for example, from the demand of a Semitic original. The absence of any word for *ἐπιούσιος* in a reference to the Prayer by Ephrem Syrus is urged by Dr. Chase (p. 50) in favor of a form of the petition earlier than that of the Gospels; but an incidental reference in a sermon, and the omission of a seemingly unessential word, is surely small evidence that he was quoting from an earlier and superior authority. Still more inconclusive is the evidence from Tatian. The rendering adopted by Chase, "Give us the bread of our day," is not sus-

tained by Hill's Diatessaron, which reads (p. 79), "Give us the sustenance [lit. power] of to-day." Dr. Charles Taylor in the *Guardian* (Jan. 6, 1897) renders, "Give us the necessity of the day;" which is practically the same as Murdock's Peshitto, "Our needful bread." Instead of omitting *ἐπιούσιος*, Tatian omits "bread," and emphasizes *ἐπιούσιος*, according to the meaning of the Peshitto.

In regard to the value of this testimony I would say:

1. The rendering is simple and clear, and betrays no wavering and no effort to solve an etymological difficulty. In this last respect it is in contrast with the Peshitto rendering, which means "bread of our necessity." This seems like an attempt to carry out a certain theory of the etymology of the Greek word, viz., that it is compounded of *ἐπί* and *οὐσία*, the latter meaning *essence*, that which is essential, then that which is necessary, or *οὐσία* meaning *existence*, as is advocated by Cremer in his *Lexicon*, and the compound adjective meaning "for, i. e., necessary for, existence." The Jerusalem Syriac rendering seems to have a similar origin—"bread of our abundance," *οὐσία* having the sense of *substance*, then wealth, abundance.* In contrast with all this, the Old Syriac gives a simple, intelligible word that has the appearance of be-

*I know nothing at first hand of this Jerusalem version, but am indebted for the rendering given above to the kindness of Dr. Isaac H. Hall. I cannot leave his name on this page without a few words of tribute to his worth, and of sorrow at his too early death. Our acquaintance began over the pages of Xenophon's *Anabasis*, when he was a boy in Norwalk, Conn. He needed little instruction in his textbook, for the spirit of the independent scholar was in him then. Of his achievements in Syriac scholarship I am not qualified to speak, but I can speak warmly of his generous heart and his willingness to place his learning at the service of others.

ing based on known usage, or on some ground other than philological reasoning.

2. The Old Syriac rendering connects, indirectly, *ἐπιούσιος* with the Hebrew תָּמִיד. If the Septuagint and later Greek versions had translated this Hebrew word by *ἐπιούσιος*, no one would ever have doubted the meaning of the latter, and a world of discussion would have been saved. No such translation is found, but we do find that this one Syriac version makes *ἐπιούσιος* the equivalent of a well known equivalent of תָּמִיד. So far as this goes, it serves to identify the rare Greek word with a very common Hebrew word.

3. The early date of the Old Syriac version ought to be taken into account. Bishop Westcott places it in the second century. The fact that we hear only of the Gospels in this version points to a very early origin. Is it, then, improbable that the version reaches back into the influence of tradition, and that the Syriac rendering gives us a traditional meaning?

4. We may, I think, go further, if we go carefully. I assume that the speech of the Jews in the time of Christ was bilingual—Aramaic, or early Jewish Syriac, and Greek. This matter is fully discussed by Professor Hadley in Smith's Dictionary of the Bible.* For our present purpose it is sufficient to take the case of Paul speaking to the Jews in Jerusalem, as described in Acts xxii. He at once gained the attention of his hearers by speaking in Aramaic ("Hebrew tongue"). They had evidently ex-

*Vol. ii., p. 1590, Am. Ed.

pected to hear him speak Greek. It seems that they would have understood him in either language, but the Aramaic pleased them. This may have been because the Aramaic was their national and domestic tongue, and they were more familiar with it. If this was true of the multitude in their chief city, it would be emphatically true of the dwellers in Galilee, and the country districts generally. It must be, therefore, that Jesus largely used the Aramaic in his teachings. The Lord's Prayer certainly was spoken by him in Aramaic, and may also have been spoken in Greek.

In regard to the bilingual character of this Prayer, two suppositions are possible. (1) Two forms of the Prayer may have existed side by side from the first. Then if *ἐπιούστος* was in the Greek form, **ܐܦܝܘܨܬܐ**, or some modification of it, would very likely have been in the other; so that both words would come down together, and a very early Syriac translator of the Gospel would find his word supplied by tradition. (2) The other supposition is that the Prayer in Aramaic was strictly the original, but that the translation into Greek was made in Palestine, while both languages were familiar. Now a large part of the mystery of *ἐπιούστος*, viz., its isolation in the language, will vanish, if we think of it as itself a translation. Translators are inclined to coin words, as the Septuagint abundantly testifies, many of the new words of which, but not all, lived to find place in the New Testament. But if the Greek word is a translation, what original is so probable as the one which afterwards, in

meaning if not in form, appeared in the Old Syriac?

It is pleasant to think that the rendering "daily bread" is not far from the meaning of the Greek original, as interpreted by the early Syriac. It came to us, no doubt, from the Old Latin *cotidianum*, but this might come easily from the notion of continual. The affinity of "continual" and "daily" is well illustrated in the parallelism of the Received Version of Psalm lxxii. 15:

"Prayer also shall be made for him *continually*,
And *daily* [Rev. all the day long] shall he be praised."

With this may be fitly joined, from a modern Jewish Prayer-Book, the closing words of The Grace after Meals—"Thanks for the food wherewith thou dost feed and sustain us *continually* (the original is תָּמִיד) every day and hour."

III

DOES THE LORD'S PRAYER MAKE MENTION OF THE DEVIL?

Ῥῶσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Matt. vi. 13.

Is τοῦ πονηροῦ masculine or neuter; and does it mean the Evil One, or evil? The question is an exceedingly difficult one—more difficult than important—but the Revised Version has forced it upon us by its translation "Deliver us from the Evil One." The difficulty comes from the great mass of indecisive material that enters into the discussion. This may be seen from the debate that arose in England immediately after the publication of the Revised New Testament. The learned, and almost authoritative, defense of the Revision in the letters of Bishop Lightfoot are republished in Appendix II. of the third edition (1891) of his work "On a Fresh Revision of the New Testament." A more elaborate support of the same conclusion is found in "The Lord's Prayer in the Early Church" (Camb. Univ. Press, 1891), by Dr. Frederic H. Chase, who devotes more than half of his treatise to this word. The following points, among those ably argued in these treatises, must be classed, I think, as indecisive, though relevant.

1. The connection of thought. Probably few interpreters would go as far as Alford, on the one side, and

say, "The introduction of the mention of the evil one would here be quite incongruous and even absurd," and if an equally strong statement should be found on the other side we should have to ascribe both to personal bent rather than to definite exegetical principles. The idea of temptation goes well with the mention of the tempter, but equally well with the idea of that evil into which temptation may bring us. The word *ρῦσαι* suggests rescue from a person, but is also used of deliverance from death (*ὅς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρύσατο ἡμᾶς*, 2 Cor. i. 10), from the power of darkness (*ὅς ἐρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους*, Col. i. 13), and from every evil work (*ρύσεται με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ*, 2 Tim. iv. 18).

2. The distinction between *ἀπό* and *ἐκ*. While *ἐκ* might suggest *things* rather than *persons*, and *ἀπό* the reverse, we find this distinction not sanctioned by usage. See the full and candid discussion of these prepositions by Chase (pp. 70-84).

3. The New Testament use of the concrete instead of the abstract. We may acknowledge, with Meyer, its general tone in this respect, without finding such a preponderance of the concrete as will have decisive weight in interpreting any single word. There are no philosophical abstracts in the New Testament, but moral abstracts are abundant. The term morality (*ἠθικὴ*) is wanting, but all the elements of morality, all the moral virtues, are present in their usual phraseology. What is more to the point, we find the abstract used in cases where the concrete would be expected. Twice in the twelfth chapter

of Romans we read of good and evil where, if it were not for the unmistakable neuter article, we might think that persons were meant: Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ (ver. 9). Is it not the evil *person* whom we abhor, and the good person to whom we cleave? But the article silences our wise question. Again, after reading (ver. 20) of the personal enemy who hungers, and thirsts, and feels the coals of fire on his head, we find the thought broadening out into that grand generalization: Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν (ver. 21).

One may say, This is Paul, not Matthew. Let us come back, then, to Matthew, and to the words of our Lord as recorded by him, and to the Sermon on the Mount. Dr. Chase says (p. 95), "The use of abstract terms seems alien to the spirit of the Sermon on the Mount; all there is concrete." But here we read in the same chapter with the Lord's Prayer such unconcrete expressions as these: "If therefore the light that is in thee be darkness, how great is the darkness!" (ver. 23); "Ye cannot serve God and mammon" (24); "Seek ye first his kingdom and his righteousness" (33). Even the golden rule is a wonderfully broad generalization. Now it is the glory of the New Testament that it is practical, simple, direct, but surely there is no such slavery to the concrete as to give even a presumption, in any single passage, in favor of the rendering "evil one" over "evil."

4. The comparative frequency of the use in the New Testament of the masculine and neuter of *πονηρός*. Light-foot says (p. 280) "ὁ πονηρός occurs three or four times

as often as τὸ πονηρόν." Taking the author's own examples, we find that this generalization, converted into its particulars, is this: The masculine is used seven times, and the neuter twice, and possibly four times more, for there are four examples doubtful (pp. 274, 275). Add to this the fact that the neuter κακόν is used constantly without important difference from πονηρόν. E. g., Rom. xii. has τὸ πονηρόν in the ninth verse, and τὸ κακόν in the twenty-first, both in opposition to τὸ ἀγαθόν. For some reason the masculine κακός is seldom used in the New Testament.

5. The antithesis between μὴ εἰσενέγκῃς εἰς πειρασμόν and ἀλλὰ ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Lightfoot says (p. 289): "If the tempter is mentioned in the second clause, then, and then only, has the connection μὴ—ἀλλὰ—its proper force. If, on the other hand, τοῦ πονηροῦ be taken neuter, the strong opposition implied by these particles is no longer natural, for 'temptation' is not co-extensive with 'evil.' We should rather expect in this case '*And deliver us from evil.*'" But is not this making too much of μὴ—ἀλλὰ—? It is safe to say that in Greek (though the like would not be quite true of Latin) οὐκ (μὴ)—ἀλλὰ is used properly whenever "not—but—" could be used in English. And has the English mind ever felt any infelicity of connection in the common rendering "Lead us *not* into temptation, *but* deliver us from evil"? "Bring us not into solicitations to evil, but deliver us from it." Certainly οὐκ—ἀλλὰ—does not require the clauses to be very exact counterparts. Examples of a looser antith-

esis could easily be produced, if it were necessary. Here are two from Matthew: οὐκ ἔχει δὲ ρίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστιν (xiii. 21); οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἐθέλησαν (xvii. 12). In both these καὶ διὰ τοῦτο might have been used instead of ἀλλά, but surely both are right, as they are. The word "temptation" does at once suggest the tempter, but not necessarily the *mention* of the tempter. That might be dispensed with, as being fully implied, and the thought in the second clause advanced and broadened to deliverance from all the forms and power of sin which the tempter promotes.

6. The omission by Luke of the clause beginning with ἀλλά. Whether τοῦ πονηροῦ be masculine or neuter, he might omit this clause as practically involved in the preceding. The neuter does not make the second clause an independent petition. Luke's petition is virtually: "Deliver us from temptation to evil," and thus his record involves abridgment, but not serious curtailment. Luke gives us "Thy kingdom come," and omits "Thy will be done, as in heaven, so on earth." The petition omitted may be called merely an expansion of the preceding, but it is nearer being an independent petition than "Deliver us from evil."

7. A possible reference to the temptation of Christ in the wilderness. Dr. Chase says (p. 104): "Every clause of the Prayer, I believe, stands forth with greater sharpness and clearness of meaning when seen in the light of the Lord's Temptation." A general criticism of Dr.

Chase's most thorough and valuable discussion would be that he inclines to connect the phraseology of the Prayer with almost everything that is important in the New Testament. He is not alone, however, in associating τοῦ πονηροῦ with the temptation. Lightfoot says (p. 290): "Nor is it an insignificant fact that, only two chapters before, St. Matthew has recorded how the Author of this prayer found himself face to face with temptation (iv. 1, 3), and was delivered from the Evil One." But this same St. Matthew in recording, "only two chapters before," the temptation calls the tempter once ὁ πειράζων (verse 3), four times ὁ διάβολος (verses 1, 5, 8, 11), and not once ὁ πονηρός, "the evil one." For we must not forget that the question is not merely whether Jesus was thinking of the Tempter in the wilderness, a question too deep for us, but whether Matthew's verbal usage favors the meaning "Evil One." Why should he not use one of the two words employed "only two chapters before"?

8. The use of πονηροῦ instead of some other word for evil. It is claimed that if πονηροῦ means moral evil, a better word could have been chosen, as ἁμαρτία, πονηρία, ἀνομία. It is not always possible to show why a writer or speaker does not choose some different word. Nor is it necessary to prove that he chooses the best word. But in this case it is easy to see that ἁμαρτία would fail to carry the suggestion of harm and loss which τὸ πονηρόν does, and that ἀνομία is more restricted in meaning. In regard to πονηρία, which Matthew uses but once, or κακία, these also, as abstracts, are less suggestive of

the evil fruits of wickedness than τὸ πονηρόν. The latter would be more likely, I think, to be used by one who felt and feared the curse of sin. Nor should it be forgotten that τὸ πονηρόν is broad enough to embrace not only all evil conduct, but all evil influences, and all evil Ones.

9. The early versions, particularly the Latin and Syriac. In addition to the fact that no version, early or late, is authoritative, we find that the Latin, both Old Latin and Vulgate, simply adopts the ambiguity of the Greek—"Libera nos a malo." It is true that in the First Epistle of John whenever πονηρός refers to Satan it is translated "malignus," but this cannot be made the rule. Matt. xiii. 19 has "Venit malus et rapit quod seminatum est." At first glance, the Syriac, both Curetonian and Peshitto, seems to decide in favor of "Evil One," for the word is masculine; but when we remember that the Syriac, like the other Semitic languages, has no neuter gender, and sometimes uses the masculine for abstracts, this evidence is considerably weakened. The late Dr. Isaac H. Hall, a recognized authority in Syriac scholarship, wrote to me in 1891: "As to the Peshitto, perhaps different people would argue differently from the same data. I think, however, that it favors the rendering 'evil.' Adjectives used as abstract nouns prefer the feminine form, both where the Latin uses the neuter plural and neuter singular, but this is by no means the universal usage. It prevails rather in extra-biblical and later Syriac. The masculine is common enough for abstracts of every

sort. The Lord's Prayer has the masculine, which is used in very many places in the Peshitto for the neuter, even in rendering other words than *πονηρόν*. So far as I have read Syriac, the writers generally—I refer to allusions only—look upon the phrase as 'evil,' not 'the evil one.' "

10. The opinions and diction of the Greek Fathers. It cannot be disputed that these Fathers interpreted τοῦ *πονηροῦ* as the Evil One, Satan. Says Lightfoot (p. 307): "Among *Greek* writers there is, so far as I have observed, absolute unanimity on this point. They do not even betray the slightest suspicion that any other interpretation is possible." Again (p. 319): "To sum up; the earliest Latin Father [this is much more effective than to say, "The erratic Tertullian"], and the earliest Greek Father of whose opinions we have any knowledge, both take τοῦ *πονηροῦ* masculine.* The masculine rendering seems to have been adopted universally by the Greek Fathers. At least no authority, even of a late date, has been produced for the neuter. In the Latin Church the earliest distinct testimony for the neuter is St. Augustine, at the end of the fourth and the beginning of the fifth century. From that time forward the neuter gained ground in the Western Church till it altogether supplanted the masculine." Again (p. 314): "With Augustine, however, a new era begins. The voice of the original Greek has ceased to be heard, or at least to be heard by an ear familiar with its idiom;

*Yet Clemens Romanus prays (Corinthians, 60) *βοσθῆναι ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας*, in language that seems to echo the Lord's Prayer. So Dr. Charles Taylor in the *Guardian*, Jan. 6, 1897.

and, notwithstanding his spiritual insight, the loss here, as elsewhere, is very perceptible." It is further claimed, though not, I think, by Lightfoot, that the usage and diction of the Greek Fathers are evidence, independent of their interpretation, in favor of the masculine. In other words, they constantly refer to Satan as "the evil one" in other connections than in the Lord's Prayer, and are therefore independent witnesses to the linguistic usage.

In regard to the exegesis of the early Fathers it is needless to bring proof that in judgment and acumen they are inferior to modern interpreters and to some of the later Fathers. The only points worth considering are whether their nearness to apostolic times, or their intimate knowledge of Greek and "an ear familiar with its idiom," makes them reliable guides. On this last point it is enough to say that the gender of τοῦ πονηροῦ is not a question of Greek idiom. Masculine and neuter are both equally good Greek. Also, the logical connection cannot be determined by linguistic evidence. To say that St. Augustine had lost the delicate sense of Greek idiom—but he was familiar with Greek—I cannot think to be important. Indeed, an imperfect acquaintance with Greek would have inclined him to the masculine because of the un-Latin-like idiom of the article with the neuter. The Vulgate has the ambiguous rendering "a malo." A poor Greek scholar would have put it—as Beza, who was not a poor Greek scholar, did, following the Greek Fathers,—*"ab illo malo."* It simply cannot be that the Fathers favored the masculine on account of Greek idiom.

As to the independent value of the diction of the Fathers, it might be said that their usage simply grew out of their exegesis, but I will not insist on this. Let it stand that both in exegesis and in general usage the Greek Fathers unequivocally favor the masculine. Let us refrain too from thinking that their unanimity was owing to the overwhelming influence of Origen. Admitting all that is claimed in regard to their interpretation, their usage, and their opportunities of traditional light from the primitive Christian years, we have yet to set down two important facts.

First, the diction of the Fathers in the use of *πονηρός* is different from that of the New Testament. A striking illustration of this is found in the passage quoted by Bishop Lightfoot (p. 307) from the Clementine Homilies. In the dialogue between Simon the Samaritan and St. Peter (Hom. xix. 2) the question is sharply raised whether Satan really exists. I translate, restoring the lines omitted by the Bishop. Peter says: "I acknowledge that the Evil One exists, because the Master, who spoke the truth in everything, often said that he existed. At the outset he acknowledges that for forty days he by word of mouth tempted him. And elsewhere I know that he said: 'If Satan cast out Satan he is divided against himself; how, then, can his kingdom stand?' Also he declared that he saw the Evil One as lightning fall from heaven. And in another place he said: 'He that sowed the bad seed is the devil.' And again: 'Give no occasion to the Evil One.' Further, by way of counsel he

said: 'Let your language be Yea, Yea, and Nay, Nay, but what is more than these is from the Evil One.' Further, in the Prayer which he handed down we have it said, 'Deliver us from the Evil One.' And in another place he pledged himself to say to the ungodly: 'Depart into the outer darkness, which the Father prepared for the devil and his angels.' And, not to prolong what I have to say, I know that my Master often said that the Evil One exists."* These few lines contain six instances of the masculine *πονηρός* applied to Satan. What is more, there are two quotations from the New Testament in which *ὁ πονηρός* is *substituted* for the New Testament words. The passage in Luke (x. 18), "I beheld Satan fall as lightning from heaven," appears thus: 'Ἐώραχεν τὸν πονηρὸν ὡς ἀστραπὴν πεσόντα. A passage from Paul (Eph. iv. 27)—we need not blame this Father, whoever he was, for forgetting that Paul said it instead of Jesus—"Neither give place to the devil," is given, almost unrecognizable, it is true, *Μὴ δότε πρόφασιν τῷ πονηρῷ*.† In two other quotations *Σατανᾶς* and *διάβολος* remain unchanged. We can imagine what a transformation would have been wrought in Matthew's record of the Temptation and elsewhere, if this writer had taken the place of the first evangelist. It should be added that the neuter *τὸ πονηρόν* is found at least twice in the same Homily (chap. 20).

The second important fact is one of theological opinion, viz., that the Fathers, in their thinking, gave more promi-

*Ed. Dressel, p. 372.

†Dressel in his note says: "Testimonium forsan Ebionitici evangelii, affine dicto apostolico."

nence to Satan than the New Testament does. This is shown first by the theory of the atonement held by even so early a Father as Irenæus. Imagine Peter and Paul preaching and writing that the sufferings and death of Christ were a ransom paid to the devil for our release. Says Shedd, speaking of the writings of the first three centuries, "It is very plain that in seizing so rankly, as the theological mind of this age did, upon those few texts in which the connection and relations of Satan with the work of Christ are spoken of, and allowing them to eclipse those far more numerous passages in which the Redeemer's work is exhibited in its reference to the being and attributes of God, it was liable to a one-sided construction of the doctrine." Again, "The claims of God and of the attribute of justice were thrown too much into the background by those of Satan."*

The patristic theory of the atonement is sufficient to prove the deviation of the Fathers from the sobriety and truth of our Lord and his apostles. But we may put beside this the great importance attached to exorcism. Evil spirits, subjects of "the evil one," must be cast out by rites and ceremonies. Early in the third century exorcism began to be connected with baptism, and thus virtually became a sacrament of the church.

Now all this subserviency to Satan seemed to the early Fathers genuine Christianity; but we see it to be exaggeration and perversion. And is it not plain that minds breathing such a theological atmosphere as they did would

*"History of Christian Doctrine," Vol. II., pp. 215, 266.

inevitably interpret ambiguous passages of the New Testament so as to magnify the agency of Satan? Why then should we follow their guidance under the notion that somehow "the voice of the original Greek" taught them the true meaning?

Enough of indecisive considerations. Some will perhaps see in them a cumulative result of slight probabilities in favor of one or the other of the disputed renderings, but I am sure that most students of the subject will say that it is hopeless to look for a decision on these indeterminate grounds. It seems to me, however, that there is some hope of a decision, in the answer to this simple question, too much neglected in this discussion, viz., Was *ὁ πονηρός* the usual term to designate the devil? If not, then we should not expect to find it in such a formula of devotion as the Lord's Prayer. Now the moment this question is raised, it answers itself in the mind of one who is familiar with the New Testament. Such a one will feel, without resorting to exegetical statistics—often a poor resort—how changed the gospel narrative would be if certain well-remembered passages should read thus: "Then was Jesus led up of the Spirit into the wilderness to be tempted of the *evil one*," "And when the *evil one* came to him, he said, If thou be the Son of God," etc.; "Then the *evil one* leaveth him, and behold angels came;" "The enemy that sowed them [the tares] is the *evil one*," "Depart from me, ye cursed, into everlasting fire, prepared for the *evil one* and his angels," "How can the *evil one* cast out the *evil one*?"

"Then entered the *evil one* into Judas;" "Ye are of your father, the *evil one*;" "The *evil one* cometh and hath nothing in me"! In these and in more than a score of other passages in the Gospels, which strike one as containing the principal references to the Devil, the original words are *διάβολος*, *Σατανᾶς*, *ὁ πειράζων*, *ἄρχων τοῦ κόσμου*. Outside of the Gospels the usual words are *διάβολος* and *Σατανᾶς*.

It is not denied that sometimes *ὁ πονηρός* means the Devil. No one supposes that it always does. An example both of the masculine, denoting a man, and of the neuter abstract is in Luke vi. 45: *ὁ πονηρὸς ἐκ τοῦ πονηροῦ [θησαυροῦ] προσφέρει τὸ πονηρόν*. So in 1 Cor. v. 13, *Ἐξάρατε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν*, rendered in the Revision, "Put away the wicked man from among yourselves." Also in Matt. v. 39, the Revision reads, "Resist not him that is evil" (*τῷ πονηρῷ*). It would hardly do to translate "Resist not the evil one," with the *ἀντίστητε δὲ τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν* of James iv. 7 before us.

How many are the clear and certain cases of *ὁ πονηρός* meaning Satan? If we set aside those passages in which "evil" finds a place in the margin of the Revision (Matt. v. 37; vi. 13; John xvii. 15; 2 Thess. iii. 3), we have, as claimed, the following: Matt. xiii. 19, 38; Eph. vi. 16; 1 John ii. 13, 14; iii. 12; v. 18, 19. Of these, Matt. xiii. 38 is, *Ὁ δὲ ἄγρός ἐστιν ὁ κόσμος· τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ*. Probably the reason why "evil" was not put in the margin was that the common version had "children of the

wicked one," there being, therefore, no occasion for marginal concession or conciliation; but is it not true, as Cremer suggests, that the parallel phrase, υἱοὶ τῆς βασιλείας, requires the rendering "sons of evil"? It should be noted that in the words immediately following, the Devil is mentioned by his usual name, and is said to be the sower of the tares and the enemy of him who sowed the good seed. Thus we have two antitheses—the Lord and Satan, good men and evil men; and the antithesis is sharper and much more natural with a single mention of Satan as the antagonist of Jesus. The Hebraism "sons of evil" would be as natural as "son of hell" (Matt. xxiii. 15); "sons of disobedience" (Eph. v. 6); and the "son of worthlessness [Belial]" of the Old Testament.

Another passage in the above list is 1 John v. 19, ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κείται, rendered in the Revision "the whole world lieth in the evil one," with no "evil" in the alternative margin. But does it not require a strong effort to suppress the sense of incongruity in the rendering "lieth in the evil one," when "in evil" is not only grammatical, but harmonizes fully with "evil one" mentioned in the previous verse? Compare the τοῦ πονηροῦ and πονηρά of iii. 12. Such expressions as "Abide *in* me;" "them which are *in* Christ Jesus;" "one body *in* Christ;" "fallen asleep *in* Christ;" "life hid with Christ *in* God;" "We are *in* him that is true" (ver. 20)—expressions so numerous in the New Testament, especially in John, as in the allegory of the vine, imply an all-pervading presence which the Scriptures nowhere ascribe

to the Devil, leader of all evil agents and agencies though he be. The "in" of such profound phraseology is very different from the ἐν instrumental of Matt. xii. 24, "This man doth not cast out devils, but in Beelzebub the prince of the devils."

I will venture, then, to subtract two from the list given above, leaving six in the whole New Testament, and *one only* in the four Gospels (Matt. xiii. 19). That one is indisputable, because assured by the parallel passages in Mark and Luke. In the parable of the sower, where Matthew says: "Ἐρχεται ὁ πονηρὸς καὶ ἀρπάζει τὸ ἐσπαρμένον;" Mark says: "Ἐρχεται ὁ Σατανᾶς (iv. 15); Luke says: "Ἐρχεται ὁ διάβολος (viii. 12). If we had a similar parallelism in the Lord's Prayer, there would be no need of discussion. The most that we can say, in comparing the evangelists, is that Mark never uses ὁ πονηρὸς at all, and Luke never uses ὁ πονηρὸς for Satan, but always διάβολος or Σατανᾶς, and that he once uses the neuter τὸ πονηρόν, and that too in his Sermon on the Mount. Compare Luke vi. 45 with Matt. vii. 18. But while spending our time in debating whether Satan is called "the evil one" just seven times, or six, or five, we are apt to forget that more than seventy times he is called by other names, almost always Satan or Devil. All the undoubted examples of the term "evil one" except two are in the First Epistle of John. In the Gospels there is but one, viz., Matt. xiii. 19, this being given by only one of the three reporting evangelists. If we were not in a serious discussion, I should be tempted to call it one-third of an example,

because probably, either by varying tradition or by deliberate choice of the writers, the three words came from the same Aramaic source. Now while it is *possible* that this rare usage should be incorporated into such a formula as the Lord's Prayer, it seems to me extremely improbable. The presumption is strongly against it.

This strong presumption is confirmed, and made almost a certainty, by Old Testament usage. The Septuagint has frequent use of *πονηρόν* and *καχόν*, with, and sometimes without, the article, to denote evil in general. The first reference to evil is in Gen. ii. 9—*τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ*. In Deut. iv. 25, we read: *ἐὰν ποιήσητε τὸ πονηρὸν ἐνώπιον κυρίου*, and this language is so reiterated in the books that follow, that doing "evil in the sight of the Lord" rings like a sad refrain all through the history. The Psalms and prophets continue the same usage. David's lament in the penitential Psalm—*σοὶ μόνῳ ἡμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα* (li. 4. (1.6))—and Isaiah's *οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλόν* (v. 20) are examples. We base no argument on the fact that Satan is never called "the evil one" in the Old Testament. We do not place Old Testament usage on a level with that of the New Testament on this point. Whatever may be the reason, the doctrine of Satan is mostly a New Testament doctrine, but the notion of evil in general is common and impressive in the Old Testament, and is very often expressed in the Septuagint by *τὸ πονηρὸν*. The Old Testament all bears one way on the question before us. We would not limit all the words of our Lord to Old Testa-

ment meanings, but his hearers were familiar with the idea of evil itself as a dreadful reality. It was a part of their biblical training, and we may well believe that divine wisdom did not overlook this in giving form to that comprehensive guide to prayer. Indeed, if we do not greatly overestimate the influence of the Old Testament on the minds of serious Jews, we may say that, unless the language employed by our Lord was decisively limited to an evil *person*, his hearers would inevitably understand it of evil itself. In all this we do not forget that the Septuagint is a translation, and that a large part of the Gospels is virtually the same. The argument from the Old Testament is from the idea of evil, and not from any particular word to express it. It may be added, however, that in the Hebrew Old Testament the article is almost always used with עֵו (עָוָה) to express "evil" substantively—that which is evil. Still further, of all the Evangelists, Matthew—Luke's genuine text does not contain the petition—is most under the influence of Old Testament ideas, as is shown by the great number of his citations.

The force of all this is not much weakened by the fact that Satan is not often spoken of by any name in the Old Testament, nor by the greater prominence given to the agency of Satan in later times. Lightfoot says (p. 282): "The Septuagint version of the Old Testament was made two or three centuries before the Gospels were written. This interval was a period of constant and rapid development. Theological nomenclature moved forward with the movement of the ages. Terms wholly unknown at

the beginning of this period were in everybody's mouth at the end." But the influence of the Old Testament on the minds of Christ's hearers in regard to "evil" did not depend on the frequency or infrequency of the mention of Satan, or on the diction of the Septuagint, but on the positive and ever-present power of those writings which were "read in the synagogues every Sabbath," and taught in every devout family. No doubt, new terms arose, but they must have arisen slowly, and have supplanted others still more slowly, and if any term ever clearly had the field to express wicked conduct, it was in our Savior's time, "evil," in whatever language it may have been clothed; while "evil one" was, it is true, beginning to be used occasionally as a name of the Devil.

In this connection I ought, perhaps, to refer to the Talmud, the knowledge of which, it has been said, is mostly disseminated by quoting from quotations. The Talmud might have been put with emphasis in the list of our indecisive sources of evidence; for it contains the petitions "Deliver us from evil" and "Deliver us from Satan," and a special search was rewarded by the discovery of three passages in which Satan was called the Wicked One. These may be found on pages 285, 286, in Lightfoot's Appendix II. I will make short work of the immense and almost inaccessible Talmud, because I know so little about it, but I have read carefully a little volume, the orthodox Jewish Prayer-book, and perhaps its ancient prayers represent the devotions of the time of Christ as correctly as the Talmud, which in its earliest

written portions is two centuries after Christ. Among these ancient prayers, none of which make mention of the evil one, we find in the Morning Service the following: "O Lord, have pity on thy people Israel, and deliver us from all evil."* "Lead us not into the power of sin, transgressions, iniquity, temptation, or contempt. Suffer not the evil imagination to have dominion over us; and remove far from us evil men and wicked associates and works." But the Talmud, it seems, adds to such prayers as these the petition: "Deliver us from Satan." Now, if the question were, Did the ancient Jews pray to be delivered from Satan *or* from evil? then the Talmud would answer, They prayed for deliverance from *both*. After all, I do not believe that the Talmud has very much to do with the question what the Lord's Prayer means. If it gave us the exact petition "Deliver us from the evil one," how much would its evidence be worth against that derived from the Old Testament?

Our conclusion, then, is that in the Lord's Prayer we are taught to say, "Deliver us from evil"—a petition that reaches to the lowest depths of weak, sinful human nature. If it could be shown that "evil one" was a common designation of the Devil, even then there would be no preponderance in favor of the rendering, "Deliver us from the evil one." The case would be simply evenly balanced so far as the language itself is concerned; and the weight of

* הַצִּילֵנוּ מִכָּל רָע, which may be rendered in Greek, *ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς πονηροῦ*. Compare Ps. cxi. (cx.) 7, *Κύριος φυλάξαι σε ἀπὸ παντὸς καχοῦ*.

evidence from the Old Testament would be decisive. But when we think how seldom the name "evil one" was applied to Satan, and that this ought to have considerable weight in every instance of ambiguity, and especial weight in interpreting a prayer remarkable for its simplicity and directness, then our conclusion seems well-nigh certain.

IV

DOES *ἡλικία*, IN MATTHEW AND LUKE, MEAN STATURE OR AGE?

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἓνα ; Matt. vi. 27. Compare Luke xii. 25.

IN classical usage the meaning "stature" is rare. The best lexicons refer us to only five examples, and two of these are erroneous. In Plutarch, a contemporary of John, there seems to be not a single example, though he uses *ἡλικία* many times. There is one clear case in Herodotus (iii., 16). After describing the indignities inflicted on the dead body of Amasis by Cambyses, he says that the Egyptians asserted that it was not Amasis but a certain Egyptian of the same stature—*ἔχων τὴν αὐτὴν ἡλικίην Ἀμάσι*. Demosthenes furnishes another example in one of the "testimonies" appended to his oration "Adversus Bæotum" (1024). In speaking of his daughter the witness says that if you look at her stature—*τὴν δ' ἡλικίαν αὐτῆς ἄν ἴδῃτε*—you would suppose her to be his sister. Again, Lucian in his True History—the ancient Gulliver's Travels—speaks of men, though he admits it to be *παράδοξόν*, of about half-furlong statures—*ἡμισταδιαίους τὰς ἡλικίας*.

The Septuagint, Canon and Apocrypha, has but one example of "stature" (Ezek. xiii. 18), and that one we

could not be sure of, if we did not know the original Hebrew.

Coming to the New Testament, where *ἡλιξία* is used eight times, one of these a mere repetition (John ix. 23), we find but one case that is not disputed—the *ἡλιξία* of Zacchæus—although Eph. iv. 13 seems to me almost as clear. Paul had just been speaking of “the *building up of the body of Christ*,” and he adds, “till we all attain . . . unto a full-grown man, of the stature (*ἡλικίας*) of the fullness of Christ.” Luke ii. 52 may fairly be considered doubtful, especially on account of the verb *προέκοπεν*, which would not go so well with “stature” as with “maturity of age.” This leaves two cases of the undisputed meaning “age,” that of the blind man healed, who was “of age” (John ix. 21, 23), and Sarah, who was “past age” (Heb. xi. 11).

Usage, then, by a majority vote favors the meaning “age,” but there are examples enough of the meaning “stature” to allow the passages before us to be settled purely by connection of thought. Which best suits the immediate and surrounding context? There is no doubt that the first impression is in favor of applying “cubit” to stature. The older commentators seem to have followed this, and I think it is a case where first impressions should rule. Bengel makes short work of the other view—“Hanc [aetatem] nemo cubitis metitur” (note on Luke xii. 25). It must be admitted that the most eminent modern commentators have abandoned this first impression. Tholuck in his “Sermon on the Mount” refers to

Ps. xxxix. 5, Job ix. 25, Acts xiii. 25, 2 Tim. iv. 7, in favor of "age," and, in extra-Biblical Greek, to Diogenianus, Alcæus and Mimnermus. Meyer gives the first and last of these, but Alford gives all except Acts xiii. 25, including the misprint in Tholuck for Diogenianus. With all respect for these distinguished names, it must be said that such parallel references are utterly misleading, and tend to throw discredit on all usage-study; for (1) the "hand-breadth" of the Psalm, the "finger-breadth" of Alcæus, and the "cubit-time" (πῆχυτον χρόνον) of Mimnermus are obvious poetic diction, and one of the elementary principles of usage-study is not to mix and confound poetry and prose. (2) Still more unfit is the comparison with Job's saying, "My days are swifter than a post," and the reference to δρόμος in the Acts and 2 Tim. ("John was fulfilling his *course*," "I have finished my *course*"). What is the use of studying usage at all, if we must put together such incongruous notions on the general ground, of course indisputable, that words of space are often applied to time?

If, then, the joining of cubit to age is unsupported by usage, how is it about the context? Meyer and Alford insist that the connection demands "age"; "for," says the latter, "the object of food and clothing is not to *enlarge the body*, but to prolong life." Let us look at verses 25-28. "Be not anxious for your life, what ye shall eat, or what ye shall drink; nor yet for your body, what ye shall put on. Is not the life more than the food, and the body than the raiment? Behold the birds of the heaven

. . . your heavenly Father feedeth them. . . . Which of you by being anxious can add one cubit unto his stature? And why are ye anxious concerning raiment? Consider the lilies of the field," etc. Here are mentioned two objects of anxiety, food and clothing—food for the life, and clothing for the body. Life is more than food, and the body than raiment. The Father who gives life will give its needful food, and he who gives the body will give its needed clothing. There are two pairs, life and food, body and raiment. Now the discussion of the first pair closes, I think, with the 26th verse, "Are not ye of much more value than they?" Next begins (and the *δέ* after *τίς* favors this) the second pair, body and raiment. The 27th verse is a fit opening for this, but is it a fitting close for the preceding? The body is God's gift, and he will provide clothing for it. He gives it as it is, and we cannot change its stature by our anxiety. No more need is there of our being anxious about its clothing.

In Luke (xii. 22-29) we find the same two pairs, and the verse about the cubit serves equally well for an introduction to the second. Instead of Matthew's *καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε*; where *καί*, according to its New Testament inclusiveness, nearly equals *οὐν*, Luke has *εἰ οὐν οὐδὲ ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε*; Omitting the word for clothing, he implies it in "the rest," and goes on, like Matthew, with the beautiful parable-argument from the lilies. His *εἰ οὐν* fastens the connection of the "cubit" verse to the following instead of the preceding. Meyer and Alford find an objection to the

meaning "stature" in the word ἐλάχιστον, the latter saying that a cubit would be "a very large increase." But why emphasize πῆχυν after this mechanical fashion? Our Savior's argument would have been the same if he had said "inch" or "hair-breadth." Plainly, "cubit" was used as a common unit of measure. The substance of the thought was that man cannot change the stature that God has given him. Also difference in height of body is a very small matter (ἐλάχιστον) compared with the care of the body, whether short or tall. Further, it may be that οὐδὲ ἐλάχιστον is to be taken adverbially—"you are able not even in the least" to increase the stature.

Another objection is drawn from the grotesqueness of even suggesting a cubit's increase in stature. Bengel is not disturbed by this; he says, "ut fiat giganti similis." Meyer considers the notion "sehr unpassend." So it might be, if the language implied the possible desirableness of adding a cubit to *all* men's stature. But the absurdity vanishes when we think of the *differences* in men's height, and that while some would not care to be taller, others might. The very form of the question suggests individuals: "Which of you?" Our Savior may have had among his hearers a Saul, of whom it is said, "From his shoulders and upward he was taller than any of the people" (1 Sam. ix. 2.), and a Zacchæus, whom all the world knows to have been "little of stature" (τῇ ἡλικίᾳ μικρός—Luke xix. 3). We do not know the exact height of either, but there must have been a difference of more than a cubit. One naturally thinks of the pet regi-

ment of Frederick William I. of Prussia, in which some of the men were seven feet tall, while the statement is made that the requirement for the Japanese army is only 4 feet 11. If something more accurate is wanted, it can be found in gymnasium records; but almost any one, without going to formal records, can find among his acquaintances men who are 6 feet 4, and others under 5 feet. All this would not be worth the while except to answer an objection, for, as has been said already, the cubit was mentioned as a common unit of measure,—as we use foot and inch—and not for mathematical exactness.

Let it be added here that the objections are not all on one side. Besides the objection to "age" from the incongruity of the connection with "cubit," it may be said that one can by care prolong his life. The suggestion that he cannot, so fixed are the limits of life by God's purpose, gives a prominence to Divine foreordination that is out of harmony with the occasion, with the Sermon on the Mount, and with the general teaching of Jesus.

We may come back, then, with confidence to our first impression in favor of the rendering "stature." A careful examination of the passage confirms the verdict of plain common sense, the judgment of the older commentators, and the rendering of the oldest versions, viz., the Old Latin, the Old Syriac, and, if we may trust a translation of a translation, the Gospel-harmony of Tatian.

V

TO THE SLEEPING DISCIPLES

Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε. Mark xiv. 41.

Compare Matt. xxvi. 45, 46; Luke xxii. 45, 46.

IT has been much discussed whether Jesus used this language in earnest, or in irony, as if saying, "Sleep on, if you can in such an hour as this." If used in earnest, how could he say immediately, "Arise, let us be going"? Perhaps all that is needed is to read the whole narrative of the Agony in the garden, with the eyes of the imagination wide open. Three times Jesus went a short distance from the three disciples, that he might endure the agony alone, yet not far from sympathy. Twice he returned and awoke them from a sleep which he kindly excused. He returns the third time. Does he awake them again? Not at once. Looking with eyes of pity on the forlorn "o'erwatched" friends, he speaks a few tender words to ears that do not hear. It is more a soliloquy. "Sleep henceforth and take rest: it is enough: the hour is come; behold, the Son of man is betrayed into the hands of sinners." The loving Heart anticipates their relief from the dreadful strain. He speaks, but they do not hear, until with sharp tones of urgent necessity he cries

out, "Arise, let us be going," and, as they rouse themselves to obey, he repeats in substance what he had already said unheard, "Behold, he that betrayeth me is at hand."

VI

DEMONS

Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.

—Luke x. 17.

WHAT were demons, or devils, as our versions call them? Were they real or imaginary? These questions annoy exegesis without being properly in its sphere. Exegesis says: "They were, in the opinion of the times, malignant spirits controlling and perverting men's minds, and making them what we now call crazy." Present opinion considers their victims to be simply mentally diseased. But this change of opinion need not trouble any reader of the New Testament when he comes to the accounts of demoniacal possession. The people of that day had their theory and we have ours, and how much will the men of the coming centuries care for either? For how much do we know absolutely of mental disease, or affections of the brain? Suppose some one should extend the germ-theory of disease so as to cover all brain-ailments, and people the head with a legion of living pests, could the nineteenth, or twentieth, century in the West say much in scorn of the first century in the East? Nor in fact have we altogether given up its way of speaking, for we sometimes say a man is "possessed." At any rate the notion of devils in a human being is respectable enough to be

read of without distress or disgust, as an ancient theory of frenzy or madness. Exegesis calmly acknowledges that there was no other way to speak of the matter at that time and in that place. Jesus himself not only assumed human nature, but entered into the mind of the times. There is no need of explaining his words by an "accommodation theory" of adapting his language to the ignorance of his hearers. Is it not utterly idle to set up a duplex analysis of the intellectual experience of the God-man? The incarnation, of itself, was an all-inclusive "accommodation" to our earthly life.

VII

THE NEW TESTAMENT USE OF ἀγαπάω AND φιλέω

Ἀγαπᾷς με; . . . φιλῶ σε. . . ἀγαπᾷς με; . . .
 φιλῶ σε. . . φιλεῖς με; ἐλυπήθη ὁ Πέτρος διτι εἶπεν αὐτῷ
 τὸ τρίτον· φιλεῖς με; καὶ λέγει αὐτῷ· κύριε, πάντα σὺ οἶδας, σὺ
 γινώσκεις διτι φιλῶ σε. John xxi. 15-17.

IT is to be expected that in discussing these two words one will begin by quoting from Trench's "Synonyms of the New Testament." He says (I. 67, Am. Ed.) that *φιλέω* (*amo*) "is more instinctive, is more of the feelings, implies more passion," while *ἀγαπάω* (*diligo*) indicates esteem, choice, a sense of what is fit and due its object. He dwells on John xxi. 15-17 as illustrating the difference. Ἀγαπᾷς on the Lord's lips "sounds too cold" to satisfy Peter, and at last Jesus gratifies him by adopting his own word, *φιλεῖς*.

President Woolsey, in an article of the greatest value in the *Andover Review* (Aug., 1885), dissents from this interpretation of the dialogue, while acknowledging the correctness of Trench's view in general. He considers it "more probable that Peter felt his love to Christ to be too human, too much like a friend's love to a friend," to deserve the word *ἀγαπάω*.

In the *Bibliotheca Sacra* for July, 1889, President Ballantine gives a searching criticism to the views of Trench,

Woolsey and others, and comes to the conclusion that in Biblical Greek there is no difference in meaning between ἀγαπάω and φιλέω. I will not undertake to give a summary of this article, but will merely say that future investigators will have to reckon with President Ballantine.

Possibly the following remarks may throw a little additional light on this obscure matter.

1. There is a presumption against absolute identity of meaning in the case of almost any two words. This presumption is increased if the words express decided or strong feeling. It is still further increased if, in any particular passage, the words have an antithetical position, or seem to have special attention called to them in any way.

2. The difference in meaning may be very slight and yet real; for meaning covers not merely the intellectual analysis of a word, but its association, and various shades of impression.

3. Many a writer fails to observe those distinctions in words which are sanctioned by the best usage. This may arise from a lack of literary cultivation, from negligence, from excited feeling, or purposely for some temporary reason. So also a writer may observe the nicest distinctions in some parts of his work and neglect them in others. There is a personal usage, as well as general.

4. The fact that a word was being superseded by another would not prove that both were used without discrimination. Sometimes it might be the antique air itself that recommended it, as in the English "quoth" for "said," and "token" for "sign."

5. When a word after long fluctuation settles down in a narrow corner of its former usage, it is natural to see in its earlier uses a tendency towards the final use. According to that, *φιλέω*, meaning at last only "to kiss," might during its later previous history express distinctively fondness, tenderness, or devotion.

6. The classical usage of ἀγαπάω and φιλέω is not much disputed. The former is more like the Latin "diligere," the latter "amare," but the line is not sharply drawn except that *φιλέω* only means to kiss, this use being as early as Herodotus. Aristotle, after saying (*Rhet. I., 11, 17*) that to be loved is pleasant (*τὸ φιλεῖσθαι ἡδύ*), adds that "to be loved is to be held dear for one's own sake," *τὸ δὲ φιλεῖσθαι ἀγαπᾶσθαι ἐστὶν αὐτὸν δι' αὐτόν*. The standard quotation from Dion Cassius (about A. D. 180) has peculiar interest because it is from the speech of Antony, and must, therefore, be virtually a translation from the Latin. He says of Cæsar (44, 48, 1): *Ἐφίλησάτε αὐτὸν ὡς πατέρα, καὶ ἡγάπησάτε ὡς εὐεργέτην*—"Ye loved him as a father, and held him dear as a benefactor"—where one can plainly see the Latin *amabatis, diligebatis*.

7. Much more important is the usage of the Septuagint. Here the prevailing word is ἀγαπάω, being found, including the Apocrypha, about 270 times. It has a wide range. Says Ballantine, speaking of the canonical books, "It is the word in constant use to express (1) God's love to man, (2) God's love for truth and other virtuous and worthy objects, (3) man's love for God, (4) man's love for salvation and worthy objects, (5) man's conscientious

love for man, (6) ordinary human friendship, (7) parental and filial affection, (8) the love of husband and wife, (9) impure sexual love, (10) man's love for cursing and other vices and sinful objects." (P. 527). Very different is it with *φιλέω*. Of the twenty-five times of its occurrence, fourteen times it means to kiss, translating the Hebrew קָשַׁף. Nine times it represents אָהַב, like *ἀγαπάω*, and expresses once Jacob's love for Joseph, twice the love of wisdom, four times—three times applied to Isaac—love for a certain food. Twice it is joined with *ἀγαπάω* (ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ, Prov. viii. 17, and Hos. iii. 1). In no case does it exhibit any remarkable difference from *ἀγαπάω*. But this is very remarkable, that it is so nearly a discarded word, except in the sense of "kiss." In the Psalms, which echo throughout with love, it never appears; in the Proverbs rarely, and in Isaiah but once. Why this blight on *φιλέω* in the Septuagint? I can think of no reason but this, that the usage of the time had emphasized its meaning of "kiss," and the Seventy having chosen it to represent the Hebrew קָשַׁף, its unsuitability for general use for love was increased. There being back of this a pressure from the fact that the original Hebrew mostly used but one word for love, it was inevitable that the one Greek word should be *ἀγαπάω* and not *φιλέω*; and if we make the distinction of higher and lower, the former is the higher word.

8. In passing to New Testament usage we might expect a still further repression of *φιλέω* from the influence of the Septuagint, but this is not true of the New

Testament as a whole. As its usage is composite, it is best to consider the writers separately.

Matthew uses ἀγαπάω eight times, always with a personal object, God, our neighbor, enemies, etc. He uses φιλέω five times, twice in one passage of loving father, mother, son or daughter more than Christ, twice of things, praying standing, and uppermost rooms, and once concerning the kiss of Judas. His usage is like that of the Septuagint.

Mark uses a verb for love only six times, four times in one passage (xii. 30-33) in regard to the commands to love God and our neighbor. Here ἀγαπάω is found, and the language of the commands follows (as in Matthew and Luke), with some variations, the Septuagint. This leaves the account of the man whom Jesus loved, as he looked upon him (ἀγαπάω), and the language of Judas, "Whomsoever I shall kiss" (φιλέω).

Luke uses the same word for kiss (xxii. 47) and only once besides (xx. 46), of those who "love greetings in the markets." He uses ἀγαπάω 13 times mostly parallel with Matthew, but also once (xi. 43), very noticeably, of loving chief seats and salutations. In the Acts Luke has no word for love, neither verb nor noun. The synoptic writers, then, follow in the main the usage of the Septuagint in discriminating against φιλέω; its use being sufficient to show that it was a part of their vocabulary, but on a lower plane of meaning than ἀγαπάω.

Before taking up the writings of John let us glance at other writers of the New Testament. Peter uses ἀγαπάω

only; in the first epistle four times (i. 8, 22; ii. 17; iii. 10), and in the second once (ii. 15). "Whom not having seen ye love," "Love one another," "Love the brotherhood," "Would love life"—this a quotation from the Septuagint—"Loved the wages of unrighteousness." James has ἀγαπάω only, and three times, twice in repeating the thought "promised to them that love him" (i. 12, ii. 5) and once in the command to love our neighbor (ii. 8). The writer to the Hebrews uses ἀγαπάω only, both times in quotations from the Septuagint (i. 9; xii. 6).

Paul goes even beyond the Septuagint in his preference—spontaneous, of course—for ἀγαπάω. It is found in all his epistles except Philippians, 1 Timothy, Titus and Philemon, and is most used in Ephesians—ten times. Φιλέω is found but twice, as against thirty-four, in all, of ἀγαπάω. In these two passages—"If any man love not the Lord Jesus Christ" (1 Cor. xvi. 22) and "Greet them that love us in the faith" (Tit. iii. 15)—I cannot see a shade of difference from ἀγαπάω, and I imagine that in both cases he was led to depart from his almost universal usage by the word *φιλημα*, which was associated in his mind with Christian greeting, and at the close of 1 Corinthians was used but a line before φιλεῖ.

Coming now to the "Apostle of love," we find that in his epistles ἀγαπάω only is used, and that thirty-one times uniformly and with enthusiastic iteration it carries its deep, serious meaning. In Revelation φιλέω is found twice; once of loving a lie (xxii. 15), also in the message to the Laodiceans—"As many as I love I rebuke

and chasten" (iii. 19). Ἀγαπᾶω is used four times (i. 5, iii. 9, xii. 11, xx. 9).

Next, let us examine the Gospel, omitting the 21st chapter. Here, although φιλέω is used much less than ἀγαπᾶω—eight to thirty-three—we seem to see a complete breaking away from the Septuagint as to the comparative elevation and dignity of the two words. Not only is there the closest resemblance in meaning, but there are several remarkable parallel uses. Thus, "The Father loveth (ἀγαπᾷ) the Son" (iii. 35), and "The Father loveth (φιλεῖ) the Son" (v. 20). "He that loveth (ἀγαπᾷ) me shall be loved (ἀγαπηθήσεται) of my Father" (xiv. 21), and in the same discourse, further on, "The Father himself loveth (φιλεῖ) you, because ye have loved (πεφιλήκατε) me" (xvi. 27). "The disciple standing by whom he loved" (ἡγάπα) (xix. 26), and in the next chapter, "The other disciple whom Jesus loved" (ἐφιλεῖ) (xx. 2). With these examples before us, can we hesitate to add another as a true parallel, though in the face of Trench's ingenious distinction, "He whom thou lovest (φιλεῖς) is sick" (xi. 3), with "How he loved (ἐφιλεῖ) him" (xi. 36) and "Jesus loved (ἡγάπα) Martha and her sister and Lazarus." This leaves but two examples of φιλέω—"He that loveth his life" (xii. 25), and "The world would love its own" (xv. 19). We are not yet through with John's use of these words, but so far, the impression is made on my own mind that he is uncritical in verbal distinctions, and willing to duplicate words in order to avail himself of all the resources of the language in expressing his thought.

9. We ought now to be prepared to take up the last chapter of the Gospel and the dialogue between our Lord and Peter. A discussion of the style of this chapter, as evincing its substantial genuineness, may be found in the article of President Woolsey already referred to.

An important question arises at once, viz., whether this dialogue was spoken in Greek or in Aramaic. It is probable that the latter, the Palestinian Syriac, was the language employed; for, (1) being the true vernacular of the country, we should expect it generally in private conversation. Paul used it even in a public speech at Jerusalem (Acts xxi. 40). (2) The mode of addressing Peter indicates this. While the evangelist, writing in Greek, calls him Simon Peter, Jesus in all three questions calls him Simon (son) of John, i. e., Simon Bar-Jonah, as in Matt. xvi. 17, which is Aramaic. Now if the conversation was in Aramaic, then the word for love, which John varies so strikingly, was probably one and the same in every case. Some evidence of this comes from the Old Syriac version, reinforced by the Peshitto version. The former is assigned to about A. D. 150 and is therefore a good witness to the Aramaic of our Savior's time. The Curetonian fragments do not contain the last seven chapters of John, but the recently discovered Sinai Codex, fortunately, has the larger part of them, including the twenty-first chapter, with the loss of only a word or two in the 19th verse. In the interview with Peter only one word is used for love (in Hebrew characters אהב), and that in the face of the almost obtrusive use of two

words in the original Greek. The rendering of the whole, however, is so inexact that it may be well to give it. Mrs. Lewis' translation is: "And when they had eaten, Jesus saith to Simon, Thou [art] Simon, son of Jonah, lovest thou me? He saith unto him, Yea, Lord. He saith unto him, Feed my lambs. Again Jesus saith to him, Thou [art] Simon, son of Jonah, lovest thou me much? He saith unto him, Yea, Lord. He saith unto him, Feed my sheep. Again Jesus saith unto him, Simon, son of Jonah, lovest thou me? Simon was grieved because three times Jesus spoke thus unto him. Simon saith unto him, Thou knowest all things; thou knowest that I love thee. And he said, Feed my flock." Here the word for love is found only four times, instead of the seven of the original, but the fourth time it is the rendering of φιλεῖς. Looking through the rest of John's Gospel, we find only four times in which another verb is used for love, אהב, just enough to show that the translator used סחב, not because there was absolutely no other, but because it was the regular, accepted word to denote love. Not only does he use it always to render φιλέω, except with the meaning to kiss, in all the Gospels, but thirty-six times for ἀγαπάω, as against eight times of אהב. In eighteen passages containing ἀγαπάω, and one containing φιλέω, the word is missing.

The Peshitto (perhaps A. D. 300) translates the dialogue much more literally than the Sinai MS., but gives seven times over the same סחב for love. Throughout the rest of the Gospel it follows the Old Syriac, in

the main, for *ἀγαπάω* and *φιλέω*; two or three times deviating in favor of **ܐܚܐ** for *ἀγαπάω*. In other parts of the New Testament, outside of Old Syriac influence, **ܐܚܐ** is much more used, and exclusively in the epistles of John. Thus it seems that distinguishing between the two Greek originals was gaining ground, and in the Harklensian Version (A. D. 600), an extremely literal one, **ܐܚܐ**, according to Bernstein, was uniformly used for *ἀγαπάω*, and **ܐܚܐ** for *φιλέω*. The later versions, then, show a change under the pressure of the Greek, but leave unimpaired the testimony of Old Syriac to the older Aramaic. This testimony is corroborated by the Peshitto Old Testament, which, receiving no bias from its original, uniformly translates the Hebrew **אהב** by **ܐܚܐ**.

But does not the fact that John uses so markedly the two words prove, against all other evidence, that two different words were employed in the conversation? It might possibly, if he were translating from a book, but not as reporting an interview. This brings us back to a characteristic of John's style, already noticed, viz., his duplicating Greek words. John was no master of Greek—he could write even *πρῶτός μου ἦν* (John i. 15, 30)—but he was a master of earnestness, and was willing to seek an elementary, not artistic, emphasis by varying and accumulating words whose differences he was not disposed to magnify. How far he was from critical precision in the use of *ἀγαπάω* and *φιλέω* he himself suggests by saying that Peter was grieved because Jesus said to him the third time *φιλεῖς με*; whereas in strict literalness he

had said it but once. A good illustration of John's method is found in his use of two other words interwoven in this same passage with the words we are discussing—the three-fold βόσκει . . . ποιμαίνει . . . βόσκει. Here again the Old Syriac has but one word for “feed”—almost identical with the Hebrew רָעָה—and the Peshitto version the same. John, however, interprets, and skillfully, the one Aramaic by the two Greek. It cannot be that he did not know and feel the difference between βόσκω and ποιμαίνω. We should have looked for but one Greek verb, the higher one, ποιμαίνω, as we find it from the lips of Paul in Acts xx. 28, “Feed the church of God,” and in 1 Peter v. 2, but John combines the two. So we may say that he combines ἀγαπάω and φιλέω to bring out the whole of love. If he had been writing in Latin he would, doubtless, have used both *diligo* and *amo*, not to report a sort of word-play between Peter and his Master, but to say all that the Latin could say in unfolding love. If, however, he had been writing in English he would probably have been satisfied with the one word which, as in Hebrew and Aramaic, covers the whole field, and would hardly have placed in his margin: “The poverty of English prevents me from using two words for love instead of one.”

The outcome of all this discussion is, that the New Testament writers, except John, followed the usage of the Septuagint, but with some religious momentum added to ἀγαπάω, as the word of the Divine Law “Thou shalt love,” and of the worship of the Psalms. They

recognized the lower plane of *φιλέω*, but John, in his Gospel, chose to put both words, for the time being, on a level, adding the warmth of one to the dignity of the other, that he might round out the expression of the enthusiasm of his life, the gospel of Divine Love.

VIII

THE HISTORICAL PRESENT IN THE FOUR GOSPELS

PROFESSOR BURTON in his "New Testament Moods and Tenses" gives the following definition of the historical present: "The Present Indicative is used to describe vividly a past event in the presence of which the speaker conceives himself to be." (§ 14.) But as the vividness admits of degrees, and sometimes lowers itself to a mere habit of style, we may say that every present that is used in narration where a past tense would be more exact, is a historical present. The Gospel of Mark, it is well known, contains many examples of this present. A class in New Testament Greek was once asked to compare the usage, in this respect, of the four Gospels by counting the examples in each. The result was as follows: Matthew 93, Mark 143, Luke 16, John 160. This should be modified, of course, by the fact that Mark is the shortest Gospel. If Mark be called 1, then John would be about $1\frac{1}{4}$, Matthew $1\frac{1}{2}$, and Luke $1\frac{3}{4}$. Using this proportion, we correct the figures thus: Matthew 62, Mark 143, Luke 9, John 128. This represents the relative usage, and proves that, while there is a great difference between Mark and Matthew, and while Luke is almost out of consideration, there is practically no difference, in mere numbers, between Mark

and John. In regard to the verbs that are used in the historical present, we should expect, in such narratives as the Gospels, a large use of "he says" and "he comes." Matthew uses λέγω 65 times, ἔρχομαι 5 times, and 15 other verbs together 23 times. Mark uses λέγω 68 times, ἔρχομαι 25 times, and 22 other verbs 50 times. Luke uses λέγω 9 times. John uses λέγω 117 times—λέγει 19 times in one chapter, the 21st, which is assumed to be genuine—ἔρχομαι 15 times, and 17 other verbs 28 times. The large number of different verbs indicates a fixed habit on the part of three of the Evangelists.

This usage forms a very simple, but trustworthy test of style and authorship. The test of vocabulary is less certain, because the acquisition of new words is more a matter of conscious purpose, and self-training, and is more dependent on circumstances, reading, and associates. A grammatical habit, though less obtrusive, is more fundamental, and a better sign of identity, because it is almost beneath consciousness. To affirm or deny authorship from vocabulary merely, is like judging handwriting by carefully formed capitals, instead of by the slope and angles and unintentional, almost unavoidable, peculiarities of the common letters.

A fine illustration of the historical present as a feature of style is furnished by Xenophon's *Anabasis*. Not only the ἐντεῦθεν ἐξελαύνει, of pleasant recollections, instead of ἤλασε (I. 2. 23), reiterates this tense, but the very first verb in the book is an historical present—Δαρείου

καὶ Παρουσάτιδος γίνονται παῖδες δύο—and that too with very little occasion for employing it. This lack of occasion indicates at the outset a *habit* of style. In the first three sections of Chapter I., containing only 16 Indicative tenses, and but little over 100 words (113), there are seven instances of the historical present, and 31 in the first two chapters. Thucydides has *one* (I. xxvi. 3) in the first 36 chapters of Book I.; but a fair comparison would make account of subject-matter.

The infrequency of this present in the Gospel of Luke raises the question whether it is found much in the Acts. If it were, one mark of Luke's authorship would be lacking. I have not been able to discover a single example, although many opportunities for its use occur, not only in general, but in the various riots described, and in the famous voyage and shipwreck. In regard to the differences between the first three Evangelists, they suggest that neither copied from the other; but each employed his own style on much common material, derived largely from Aramaic sources, either oral or written.

IX

DOES THE PREFACE TO LUKE'S GOSPEL BELONG ALSO TO THE ACTS?

Ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων, καθὼς παρέδωκαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, ἔδοξε καὶ μοι παρηκολουθήκоти ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε θεόφιλε, ἵνα ἐπιγνῶς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.

—Luke i. 1-4.

Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποίησάμην περὶ πάντων, ᾧ θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ πνεύματος ἁγίου οὗς ἐξελέξατο ἀνελήμφθαι.

—Acts i. 1, 2.

I ASSUME that Luke wrote both the Gospel that bears his name and the Acts. This, the traditional view, carrying with it the integrity, unity and trustworthiness of the Acts, is vigorously defended in Salmon's Introduction to the New Testament (1891), Lecture XVIII. Later, the same is maintained, from the standpoint of history and geography, by Professor Ramsay, against Spitta* and others, throughout his "St. Paul, the Traveller and the Roman Citizen" (1896). A new phase of the discussion was opened by Professor Fr. Blass,

*Die Apostelgeschichte, ihre Quellen und deren geschichtlicher Wert, von Friederich Spitta, 1891.

whose theory, briefly stated in the Prolegomena of his "Acta Apostolorum, sive Lucae ad Theophilum Liber Alter" (1895), pp. 30-32, is that Luke issued two editions of the Acts, the first of which, afterwards revised by him to our present text, is represented by the Codex Bezae. This is supported by Otto Zöckler in Greifswalder Studien (1895), pp. 109-145 (Die Apostelgeschichte als Gegenstand höherer und niederer Kritik), and seems to be endorsed by not a few scholars.

With these references to recent discussion, I take up the question, "Does the Preface to Luke's Gospel belong also to the Acts?" and remark—

1. That there is no express limitation confining the coming narrative to the life of Christ. Such a limitation would be very natural, if it were intended to write the Gospel only. The very language required may be found in the first verse of the Acts; and we might expect Luke to write, "It seemed good to me also to relate all that Jesus began both to do and teach, until the day in which he was taken up." Such is not his statement. Even the name of Jesus is not found. This cannot be due to brevity, for the preface, though but a single sentence, is not concise, but somewhat ample in style. It is true that if we take it for granted that it belongs to the Gospel only, it is appropriate enough, but it is much more appropriate if not confined to that. It is hardly necessary to add that on this point no account should be made of the order of the books in the Canon. The matter should be viewed precisely as if the book of the Acts

followed immediately after the Gospel of Luke, with the intervention of no more than a few blank lines and a title. Doubtless Luke himself issued the two together after both had been written.

2. Some of the expressions in the preface foreshadow a longer period than is covered by the Gospel. The connected narrative (*διήγησις*) is to be (like that of "many"), "concerning those matters which have been fulfilled (*Vulgate, completæ sunt*) among us." *Πεπληροφορημένων* may mean "fully established" as an institution, or "fully proved." In either case Theophilus is to know the certainty of the instructions he has received; and Luke is to write "in order," because he has made careful investigation of "all things from the beginning (*ἀνωθεν*)."
The promise, then, is to go over all the facts embraced in the Christian faith, and to confirm all the usual instructions given to converts. Could this promise be fulfilled without saying even a word about the outpouring of the Spirit at Pentecost? Would one writing more than twenty years after that Pentecost promise an account of all essential Christian facts, and yet not mean to say anything of those glorious years which were the crown and fulfillment of Christ's earthly life? Further, his promise is based on knowing "all things from the beginning." Does not this suggest that he will bring the history down from the beginning to about the time of writing? The moment we cease to take it for granted that this preface applies to the Gospel only, its expressions look towards a larger purpose. If there were no

subsequent book by the same writer, we could, indeed, interpret these expressions in a narrower sense, or, with Meyer, in a philosophical sense, as indicating that the gospel-history is the sure foundation of Christianity. But is it not better to say that the writer of these large promises, after fulfilling a part, laid down his pen for a short time, and then took it up again and fulfilled the rest?

One thing seems, at first view, to oppose what I have now urged. Luke appears to disclaim the character of eye-witness, and to depend for his authority on those who were "eye-witnesses and ministers of the word"; and yet in the latter part of the Acts he writes as an eye-witness of the life of Paul. In regard to this, these points should be noted: (1) The largest part of the Acts is as dependent on the testimony of others as the Gospel. (2) Even the original portions—the nine chapters at the close, and a part of the sixteenth—are largely made up of the testimony of Paul, a "minister of the word." (3) It would seem to be pressing the language unduly to insist that nothing whatever should be added from personal observation. (4) If the preface were written beforehand—and it may well have been—the author may not have known precisely at what point his narrative would stop.

3. The introduction to the Acts harmonizes with the idea that the book is a continuation originally intended, and not an afterthought. There is no proper preface, like that which is prefixed to the Gospel. There is

simply a statement of the ground already gone over in the Gospel, followed by a re-statement (verses 3-12), with additions, of the account of the parting words and the ascension, found in the closing verses of the Gospel. This is what we should expect if the Acts were Part II. of a continuous history. This impression is confirmed by the opening words, which refer to the Gospel as τὸν πρῶτον λόγον. The word λόγος itself favors this view somewhat, but is not decisive. Those who have not wholly forgotten their "Anabasis" will recall that in the opening sentence of each book after Book I., with a single exception, Xenophon gives a summary of the events gone over ἐν τῷ πρόσθεν λόγῳ. The λόγος referred to in the opening of the second book is Book I. In the other cases it means the narrative contained in all the preceding books; but in no case does it designate a work other than the Anabasis. So Herodotus in his second book (38) says of matters afterwards mentioned in Book III., τὰ ἐγὼ ἐν ἄλλῳ λόγῳ ἐρέω; and in referring (V. 36) to certain offerings of Cræsus mentioned in Book I. 92, he says, ὡς δεδήλωται μοι ἐν τῷ πρώτῳ τῶν λόγων. Here the usage is just like that of the Latin *liber*. There seems to be no such usage in the New Testament, unless this in the Acts be a case of it. In Greek of the times, outside of the New Testament, the usage is not unknown, as is shown by Birt in "Das antike Buchwesen" (p. 28). In titles, which, though not to be depended on as of the same age as their books, may yet have some value for traditional usage, we find that Josephus has λόγος

in the Jewish War, though βιβλος in the Antiquities; Dionysius Hal. has λόγος, also Philo in the Life of Moses, and Lucian.

But without making too much of λόγος, we may say that the phrase τὸν πρῶτον λόγον seems like the numbering of distinct portions of a work. Professor Ramsay argues (St. Paul, etc., p. 28) that the phrase "is more reconcilable with the plan of three books than of two." In Lucian's True History, however, (perhaps A. D. 150) we find, as title, Ἀληθοῦς Ἱστορίας λόγος πρῶτος, although there are but two books. The entire impression seems to me to be that this second λόγος is not an independent διήγησις, but Part II. of the διήγησις promised in the preface.

4. It is generally agreed that Luke did actually write the Acts shortly after the Gospel. It is therefore very improbable that he did not have in mind doing so when he began the Gospel. Is it not, indeed, likely that his familiarity with the later events led him to follow back to its sources (παρακολουθεῖν) the whole history? Thus the Acts, while yet unwritten, would give rise to the Gospel. Alford thinks (Proleg. Luke, sec. iv.) that at least five years intervened between the publication of the Gospel and the Acts; and his principal reason is that the account of the ascension is much fuller in the latter, indicating access to additional information. But how long can we assume that it would take a historian to get new information? It might be five years or five days. A very diligent and careful investigator, like Luke,

would be quite as likely to find it soon as late. We can see no good ground for questioning the common opinion that the Gospel was written but a short time before the Acts; say, during the two years of Paul's first imprisonment. If this is so, the preface can hardly be divorced from the Acts.

The evidence, then, seems to show that while the preface to the Gospel is not such a one as would be written after both works were completed, yet it was written with both in mind. Whatever may have been the interval of publication, the whole work might be entitled, *The history of the establishment of the Christian faith.*—Part I. *The life of Jesus*; Part II. *The manifestation of the Holy Spirit, and the founding of the church.*

X

CHRIST'S DESCENT INTO HADES

Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾗδην. Acts ii. 27 (Ps. xvi. 10).

Ἀναβὰς εἰς οὐχὸς ἤχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν. Eph. iv. 8.

"HE descended into hell"—so runs the venerable and majestic Creed. But the American Episcopal Prayer-book prefixes its timid rubric as follows: "Any churches may omit the words 'He descended into hell,' or may, instead of them, use the words 'He went into the place of departed spirits,' which are considered as words of the same meaning in the Creed." The words which are here made optional have come down to us in an unbroken line of doctrinal succession from the fourth century. They have, indeed, been stigmatized as an interpolation, but so early an interpolation might perhaps be called a mature addition. Their omission in English was favored by the change of meaning in the word "hell," but there was also the feeling that Christ's visit to Hades was of little importance, and is to us not a doctrine, but a matter of mere curiosity.

Now, whatever may be true of the "Apostles' Creed," the Descent into Hades has a sufficient New Testament authority. The first recorded address of Peter contains twofold evidence that the Descent was be-

lieved by both speaker and hearers. In the first place, he quotes from a Psalm (xvi.) that had a shaping influence on the belief of the people respecting Hades. Further, he bases an argument and appeal for the resurrection of Christ on the certainty that he would not stay in Hades. "Thou wilt not leave my soul in Hades."

But what was Hades, and what the significance and importance of Christ's going thither? In a somewhat recent discussion I find these words: "The Savior was in the same state between death and resurrection as we now are after death." This is, it seems to me, precisely what ought *not* to be said. For this ignores the whole work of Christ in Hades, and leaves them that sleep in Jesus no better off than if he had not risen. Let us put ourselves in the place of the apostles and their fellow disciples, and after we have learned the truth about Hades as it appeared in their thought and forms of statement, then we may, if we can, translate it into our own thoughts and forms of statement. Hades was the region where dwelt the souls that were under the power of death. The souls of the righteous as well as of the wicked were under this awful power. Into this region came the soul of the Crucified, but it did not remain there. Going thither was the lowest point in his humiliation, and leaving was the beginning of his triumph. What, then, was the effect *in Hades* of this visit and this departure? But this is the same as to ask, What was the effect, in the spirit-world, of the resurrection? According to the apocryphal Gospel of Nicodemus, or Acts of

Pilate,—of perhaps the fourth century,—two of the saints that arose at the resurrection of Christ, Charinus and Lenthius, sons of Simeon, wrote out all that they were allowed to reveal of the coming of Jesus into Hades. This Gospel was the basis of the mediæval miracle play "The Harrowing of Hell." The work in Hades, here somewhat grotesquely described, was the deliverance from hell of the ancient saints, and may be summed up in a single one of its own sentences—"And taking hold of Adam by his right hand, he ascended from hell, and all the saints of God followed him."*

I do not say that the Gospel of Nicodemus is to be trusted, but it may be as near the truth as the statement that "the Savior was in the same state between death and the resurrection as we now are after death"—a statement that would be accepted, probably, by a majority of Christians. A dear friend writes me, "I have no prejudice against Hades, and when I die, I expect to go there"; but surely he is not thinking of the Hades in the minds of the apostles and primitive disciples. After they had come to understand the resurrection of Christ and feel its power, they were filled with what may be called the resurrection-enthusiasm. In their view the resurrection-era was already begun. Death and hell [Hades] were vanquished. Wesley's hymn has the true apostolic spirit:—

"Our Lord is risen from the dead,
Our Jesus is gone up on high;
The powers of hell are captive led,
Dragged to the portals of the sky."

*Gospel of Nicodemus, xix. 12

Just when the resurrection was to take visible effect in themselves, the disciples could not say, and it did not matter. To die was to go and be with him who had risen. And such a dying did not deserve the name of death. It was a sleep; it was the putting off of this tabernacle; it was a departure; it was not the death that all past ages had known, for Jesus had said: "He that liveth and believeth in me shall never die."

To the question why the *Descensus* is not oftener spoken of in the New Testament, the answer is, that going to Hades is taken for granted as a part of death. It was not necessary to speak of both whenever either was mentioned. In the Revelation, indeed, the two are linked together: "I have the keys of death and of Hades" (i. 18); "His name was death, and Hades followed with him" (vi. 8); "And death and Hades gave up the dead which were in them. . . . And death and Hades were cast into the lake of fire" (xx. 13, 14). The mention of either was logically sufficient. *Αἰδης*, both in heathen and Biblical usage, represents death in its relation to the soul. But the Hades of the Bible is not a home for believers, even temporarily. It is Hades triumphed over by him who "brought life and incorruption [exemption from death] to light." "When he ascended on high he led captivity captive" (Eph. iv. 8). Death was "swallowed up in victory" (1 Cor. xv. 54). The resurrection-enthusiasm of the New Testament is the response of faith to those glorious words, "I go to prepare a place for you," which place was not in Hades. The

same divine enthusiasm refused to recognize any "intermediate state," the old abolished Hades under a new name. Stephen did not say, "Behold, I see the Son of man in Hades." Can we wonder that the early disciples looked for a speedy return of the Lord? Does one say, It was an error? It was not; for it was necessary to the highest truth. The resurrection-spirit refused to see the long interval of waiting. As has been said of the prophets that they looked from one mountain-top of history to another, and could not see the low-lying valleys between, so we may say of the apostles, that they saw the triumph over death and hell as a complete victory, and they would have been false to the *power* of the truth, if they had not looked upon it as gloriously near. "The reign of Death is over; Hades is abolished; Life and Immortality have come"—this is the key-note of the resurrection-spirit. Christ's resurrection might as well be called a resurrection from Hades as from the grave.

I will not dwell on the preaching to "the spirits in prison" (1 Pet. iii. 18-20). It cannot be needful that there should be a thousand and one expositions of that passage, instead of simply a thousand; but the point of view we are taking has to do with it in at least two particulars:—

1. The Descent was necessary without any regard to the preaching. The Descent itself, however, was a proclamation of unspeakable meaning. The inhabitants of the spirit-world were not in solitary confinement or unconscious sleep. They saw the Redeemer at the lowest

point in his work of redemption, and at the beginning of his triumph.

2. This preaching looks backward to the past. This is in harmony with the idea that Hades was now abolished, and the spirit-world revolutionized. We might *imagine* that the object of the Descent was to plant the Christian church in Hades and ordain for it a succession of Hades-apostles, and so forth, but the view of Peter was that Hades came to an end. The preaching was once for all. Why the antediluvians are referred to may perhaps be explained by the fact that so vast a number, going to their death in an awful catastrophe, made them the representatives and types of the Hades-world. It might have given the name of Antediluvian under-world. If one asks, Why should not those who have since died hear the preaching also? the Scripture gives no answer. A perpetual Hades with perpetual preaching in it is nowhere revealed.

In regard to the whole question of the relation of the wicked to the resurrection, we need not wonder at the infrequent allusions to the risen wicked. The epistles of the New Testament are addressed to Christians. Paul's great argument in 1 Cor. xv. runs into a grand anthem of Christian triumph. We cannot suppose that the enthusiasm of the apostles would rise over the fate of the wicked as over the redemption of the saints. But the resurrection-influence certainly reaches the wicked. One saying of the Master settles that: "They that have done good unto the resurrection of life; and they that have

done ill unto the resurrection of judgment" (John v. 29). This did not need for its certainty the echo of Paul: "There shall be a resurrection both of the just and unjust" (Acts xxiv. 15). The judgment scene in Matt. xxv. implies the resurrection of the wicked. The resurrection period ends with the judgment. The divine foreshortening places the coming in glory close by the resurrection. But we have the right to follow apostolic example, and avert our eyes from the fate of the wicked, and rejoice in the glory of the redeemed.

Christ's Descent, or rather Ascent, opened the resurrection-era in the spirit-world as well as on earth, and began the fulfillment of the promise, "I go to prepare a place for you." Shall we translate the apostolic thoughts and visions into modern thoughts and views? We cannot expect to comprehend fully the results of Christ's death and resurrection in the unseen world. That it was a revolution is the unspoken testimony of our hearts whenever we think of those dear to us who sleep in Jesus, and whenever we look forward to our own death, which Hope names a resurrection-sleep. We are still living in the resurrection-era. When we die we shall not pass beyond the resurrection-influence. How shall we express this hope and faith? Shall we say, in the words of the shorter Westminster, "The souls of believers are at their death made perfect in holiness, and do immediately pass into glory"? But to show the very heart and substance of the doctrine of Christ's Descent into Hades—its depth of humiliation, its triumph, and its

glorious fruits—the Te Deum is better than the Catechism:—

“When thou had'st overcome the sharpness of death,
Thou did'st open the kingdom of heaven to all believers.”

XI

APPOINTED TO ETERNAL LIFE

Ἐπίστευσαν ὁσοὶ ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Acts xiii. 48.

Τάσσω is a word of order, arrangement. Soldiers in array are *τεταγμένοι*, each in his place. Those new Gentile converts were not acting at haphazard, when they were so ready to believe, but each in accordance with his history and character, and with the Divine arrangement of his life. This appointing to eternal life is called by our Savior "giving." In words of great tenderness he says, "All that which the Father giveth me shall come unto me, and him that cometh to me I will in no wise cast out" (John vi. 37). It also goes by the names "calling," "choice," "election," but perhaps no word comes so well into line with modern thought as *τεταγμένος*, which links the present and future to the past and to the throne of God. Such appointment, or election, is not restriction, but rather extension. The tone of the statement is comprehensive, not exclusive. We must not begin it "Only as many as," "The few that," but "All that." This the Greek *ὅσοι* requires. These Gentiles of Antioch were a notable accession to the infant Church. Divine election broadens, not narrows, the field of Christianity. It secures, not obstructs salvation.

The linking of eternal life to God's purpose and man's

faith has a very definite relation to the dogma, or hope, of probation beyond the grave. Those who are appointed to eternal life will not fail of it. This settles the question of future probation by destroying interest in it. Probation is not fundamental, but faith is. The smallest germ of faith secures salvation, with or without probation. Probation, or rather the gospel, develops that germ, fills the believing with a new life, and gives the world a present salvation, but is not needed in order to reveal any man's character to God. The number of the saved includes all in whom God's eye detects faith, whether developed or not.

XII

AGRIPPA TO PAUL: ACTS XXVI. 28, IN THE LIGHT OF LATIN IDIOM

THE influence of Latin on the Greek of New Testament times is unquestioned. Not only single Latin words, as *κεντυρίων*, are found in the New Testament, but translated phrases, as *ἐργασίαν δοῦναι* (*operam dare*). The influence of Latin idiom would naturally be looked for in a report of the language of one brought up at Rome and speaking Greek before a Roman tribunal. Such a report we have in these words (according to the best text), *Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν ποιῆσαι*. This is translated in the Revised Version: "With but little persuasion thou wouldst fain make me a Christian." This is certainly ingenious, but is it not forced? Why cannot *Χριστιανὸν ποιῆσαι* mean "to act the part of a Christian"? The Latin *agere* furnishes numerous parallels in writers of the Silver Age. According to Tacitus, Piso says of Otho that his vices ruined the government, *etiam cum amicum imperatoris ageret*, "even when he was acting the part of a friend of the emperor." Hist. 1.30. Mucianus is said to be *socium magis imperii quam ministrum agens*, "acting as an ally rather than a servant of the government." Hist. 2.83. Thrasea is said *agere senatorem*, "to act the senator." Annals 16.28. Quintilian says of Socrates, *Agens imperitum et admiratorem aliorum tanquam*

sapientium, "acting the part of an ignoramus and an admirer of others as if they were wise." Inst. Or. 9. 2. 46. Also 11. 3. 91. and 12. 8. 10. The following examples are found in the Letters of Pliny: *Sunt qui defunctorum quoque amicos agant*, "act the part of friends." 1. 17. 1. *Amissoque filio matrem adhuc agere*, "though the son was lost still to play the mother." 111. 16. 6. *Patrem familiae hactenus ago*, "I play the householder." ix. 15. 3. Pliny's Panegyric has these two: *Tunc maxime imperator cum amicum ex imperatore agis*. 85. 6. *Cum agere tam bonum consulem posses*. 56. 3. A tragedy of Seneca, a contemporary of Paul, has the following line (Clytaemnestra to Electra): *Sed agere domita feminam disces malo*, "Tamed by misfortune, thou shalt learn to play the woman." Agam. v. 3. 7. Suetonius has several examples: *Non principem sed ministrum egit*. Claud. 29. Also Tiber. 12. 26. Valerius Maximus, writing in the reign of Tiberius, gives us at least twelve instances of this usage. Speaking of the first Brutus, and of the execution of his sons, he says, *Exiit patrem ut consulem ageret*. v. 8. 1. Of the famous Scaevola and his recreations he says, *Ut enim in rebus seriis Scaevolam, ita et in [scenicis] lusibus hominem agebat*. viii. 8. 2. In the same way *agere* is used with *amicum* iv. 2. 5., *consulem* ii. 2. 4., iii. 8. 3., 12. 2. 2., *feneratricem* viii. 2. 2., *virum, imperatorem* vii. 2. 5., *maritum, patrem* ix. 13. 4., *praetorem*, vii. 7. 7., *custodem* vi. 1. 4., *reum, accusatorem* iv. 2. 6., *civem* viii. 6. 2. Velleius Paterculus, also in the time of Tiberius,

has *agebat aemulum*, Maroboduus "was playing the rival," II. 109. 1. He says of Tiberius that he was striving *ut potius aequalem civem quam eminentem liceret agere principem*. II. 124. 2. Also II. 92. 2. The fact that these examples are from the later Latin will not detract from their value. The distinction between *agere* and *facere* is not important in the idiom. We may add a single example of *facere* from Plautus, *Ferocem facis*, "you put on a bold face, *lit.* do the bold man." Most. iv. i. 32 (44).

If this idiom be disallowed, it is still possible to derive a similar meaning by taking *Χριστιανὸν* as neuter, though we should expect the plural, as in Herodotus v. 40, *ποιέων οὐδαμῶς Σπαρτιητικά*. In either case, the unusual meaning of *ποιῆσαι* may possibly explain the early change of the text to *γενέσθαι* (from Paul's answer), from which comes our received rendering, "thou persuadedst me to *be* a Christian."

The meaning "act the part of" would receive support, independently of the Latin, from one passage in the Septuagint, if the text were undisputed. In 1 Kings (3 Reg.) xx. (xxi.) 7, Jezebel says to Ahab, *Σὺ νῦν οὕτω ποιεῖς βασιλέα ἐπὶ Ἰσραήλ*; "Art thou thus acting the king over Israel?" But a variant for *βασιλέα* is *βασιλείαν*, which indeed our Hebrew text would require.

Unless *Χριστιανὸν ποιῆσαι* be taken to mean "to act the Christian" we seem to be driven to a very awkward connection of *ποιῆσαι* with *πείθεις*. *Πείθω* needs a personal subject for a dependent infinitive. "You are persuading me

to do" something, is intelligible and natural, but how about "You are persuading to make me"? It can hardly mean "You are trying by persuasion to make me" or "You are prevailing to make me," i. e., succeeding in making; nor do I see how it can mean "You would fain make me." Besides, the position of μέ in the sentence is against its being the object of ποιῆσαι. Would it not in that case be nearer ποιῆσαι? The latest eminent commentator on Acts, Professor Blass, following Codex Alexandrinus, adopts into his text πείθῃ, saying in emphatic Latin, "πείθεις . . . ποιῆσαι ferri nequit." His rendering is: "Brevi tempore tibi persuades te Christianum me reddidisse."

Is there not also a Latin idiom in ἐν ὀλίγῳ? Readers of Livy find numerous examples of *in* with the ablative, forming phrases equivalent to adjectives and adverbs; as *in propinquo*, *in promiscuo*, *in facili*, *in difficili*, etc. There may be no literary examples of *in parvo*, or *in paulo*, but we have *in angusto* (= *angustus*, Celsus, De Med. 8. 4, twice), and Tacitus, speaking of the dreary monotony of cruelty in his history, says "Nobis *in arto* et inglorius labor." Ann. 4. 32. 3. So we have in our day the traditional phrases *in toto*, *in extenso*. It can hardly be claimed that ἐν ὀλίγῳ is a borrowed phrase, but it may possibly have an adverbial force, determined by Latin idiom. It would then be not the same as ἐν ὀλίγῳ in Eph. iii. 3, "in brief" ("as I wrote afore in few words"), but like ὀλίγως in 2 Peter ii. 18.—τοὺς ὀλίγως ἀποφεύγοντας, "those that are escaping a little." Then the

whole passage would read, somewhat literally: "Agrippa said unto Paul, A little thou art persuading me to act the Christian. And Paul said, I would to God, that both a little and a great deal, not thou only, but also all that hear me this day, might become such as I am, except these bonds."

XIII

RECONCILIATION BY SELF-REVELATION

Δικαιούμενοι δωρεάν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ πίστεως ἐν τῇ αὐτοῦ αἱματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Rom. iii. 24, 25.

THE Revised Version of verses 24-26 is as follows: "Being justified freely by his grace through the redemption that is in Christ Jesus: whom God set forth to be a propitiation, through faith, by his blood, to show his righteousness, because of the passing over of the sins done aforetime, in the forbearance of God; for the showing, I say, of his righteousness at this present season: that he might himself be just, and the justifier of him that hath faith in Jesus." If there is any passage in the New Testament that contains the philosophy of the atonement in its relation to justice, it is this; but that philosophy is here only incidental, and is discovered not by hair-splitting discussions of *δικαιόω*, *ἀπολύτρωσις*, and *ἱλαστήριον*, but by observing the antithesis between justice and forgiveness as overcome by God's manifestation of himself; an antithesis not obtruded, but involved in the contrast between law and grace. Throughout the whole passage there is an undertone of unwillingness to forgive without doing something in the interest of righteousness,

something to prevent the lowering of its supremacy; but there is implied no unwillingness to do that something. Much has been said of the dishonor done to God by supposing him unwilling to forgive sin. All theology has echoed with the cry: "Down with the thought that God needs to be made willing to forgive!" But how about the thought that God makes himself willing, or rather is eternally willing to forgive in his own way of attendant self-manifestation? No doubt there has been in common theories a false antithesis between the Divine attributes of justice and love, as if they belonged to different beings. There is indeed a difference in the Divine attitude towards good and towards evil that needs strong emphasis—towards sin the Divine frown and wrath, and zeal for its overwhelming and everlasting overthrow, towards righteousness the Divine smile and joy and infinite zeal for its enthronement. But that zeal that burns with so hot a flame against sin, and glows so brightly for righteousness,—when it meets human life, is so interfused with yearning to save the lost that it seems but another name for love. There has been also a false antithesis between justice and love, as to their attracting and transforming power. Righteousness draws, and holiness draws, as well as love and mercy.

Now God's revelation of himself is a true and perfect satisfaction of justice, even, if you please, of *retributive* justice, because it accomplishes abundantly the ends of retribution by enthroning right and dethroning wrong more completely than could punishment, be it ever so

severe, be it universal and eternal. Is this a philosophy of the atonement? Not exactly, but a broad and deep foundation for it. "In respect to the propitiatory efficacy of the atonement, pardon is dependent not on penal satisfaction, nor on mere sustained authority, but on the satisfaction of self-revelation, or such a complete exhibition of God's righteous character as forever settles the question of his essential and eternal justice. The atonement embodies this justice in a living Example, and thus makes it a restoring power in humanity."*

*This quotation is from an article entitled "The Atonement as a Revelation," published in the *New Englander* for April, 1864. Compare also an article, "The Atonement in the Light of Conscience," in the *Bibliotheca Sacra* for January, 1867.

XIV

THE MEANING OF "FOREKNEW" IN ROMANS VIII. 29, AS ILLUSTRATED BY JOHN X. 27

IN English usage we do not speak of foreknowing a *person*. In fact we use the word seldom even with an impersonal object, preferring "foresee"; as, "He foresaw the result," "He foresaw the man in the child." But our usage is different from that of the New Testament. Not except in a translation should we write such a sentence as this: "God hath not cast away his people which he *foreknew*" (Rom. xi. 2). The Latin usage resembles the English. The Greek itself is without usage, so far as I can find, outside of the New Testament, in connecting the compound *προγινώσκω* with a personal object. In the Septuagint the word occurs but three times (in the Apocrypha, Sap. vi. 13; viii. 9; xviii. 6), and with an impersonal object.

This state of the case plainly directs us to consult the usage of the uncompounded verb. Even here classical Greek gives little help; but we get some light from the Old Testament and the Hebrew *יָדָע* (LXX. *γινώσκω*). This word, which, like all the other Hebrew verbs, admits no prepositions in composition, has a very wide meaning; and there are two or three examples that remind one of the passage in Romans. "The Lord . . . *knoweth*

them that put their trust in him" (Nah. i. 7); "You only have I *known* of all the families of the earth" (Amos iii. 2).

But the clearest light comes from the New Testament itself, and especially from the tenth chapter of John. For comparison let us take Rom. viii. 29, 30, 35, 38, 39: "For whom he foreknew, he also foreordained to be conformed to the image of his Son, that he might be the first-born among many brethren; and whom he foreordained, them he also called; and whom he called, them he also justified; and whom he justified, them he also glorified. . . . Who shall separate us from the love of Christ? . . . For I am persuaded that neither death, nor life, nor angels, nor principalities, nor things present, nor things to come, nor powers, nor height, nor depth, nor any other creature, shall be able to separate us from the love of God, which is in Christ Jesus our Lord." Then John x. 27, 28, 16: "My sheep hear my voice, and I know them, and they follow me: and I give unto them eternal life; and they shall never perish, and no one shall snatch them out of my hand." "And other sheep I have which are not of this fold: them also I must bring, and they shall hear my voice."

The comparison between these passages should apply not to a single word merely, but to the course of thought. In Romans the order is (1) foreknowing, (2) foreordaining, (3) calling, (4) a sure and glorious salvation. In John it is (1) the call, (2) the hearing and coming, (3) the recognition and following, (4) a sure eternal life.

My voice they hear, I know them, they follow me, I give them eternal life. In John, also, we have the thought, without the word "*foreknow*." The Shepherd's eye is on "other sheep which are not of this fold," *future* instead of *present* disciples. He foreknows them. He must bring them and they shall hear his voice; i. e., whom he foreknows he also calls. Our Lord says nothing here of foreordaining, but the thought is close by (verse 29): "My Father which *hath given them unto me* is greater than all, and no man is able to snatch them out of the Father's hand,"—quite parallel with those other words (vi. 37): "All that which the Father giveth me shall come unto me, and him that cometh unto me I will in no wise cast out."

Such a comparison as I have only outlined, strengthens the first impression, that what "know" means in John, "foreknow" means in Romans, with the addition of "beforehand." And "I know them," in John means, obviously, "I recognize them as my own." Christ knows his own, as a shepherd knows every one of his sheep, as a mother knows her child, as brother knows brother, and friend friend.

Is this foreknowing the same as foreordination? The answer from John is in the negative; for, besides the knowing, there is the giving by the Father. And such is the natural impression of Paul's own words. "Foreknew" is the first link in the chain that ends with "glorified."

Is foreknowing the same as election? That depends on

what election is. It is not the same, if election is a part of foreordination. But if election means fixing the eye of recognition and love on each disciple, present or future, then this knowing, or foreknowing, is election.

I am not discussing the use of *γινώσκω* in general in the New Testament. I will cite only two other passages: those judgment-words, "I never *knew* you" (Matt. vii. 23), where the meaning seems precisely the same as in John x. 27, and "The Lord *knoweth* them that are his" (2 Tim. ii. 19),—from the Septuagint of Num. xvi. 5—where the meaning is substantially the same.

In Romans xi. 2—"God hath not cast away his people which he *foreknew*,"—the prefix "fore" seems to denote not "looking into the future," but simply "before now," the writer looking back into the past. "God hath not cast off his people which in time past, ever of old, he recognized as his own." He is unchangeable, and his past choice and purpose shall stand.

XV

PAUL'S ANATHEMA

Ἡ ἐχρόμην γὰρ ἀνάθεμα εἶναι αὐτὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. Rom. ix. 3.

THE right explanation of Rom. ix. 3 illustrates more than one important principle of exegesis. One is this: *Theological inferences are of no account against the simple, obvious meaning of a passage.* The theological pressure on this passage is well expressed in the *Bibliotheca Sacra* for July, 1894: "The usual exegesis makes Paul willing to be excluded from all hope of salvation, including not only endless suffering, but also positive enmity toward Christ forever" (p. 512). This consideration is made to support the rendering, "For I myself did wish to be separated from Christ," the reference being to Paul's life before conversion.

Now against this pressure from without is the fact that the passage itself, if translated "I wished," etc., is not a natural reference to Paul's past life. He refers to that life more than once with a definiteness and warmth that leave no doubt as to his meaning. He could say, "I verily thought with myself that I ought to do many things contrary to the name of Jesus of Nazareth. . . . Being exceedingly mad against them, I persecuted them" (Acts xxvi. 9, 11). "Beyond measure I persecuted

the church of God, and made havoc of it" (Gal. 1. 13). He could humble himself to say "that am not meet to be called an apostle, because I persecuted the church of God" (1 Cor. xv. 9). It is incredible that such a bare, uncircumstantial statement as is proposed, should be Paul's confession as a persecutor. The obvious impression is against it. No one would think of it except under outside doctrinal pressure. And for this obvious impression there are at least two distinct reasons: 1. The expression "anathema *from* Christ" is appropriate only in the mouth of a Christian, or one who considers himself a Christian. It implies renunciation of Christ and banishment from him. 2. The clause contains no adverb of past time which would make it read thus, "I myself *once* [ποτέ] wished." "But," one may say, "take heed to your grammar, and obey the imperfect tense, with or without ποτέ." Here appears a second rule of exegesis: *Avoid what may be called a mechanical use of grammar.* A sentence is not a piece of dead mechanism, grinding out its meaning by the levers and wheels of mood and tense; it participates in the life and flexibility and sensitiveness of the mind that produces it. Grammar is corrective, not creative; a good servant, but a bad master. Formal grammar is ultimately derived from the meaning, and not the meaning from grammar.

All that has now been said implies, or half implies, that the theological pressure on this passage is valid and weighty; but it is not. If it were, it would be one's duty to resist it, but there is really nothing to resist. By a

cool analysis some of us have found dreadful things in the passage, but cool analysis is here out of place. The words are a hot outburst of devotion and love. "Let Paul go down—down to everlasting destruction, if only Israel may be lifted up to salvation." The apostle did not stop to measure his words, and we shall get his meaning not by picking away at the syllables, but by catching the spirit and feeling. "Was Paul then a Hopkinsian, 'willing to be damned'? Was he willing to be an enemy of Christ? Willing to sin forever?" No; if you speak of deliberate choice. But he was not expressing deliberate choice, but the most undeliberate passion of love. The language of logic failed him, and the language of pain and agony took its place. "Did he, then, mean what he said?" Rather he meant what he *felt*. He did not mean all that we can possibly find in his words. He uncovered his throbbing heart; that was all, that was enough—too much for modern cool-headed analysis. We, then, see illustrated a third rule of exegesis, which may, perhaps, be expressed thus: *When a writer does not measure his words, the reader should not.*

XVI

WORDS BORROWED FROM THE LATIN

Ἦν γεγραμένον Ἑβραϊστί, Ῥωμαϊστί, Ἑλληνιστί. John
xix. 20.

THE following words are borrowed from the Latin:—

Ἀσσάριον. This was the only Greek word for the Latin *as*; the nearest coin-word in genuine Greek being *δβολός*. It is generally explained as a diminutive, with the suffix *-αριον*. If the *a* of its second syllable could be proved short, this origin would be indisputable. In Smith's Dictionary of Classical Antiquities the word is identified with an old doublet of *as*, viz., *as-sarius*. This seems the more probable origin, the neuter being used as in *δηνάριον*, because *νόμισμα* takes the place of *nummus*. Certainly the two sigmas seem borrowed from the Latin, in which the *s* was regularly doubled, as in the case-forms of *as*, the verb *esse*, etc., to prevent the lapse to *r*. I see no reason in Greek phonology why the word should not have been *ἀσάριον*, if it is a hybrid diminutive. But aside from this, the earliest appearance in literature of *ἀσσάριον* suggests the very opposite of *little as*. Dionysius Hal. (B. C. 30) says (Antiq. Rom. 9. 27) that Menenius Agrippa, the Younger, was fined 2,000 *ἀσσάρια*, and adds ἦν δ' ἀσσάριον χάλκεον νόμισμα, βάρους λιτριάτων, i. e., the *as libralis*, the "pound as." the

earliest and heaviest. Plutarch says (Camillus 13) that Camillus was fined 15,000 ἀσσάρια, which he explains as equal to 1,500 drachmæ; and Livy in stating the same fact (v. 32), gives the same amount in *aes grave* (= *as libralis*). Plutarch also uses the word in describing the home life of the elder Cato. Since both these writers were narrating ancient history, the old name *assarius* might have been found in their Latin authorities. Indeed, though used but little in extant Latin, it occurs in one of the grammatical discussions of Varro (L. L. 8. 71), who was almost a contemporary of Dionysius. A century earlier Polybius speaks of the ἡμισσάριον as a common price for entertainment at an inn, reminding one of the δύο δηνάρια of the Good Samaritan. It may be added that no reason is apparent for a diminutive meaning. If it had been of silver, like the Roman *libella*, which was an *as* in value, but only 1-16 of its size, we should have a reason, but it was undoubtedly a copper coin; and though it had received at different times great reductions, yet, as I have said, ἀσσάριον was the only word used for whatever period. I have been unable to find an example, outside of the New Testament, where it was connected with current events. The *as* in New Testament times was worth about 8 mills of our money. The English "happeney" would more nearly represent it than the "farthing" with which we now associate the sale of the sparrows. Matt. x. 29. Luke xii. 6.

Δηνάριον, Latin *denarius*, classical Greek δραχμή. This was equal to ten *asses* (*deni asses*), or sixteen cents

before the *as* was reduced to its lowest value. In New Testament times it was equal to sixteen *asses*, or about thirteen cents. Thus the translation "six-pence" would be more nearly correct than "penny." The denarius (from which comes the "d," for pence, of English sterling currency) was a silver coin, bearing on one side the image of the emperor. Hence the question of Jesus, "Whose image," etc. The pay of the common Roman soldier was ten *asses* a day after the *as* was reduced. At the accession of Tiberius (A. D. 14) the soldiers in Pannonia revolted, and, among other complaints, they said that "soul and body were estimated at ten *asses* a day," and that out of this clothes, arms, tents, etc., had to be purchased. Their demand was, that "their daily wages should be a *denarius*" (i. e., a sixteen-*as* denarius), although the prætorian cohorts, or imperial guards, received *two* denarii.* This will illustrate the wages in the parable of the vineyard. A penny, or six-pence, a day was enough for a full day's work, and a generous gratuity for the last hour's work. The word is found sixteen times in the New Testament. The unmerciful servant found one "which owed him an hundred *pence*," Matt. xviii. 28. The householder "agreed with the laborers for a *penny* a day," Matt. xx. 2, 9, 10, 13. The Hero-

*Enimvero militiam ipsam gravem, infructuosam: *denis* in diem *assibus* animam et corpus aestimari: hinc vestem, arma, tentoria, hinc saevitiam centurionum et vacationes munerum redimi. At hercule verbera et vulnera, duram hiemem, exercitas aestates, bellum atrox aut sterilem pacem sempiterna. Nec aliud levamentum quam si certis sub legibus militia iniretur, ut *singulos denarios* mererent, sextus decimus stipendii annus finem afferret, ne ultra sub vexillis tenerentur, sed iisdem in castris præmium pecunia solveretur. An prætorias cohortes, quæ *binos denarios* acciperent, quæ post sedecim annos penatibus suis reddantur, plus periculorum suscipere?—Tacitus, *Annals*, i. 17. Ut denarius diurnum stipendium foret. i. 26.

dians "brought unto him a *penny*," Matt. xxii. 19; Mark xii. 15; Luke xx. 24. The disciples in the desert-place asked, "Shall we go and buy two hundred *pennyworth* of bread?" Mark vi. 37; John vi. 7. The ointment of spikenard "might have been sold for more than three hundred *pence*," Mark xiv. 5; John xii. 5. One of the two debtors "owed five hundred *pence*," Luke vii. 41. The good Samaritan "took out two *pence*," Luke x. 35. A voice in Revelation said, "A measure of wheat for a *penny*, and three measures of barley for a *penny*." Rev. vi. 6. Plutarch uses *δηνάριον*, *δραχμή*, and *δεκάχαλκον*.

Κεντυρίων—Latin *centurio*, from *centuria* (*centum-vir*), a commander of a hundred men, a captain. The regular Greek word is *εκατοντάρχης* or *εκατόνταρχος*, which latter word is generally used in the New Testament. Mark uses *κεντυρίων*. At the crucifixion we read of "the *centurion*, which stood over against him," Mark xv. 39; also verses 44, 45. The word is found in Polybius.

Κῆνσος—Latin *census*, originally the property-list of the Roman people, from *censere*, to rate; *φόρος* would be the regular Greek word. The examples of its use are, "What thinkest thou, Simon? of whom do the kings of the earth take custom or *tribute*?" Matt. xvii. 25. "Is it lawful to give *tribute* unto Cæsar, or not?" Matt. xxii. 17. So when Jesus said (verse 19), "Shew me the *tribute-money*," they brought him a denarius; also Mark xii. 14.

Κοδράντης—Latin *quadrans*, from *quatuor*, four, i. e.,

the fourth part of an *as*; analogous to the English word with which it is translated, farthing, i. e., *fourth*-ing. "Thou shalt by no means come out thence till thou hast paid the uttermost *farthing*," Matt. v. 26. "And she threw in two mites (*λεπτά*), which make a *farthing*." Mark xii. 42.

Κολωνία—Latin *colonia*, from *colere*, to cultivate, settle, occupy. The governments of the *coloniae* were modeled after that of the parent city Rome. Hence, in a *colonia*, Paul, as a Roman citizen, had a right to expect fair treatment. Regular Greek word *κληρουχία*. "Philippi, which is the chief city of that part of Macedonia, and a *colony*." Acts xvi. 12.

Κουστωδία—Latin *custodia*, originally a watching, then a guard, from *custos*, a guard. Regular Greek word *φυλακή*. "Ye have a *watch* . . . sealing the stone and setting a *watch*." Matt. xxvii. 65, 66. "Some of the *watch* came into the city." Matt. xxviii. 11.

Λεγεών—Latin *legio*, varying in number from three thousand three hundred to six thousand two hundred. Regular Greek word *στρατόπεδον*. "Shall presently give me more than twelve *legions* of angels?" Matt. xxvi. 53. "My name is Legion, for we are many." Mark v. 9, 15. Luke viii. 30. The word is used by Plutarch.

Λέντιον—Latin *linteum*, a linen cloth, from *linum*, linen, parallel with, or borrowed from, the Greek *λίνον*. Regular Greek word *χειρόμακτρον*. "He riseth from supper and laid aside his garments, and took a *towel* and girded himself." John xiii. 4, also verse 5.

λίτρα—Evidence is given in Liddell and Scott's Lexicon that this is borrowed from the Latin *libra*. The substitution of τ for *b* seems strange, but we may compare the formative endings, Greek and Latin, *-τρον*, *-trum*, *-brum*, *-bra*. The regular Greek is *μνᾶ*. "Mary therefore took a *pound* of ointment," John xii. 3; "about a hundred *pound* weight," xix. 39.

Μάκελλον—Latin *macellum*, a meat-market,* plainly distinguished from *forum*, the Greek *ἀγορά*. The word supplied a real need in Greek. "Whatsoever is sold in the *shambles* eat." 1 Cor. x. 25.

Μεμβράνα—Latin *membrana*, a membrane, then parchment. Regular Greek *διφθέρα*, dressed hide. *Περγαμηνή* was also used, whence Latin *pergamena* and our *parchment*, the skin-paper originally from Pergamum. "And the books, but especially the *parchments*." 2 Tim. iv. 13.

Μίλιον—Latin *mille*, for *mille passuum*, a thousand paces. Polybius, Strabo and Plutarch use the word, and there seems to have been no equivalent native Greek word. "Whosoever shall compel thee to go one *mile*, go with him twain." Matt. v. 41.

Μόδιος—Latin *modius*, a peck-measure; unrepresented in pure Greek, except so far as *ἕκτος*, sixth, i. e., sixth part of a *medimmus*, represents it. "Neither do men light a lamp and put it under the *bushel*." Matt. v. 15. Parallel, Mark iv. 21; Luke xi. 33. The *modius*

*"Venio ad *macellum*, rogito pisces; indicant

Caros, agninam caram, caram bubulam;

Vitulinam, cetum, porcinam, cara omnia;

Atque eo fuerunt cariora; aes non erat."

Plautus, Aulularia, Act ii., Scene 8, lines 3-6.

was like our bushel in being the unit of measure, but with only one-fourth of its capacity. The translation "bushel" was perhaps more needed with "candle" than with "lamp," when we consider the ancient form of the latter. Wyclif (Purvey) speaks of putting a "lanterne under a buschel."

Ξέστρης, a corruption of the Latin *sextarius*, the *s* and *x* being interchanged, possibly under the influence of ξέστρός, though ξ could represent ς, as in ξόν. "Washings of cups and *pots* and brazen vessels." Mark vii. 4. These pots were pint-measures. The Vulgate and Old Latin translated by *urceus*. Hill's Tatian has "measures."

Πραιτώριον—Latin *praetorium*, originally a general's tent, later, the praetorian guard, and a ruler's palace. From *praetor*. Nearest Greek word, ἀλλή. "Then the soldiers of the governor took Jesus into the *palace*." Matt. xxvii. 27. "Within the court which is the *Prætorium*." Mark xv. 16. "Into the *palace*." John xviii. 28, 33; xix. 9. "Herod's *palace*." Acts xxiii. 35. "Throughout the whole *Prætorian guard*." Phil. i. 13.

Ῥέδῃ—Latin *rheda*, of Gallic origin, a four-wheeled carriage. The enumeration of the merchandise of Babylon includes "horses and *chariots*." Rev. xviii. 13. The *rheda* was not what we understand by the ancient chariot—*currus*, and ἄρμα—which was small, two-wheeled, and without seats, and used mostly in war. It was a roomy, comfortable carryall.

Σικάρτις—Latin *sicarius*, from *sica*, a curved dagger. The

Romans considered the weapon unbecoming a gentleman. It was the badge of an assassin. Perhaps the nearest Greek word was *σφαγεύς*, butcher, cut-throat, but without the exact associations of *sicarius*. It was a Roman officer that said to Paul, "Art thou not then the Egyptian, which before these days stirred up to sedition and led out into the wilderness the four thousand men of the *Assassius*?" Acts xxi. 38.

Σιμικίνθιον—Latin *semicinctum*. The etymology would seem to indicate a narrow skirt reaching half-way round, and thus properly rendered "apron," but there seems to be no other evidence that such a garment was worn. Martial has an epigram entitled "Semicinctum," in which the word is defined by *praecingere*,* where again etymology implies a fore-cloth, but the usage of the verb does not support the meaning. At Ephesus "unto the sick were carried away from [Paul's] body handkerchiefs or *aprons*." Acts xix. 12.

Σουδάριον—Latin *sudarium*, sweat-cloth, from *sudor*, sweat. Regular Greek word *χαψιδρώτιον*. The *sudarium* had as various use as our handkerchief, which means, literally, a head-cover carried in the hand. Napkin is early English for handkerchief. The Emperor Nero used to appear in public with a *sudarium* about his neck (Suetonius 51). "Lord, behold, here is thy pound, which I kept laid up in a *napkin*." Luke xix. 20. "He that was dead [Lazarus] came forth, bound hand and foot with grave-clothes, and

* "Det tunicam dives; ego te praecingere possum.

Essem si locuples, munus utrumque darem."—xiv. 153.

his face was bound about with a *nāḗkin*." John xi. 44. "Beholdeth the linen cloths lying, and the *nāḗkin* that was upon his head." John xx. 6, 7. "*Handkerchiefs* and aprons." Acts xix. 12.

Σπεκουλάτωρ—Latin *speculator*, from *speculari*, originally a scout; under the emperors, a member of the body-guard, or adjutant. Regular Greek word *σωματοφύλαξ*. Herod, "the king, sent forth a *soldier of his guard*, and commanded to bring his head." Mark vi. 27.

Τίτλος—Latin *titulus*, an inscription. Regular Greek *ἐπιγραφή*, which is used both by Mark (xv. 26), and Luke (xxiii. 38). John gives a precise and graphic account of the inscription, mentioning its three languages, Pilate's authorship of it, and his curt refusal to change it. The evangelist may have caught his Latin word from the lips of the Roman governor himself. "Pilate wrote a *title* also, and put it on the cross. . . . This *title* therefore read many of the Jews." John xix. 19, 20. Suetonius—perhaps no earlier Latin author—uses *titulus* to denote the charge against a criminal. See two citations (Caligula 32, Domitian 10) in Thayer's Lexicon.

Φαινόλης (*φαιλόνης*, *φελόνης*)—Latin *pænula*, a woollen traveling cloak. The fashion of the garment was also borrowed, there being no exact Greek correspondence to word or thing. *Χλαμύς* is used by Matthew (xxvii. 28, 31) of the "*scarlet robe*" put in mockery on Jesus, while John (xix. 2) calls it *ιμάτιον*, a word found much in the Gospels, and used in Plutarch for the Roman *toga*. Paul in his last epistle writes, "The *cloak*

that I left at Troas with Carpus bring when thou comest." 2 Tim. iv. 13. It was quite consistent with his need of this warm over-garment that he should say (verse 21), "Do thy diligence to come before winter."

Φραγέλλιον—Latin *flagellum*, diminutive from *flagrum*, a whip. Regular Greek, *μάστιξ*, which is used Acts xxii. 24 and Heb. xi. 36. "And he made a *scourge* of cords." John ii. 15.

Φραγελλῶ—Latin *flagello*. Regular Greek *μαστιγῶ*, which is generally used in the New Testament. "But Jesus he *scourged* and delivered to be crucified." Matt. xxvii. 26; parallel, Mark xv. 15.

Χῶρος—Latin *corus*, *caurus*, the northwest wind. Regular Greek *ἀργέστης*. The only occurrence of the word is in the account of the harbor Phœnix, Acts xxvii. 12—*λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον*. The common version translates "and lieth toward the south-west and *north-west*." The revised version has "a haven of Crete looking north-east and *south-east*." This seems too much like trying to make the text mean what it *ought* to, according to the topography of the place; for the modern harbor opens towards the east. The rendering is warmly advocated in Alford's commentary. The Revised margin has "Gr. down the south-west wind, and down the north-west wind." Yet how can we believe that looking *κατὰ χῶρον* means looking with the *back to the wind*? See examples from the Septuagint in Thayer's Lexicon at the end of *βλέπω*. Ramsay says: "It must be observed that Luke never saw the

harbor, and merely speaks on Paul's report of the professional opinion. It is possible that the sailors described the entrance as one in which the inward-bound ships looked towards N. W. and S.W., and that in transmission from mouth to mouth, the wrong impression was given that the harbor looked N. W. and S. W.* Coneybeare and Howson say: "The difficulty is to be explained simply by remembering that sailors speak of everything from their own point of view, and that such a harbor does 'look'—from the water towards the land which incloses it—in the direction of south-west and north-west."† Alford replies: "I cannot believe that even sailors could speak of a harbor as 'looking' in the direction in which *they* would look when entering it." But suppose we let the sailors go, and think only of what Luke, a landsman, might mean by his language. A small harbor is like a fort. A fort faces not its entrance, but in the direction in which its protecting guns point. So a harbor might be said to front the waves and winds which it keeps off. Its entrance might be in the rear or at one side, anywhere except at the front. It is true that a town, or a single house, on the inner shore of a harbor might face the entrance, and the open sea, but whether this is true of the harbor itself would depend on its shape; and in the absence of any settled usage, Luke might naturally refer to its sheltering power, with no thought of its entrance. He would then mean "sheltering from the S. W. and N. W. winds."

*"St. Paul the Traveler and the Roman Citizen," p. 326.

†"Life and Epistles of St. Paul," People's Ed., p. 741.

To the foregoing Latin words should be added a half-Latin, *εὐραχύλων* (Acts xxvii. 14), from *εὐρος* and *Aquilo*, if that is the true reading instead of *εὐροκλύδων*; also *λιβερτίνος* (Acts vi. 9), unless both are to be taken as proper names. Some examples of Latin influence in meaning and phraseology may be found in Thayer's *Lexicon*, Appendix, p. 693.

REMARKS.

1. The Latin words are twenty-six in number. The total number of words, exclusive of proper names, is about five thousand. When we think of the length of time during which the Greek-speaking world had been under the sway of Rome—from about a century and a half before Christ—we cannot but admire the power of literary resistance in the wonderfully self-sufficient Greek tongue, that Roman influence should force but one word in two hundred into this vocabulary. This impression is deepened by the small number of times each word is used. The following thirteen—*κολωνία*, *μάκελλον*, *μεμβράνα*, *μίλιον*, *ξέστης*, *ρέδη*, *σικάριος*, *σιμικίνθιον*, *σπεκουλάτωρ*, *τίτλος*, *φαινόλης*, *φραγέλλιον*, *χῶρος*—are found but once. Of the rest, all but *δηνάριον* and *πραιτώριον*, are used from two to four times; but some of these are in parallel passages.

2. Classified grammatically, these words are all *nouns*, except one, *φραγελλώω*, which, indeed, is next door to a noun, being a denominative verb. This fact indicates that the reception of foreign words into the vocabulary

was in an early stage. Nouns come in first. The purity of even Xenophon's diction was not sullied by the free admission of such foreign substantives as *παρασάγγης*, *δareiκός*, *παράδεισος*, and *κάμηλος*. A new thing from abroad requires a new name, and none can be better than its own. The history of our own language is to the point. Back in the Anglo-Saxon we find nouns (but few verbs) from Latin and Greek, as, *sacerde*, *ῥund* (pound), *mynster*, *mynet* (mint); by and by comes in the flood of verbs, adjectives, adverbs, as well as nouns, and now and then a preposition and conjunction, until the only grammatical territory we have left without invasion is the narrow one of pronouns. One can appreciate the condition of our New Testament vocabulary in this respect by looking on into later Greek, and finding such words as these—*πραΐσεντος* (*praesens*), *ἐχουίνου* (*equinus*), *πραιπόσιτος* (*praepositus*).

3. As to the meanings of these words, only one has reference to personal character, *σιχάριος*; one to a vehicle, *ῥέδη*; one to a place of trade, *μάκελλον*; one to the wind, *χῶρος*; two to writing, *μεμβράνα*, *τίτλος*; four to measures, *λίτρα*, *μίλιον*, *μόδιος*, *ξέστης*; two to punishment, *φραγέλλιον*, *φραγελλώ*; three to coins, *ἀσσάριον*, *δηνάριον*, *κοδράντης*; three to civil life, *κῆνσος*, *κολωνία*, *πραιτώριον*; four to military life, *κεντυρίων*, *κουστωδία*, *λεγεών*, *σπεκουλάτωρ*; four to articles of clothing and personal use, *λέντιον*, *σιμικίνθιον*, *σουδάριον*, *φαινόλης*. It will be seen from this that the remark of Winer, in his Grammar, that the Latin words in the New Testament are "mostly substantives

denoting Roman judicial institutions, coins, or articles of dress,** needs considerable modification; not one of these words denotes a judicial institution, and those denoting coins and articles of dress are about a quarter of the whole number. Indeed, the absence of several Roman governmental terms is quite noticeable. Pontius Pilate, the procurator of Judæa, is *ἡγεμών*, not *προκουράτωρ* (Matt. xxvii. 2); the judgment-seat is *βῆμα*, not *τριβουνάλιον* (John xix. 13; Acts xxv. 6; Rom. xiv. 10, et al.); the colonial consul is *στρατηγός*, not *κῶνσουλ* (Acts xvi. 20); and his attendant lictor *ράβδουχος*—rod-holder—not *λίκτωρ*; Claudius Lysias, the military tribune—modern colonel—is *χιλίαρχος*, not *τριβουῖνος*. All of these Grecized Latin names are found in later Greek, and three of them in Plutarch, who lived but a half-century after the apostle John.

4. It may be well to distinguish the different *writers* of the New Testament in respect to the use of Latin words. *Κουστωδία* and *μίλιον* are used by Matthew only. *Κεντυρίων*, *ξέστης*, and *σπεκουλάτωρ* are used by Mark only. Instead of *κεντυρίων*, Matthew and Luke always use *ἐκατοντάρχης*, or *ἐκατόνταρχος*. *Κολωνία*, *σιχάριος*, *σιμικίνθιον*, and *χῶρος* are used by Luke only. *Λέντιον*, *λίτρα*, *ρέδα*, *τίτλος*, and *φραγέλλιον* are used by John only. *Μάκελλον*, *μεμβράνα*, and *φαινόλης* are used by Paul only. *Κῆνσος*, *χοδράντης*, and *φραγελλώ* are used by Matthew and Mark. *Ἀσσάριον* is used by Matthew and Luke. *Σουδάριον* is used by Luke and John. *Λεγεών* and *μόδιος* are used by

*P. 103 (Thayer's edition).

Matthew, Mark, and Luke. *Δηνάρτιον* is used by Matthew, Mark, Luke, and John. *Πραττώριον* is used by Matthew, Mark, Luke, John, and Paul. No Latin words are found in Hebrews, Peter, James, and Jude. The words are so evenly distributed, if we except Paul, that our most important inference is that there is nothing to infer. As to number, Matthew uses ten, Mark ten, Luke ten, John eight, and Paul four. The most marked case of difference between the evangelists is in the word *κεντυρίων*, which is avoided by Matthew and Luke; by the latter both in his Gospel and the Acts. The subject-matter of Paul's Epistles would naturally make the use of Latin words less frequent.

5. Let us now, for the sake of a little comparison, take just a glance into the pages of a secular writer of the Roman period. Polybius, born about 200. B. C., was both the first and foremost Greek writer of this period. Notwithstanding his experience of the iron hand of Rome, he became, under the fostering friendship of the younger Scipio, an ardent admirer of Roman institutions, and made it the great task of his life to compose the history of Rome. His subject would be likely to bring in all the Latin words which a legitimate vocabulary would allow; yet the consul is called *ἑπατος* (or *στρατηγός*, as in the New Testament; in which, also, we find *ἀνθύπατος*, for proconsul (Acts xiii. 7, et al.)); the licitor, *ραβδοῦχος*; the military tribune, *χιλίαρχος*; the tribune of the plebs, *δήμαρχος*; the censor, *τιμητής*; the quæstor, *ταμίας*; the legion, *στρατόπεδον*; the senate, *σύγκλητος* or *συνέδριον*,

not *σενάτος*, as in Plutarch. Two of the New Testament Latin words,—*μίλιον* and *κεντυρίων*,—and perhaps others of them, are in Polybius; but with *κεντυρίων* is found also *ταξίαρχος*; and other designations of officers are duplicated, as *δεκάδαρχος* and *δεκουρίων*, *ὑπαρχος* and *πραίφεκτος*. Indeed, in the case of one word, which must have been very suggestive to Polybius and his Greek compatriots,—*Δικτάτωρ*,—we can almost trace its progress into the vocabulary. In the narrative of the Second Punic War, the author states that the Romans had come to need a general with unlimited powers—*αὐτοκράτωρ στρατηγός*. In the next chapter he states that they appointed Quintus Fabius *Δικτάτωρ*, and goes on to explain the powers of this extraordinary officer. The Greek of Polybius, like that of the New Testament, was slow to admit the vocabulary of the Romans.

6. This discussion points to the *genuineness* of the Greek of the New Testament. Latin words so few, so unimportant, and so seldom used—and that too in circumstances where they would be likely to be used—indicate that the writers of the New Testament could “speak Greek.” But there is another conclusion, of a more special character. The Latin element of the New Testament vocabulary indicates the *early composition* of the books of the New Testament. The Roman period of Greek literature extends from 146 B. C. to 330 A. D.; but for the New Testament it would be more fair to substitute 60 B. C. for the former date. Our Latin test, then, would place these books early in the period thus

limited. Their Latin is more like that of Polybius than it is like that of Plutarch even. Plutarch uses *κῶνσουλ*, *λίττωρ*, *τριβοῦνος*, *σενᾶτος*, *ἡδικτον*, *πατρίκιος*, *λίτουν*; besides six of the New Testament words—*ἄσσάριον*, *δηνάριον*, *λεγεών*, *λίτρα*, *μάκελλον*, *μίλιον*.

PROPER NAMES.

The following is a list of proper names, with single references. A few, as *Ῥώμη*, first appear in literature in a Greek dress, but must have come from Roman lips.

Ἀγρίππας, *Agrippa*, Acts xxv. 13; *Ἀμπλίας*, *Ampliat*, enlarged, Rom. xvi. 8; *Ἀκύλας*, *Aquila*, eagle, Acts xviii. 2; *Ἀππίου Φόρον*, *Appii Forum*, Forum of Appius, Acts xxviii. 15; *Ἀφρία*, *Appia*, Phil. 2; *Αὔγουστος*, *Augustus*, reverend, Luke ii. 1; *Γαλλίων*, *Gallio*, Gallic, Acts xviii. 12; *Δρούσιλλα*, *Drusilla*, diminutive of Drusus, Acts xxiv. 24; *Εὐρακύλων*, *Euro-aquilo*, northeast wind, Acts xxvii. 14; *Ἰουλία*, *Julia*, feminine of Julius, Rom. xvi. 15; *Ἰούλιος*, *Julius*, Acts xxvii. 1; *Ἰουνίας*, *Junia*, youthful, Rom. xvi. 7; *Ἰοῦστος*, *Iustus*, just, Acts i. 23; *Ἰταλία*, *Italia*, Acts xviii. 2; *Καῖσαρ*, *Cæsar*, long-haired, Matt. xxii. 17; *Καισάρεια*, *Cæsarea*, Cæsar's city, Matt. xvi. 13; *Κλαυδία*, *Claudia*, limping, 2 Tim. iv. 21; *Κλαύδιος*, *Claudius*, limping, Acts xi. 28; *Κλήμης*, *Clemens*, kind, Phil. iv. 3; *Κορνήλιος*, *Cornelius*, Acts x. 1; *Κούαρτος*, *Quartus*, fourth, Rom. xvi. 23; *Κρήσκης*, *Crescens*, growing, 2 Tim. iv. 10; *Κρίσπος*, *Crispus*, curly-haired, Acts xviii. 8; *Λιβερτῖνοι*, *Libertini*, freedmen, Acts vi. 9; *Λούκιος*, *Lucius*, day-light man

(*lux*), Acts xiii. 1; Μάρκος, *Marcus*, hammer, Acts xii. 12; Νίγερ, *Niger*, black, Acts xiii. 1; Οὐρβανός, *Urbanus*, city-man, Rom. xvi. 9; Παῦλος, *Paulus*, little, Acts xiii. 7, 9; Πίλατος, *Pilatus*, javelin-man (*pilum*), Matt. xxvii. 2; Πόντιος, *Pontius*, bridge-man, Matt. xxvii. 2; Πόπλιος, *Publius*, the people's, Acts xxviii. 7; Πόρκιος, *Porcius*, swine-man? Acts xxiv. 27; Ποτίολοι, *Puteoli*, little wells, Acts xxviii. 13; Πούδης, *Pudens*, modest, 2 Tim. iv. 21; Πρίσκα, *Prisca*, old, 2 Tim. iv. 19; Πρίσκιλλα, *Priscilla*, diminutive of *Prisca*, Acts xviii. 2; Ροῦφος, *Rufus*, red-haired, Mark xv. 21; Ῥώμη, *Roma*, Acts xviii. 2; Σεκοῦνδος, *Secundus*, second, Acts xx. 4; Σέργιος, *Sergius*, Acts xiii. 7; Σίλας, *Silas*, shortened from the following, Acts xv. 22; Σιλουανός, *Silvanus*, woodsman, 2 Cor. i. 19; Σπανία, *Hispania*, Rom. xv. 24; Τέρτιος, *Tertius*, third, Rom. xvi. 23; Τέρτυλλος, *Tertullus*, Acts xxiv. 1; Τιβερίας, *Tiberias*, city of *Tiberias*, John vi. 1; Τιβέριος, *Tiberius*, Tiber-man, Luke iii. 1; Τίτος, *Titus*, 2 Cor. ii. 13; Τρεῖς Ταβέρναι, *Tres Tabernae*, three shops, Acts xxviii. 15; Φίλιξ, *Felix*, happy, Acts xxiii. 24; Φῆστος, *Festus*, feast-day, Acts xxiv. 27; Φορτουνάτος, *Fortunatus*, fortunate, 1 Cor. xvi. 17.

Of this array of names the Christian mind dwells longest on one which, as we have it in English, hardly suggests a Roman origin, but is really a famous name in Roman history—Παῦλος. From the time of the Christian Fathers to the present, conjecture has done its best to answer the question, Why did Saul assume the name *Paulus*? and this in spite of the fact that it is no-

where affirmed that he *did* assume it, instead of receiving it from his father when he was "free-born." The Greek text gives us the least possible information on this point. *Σαῦλος δέ, ὁ καὶ Παῦλος* (Acts xiii. 9) is all. If he did not get the name from his father, some have thought that he did from the proconsul of Cyprus, Sergius Paulus; others from his being *little* of stature; others from his humility, he being, in his own estimation, "the *least* of all saints." If his father named him *Παῦλος*, we can imagine two or three good reasons. 1. It was an honored name. L. Æmilius Paulus honored it at Cannæ, to whom Horace applies the phrase *animæ magnæ prodigus*; and the conqueror of Macedonia, the father of the younger Scipio, sustained well the honor of his ancestor. 2. It was a name well known in the East. The Paulus last mentioned bore as his agnomen "Macedonicus," and did more than any other one to make Greece a part of the Roman world. 3. It resembled Saul more than any other Roman surname; and yet we cannot tell which name of the two was first decided upon. But whether any of these reasons are valid or not, the appearance of this name at the beginning of Paul's apostolic life justifies us in regarding it as his distinctively Christian and missionary name. Ramsay, under the heading "Saul, otherwise Paul," while courteously deriding Weizsäcker for regarding the two names as a sign of double authorship of the Acts, remarks, "Amid the conflict of the two religions before the Roman governor, Paul stepped forward in his character of citizen of the Empire." (St. Paul, etc., p.

85.) He illustrates Paul's names by the custom among certain non-Greek races of having two names, one native and the other Greek. "The *role* he was playing for the time being determined which name he was called by."

One might expect many Latin names in the greetings of an epistle to the church at Rome; but of the twenty-six who are greeted in the last chapter of Romans, only seven—Prisca, Aquila, Junias, Amplias (-atus), Urbane (Urbanus), Rufus, and Julia—bear Roman names; while four such join in the greeting—Lucius, Tertius, Caius (Gaius), and Quartus.

XVII

WORDS BORROWED FROM THE HEBREW AND ARAMAIC

Τὸ λεγόμενον Ἑβραϊστί. John v. 2.

THE great number of Old Testament proper names thrust upon New Testament Greek—a large proportion without inflection—give a Hebrew coloring to the text far beyond what comes from the legitimate vocabulary. The first chapter of Matthew, and the third of Luke, and, elsewhere, such unconformable words as Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ make one feel that grammatically the Old Testament is going rough-shod over the New. But these names do not correctly represent the case. In studying the borrowed vocabulary we may set aside proper names, and two other classes; (1) those words which are quoted as from a foreign language, and translated, (2) those Semitic words which are found also in the classical period. It may be well, however, to mention the words of these two classes, though they are ruled out.

Those of the first class are the following:

Ἐλωί—Aramaic אֱלֹהֵי, for the Hebrew אֱלֹ, from אֱל, *God*, with the suffix '—, *my*, "My God." Mark xv. 34.

Ἐφφαθά—Aram. אֲתַפְתַּח, imperative middle from פָּתַח, *to open*; "Be opened." Mark vii. 34.

Ἡλί—See Ἐλωί above. "My God." Matt. xxvii. 46.

Κοῦμι—Hebrew, קוּמִי, imperative feminine, from קוּם, *to rise*. "Arise." Mark v. 41.

Λεμά, Λαμᾶ—Heb. לָמָּה, from the preposition לָ, *for*, and מָה, *what*. “Why?”

Σαβαχθανί—Chaldee, שְׁבַחְתָּנִי, second person singular from שָׁבַח, *to leave*, with the verbal personal suffix נִי, *me*. With Λαμᾶ, above, “Why hast thou forsaken me?” Matt. xxvii. 46; Mark xv. 34.

Ταλιθά—Aram. טְלִיתָא, “damsel.” Mark v. 41.

The words of Semitic origin which are found also in the classics are the following (the Hebrew word being annexed as the best accessible representative of the Semitic original):

Ἀρραβών—עֶרְבֹון, *earnest-money*, from עָרַב, *to pledge*. Hence the Latin *arhabo*, *arrha*, and *rhabo*, found as early as Plautus. This word is found three times in the New Testament, used by Paul; “*Earnest* of the Spirit.” 2 Cor. i. 22; v. 5. “*Earnest* of our inheritance.” Eph. i. 14.

Βύσσος—בִּיץ, from a root meaning *white*. “Was clothed in purple and *fine linen*.” Luke xvi. 19. “Merchandise. . . . of pearls and *fine linen*.” Rev. xviii. 12.

Κάμηλος—גִּמְלָה, *a camel*. Used of the raiment of John the Baptist (Matt. iii. 4; Mark i. 6), and in the sayings about going through the eye of a needle (Matt. xix. 24; Mark x. 25; Luke xviii. 25), and swallowing a camel. Matt. xxiii. 24.

Κιννάμωμον—קִנְמֹון, *cinnamon*. “No man buyeth. . . . *cinnamon* and odors.” Rev. xviii. 13.

Κύμινον—כִּמְון, *cummin*. “Tithe of mint, anise, and *cummin*.” Matt. xxiii. 23.

Λιβανός—לְבָנָה, *frankincense*, from לָבַן, *to be white*.

"*Frankincense* and myrrh." Matt. ii. 11. "No man buyeth... *frankincense* and wine." Rev. xviii. 13.

Λιβανωτός—derived from the preceding, is found in Herodotus in the same sense, but is used in the New Testament in a different sense. "Holding a golden *censer*." Rev. viii. 3, 5.

Σάπφειρος—ספיר, *sapphire*, from ספר, *to scrape*. "The second [foundation was] *sapphire*." Rev. xxi. 19.

Συκάμινος—שקמה, *a sycamore tree*. "Ye might say unto this *sycamore tree*." Luke xvii. 6.

ῥοσσωπος—אזוב, *hyssop*. "Put it upon *hyssop*." John xix. 29. "Scarlet wool and *hyssop*." Heb. ix. 19.

To these ten should perhaps be added ἄλφα, אֶלֶף (Rev. i. 8, 11; xxi. 6; xxii. 13), and ἰῶτα, יוֹד, "jot" (Matt. v. 18).

Dismissing now the words thus enumerated, we come to those which are introduced by the writers without an avowed translation, and which are not found in classical Greek. The translations are from the common version.

Ἀββᾶ—Aramaic אבא, corresponding to the Hebrew אב, *father*. "And he said, *Abba*, Father, all things are possible unto thee; take away this cup from me." Mark xiv. 36. "Ye have received the spirit of adoption, whereby we cry, *Abba*, Father." Rom. viii. 15. "God hath sent forth the spirit of his son into your hearts, crying, *Abba*, Father." Gal. iv. 6. It will be seen that "*Ἀββᾶ, πατήρ*" are always joined together, and one might say at first glance that the latter is simply a translation; but this is quite inconsistent with

the spirit of the second and third passages. Paul would hardly recommend a lesson in translation as a cry of filial love. "Abba, Father" means more than "Father," and why, if not from association with those words in Gethsemane, some of whose very syllables passed from heart to heart, and were preserved for us by the faithful and exact Mark? A Greek-speaking Jew, if he chose to retain ἀββᾶ, would naturally add πατήρ, especially if in the anguish of the hour the ἀββᾶ were twice repeated. It would appear, then, that in the account of Mark πατήρ is virtually a translation, but that the two words, once joined, represented ever after the tenderest and deepest filial spirit. Luther's "Lieber Vater" was not far from right.

Ἀλληλούϊα—Hebrew הַלְלוּ־יְיָ, from הָלַל, *praise ye*, and יְיָ, a shortened form of Jehovah or Yahveh—*Praise ye Jehovah*. This word occurs four times, and in the book where we look for the fervor of ancient prophecy and psalm. "I heard a great voice of much people in heaven, saying, *Alleluia*." Rev. xix. 1; also in verses 3, 4 and 6.

Ἀμήν—Hebrew אָמֵן, *firm*, from אָמַן, *to support*. Used often by our Savior, as reported by all the evangelists, as an adverb of affirmation, "verily," duplicated by John only, "Verily, verily,"—once by Paul in a similar sense, "For all the promises of God in him are yea, and in him *Amen*." 2 Cor. i. 20. Used, according to the textus receptus, many times as an exclamatory prayer, "Amen"; but in a majority of cases the reading is disputed.

Βάτος—(masculine), Heb. בַּת, *a bath*, a liquid meas-

ure of about eight and one-half gallons. Used only once. "How much owest thou unto my lord? And he said, A hundred *measures* of oil." Luke xvi. 5, 6.

Γεννα—Heb. גֵּיהֶנּוֹם, *valley of Hinnom*, from גַּי, *valley*, and הֶנּוֹם, *Hinnom*, a valley on the south and west of Jerusalem in which was Topheth (2 Kings xxiii. 10). This word is found in Matthew, Mark, Luke and James, as follows: "In danger of *hell-fire*." Matt. v. 22. "Whole body should be cast into *hell*." v. 29, also verse 30. "Destroy both soul and body in *hell*." x. 28. "Having two eyes to be cast into *hell-fire*." xviii. 9; also Mark ix. 47. "Two-fold more the child of *hell* than yourselves." xxiii. 15. "How can ye escape the damnation of *hell*?" xxiii. 33. "Than having two hands to go into *hell*." Mark ix. 43. "Than having two feet to be cast into *hell*." ix. 45. "Fear him which after he hath killed hath power to cast into *hell*." Luke xii. 5. "It is set on fire of *hell*." James iii. 6.

Ἑβραϊστί—from ἑβραῖζω, *to speak Hebrew*, from עִבְרִי, *Eber, Heber*; a word used by John only. "Called in the *Hebrew tongue*, Bethesda." John v. 2; also xix. 13, 17, 20; Rev. ix. 11; xvi. 16. The words Ἑβραῖχός, Ἑβραῖος, and Ἑβραῖς may be classed as proper names.

Ἰουδαῖζω—from יְהוּדָי, *Judah*. Used only once. "Why compellest thou the Gentiles *to live as do the Jews*?" Gal. ii. 14.

Ἰουδαῖχώς—from the same through Ἰουδαῖχος. Used only once. "Livest after the manner of the Gentiles and not *as do the Jews*." Gal. ii. 14.

Ἰουδαϊσμός—from *Ἰουδαῖζω*. Used twice. “My conversation in time past in the *Jews’ religion*.” Gal. i. 13. “And profited in the *Jews’ religion*.” i. 14. *Ἰουδαῖζός* and *Ἰουδαῖος* may be classed as proper names.

Κορβᾶν, *κορβανᾶς*—Heb. *קָרְבָּן*, *an offering*; used over seventy times in Leviticus and Numbers, in our version “offering” or “oblation,” Septuagint, *δῶρον*. The indeclinable form *κορβᾶν* is translated by Mark, but Matthew uses *κορβανᾶς* without explanation. Each is used only once. “It is not lawful for to put them into the *treasury*.” Matt. xxvii. 6. “But ye say, If a man shall say to his father or mother, It is *Corban*, that is to say, a gift.” Mark vii. 11.

Κόπος—Heb. *כֶּרֶס*, *a cor* (translated “measure” in our version, 1 Kings v. 11), a measure equal to ten baths. See *βάτος*, above. Used only once. “And how much owest thou? And he said, A hundred measures of wheat.” Luke xvi. 7.

Μαμωνᾶς—Chaldee, *מַמּוֹנָא*. Alford quotes from Augustine, “*Lucrum Punice mammon dicitur*.” Used four times. “Ye cannot serve God and *mammon*.” Matt. vi. 24. “Make to yourselves friends of the *mammon* of unrighteousness.” “If, therefore, ye have not been faithful in the unrighteous *mammon*.” “Ye cannot serve God and *mammon*.” Luke xvi. 9, 11, 13.

Μάννα—Heb. *מָן*, a resinous manna, to which the miraculous manna undoubtedly bore some resemblance (Ex. xvi. 15). Used four times. “Our fathers did eat *manna* in the desert.” John vi. 31; also 49. “Wherein

was the golden pot that had *manna*." Heb. ix. 4. "To him that overcometh will I give to eat of the hidden *manna*." Rev. ii. 17.

Mapān ādā—Aram. אָתָּא, *to come*, and מָרָן, or מָרְנָא, *Lord*. The Lord comes. Used only once. "If any man love not the Lord Jesus Christ, let him be Anathema *Maran-atha*." 1 Cor. xvi. 22.

Πάσχα, Heb. פֶּסַח, *the passover*, from פָּסַח, *to pass over*. This word is used in each of the four Gospels, referring to the literal festival, it being always translated in our version "Passover"; also once in Acts xii. 4, where it is mistranslated (to modern ears) "Easter." It is found also in the two following: "For even Christ our *Passover* is sacrificed for us." 1 Cor. v. 7. "Through faith he kept the *Passover*." Heb. xi. 28.

Προσάββατον, from σάββατον. See below. Used once only. "Because it was the preparation, that is, the *day before the Sabbath*." Mark xv. 42.

Ραββί, Heb. רַבִּי, from רַב, *great man, master*, and suffix י־, *my*. Used frequently in the Gospels, not in Luke. "And to be called of men *Rabbi, Rabbi*." Matt. xxiii. 7. "Then Judas which betrayed him answered and said, *Master*, is it I?" Matt. xxvi. 25. Nine times it is in our version "Master"; at other times "Rabbi." It is translated "Διδάσκαλε" once by John (i. 39).

Ραββουνί—perhaps not differing in meaning from Rabbi. Used twice, being translated by John, but used by Mark without explanation. "The blind man said unto him, *Lord*, that I might receive my sight." Mark

x. 51. "She turned herself and saith unto him, Rabboni, which is to say, *Master*." John xx. 16.

Paxá—Aram. רִיקָא, corresponding to the Heb. רִיק, *empty*. Used only once. "Whosoever shall say to his brother, *Raca*, shall be in danger of the council." Matt. v. 22.

Σαβαώθ—Heb. עֲבֹדֹת, *of hosts*, the genitive plural being transferred to the Greek. Used twice, the first being a translation from the Septuagint of Isa. i. 9. "Except the Lord of *Sabaoth* had left us a seed." Rom. ix. 29. "The cries of them which have reaped have entered into the ears of the Lord of *Sabaoth*." James v. 4.

Σαββατισμός, from σαββατισμός, from σάββατον. See the following. Used only once. "There remaineth therefore a *rest* to the people of God." Heb. iv. 9.

Σάββατον—Heb. שַׁבָּת, a *Sabbath*, from שָׁבַת, to *rest*. Used often in the Gospels and Acts, and in the following: "Upon the first day of the *week* let every one of you lay by him in store." 1 Cor. xvi. 2. "Of the new moon or of the *Sabbath*." Col. ii. 16.

Σάρον—Aram. סָאָרָא, Heb. סֵאֶה, a *seah*, a dry measure of about a peck and a half; in our version simply "*measure*." Gen. xviii. 6. Used twice. "Leaven which a woman took and hid in three *measures* of meal." Matt. xiii. 33. See Luke xiii. 21.

Σίκερα—Heb. שִׁכָּר, *intoxicating drink*, from שָׁכַר, to *be drunken*. ("Do not drink wine nor *strong drink*." Lev. x. 9.) Used only once. "Shall drink neither wine nor *strong drink*." Luke i. 15.

Χερουβίμ, Χερουβεῖν—Heb. כְּרוּב, *cherub*, plural כְּרוּבִים, *cherubim*. Used only once. "And over it the *cherubim* of glory." Heb. ix. 5.

Ὡσαννά—from Heb. הוֹשִׁיעָה נָא, *save now*, from יָשַׁע, *to be safe*, and נָא, *now*, a particle of exhortation. ("Save now, I beseech thee, O Lord." Ps. cxviii. 25.) Used three times by Matthew, twice by Mark, and once by John, all concerning one occasion. "The multitudes that went before, and that followed, cried, saying, Hosanna to the Son of David." Matt. xxi. 9. Not used by Luke or other New Testament writers.

To these should perhaps be added ζιζάνιον (Matt. xiii., seven times in the parable of the tares).

REMARKS.

1. The Hebraistic character of New Testament Greek does not come largely from its Hebrew *words*. The word which makes the strongest impression upon the cursory reader is Ἀμήν, especially as solemnly reiterated in John's Gospel. But this in the Gospels is given as the utterance of one who spoke in a language foreign to Greek. It is also exclamatory, and on its face bears evidence of being but imperfectly incorporated into the vocabulary. The same may be said of ἀββᾶ, Ἀλληλουῖα, χορβαῖν, μαρὰν ἀθά, ραββί, ραββουνί, ραχά, σαβαώθ, χερουβίμ, and Ὡσαννά. Several are found only once, βᾶτος, Ἰουδαῖζω, Ἰουδαῖχῶς, κόρος, μαρὰν ἀθά, προσάββαπον, ραχά, σαββατισμός, σίκερα, and χερουβίμ.

The only words which occur with any frequency, and

which have in all respects the treatment of native words, are *γέννα*, and *σάββατον*; but the former is used but once out of the first three Gospels. These borrowed words, then, go but a little way in revealing the presence of Hebrew influence. Yet they are a convenient starting-point for investigation, and their existence makes certain a multitude of Hebraisms, of a less obtrusive character, consisting of changes of meaning in single words, and the adoption of Hebrew constructions and phraseology.

2. How many of these words are found in the Septuagint, including the Apocrypha? There are sixteen, viz., *Ἀλληλουῖα*, *ἀμήν*, *βάτος*, *Ἰουδαΐζω*, *Ἰουδαϊκῶς*, *Ἰουδαϊσμός*, *κόρος*, *μάννα*, *πάσχα*, *προσάββατον*, *σαβαώθ*, *σάββατον*, *σάτον*, *σίχερα*, *χερουβίμ*, and the proper name *Γαιέννα*, used in Josh. xviii. 16, as a strictly geographical designation, for which elsewhere is found *φάραγξ Ἐννόμ* (Josh. xv. 8) and *γὲρ Βενεννόμ* (2 Chron. xxviii. 3). The originals of these are pure Hebrew. Of the remainder the following are from the Aramaic: *ἀββᾶ*, *μαρὰν ἀθὰ*, *ραχὰ*, *σάτον*, and probably *ᾠσαννά*, for the Jewish multitude in employing this word seem not so much to be quoting from the Psalms as using a familiar interjection.

That no more of these words are found in the Septuagint is what we ought to expect; for the language of the New Testament is not a book-dialect made up by students of the Septuagint, but the genuine speech of the people, growing by adopting new forms, as *ἀββᾶ*, or taking a word of narrow meaning and expanding it to reach beyond this world, like *γέννα*.

3. It should be noticed that but few of these words touch important doctrine. Six are titles of respect or expressions of emotion, ἀββᾶ, Ἀλληλούϊα, ἀμήν, ῥαββί, ῥαββουνί, ραχά, and Ὡσαννά. Three are measures, Βάτος, κόρος, and σάτον. Seven are purely historical, Ἑβραϊστί, Ἰουδαῖζω, Ἰουδαϊκῶς, Ἰουδαϊσμός, προσάββατον, σίκερα and χερουβίμ. Five are used in the enforcement of duty, κορβάν, μαμωνᾶς, μάννα, μαρὰν ἀθά, σαβαώθ. Ἀββᾶ, πάσχα, σαββατισμός, and σάββατον have doctrinal reference, but not prominently; thus leaving γέεννα as the one doctrinal word, standing out in awful distinctness as the word of doom.

4. A word in regard to the presence of Hebrew and Aramaic words in other late Greek writers. Josephus uses βάτος, Ἰουδαῖζω, Ἰουδαϊκῶς, κορβᾶν, κόρος, μάννα, πάσχα, σάββατον, σάτον, and χερουβίμ, besides others not found in the New Testament. The words which have gained currency by association with the life of Jesus we should not expect to find in Josephus. The Greek Christian Fathers took up and bore on most of them in a course that has reached our day, ἀββᾶ, Ἀλληλούϊα, ἀμήν, γέεννα, κορβᾶν, μαμωνᾶς, μάννα, πάσχα, σάββατον, χερουβίμ and Ὡσαννά.

5. Almost all of the personal names are, of course, found in the Old Testament, the most notable exception being Ἑλισάβετ (Elizabeth). Two precious names, Ἰησοῦς, Μαρία, do not at first glance show their Hebrew origin. Joshua, or Jehoshua, in its later form is Jeshua, or Yeshua. Remembering that *sh* must be represented in Greek by σ, and long u by ου, we have Ἰησουα, which by partial inflection becomes Ἰησοῦς. The name Μαρία,

Maria, is curiously set off by an unphilological imagination in the Latin Hymns as derived from *mare*, the sea, — “Ave maris stella.” But we must rather identify it, as its other form *Mapia* shows, with the Miriam of the Red Sea song, even if her name does mean “rebellion.” The Miriam is lost in the Mary.

XVIII

WORDS NOT FOUND IN CLASSICAL WRITERS

THAT the New Testament, as late Greek, should contain many unborrowed words not used in the classics is a matter of course. A valuable discussion of many of them and of the period is found in Kennedy's "Sources of New Testament Greek." There is a complete list in the Appendix to Thayer's Lexicon, Sections I. and II., Aristotle being included among classical writers. A nearly complete list is in the *Bibliotheca Sacra* for July and October, 1880, containing also the number of times used, and the words in the common version to translate each.

The following are some points of interest:

1. The number of these words is large, about nine hundred in all, exclusive of proper names—amounting to one-sixth of the whole vocabulary. The interval of time between the classics and the New Testament is not much greater than between the Elizabethan literature and our own. What would a literary critic say of a book, or a series of connected booklets, of to-day, every sixth word of which—repetitions not being counted—could not be found in Bacon or Hooker, or Spenser, or Shakespeare, or the contemporary English Bible, or in any earlier writing?—this book not to be special or technical, but designed for general popular use, and the new words to

be not borrowed from any foreign tongue during the last three hundred years. Our literary condition in this respect we account for by the printing-press, by the permanent interest of subject-matter, by creative genius, by the unity of our history, and by the reading-habit and linguistic study of modern civilization. Aside from the absence of modern conditions, both the newness and the nativeness of New Testament Greek can be explained by (1) the genius of the Greek language, growing by self-multiplication, (2) the break of continuity in Greek life, (3) the wide extension of Greek thought under Roman rule, and (4) the influence of Jewish thought centering in the Septuagint version of the Old Testament.

2. In regard to the etymological character of these words, they are, with very few exceptions, derivatives or compounds, and from roots found in the Greek classics. Nor are many of them at all obscure in origin. The relation of the noun *ἀγάπη* to the verb *ἀγαπάω* may be thought doubtful, but the connection of the two is not. The verb is used from Homer down to New Testament times. The first appearance of the noun in literature is in the Septuagint. How came it there? Deissmann has shown* that the word was in some use in Egypt independently of the Septuagint. As a rule, verbs in *-άω* imply nouns in *-η* in actual use, but it is extremely improbable that *ἀγάπη* could have been in general use so long without once appearing in the remains of the classics. It seems to have been latent in the verb. In general, among nouns the

*Bibelstudien, p. 80, Marburg, 1895.

large proportion of the heavier suffixes, as *-μος* (29), *-μα* (44), *-σις* (51), will be noticed, just as in English *-ness* and *-ship* have now a vigorous life at the expense of the lighter abstract endings; for word-making is a more conscious and obtrusive process as language grows older. The verbs are largely denominatives, but more largely multiplied by composition with prepositions, all of which are represented, except *ἀμφί* and *εἰς*. The adjectives arise mostly from composition, the frequency of *ἀν-* *privative* being noticeable, just as the English compounds with *un-* are constantly increasing. Without discussing this subject, we may safely assert that etymologically these words, as a class, are above reproach. The zeal of a Phrynichus may pronounce some of them "shockingly un-Attic"—*δεινῶς ἀνδριτικόν*—(and is not the charge true of his own expression?) but we must remember that those ancient-modern grammarians decided according to usage, not science. Words which to their ears were as painful as our present vocabulary would have been to Chaucer, may yet be accepted by us as belonging to the regular development of the language. The adverb *πάντοτε*, for example, was an offense to them, but seems so suitable and regular that we can hardly believe that we never saw it in classic authors. The reforming grammarians were determined to have the language both alive and dead at the same time. It has been said by later authorities that many of the compound verbs in the New Testament are nowise different in meaning from the simple verbs. But we should be slow to make a charge

against New Testament Greek which could be perhaps equally well sustained against the Latin of such a master of style as Cicero. A mere increase of volume in a word may be made expressive. Then, too, the very nicest distinctions are next door to no distinction at all.

3. The rhetorical value of these words varies much. Some of the compound words have been thoroughly endorsed by modern usage, as *ὀφθαλμοδουλεία*, *δίψυχος*, and the compounds with *ἀγαθο-*, *ἀντι-*, *ἑτερο-*, and *ψευδο-*. *Καρδιωνόστης*, *λογομαχία*, *μακροθυμία*, and *θεοδιδάκτος*, are certainly clear and full of meaning, and the list of like words could be greatly extended. What Greek word has rhetorically a better right to exist than *σύνψυχος*? Is it not finer than the corresponding Latin *con-cor-s*, which may possibly have given rise to it? (Did Paul coin the word? and did he learn Latin at Rome, where the epistle containing this word was written?) But few, we think, can be condemned, as perhaps *μοσχοπιτέω*, and some other verbs in *-έω*, while of course a large majority are neither above nor below the ordinary level of expression.

4. How about the doctrinal and practical importance of the words? It is not to be expected that the founders of a new religion would endanger the communication of their truths by the needless employment of new words. The old words must first bear all the strain that they are capable of. The idea of God required no new word, and even the two words for Godhead, *θειότης* and *θεότης*, are each found but once. The word *θέλημα* for *βουλή*,

seems rather a matter of habit than necessity. Yet it is not without significance that we find such words as ἀποκάλυψις, ἀπολύτρωσις, ἁμαρτωλός, ἱλασμός, ἱλαστήριος, παλιγγενεσία, ἀφθαρσία, and the five from ἀγαθός, as well as βάπτισμα, βαπτισμός, βαπτιστής, and other words of almost technical import. Perhaps the most remarkable of all are two which stand at the opposite poles of Christianity—the words for *love* and *conscience*. For love we find, never ἔρως, but always ἀγάπη; not *amor*, but *caritas*. That *συνείδησις* is not found in earlier Greek is not due to the absence of the idea of conscience, for that idea is expressed by verbal forms of *συνοῖδα*, but may possibly come from reluctance to form a verbal noun from an irregular preteritive verb, or, more probably, from less call for the use of such a word. One must be careful not to infer too much from the appearance of a new word. E. g. *δαισιδαιμονία* is late Greek, but its immediate parent *δαισιδαίμων* is in Xenophon's *Cyropaedia*; and *μαθητεύω* is late, but *μαθητής* is common in classical times. In many cases the most that can be inferred is that the word is the result of greater prominence of the idea, or more frequent use; but very often this would be saying too much, there being nothing to it but etymological convenience. Each case must be determined on its own merits.

5. The large number of these words found in the Septuagint is a matter of course—three hundred and sixty-three in all, of which, however, eight are used only in express citations, viz., αἰχμαλωτεύω, ἀνάβλεψις, ἐλαττονέω, ἐνευλογέομαι, κατάνυξις, καταφρονητής, παραπικρασμός, φρυάσσω.

The proportion, *two-fifths*, will not seem large when we consider the relation of Christianity to Judaism. The New Testament diction is not a servile copy of that of the Septuagint. Even such words as *εἰδωλολατρεία*, and *μαθητεύω*, are not found in the latter. A large proportion of the most striking compound words of the New Testament are also absent. *Συνείδησις* occurs but once in the Canonical Old Testament (Eccl. x. 20), and then with a different meaning ("Curse not the king, no, not in thy *thought* [עֲדַב]"). What the proportion might have been if the Septuagint had not been restricted by being a translation we cannot know. That this translation is of great value in interpreting the New Testament will not be denied by any one.

6. It would be interesting to compare the different authors and books of the New Testament, in respect to their use of late words. Let us glance at one book, the one that stands first in order among the Epistles in Tischendorf's edition, and which, according to some scholars, is the oldest of New Testament writings—the Epistle of James. As this is the only book that can with confidence be dated at Jerusalem, and as the author, whichever James he was, probably never went beyond the boundaries of Palestine, we should expect the widest divergence from classic Greek. Going through the Epistle in order, we meet with late words as follows: Chap. i. *διασπορά* (vs. 1), *πειρασμός* (2), *ἀνεμίζω* (6), *δίψυχος* (8), *καύσων* (11), *πειρασμός* (12), *ἀπείραστος* (13), *ἀποκυέω* (15), *ἀποσχίσμα* (17), *ἀποκυέω* (18), *κτίσμα* (18), *περιρροία*

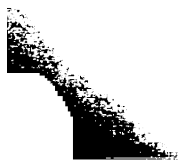
(21), *πραΰτης* (21), *ἐπιλησμονή* (25), *θρησκος* (26), *χαλιναγωγέω* (26), *θλίψις* (27), *ἄσπιλος* (27). Chap. ii. *προσωπολημφία* (1), *χρυσουδατύλις* (2), *ὑποπόδιον* (3), *προσωπολημπτέω* (9), *ἀνέλεος* (13), *θυσιαστήριον* (21). Chap. iii. *χαλιναγωγέω* (2), *σπιλώω* (6), *πραΰτης* (13), *κατακαυχάομαι* (14), *ἀκαταστασία* (16), *ἀνυπόκριτος* (17). Chap. iv. *μοίχαις* (4), *ὑποτάσσω* (7), *ἐγγίζω* (twice) (8), *καθαρίζω* (8), *ἁμαρτωλός* (8), *δίψυχος* (8), *ἐνώπιον* (10), *καύχησις* (16). Chap. v. *σητόβρωτος* (2), *κατιώω* (3), *ἀφυστερέω* (4), *σπαταλάω* (5), *μακροθυμέω* (twice) (7), also (8), *ἐγγίζω* (8), *μακροθυμία* (10), *πολύσπλαγχνος* (11), *οἰκτίρων* (11), *ἐξομολογέω* (16), *ἁμαρτωλός* (20). Here are fifty-two instances and forty-two different words. This is much above the general average. Of these forty-two, twenty-nine are found in the Septuagint, very greatly above the average proportion. It is not difficult to see in this preponderance of the Septuagint vocabulary the position of the author as an untraveled Jew writing to Jews.

The number of late words grouped together in some passages of the New Testament is noticeable; perhaps in no case more so than in the Lord's Prayer. Both Matthew and Luke have *ἀγιάζω*, *ἐπιούσιος*, and *πειρασμός*; Matthew has also *θέλημα*.

7. A practical inference is derivable from the fact that the late words are formed from the words of the classical period. The one sure and solid preparation, then, that the student needs is a mastery of his Greek classics. It is possible for one who is looking forward to the ministry to flatter himself that he may neglect his college Greek

without much harm to his future course, because the New Testament Greek is peculiar. It will, indeed, seem peculiar to one who enters the theological seminary knowing little of any Greek, and his own performances in it still more peculiar; but one who can read at sight the pages of Xenophon's *Memorabilia* will find that none of his knowledge is wasted when he opens the *Memorabilia* of Matthew, Mark, Luke, and John.

2000

INDEXES.

I.—GENERAL INDEX.

	PAGE-
Abba Father, meaning of.....	185
Acts, revision of by Luke, 131; without Preface, 133; has no word for love	119
Adjectives in <i>-aios</i> , how formed and their meaning..	67
<i>Ἀγατάω</i> , meaning of compared with that of <i>φιλέω</i>	115-126
Classical usage.....	117
Septuagint usage	117
New Testament usage.....	118
John's usage	120
Alford on the rendering "Evil One" in the Lord's Prayer	85
Alford on the rendering "age" instead of "stature" in Matt. vi. 27	107
Alford on the interval between the writing of Luke and Acts.....	135
Alford on the "Haven of Crete".....	171
Ancient life, the exegete's interest in	14
Apocalypses, extra-canonical, value of.....	22
Aramaic, was it used in the dialogue in John xxi...	122
Aramaic, Paul's use of.....	81
Aristotle's use of <i>ἀγαπάω</i> and <i>φιλέω</i>	117
Arnold, Matthew, on the Gospel of John.....	24
Article, Greek, absence of in Luke ii. 14.....	57

	PAGE.
Atonement by self-revelation.....	152-154
Augustine, St. τοῦ πονηροῦ in the Lord's Prayer.....	91
Aurelius, M. Antoninus, his "Thoughts".....	18
Ballantine on ἀγαπᾶω and φιλέω.....	115-117
Barnabas, Epistle of.....	22
Bengel on ἡλικία.....	106, 109
Beza's rendering of τοῦ πονηροῦ in the Lord's Prayer	92
Beza's codex as representing the unrevised Acts	131
Bibliotheca Sacra referred to.....	8, 115, 154, 159, 194
Bi-lingual speech of the Jews.....	81
Birt on λόγος, meaning book.....	134
Blass on Acts as revised by Luke.....	131
Blass on the text of Acts xxvi. 28.....	150
Book-list for New Testament students	43
"Book of the Secrets of Enoch".....	22
Burton on the Historical Present.....	127
Calvin on ἐπιούσιος.....	63
Chase on ἐπιούσιος.	77-79
Chase on the rendering "Evil One" in the Lord's Prayer.....	84-86, 88
Clementine Homilies, their use of ὁ πονηρός.....	93
Commentaries, how to use them.....	42
Concordances, value of.....	42
Concrete and abstract in the New Testament.....	85
Coneybeare and Howson on the "Haven of Crete".....	172
Consistency, liberal application of in exegesis.....	33
Cremer's Lexicon on εὐδοκίας.....	50-53
" " on ἐπιούσιος.....	59
" " on τοῦ πονηροῦ in Matt. xiii. 38....	98
Çureton on the origin of ἐπιούσιος.....	66

	PAGE.
"Daily" in the Lord's Prayer	83
Deissmann on the Egyptian use of ἀγάπη	195
Demons	113
Demosthenes, ἡλικία in	105
Descent into Hades	137-144
"Didache"	22
Diodorus Siculus	18
Dion Cassius, his use of ἀγαπάω and φιλέω	117
Dionysius, Hal	18
Election	145
Ἡλικία, does it mean "stature" or "age" in Matt. vi. 27?	105-110
Ephrem, Syrus, referred to by Chase	79
Epictetus	18
Ἐπιούσιος in the Lord's Prayer	58-83
" history of its interpretation	58-66
" etymology and meaning	66-73
" renderings of in early versions	73-83
Ernesti on ἐπιούσιος	64
Eternal life, appointment to	145
Evil, or Evil One in the Lord's Prayer	84-104
Evil One (ὁ πονηρὸς) not the usual term for Devil in the New Testament	96
Exegesis, methods of	39-48
" principles of	25-38
" what it is	27-28
" primary and secondary	28
" has no conflict with science	37
" golden rule of	39
" of other books than the New Testament ..	47

	PAGE.
Exegesis requires easy sight-reading.....	19
Exegete, qualifications of	11-25
Extra-canonical writings.....	22
Familiar passages, exegesis of.....	44
Feeling an important element of meaning, 26, 29, 33, 161	
Foreknowledge and foreordination.....	155-158
Gloria in Excelsis discussed.	49-57
Gothic rendering of <i>ἐπιούσιος</i>	73
Grammar, proper use of.....	45, 160
Greek classics, knowledge of necessary.....	16
Greek Fathers, value of.....	22, 92-96
" " on τοῦ παντοῦ in the Lord's Prayer...	91
Greek, post-classical	17
Greek Psalters, light from them on Luke ii. 14....	52
Guardian, The, referred to.....	80
Hades in the New Testament.....	137-144
Hadley on the speech of the Jews.....	81
Hall, Isaac H.....	80
" on the Syriac masculine used for the abstract	90
Harmony, two methods of.....	37
Hebraisms	21
Hebraism, is there one in Luke ii. 14?.....	50
Hebrew and Aramaic, words borrowed from....	182-193
Hebrew as illustrating <i>ἐπιούσιος</i>	72
Hebrew words in the Septuagint.....	191
Herodotus, use of <i>ἡλικία</i>	105
Higher Criticism.....	23
Hill's Tatian.....	
Historical Present in the Gospels.....	127
" " as indicative of authorship.....	128

	PAGE.
History, faculty for in the exegete.....	14
Human nature, knowledge of in the exegete.....	15
Hypotheses, value of in exegesis	45
Ideal commands.....	34
Identity of words.....	116
Imagination in exegesis.....	39, 46
Impressions, first, why of value.....	32
Inerrancy.	36
Inspiration.....	13, 27
James, Epistle of, use of late Greek.....	199
Jerome on <i>ἐπιούσιος</i>	60
Jerusalem Syriac, rendering of <i>ἐπιούσιος</i>	80
Jesus, origin of the name.....	192
Jewish Prayer-Book referred to.....	103
John, quality of his Greek.....	124
" duplication of words.....	121, 124
" use of the Historical Present.....	127
" use of <i>ἀγαπάω</i> and <i>φιλέω</i>	121
" Epistles of, use of <i>ὁ πονηρός</i>	99
" " " <i>ἀγαπάω</i> and <i>φιλέω</i>	121
Josephus 19, use of Hebrew words.....	192
Kennedy's "Sources of New Testament Greek"....	194
Latin, words borrowed from.....	162-181
" number of.....	173
" classified	174
" use by different New Testament writers	175
" in Polybius.....	176
" inferences from.....	177
" Proper names.....	178
Lexicon, how to use	42

	PAGE.
Lightfoot, Bishop, on <i>ἐπιούσιος</i>	65, 67, 69, 70
" on τοῦ πονηροῦ.....	84 86, 89, 91, 101
Literary features of the New Testament.....	25
Literature, knowledge of in the exegete.....	16
Logical power of the exegete.....	15
Lord's Prayer, <i>ἐπιούσιος</i> in.....	58-83
" τοῦ πονηροῦ in.....	84-104
" in Aramaic and Greek.....	82
" abridged by Luke.....	88
" late words in.....	200
Lucian, use of <i>ἡλικία</i>	105
Luke, does his Preface to the Gospel belong also to the Acts?.....	130-136
Luke, use of <i>ὁ πονηρός</i> , 99; of <i>ἀγαπάω</i> and <i>φιλέω</i> , 119; rare use of the Historical Present.....	127
Mark, use of <i>ἀγαπάω</i> and <i>φιλέω</i>	119
" free use of the Historical Present.....	127
Mary, origin of the name.....	193
Matthew, use of <i>ἀγαπάω</i> and <i>φιλέω</i>	119
" use of the Old Testament.....	37-101
" use of the Historical Present.....	127
Meaning made up of thought and feeling.....	29
" not limited to the apprehension of first hearers.....	29
" expansion of.....	29
Meyer on τοῦ πονηροῦ in the Lord's Prayer.....	85
" on <i>ἡλικία</i>	107, 109
Meyer, Leo, on <i>ἐπιούσιος</i>	65
Moods and physical condition.....	44
Murdock's Peshitto Syriac.....	80

	PAGE.
New Testament diction, its relation to the classics	16, 200
" not a mere copy of that of the Septua-	
gint	20, 191, 199
" Kennedy on	194
Old Testament, its help in New Testament exegesis	21
" quotations from, how to interpret	37
Open mind, The, in exegesis	11
Origen on <i>ἐπιούσιος</i>	58
Parables, how explained	35
Paul, origin of his name	179
" use of <i>ἀγαπάω</i> and <i>φιλέω</i>	120
" speech in Aramaic	81
Peter's dialogue with Christ in Aramaic	122
Philo	18
Pliny, Letters of	13
Plutarch, value of	18
" use of <i>ἡλικία</i>	105
" use of Latin words	178
Polybius, 17; use of Latin words	176
Power of a writing	32
Prayer and exegesis	40
Probation and salvation	146
Problems, exegetical	45
Ramsay's "St. Paul, the Traveler and the Roman	
Citizen"	130
Ramsay on <i>τὸν πρῶτον λόγον</i>	135
" on Phoenix harbor	171
" on "Saul otherwise Paul"	180
Resurrection of the wicked	142
Resurrection-era	143

	PAGE.
Revised Version referred to, 49, 76, 83, 84, 97, 98,	
	125, 147, 152, 171
Rhetoric in the New Testament.....	33
Routine and monotony, to break up	44, 47
Salmasius on ἐπιούσιος	67
Salmon on the authorship of Acts.....	130
Satan seldom mentioned in the Old Testament	101
Sensitiveness to language.....	12
Septuagint, value of	20
" use of πονηρόν.....	100
" of ἡλικία.....	105
" of ἀγαπάω and φιλέω.....	117
" of Hebrew and Aramaic words	191
" of words not in the classics.....	198
Shedd quoted.....	95
Side-light of another language	41
Silence of New Testament writers.....	47
Similes in the New Testament.....	35
Sleeping disciples, Christ's words to	111
Solitary work in exegesis.....	44
Spirits in prison.....	141
Spitta's <i>Apostelgeschichte</i>	24, 130
Sympathy with the writer.....	13, 40
Syriac, need of.....	21
Syriac, Old, Gospels.....	21
" on ἐπιούσιος	70, 76-83
" on τοῦ πονηροῦ in the Lord's Prayer.....	90
" on ἡλικία	110
" rendering of ἀγαπάω and φιλέω.....	122
Syriac, Peshitto, value of.....	22

	PAGE.
Syriac, rendering of ἀγαπάω and φιλέω.....	123
Tacitus referred to.....	13, 164
Talmud on τοῦ πονηροῦ in the Lord's Prayer.....	102
Tatian's rendering of ἐπιούσιος.....	79
" of ἡλικία.....	110
Taylor, Charles, on Tatian, 80; on τοῦ πονηροῦ.....	91
Textual criticism.....	23, 26
Thayer's "Books and their Use".....	43
" Lexicon.....	66, 171, 173, 194
Theological inferences in exegesis.....	159
Tholuck on ἐπιούσιος.....	63
" on ἡλικία.....	106
Times, The, relation to New Testament language..	25
Tischendorf.....	23
Traditional interpretations.....	38
Trench on ἀγαπάω and φιλέω.....	115
Usage, different kinds and value.....	30, 31
" distinguish poetic and prose.....	107
Vincent's "New Testament Handbook".....	43
Vischer on Revelation.....	24
Waiting for light.....	44, 47
Wendt's "Teaching of Jesus".....	24
Westcott and Hort.....	23, 49
Winer on ἐπιούσιος.....	67
Woolsey on ἀγαπάω and φιλέω.....	115, 122
Word-consciousness slight in New Testament.....	27
Word-study preliminary.....	41
Words, differences in.....	106
" relation to general drift.....	30, 31
" used but once.....	31

	PAGE.
Words not in classical writers.....	194-201
" number of, 194, etymological character of 195, rhetorical value 197, doctrinal importance 197, found in the Septuagint 198, in Epistle of James 199, in the Lord's Prayer	200
Wratislaw on ἐπιούσιος.....	69
Xenophon's use of the Historical Present.....	128
Zöckler on the revised Acts....	131

	PAGE.		PAGE.
ἄββᾱ.....	184	δαιμόνιον.....	113
ἀγαθο—.....	197	δαισινδαιμονία.....	198
ἀγαπάω.....	115-126	δηνάριον.....	163
ἀγάπη.....	20, 195, 198	διάβολος.....	20, 89, 97
ἄγγελος.....	20	διήγησις.....	132
ἄγιος.....	20	δικτάτωρ.....	177
Ἀίδης.....	140	δίψυχος.....	197
—αῖος.....	67	Ἑβραϊστί.....	186
αἰώνιος.....	41	ἐθελούσιος.....	70
ἀλληλούϊα.....	185	εἰδωλολατρεία.....	199
ἄλφα.....	184	εἰρήνη.....	20
ἁμαρτία.....	89	ἐκ.....	85
ἁμαρτωλός.....	20, 198	ἐκκλησία.....	20
ἀμήν.....	185, 190	ἐκουῖνος.....	174
ἀνδρίζω.....	20	ἐκούσιος.....	79
ἀνθύπατος.....	176	Ἑλισάβετ.....	192
ἀνομία.....	89	ἐν ὀλίγῳ.....	150
ἄνωθεν.....	132	ἐπιούσο ἡμέρα.....	69
ἀπό.....	85	ἐπιούσιος.....	58, 83
ἀποκάλυψις.....	198	ἐπίσκοπος.....	20
ἀποκύτρωσις.....	198	ἐργασίαν δοῦναι.....	147
ἄρραβών.....	183	ἔρως.....	198
ἄσσάριον.....	162	εὐδοκέω.....	53
ἄσφαρσία.....	198	εὐδοκία.....	49-57
βάπτισμα -μός -τής.....	198	εὐραχύλων.....	173
βάτος.....	185	ἐφήμερος.....	75
βῆμα.....	175	ζηλωτής.....	20
βουλή.....	197	ζιζάνιον.....	190
βυσσός.....	183	ζωή.....	20
γέννα.....	186, 191, 192	ἡγεμών.....	175

	PAGE.		PAGE.
ἡλικία.....	105-110	λόγος.....	19, 20, 134
θειότης, θεότης.....	197	λυτρώω.....	20
θέλημα.....	197	μαθητεύω.....	198, 199
θεοδίδακτος.....	197	μάκελλον.....	167
Ἰησοῦς.....	192	μακροθυμία.....	197
ἰλασμός, --τήριος.....	198	μαμωνᾶς.....	187
Ἰουδαῖζω, --ικῶς.....	186	μαννα.....	187
Ἰουδαισμός.....	187	μαρὰν ἄθα.....	188
ἰῶτα.....	184	Μαρία.....	192
καχία.....	89	μεμβράνα.....	167
κάμηλος.....	183	ἡμ—ἀλλά.....	87
καρδιογενώστης.....	197	μίλιον.....	167
κεντυρίων.....	165	μόδιος.....	167
κῆνος.....	165	μοσχοποιέω.....	197
κινάμωμον.....	183	ξέστης.....	168
κοδράντης.....	165	ὀλίγως.....	150
κολωνία.....	166	ἄσοι.....	155
κορβᾶν.....	187	ὀφθαλμοδουλεία.....	197
κορός.....	187	παλιγγεσία.....	198
κόσμος.....	27	πάντοτε.....	196
κουστωθία.....	166	παρακολουθέω.....	135
κύμινον.....	183	παῦλος.....	179
κύριος.....	20	πειράζων, ὁ.....	89, 97
λεγέων.....	166	πείθεις—ποιῆσαι.....	149
λέντιον.....	166	πίστις.....	20
λίβανος.....	183	πληροφορέω.....	132
λίβανωτός.....	184	πονηρία.....	89
λίβερτινος.....	173	πονηροῦ, τοῦ.....	84-104
λίτρα.....	167	πραιπόσιτος.....	174
λογομαχία.....	197	πραισεντος.....	174

	PAGE.		PAGE.
πραιτώριον.....	168	σπεκονλάτωρ.....	170
προγιγνώσκω.....	155	στρατηγός.....	175
προσάββατον.....	188	συκάμινος.....	184
ράββι.....	188	συνείδησις.....	27, 198, 199
ράββουνί.....	188	σύνφυχος.....	197
ράβδοῦχος.....	175	τάσσω.....	145
ρακά.....	189	τίτλος.....	170
ρέδη.....	168	ῥσσωπος.....	184
ῥῦσαι.....	85	φαινόλης.....	170
σαβᾶώθ.....	189	φιλέω.....	115-126
σαββατισμός.....	189	φίλημα.....	120
σάββατον.....	189, 191	πραγέλλιον -όω.....	171
σάπφειρος.....	184	χάρις.....	20
Σατανᾶς.....	97	χερουβίμ.....	190
σάτον.....	189	χιλίαρχος.....	175
σικάριος.....	168	χριστιανον ποιῆσαι.....	147
σίκερα.....	189	χῶρος.....	171
σιμικίνθιον.....	169	ψευδο—.....	197
σουδάριον.....	169	ῶσανγά.....	191

216 III.—INDEX OF NEW TESTAMENT TEXTS.

(The citations in Sections xvi. and xvii. are not all given.)

	PAGE.		PAGE.
MATTHEW.		MATTHEW—Continued.	
ii. 11.....	184	xx. 2.....	164
15.....	37	xxi. 9.....	190
iii. 4.....	183	xxiii. 7.....	188
17.....	53	15.....	98
iv. 1, 3, 5, 8, 11..	89	23.....	183
v. 15.....	167	xxiv. 27.....	35
22.....	189	xxvi. 45, 46....	111
26.....	166	53.....	166
37.....	97	xxvii. 26.....	171
41.....	167	27.....	168
vi. 11.....	58, 60, 73	46.....	182
13.....	84, 97	65.....	166
23, 24.....	86		
25-28.....	107	MARK.	
27.....	105	i. 11.....	53
33.....	86	ii. 52.....	106
vii. 18.....	99	iv. 15.....	99
23.....	158	v. 5.....	74
x. 29.....	163	41.....	182
xii. 24.....	99	vi. 3.....	37
35.....	30	27.....	170
xiii. 19.....	97, 99	45.....	99
38.....	97	vii. 4.....	168
xvi. 17.....	122	11.....	187
xvii. 5.....	53	34.....	182
12.....	88	ix. 47.....	186
25.....	165	x. 51.....	189
		xii. 30-33.....	119

	PAGE.		PAGE
MARK—Continued.		LUKE—Continud.	
xiv. 7.....	74	xix. 38.....	57
36.....	184	xx. 46.....	119
41.....	111	xxii. 45, 46.....	111
xv. 8.....	74	47.....	119
34.....	182		
39.....	165	JOHN.	
42.....	188	i. 10.....	32
		15, 30.....	124
LUKE.		ii. 15.....	171
i. 1-4.....	130	iii. 35.....	121
15.....	189	v. 2.....	186
ii. 14.....23, 49, 55		20.....	121
iii. 22.....	53	29.....	143
v. 39.....34, 97		vi. 37.....145, 157	
vi. 45.....	97	31.....	187
viii. 12.....	99	ix. 21, 23.....	106
x. 17.....	113	x. 27.....	155
18.....	94	xi. 3, 36.....	121
xi. 3.....	58	11.....	34
43.....	119	39.....	67
xii. 22-29.....	108	xii. 3.....	167
25.....105, 107		25.....	121
xvi. 5.....	186	xiii. 4.....	166
7, 9.....	187	xiv. 2.....	34
19.....	183	21.....	121
xvii. 6.....	184	xv. 19.....	121
xviii. 6.....	121	xvi. 27..	121
xix. 3.....	109	xvii. 15.....	97
20.....	168	xix. 19.....	170
		26.....	121

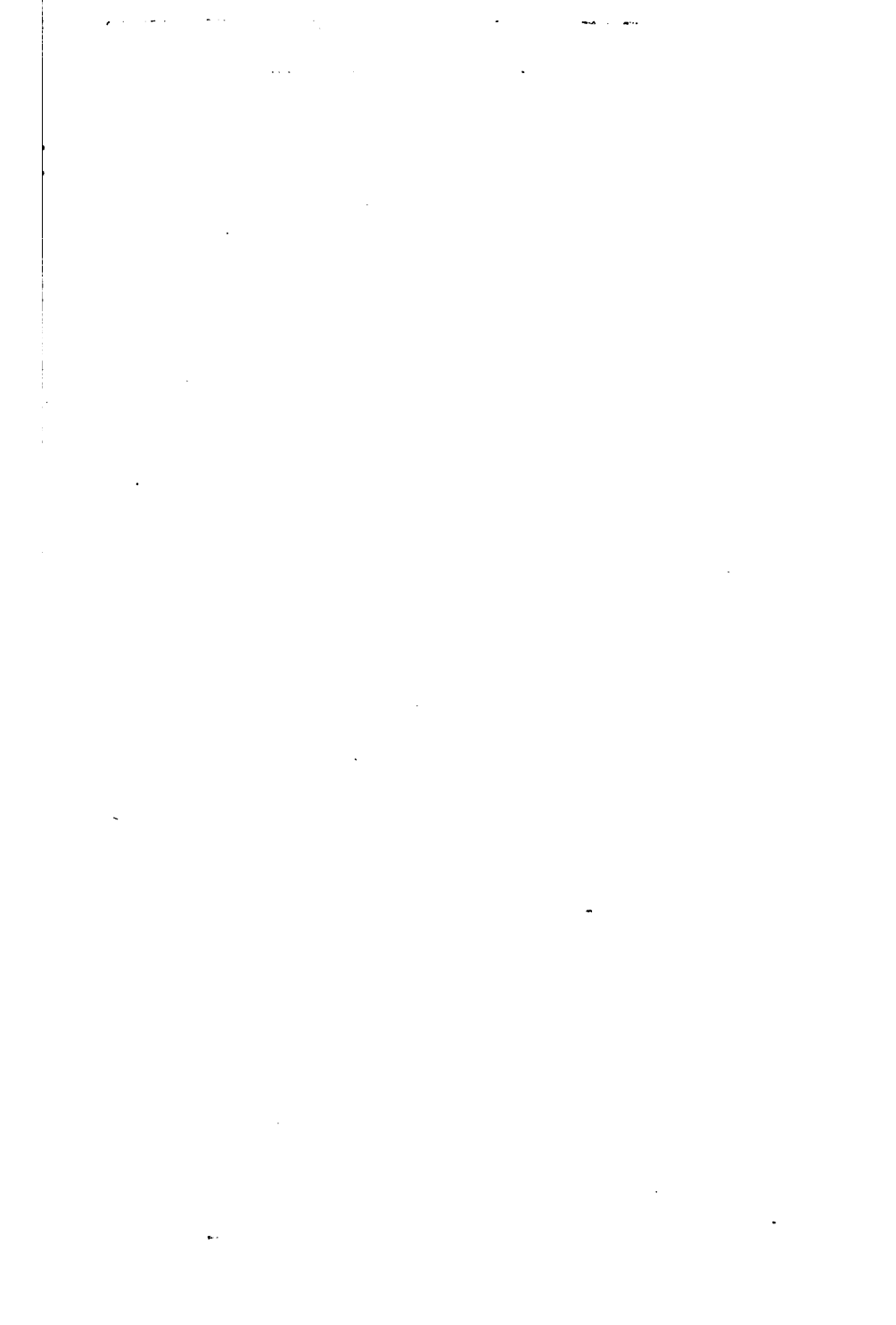
	PAGE.		PAGE.
JOHN—Continued.		ROMANS—Continued.	
xx. 2.....	121	ix. 3.....29, 33,	160
xxi. 15-17.....	122	29.....	189
ACTS.		xi. 2.....155,	158
i. 1, 2.....	130	xii. 9, 20, 21	86
3-12.....	134	I CORINTHIANS.	
ii. 27.....	137	v. 7.....	188
46.....	76	13.....	97
xii. 5.....	76	ix. 17.....	70
xiii. 9.....	180	x. 5.....	53
25.....	107	25.....	167
48.....	145	xi. 10.....	45
xvi. 12.....	166	xiv. 34.....	29
xviii. 11.....	46	xv. 9.....	160
xix. 12.....	169	35-38.....	35
xx. 28.....	125	xvi. 2.....	189
xxi. 38.....	169	15.....	54
40.....	122	22.....	188
xxii. 2.....	81	2 CORINTHIANS.	
xxiv. 15.....	143	i. 10.....	85
16.....	76	20.....	185
xxvi. 9, 11.....	159	22.....	183
28.....	147	ix. 12.....	54
xxvii. 12.....	171	xi. 28.....	74
xxviii. 13.....	67	xii. 10.....	53
ROMANS.		GALATIANS.	
iii. 24-26.....	152	i. 13.....160,	187
viii. 15.....	184	ii. 14.....	186
29.....	155	iii. 16, 20.....	45
		iv. 6.....	184

	PAGE.		PAGE.
EPHESIANS.		PHILEMON 14.....	70
iii. 3.....	150	HEBREWS.	
iv. 8.....	137	i. 9.....	120
13.....	106	iv. 9.....	189
27.....	94	ix. 5.....	190
v. 6.....	98	19.....	184
9.....	21	x. 38.....	53
vi. 16.....	97	xi. 11.....	106
PHILIPPIANS.		xii. 16.....	120
ii. 6-8.....	20	JAMES.	
COLOSSIANS.		i.-iv.	199
i. 13.....	85	i. 12.....	120
1 THESSALONIANS.		17.....	21
i. 3.....	76	ii. 5, 8.....	120
2 THESSALONIANS.		15.....	75
iii. 3.....	97	iv. 7.....	97
1 TIMOTHY.		14.....	35
v. 5, 23.....	76	1 PETER.	
2 TIMOTHY.		i. 8, 22.....	120
ii. 19.....	158	ii. 17.....	120
iv. 7.....	107	iii. 10.....	120
13.....	167, 171	18-20.....	141
18.....	85	v. 2.....	125
TITUS.		2 PETER.	
iii. 15.....	120	ii. 15.....	120
		18.....	150

220 INDEX OF NEW TESTAMENT TEXTS.

	PAGE.		PAGE.
I JOHN.		REVELATIONS—Contd.	
ii. 13, 14.....	97	vi. 8.....	140
iii. 12.....	97, 98	viii. 3.....	184
v. 18.....	97	xii. 11.....	121
19.....	97, 98	xviii. 13.....	168
20.....	98	xix. 1.....	185
REVELATIONS.		xx. 9.....	121
i. 5.....	121	13, 14.....	140
18.....	140	xxi. 19.....	184
iii. 9, 19.....	121	xxii. 15.....	120

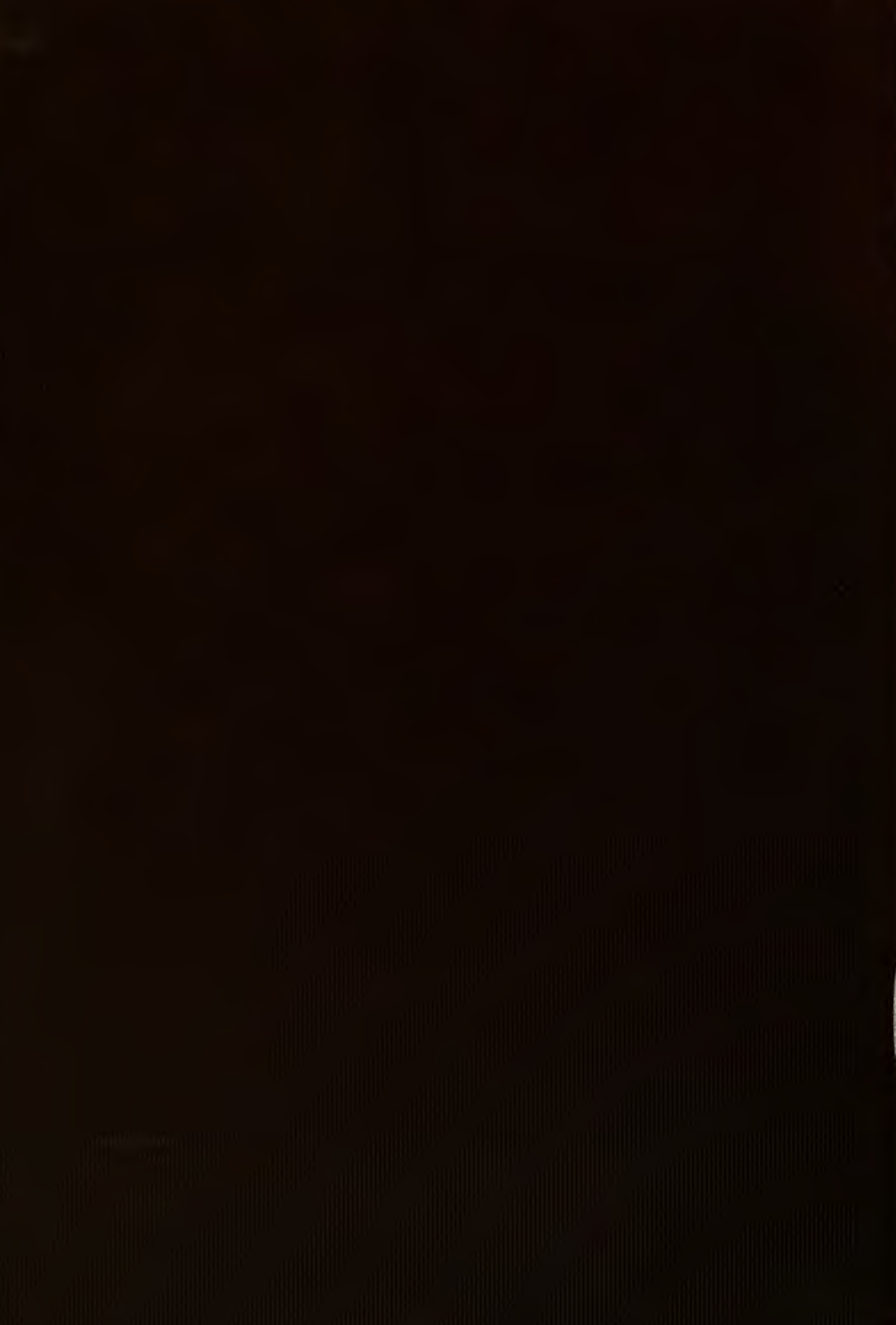
1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

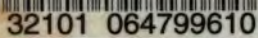

32101 064799644

32101 064799610

~~ANNEX LIB.~~

5267

.784

9

—

—

D. IO. GEORGII ROSENMÜLLERI

SCHOLIA

IN

NOVUM TESTAMENTUM.

TOMUS III.

CONTINENS

ACTA APOSTOLORUM ET EPISTOLAM
PAULI AD ROMANOS

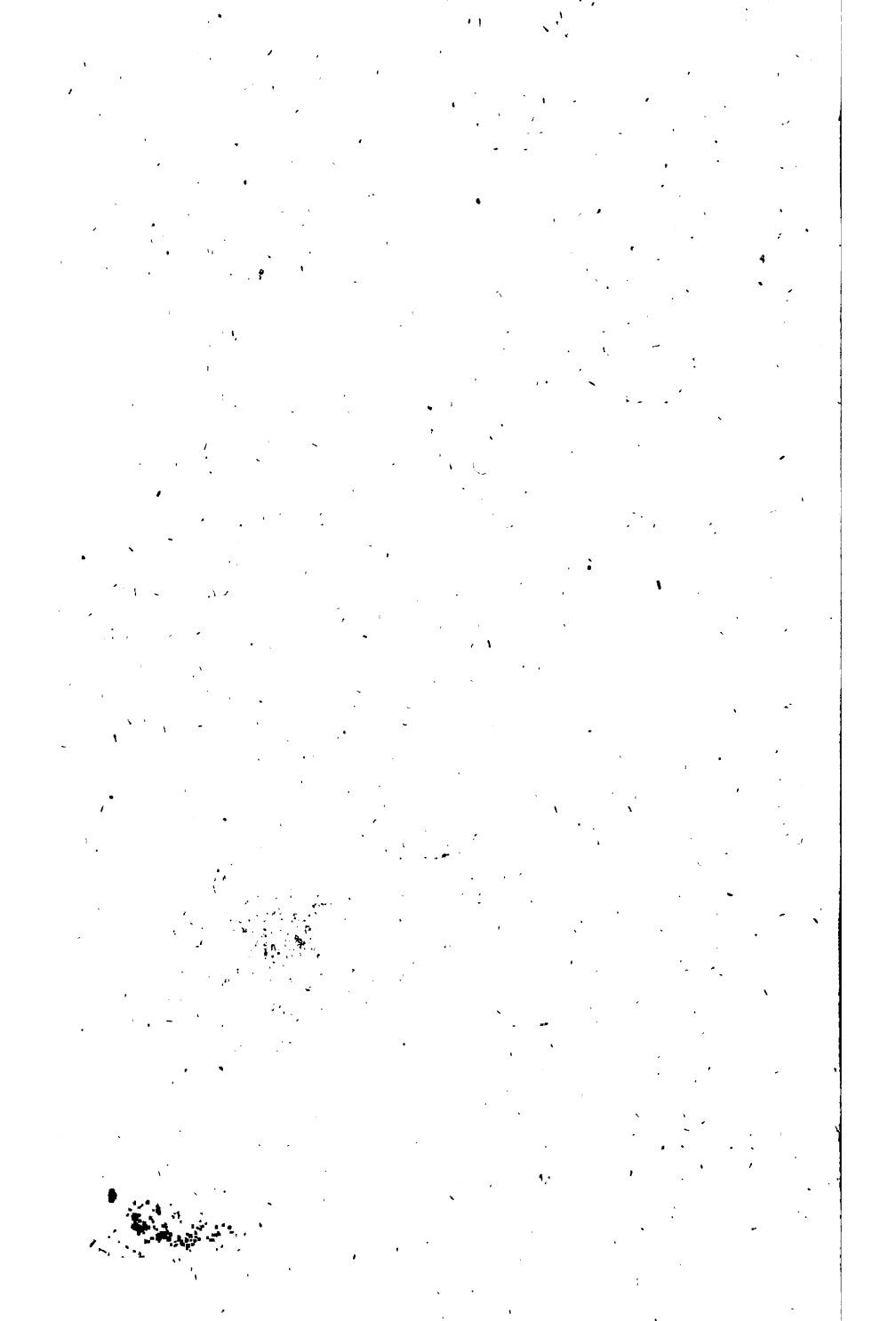
EDITIO QUINTA

AUCTIOR ET EMENDATIO.

CUM PRIVILEGIIS. ELECT. SAXON.

NORIMBERGAE,
IN OFFICINA ELSECKERIANA
MDCCCIV.

S C H O L I A

I N

A C T A A P O S T O L O R U M.

Πράξεις τῶν Ἀποστόλων; perinde est, sive *actiones*, sive *actus*, sive *acta*, sive *res gestas Apostolorum* vertas. Quamvis enim receptius sit, ut *acta* dicantur documenta, quae in publicas tabulas relata sunt, idem tamen saepe significant *actus* et *acta*, ut *effectus* et *effecta*, *eventus* et *eventa*; et *Cicero* etiam, quidquid quisquam egit, id modo *acta*, modo *actus* vocat. Narrantur autem hoc libro *actiones*, sive *res gestae Apostolorum*, sed ex multis admodum paucae, et prae ceteris memorabiles. Quum *Petri* et *Pauli* *res gestae* in hoc libro in primis tradantur, eos *Apostolorum* nomine hic tantum indicari censuit *Grotius*: imo *Gronovio* in *Posthumis Francii* inscriptio haec, in plurium numero formata, mira videtur. Sed, (ut recte monet *Wolffius* in *curis*,) non poterat aliter aut rectius formari titulus operis, quod in limine *historiam ordinis* et *coetus Apostolici*, eiusdemque per *Matthiam*, in locum *Iudae* suffectum, *instaurationem* edisserit, totiusque *ecclesiae*, *universorum opera* plantatae, et *coactae*, *rationem* exponit, et subinde *aliorum Apostolorum* meminit, tanquam qui *operam* suam in promulgando *Evangelio* collocarint. Refert *Chrysostomus* *Homil. I.* in *acta Apostolorum*, multis sua aetate hunc librum adeo ignotum fuisse, ut non so-

lum ambigerent de auctore, verum ne id quidem cognitum haberent, an omnino extet haec rerum ab Apostolis gestarum historia. Sed hoc non ita intelligendum est, quasi hic liber actorum tum temporis non extiterit. Vituperat potius *Chrysostomus* socordiam Christianorum, quod non legerent hunc librum, nec curarent a quo is esset scriptus. Ipse vero hunc librum ab utilitate gravitateque argumenti valde commendat. *Τοιαύτης*, inquit, *ἐμπέλησαι Φιλοσοφίας καὶ δογμάτων ὁρθότητος, (καὶ θαυμάτων ἐκιδέξεως,)* καὶ πάντα τῶν παρὰ τῷ πνεύματος ἐργασμένων — καὶ γὰρ τὰς περὶ ἡμᾶς, ἃς ἐν τοῖς Ἐυαγγελίοις ὁ Χριστὸς προαναφώνη, τὰς εἰς ἔργον ἐξεληθῆσας ἐνταῦθα εἶναι ἰδεῖν, καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων διαλάμπουσαν τὴν ἀληθειαν, καὶ πολλὴν τῶν μαθητῶν τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολὴν τὴν ἀπὸ τοῦ πνεύματος αὐτοῖς ἐγγενομένην. Est utique in ipsa hac historia demonstratio simplicissima et firmissima veritatis religionis christianae; nam ex ea discimus, hanc religionem non vi et armis, non dolo et piis fraudibus, sed unice ope divina et salutarium veritatum, quas complectitur, praestantia et efficacia esse propagatam. Sed aliis etiam ex causis hic liber est utilissimus. Continentur enim in eo varii sermones Apostolorum, Petri potissimum et Pauli, unde discimus, quanam partes religionis ab Apostolis pro maxime necessariis habitae sint. Vix enim dubitari potest, Apostolos Iudaeis et Paganis, quos ad christianam religionem adducere vellent, eas doctrinas ab initio tradidisse, quae maxime necessariae esse viderentur. Discimus etiam ex his Actis methodum, qua usi sunt Apostoli in tradenda religione, temporibus et locis et personis plane accommodatam. Sic e. c. Iudaeos ex libris veteris Testamenti edocebant, Iesum Nazarenum esse

verum Messiam; in instituendis autem Paganis omnem institutionem a naturali religione petebant, atque id agebant, ut eos primum ad agnitionem unius veri Dei, deinde etiam ad cognitionem Iesu Christi et aliarum doctrinarum perducerent. Discimus denique ex hoc libro disciplinam Apostolorum, ex qua magna elucet indulgentia et humanitas, dum Iudaeis multa indulgebant, adeoque observationem quorundam rituum Moisaicae legis permittebant, ne eos alienos redderent a religione christiana, erga Paganos autem ea utebantur moderatione, ut Moisaicae legis iugum eis non imponerent.

Auctorem huius libri esse *Lucam*, statim initium eius nos docet, quod etiam antiquissimi Scriptores rerum christianarum testantur. Iam enim Sec. II. *TERTULLIANUS* (adv. Marcionem V, 2.) et *IRENAEUS* (III, 12.) Acta haec tribuerunt *Lucae*. *EUSEBIUS* hist. eccles. Lib. III, c. 25. acta Apostolorum inter *ἀπολογήματα* refert. Denique etiam hic liber quotannis a die Paschatis ad diem Pentecostes legebatur in Ecclesiis, ut nos docent *Chrysostomus*, *Augustinus*, *Ambrosius* et alii. Reiecerunt Acta Apostolorum *Valentiniani*, *Marcionitae*, *Severiani*, et *Manichaei* quidam, ut constat ex *Irenaeo* c. haeres. III, 2. et 12. *Theodoreto*, Hist. eccl. I, 21. *Augustino* Epist. 251. c. *Faustum* XIX, 31. Sed hi omnes reiecerunt acta non ex rationibus historicis, sed quia ipsorum placitis erant contraria. *Gnostici* enim, quales erant *Valentiniani* et *Marcionitae*, Deum V. Testamenti alium esse dicebant, ac N. Testamenti Deum, et alium, non nostrum Christum per Prophetas V. T. promissum esse dicebant. Cum hac autem sententia multa Actorum loca pugnant. Alii, ut *Severiani* et, *Encratitae* vehementer urgebant abstinentiam a

cibus quibusdam; sed in actis traditur, ab Apostolis promiscuum ciborum usum permissum esse. *Manes* denique haberi voluit pro paraclete illo, quem Iesus promiserat Apostolis. In his actis autem narratur, paracletum a Christo promissum, Spiritum S. iam fuisse missum. Causse igitur, cur nonnulli hunc librum relicerent, non fuerunt historicae, sed dogmaticae, quia nempe haec historia cum placitis eorum non congruebat. Ceterum maior pars eorum, quae hic narrantur, sunt acta Pauli; cuius rei causa est, (ut recte *Chrysostomus* observat,) quod Lucas discipulus et cultor Pauli fuit, quem in multis itineribus comitatus est.

Quo anno hic liber sit scriptus, certo designari non potest. Videtur tamen nec ante, nec post annum LXIII. scriptus esse, quia Lucas historiam usque ad hunc annum persequitur, non autem commemorat, quem exitum habuerit captivitas Pauli. Ad locum quod attingit, alii Romae, alii Alexandriae, alii Antiochiae, alii in Achaia hunc librum scriptum esse putant. Sed res est incerta.

CAP. I.

1. **Τ**ὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιήσαμην) *Primum librum scripsi, vel in priori libro enarravi.* Nam λόγος h. l. denotat librum, enarrationem, historiam, simili inflexione a λέγω dico, quae רבד a rad. רבד narravit, deducitur. Simili fere modo *Philo* librum, quod omnis probus liber, his inchoat verbis: ὁ μὲν πρότερος λόγος ἦν ἡμῖν, ὃ Ὡσώδοτε, περὶ τῶ πάντα δῆλον Φαῦλον. Prior noster liber egit, *Theodote, de eo quod omnis peccator sit ser-*

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. I. 7

vus. Πρώτον, pro πρότερον. Vocula μὲν eleganter a Scriptoribus Graecis ponitur, si in libris posterioribus ad libros priores a se scriptos provocant, eorumque summa capita breviter repetunt. Fit hoc ab Herodiano initio singulorum librorum excepto secundo, et a Philone de *vita Mosis* initio libri secundi et tertii. Prior Lucae liber fuit eius Evangelium. Actorum liber secunda pars totius operis est. De *Theophilo* vide dicta ad Evang. Luc. I, 4. Περὶ πάντων i. e. de praecipuis, ut Io. IV, 29. ὃν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν) quae Iesus fecit pariter ac docuit, ἤρξατο ex more Hebraeorum pleonastice positum esse videtur. Sic Gen. II, 3. ὃν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι. Cf. etiam Matth. XII, 1. Verba περὶ πάντων non possunt ad vivum refecari. Est potius idiotismus, qualis Io. IV, 29.

2. Ἀχρι ἧς ἡμέρας — ἀνεκέφθη) Quocumque modo haec verba explices, transpositio quaedam admittenda est. Facillima videtur constructio, si unicum voculam ἕς transpositam dicas, ut constructio ordinaria sit: ἀποστόλοις, ἕς διὰ πνεύματος ἁγίου ἐξελήξατο, ut sensus sit: Quum mandata dedisset Apostolis, quos per Spiritum sanctum, i. e. instinctu Spiritus S. elegerat. Similis constructio est infra c. III, 24. et Io. IX, 40. Sed commode etiam verba διὰ Πνεύματος ἁγίου construi possunt cum ἐνταλάμενος, postquam Apostolis mandata per Spiritum sanctum dederat. Mandata dedit Iesus Apostolis suis, post reditum in vitam, ut nempe Hierosolymis expectarent dona Spiritus sancti, ut postea irent per orbem terrarum docendi baptizandique causa etc. Quid sit per Spiritum S. aliquid dicere aut facere, docuimus ad Matth. III, 16. Generalis

notio est, facere aut dicere aliquid *volente, adiuvante et operante Deo*, ut si Iesus saepe dicitur miracula patrassē et daemonia eiecisse *ἐν πνεύματι ἁγίῳ*, i. e. *adiuvante et operante Deo*. Cf. infra X, 38. Sic etiam Prophetæ per *πνεῦμα ἅγιον*, i. e. operante Deo locuti sunt. Hoc loco Iesus spectatur ut Propheta a Deo missus, et mandata dedisse Apostolis *per Spiritum sanctum* ideo dicitur, quia auctoritate divina et operante Deo praedixit, Apostolos accepturos esse dona Spiritus sancti, eademque auctoritate divina eos constituit ministros religionis suae. Eodem sensu Iesus saepissime in Evangelio Ioannis dicit, se auctoritate Patris docere et miracula patrare.

3. Ὅτι καὶ — τεκμήρις). *Quibus etiam vivum se exhibuit, post mortem suam, per multa documenta. Τεκμήριον est omne certum et indubitatum signum, e quo aliqui iam certissime colligi et cognosci potest.* Vid. SCHLEUSNERI Lex. sub hac voce. Huiusmodi documenta vitae verae erant, quod cum iis edit et bibit, quod modo in Galilaea modo in Iudaea cum iis versatus est; quod se tangendum praebuit, eosque de multis rebus ad religionem pertinentibus edocuit. Cf. infra c. X. 41. τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ) sc. γνώσῃ, quae de regno Dei, vel doctrina evangelica ipsis scitu necessaria essent, hactenus ipsis vel plane ignota, vel obscura Io. XVI, 12. seqq.

4. Καὶ συναλιζόμενος) sc. αὐτοῖς, quum eos congregasset. Haec lectio, quippe unice vera, omnino retinenda est, reiectis aliis, συναρπάζομενος et συναυλιζόμενος, a librariorum aut incuria aut ignorantia profectis. Est autem ἀλίσσειν et ἀλίσσασθαι voce med. colligere. Ioseph.

Ant

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. I. 9

Ant. VIII, 4. 1. τὰ δὲ λοιπὰ πάντα συναλίσας, quum ceteram suppellectilem omnem collegisset: inde pro congregare, XIX, 7. 4. πλῆθος εἰς ἐκκλησίαν συναλίσας, quum populum in congregationem convocasset. Sensus igitur huius loci est: Quum eos congregasset, praecepit etc. subintellecto τῶν λόγων, et aurothi repetendo. Vulgata latina cum aliis habet *convescens*. Sic Chrysostomus etiam intellexit verbum συναλιζόμενος. Hom. I. ἄλλα περιμένειν — ἦν ἡμεῖς αὐτὴ μὲν Oratio obliqua mutata in rectam, more, optimo cuique Scriptori recepto, quod exemplis ex Iosepho (Ant. I, 39. 4. ut ea. §. 6. 10.) ostendit Krebsius. Sensus est: et expectarent promissum a Patre beneficium, de quo ipsis dixisset. Quale hoc beneficium esset, statim v. 5. dicitur. Ἐπαγγελία, ipsa res promissa, ut saepe. Ἀκούειν τινός, ex aliquo audire apud optimos Scriptores occurrit, e. g. Theophrast. charact. eth. c. 9. ἔφησιν ἀπακούοντάς, o quos se audivisse dicit. Demosthenes Olynth. I. ἤκουον δ' ἄλλων τινῶν, audiivi vero ego a nonnullis. Subaudire potes ex siue ἀπὸ, ut infra Act. IX, 13. Hierosolymis autem haec tanta miracula fieri par erat ut iidem, qui ignominiosae mortis Iesu spectatores fuissent, nunc certissimis argumentis de eiusdem vita gloriosa et maiestate convincerentur; ut raceamus multitudinem hominum, ex diffinis locis, ad festum celebrandum adveniantium.

5. Ὅμως δὲ βαπτισθέντες.) Metaphorice. Theophylactus ita: τὴν ἐπίχρυσιν καὶ τοῦ πλεονος τῆς χορηγίας σημαίνει, affusam abundantiam et divitias liberalis muneris significat, ut intelligatur copia illa efficacitatis sancti Spiritus Apostolis tunc collata, quum antea quoque

afflatu Iesu participes facti essent Spiritus sancti. Quod Ioannes praedixerat, Matth. III, 11, id nunc, inquit Christus, per me vobis praestabitur. Vid. infra c. II, 1, seqq. *ἔ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας*) *Haud multo post hoc dies.* Singularis his verbis inest constructionis mutatio. Posita enim sunt, pro: *ἔ πολὺ μετὰ ταύτας ἡμέρας*, vel pro: *ἔ πολλὰς ἡμέρας μετὰ ταῦτα*.

6. *Ἐν τῷ χρόνῳ — τῷ Ἰσραὴλ*) *An hoc tempore Israël regnum restituis?* *Ἐ* pro Hebr. אָן saepe denotat *an*. *Ἀποκαθίσταναι* h. l. non est *instaurare*, rem in pristinum ac meliorem statum restituere, quae notio locum haberet, si τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραὴλ dictum esset. Iam vero cum Dativo constructum notat, *reddere, pristino Domino restituere*. Non dum intellegebant tum Apostoli, quale futurum esset regnum Messiae. Expectabant autem restitutionem regni Israelitici collapsi, et per Romanos paene erepti Iudaeis, *αὐτονομίαν* et imperium in alias gentes, quale Davidis et Salomonis fuerat temporibus. Putabant fortassis coniunctum iri regnum Christi spirituale cum singulari Iudaeorum praerogativa, ita ut republica eorum in statum pristinum restituta, et perdurante legis Leviticae observatione, gentiles, qui Christo regi nomen dare vellent, Iudaismum antea amplecti cogerentur.

7. *Ὁυχ ὑμῶν ἐξουία*) *Non est vestrum scire, quae tempora vel opportunitates Pater his rebus gerendis ex sua ipsiusmet potestate (suo arbitrio) destinaverit.* *Καὶρὸς* occasionem, opportunitatem denotat, quae moram plerumque non patitur, quam adeoque ut *spatium*
bre-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. I. 11

brevius ut articulum temporis Graeci considerant. Definit voces Hippocrates initio praeeptionum Sect. I, Τίθεσθαι h. l. est constituere, determinare. Demosth. adv. Phaenip. Quum saepe legibus trigesima dies praefinita sit, ἰστέραν ἡμῖν αὐτοῖς συγχωρήσαντες; ἰδέμεθα, aliam inter nos ipsos paciscentes constituimus. Ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ex propria potestate. Sic Matth. XXI, 23. et saepe in locis parallelis. Sensus igitur est: Deum ex propria potestate certa rerum omnium constituisse tempora, et in iis decernendis nemine adiutore et consiliario usum esse; non decere igitur, ut homines nimis solliciti et curiose illa rimentur, quae revelare illis divinae nondum placeret sapientiae. Non respondet Christus ad propositam quaestionem; nam, (inquit Chrysostomus,) διδασκαλία τὰτοῦ ἐστὶ μὴ ἂ βλάττωι ὁ μαθητὴς. ἀλλ' ἂ συμφέρει μαθεῖν, διδάσκειν. Spiritum, inquit, accipietis. Tunc videbitis quid sit eventurum; evanescet vestra spes.

8. Ἀλλὰ — ἰφ' ὑμῶν) Sed accipietis dotes Spiritus sancti, in vos demissi. Δύναμις h. l. significat dotes necessarias ad negotium docendi, et gerendum munus Apostolicum. Ἐπέρχεσθαι ἐπὶ τινὰ metaphorice dicitur id, cuius vis et virtus se in aliquo exferit et operatur, seu, quo aliquis imbuitur et instruitur. Ἐστὸς μοι μάρτυρες, doctrinam, religionem meam propagabitis. Nam μαρτυρεῖν saepe esse docere, notum est. ὥς ἐσχατὴ (πέρατος) τῆς γῆς, per totum orbem, inter omnes gentes.

9. Καὶ νεφέλῃ ὑπέλαβεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐφθαλμῶν αὐτῶν) Ὑπολαμβάνειν alias est suscipere; hoc loco vero notat abripere, subducere, ὑφαρπάζειν. Adhibetur haec vox de rebus, quae venti fluctusve abripiunt. Eu-

sebius, scriptor Ionicus, apud Stobaeum Serm. 6. ὅτε
 νῆα ἀνεμοὶ ὑπολαβόντες, τῇ καὶ τῇ φορέοντες συγκλονέ-
 σι, quemadmodum venti navem abreptam huc illuc
 ferentes conquassant. Vide annotata ad Marc. XVI, 19.
 et Luc. XXIV, 51. D. CHRISTORH. FRÉD. AMMON (in
 novis opusc. theol. Goett. 1803. Commentatione 3. Ad-
 scensus J. Chr. in coelum historia bibl.) iam inde a iactis
 christianae religionis fundamentis duas in ecclesia de ascen-
 sione Iesu Christi in coelum obtinuisse sententias putat:
 unam, quae in fide simplici abitus Christi ad gloriam coe-
 lestem subsisteret; alteram, quae fidem istam ornaret co-
 loribus, variisque traditionibus, oculos et imaginationem
 in fidei illius societatem adscisceret; (p. 54.) Marcus et
 Lucas obtemperaverunt hac in re, (ut ipse putat p. 47.)
 Christianorum ex Iudaeis ingenio, Midraschici Messiae ven-
 turi receptionem coelestem prope Bethaniam in monte olea-
 rum eventuram esse, dudum vaticiniis V. T. portendi sibi
 persuasum habebant. Vid. loca ab eo citata.

10. Ἄνδρες δύο) Ignota fuisse hos viros Apostolis,
 per se patet. Plerique igitur angelos fuisse censent. Si hoc
 est, meronymice dicuntur ἄνδρες δύο, duobus viris candi-
 datis sive albatis similes. Sed nulla nos cogit necessitas, ut
 angelos fuisse statuamus; nam candidis vestibus uti sole-
 bant et Orientales et Iudaei, in primis Sacerdotes, et Ro-
 mani, et verisimile est, etiam inter Sacerdotes fuisse, qui
 Iesum pro Messia haberent. Act. VI, 7. Vid. D. GOTTLIEB
 SCHLEGEL *Pragmatische Betrachtung über die Rede*
zweyer Freunde Iesu in weissen Kleidern bey seiner
Himmelfahrt, in HENKEL *Neuem Magazin für Religions-*
philosophie etc. Tom. IV. p. 277. sqq.

IN ACTA APOSTOLORUM CAP. I. 13

11. Οὕτως ἔλυσται) Sic, ut oculis conspici possit, *veniet*, ad iudicium universale. Ut hoc certum est, eum abiisse, sic certum est, eum reverfurum esse, vel: tam gloriose, tanta cum maiestate, quanta cum maiestate abiit.

12. Σαββάτε ἔχον ὁδόν) ἔχον pro ἀπείχον, ut adeo olivetum, et in specie locus, ubi Christus in coelum sublatus est, Sabbati itinere ab urbe remotum fuisse dicatur. *Iter Sabbati* plerique Iudaei definiunt bis mille ulnis, i. e. mille passibus: nam passus duplex ulna. Syr. *septem circiter stadiis*.

13. Ἐς τὸ ὑπερῶν) Ὑπερῶα, intellecto οὐκίματα, *superiores aedium* denotant *partes, superiora coenacula* cum Plauto diceres Amphitr. Act. III. Sc. I, v. 3. Opoponuntur ἀπίπεδα. Attici, ut Auctor est Moeris, δῆρος dicunt. B. Krebsius, quem Mosche alii que sequuntur, per τὸ ὑπερῶν intelligit *cellam superiorem in templo Hierosolymitano*, quae κατ' ἐξοχὴν appellata sit ὑπερῶν. Haec fuit etiam sententia Ludovici de Dieu, a qua Campeg. Vitringa (de Synagoga vetere p. 152. f.) non alienus fuit. Hoc ὑπερῶν Iosephus Ant. XI. 5. 4. ita describit, ut locum subdivivalem fuisse, ibique homines congregari solitos, ostendat. Cf. A. VIII, 3, 3. Hanc sententiam confirmare videtur, quod infra dicitur, Apostolos una cum fidelibus semper fuisse in templo; et dilucide locus Luc. XXIV, 53. ubi Apostoli, Iesu in coelum sublato, Hierosolymas reversi, semper in templo fuisse dicuntur. Nihil tamen obstat communi sententiae, quae hoc ὑπερῶν in domo privata aliqua fuisse contendit; nec locus c. II, 41. repugnat, ut infra docebimus. Cf. Michaelēm ad h. l. qui
ὑπε-

ἄρεσθον, de quo hic sermo, comparat cum Arabum *Alija*. Erat consuetudo Iudaeorum, ut, si vacare vellent religioni, precari, seriis meditationibus rerum divinarum incumbere, aut cum aliis de lege divina colloqui, et de eius sensibus disputare, in summum conclave se conferrent. De hoc Iudaeorum more vjd. *Campeg. Vitringa* de Synag. vet. p. 145. sq. Igitur in summo illo conclavi Apostoli convenire solebant pietatis exercendae causa. Ἰσδάς Ἰανὰβη sc. *frater*. Alioqui idem Thaddaeus et Lebbaeus dicitur. Matth. X, 3. Marc. III, 18.

14. Οὗτοι — προσευχῇ καὶ τῇ δέήσει) *Hi omnes assidue preces faciebant*. Προσευχῇ et δέησις sunt Synonyma, nec est discrimen quaerendum in his duobus verbis. Verba καὶ δέησις defunt in codd. nonnullis, versiculis, et Patrum Scriptis. Προσκαρτερεῖν πράγματι τινὶ est non *fatigari*, *assidue versari in negotio aliquo*. Σὺν γυναῖξι, *cum mulieribus*. Non intelligendae sunt uxores Apostolorum, alioqui addendum fuisset αὐτῶν, sed *mulieres*, quae etiam ad sepulcrum Christi fuerunt. Ἀδελφοί sunt in universum cognati.

15. Ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις) *Per eosdem hos dies*, nimirum interiectos inter diem, quo in coelum Christus ascenderat, et Pentecostes habentem nomen. Ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν) *Discipuli Christi vocantur*: 1) Duodecim Apostoli. 2) Qui Iesu adhaeserant eumque comitati erant. 3) Omnes cultores Iesu, posthac Christiani vocati. H. l. generalis significatus obtinet. ὄχλος ὀνομάτων) Nomina dicere pro *hominibus*, receptum fuisse inter Iudaeos loquendi genus, ex Apocal. III, 4. XI, 13. aliisque locis ap-

IN ACTA APOSTOLORUM CAP. II. 15

apparet. Sed et Latini ita loquuntur. OVIDIUS A. II. 1. 35. *Heroum clara valete nomina.* STATIUS Theb. VI. 373. *Quisnam iste duos, fidissima Phoebo nomina commisit Deus in discrimina reges? ἐπὶ τὸ αὐτὸ) in uno eodemque loco, intellecta voce χωρὶς, Vid. Lamb. Bosius in Ellipsi. Gr.*

16. Ἀνδρες — τὸν Ἰησοῦν) *Carissimi, debebat eventu comprobari quod scriptum est, et quod praedixit Spiritus S. per Davidem de Iuda, qui fuit dux eorum, qui Iesum comprehenderunt. Loca Psalmorum, ad quae respicit Petrus, infra v. 20. afferuntur.*

17. Ὅτι — διακονίας ταύτης) *Scilicet annumeratus fuerat ille nobis, et acceperat ministerium hoc. Incipit nunc Petrus uberius mentem explicare. Sors ministerii, i. e. ministerium. Κλήρος, sors, transfertur quoque ad ea, quae cuique obtingunt, et in sacris litteris divini muneris participationem indicat; ut hoc loco: Sortitum fuisse Iudam, Petrus ait, Idem ministerii munus, quum Apostoli electi fuerint a Iesu. Vid. Io. Ern. Imman. Walchii dissert. de munere Apostolico, κλήρος τῆς διακονίας, in dissert. in Acta Apostolorum, quibus multa antiquitatis sacrae et profanae capita explicantur atque illustrentur. Vol. I. dissert. I.*

18. Videntur comm. 18. et 19. continere in parenthesi non Petri, sed Lucae verba; narrantis, quid tandem evaserit Iudas. Non opus erat, ut Petrus ipse haec enarraret; nam iis ad quae verba faciebat, haec omnia iam nota erant et perspecta. Saltem versio vocabuli ἀναλαμβάνει in sermonem graecum est a Luca in gratiam lectorum

rum facta. ἔτος μὲν τοῦ πᾶσι δίκαιος) sensus est: Is mercede iniusta occasionem praebeuit emendi agri. Iudas enim sibi non emit agrum, & abiecit potius pecuniam in templum. Iudaei autem pro illa pecunia emerunt agrum. Ergo non inhaerendum est verbis, sed ex ipsa historia explicandus est locus. Vid. Matth. XXVII, 16, 7. πρηνὴς γενόμενος) Praeceptus factus. Sic Iosephus de B. I. L. VII. c. 5. de Sabino quodam milite Romano, qui culmen murorum Hierosolymae iam conscenderat, dicit, καὶ πτώσας πρὸς τινὰ πέτραν πρηνὴς ἐπ' αὐτῆς μετὰ μεγίστου ψόφου κατέπεσεν, ad lapidem quendam allisus praecipuus super illo cum maximo crepitu decidit, Cf. Sep. IV, 19. 3. Maccab. VI, 23. ἐλάκησε μέσος) Ruptus est medius, disruptus est, cum crepitu quodam diffiliit. Glossarium: *dis-siluit*, ἐλάκησεν, ἰσθμῶν. Cf. annotata ad Matth. XXVII, 5. Tota haec res sic cogitanda esse videtur: Finit Iudas vitam suspendio. Postquam vero aliquamdiu pependerit, rupto laqueo, praecipitatus est humum, et ruptus venter sic ut intestina effunderentur. Alii, ut *Grotius*, et *Iac. Perizonius* existimabant, Iudam moerore et melancholia correptum ascendisse domum, aut alium locum editum et celsum, et inde se praecipitasse, et hoc esse illud: πρηνὴς γενόμενος.

19. Καὶ γνώσων ἐγένετο) Id, quod Iudae evenerat. ἀνελθόμενος πρὸς Ἱερη, quomodo hic scribit Syrus. Hierosolymitana eius temporis lingua prope ad Syriacam accedebat. *Ager sanguinis*, vel *ager caedis*, *Mordacker*, quia pecunia pro proditiōe Iesu soluta emus erat.

20. Γέγραπται — ἡ θοὴ ἔσθρος) Haec duo loca exant P. LXIX, 26. CLX, 9. Mala imprecatur Davidēs ini-

inimicis suis et regni Israelitici, atque adeo Messiae. Prioris loci sensus est: *Fiat illius palatium (domicilium) desertum, neque sit qui in eo habitet.* Ἡ ἐπαυλις, villa, casa rustica. Sed hebraicus textus habet דאָרף, quod potius palatium vel quodvis domicilium significat. Alterius loci sensus est: *Munus eius accipiat alius.* Nam ἐπισκοπή, hebr. מַנְכֶּסֶת est praefectura, munus.

Si haec de Davidis inimicis intelliguntur, omnia sumi possunt ad verbum. Multa nempe mala imprecatur Davides hostibus suis, et inter alia etiam haec, ut palatia vel domicilia eorum desolentur, et munera eorum alii accipiant. Utrumque locum Petrus a Davide et hostibus eius, ad Messiam et inimicos Messiae, nominatim ad Iudam transfert, propter manifestam similitudinem. Sed de Iuda hi loci ad verbum intelligi non possunt. Unde enim constat, domicilium Iudae mortui desertum et incultum fuisse? Est igitur deserta domus effigies interitus, aut si dialectice dicas, pars aut species interitus, et in his verbis ad Iudam relatis, in universum hoc inest: *Utinam intereat!* Petrus nempe ex longo carmine dirarum unam decerpit imprecationem, non quo haec una potissimum syllabatim spectanda sit, sed ut doceatur, ad quem illae omnes dirae referri possint aut debeant. Nec inest in verbis Psalmorum proprie vaticinium, quod ad Iudam solum pertineat; sed hoc tantum vult Petrus? *Quod in libro Psalmorum scriptum est, fore ut impii, in primis inimici Messiae male pereant, id etiam evenit Iudae.* Hic sensus consilio Petrinae orationis congruit. Nam (Id quod Petrus voluit docere) si Iudas interit, opus est eius successore. Sed si locus ad verbum capia-

tur, non valet conclusio: Quia domus Iudae deserta est, opus est eius successore. Simili modo Paulus illud dirarum carmen omnino ad Iudaeos pertinere dicit. Rom. XI, 9. Vid. D. SAM. FR. NATH. MORI disert. *de discrimine sensus et significationis*, p. 91. seqq. dissertationum Theologicar. et Philologicarum.

21. 22. Oportet igitur unum eorum, qui nobiscum versati sunt per omne illud tempus, quo Dominus apud nos fuit, initio facto inde a baptismo Iohannis, ad eum diem, quo sublatus est, testem fieri nobiscum resurrectionis eius. Construe: *οὗτος ἐν ἑνὶ τῶν ἀνδρῶν* — *γενέσθαι σὺν ἡμῖν*. *Τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν* Supple *ἐκ*. Ex iis, qui nobiscum versati sunt, five qui fuerunt in nostro coetu, toto eo tempore, quo *ἔειπεν* *ἀφ' ἡμῶν* καὶ *ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμῶν*, coram nobis vixit. Est enim haec periphrasis, significans utrum familiaris consuetudinis. *ἀρχαῖος* — *ἀνεληφθῆναι ἀφ' ἡμῶν*, i. e. ab initio usque ad finem muneris eius. *ἀπὸ τοῦ βαπτισματος Ἰωάννου*, ex quo ab Iohanne fuit baptizatus. Id enim initium ei fuit auspiciandi muneris. Versati autem erant cum Iesu non tantum duodecim Apostoli, sed et 70. discipuli.

23. Καὶ ἔστησαν — *Ματθαίον*) Ἰσημί h. l. metaphoricè est *sisto*, *propono eligendos*, *ich bringe in Vorschlag*. Verisimile est hos duos, *Iosephum* et *Matthiam*, fuisse e numero LXX. discipulorum, quos Iesus secum habuit, et quos interdum dimisit per Palaestinam, docendi causa, ut legimus Luc. X. *Barsabas* videtur familiae cognomen fuisse, *filius alicuius Sabae*; *Iusti* cognomen autem Iosephus nactus esse videtur propter indolem et mores.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. I. 19

24. Καρδιογνώστα) Cui sunt omnium hominum animi noti, qui omnium indolem, sentiendi cogitandique rationem habet perspectam, qui Deus est solus. Homines autem saepenumero externa specie falluntur.

25. Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποσολῆς) *Ut accipiat munus hoc Apostolicum.* Κλῆρον τῆς διακονίας habuimus supra v. 17. hic additur ἀποσολῆς, nimirum ἐν διὰ δυοῖν, pro ἀποσολικῆς. ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας) *Unde decessit, vel excidit Iudas.* Cuius officii defector fuit Iudas. Νῦν. πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον) *Variae sunt interpretum sententiae de loci huius sensu. Petrus Heucheni*us explicat de abitu Iudae in domum suam ad mercaturam faciendam, vel ad alia negotia suscipienda. Sic 1 Macc. XI, 38. *Demetrius* dicitur permisisse militibus suis, ut quisque rediret εἰς τὸν ἴδιον τόπον. Huic affinis est *Krebsii* sententia, qui putat haec verba explicanda esse ex notissima illa loquendi ratione, *quo homines ad suum quisque locum*, h. e. domum, abiisse dicuntur; adeo ut idem sit, quod *ex loco aliquo recedere*, s. ab hominibus, quibuscum fueris, secedere. Sensus igitur esset: *Iudas secessit a nobis, munere Apostolatus relicto.* Communior interpretatio est, *Iudam ad inferos abiisse.* In locum proprium i. e. qui ipsi melius conveniebat, quam Apostolica functio. *Ignatius* ad Magnes. 5. ἐπεὶ ἔν τελος τὰ πράγματα ἔχει, ἐκτίσεται τὰ δύο, οὐκ ὁ τε θάνατος, καὶ ἡ ζωὴ, καὶ ἕκαστος εἰς τὸν ἴδιον τόπον μέλλει χωρῆν. *Baal turim* in Num. XX V, 23. *Balaam* ivit in locum suum, i. e. in gehennam. De mortuorum sede ὁ τόπος usurpatur Eccl. III, 20. c. VI, 6. Quicquid sit, sensus omnino esse videtur: Iudas eo

venit, ubi iustam accipiet mercedem. Alii hanc phrasin de successore Iudae explicant, ita ut infin. pendeat a verbo λαβεῖν, et vertendum sit, ut abeat ad locum suum ut locum suum occupet.

26. Ἐδωκαν κλήρας αὐτῶν) Iecerunt sortes : Modus nobis ignotus est. Veteres solitos esse conicere tabulas in urnam aliquam, in quibus tabulis nomina erant scripta, docet FABRICIUS in Bibl. Antiq. pag. 469. Tum verba ἔπεσεν ὁ κλήρος vertenda sunt: exiit sors. Moshemius per κλήρας intellexit suffragia. Cui sententiae repugnat, quod statim sequitur ἔπεσεν ὁ κλήρος, quod non potest verti: suffragium cecidit. συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἑνδεκα ἀποστόλων) Communi sententia adiunctus est ad undecim Apostolos, i. e. coopratatus. Verbum ductum est a nomine ψηφος, seu ψηφίς, quo calculus seu lapillus significatur. Nam calculis coniectis sententiae olim sive suffragia declarabantur.

CAP. II.

1. Καὶ ἐν τῇ συμπληρῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς) Quum advenisset dies pentecostes. Verba haec ita esse vertenda, res ipsa et loci paralleli Luc. I, 57. II, 21. cet. satis docent. Τῆς πεντηκοστῆς, sc. ἡμέρας post festum Paschatis. Quod apud Hebraeos dicebatur festum hebdomadum, id a Iudaeis inter Graecos versantibus appellatum est Festum πεντηκοστῆς, diei quinquagesimi a Paschate. Iosephus Antiq. XII, 16. Πεντηκοστὴ ἡμέρα μετὰ τὴν τῆ πάσχατος, ἑορτὴ ἦν μία τῶν πρώτων παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. Die pentecostis prima lex data fuit Iudaeis in deserto; nunc vero doctrina Christi Hierosolymis in maxima

xima omnium nationum frequentia solenniter promulgata fuit. Praeterea festi tempore haec fieri oportebat ideo, ut, qui cruci Iesu adfuerant, iidem haec quoque spectarent. Ἀπαντες, non tantum duodecim Apostoli, sed etiam caeteri homines, numero centum ac viginti, c. 1, 15. ὁμοθυμαδόν) Significat animorum studiorumque conjunctionem. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ, sc. δειγμα. Hesychius explicat: ὁμοῦ, εἰς τὸν αὐτὸν τόπον.

2. Καὶ ἐγένετο — καθήμενοι) Et repente ex aëre ortus est sonus veluti ruentis venti, qui (sonus) totam domum, ubi commorabantur, replevit. Verbum φεῖσθαι ad violentum, quo venti moventur, impetum notandum adhiberi solet. Aelian. hist. anim. L. VII, c. 24. In Bosphoro Thracio, ἐπιδὼν τὸ πνεῦμα βλαίον ἐκφέρεται, quum ventus ingruit violentus. ἦχος, infra comm. 6. Φωνή, qua voce LXX. saepe utuntur pro hebr. לֵךְ, quum de tonitruo fermo est. Vid. Exod. IX, 25. 28. cap. XX, 18. Apoc. XI, 19. Sonitus ille, tonitruum similis, signum fuit praesentiae divinae, adventumque Spiritus S. in Apostolos illabentis portendit. Tale quid narratur Iosepho Antiq. VIII, 4. 1. Καὶ ἐπλήρωσαν ὅλον τὸν οἶκον, ὃ ἦσαν καθήμενοι) Krebsius τὸν οἶκον h. l. non de domo aliqua privata, sed de oeco s. conclavi, quod in templo fuerit, intelligendum esse existimat. Nec sine ratione. Constat enim, festo Pentecostes, illa diei parte, hora nempe tertia (v. 15.) solemnissima nempe omnium hora precandi, unumquemque sacris publicis interesse debuisse, nec sine impietatis nota abesse potuisse, ut ex Thalmudistis docet Capellus in Spicil. observatt. ad h. l. ut alia taceam. Οἶκος autem, s. latine oecus, nihil aliud est, quam quod

nos dicimus *ein Saal*. Tales autem oecos in templo Hierosolymitano triginta fuisse, testis est *Iosephus* Ant. VIII, 3. 2. Huic sententiae obstare videtur hoc, quod Apostoli sine concessione peculiari magistratus Iudaici *oecum templi* vix occupare potuissent. Tale quid autem concessisse Iudaeos discipulis Christi, sibi exosis, non est credibile. Videtur igitur intelligi *domus*, ubi commorabantur tum Apostoli. Verbum *καθῆσθαι* h. l. *commorari* significat. Demosthenes de corona: *Boni isti legati, καθῆντα ἐν Μακεδονίᾳ τρεῖς ὅλως μῆνας, per tres integros menses in Macedonia commorati sunt.*

3. Καὶ ὥφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλώσσαι ὡσεὶ πυρὸς) *Et visae sunt illis divisae quasi flammulae ignis.* Nam γλώσσαι haud dubie ex usu Hebraismi, ignis flammulae dicuntur, Iesaiæ exemplo, qui c. V, 24. talem ignis particulam *שן יושף*, γλώσσαν πυρὸς dixit. *Linguae* igitur, sunt partes illis similes, ut occulte simul ad miraculum sic alludatur. Flammulae igneae quae illis apparuerunt, dicuntur *διαμεριζόμεναι*, (in Medio) discursitantes in illo conclavi modo huc, modo illuc. *ἐκάθισέ δὲ ἐφ' ἓνα θῆκασον αὐτῶν*) Referendum est hoc ad τὸ πῦρ, ac si dicat: καὶ ὥφθησαν αὐτοῖς ὡσεὶ διαμεριζόμεναι γλώσσαι πυρὸς, ἐφ' ἑκάστῳ αὐτῶν καθήμεναι. Res cogitari potest sic, ut dicamus, flammulas illas ab initio discursitasse in conclavi, postea vero super Apostolis tremulo motu haesisse, non discursitasse in domo. Describit Lucas v. 2. 3. phaenomenon adspectabile, sed non definit, an fuerit simpliciter procella cum tonitribus, an vero peculiaris Dei operatio s. miraculum? Hoc autem facile intelligitur, simile fuisse hoc phaenomenon procellae et fulminibus. Illustris EICHHORNIIUS (in der Allgem.

Algern. Biblioth. der bibl. Litteratur, Tom. III. pag. 232. ff.) non agnoscit *phaenomenon* aliquod externum, sed verbis nostris *animi impetum*, et afflatum quendam, enthusiasmum, more Rabbinico significari censet. Illustrationis causa affert similia exempla ex Rabbinorum libris, e. c. *Schir Haschirim rabba* fol. 10. 2. et *Midrasch Ruth rabba*, fol. 42. 1. „Eo tempore, quo viri docti student in lege, et inde ad Prophetas et Hagiographos pergunt, ignis circa ipsos flammavit, et verba ipsos exhilararunt, eo modo, quo idem in promulgatione Sinaitica factum est, etc.” Sed vide, quae contra monuit Ven. STORRIUS, in dissert. exeg. in libror. N. T. historicor. aliquod loca, P. II. pag. 73. sq. Verissimilior nobis esse videtur *Michaelis* sententia, qui electreas scintillas visas esse existimat, quae alias etiam conspiciuntur, et hominibus insidere, nec tamen urere solent. Conferre iubet *Virgil.* Aen. Lib. II, v. 680—691. IO. GOTTFR. LACKEMACHER in *Commentatione de linguis inter Apostolos distributis*, (in Observatt. eius Philologicis Helmst. 1725,) cuius summam exhibuit GOTTL. IMMAN. DINDORF, (in Auctario ad C. MORI versionem et explicationem Actuum Apost. P. II. p. V. sq.) hoc etiam commate *γλῶσσαι* manifeste *dialectos* esse statuit, ut v. 4. et 11. nec apparere, cur interpretes huius vocabuli significationem, quae his adhuc in sequentibus occurrat, deferendam putent. Intelligendas igitur esse *dialectos* in Apostolorum coetu distributas. Ex eius igitur sententia pronomen *αὐτοῖς* referendum est ad participium *διαμεριζόμεναι* vertique possunt inter eos, ut haec esset constructio: ὡφθῆσαν γλῶσσαι διαμεριζόμεναι αὐτοῖς, observatum fuit linguas inter eos distribui, eodem modo Matth.

XXVII, 35. Luc. XXII, 7. aliisque locis. Vocabulis *ὡσεὶ πυρὸς*, ad quae proxime praecedens *γλώσσαι* repetendum est, comparatio exprimitur, qua dialectorum, quibus Apostoli tunc usi sunt, vel sermonum potius ab iis habitorum vehementia ingens cum igne confertur, quo Iesu *ὡσεὶ* Matth. III, 16. usurpatur. Igitur *γλώσσαι ὡσεὶ (γλώσσαι) πυρὸς* sunt sermones igni similes, i. e. affectum spirantes animi vehementi gaudio plenissimi, et incredibili studio immensa Dei beneficia celebrandi flagrant, v. 11. Credibile est, Lucam eo consilio donum Spiritus S. igni assimilasse, ut tacite simul significaret, nunc illud, quod Ioannes Matth. III, 11. praedixisset, evenisse. Postremo verba *ἐκείσε τὸ εἶδος ἑαυτοῦ αὐτῶν* sic vertit LACKEMACHER: *Siquidem consedit super unumquemque eorum, Spiritus S.*, quod subiectum ex sequentibus hic supplendum censet, usum autem esse Lucam phrasi Iudaeis familiari, qui de homine Spiritus sancti donis imbuti dicere solerent: *habitat super eum Spiritus S.* Quare locum integrum sic interpretatur: *Animaduersum fuit linguas inter eos distribui, aut observatum in illis a spectatoribus, ab ipsis etiam Apostolis fuit, quod linguae s. dialecti peregrinae, quae in ore ipsorum quasi quaedam faces essent, inter ipsos dissiparentur.*

4. Καὶ ἐπλήσθησαν — ἀποφθεγγεσθαι) *Et omnes impetu quodam divino acti coeperunt linguis exteris loqui, prouti facultas ipsis Deo operante concessa erat.* De varia significatione vocis *πνεύματος ἁγίου* vide notata ad Matth. III, 16. IV, 1. Sed quaeritur: quo sensu hic accipienda sit phrasis *ἐπλήσθησαν πνεύματος ἁγίου*; De persona

sona Spiritus sancti nemo facile cogitaverit. Quomodo enim Spiritus sanctus, omnipraefens, modo locali animos hominum occupare dici poterit? Igitur *repleri spiritu sancto* erit, operante et adiuvante Deo aliquid agere, animo magno et forti aggredi et facere, quod consuetas hominum vires superat. *Sie geriethen in Begeisterung, fühlten sich ausserordentlich gestärkt zu reden in fremden Sprachen.* λαλεῖν ἐτέροις γλώσσαις, loqui perigrinis linguis. Alia lingua est, quae mihi non est vernacula. Apostolorum igitur quisque locutus est lingua, quae ipsi non erat vernacula. Hoc per se clarum est. HERDERUS tamen (*Von der Gabe der Sprachen am ersten christlichen Pfingstfeste*, Rigae 1794.) statuit: γλώσση λαλεῖν esse animo commoto loqui (begeistert sprechen,) γλώσσαις λαλεῖν, ἀποφθέγγεσθαι, magno entusiasmo repletum loqui (viel begeistert sprechen;) σταῖραις, καιναῖς γλώσσαις λαλεῖν, nova vaticinia atque oracula eorumque explicationem proferre; ἰδια διαλέκτῳ λαλεῖν ista oracula atque vaticinia atque hymnos ita proferre, ut qui ea audiat, se abreptum sentiat, atque suam ipsius explicationem, suas spes in illis animadvertat, (*jene Goettersprüche, Weissagungen und Lobgesänge also vorbringen, daß der Hörende begeistert, sich hingerissen fühlt, und seine eigne Hoffnungen in ihnen richtig wahrnimmt.*) Sed haec explicatio nec genio linguae nec contextui convenire videtur. Ergo omnino variae dialecti intelligendae esse videntur.

Addiderunt olim ~~omnes~~ fere interpretes, Apostolos nunquam antea didicisse has linguas. Sequeretur igitur infusum esse iis habitum novas ipsisque antea inauditas

voces preferendi, iisque cogitationes animique sensus exprimendi. Quam hoc sit difficile cogitatu, nemo non videt. Nec uspiam relatum legimus, linguas istas peregrinas Apostolis antea plane ignotas fuisse. Lucas enim inter linguas peregrinas, quibus locutos esse Apostolos dicit, refert etiam dialectum chaldaico-Syriacam, quae in *Iudaea* usitata erat, ut et linguam graecam et latinam, (v. 9. 10.) Constat autem, dialectum Galilaeam, quae erat vernacula Apostolis, non multum diversam fuisse a dialecto Iudaeorum Iudaeam inhabitantium, (Matth. XXVI, 73.) usos esse Apostolos versione graeca Alexandrina, adeoque huius linguae non fuisse ignaros, nec linguam latinam plane ignotam esse potuisse Iudaeis Palaestinen-sibus, audientibus Romanos, non tantum Hierosolymis sed in aliis etiam urbibus sua utentes lingua. Quod ad alias, e. c. Persarum et Aegyptiorum linguas attinet, inusitatae quidem illae erant in Palaestina, non tamen prorsus ignotae. Constat enim magnam Iudaeorum multitudinem ex omnibus fere provinciis orbis terrarum non tantum festorum causa ad breve tempus venisse Hierosolyma, sed multos etiam studiorum causa adiisse hanc urbem, adeoque suas sibi habuisse synagogas, (infra c. VI, 9.) Ergo non omnino defuit occasio unius vel alterius peregrinae linguae notitiam aliquam sibi comparandi Iudaeis Palaestinen-sibus. Iam non dicit Lucas, unumquemque Apostolorum omnibus illis peregrinis linguis esse locutos, sed res ipsa docet, uni hac, alteri illa lingua loqui contigisse. Quodsi hoc sumimus, non adeo difficile fuisse videtur Apostolis ex usu et consuetudine cum exteris Iudaeis sibi familiarem reddere unam vel alteram linguam peregrinam. Saltem propriis etiam studiis eorum, qui pe-

peregrinis linguis utebantur, aliquid tribuendum esse, verosimile sit ex locis 1 Cor. XII. et XIV. ubi Paulus Christianos iubet *studere* donis illis, *ζηλεῖν τὰ χαρίσματα*, 1 Cor. XII, 31. XIV, 1. 12. Divini aliquid, et consuetas humanas vires superans in hac re fuisse, equidem nullus dubito. Scribit enim Lucas, Apostolos *plenos Spiritu*, i. e. magna fiducia a Deo excitata (infra c. IV, 31.) *locutos esse καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδε αὐτοῖς ἀποφθεγγεσθαι*, prouti *Deus pro sua potentia singulis vim huius vel alius linguae loquendae tribuerit*. Sed operatio et auxilium Dei usum virium naturalium non excludit. Ergo loquendi usui Sacrae scripturae et sanae rationis principiis convenientissimum esse videtur, si dicamus, unumquemque Apostolorum usu et consuetudine cum Iudaeis exteris, Hierosolymis et in aliis locis Palaestinae versantibus, comparasse sibi aliquam, licet valde imperfectam unius vel alius linguae cognitionem, die Pentecostae autem eos primum esse auctos uti facultate ista, adeo ut peregrinis linguis laudes Dei celebrarent, et de rebus divinis promte differerent, (nam *λαλεῖν* saepissime esse *docere, de religione disserere*, omnibus constat,) (v. 11.) quod antea nunquam ausi fuerant. Hoc omnino erat opus Dei, animos eorum excitantis et corroborantis ad ea praestanda, quae vires eorum naturales excedere viderentur. Huic sententiae non repugnat, quod Act. X, 46. XIX, 6. narratur. Non enim dicitur istos homines linguarum peregrinarum, quibus utebantur antea prorsus ignaros fuisse; nec vis miraculi in eo tantum erat, quod linguis peregrinis loquerentur, sed etiam et quidam maxime in eo, quod laudes Dei celebrarent, et de divinis rebus egregie differerent, (*ἐμεγάλυνον τὰς Θεῶν*, c. X, 46. καὶ προσφύγεον

τῶν, cap. XIX, 6.) Alii sumunt, non Apostolos, sed *exteros tantummodo Iudaeos*, qui in numero discipulorum fuerint, (v. 1. 2.) linguis peregrinis usos esse; quod non est de nihilo; nam permultos externos Iudaeos Hierosolyma habitatum concessisse, ex v. 5. patet. I. L. L. NACHTIGALL (Beyträge zur Erläuterung von Apostelgeschichte 2, 4 — 11. in Henkii Promptuar. novo Tom. VI. pag. 113. sqq.) existimat, intelligendas esse diversas dialectos unius eiusdemque linguae, nimirum Syrochaldaicae, vel Aramaeae. Idem fere etiam verisimile visum est LACKEMACHERO, (l. c. ad v. 3.) cui sufficere videntur lingua hebraica cum dialectis cognatis, quarum nemo auditorum fuerit, qui non intelligeret: nulli enim usui fuisset, si Deus barbararum gentium, ad quas Apostoli nunquam perventuri essent, linguas, mentibus eorum infusae fuissent; Deum autem nihil frustra facere. Sed res est incerta.

Non tantum Apostolis, sed reliquis quoque in Christum credentibus concessum fuisse linguarum donum, affirmavit Io. Casp. Santoroccus, Prof. olim Marburg. in Cogitatis de stupendo linguarum miraculo. Marburg. 1718. Suspicati sunt nonnulli, e. c. Salmasius, hoc donum linguarum fuisse momentaneum, ac statim cessasse. Haec opinio non potest probari, si verum est, quod supra sumimus, Apostolos iam antea sibi unam et alteram linguam peregrinam familiarem reddidisse. Anonymus (in den Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Religion, Fascic. 16. pag. 62. sqq.) γλώσσας putat esse *egregias sententias*, laudes, in Deum, doxologias, Psalmorum particulas, precatiunculas, dicta biblica in diversis

is idiomatibus, in Synagogis Hierosolymitanis usitata. Sed exempla huius significationis desiderantur. De fine et utilitate huius doni differuit Ven. STORR i. c. p. 61. Eos qui charisma hoc instar *habitus* fuisse, ut quis posset omnes linguas, quandocunque vellet, docendi causa loqui, sibi persuadent, aliaque assumunt, quae nullis nituntur argumentis, bene refutavit b. ERNESTI in Progr. *de doni linguarum natura*, Lipsiae, 1765.

5. Κατοικῶντες Ἰερουσαλὴν) Verbum κατοικῶν saepe respondet Hebraeo יָרַד, quod et κατοικῶν et παροικῶν verti solet, interdum et διατρίβειν: ac dicitur non tantum de iis, qui alicubi sedem fixerunt, sed etiam de iis, qui urbem aliquam negotiorum causa adeunt, ad tempus aliquod ibi substituri. Hanc notionem hoc quoque loco tenendam esse multi existimant, eosque intelligunt, qui ad pascha, aut ad pentecosten celebrandam Hierosolyma venissent. Sed recte monet WOLFIVS in *curis* ad h. l. nullam adesse praegnantem causam, cur a consueta notione (*habitare*,) sit recedendum. Iudaeis enim idem tunc usu receptum fuisse videtur, quod adhuc a nonnullis eorum fieri consuevit, ut nempe singulari religione ducti, ab exteris regionibus terram Canaan, nominatim Hierosolyma adeant, vitae finem ibi expectaturi. Huius consilii rationes tunc temporis vel maxime inire poterant, quod hoc modo facultatem haberent, perpetuo sacrificia Deo offerendi, quod alibi non licebat, festa solemniora celebrandi, et coram videndi, quid de populo Iudaico, Messiam expectante, ageretur. Eandem sententiam *Michaelis* ad h. l. tuetur. Ab his infra v. 10. distinguuntur οἱ ἐπιδημῶντες Ῥωμαῖοι. ἄνδρες Ἰουδαεῖς.) Est haec saepe denominatio Proselytorum; h. l. autem Iudaei etiam intelli-

guntur. Verte igitur: *Viri religiosi: ἀπὸ παντὸς ἔθνος τῶν ὑπὸ τὸν ἥραν*) i. e. *ex variis nationibus orbis terrarum*. Eodem sensu ὑφ' ἡλίω sive ὑπὸ τὸν ἥλιον passim dicitur; qui loquendi modus exacte respondet Hebraico וְעַל פְּנֵי כָל הָעָם Ecclesi. I, 9. et alibi. Notavit autem huius loci *θερβαλὴν* Theophylactus, et ait, *παντὸς accipiendum ἐπὶ πολλῶν*, de multis.

6. *Γενομένης δὲ τῆς Φωνῆς ταύτης*) *Φωνή* hic idem quod *ἦχος* comm. 2. Matth. XXIV, 31. 1 Cor. XIV, 7.

8. Haec vox non aedes solum, in quibus erant Apostoli, sed urbem implevit. *συνῆλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη*) i. e. *ἐταράχθη, ἐθαύμασεν*, ut recte *Chrysostomus* explicat. Sic *Philo*, de Iacobo audita Iosephi morte pag. 529. *Δ. συγχυθεὶς ὑπὸ τῆς περιπαθήσεως, dolore turbatus*. Hesychius: *συνεχύθη, συνεταράχθη. ὅτι ἦκου ἄς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλέντων αὐτῶν*) Unusquisque audiebat eos loquentes sua lingua, ut ἡ *ἰδίᾳ διάλεκτος*, τῶν ἀκούντων sit, non τῶν λαλέντων. *Διάλεκτος* hic linguam a ceteris omnibus diversam, *ἐτέραν γλῶσσαν* significare potest propter v. 4. nisi potius *γλῶσσα* ibi pro vocabulo *διάλεκτος* posita sit, ut nonnulli existimant. Repete dicta ad comma 4.

7. *Γαλιλαῖσι*, i. e. *indocti*, qui ne ipsi quidem bona dialecto utuntur. Tum temporis valde rarum erat, si quis praeter vernaculam alia peregrina lingua uteretur. Non igitur mirum, si obstupuit multitudo, quod audiret homines plebeios, quales erant Apostoli, exteris loqui linguis. EICHHORNIIUS (1. c. p. 447. f.) nomen Galilaeorum h. l. *sectae* potius, quam *patriae* esse, statuit. Haec sen-

sententia non est nova, sed olim iam a *Io. Edwards* et *Relando* defensa, ut *Wolfius* ad h. l. notat. Quod autem idem Vir doctissimus ceniet, audientes hoc tantum miratos esse, quod Christiani ausi fuissent contra morem receptum Iudaeorum usum peregrinarum linguarum in orationibus sacris permittere, id cum contextu vix conciliari poterit. (Vide quae *Storrius* contra hanc sententiam monuit l. c. pag. 74. ff.) Nexus commatis 7. et 8. aperte docere videtur, auditores hoc fuisse miratos, quod homines plebei, in Galilaea nati et educati, nullis vel itineribus vel literis exculi, alii aliq. peregrino sermone loquerentur.

9. Παῖδοι καὶ Μηδοὶ etc.) i. e. Iudaei, qui inter *Parthos*, *Medos* etc. nati sunt, et inter eos olim habitaverunt. Ἑλαμίται, *Persae*, ab *Elam* quae est provincia Persiae ad sinum Persicum. Vid. Ies. XI, 11. et XXI, 2. *Iudaea* nominatur, quia dialectus Galilaeorum diversa erat a dialecto Iudaeam incolentium. Matth. XXVI, 73. Ἀσία h. l. est ea Asia pars, quae Proconsularis a Romanis dicitur, et in provinciam Romanam erat redacta.

10. Οἱ ἐπιδημῶντες ῥωμαῖοι) Cives Romani, tam nati Iudaei, quam ascitii seu facti ex aliis gentibus. Ἐπιδημῶν significat aliquo in populo praesentem, sicut contra ἀποδημῶν, absentem esse, et infert non *incolatum* perpetuum, sed moram *advenae*, iterum abituri. Προσῆλυτοι, οἱ ἐξ ἐθνῶν προσεληλυθότες s. τῷ θεῷ, a *Suidas* explicat. Vid. not. ad Matth. XXIII, 15.

11. Τὰ μεγάλα τῷ Θεῷ) Opera magna et illustra Dei. Sic Ps. LXXI, 19. Dei נִלְוָה laudantur. Ergo
fen-

sensus est, Apostolos celebraſſe laudibus illuſtria Dei opera, qualia erant reſuſcitatio Chriſti e mortuis, evecſio eius in coelum etc.

12. Ἐξέκυντο — τῷ το εἶναι) Obſtupescabant omnes, et quaerebant inter ſe, ſive diſputabant, quidnam illud ſibi vellet? aut quonam evaſurum eſſet.

13. Ἄλλοι δὲ χλευάζοντες) Alii legunt διαχλευάζοντες. Moto riſu dixerunt. Verbis χλευάζειν et γελᾶν promiſcuae et coniunctim quum alii Scriptores utuntur, tum etiam Philo. Sic de Sacrif. Ab. et Caini. γελῶσι καὶ χλευάζουσιν ἐπιφωῶντες, ταῦτα εἰς αὔριον; rident et cachinantur, reclamantes, in crastinum iſta. ὅτι γλέυκος μεμεστωμένοι εἰσι) Γλέυκος, mustum. Lucas videtur illud muſti genus intelligere, quod Plinius αἰνγλευκος, reliqui ſcriptores generis nomine γλεύκος nuncuparunt. Veteres ſic praeſepararunt, ut contra ſuam naturam, qua, quum fervet, in vinum mutatur, per longum temporis ſpatium integrum et incorruptum ſe conſervaret, atque per totum annum muſtum maneret huiusque iucundum ſaporem retineret. Vid. Io. Ern. Imman. Walchii diſſ. de natura et indole τῷ γλέυκος.

14. Σταθείς — ἑνὸς καὶ) Aut Petrus ſolus locutus eſt, ceteris undecim Apoſtoliſ adſtantibus, et ſermonem comprobantibus; aut Petrus initium fecit dicendi et alii eum ſecuti ſunt. ἐπὶ ᾧ — αὐτοῖς) Clara voce eos allocutus eſt; hanc orationem ad eos habuit. ἐνωπίσθας τοῖς ῥήματά μου) Phraſis helleniſtica, Iob. XXXII, 11. In aures veſtras immittite verba mea. In oratione, quae ſequitur, Petrus removet a ſe ſuisque collegiſ ſuſpicionem ebrie-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. II. 33

ebrietatis, deinde vero ostendit, memorabile Ioelis vaticinium de donis spiritus sancti nunc impleri, et haec omnia Deo ita dirigente fieri ad demonstrandam veritatem, Iesum Nazarenum, nuper crucifixum, esse Messiam.

15. Ἐστὶ — ἡμέρας) Horam diei tertiam e nostra ratione esse circiter nonam antemeridianam, omnes sciunt. Non erat credibile illa diei hora homines ebrios esse. Accedit quod ante finitas preces et oblationes matutinas, i. e. ante horam diei quartam nec cibum nec potum gustare solebant religiosi inter Iudaeos.

16. Τὸ ἐστὶ — ἰσχυλ) Nunc evenit, quod praedixerit Ioel. cap. III, 1. sqq. Sequitur Lucas in huius loci et aliorum productione LXX. interpretes, non tamen ad amissim, verbis interdum mutatis aut transpositis.

17. Ἐν ταῖς ἰσχυαταῖς ἡμέραις) In Hebraeo est פֶּתַח־אֲחֵרִי, quod significat postea; et sic in versione Alexandrina exprimitur. Lucas autem ἐν ταῖς ἰσχυαταῖς ἡμέραις posuit, quae formula interdum in hebraico sermone posthaec significat, veluti Genes. XLIX, 1. Petrus vaticinium Ioelis manifeste ad dies Messiae refert. ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος μου) In textu hebraico simpliciter est: effundam Spiritum meum. Ergo haec Syntaxis, e Spiritu meo, non est urgenda. Sensus est: Cognitione mei uberrima imbuam homines. Effundere, largiter dare. Spiritus divinus, cogitandi ratio menti divinae conformis, uberrima Dei cognitio. Iesaias XI, 2. ἐπὶ πᾶσαν σάρκα) על-כל-בשר, super diversae fortis homines; nam בשר, saepe est homo. προφητεύουσιν) Afflatum divinum sentient. προφητεύειν non semper est futura

praedicere, sed interdum etiam *afflatu divino loqui*, quo ampliore significato h. l. accipienda est haec vox. Nam cultores Dei tempore Apostolorum non praedixerunt futura, saltem rarò hoc fecerunt, sed Deo operante et afflante docuerunt. Petrus refert hoc vaticinium ad rem, quae modo contigerat. Celebraverant autem laudes Dei in omnibus linguis; et hoc etiam est προφητεύειν. Vid. Luc. I, 67. καὶ οἱ νεανίσκοι — ἐνυπνιασθήσονται) *Et iuvenes vestri visa videbunt, et senes vestri per somnia monebuntur*, id rursus est: Diversae aetatis homines inspirante et afflante Deo loquentur. Nam *visa videre, somnia somniare*, sunt species vel exempla divinae operationis in hominibus. Quando Deus in V. T. movit homines per visâ et somnia, agnitum est inde. Deum cum huiusmodi hominibus esse, eosque inspirare. Haec universa notio est huius loci.

18. Καὶ γὰρ — προφητεύουσι) *Atque etiam in servos meos servasque effundam spiritum meum, ut afflatu divino loquantur*. Servi et servae Dei sunt cultores Dei cuiusvis sexus. Sic supra v. 17. filii, senes, iuvenes erant cultores Dei cuiuscunque sexus, aetatis et conditionis. Ergo non differunt haec phrasae. καὶ προφητεύουσι non est in Ioele, sed additum a Luca.

19. 20. Καὶ δώσω — ἐκίφαν) *Sed patrabo mira in coelo et in terra, sanguinem, ignem et fumum; sol in caliginem, luna in sanguinem vertetur, priusquam venerit Domini dies ille illustris. Diem Domini esse ipsum tempus, quo Deus effusus sit Spiritum suum, facile apparet. Ante hoc tempus, inquit Propheta, multa erunt mira et prodigia. Lucas in his duobus commati-*
bus

bus rursus addidit quaedam, quae non sunt in hebr. textu; nempe *ἄνω, σημεῖα, κάτω*, quibus sensus non mutatur. Illud autem ex his levibus mutationibus intelligitur, Lucam hunc locum memoriter allegasse. *Δύναμις τέρατα, patrare mira et res prodigiosas*. Merus Hebraismus. Nunc singulatim mira in coelo et in terra enumerantur. *In terra erunt sanguis et ignis et vapor fumi*. In promptu est intelligi bella, quibus ferro et flamma provinciae vastantur. *Ἀτμίς κάπνη, vapor fumi*, ut versio graeca habet, hebr. *columna fumi*, quum fumus linea recta columnae instar sursum scandit, i. e. *densissimus fumus*. Inest igitur his tribus descriptio crudelium bellorum et cladum. Haec sunt mira in terra. Sequuntur mira in coelo: *Ὁ ἥλιος μετασφάσσει εἰς σκότος*. Hac phrasi Hebraei describere solent vel eclipsin solis, vel spissas nebulas, quando nebulis spissis dies in noctem videtur mutari. *καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα*, sc. *μετασφάσσειται*, luna in sanguinem mutabitur. Est descriptio eclipsios lunaris, ubi nobis apparet luna veluti globus sanguineus. Ex his apparet *τέρατα καὶ σημεῖα* h. l. non esse miracula proprie sic dicta; nam bella non sunt miracula, sed mira, memorabilia, prodigia, portenta. Iam consulenda est historia, an ante hunc diem memorabilem, quo Spiritus sanctus effusus est, fuerint in coelo pariter ac in terra huiusmodi memorabilia eventa. Ac de *cladibus quidem et bellis* res satis est nota. Nam inter Ioeles et Apostolorum tempora Palaestina satis fuit vexata, veluti tempore Maccabaeorum per Syros; tempore Caesaris, Pompeii et Augusti in bellis inter Romanos et Parthos gestis, ubi Palaestina incurfionibus Romanorum et Parthorum valde est vexata. Illud autem quod *de eclipsibus*

etibus solis et lunae dicitur non intelligendum est proprie vel astronomice, sed poetice. Huiusmodi enim phrasibus Prophetæ describere solent tristissima tempora, quia ex opinione hominum pallore solis, spissis nebulis, procellis etc. tristissima eventa indicantur.

21. Καὶ ἔσαι — σωθήσῃ) Sed omnis verus Dei cultor felix et salvus erit. Hebraica phrasie עֲבַדְתָּ אֱלֹהִים וְיָשַׁבְתָּ בְּיָמֶיךָ הַיְּשָׁרִים τὸ ὄνομα κυρίου significat Deum colere, יהוה בשם קרא. Gen. IV, 26. XII, 8. Veri Dei cultores, inquit Propheta, felices sunt et salvi, etiamsi omnia metu et miseriis fuerint plena. Hoc vaticinium habuit eventum in omnibus veris Dei cultoribus, quibuscunque temporibus et locis vixerint. Potuit igitur Petrus illud etiam sue temporis accommodare, hoc sensu: Qui nunc doctrinam Christi suscepit, illi bene erit; Deus ei favebit.

22. 23. Ἄνδρες — ἀνέλητες) Israelitae, audite, quaeso, me porro loquentem! Iesum Nazarenum, virum a Deo comprobatum inter vos miraculis omnis generis, quae Deus per eum patravit inter vos, uti vos ipsi nostis, hunc decreto et voluntate Dei vobis traditum accepistis, manibusque flagitiosis affixum cruci sustulistis. Ostendit Petrus, quomodo nunc acciderit, quod loel praedixerat. Iesus, inquit, quem vos sustulistis, effudit hodie acceptum a Patre Spiritum; et sic evenit, quod Propheta eventurum esse praedixerat. Appelatur autem Iesum ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδοδεγμένον δυνάμει καὶ τέρασι καὶ σημεῖσι, virum a Deo comprobatum miraculis varii generis. Non esse insolens apud opti-

IN ACTA APOSTOLORUM CAP. II 37

optimos quosque auctores ἀπὸ poni loco ὑπὸ, (ut Iac. I, 12.) viri docti dudum probarunt. Ἀποδεδοισγμένον saepe dicitur id, de quo certa extant documenta; quae notio etiam hic locum habet. Nam miraculis a Deo per Iesum patratis demonstratum et comprobatum est Iesum esse legatum divinum, filium Dei et Messiam. Cf. Rom. I, 4. Δυνάμεις, τέρατα καὶ σημεῖα esse varii generis miracula, id satis constat. τῶτον — ἀνελάτε) Hunc certo ac definita consilio Dei vobis traditum interfecistis, cruci eum affigendo per impios, i. e. Romanos. Πρόγνωσις h. l. est consilium, decretum, et idem quod βελή significat. Non enim solum Hebraico verbo פִּקְדוֹן verum etiam Graeco γνώμων, loquendi usu ea significatio attributa est, ut per Metonymiam causae pro effectu denotaret *decernere, statuere*. Hac significatione nihil frequentius est apud Philonem, e. g. in Flacc. ἐγνωκώς ἀνδρώπτε κατηγορεῖν, quum hominem accusare decreveris de Leg. ad Cai. διέγνωκε πλεῖν, decrevit navigare. Ergo non omnino abhorret a Graecae linguae ingenio, in hoc loco πρόγνωσιν denotare *consilium, decretum*. Ἐκδοτον λαβόντες, quum vobis traditum vel proditum in potestatem recepissetis. Ἐκδῶναι unde ἐκδοτός est, significat *tradere* aliquem in alterius potestatem ut serviat, vel ut in vinculis teneatur vel dedere hostibus. Iosephus An. VI, 23, 9. Σάβλος γνωρίσας τὴν Δαυὶδ Φωνήν, καὶ μαθὼν ὅτι λαβὰν αὐτὸν ἔκδοτον ὑπὸ τῷ ἔπνε καὶ τῆς τῶν Φυλακτόντων ἀμελείας ἐν ἀπέκτεινεν. Sautus agnita voce Davidis quod, quum eum a somno, et negligentia custodum proditum, in suam potestatem accepisset, non tamen occiderit. Διαὶ χειρῶν ἀνόμων coniungi potest vel cum ἐκδοτον, ut sensus sit *per manus impiorum vobis*

traditum, vel cum προσήξαντες, ut sensus sit, interfecistis eum cruci affigendo per impios. Hoc praefero; nam Iudaei omnino per impios i. e. per Romanos Iesum interfecerunt. Vocantur autem Romani ἄνομοι, quod Dei legem nullam observarent. Pro χριστῶν nonnulli Codd. habent χριστός, non male: כִּי יֵשׁוּעַ. Προσήξαντες dictum breviter pro προσήξαντες σταυρῶ.

24. "Ὁν ὁ Θεός — ὑπ' αὐτῆς) *Quem Deus ab inferis ita excitavit, ut diluerit vincula mortis (vincula, quibus mors ipsum impeditum tenebat,) quippe quum fieri non posset, ut ab ipsa teneretur.* Sic hunc locum vertit Io. FRID. FICHER in Supplem. ad Ioan. Vorstii Commentatt. de Hebraïsmis N. T. Spec. III. Pro θανάτου alii legunt ἄδης, qua voce significatur locus, in quem omnes manes cogi, communis fuit Iudaeorum opinio. Lectio tamen θανάτου praeferenda esse videtur. Vox ὡδὴν h. l. respondet hebraico חֶבֶל, quod proprie *funem, vinculum* denotat, deinde vero ad *dolores partus et dolores gravissimos* transfertur. 2 Sam. XXII, 6. Ps. XVII, 5. 6. Sed h. l. ὡδὴς *vincula* denotare videntur, quibus etiam verba λύειν atque κρατεῖσθαι optime conveniunt, ad dolores autem transferri non possunt. Varias variorum explanationes verborum חֶבֶל מָוֶת recensuit filius Ern. Frid. Carolus in Scholiis ad h. l. Quicquid sit, contextus docet, Petrum hoc voluisse: Deus Iesum post dolores mortis toleratos in vitam revocavit.

25. Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν) 'Εἰς αὐτὸν plerique interpretantur: *de illo*; nam voculam εἰς pro de, inquirunt, etiam Graeci usurpant, si praepositio haec cum verbis

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. II. 39

bis loquendi iungitur. Xenophon L. I. de fact. et act. Socratis: λέγων δις τοιαύτην τοιάδε, *sequentia de illa dicens*. Plutarch. in Cic. λέγειν ἀεὶ τι καινὸν δις τὸν αὐτὸν. Locus, qui non sequitur, desumptus est e Ps. XVI, 8. ff. Sed quaeritur, an illo carmine sit vaticinium de Messia? Plerique interpretes existimant, in eo loqui Messiam, qui primum in malis, quibus urgeatur, fiduciam suam in Dei benignitate repositam declaret, deinde (v. 4. 5.) Iehovae sacerdotem se esse profiteatur, et denique a Deo se e mortuis resuscitatum, corpusque suum a corruptione servatum iri confidat. Sed fatendum sane est, multa in hoc carmine occurrere, quae non nisi fidiculis adhibitis, (ut v. 1. 4. 5. 6. 10. 11.) ad Christum referre possis. CLERICUS et alii Psalmum nostrum sensu literali, aperto et historico de Davide, mystico autem, allegorico et sublimi de Christo agere arbitrantur; quae interpretandi ratio etiam LOWTHO, DATHIO, GROTIO, aliisque magni nominis viris arrisit. Recentiorum autem interpretum haud pauci negant, Petrum verba huius Psalmi tanquam vaticinium proprie sic dictum allegare voluisse. Vid. ECKERMANN (theol. Beyträge, Fasc. II. p. 98. sqq.) Cf. EICHHORN (allgemeine Biblioth. der biblischen Literatur. Tom. II. pag. 947. sqq. et Tom. III. 920. sqq.) PAULUS, Memorabilien, Fasc. IV. pag. 96. sqq.) BEHN (über die Lehrart Iesu und seiner Apostel. Lub. 1791.) Formulam λέγειν τι δις τινά, ECKERMANNUS statuit, significare in N. T. etiam, verbis uti, quae non proprie quidem de aliquo agant, sed ad illum accommodari possint, ut Eph. V, 32. et Petrum verbis Psalmistae eloqui, quod suis verbis non potuisset tanta cum vi commemorare. — Secutus esse videtur Petrus morem Iudaeorum, qui in ea erant

sententia: Quicquid magnum, eximium, mirabile, de certis quibusdam hominibus in V. T. dictum esset, id multo magis, et sensu maxime proprio valere de Messia. Vid. CHRISTIANI SCHÖETTGENII lib. de Messia, Tom. II. Hor. Hebr. Quod argumentum carminis attinet, vates, in extremo fortunae ac vitae discrimine ardentes ad Iehovam preces fundit, velit eum conservare, periculumque ab ipsius capite propulsare. Certissima spe fretus, se conservatum iri, tanquam perfunctus esset periculis, celebrat divinam benignitatem, quae ipsum beata hac vita ulterius frui sinat. Vid. huius Psalmi interpretes, imprimis MICHAELEM, HUFNAGELIUM, KUINOELIUM, RUPERTI et alios. Προωρώμην — παντός) In Iehovam semper oculos defixos habeo, i. e. semper auxilium ab eo expecto. ἐκ δεξιῶν μὲ ἐστίν) i. e. opitulatur mihi tanquam παραστάτης. Qui nempe ad dextram nostram est, is nobis est propinquus, nobisque opitulari potest. Ἰνα μὴ σαλευθῶ, i. e. ut stem firmus. Firmus autem stare dicitur is, qui felix est, tutus ab omni miseria. Hoc igitur commate exprimitur fiducia in Dei auxilium.

26. Διὰ τῆτο — γλῶσσά μου) Sensus in universum est: Propterea gaudeo, laetor mente et ore. Pro ἡ γλῶσσά μου, in hebr. textu est כְּבוֹדִי, gloria mea. Videntur igitur Alexandrini in suis codicibus legisse לְשׁוֹנִי pro כְּבוֹדִי. Gloria mea gaudet. i. e. mens mea gaudet. Hunc loquendi usum Hebraeorum confirmat locus Genes. XLIX, 6. Cur Hebraei gloriam posuerint pro mente, obicurum est; fortassis autem sic locuti sunt, quia in mente est dignitas hominis. Lingua mea gaudet, i. e. lingua et ver-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. II. 41

his exprimo meum gaudium. *ἔτι δὲ — ἐπ' ἐλπίδι*) *Insuper vero etiam corpus meum cubabit in spe, i. e. secure*, ab omni periculo tutum erit; noctu quoque mihi nihil adversi continget, quoniam Deus me tuetur. Allegorici quidam ex Hebraeis interpretes acceperunt haec verba de corpore post hanc vitam, *in sepulcro, secure*, salvo et illaeso a vermibus vel putredine, *quiescente*, ut *Kimchi* docet, qui tamen hanc interpretationem non probat.

27. *Ὅτι ἐγώ — ἄδω*) *Etenim non derelinques animam meam orco*; non ita destitues me, ut morti iam concedam, sed longam adhuc, spero, dabis mihi vitae usuram. *Τὴν ψυχὴν μου, נַפְשִׁי* hic positum pro simplici pronomine, me. Sed Hebraeorum quidam interpretes vocabulum illud propria significatione, totumque locum de animae immortalitate acceperunt. *Non relinques me in statu mortis apud inferos.* *Ἐγὼ* pro *ἐν*, et post *ἄδω* supple *δίκην* vel *τόπον*. Usitata figura quoque Latinis, ut: ad epis; in concordiae. Cf. hic annotata ad Luc. XVI, 23. *Ὅνδω — διαφθορὰν*) *Non permittes, ut pius tuus videat (sentiat) corruptionem.* Hebraicus textus habet; *לֹא־תִתֵּן הַסִּדְרָה לְרֵאוֹת שְׁחָת*. Vox *שְׁחָת* respondet voci *שְׁחָתָה* in membro priori, atque significat vi sua primigenia *foveam*, et de sepulchro usurpatur. Sed Alexandrinus interpres, quem sequitur Petrus, *διαφθορὰν corruptionem* reddidit, vocabulum *שְׁחָת* ad radicem *שָׁחַת*, *corrumpi* referens, qua notione nusquam in Codice Hebraeo occurrit. *Ἰδεῖν*, hebr. *רָאָה*, *videre*, in antiquis linguis est *sentire, experiri*. *Ὅσας, חֲסִיר* *omnem omni*.

no *bonitatis studiosum* significar, et hoc loco *pium in Iehovam*, *pium eius cultorem*. Vox, quae in hebraico textu legitur, sine dubio instituenda est his vocalibus: חסידה ut sit numerus pluralis. Masorethae autem *singularem* ponere iubent, dum literam Iod ante ה redundare (יִתִּיר) et חסידה efferendum monent. Sed Io. FRID. FISCHER in *Proluss. de Vitiis Lexicor.* N. T. Lips. 1791. p. 191. lectionem חסידה defendit, ut pluralis positus sit pro singulari, ad indicandam Messiae summam dignitatem. Vid. de hac lectionis varietate filii mei Scholia ad h. l. Tom. I. p. 390. sqq.

28. Ἐγνώρισάς μοι ὁδὸς ζωῆς) *Notas mihi facis vias vitae vel doces me viam ad vitam*. Ambigua est haec phrasis, cuius sensus esse potest: Instruis me, quomodo vitam conservare, mortis periculum evadere queam; vel etiam, instruis me, quomodo felix fieri debeam. Hoc loco via ad vitam est *ratio accipiendae vitae*, ut sensus sit: *ipse me ducis in viam vitae, reddis me vivum*, in Psalmo: *conservas me, vivum*. πληρώσεις -- προσώπῳ σου) *Replebis me laetitia tecum*, ut laetus apud te sim; proprie: *Replebis me laetitia cum facie tua*. Omisit Lucas nonnulla quae in textu hebraico extant, et sensum tantum expressit.

29. Ἄνδρες -- ἡμέρας ταύτης) Iam ostendit Petrus, illum locum Psalmi, si ad literam intelligatur, de Davide accipi non posse; sed vatem, a Spiritu Dei actum, animo praevidisse reditum Messiae in vitam, adeoque sensu sublimiori de Messia esse intelligendum. ἐξὸν εἶπαι) ἐξὸν sc. εἶναι, *liceat, licitum sit*. Benigna est compellatio, concilians audientium animos, quod singularis esset et eximia

nia de Davide existimatio Iudaeorum, de quo tamen illa recitata accipi non posse, Petrus erat demonstraturus. τὸ μῆμα αὐτῆ ἐστὶν ἐν ἡμῖν) i. e. παρ' ἡμῖν apud nos. Quum alia sepulcra extra urbem essent, monumentum Davidis et familiae eius in ipsa urbe est, et hodiernum monstratur, teste Maudrello, p. 75. 76. Iosephus sepulcri Davidis haud semel meminit, e. g. Ant. XIII, 8. 4. Τραγὸς τὸν Δαυὶδ τὰ Φον ἀνόητος, ὃς πλέτω τὰς πόποτα βασιλεῖς ὑπερέβαλλε, τρισχάμια μὲν ἀργύρου τάλαντα ἐξέμισεν. Herodes M. ex hoc sepulcro aurea ornamenta, multumque suppellectilis pretiosae abstulit, narrante eodem Iosepho, Antiqq. L. XVI, 7. 1. Totum locum Michaelis in notis ad h. l. exhibet.

30. Προφήτης — θρόνος αὐτῆ) Desunt verba τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστὸν, in nonnullis Codd. Verss. et Patr. Si retineas, ita ordinanda sunt, ut coniungatur cum eis participium προσιδῶς, vel sicut alibi reperitur, προιδῶν ut sit sensus: Quum Propheta esset David, et meminisset, sive sciret, sibi abs Deo fidem iureiurando esse firmatam, fore, ut e posteris eius Messias, qua homo esset, nasceretur, et collocaretur in Davidis solio, ita de Christi resurrectione locutus est. Si verba supra memorata omittas, sensus est: — et sciret sibi iureiurando promississe se collocaturum quendam ex posteris eius in solio eius. Nimirum καθίσθαι est collocare, et post verba ὁσφύος αὐτῆ supplendum est τινὰ, participium autem προιδῶν novam periodum inchoat. ἐκ καρτῆ τῆς ὁσφύος αὐτῆ, est merus Hebraismus, qui significat e posteris eius. In Psalmo CXXXII, 11. ad quem Petrus respexisse videtur, extat: מִכִּרְי בְּטֹחֶךָ, ubi Interpretes Graeci

verterunt : *ἐκ καρτῆς τῆς κοιλίας σου*. Similis locūs est 2 Sam. VII, 12. ubi extat *ἡ γυνή*. Sed ubi de liberorum procreatione agitur, promiscue fere usurpantur vocabula *ἡ μήτηρ*, *ἡ μήτηρ*, *ἡ μήτηρ* lumbi, *ἡ μήτηρ* viscera. *Excitare* h. l. non est suscitare ex mortuis, sed facere ut aliquis nascatur. Cf. Matth. XXII, 24. *καθίσαι ἐπὶ τῷ θρόνῳ αὐτοῦ*, ut eum collocaret in throno eius, sc. Davidis. Promiserat Deus Davidi successorem, cuius regnum futurum esset aeternum, 2 Sam. VII, 14. Hunc Davidis successorem esse Messiam, omnibus constat. Nunc igitur dicit Petrus, Davidem, quum de hoc aeterno successore cogitasset, praedixisse de eo haec. Ut nempe Messias in aeternum regnare posset, resuscitatus est e mortuis, et evectus in coelum.

31. *Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ*) Desunt haec in nonnullis codicibus et versionibus. Si retineas, *ψυχὴ* est anima Christi, quae non relicta est in *Scheol*, loco animarum a corporibus separatarum, et *ἡ σὰρξ αὐτοῦ*, corpus eius, quod non relictum est in sepulcro.

33. *Τῷ δεξιῷ ἐν τῷ θεῷ ὑψωθείς*) Dei igitur potentia exaltatus, sc. in coelestem regiam subatus. Io. XX, 17. *τὴν τε ἐπαγγελίαν τ. ἀγ. πν. λαβὼν*) Impetrato iure mittendi Spiritum sanctum, quod Pater ei promiserat. *Ἐπαγγελία τῷ ἁγίῳ πν. promissus Spiritus sanctus. Λαβεῖν ἐπαγγελίαν, accipere rem promissam. Promissum, i. e. promissum nobis a Iesū, volente Patre. Vid. Io. XIV, 26, XV, 26. XVI, 13. 14. 15. Ἐξήχες τῷ το, sc. δωρον. Largissimum hoc beneficium contulit. Ἐξήχες γὺν ad πνεῦμα refertur. "O, id quod nunc cernitis et auditis. Intelligitur tota illa res, quae tum agebatur.*

IN ACTA APOSTOLORUM CAP. II. 45

34. 'Ου γὰρ — ἔρανος) Quod Iudaei tum credidisse videntur, falsa interpretatione Psalmi XVI. decepti. Vid. Michaelis ad v. 33. Supple: Ergo ibi non regnat et imperat. De alio potius, nempe de successore suo dixit illud, quod nunc sequitur: εἶπεν ὁ κύριος κ. τ. λ. De loco Pl. CX. vide Schol. ad Matth. XXII, 42. f.

36. Ἀσφαλῶς ἔνιν γινωσκέτω) Certo norit. Ἀσφαλῆς est τὸ μὴ σφάλειν, et μὴ σφαλόμενον, habetque significationem eius quod certum firmumque et stabile, et cautione tutum est. οἶκος Ἰσραὴλ) *Dominus*, i. e. familia, universus populus Israëliticus, distributus in tribus XII. ὅτι κύριον — ἐσαυρώσατε) Methathesis est, et simplex ordo verborum talis: ὅτι τῶτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσαυρώσατε, ὃ θεὸς ἐποίησεν αὐτὸν κύριον καὶ χριστόν. Redundat αὐτόν hebr. more. Illud autem ἐποίησεν est κατέταξε καὶ κατέστησε, i. e. ordinavit et constituit, ut Marc. III, 14. ἐποίησε δάδαν, et *facere consulem*, latine dicitur. *Iustinus* X, 1. *Datum* — per indulgentiam pater *regem* vivus fecit. *Herodianus* VIII, 4. 25. καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὃν παροίηκε καίσαρα. Declaratus est autem Iesus Dominus et Messias per reditum in vitam. Hanc Messiae resurrectionem et dignitatem locis illis V. T. illustrare voluit Petrus, propter Iudaeos, qui argumentis e V. T. desumptis convincendi erant de veritate, lesum esse verum Messiam.

37. Ἀκούσαντες δὲ,) sc. τῶτο, non tantum virum innocentem, sed ipsum adeo Messiam a se esse interfectum. κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ) *Compuncti sunt corde*, i. e. *intima tristitia affecti sunt*, quo sensu vox κατανώσκειν apud

apud LXX. interpr. occurrit. Respondet verbis צָרָה וְאֵתָּה, *contristatus, anxius fuit*, Gen. XXXIV, 7. et נִכְאָה, Cf. Ps. CIX, 16. et Sirac. XIV, 1. De sermonibus inprimis, qui animum valde afficiunt, aut tristitiam animo ineutiuunt, Graeci dicunt, eos animum *compungere, moidere, transfigere*. Sic *Plutarchus* de auditione: *Morsum* inquit, *bonae indolis adolescentibus a philosophia inflictum* αὐτὸς ὁ τρώσας λόγος ἰατρῶν, *eadem quae sauciavit, sanat oratio*.

38. Μετανοήσατε) *Mentem mutate. Agnoscite, vos in errore versatos esse, et ingens peccatum commississe, dum Iesum hunc Nazarenum reiecistis, tantaeque ignominiae affecistis, eundemque nunc agnoscite Dominum et regem, a Deo ad salutem vestram missum.* καὶ βαπτισθήτω — ἀμαρτιῶν) *Et singuli suscepto baptismo profitemini vos cultores esse velle Iesu Messiae, ut peccata vobis remittantur.* Βαπτισθήναι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, baptismo suscepto fieri sectatorem et cultorem Iesu, qui est Messias. Ἐἰς ἀφεσιν ἀμαρτιῶν, *ut vobis remittantur peccata*, non tantum illud peccatum, quod reiiciendo Messia commisistis, sed et alia omnia peccata. Promittitur igitur remissio peccatorum et favor divinus iis, qui religionem christianam suscepturi et mutaturi essent mentem. καὶ λήψαθε — πνεύματος) *Sic enim accipietis Spiritus sancti donum, vel dono accipietis Spiritum sanctum.* Intelliguntur non tantum extraordinaria, sed etiam, et praecipue ordinaria dona, utpote scientia religionis, vires ad mellorem vitam, quas accipiunt, qui religionem discunt, et doctrinam in animum admittunt etc. Haec inprimis dona intelligenda esse ex sequentibus apparet.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. II. 47

39. Τῶν γὰρ ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία) *Ad vos enim pertinet promissio.* Sic Demosth. adv. *Macartat.* *Aperte o iudices lex dicit, ὅτις δαὶ τὴν κληρονομίαν εἶναι, ad quos haereditas pertinere debeat.* Ἡ ἐπαγγελία, nempe donorum Spiritus sancti, de qua Ioel vaticinatus est Eodem beneficio afficiemini, quo nos iam fruimur. τοῖς δις μακρὸν) Sc. Ἰσrl, sive ἀπ᾽ αὐτοῖς, qui procul ab sunt, non solum regionibus et locis, sed animis quoque et sententiis. Intelligit aut Ethnicos, aut potius Iudaeos in aliis provinciis viventes; nam ad Ethnicos etiam beneficia Messiae pertinere, tum temporis ignotum adhuc erat Petro. Infra c. X. προσκαλέσθαι) προσκαλέσασθαι est, *advocare, ad societatem cum aliis ineundam invitare.* Cf. Io. X, 16, XI, 52. Isti, qui susceperunt religionem christianam, Iudaei et Profelyti, non tantum extraordinaria, sed etiam, et quidem potissimum, ordinaria dona acceperunt, notitiam uberiorem religionis, virtutem, pietatem etc.

40. Ἐτέροις — ταύτης) *Aliis insuper multis verbis docuit atque hortatus est, ut se liberare sinerent ab illa perversa natione, ut mores istius perversae nationis exuerent.* Σώζεσθαι, *servari, liberari*, h. l. se liberare sinere, *sich retten lassen.* Γενεὰ σκολιά dicitur et Deuter. XXXII, 20. Significat σκολιὸν obliquum et contortum, transferturque ad omnem perversitatem.

41. Ὅτι μὲν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ) *Libenter institutionem eius recipientes.* Ἀσμένως i. e. μετὰ χαρᾶς, ἡδέως, προθύμως ut *Hesychius* explicat. Tota phrasis notat, eos cum gaudio sermonem approbasse. Sic Iosephus Ant. Lib. XII, c. 15. de Iudaeis obsessis oblatam pacem et libertatem ratam habentibus, dicit: οἱ δὲ ἤσαν.

ἀσμένως δεξάμενοι τὰς λόγους. Sed notat etiam Phrasis eos, qui libenter sermoni morem gerunt. Ioseph. Ant. IV, 4. de puellis Midianiticis ad stupra ab Israëlitis sollicitatis dicit, αἱ τὲ ἀσμένως δεξάμενοι τῆς λόγους συνέσσαν αὐτοῖς. Καὶ προσέτεθσαν — τρισχλίου) Ter mille illo die adiunxerunt sese; nempe discipulis Iesu Christi; coetui illi CXX. hominum. Προστίθεσθαι τινι, ad partes alicuius accedere. Sic Scriptores graeci de urbibus vel nationibus ad Romanos deficientibus: προστίθεντο τοῖς Ῥωμαίοις. Qui incredibile esse putant, 3000. homines uno die Christianis se adiunxisse, quod una domus tot auditores capere haud potuerit, tanquam certum praesupponunt, omnes simul admissos esse ad audiendum Petrum et alios Apostolos; quod nec Lucas dicit, nec verisimile est. Alii difficultatem ita tollunt, ut dicant haec evenisse in Oeco templi Hierosolymitani. De hac sententia vide notata supra ad v. 2, Quaerunt etiam, quomodo fieri potuerit, ut in una domo vel oeco baptizarentur tria millia hominum? Sed omnes homines illos eodem in loco, una eademque hora baptizatos esse, Lucas non dicit. Potuerunt undecim Apostoli homines illos baptizare pluribus locis urbis Hierosolymitanae.

42. Ἦσαν — ἀποστόλων) Perrexerunt uti institutione Apostolorum. Διδαχὴ saepe est res quae docetur; hoc autem loco ipsa institutio. τῇ κοινωνίᾳ) Κοινωνία h. l. nihil aliud significat, quam communicationem et societatem. Videtur referenda esse ad Apostolos, sicut antecedens vox διδαχὴ, ut significetur, novos illos Christianos non solum Apostolis docentibus adhaesisse, et ex ore eorum pendisse, sed cum iisdem in ceteris quoque virae

ne-

negotiis familiariter versatos fuisse. Alii intelligunt sacram coenam; alii communionem bonorum. καὶ τῇ κλάσει τῶ ἄρτου) Frugalibus conviviiis. Notum enim est, Hebraeos victus communionem per *fractionem panis*, sicut Graeci convivium a *potu* tantum συμπόσιον appellant, indicare. Cf. v. 46. An his epulis S. coena subiuncta fuerit, dubium est; saltem verbis expressis non dicitur. Eucharistiae mentionem hic fecit Syrus.

43. Ἐγένετο δὲ πᾶσι ψυχῇ φόβος) Hebraismus. Timor omnes homines invasit, i. e. omnes admirati sunt; nam timoris et admirationis affines sunt affectus. Cf. Luc. VII, 16.

44. Ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ) Conveniebant, sive confangebantur. καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ) ἢ κτήσιν ἀλλὰ χρήσι. Notissimum est Graecorum Proverbium, amicorum omnia esse communia. Non fuit absoluta bonorum communio in ecclesia Hierosolymitana; et si fuit, saltem non diu duravit. Nam ipsorum Apostolorum tempore collectae in usum pauperum ex Apostolorum praescripto, 1 Cor. XVI. frequentatae sunt, quibus certe opus non fuisset, si bonorum a singulis facta universorum extitisset collatio. Immo liberum cuique fuit, facere hoc aut non facere, ut ostendit Ananiae exemplum, c. V, 4. Ceterum id, quod Christiani Hierosolymitani fecerunt, nec probatur nec reprehenditur. Cf. quae Michaelis ad h. l. notavit.

45. Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον) Non omnia bona sua vendebant, sed quantum opus esset ad sustentandos egenos. Vide annotanda ad cap. IV, 34. 35. καὶ διμερίζον — εἶχε) Nempe aegrotis ad medica-

menta, et alias res necessarias; item ad alimentā infantium. Non novum erat hoc inter Iudaeos. De *Essenis* refert ΠΗΙΟ, Lib. quod omnis probus liber: ἐστὶ ταμῆιον ἐν πάντων καὶ δαπάναι, καὶ κοιναὶ μὲν ἐδῆτες, κοιναὶ δὲ τροφαὶ συσσίτια πέποιημένων — ὅτε νοσηλεύοντες, ἐχ' ὅτι πορίζειν ἀδυνατῶσιν ἀμελῶνται, πρὸς τὰς νοσηλίας ἐκ τῶν κοινῶν ἔχοντες ἐν ἐτοίμῳ etc.

46. Κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον) Significatur his verbis *communio ciborum et panum divisio in usum pauperum qd communes epulas convocatorum*. Est igitur κλάσειν ἄρτον idem, quod διαμερίζειν, quod patet ex usu phraseos Ies. LVIII, 7. Ierem. XVI, 7. Et libri sacri et historia ecclesiastica docent, pauperes e Christianis a divitibus vel communibus cum illis epulis, vel peculiariibus mensis stipe sustentatos esse. Cf. c. VI, 2. Κατ' οἶκον, sc. ἕκαστον i. e. singulis in domibus, modo in hac, modo in illa, ut recte monet Celeb. Ioan. Chr. Gottl. Ernesti in Gloss. sacr. Hesychii not. ad κατ' οἶκον. ἀφελότητι καρδίας) Corde puro, Rom. XII, 8. vel simplicitate animi. Qui nempe dabant, libenter dabant, et qui alebantur, pio et grato animo accipiebant beneficia.

47. Ἐχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν) Erant gratiosi etiam apud τὰς ἑξωθεν, ob bonitatem, modestiam, patientiam, quarum virtutum ea vis est, ut amorem etiam a disparis vitae hominibus extorqueat: ὁ δὲ κύριος — ἐκκλησίᾳ) Dominus adiungebat ad ecclesiam participes salutis quotidie aliquos. Σωζόμενοι hic dicuntur ii, qui accedunt ad religionem christianam, qui servantur, et felicitatis fiunt participes. Cf. supra v. 40.

CAP. III.

1. **Ε**πὶ τὸ αὐτὸ) Notat hæc phrasis h. l. idem quod hebraicum **יחד**, *una*, *simul*, cui et in versione graeca illa respondere solet. Simillimus huic est locus Iosephi Ant. XVI, 8. 6. ubi de Herode et Archelao dicit: **μέχρις Ἀντιοχείας ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρῆλθον**, *una Antiochiam profecti sunt. ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, τὴν ἐννάτην*) i. e. *ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, ἥτις ἦν ἡ ἐννάτη τῆς ἡμέρας*, circa precationis horam, quae erat nona diei: hora nostra fere tertia pomeridiana, quae Iudaeis erat nona. Erat hæc hora sacrificii vespertini.

2. **Πρὸς τὴν θύραν — ὥρᾱν**) *Ad ianuam templi, quae dicitur pulcra. Wetstenius intelligit portam orientalem, Corinthiam et Maximam, Nicanoris dictam, per quam introibant ex atrio mulierum, in atrium Israëlitarum. Vid. Ioseph. de B. I. V. 5. 3. ubi refert, portarum templi novem quidem auro et argento ubique tectas fuisse, una cum postibus et superliminari; unam vero extra templum ex aere Corinthio, quae multum argento inclusas et inauratas dignitate superaverit, πολὺ τῇ τιμῇ ταῖς καταργύραις καὶ περιχρύσαις ὑπεράγασα. Io. Ern. Imman. Walchius (diff. de claudio a Petro sanato) cum aliis intelligit eam portam, quae alias *Susan* fuerit dicta, ab urbe eiusdem nominis, sede quondam Persarum regia; nam urbs illa, teste *Athenaeo* διὰ τὴν ὡραιότητα τῷ τόπῳ, a liliis nempe, quae ibi admodum frequentia erant, et urbis situm iucundissimum reddebant, *Susan* dicta fuit.*

5. Ὁ δὲ ἐπεὶ ἔχεν αὐτοῖς) *Intuebatur eos*, ita u subaudiendum sit, τὰς ὀφθαλμούς. In aprico enim est respicere phrasin ad βλέψον εἰς ἡμᾶς v. 4. quibus verbis postulabat Petrus *liberiores intuitum*, ut animi nihil male sibi conscientis, et spei cuiusdam ac fiducia testem.

6. Ὁ δὲ ἔχω.) Habebat autem Petrus facultatem, miracula edendi vi et potestate a Iesu sibi concessa. τὸ σοι δίδωμι.) Te sanando auctoritate et vi mihi a Iesu concessa.

7. Πιάσας) πιέζειν, sive πιάζειν est manu premere, quod fieri solet inter bene volentes sibi mutuo. αἱ βάσεις. Βάσις est *planta pedis*, ea pedis pars, quae infra talos est. Sic Iosephus Antiq. L. VII, c. 10. gigantem quendam Philistreum *sex* dicit habuisse δακτύλους ἐν ἑκατέρῃ τῶν βάσεων, *digitos in utraque planta*. Hac parte praesertim claudi laborant. Σφυρα malleolos denotant, quibus etiam in iis, qui pedibus capti sunt, *infirmetas* tribuitur. Sic apud Lucianum *Tragopod.* podagricus lentum suum incessum describens dicit : διάλυτος δὲ με ἔσσυρον ὀπίσω πηλὸς ἀθηνῇ σφυρὰ solutum retrahit, *malleolos male firmos illico coenum retro*.

8. Ἐξαλλόμενος ἔστη) *Exsiliens*, nempe e fertorio vel grabato, in quo hactenus ab uno loco ad alterum peritatus erat (v. 2.) *stetit firmus*. ἀλλομενός, non tantum prae gaudio, sed et in signum, se perfecte esse sanatum.

11. Κρατῆντος δὲ τῷ λαθόντος χωλῷ τὸν π. κ. Ιω.) Pro τῷ λαθόντος χωλῷ nonnulli Codd. ut et Versf. αὐτῷ habent. Κρατῆν est *tenere*. Retinebat nempe claudus sanatus Apostoles, eis adhaerebat, eorum societate diutius frui

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. III. 53

frui cupiens, ut iam Theophylactus ex Chrysostomo explicavit. Sic Achilles Tatius L. V. ἡ μὲν ἐπαχθεῖν με κρατεῖν ἐκεί ποιμηθῆσόμενον, illa me retinere conabatur, ibi dormiturum. Hinc tenebat Apostolos idem est ac dimittere illos a se nolebat, illos socios habebat. ἐπὶ τῇ σοφίᾳ τ. καλ. σοφ. μαῦρος) Vide de hac porticu not. ad Io. X, 23.

12. Ἰδὼν — περιπατεῖν αὐτὸν) Negat Petrus a se et Ioanne propria potestate sanatum esse claudum. Addit: nec pietate nostra. Nolite, inquit, existimare, esse hoc praemium aliquod pietatis nostrae aut virtutis, quod Deus per nos huic homini restituit sanitatem.

13. Ὁ Θεός — Ἰησοῦν) Sed Deus maiorum nostrorum filium suum Iesum glorificavit, i. e. dignitatem filii sui manifestavit et illustravit. Ex eo, inquit Petrus, quod nunc Deo volente, sit, apparet, Iesum non fuisse impostorem, sed Messiam; eum vivere, potentem esse, atque promissa praestare. Sanatio claudī omnino documentum erat huius dignitatis Iesu. Nam vi et potestate a Iesu sibi concessa, patrauerant hoc miraculum, v. 16. Quomodo autem ille Apostolis potestatem hanc tribuere potuisset, nisi viveret et potens esset? Τὸν παῖδα, i. e. υἱον, Matth. III, 17. ἡρνήσατο αὐτὸν) Ἀρνηθῆναι et ἀπαρνεῖσθαι est repudiare, aversari, renunciare, idem quod ἀπειπεῖν 2 Cor. IV, 2. Sic Callimachus hymn. in Delum v. 100. de Laconia dicit, ἀλλ' ὅτ' Ἀχαιϊάδες μιν ἀπὸ ἡνῆσαντο πόλεις ἐρχομένην, quum Achivae civitates illam respuissent venientem; in Thessaliam illam rediisse. κριναντος ἐκείνου ἀπολύειν) Quum (Pilatus) eum dimittere decrevisset. Κρίνειν apud optimum quemque scriptorem

aeque ac γινώσκειν est statuere, velle, decernere. Sic e. c. Ioseph. Ant. I, 4. ἀφανίσαι ἐκ παντὸς ἐκ ἔκρινεν, omnes omnino perdere nolui t. Et II, 2. Quum haec Deus de Sodomitis decrevisset,

14. Ὑμῖς δὲ — ἠρνήσασθε) Vos autem insontem (illum Iesum) repudiastis, eumque morti tradidistis Ἄγιος καὶ δίκαιος, i. e. insons; opponitur enim reo. Cf. 1 Petr. III, 18. ἠρνήσασθε ἄνδρα Φοβεὰ χαριζήναι ὑμῖν) Rogastis, ut homicida vobis donaretur, h. e. in gratiam vestram a morte liberaretur. Hoc sensu χαλπεσθαι utitur etiam Paulus ad Philem, v. 22. Ioseph. Ant. II, 6, 9. et aliis locis,

15. Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς) Vitae et felicitatis auctorem. Vox ζωῆς sensu latissimo accipi potest, ita ut includatur omnis hominum salus et beatitudo, ut sensus idem sit, quo Christus Hebr. II, 10. ἀρχηγὸς τῆς σωτηρίας vocatur. In utroque loco acumen latet atque emphasis. Hic morti datus dicitur auctor vitae. Ἀρχηγὸς auctor; quo sensu reperitur in Isocratis Orat. de permut. τῶν παρόντων ἀγαθῶν ἀπάντων αὐτοῖς ἀρχηγοί, omnium bonorum praesentium ipsis auctores. Heraclides Ponticus allegor. Hom. Homerum vocat, ἀρχηγὸν πάσης σοφίας.

16. Καὶ ἐπὶ — ὄνομα αὐτοῦ) Atque, ut in eum crederetis, ipse restituit hunc, quem hic videtis et novistis.. Ὄνομα Ἰησοῦ h. l. est Iesus ipse, ut saepe in V. Test. יְהוָה יֵשׁוּעַ Iehovah, venerandum Numen. Ἐπὶ, propter ad, finem indicat. Eum in finem Iesus hoc miraculum per nos edidit, ut et vos convinceremini eum esse verum Messiam. Sed phraseos ἐπὶ τῆς πίστεως τῷ ὄν. α. potest etiam

etiam sensus esse hic; quoniam nos Apostoli in eum credimus; quoniam credimus illum praestare posse et velle id quod nobis promiserat. Promiserat autem Iesus, se adfuturum esse Apostolis miracula patrantibus. Mera repetitio est in verbis quae sequuntur: καὶ ἡ πίστις — ὑμῶν. Nam horum etiam verborum sensus est: *Et fiducia in eum (Iesum) effecit, ut hunc claudum integrum restitueremus in conspectu omnium vestri.* Ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ, fides vel fiducia Apostolorum in Iesu collocata. Alii intelligunt fidem a Christo productum in claudos fidem per notitiam Christi ortam in illo homine. Ὁλοκληρία integritatem, incolumitatem corporis designat, quum nulla pars corporis aut deficit, aut vitio laborat. Iosephus de B. I. L. VI, c. 15. opponit Sacerdotes, ὅσοι διαπήρωσιν ἐν εὐλαϊστέργῳ, qui ob mutilationem sacra non prohibant, τοῖς ὀλοκληροῖς, integris.

17. Κατὰ ἀγνοίαν) *Per ignorantiam, i. e. ignorantes.* Ignorarunt nimirum arcanum consilium Dei aeterni, five mysterium redemptionis generis humani. ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν,) Principes Iudaeorum potuissent quidem scire, Iesum esse Messiam, si diligentiam omnem adhibuissent. Sed praeiudiciis et malis affectibus impediti non agnoverunt eum. Haec ignorantia, quamvis vincibilis, crimen eorum non excusabat quidem, tamen imminuebat.

18. Ἐπλήρωσεν ἔγω) *Hoc modo exsequutus est.* Vos quidem graviter peccatis, reiciendo et interficiendo adeo Messiam; sed Deus hoc vestro errore usus est ad optimos fines.

19. Μετανοήσατε — ἀμαρτίας) *Mutate igitur mentem, et redite, ut peccata Vestra deleantur.* Monet eos Petrus, ut Iesum spernere desinant, redeant potius ad eum, quem antea repudiaverunt, eumque pro Messia agnoscant. De hac mutatione mentis, de hoc Iudaeorum ad Iesum reditu h. l. est sermo. *Ut peccata vestra deleantur*, i. e. vobis remittantur. Intelligitur imprimis illud peccatum, quo Messiam repudiaverunt. ὅπως ἂν — τῇ κυρίῃ) *Ut tempora laetiora vobis mittat Dominus.* Ἀναψυχῆς, proprie *respiratio, recreatio a laboribus et afflictionibus, consolatio.* Καί ποὶ ἀναψυχῆως iunt tempora felicia, non-tantum tempus resurrectionis mortuorum, sed et omnis generis bona spiritualia, quibus et in hac et in futura vita fruuntur Christiani.

20. Καὶ ἀποστείλας τὸν προεχειρισμένον ὑμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν) Sensus esse videtur: *Et ad cognitionem doctrinae Iesu Christi, vobis destinatae, vos perducatur.* Nec de missione Iesu Christi in has terras, nec de missione eius ad iudicium extremum h. l. sermo esse potest. Illa enim facta erat; de hac autem in iis quae sequuntur, nihil dicitur. Erit igitur Ἰησοῦς Χριστός h. l. doctrina Iesu Christi. Venit nempe Iesus etiam tum, quum doctrina eius hominibus innotescit. Cf. infra v. 26. c. X, 36. XIII, 26. ubi ἀποστέλλω idem est ac *trado, tradi iubeo.* Προεχειρισμένον legendum esse pro προεκηρυγμένον, probat promodum omnium Codicum consensus. Hanc lectionem habent etiam multi Patres qui hunc locum allegant, et antiquissima versio latina. Προχειρίζειν est *praeparare, decernere, destinare.* Ergo doctrina Iesu Christi Iudaeis destinata esse dicitur. Deus enim ab aeterno decreverat,
ut

ut haec doctrina Iudaeis primum traderetur; vel secundum aliam interpretationem: Iesus ad salutem Iudaeorum destinatus erat. Si de missione Christi ad ultimum iudicium sermo est, tum v. 21. dicitur, quid interim, usque ad illud tempus acturus sit Messias.

21. "Ὁν δεῖ — ἀπ' αἰῶνος) Sensus est: *Qui potentissimè regnare debet, donec omnia evenerint, quae de eo (eiusque regno) praedicta sunt per sanctos Prophetas iam inde ab antiquissimis temporibus.* "Ὁν δεῖ ἔρανόν μὲν δέξασθαι, *quem potentissime regnare oportet.* Nempe coelum occupare, in coelo esse, idem est ac supra omnes alios evectum, summum et excelsum esse. Sic Deus in coelo esse dicitur, i. e. summus, omnibus superior, potentissimus, Ps. CXV, 3. Simili modo, quum de Iesu dicitur, eum ascendisse in coelum, ibique sedere ad dextram Dei, vel, ut nostro loco, coelum occupare, sensus est, eum potentissime regnare, et omnibus excelsiorem esse. Ἀποκατάστασις h. l. non significat *restitutionem*, connectitur enim hoc vocabulum cum sequentibus: πάντων, ὃν ἐλάλησεν ὁ Θεός — ἀπ' αἰῶνος. Sed ea quae Deus locutus est per sanctos Prophetas, (sc. de Messia) sunt vaticinia de Messia. Iam vero, quid esset *restitutio* vaticiniorum de Messia? Est potius ἀποκατάστασις pro κατάστασις ἀποκαθίστασθαι, *rem perficere ad integritatem perducere.*) h. l. *perfectio, consummatio*, quum res venit eo, quo venire debuit, ut nihil defuit ad eius rei perfectionem, i. e. impletio vaticiniorum plena ac perfecta. Nec repugnat usus loquendi. Nam Hesychius in Glossatio ἀποκατάστασιν explicat τελείωσιν, *consummationem*. Sic OECUMENIUS: ἀποκαταστήναι δαὶ, Φησι, καὶ εἰς πέρας ἐλθεῖν

ἀπαντα. Conferri possunt etiam Matth. XVII, 11, et Hebr. VI, 10. Debet autem Christus potentissime regnare donec omnia, quae praedicta sunt per Prophetas, eventum comprobata fuerint. Hoc idem est quod dicitur 1 Cor. XV, 25. 26, et Hebr. X, 12. 13. Christum regnaturum esse, donec omnes hostes ei fuerint subiecti. Hostium Christi nomine comprehenditur, quicquid religioni, eiusque propagationi adversatur. Praedictum autem erat, omnes nationes subiiciendas esse imperio Messiae. Christus igitur ad finem usque mundi regnabit, et imperium suum ita exercebit, ut sensim sensimque omnes, vel quamplurimas nationes ad Regnum suum perducatur. Cf. Rom. XI, 23—26. Ἀπ' αἰώνος hebr. מֵעוֹלָם esse iam olim, ab antiquissimis inde temporibus, iatis est notum. Vid. b. ERNESTI diss. qua hic locus explicatur, ita opuscula theol. p. 477. sqq.

22. Μωϋσῆς μὲν — εἶπεν) Ostendit Petrus Prophetas de Messia esse vaticinatos, quod dixerat v. 21. Exorditur a Mose. Est nempe Christus propheta ille eximius, quem Moses praedixit. Deut. XVIII, 15. sqq. Videtur quidem Moses loqui de tota serie prophetarum, quos Deus sequentibus temporibus voluntatis suae interpretes ad Israelitas sit missurus. Sed hoc non obstat, quominus de Messia explicari possit locus; quippe is fuit maximus omnium et verissimus ille a Deo missus Propheta ex populo Iudaico, cuius contentum quoque Deus severe puniit. Vid. D. Io. Aug. Dathii sciam observationem ad hunc Deut. locum in *Pentateucho latine verso* et doctissimis notis illustrato. Accedit, quod de nullo alio Propheta dici possit, cum Moysi fuisse similem, eo sensu quo Iesus

Iesus ei similis fuit. Sicuti nempe Moses populo suo novam religionis formam instituit, et mediator fuit inter Deum et Iudaeos, ita et Christus novam religionem instituit, et *μαστρος* fuit inter Deum et homines, hoc tantum discrimine, quod sit multo maior Mose. Vid. Hebr. III. Haec olim scripsi. Habent tamen ii etiam, qui vocem *נביא* collectivè sumunt, et de tota ferie Prophetarum explicant, quo sententiam suam tueantur. Monuerat enim Moses in praecedentibus Israelitas, ut caverent, ne hariolos adirent, et hanc addit nunc rationem, quod Deus ipsis veros Prophetas sit excitaturus. Sed profecto non cohaeret: Nolite adire hariolos; nam Deus vobis prophetam Messiam excitabit. Quod autem Moses dicit: Prophetam *mei similem*, id sic intelligi potest: Prophetam, cui Deus eadem ratione ut mihi voluntatem suam patefaciet, quique eam ad vos perferet, ut ego retuli, talem, inquam Prophetam, semper per futura tempora vobis excitabit Deus. Post verba *ὡς εἶπα* subintelligi videtur: *μισήσῃ*. Quemadmodum Deus me misit, sic in posterum etiam mittet Prophetas. Cf. ECKERMANN in symbolis theol. Vol. I. sect. 2. p. 126. f.

23. *Ἐσται δὲ — τῷ λαῷ*) Eveniet autem, ut unusquisque, qui non paruerit illi Prophetæ, deleatur e populo. *Ἐσται*, ut hebr. *יִהְיֶה*. *Πᾶσα ψυχὴ, ὧν ἐστὶν βλ*, qui libet. Vox *Alexandrina* *ἐξολοθρεύειν*, quam apud τὰς ἑξαι forte frustra quaesieris, occurrit illa quidem apud Iosephum, *Antiq.* VIII, 11. 1. *πάν ἐξολοθρεύσω σε τὸ γένος*, sed hoc, non dubium est, quin a LXX. Senioribus hauserit. Ceterum si hoc, quod de extirpatione e populo dicitur, ad Messiam transfertur, non cogitanda est extirpatio civi-

civills; sed sensus est, huiusmodi hominem non agnoscī pro cive regnī Dei, excludi beneficiis per Messiam promissis et partis. Si de serie Prophetarum ante Christum sermo est, verbum ἐξολοθρεύειν nativam suam significationem retinet. Petrus nec verba hebraica, nec versionem Alexandrinorum, sed sensum tantum reddidit.

24. Καὶ πάντες — ἡμέρας ταύτας) *Sed Prophetæ omnes a Samuele et deinceps qui vaticinati sunt, de his diebus rebusque prædixerunt.* Bene coherens hæc cum præcedentibus, si locus Deuteronomii de serie Prophetarum intelligitur. Hoc enim vult Petrus: Moses prædixit, Deum missurum esse Prophetas. Hoc ita evenit. Sed omnes isti Prophetæ vaticinati sunt de Messia. Ergo audiendi sunt ab omnibus veri nominis Israelitis, v. 24. 25. Qui locum illum de Messia explicant, ii particulam καὶ initio commatis exponunt: *quin etiam, imo etiam*, ut sensus sit: *Quin etiam omnes Prophetæ, quicunque locuti sunt, a Samuele usque et deinceps secuti, illi etiam denuntiarunt dies istos.* τῶν καθεξῆς, i. e. τῶν γεγονότων καθεξῆς, qui illum continua quadam serie sunt secuti. Λαλεῖν, *docere, vaticinari.* Τὰς ἡμέρας ταύτας, tempora hæc læta et felicia, quibus beneficia per Messiam parta vobis offeruntur. Quod Samuelem attinet, vid. 2 Sam. VII. 12. sqq.

25. Τυτεῖς ἐστέ — κατέρας ἡμῶν) *Vos ii estis, ad quos pertinent vaticinia prophetarum, atque illud promissum, quod Deus dedit nostris maioribus.* Hebraico more יְדֵי, *uius* alicuius rei sæpe dicitur is, qui cum illa re ullo aliquo modo coniunctus est, ad quem illa res per-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. III. 61

pertinet. *Θιαθήκη*, בְּרִית, *promissio*. In V. T. filii prophetarum sunt discipuli prophetarum. Hoc aurem loco omnes Iudaei ita vocantur, quia Prophetæ ad eos missi erant, et quia libros Prophetarum legebant. καὶ τῆς διαθήκης,) sc. *viol*, ad quos *promissio pertinet*. Gen. XII, 3. XVIII, 18. καὶ ἐν τῷ σπέρματι σου — τῆς γῆς) *Per posteros tuos* (unum ex posteris tuis) *felices erunt omnes nationes terrae*. Τὸ σπέρμα, γῆ et posteros num. plur. et unum posterum significat, ut Gen. IV, 25. ubi γῆ de uno filio usurpatur. Πατρία τῆς γῆς h. l. non sunt familiae consanguinitate coniunctae, sed simpliciter *nationes terrae*. Cf. Gen. XVIII, 13. 13. Si ille Abrahamo promissus, benefaciet omnibus gentibus, quanto magis consanguineis suis, si modo hi ini edimenta auferant.

26. Ὑμῶν — ἀπέστειλεν αὐτὸν) *Vestro inprimis bono misit Deus quem excitavit, filium suum*. Excitare hic non est e mortuis ad vitam revocare, sed *conspicuum facere*, prophetia aliisque donis. Respiciuntur enim ea quae praecessere, προφήτην ὑμῶν ἀναστήσει. Sic et surgere tribuitur prophetis Deut. XIII, 1. XXXIV, 10. Sirac. XLVII, 1. Ὑμῶν, *vestro commodo*. Πρῶτον, *inprimis*. ἐυλογῶντα ὑμᾶς, *ut vobis benefaciat, felices vos reddat*. ἐν τῷ ἀποσρέφειν — ὑμῶν) *Si quisque vestrum se avertat a malitia sua et vitam emendet*. Potest etiam ἀποσρέφειν transitive sumi, et ita coniungi cum antecedentibus, ut sensus sit: *ut felices vos reddat, dum unumquemque vestrum abstrahit a sceleribus suis*. Hoc fit per doctrinam Iesu Christi. Ergo verba illa: ἀπέστειλεν αὐτὸν commode explicari possunt *de doctrina Iesu Christi*. Vobis Iudaeis primum misit doctrinam de Iesu.

CAP.

CAP. IV.

1. **Ἐπέστησαν αὐτοῖς**) *Supervenerunt ipsis*, eo sensu quem hoc verbum apud Latinos habet, quo *celeriter prae-terque spem venire* denotat. Id enim eleganter Graecis **ἐπιστῆναι τινι** denotat. Nostri dicunt, *einem unvermuthet über den Hals kommen*. **ὁ στρατηγός τῷ ἱερῷ**) *Praefectus templo*. Erant **στρατηγοὶ τῷ ἱερῷ** praefecti *excubiarum Leviticarum*, quorum erat munus cavere, ne quis tumultus in templo oriretur. Solebat nempe certus numerus Sacerdotum per singulas hebdomadas die noctuque excubias agere in templo, ut pararent ea, quae ad victimas et ornatum templi paranda essent. His praeerat unus ex Sacerdotibus, qui **ὁ στρατηγός τῷ ἱερῷ** dicebatur, et cui id munus incumberebat, ut ordini consuleret. Cf. Luc. XXII, 4.

2. **Διαπονέμενοι**) *aegre et graviter ferentes*. **καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν**) *Annunciare probatam exemplo Christi mortuorum resurrectionem*. **Ἐν τῷ Ἰησοῦ**, *in persona, in exemplo Iesu*, vel etiā: *per Iesum*. Sadducaei igitur hoc tantum aegre ferebant, quod Apostoli profiterentur Iesum e mortuis revixisse, quodque per hunc omnibus pollicerentur resurrectionem. Sacerdotes autem hoc male habuit, quod homines idiotae docerent populum in templo, in quo non oportebat loqui nisi Rabbinos, Pharisaeos ac Scribas. Resurrectionem mortuorum ipsi profitebantur; sed *Iesum Nazarenum* e mortuis revixisse, id pernegabant.

3. **Ἐς τήρησιν**) *In custodiam*. Thucydides VII, 86. **ἀσφαλεσάτην τήρησιν**. Schol. **ἤγει Φυλακὴν**. De variis huius vocabuli significationibus accurate disputavit Io.

FRID.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. IV. 63

FRID. FISCHER, in Supplem. ad Vorstii Comment. de Hebraismis N. T. Spec. I.

4. Πολλοὶ δὲ — πέντε) *Multi enim eorum, qui audiverant doctrinam, susceperunt religionem christianam, et fuit numerus illorum hominum circiter quinque millium.* Δὲ τὸ γὰρ. Nam ratio redditur, cur tanto dolore affecti sint Sadducaeï et Sacerdotes. Ὁ λόγος, *doctrina*, institutio Apostolorum. Πιστεύουσιν h. l. est *suscipere religionem christianam.* ὡσεὶ χιλιάδες πέντε) Vel univerforum, ut comprehendantur hoc numero etiam illa tria millia c. II. vel eorum, qui tunc audierunt Petri concionem tantus numerus accessit ad priores. Quum autem verisimile haud sit, 5000 homines simul Christo nomen dedisse, hoc potius dicit Lucas, numerum Christianorum tum accrevisse ad quinque hominum millia.

5. Τὰς ἄρχοντας) *Ἀρχοντας*, qui v. 8. disertius vocantur *ἄρχοντες* τῇ λαῷ, non alii sunt, quam Synedrii Magni assessores, qui in hist. Maccab. Lib. I. c. 14. dicuntur *ἄρχοντες* τῇ θυνεῖ. Apud Iosephum XX, 1. 2. *ἄρχοντες Ἱερουσολυμίων.* Hi autem *ἄρχοντες* a *πρεσβυτέρους*, qui ipsi quoque non exigua pars illius senatus erant, hic distinguuntur, quia illorum dignitas, auctoritasque haud dubie maior, quam *πρεσβυτέρων* erat. Ἐἰς Ἱερουσαλήμ, pro ἐν Ἱερ. ut codices nonnulli habent.

6. Καὶ Ἀνναν τὸν ἱερέα, καὶ καϊάφαν) *Annas* fuit socer Caiphae, Io. XIII, 13. Vocatur Pontifex M. sed ex Iosepho (Antiq. XVIII, 2, 2. et Lib. eod. 4, 3.) constat, *Caiphām* tum temporis proprie fuisse summum Pontificem. *Annas* igitur, qui ipse hic *ἱερεὺς* vocatur, fuisse videtur Caiphae, Pontificis Maximi, vicarius.

Ne-

Neque quicquam dubitationis habet, quin Pontifex M. suum sibi interdum habuerit Vicarium, qui dicebatur כהן משנה *ἀρχιερεύς ὁ δεύτερος*, quemadmodum ille כהן הראש *ἀρχιερεύς ὁ πρῶτος*. Vid. *Krebsii* observatt. ad h. l. Sed fortassis eam ob causam ὁ ἀρχιερεύς numero plur. nominantur, quia pontificatus dignitas tum temporis valde ambulatoria erat, ut ex Iosepho discimus, et abdicari iussi non tantum manebant Assessores Synedrii, sed etiam dignitatis pristinae nomen retinebant. *Ioannes*, quis fuerit, incertum est. Ἀλέξανδρος) *Alexandrum Lysimachum*, fratrem *Philonis* Iudaei, cuius filius *Alexander Tiberius* duxit *Berenicen*, *Agrippae* maioris filiam (Ioseph. Ant. XIX, 5, 1.) intelligit *Mangaeus* in praefatione *Philoni* suo praeposita. Memorat hos *Lucas* ad monendos lectores, quos adversarios, (potentissimos nempe,) habuerint Apostoli.

7. Καὶ ἔστησαντες — τῷ τοῦ ὑμῶν;) *Et postquam eos in medio stare (i. e. coram iudicio comparere) iusserant, quaesiverunt: Quo iure aut cuius iussu fecistis vos illud? ut nempe auderetis in templo docere. Ἐν ποίᾳ δυνάμει; quo iure? Non videtur quoad sensum differre ab eo quod sequitur: ἢ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ) Quo iubente, qua auctoritate? Non enim licitum esse putabant publice docere infici Synedrio.*

9. Ἐν ἡμῶν σήμερον ἀνακρινόμεθα) *Si hodie in nos inquitur; si interrogamur.* Habet enim ἀνακρίνεσθαι significationem interrogandi et inquirendi, quum alibi apud auctores graecos, tum apud *Platonem* Lib. IX. de legibus, ubi ἀρχαῖται ait, in iudicio, τὸν γεραίτατον ἀνακρίνεσθαι

9. οὕτως, ordiri maximum natu *inquisitionem*, quae ibidem ἀνὰ πρῶτον dicitur. καὶ εὐαγγελιστὰς ἀνθρώπων ἀποστόλους (Propter ἀνθρώπων ἀποστόλους. Est enim Genitivus obiecti, non subiecti. Sic apud Philonem: εὐαγγελιστὰς τῷ γένει ἡμῶν, ad benefaciendum nostro generi. Miratur Petrus, ob beneficia homines in carceres trahi, quum id ob malefacta tantum soleat ac debeat.

10. Γινώσκον — ὅτι (Scitote vos omnes et universus populus Israeliticus, per Iesum Nazarenum, quem vos in crucem egistis, et quem Deus ex mortuis excitavit, per hunc, inquam, huic homini valetudinem esse restitutam. Ex ultimis huius comm. verbis patet, hominem sanatum simul in Synedrium ductum esse. Ceterum haec Petri verba erant ut libera, ita plena gravitatis. Quid enim hoc erat aliud, quam summum senatum arguere summi parricidii? Παρστήμεν, adstat erectus, ut infra v. 14.

11. Οὗτός ἐστιν (Vid. Matth. XXI, 42. et ibi notata. Adde ECKERMANNI observationes ad hunc Psalmi locum in Symb. th. Vol. I. fasc. 1. p. 95. sq. et fasc. 2. p. 131. sq. cui assentitur EICHHORNIIUS in Bibl. univers. lit. theol. Vol. III. p. 70.

12. Καὶ ἐν ἑνὶ ἐν ᾧ αὐτὸν ἡ σωτηρία) Et in alio nemine sita est salus; a nullo alio est expectanda salus. Sic Iosephus Ant. L. III, c. 1. Mosen pro sublevanda Israëlitarum commeatus et aquae penuria Deo ita supplicentem sistit: ἐν αὐτῷ γὰρ εἶναι τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ καὶ ἐν ᾧ αὐτῷ, in illo enim (Deo sc.) sitam esse salutem eius populi et non in alio. Quenam vero ea est σωτηρία, quam Petrus hic praedicat? Sequentia ostendunt non tantum

tum de aegrotis corpore, eorumque sanatione sermonem esse. Significat potius ἡ σωτηρία, quamvis adiecto articulo, indeterminate, *quamlibet salutem*, quamlibet ex malis vel expertis vel formidatis liberationem, adeoque etiam liberationem a poenis peccatorum, et salutem aeternam. Idque h. l. probabile fit magis ex eo, quod morbi semper pro peccatorum poenis habiti sint. Sensus igitur verborum Petri est: *Christum unicum esse sospitatorem hominum; ab illo solo ut auctore hominibus obtingere liberationem ab omnibus vitae praesentis calamitatibus; eatenus saltem, ut mala physica et externa a vere Christianis non amplius considerata sint ut poena peccatorum, i. e. ut indicia irae divinae; in primis vero in solo Iesu sitam esse salutem animarum.* ὄνομα) *Persona*, ut supra c. III, 16. ὑπὸ τὸν ἑσπερον) *Eorum*, qui in terris conspecti sunt; non patriarchae, non prophetae, non sacerdotis, non regis, *Michaelis* vertit: *Durch keinen andern ist die Gesundmachung geschehen, und es ist auch kein anderer Name unter dem Himmel dazu gegeben, dass man dadurch gesund werden kann.* Ἡ σωτηρία igitur ex eius sententia hic est sanatio, et σωθῆναι significat sanitatem recuperare. Sic haec verba explicanda esse putat propterea, quia v. 7. non fuerit quaestio, per quem homines salutem aeternam consequantur, sed potius, per quem claudus sanitatem recuperaverit? Verum ad hanc quaestionem Petrus iam responderat v. 9. 10. Addit v. 11. 12. eundem Iesum, cuius vi et auctoritate fiant miracula, esse verum Messiam, per quem solum homines possint consequi veram salutem.

13. Παύροισιν) *Libertatem loquendi, confidentiam, constantiam.* Vid. Walchii diss. de παύροισιν Aposto-

stolorum idiotarum. καταλαβόμενοι) *Scientes*. Verbum habet significationem comprehensionis, ut *Herodotus* ait se executurum narrando ea, quae alii *ὁ καταλάβειν*, i. e. omiserunt. Quia autem, quae comprehensa tenemus, certa habemus, transfertur verbum ad cognitionem et scientiam, et ea quae sunt comperta et explorata. *ἀγράμματοι διὰ καὶ ἰδιώται*) *Homines imperiti litterarum et rerum*, i. e. indocti et privati atque plebei. *Ἀγράμματος*, qui *γράμματα*, litteras non didicit; *Indoctus*. Est autem *ἰδιώτης* in mentione magistratuum, *privatus*; in mentione artificiorum studiorumque, *imperitus*; in mentione dignitatis et praestantiae, *humilis et inhonoratus*. Indocti et plebei homines, si ad iudicum subsellia protrahantur, sunt plerumque timidi, nullius animi atque consilii, ac saepe paene exanimati. Miratur igitur Synedrium mentis constantiam, fiduciam atque dicendi vim, qua legati divini causam suam defendunt.

14. *Οὐδὲν εἶχον ἀντεπεῖν*) *Nihil poterant respondere*. Nec refellere poterant quod factum erat, nec probare volebant.

15. *Συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους*) *Consultarunt inter sese, contulerunt sententias*; subaudiri enim potest, *βελίας*, aut *βελούκατα* aut *γνώμην*. Sic *Plutarchus* in *convivio 7. sapient.* Itaque censeo debere vos denuo de reipublicae popularis forma, *γνώμην τινὰ συμβαλέσθαι*, in commune consultare.

19. *Ὅτι μὲν — ἀνήσασθαι*) *Etenim perspicuum per eos patratum est miraculum, quod manifestius est Hierosolymitanis, quam ut possimus negare. Γνω-*

magistratus adversus Iehovam et reges a Deo constitutos; sic etiam nunc rebellant adversus Messiam, maximum omnium Regem e familia Davidica.

27. 'Επ' ἀληθεία;) Addunt ἐν τῇ πόλει ταύτῃ addunt Codd. antiqui nonnulli, cum multis iunioribus, versiones Syriacae, Vulgata et aliae, Patrumque loca. Sic augetur vis rei: in hac urbe, quae est urbs primaria, ubi Deus templum habet, ubi est mons Sion. In hac ipsa urbe rex ille, Messias est repudiatus. ὃν ἐχρίσας) Quem tanta potestate ornaveras, sanandi morbos, expellendi daemones, mortuos resuscitandi. Ungere i. e. donis exornare, vel simpliciter, muneri consecrare, ut sensus sit: quem tu ipse Regem constituisti. Conveniunt, autem, i. e. communia consilia ceperunt adversus Messiam Herodes et Pontius Pilatus σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς, Ἰσραὴλ, cum paganis hominibus, i. e. Romanis quos Pilatus secum habuit; et populo Iudaico, qui sub Herodis imperio erat. Non argutandum est in plurali numero λαοῖς. Vera lectio videtur esse λαῶ, quam versio antiqua latina exhibet. Error facile oriri potuit, quum praecedat σὺν ἔθνεσι.

28. Ποίησαι — γενέσθαι) Ut facerent, quae tua potentissima voluntas decrevit, ut ita fierent. Ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ, יְהוָה יְיָ potentia Dei. Potentia Dei et voluntas, i. e. potentissima voluntas. Quod ad rem attingit, hoc dicitur: Interfecerunt quidem Iesum, Regem a Deo constitutum, sed totum illud factum est volente et moderante Deo. Cf. supra c. II, 23. Voluit quidem Deus permittere, ut Iesum mortitraderent, sed voluit etiam red-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. IV. 71

reddere irrita consilia eorum, quibus impedire voluerunt, ne Iesus Rex agnosceretur, eiusque doctrina propagaretur.

29. 30. Καὶ τὰ νῦν — παιδός σε Ἰησοῦ) *Et nunc, Deus, respice minas eorum, et concede ministris tuis, ut confidentissime tradant doctrinam tuam, eo ut illis adsis ad sanationem (aegrotorum) et ad miracula patranda per sanctum filium tuum Iesum.* Ἐπίδε ἐπὶ τὰς ἀπειλάς αὐτῶν, respice minas eorum, ne id quod comminati sunt, exsequi possint. Precantur Apostoli Deum, ut ipsis concedere velit μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον, confidentissime tradere doctrinam. Ista παρρησία augebatur, quotiescunque Deus eos roborabat ad miracula patranda, quibus fidem faciebant se esse legatos divinos. *Manum extendere*, i. e. potentia uti. Τὸ ὄνομα τῷ Ἰησοῦ, persona Iesu, i. e. Iesus ipse, qui hic et supra v. 27. vocatur ἄγιος venerabilis; nam hanc significationem habet ὦν quum de Deo usurpatur. Fatentur Apostoli, se non sua vi, sed vi a Iesu concessa miracula patrare.

31. Καὶ δεινόντων — συνηγμένοι) *Quum finitissent preces; commotus (tremefactus) est locus, ubi congregati erant.* Nampe tanquam fuisset terrae motus. Fuit hoc signum praesentiae divinae, et significatio divinae benevolentiae ac singularis providentiae quam experiri essent. Cf. supra c. II, 2. καὶ ἐκλήθησαν — ἄγισ) i. e. *magna et plane divina fiducia repleti sunt.* De inspiratione proprie sic dicta h. i. non potest esse sermo; quomodo enim tremor terrae novas rerum ideas in animis Apostolorum producere potuisset? Ergo repleti Spiritu

sanctō h. l. est potius animi robore plane divino roborari. Vid. Schol. ad Matth. III, 16. Favet huic significationi contextus. Sequitur enim: καὶ ἐλάλουν — παρήγγιας, tradiderunt doctrinam Dei cum animi fiducia et robore. Haec animi fiducia inde erat, quod ex illo aedium tremore praesentiam et auxilium Dei expecti fuerant.

32. Ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία) Significatur intimus inter fideles animorum consensus et amicitia. Sic enim de Aristotele haec narrat *Diogenes Laërtius* L. V. c. 1. §. 11. ἐρωτηθεὶς τί ἐστὶ Φίλος; εἶπεν μία ψυχὴ δύο σώμασιν ἐνοικῶσα. Καὶ εἰς — κοινὰ) Ac ne ullus quidem aliquid opum sibi dicebat esse proprium, verum iis erant omnia communia. Cf. supra II, 44. sq. De Essaeorum communione bonorum, valde diversa ab ea, quae aliquamdiu Christianis Hierosolymitanis placuit, vid. D. FLATT *Magazin für christl. Dogmatik und Moral*, fasc. VII, pag. 130. sqq. *Bemerkungen über den Versuch das Christenthum aus dem Essaeismus abzuleiten.*

33. Χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς) In gratia erant magna apud cunctos.

34. Κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν) Qui possidebant fundos aut domos, vel, in quorum facultatibus erantundi et domus. τῶν πεπρασκαμένων) Nempe agrorum et domuum, ut praecedentia ostendunt.

35. Καὶ ἐτίθεν παρὰ τὰς πόδας τῶν ἀποστόλων) Deponebant apud Apostolos. Quod signum erat pecunias illas subiicientium Apostolorum arbitrio. Sic *Heliodorus* IV. πάντα τὰ αὐτοῦ τιθέναι παρὰ τὰς πόδας τοῦ βασιλέως. Cic. Orat. pro Flacco, c. 28. ante pedes Praetoris in foro expensum est auri pondo centum. Non omnia ven-

di-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. IV. 73

diderunt et contulerunt omnes, sed partem bonorum, quae sine magno incommodo carere poterant. Libertati cuiusque relictum erat, an aliquid contribuere vellet, nec ne. Quum autem inter Christianos Hierosolymitanos multi essent egeni, et omnes Christi cultores popularibus tanquam Apostatae essent invidi, sine divitum liberalitate in maximum discrimen venturae fuissent res Christianorum. Nec poterant melius existimationem suam tueri, quam singulari beneficentia, quae semper laudatur. Quumque praeviderent, vexationes, exilia et mortem ipsis imminere, aut se in regiones peregrinas ad praedicandum Evangelium mittendos esse; denique bellum instare, quo praedia et domus essent vastandae, nihil consultius erat, quam in tempore ea, quae inutiliter alias peritura erant, vendere, atque ita amicos sibi parare, istisque vinculia sese expungere.

36. Βαρνάβας — υἱὸς παρακλήσεως) בר נביא

Graeco sermone contracte Βαρνάβας, *filius prophetiae, propheta*; nam Hellehistis mos, prophetiam vocare παρακλήσιν. Apostoli ei hoc nomen dederant in omen domini prophetici. Vel etiam: *filius doctrinae*, i. e. docendo idoneus; *interpretis verbi divini, doctor*. Nam παρακλήσις saepe est *admonitio, doctrina*. Aliis Iosus hoc cognomen accepisse videtur ob solatium, quo animos Christianorum doctrina sua et institutione, vel liberalitate repleverat. Λευΐτης) Ex tribu seu familia Levitica. πατήρ τοῦ γένους) Ortus parentibus, qui in Cyprio habitaverant.

37. Τὸ χρῆμα) i. e. τὴν τιμὴν, ut modo est locutus, rem partam ex agri venditione, pretium agri. De

pecunia quidem Graecis usitatum est uti plurali numero, *χοήματα*. Licuisse Levitis agros emere in Iudaea, exemplo patet Prophetæ Ieremiae, qui et ipse ex tribu Levi fuit. Vid. Ierem. XXXII, 7.

CAP. V.

1. *Κτήμα*) *Κτήμα* dicitur, quod in bonis est, i. e. par-
tum seu quaesitum. Sed fuisse istum *fundum*, mox no-
mine *χωρὶς* indicatur.

2. *Καὶ ἐνοσφισατε ἀπὸ τῆς τιμῆς*) Verbum *νοσφί-
ζεσθαι* proprie est *separare*, improprie, ut hoc loco est
intervenire, et ita praecepitue adhibetur de iis, qui de pe-
cunia publica, communi plurimum usui destinata, aliquid
subripiunt, et sibi vindicant. Sic apud *Plutarch.* in *Lu-
cullō*, Lucullus ex praeda *πολλὰ νενόσφισμένως*, multa *in-
tervertisse* dicitur. Παρὰ — *Ἰθυσεν*) *Apostolis tradi-
dit*, quasi hoc totum esset pretium venditi agri. Qui om-
nia bona sua vendiderant, et pretia communitati Christiano-
rum tradiderant, ii, ut par est credere, e publico aerario
erant alendi. Magnam itaque fraudem admisit Ananias di-
minuta pretii numerati summa, qua indigentis Christiano-
rum consulendum erat; nec si plures hoc exemplum se-
cuti fuissent, res Christianorum diu consistere potuissent.
Præcepitue autem crimen Ananiae in eo fuisse videtur, quod
vellet *ψεύσασθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον*, (v. 3.) i. e. expe-
riri, an Apostoli fraudem detecturi essent. Fecit igitur hoc
pessimo consilio, ut ludibrio exponeret Apostolos, quasi
non essent divinitus edocti, non participes donorum Spi-
ritus sancti. Vid. *Michaelis* in h. l.

3. Διατί — τῷ χυμῷ;) Quare Satanas animum tuum replevit, ut fallere velles mendacio Spiritum sanctum, et detrahere aliquid de pretio agri? Quod Satanas replevisse animum Ananiae dicitur, id proprie sumi non potest. Quomodo enim fieri possit, ut Spiritus, qua substantiam suam in hominis animo aut corde sit, non apparet. Explicant igitur alii sic, ut dicant, Satanam excitasse in Anania eiusque uxore propositum fallendi; alii volunt Satanam eos in proposito confirmasse. Sed v. 4. dicitur, ipsum Ananiam sibi hoc apud animum suum proposuisse. Videtur igitur describi tantum consilium Satanicum, ut sensus sit: Cur plenus est animus tuus Satánico isto sensu? Nempe tam foeda est cogitatio fallere velle Deum, ut ab homine vix expectari posse videatur. ψεύδουσαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, fraude fallere Spiritum sanctum. Non differt phrasis v. 4. ψεύδουσαι τῷ Θεῷ, nisi quod verbum ψεύδουσαι, v. 4. ex usu graecae linguae cum Accusativo, commate 4. autem ex usu hebraizantis sermonia cum Dativo construitur, ut Pl. LXXVIII, 36. Infra v. 9. eadem haec res exprimitur phrasi πειρίζειν τὸ πνεῦμα κυρίου. Tentare dicitur homo Deum, quando sic agit, ut videatur dubitare de omnipotentia, veracitate, aut alio attributo Dei. Quum autem h. l. sermo sit de fraude, quam latere voluerunt Ananias et uxor, tentare Deum h. l. erit, sic agere, quasi Deus non esset omnipotens et omniscius, quasi non posset detegere et punire hanc fraudem. Phrasis igitur ψεύδουσαι τὸ πνεῦμα ἅγιον eundem habet sensum. Quoniam vero τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον v. 3. et ὁ Θεός v. 4. invicem permutantur, Spiritum sanctum fallere idem est ac fallere Deum, qua est omnipotens et omniscius. Verba aeti-

va saepe indicare conatum; adeoque de voluntate et consilio fallendi h. l. fermorem esse, vix est cur moneamus. Iam vero non potuit Ananiae et uxori in mentem venire fraude fallere ipsum Deum, voluerunt potius fallere Apostolos. Ergo per se intelligitur, Petrum hoc voluisse: incidisti in Satanicam illam cogitationem, ut fraude fallere velles nos Apostolos, Spiritu sancto repletos. Voluisti experiri, an Deo omniscio et omnipotente revelante fraudem detegere et punire valeamus. Cf. v. 4.

4. 'Οὐχι μένον, σοὶ ἔμεινε) Vel ἔμεινε, si retinuis-
ses, possessio tua fuisset. Licebat tibi per nos non ven-
dere praedium et eius proprietatem retinere. Tum vero
e publico communis christianae aerario nihil accepisset,
quia ex propria vitam potuisset sustentare. καὶ πρᾶξεν ἐν
τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε;) Nempe ἡ τιμὴ. Etiam postquam
venderat fundum, pretium totum retinere tibi licebat,
ac de eo nihil vovere. τί ὄρι — τῷ το;,) Quid est, quod
reposuisti in corde tuo? Quid causae sunt, cur hoc in
animum tuum induceres? Indicatur consulta et deliberata
fraus. ἐκ ἐψεύσω — τῷ θεῷ) Non tam homines, quam
potius ipsum Deum fallere conatus es. Putabas nos
Apostolos facile falli posse tua fraude; sed cogitare debe-
bas, nos frui auxilio Dei omniscii et omnipotentis, cuius
Spiritu afflati detegere possumus ea, quae alios latent.

5. Ἐξέψυξε) ἀπέψυξε, animam exhalavit; subito
expiravit, vel obiurgatione tam severa percussus, vel alio
casu, Deo ita dirigente, extinctus. Experientia docet,
haud raro fieri, ut homo repentino terrore vel e vestigio
vita privetur. Magnum fuisse hoc crimen, ab Anania et
Sapphira commissum. patet ex iis, quae ad comm. 2. mo-
nui-

nimus. Peccarunt autem eo gravius, quod id fecerunt scientes ac volentes, et deliberata, nullo periculo aut metu urgente. Iusta ergo et opportuna et necessaria erat eorum poena, ne fraus suis auctoribus esset utilis, et ut omnes intelligerent, hanc novam societatem esse bonorum honestorumque hominum coetum. Alia, et multo gravior causa poenae erat, ut insigni hoc exemplo auctoritas Apostolorum confirmaretur. Quodsi enim fraus ista successisset Ananiae eiusque uxori, et fama huius rei sparsa esset, haud dubie orta esset suspicio, mentiri Apostolos, dum dicebant, se frui auxilio Dei, et affari Spiritu sancto; quare imminuta fuisset eorum auctoritas. Ceterum volunt nonnulli, in eo quod hic narratus, esse exemplum eius promissionis, quam dederat Iesus Apostolis Io. XX, 23. Nimirum phrasin *κραταῖν τὰς ὑμᾶς* explicant: miraculosis modis infligere poenas peccantibus. Hoc Petrum fecisse dicunt, quum denunciaret hominibus illis subitam mortem. Infra v. 9. Sed Petrus uxori tantum, non ipsi Ananiae denunciavit mortem.

6. *Οἱ νεώτεροι*) Iuvenes et coetu Christianorum, tum congregatorum. *ἀντίθετον αὐτὸν*) Sepulturae praepararunt eum, ut apud Iosephum Ant. XVII, 3. 3. *θανόντα δὲ περὶ τὰ ἑλᾶς, ἐπὶ Ἱερουσολύμων ἀγόμενος, ταφῆς ἡξέτω*, mortuum quum sepulturae praeparatum Hierosolymas deportasset, sepultura dignatus est. *Συνέθεσιν* et *περὶ τὰ ἑλᾶς*, (nam utrumque promiscue usurpatur) Graecis adhibentur ad denotandam omnem curam, quam pollinctores cadaveribus adhibent, ut, membra collocare, ungere, componere faciem, fasciis involvere, vestes induere, de qua re vid. Cuper, in obsequiis. Lib. II, c. 9.

ἡθάψαν) Notum est, Iudaëis hodie in more esse positum, mortuos aut eodem die quo mortui sunt, aut quamprimum id fieri possit, terrae mandare. Id iam olim factum esse videtur, fortassis ob Deut. XX, 23. ubi *pernoctationem* cadaveris in terra lex vetat. Si funera interdum aliquot dierum post mortem diebus efferebantur, factum est id propter exsequiarum apparatus, quem Ananiae funus minime suadere videbatur.

8. Ἐκ τούτου) Tantine fundum vendidistis, commemorata scilicet pecuniae summa, quam vir ipse attulisset.

9. Τ (sc. γέγονεν) ὅτι) Cur? συνεφανήθη ἡμῖν) In hoc conspiratis. αἱ πόδες τοῦ θαψάντου τὸν ἀνδρα) *It qui sepelierunt maritum tuum.* Est mos Hebraeorum, quem et Scriptores N. T. secuti sunt, homines exprimere per partes corporis, quarum qualiscumque conjunctio sit cum ea re, quae iis tribuitur idque quum faciunt, totam personam continentur, non cogitantes de istis partibus. Vid. *Ernesti Prolus. de vestigiis linguae ebraeae in lingua graeca.*

10. Ἐπεί — ἐξέψυσεν) In muliere terror eo maior erat, quod audiret, maritum esse mortuum, et mox ipsam elatum iri mortuam.

12. Διὰ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων) τῶν i. e. per Apostolos; Hebraismus frequens. De porticu Salomonis, cuius nunc fit mentio, vide annot. ad Io. X, 23. Sequentia verba: καὶ ἦσαν — γυναικῶν parenthesi sunt includenda. Cohæret enim hic versus cum v. 15.

12. Τῶν δὲ λαῶν — ὁ λαός) Reliquorum quidem nemo audebat eos assectari; sed populus eos magnè fa-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. V. 79

faciebat. 'Οι λοιποὶ ὀpponuntur τῷ λαῷ, populo, plebi. Reliqui igitur videntur esse proceres, vel etiam divites moribus et ingenio similes Ananiae, ut Lucas dicat, neminem porro ausum esse lucri causa sese adiungere Christianis. Κολληθῆναι τινι, usū hebraico est adhærere alicui, assestari aliquem.

14. Μᾶλλον δὲ προσεσθῆναι) Multo etiam magis quam ante. Respicitur enim hic id, quod dictum est supra IV, 4.

15. Ὡς — τινι αὐτῶν) Ut adeo in plateas efferrent aegrotos, eosque ponerent in lectis et grabbatis, ut veniente Petro saltem umbra eius unum et alterum eorum obumbraret. Connectenda haec sunt cum λαῷ πολλῷ comm. 12. Quod de umbra Petri dicitur, id non accipiendum est sic, quasi umbra Petri revera habuerit vim salutiferam ad sanandos aegrotos. Petrus enim et reliqui Apostoli non sua vi sed potentia et facultate a Iesu sibi concessa se miracula patrare fassi sunt. Referenda igitur sunt haec ad meram hominum opinionem et superstitionem, nec ab Apostolis nec a Luca probatam. Simile exemplum vid. Matth. IX, 90. 21.

16. Συνήχθη — ἀκαθάρτων) Conveniebat etiam multitudo urbium vicinarum, afferens aegrotos et daemoniacos. Τῶν περί τήνων, sc. καμένων. Ὁχλῆσθαι, turbari, animo perturbari, dolore affici. Sed Alexandrini saepe hebraicum רָבַץ, aegrotans vertunt ὀχλόμενος, ut Gen. XLVIII. 1. Mal. I, 13. 1 Sam. XIX, 14. Ὁχλόμενοι ὑπὸ πν. ἀκάθ. sunt Daemoniaci, quorum in Evangeliiis saepe fit mentio.

17. Ἀνασῆς — ζήλῳ) *Iam vero Pontifex Maximus, et quicunque cum illo erant, coeperunt vehementer indignari.* Οὐ πὺν αὐτῶ, (qui cum eo (Pontifice Maximo) erant,) non sunt assessores Synedrii, a quibus v. 21. clare distinguuntur, sed ii, qui in domum eius convenerant eius salutandi causa. Ἀνασῆς, hebraico more redundat, et omittendum est in versione. Sensus est: Tum coepit Pontifex M. cum omni comitatu suo vehementer indignari.

18. Καὶ ἔθεντο — δημοσίᾳ) *Eosque in custodiam dederunt publice. i. e. publico iussu.*

19. Ἄγγελος — Φυλακῆς) EICHENORNIUS (Allgem. Biblioth. Tom. III. p. 400. in Commentat. von den Englerscheinungen in der Apostelgesch.) contendit, non angelum, sed casum quandam felicem, in quo Apostoli vim providentiae divinae agnovissent, facultatem iis e carcere elabendi dedisse, eosque inde collegisse, se a Deo ita provocari ad novam doctrinam in posterum etiam tradendam. Contra disputat STORRIUS (dissert. exeget. in libror. N. T. historico. aliquot loca P. 2. pag. 87.) hanc liberationem arti humanaetribuendam esse negans.

20. Πόρεύεσθε — ζωῆς ταύτης) *Itote in templum et docete populum omnem doctrinam felicitatis huius, quam sc. ab ipso Christo iussi estis docere.* τὰ ῥήματα, doctrinae. Ζωὴ felicitas. Πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης per hypallagen dictum esse videtur, pro: πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα τῆς ζωῆς. Doctrinae felicitatis sunt doctrinae quibus monstratur via ad veram felicitatem.

21. Τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ) *Synedrium et totum Ssnatum Israëliticum.* Nam γερουσία significat *senatum* vel *consilium*, cui intererant quicunque aetate et prudentia ad iudicandum idonei viderentur, nec sacerdotum, nec Levitarum c'assi adscripti essent, verbo presbyteri, ut monet *Seldenus* Vx. Hebr. I, 15. Sic Philo de Spec. Legg. γ'στ' γρη. Deut. XXII, 15. explica ἡ γερουσία πᾶσα. Supra c. IV, 8. πρεσβύτεροι τῷ Ἰσραήλ.

23. Τὸ μὲν — ἀσφαλείᾳ) *Carcerem quidem reperi-mus accurate clausum.* Ἀσφάλεια, *firmitas*, *diligen-tia* et *cura*, qua aliquid munitur et custoditur. Ἐν πάσῃ ἀσφαλ. igitur est *firmissime*, *summa cum diligentia*.

24. Ὡς δὲ — γένοιτο τέτο;) Ὁ ἱερεὺς, *Pontifex Maximus*, qui h. i. κατ' ἐξοχὴν dicitur ὁ ἱερεὺς. Ἡς quidem est valde rarum; reperitur tamen sic 1 Maccab. XV, 1. 2. Ioseph. Ant. VI, 12. 1. Ὁι ἀρχιερεῖς; h. i. vi-dentur esse ii, qui erant ex genere et familia summorum sacerdotum, ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικῆς. Διηπόρουν — γένοιτο τέτο; dubitabant de iis (Apostolis) *quidnam tandem hoc futurum esset?*

28. Οὐ παραγγέλῃ — ἀνθρώπῳ τέτῃ) *Nonne seve-re iussimus vos, ne doceretis de persona hac? Ecce vero, replevistis Hierosolyma doctrina vestra, et vul-tis nos onerare crimine interfecti hominis istius.* Ἐπὶ τῷ ὀνόματι τέτῳ, de persona hac, i. e. doctrinam de le-su. Vid. supra c. IV, 17. Βάλεθε — τέτῃ,) *multis indu-cere in nos sanguinem huius hominis, qui a nobis in-terfectus est. Sanguinem, caedem in aliquem inducere*

per notum Hebraïstium est, *poenam caedis sacrae alicui contrahere*. Quaerunt igitur Pontifex Maximus et afflictores: *Vultisne nobis contrahere poenam interfecti huius hominis?* Hoc non intelligunt de poena a Deo infligenda: nam innocentem a se interfectum esse, non credebant; sed hoc dicunt: Vultisne occasione hominis huius interemti turbas dare in populo, facere ut fiant hominum concursus, et res vergat in rebellionem, adeoque nos exponere furori plebis? Metuebant igitur, ne plebs concitata adversus eos rebellaret, tanquam auctores caedis in Iesu perpetratae.

30. Ὁ Θεός τῶν πατέρων ὑμῶν) Provide hoc addidit, ne quis alium Deum ab Iesu praedicatum crederet, quam eum, quem coluerant Patriarchae. ὃ ὑμεῖς διαχειρίσασθε) Verbum διαχειρίζεσθαι generatim notat, *occidere, interimere*, quocunque mortis genere, sive sua manu, sive alterius, et praesertim de iis adhibetur, qui *necem aliorum vel iubent, vel promovent*. De Herode, qui Hyrcanum interfici iubebat, Iosephus Ant. XV, 9. scribit, διαχειρίσασθε τὸν ἄνδρα.

31. Τέρον — ἀμαρτιῶν) Hunc Deus ut Dominum et auctorem salutis ad dextram suam (vel potentia sua) exaltavit, ut Israelitico populo viam emendationis monstraret et peccatorum veniam (largiretur.) Ἡ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ est potentia et maiestas Dei. Ἀρχηγός, dux, hinc Dominus, imperans. Dare emendationem, viam emendationis monstrare. Cf. supra cap. III, 26. Dum Israelitae agnoscunt, Iesum esse Dominum, abstrahuntur a sceleribus et contemptu Messiae.

32. Καὶ ἡμεῖς — πειθαρχῶσιν αὐτῷ) Nos autem sumus harum rerum testes, adiuvante nos Spiritu sancto,

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. V. 85

cto, quem dedit Deus his, qui ipsi obedierunt: Τα ῥήματα τὰ ὑτά, refer ad res illas in facto positas, quarum testes erant, veluti Iesum resurrexisse ex mortuis, et ad doctrinas, quas proponebant, v. 31. Nam ῥήματα, דברים, sunt res gestae, et doctrinae. Nos, Petrus inquit, sumus testes, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, i. e. iuvante Spiritu sancto. Id, quomodo sit intelligendum, apparet ex Io. XV. 26. 27. Τοῖς πειθαρχῶσιν αὐτῷ, i. e. nobis, Apostolis.

33. Διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν i. e. ἐθυμῶντο. Proprie: diffindebantur, ringebantur. Significatur animi irati acerba perturbatio, translatione ducta ab his, quae ferra cum stridore scinduntur. Sie hütten vor Zorn zerbersten mögen.

34. Γαμαλιήλ) Dubitatur quis fuerit hic Gamaliel? an filius Simeonis, nepos Hillelis? an forte Gamaliel senior, cui successit filius Rabban Simeon, in cuius diebus destructa fuit aedes. Iuch. 164. 1. ἐκέλευσεν — ποιῆσαι) Iussit Apostolos secedere. Est locutio elliptica, τῷ αὐτῷ supplenda, ut apud Iosephum Ant. X, 6. 2. οἱ ἡγεμόνες — κελεύουσιν αὐτὸν τε καὶ τὸν γραμματέα Βάρεχον ἐκποδῶν αὐτῷ ποιῆσαι — e medio secedere. Nec Latini ab hoc loquendi more abhorrent. Terentius: Huc te fac, i. e. accede, exponente Donato. Apuleius: Intra limen se facit.

35. Προσέχετε — πρᾶσσειν) Bene perpendite, quid cum hominibus istis velitis facere. Proprie: Cavete vobis in his hominibus, in causa horum hominum, in der Angelegenheit dieser Menschen.

36. Πρὸ τέτων τῶν ἡμερῶν) *Non ita pridem*. Oponitur infra XV, 7. ἀπ' ἀρχαίων ἡμερῶν. ἀνέστη) Ut et paullo post ἀνέστη Ἰσδάς et cap. VII, 17. ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος, in quibus locis ἀναστῆναι significat *exoriri, existere*, ut apud Hebraeos ׀ׁ. Θεудᾶς) Quum ille Theudas, de quo Iosephus Ant. XX, 5, 1. exponit quatuordecim vel quindecim annis post hanc Gamalielis orationem turbas in Iudaea excitaverit, ob quas Cuspicio Fado, Procuratori, iustas poenas dedit; facile intelligitur, non potuisse hic Gamalielē ad istum homuncionem respicere. Duo igitur Theudae fuisse videntur, unus, Iosepho commemoratus, recentior; alter, cuius Gamaliel mentionem facit, antiquior. Quum frequens esset nomen *Theudae* apud Hebraeos, non est mirum, diversis temporibus plures extitisse factiosos homines eiusdem nominis. Hunc Theudam, quo Gamaliel utitur, simile vero est vixisse circa tempora nati Christi, ultimosque adeo Herodis M. annos, ut notat Casaubonus Exercitatt. II. n. 57. Alii vel Iosephum vel Lucam erroris postulant, aut ratione aetatis, quam Theudae assignant, aut nominis. Cf. *Michaelis, Krebs. et Wetst.* ad h. l. λέγων εἶναι τινα ἑαυτὸν) *Se esse aliquem, i. e. se eximium aliquid esse atque singulare*. Similiter Plutarchus *Apophth. Iacon.* coniungi inter se, δοκῶντας εἶναι τινὰς καὶ μεγαλοφρονῶντας, *aliquid se esse putantes atque superbientes*. Igitur hic Theudas multa iactabat de se, nempe se esse Messiam, se velle liberare Iudaeos iugo imperii Romani, et missum se esse a Deo in hunc finem; si modo se sequerentur et illas caperent, rem habituram esse prosperum eventum. Haec omnium Pseudo-Messiarum vox fuit. διαλύθσαν, dispersi ac dissoluti sunt, Ductore e medio sublato. ἐγένοντο ἕως αὐτῶν) Op-

IN ACTA APOSTOLORUM CAP. V. 85

Opposita est haec Phrasis τῷ λέγειν εἶναι τινα, et significat, si de hominibus usurpatur, *pessumdari, dignitate et honore, sicut opibus exutum in miserum redigi statum.* Plutarchus de sera Num. vind. Cleonaci, quibus eadem medela non obtigit, εἰς τὸ μηδὲν ἤκασι, *pessum eunt,*

37. Ἰούδας ὁ γαλιλαῖος) Qui Iudas hic vocatur Γαλιλαῖος, is Iosepho Ant. XVIII, 1, 1. dicitur Ἰούδας Γαυλανίτης ἀνὴρ, ἐν πόλει γονιμα Γάμαλα: *Iudas Gaulanites, ortus ex oppido Gamalis.* Sed idem Iosephus hunc ipsum Iudam non uno loco Γαλιλαῖον appellat, e. g. Ant. XVIII, 1. 6. XX, 5, 2. et de B. I. II, 9. 1. Non igitur dubium est, quin Iudas hic duplex habuerit cognomen, ab urbe natali alterum, a loco educationis aut habitationis alterum, quemadmodum ille Apollonius, Argonauticom Scriptor, qui patriā *Aegyptius* erat; a loco habitationis *Rhodius* dicitur. ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς) Hanc descriptionem facultatum in populo Iudaico de illa accipiendam esse, quae Archelao Viennam relegato, illiusque ditione in provinciae Romanae formam redacta, a Quirinio peracta fuerit, gravissima nos Iosephi auctoritas docet, Ant. XVIII, 1, 1. ubi diserta mentio iniicitur huius Iudae, concitatoris turbarum et rebellionis ob censum a Quirinio agendum. Nam Sadduco, Phariseo sibi adiuncto, populum ad defectionem concitabat, dicens censum illum nihil minus secum asferre, quam manifestam servitutem. Itaque totam gentem ad libertatem vindicandam cohortabatur. Ἀπέστρεψε — ὅπισθε αὐτῶν, *multos homines in suas partes traduxit.* Ἀποσῆναι h. l. est ad defectionem impellere, sectatores sibi conciliare.

38. Ἀπόστη) *Absistite* quasi dicat, manus ab istis abstinete. ὅτι εἰαν — καταλυθήσεται) *Nam si eorum coeptum est humanum, dissolvetur; καταλυθήσεται, sua sponte corruet.*

39. Μήποτε καὶ θεομάχοι εὐρεθήτε) Elliptice. *Ne si facere hoc conemini, inveniamini ii, qui cum Deo bellum gerant.* Ita *Camerarius*. *Pricaeus* apparens ἀνακόλυσθον ita tollit, ut dicat, hoc membrum κατὰ σήνταξιν iungendum non continuo praecedentibus, sed verbis καὶ ἐλάσας αὐτούς, paullo altius occurrentibus. Videtur *Gamaliel*, dum haec pronunciaret, dubius haesisse, quid de Apostolis sit statuendum, quos non solum noverat singulari modo ex carcere liberatos, sed quos etiam summa animi fiducia de Christi doctrina perorantes audiverat. Totam igitur rem providentiae divinae permittendam esse putavit. ἐπελῶσαν δὲ αὐτῶ) Nempe ne Apostolos occiderent, non autem, ut intactos dimitterent, quod tamen aequum fuerat, et congruens iis, quae dixerat *Gamaliel*.

42. Πᾶσιν τε ἡμέραν) i. e. κατὰ πᾶσαν ἡμέραν. Nullo die intermittebant doctrinam et praeconium Evangelii Iesu Christi publice in templo, et privatim intra domos.

CAP. VI.

1. Ἐν δὲ — ἡβραίοις) *Illo autem tempore, crescente discipulorum numero, exorta est querela Hellenistarum adversus Christianos ex Hebraeis. Μαθηταὶ sunt omnes ii, qui postea nominati sunt Christiani. Ἑλληνισαὶ*

(a verbo ἡellenίζειν, graecificare, graeca studia, graecos mores sequi,) Graecienfes sunt, qui religione quidem Iudaei, sed inter Graecos educati, et linguae et dogmatum peritiam erant consecuti, ut patet ex locis a Wetstenio allatis. Iudaei sic distinguebantur: *Iudaei Palaestini*, qui hic Hebraei vocantur, et διασπορά Ἑλληνων, qui hic Hellenistae sive Graecienfes. Iam vero inter Iudaeos in Palaestina viventes, et Hellenistas Iudaeos extra Palaestinam viventes magnum fuit odium, tum propter diversitatem sermonis, quoniam hi lingua graeca, non sancta (ut illi opinati sunt) utebantur, et versionem illam Alexandrinam adeo in Synagogis suis praelegebant, tum etiam, quia extra sanctam terram, inter paganos homines, ergo inter impuros vivebant, et quodammodo Graecorum mores imitabantur. His igitur de causis Iudaei in Palaestina viventes meliores se putabant Hellenistis, qui non adeo tenaciter legis Mosaicae institutioni inhaerere videbantur. Hinc multae inter Iudaeos Palaestineses et Hellenistas, etiam Christianos factos dissensiones. SALMASIUS in libro de lingua Hellenistica aliisque libris non nativitate Iudaeos, sed proselytos graecos, et ad Christianam religionem conversos intelligendos esse putavit; sed sine ulla necessitate. Multos Hellenistas additos fuisse coetui Christianorum, intelligimus ex Actor. II, 9. sqq. ὅτι παραθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χήραι αὐτῶν, Quod in distributione quotidiana rerum necessariarum neglegentius haberetur ratio viduarum suarum. Nam διακονία nihil aliud est, quam cura eleemosynarum et colligendarum et distribuendarum, qua notione saepe haec vox in epistolis Pauli; παραθεωρεῖν autem est, negligere, spernere, rationem alicuius non habere. Id accidebat,

quia non certis hominibus, sed modo his, modo illis Apostoli ad hanc rem utebantur, et quidem Iudaeis in Iudaea natis; id correctum instituto Diaconorum collegio et alle-ctis etiam Hellenistis.

2. 'Οὐκ ἀρεσὸν ἐστίν) *Non placet, non est probandum. καταλίσσαντας*) *Minus curantes, quam fieret, si eo onere levaremur. Quia quod aliis negotiis datur, id decedit praedicationi. διακονεῖν τραπεζαίς*) *Inseruire pecuniae et colligendae et in pauperes distribuendae. Nam voce διακονεῖν nihil aliud indicatur, quam illa διακονία καθημερινή, de qua v. 1. Τράπεζα autem h. l. κατ' ἐξοχήν est mensa pecuniaria, Wechselbank. Servire mensis est impendere curam rei pecuniariae, et h. l. nominatim operam dare fisco et distribuendis pecuniis. Hoc sensu haec vox occurrit apud Iosephum, in Edicto Ptolomaei de Iudaeis manumittendis, Ant. XII, 2. 3. ὅπου ἀπὸ τῆς βασιλικῆς τραπεζῆς κομιζόμενοι τὰ λύτρα sunt de pecunia regia pretium redemptionis accipientes. Paulo post βασιλικὴ κτήσις, facultates regis dicuntur, et ibidem βασιλικοὶ τραπεζίται, qui pecuniam regiam curant, aliisque solvunt et distribuunt.*

3. 'Επιστάμεθα — μαρτυρούμεν) *Circumspicite igitur septem viros probatos, i. e. καλὴν μαρτυρίαν ἔχοντας 1 Tim. III, 7. Honestae et inculpatae vitae. πλήρεις πνεύματος ἀγίας, καὶ σοφίας*) *Plenos Spiritu sancto et sapientia, i. e. donis eximiiis et sapientia praeditos. Πλήρης πνεύματος ἀγίας in genere est omnino dote divina quadam instructus, cuius variae sunt species, ut h. l. σοφία. Vid. infra v. 8. Σοφία autem, qua saepe intelligitur religionis scientia h. l. videtur esse prudentia, nomina-*

tim prudentia administrandi illius muneris, et veluti peritos rei nummariae. ἕς καταστήσωμεν — ταύτης quos huic muneri praeficiemus, vel huic curae. Sic apud Ioseph. de B. I. II, 20, 3. τὸν γὰρ τῷ Σίμωνος υἱὸν Ἐλεάζαρον — ἐκ ἐπέστησαν ταῖς χρείαις, non praefecerunt muneribus. Imitati sunt in hoc Apostoli Synagogam. Nam apud Iudaeos erant collectores cistae, ut quaestores aerarii, qui semel in septimana pridie Sabbati pecuniam distribuebant; et collectores catini, ministrantes mensis quotidie, et peregrinorum praecipue curam suscipientes. *Pea Hieros.* f. 21. 1.

4. Ἡμεῖς δὲ — προσηκόντως) Nos vero precibus et ministerio docendi assiduam operam dabimus. Per προσευχὴν tamen non intelligitur recitatio precum simpliciter, quae petitiones dicuntur; nam προσεύχεσθαι saepe dicitur, qui nostro more versatur in divinarum rerum meditatione. Sensus igitur est: Assidui erimus tum in meditando res divinas, tum in plebē instituenda: quod sic tamen intelligendum est, ut inspectionem in Diaconos Apostoli a se non abdicaverint. Nec ministerium illud ut humile quid aut molestum refugiebant, sed his, ut magis necessariis officiis attentius incumbere volebant.

3. Φίλιππον — νικόλαον) Nomina haec omnia sunt Graeca, quod non mirum in Alexandrinis. Sed inde non sequitur omnes hos diaconos fuisse ex Hellenistis. Nomina Iudaeorum Hebraea Lucas forsā graece extulit. Nicolaus non fuit Iudaeus natus, sed ad sacra eorum accessit. Genere fuit Antiochenus, ut statim additur. Videtur tamen maior pars fuisse ex Hellenistis. Quoniam enim tota fixa inde orta erat, quod viduae Hellenisticae

negligerentur, ideo maxime Hellenistae praeficiendi erant huic muneri.

6. Οὗς ἔστησαν — χειρὰς) *Hos exhibuerunt Apostolis, qui precibus factis manus illis imposuerunt. Exhibuerunt electos Apostolis approbandos. Electis Apostoli imponebant manus. Impositio manuum* iis temporibus apud Iudaeos in usu fuit, et usurpata esse ab iis videtur ad exemplum illius, quod *Moses*, Deo iubente, *Io-suae manus suas imposuerit*, eumque hoc Symbolo coram Israelitis omnibus palam in gravissimo munere regiminis et iudicii *confirmaverit*. Num. XXVII, 28. Hunc morem secuti Apostoli Presbyteris et Diaconis manus imposuerunt, quo ritu, tanquam externo Symbolo designata est tum collatio *Potestatis* actu exercendae, tum *aptitudo*, quae ad exercitium illius muneris requirebatur: Vid. VITRINGA de Synag. Vet. L. III. P. I. p. 836. sqq. Precibus igitur manuum impositio accedebat, more Iudaeorum, non quod ea vim aliquam habere crederetur, nam quis sibi serio persuadeat, hominem homini manu imponenda dotes, aut aliud quid tribuere posse? Fecerunt hoc ideo, ut demonstrarent *δεικνύω*, pro quo precarentur, cui bona apprecarentur. Hinc fluxit ille ritus, quem Graeci *χειροτονίαν*, Latini ordinationem vocarunt. Quod enim hic fecere Apostoli, ~~idem~~ episcopi postea, tum in Presbyteris, tum in Diaconis ordinandis.

7. Καὶ ὁ λόγος — τῇ πλει) *Sic doctrina divina incrementa cepit, et numerus discipulorum Hierosolymis valde auctus est; etiam magna multitudo sacerdotum suscepit religionem. Obedire fidei, suscipere religionem christianam. Nam ἡ πλει saepe est religio christiana.*

IN ACTA APOSTOLORUM CAP. IV. 91

fians. Nunc, quoniam is, qui suscipit religionem, obedit Deo, volenti ut illa doctrina suscipiatur, hinc orta est haec phrasis ἱκανέων τῇ πίσει, Cf. Róm. I, 5. πολλοί τε ὄχλος τῶν ἱερέων, i. e. multi ex familia et comitatu sacerdotum. ὄχλος nihil nonnunquam praeter eos, qui in numero, aut turba, designat, ut apud Valerium Fl. I, 101. *Bellis spectataque fama TURBA DUCUM.* Haud parum profuit rebus Christianorum, quod sacerdotes iam illis se adiunxerunt.

8. Στέφανος — λαῶν) Stephanus autem plenus fide et vi, miracula insignia edebat in populo. Pro πείσεως legendum esse videtur χάριτος, ob Codices, Versiones et loca Patrum. Χάρις autem idem videtur esse quod χάρισμα, refertur enim ad vim patranda miracula. Sicutiam δύναμις h. l. significari vires divinitus concessas ad res mirandas efficiendas, ut Matth. XIV, 2. et aliis locis.

9. Ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης λιβερτίνων) Multas Hierosolymis fuisse Synagogas, non est dubium. Sed omnem fere fidem exsuperare nonnullis videntur, quae de 480. vel secundum alios 450. aut 394. synagogis Hierosolymitanis Iudaei narrant. Λιβερτίνος est vox latina, qua proprie significatur, vel, qui parente liberto ortus, vel qui servus natus, aut factus, sed libertate donatus erat. Unde plurimi suspicati sunt, libertinos, quorum hic fit mentio, fuisse aut servos manumissos, Romanae quidem originis, sed religioni Iudaicae addictos, qui Synagogam Hierosolymis exstrui curaverint, aut posteros Iudaeorum, a Pompeio, aut Ptolomaeo I. bello captorum et a Romanis in servitutem redactorum, sed deinde in libertatem vindicatorum, qui Apostolorum tempore propriam

priam synagogam Hierosolymis habuerint. Philo Legat. ad Caium refert, *plures ex Iudaeis fuisse Ρωμαίους ἀπελευθερωθέντας*, Romanos libertatem adeptos, et addit: *Ἀρχμαλωτοὶ γὰρ ἀχθόντες εἰς Ἰταλίαν, ὑπὸ τῶν κησαμένων ἡλευθερωθήσαν*, ἔδὲν τῶν πατρῶν παραχαράσσιν βιασθέντες; nam belli iure in potestatem redacti, ab heris suis manumissi fuerant, nec quicquam patriarum rituum mutare coacti. Vid. VITRINGA de Synag. Vet. Lib. I. P. I. p. 254. Quia tamen libertini h. l. nunguntur Alexandrinorum, Asianorum, Cyrenacorum Cilicum scholis et coetibus, alii intelligunt Iudaeos, incolas et cives Liberti, oppidi, sive regionis Africae propriae, sive Carthaginiensis, quae et proconsularis dicitur. Vid. SCHLEUSNERI Lexicon, voc. *Λιβερτινός*. Nonnulli unam eandemque Synagogam intelligendam esse statuunt, quae Libertini, Cyrenaei, et qui sequuntur, simul usi essent, negantque Libertinos habuisse Synagogam sibi propriam. Vid. Io. CHR. HENR. KRAUSIUS in Commentat. in historiam atque orationem Stephani Protomartyris, Act. VI. et VII. Goettingae 1780. *Κυρηναῖοι* hic sunt Iudaei, urbes provinciae Cyrenaicae incolentes. Auctor est Iosephus, Iudaeos in omnibus Cyrenaicae urbibus habitasse, et eodem, quo inquilini civitatis iure fuisse usos. Locus est Antiqq. Iud. Lib. XIV, 7. 2. Cum reliquis autem inquilinis ibidem Iudaeos habuisse *ισουμμίαν*, s. *idem ius civitatis*, idem testatur. XVI, 6, 1. *Ἀλεξανδρεῖς* sunt Iudaei urbem Alexandrinam inhabitantes. Ioseph. XIX, 5. 2. Ingens autem multitudo Alexandriae confederat, auctore Philone in Flacc. decies centena millia; adeo, ut ex quinque illis regionibus, in quas ea urbs descripta erat, quas tenerent, et sparsim per reliquas sua sibi domicilia haberent,

berint. Quid? quod sis ius civitatis pari cum Macedonibus, conditione datum erat, auctore Iosepho, XII, 1, 1. et XIX, 5, 2. Hieros. Megilla, f. 73. 4. historia narratur de Eliezere, filio Zadoki, qui accepit Scholam *Alexandrinam*, quae erat Hierosolymis, eamque convertit in usum suum — *Alexandrini* extruxerant synagogam illam propriis sumptibus. Ceterum Synagogae istae non tam precibus faciendis, quae in Synagogis propriae fieri solebant, quam literis excolendis destinatae fuisse videntur, cuiusmodi scholam Iudaei alias proprie בית המדרש, sicut Synagogam proprie sic dictam בית הכנסת appellare consueverunt. Qui enim cum Stephano disputarunt, eos constat fuisse Scholares, qui ex disciplina huius vel illius Academiae prodierunt, apud ipsos תלמידים, apud Graecos μαθηταί, dicti. Vid. iterum Vitranga de Synag. Vet. Proleg. c. IV, pag. 28. συζητῶντες τῷ Στεφάνῳ) *Disputantes cum Stephano*. Nam συζητεῖν τιμι est cum aliquo disputare secundum artis regulas, quae vis vel ex significato vocis συζητήσεως apparet, obviae apud Philonem Libr. de mundi Opif. p. 11. D. ἐκ δὲ τῆς τέκων συζητήσεως τὸ φιλοσοφίας σύνεσις γένος, ex huiusmodi autem disquisitionibus philosophia nata est.

10. Καὶ ἐκ — ἀλάλει) *Et non potuerunt resistere sapientiae et Spiritui quo loquebatur*, non potuerunt eum refutare, ob religionis peritiam qua erat instructus et vim sermonis, quo utebatur. Πνεῦμα. h. l. est divina, illa vis, sermonem eius dirigens, Apostolis promissa, Matth. X, 20. vel animi fortitudo, Muth.

11. Τότε ὑπέβαλον κινδρας) Ὑποβάλλειν Graecis est, quod Latinis *subornare*. Nostri dicunt; *einen heimlich anstellen*. Eodem sensu fere est ὑπόβλητος apud Iosephum. Ant. VII, 8, 4. et de B. I. V, 10. 4. ῥήματα βλάσφημα) *Contumeliosa verba*. Εἰς μωϋσῆν καὶ τὸν θεόν. Qui enim doctrinam Iesu Christi legi Moysi praeferebat, is Moysi auctoritati derogare, adeoque Deum ipsum contumelia afficere videbatur. Ita saltē iudicabant superstitiosi Iudaei.

12. Ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν) *Concurso facto corripuerunt eum*. Ἐπιστάντες, *repente adstantes*. Vis repentina facta significatur.

13. Μάρτυρας ψευδεῖς) Vera falsis miscentes, ut ii, qui in Christum dixerunt; volebant enim credi, ea, quae dixerat Stephanus, dicta ab eo cum abominatione templi et legis. Κατὰ τὸ τόπος — νόμος) Vox τόπος hic potest templum, potest etiam civitatem denotare. Ἀγία πόλις vocatur Hierosolyma Matth. IV, 5. et aliis locis. Sed templum etiam hic intelligi potest ob c. XXI, 28. XXV, 8. ubi simili argumento ἱερόν et νόμος iunguntur.

14. Καταλύσει) *Destruet*. Quaelibet calumnia arripit aliquid ex vero. Stephanus, iam enim maturum erat, innuerat aliquid de iis, quae eventura erant, et quae Iesus de fatis reipublicae iudaicae praedixerat. Hoc autem ita interpretantur adversarii, quasi abominaretur templum. τὰ ἔθνη) h. l. sunt *Leges ceremoniales, mores, ritusque Iudaeorum*, quo sensu est apud Ioseph. Ant. III, 8. 12. XI, 13, 23. saepius apud Philonem. Omnino Stephanus dixisse videtur, Iesum abrogaturum esse leges Moysi rituales. Id vero iterum ita interpretantur adversarii, quasi

quali contemtim locutus esset de lege Moſis. Ideo vocantur *falsi testes*.

15. Ὡς πρόσωπον ἡγγέλων) Locutio reverentiam notans, non sine tremore incusſam, Gen. XXXIII, 10. et in Estheris historia, c. V, 2. in Graeco. 2 Sam. XIV, 17. Conſcientia bona et cauſſae fiducia ex vultus hilaritate elucebat. Nempe *facies angeli* est facies laetiſſima. Tumultuantibus hoſtibus ex vultu Stephani elucebat mera hilaritas, et coeleſte quoddam gaudium, ut ſi iam in coelis eſſet.

CAP. VII.

2. Ὅς ἐφ' ἧ) Unde Lucas hanc Stephani orationem habuerit, nemo facile definire auſit. Fortaſſis Paulus, cuius comes fuit Lucas, inter auditores fuit, vel accepit hanc Apologiam, a ſcribis, iudicio aſſidentibus, prope-
rante calamo exceptam, vel ex actis Synedrii poſtmodum deſcriptam habuit. Quum de duabus rebus accuſaretur Stephanus, quod templi excidium, et quod abrogationem rituum praedixiſſet, totus in eo eſt, ut oſtendat, ſe non calumniandi animo haec dixiſſe. Quare omnem hiftoriam veterem ad ſua tempora percurrens, inſinuat κατὰ πρόψιν, Dei favorem nunquam adſtrictum fuiſſe loco ulli, ne tabernaculo quidem aut templo: deinde Iudaeos, ſi gentis ſuae et ſua facta bene expenderent, nihil habere, cur ſe aliénigenis praeferrent. Ceterum Stephanus multas orationi ſuae immiſcere videtur res hiftóricas, nihil ad cauſſam, quae diſceptabatur, pertinentes, et quae vix cum hiftoria V. T. conciliari queunt. Igitur non defunt homines eruditi, qui exiſtimant, Stephanum lapſu memo-
riae

riæ quaedam distinguenda confudisse. Cum hac sententia non pugnat, quod plenus Spiritu sancto fuisse dicitur; (v. 55.) nam ibi non de *inspiratione*, sed de animi fortitudine est sermo. Cf. *Michaelis* ad initium huius capituli, et D. H. EB. GOTTLOB PAULI meditatio exegetica: *an secundum acta apostolorum primitivi Christiani inspirationem, quam vocant, atque infallibilitatem pro synonymis habere soliti sint*, in Sylloge Commentatt. theol. edita a D. Dav. Jul. Pott. Vol. III. p. 298. sqq. *ἄνδρες ἀδελφοί*) Hoc populo dicit: *καὶ πατέρες*) Hoc senatoribus. Sic et Romani senatores vocabant patres. *ὁ θεὸς τῆς δόξης*) *אלהים הכבוד* Deus gloria et honore dignissimus, maiestate insignis, Numen summe colendum. *ἁφ' ἧ τῶ πατρὶ ἡμῶν Ἰβραάμ*) Stephanus ergo non fuit profelytus, sed Iudaeus natus, vid. Luc. I, 37. Infra XXII, 1. et comm. 19. 38. 39. 44. 45. *ὅντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ*) Ure Chaldaeorum Gen. XI, 31. quae ei patria erat, et *Chaldaeorum* vocatur, quia post Abrahami tempora Chaldaei potiti sunt ea regione. *מֶסּוֹפּוֹטָמִיָּא* Hebraeis late patuit, et omnia illa continuit, quae non Euphrate tantum et Tigride, sed et eorum divergiis irrigantur. Ergo Chaldaea pars Mesopotamiae. *ἐν χαρράν*) In Charris, quae et ipsae in Mesopotamia.

3. *Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν*) In Mesopotamia, ubi tum erat Abrahamus. Contradicere videtur Stephanus Mosi. Gen. XI, 31. 32. Ibi enim nihil extat de Deo, Abrahamum, quum esset in *Mesopotamia*, migrare iubente, nec omnia Stephani verba leguntur in loco Mosi citato. Unde nonnulli interpretes duplicem vocationem Abrahami

sta-

statuunt, quarum unam acceperit in Mesopotamia, alteram Charris. Alii existimant, Gen. XII, 1. *אֶרֶץ כְּנָעַן* esse Plusquamperfectum, et per *ἀνάμνησιν* ibi referri id, quod in Ure dictum fuerat, qualia *ὑπερόπρωτα* multa sunt et in sacris et in profanis historiis. Cf. Grotium ad h. l. Sed videtur potius Stephanus sequi perpetuam Iudaeorum traditionem, qui his Abrahamum vocatum esse statuunt. *Be-réschit R.* XXXIX. 8. "R. Iuda dixit: *לֵךְ לֵךְ* (i. e. *Lech Lech*, non *Lech lecha*.) *Abi, abi*, bis dictum est: Semel ex Mesopotamia, et semel ex Syria Nahoris." Extat etiam PHILONIS libellus de migratione Abrahami. Talia plura in hac Stephani oratione reperiuntur.

4. *Κατέβην — κατοικῆσα*.) *Inde vero (e Charrane) post mortem patris sui transtulit eum (Deus) in hanc terram, in qua vos nunc habitatis*, sc. in Palaestinam. Quod Abrahamus post patris sui mortem Charrane in in Palaestinam migrasse dicitur, id Chronologiae aperte repugnat. Thara enim genuit Abrahamum, quum LXX annos natus esset, Gen. XI, 26. Abrahamus in Cananaeam migravit LXXV aetatis suae anno, Gen. XII, 4. Hos 70 et 75 annos si computamus, efficiuntur 145 anni. Ergo Thara anno 145 aetatis mortuus esset. Sed hoc falsum esse, et Tharam 205 annos vixisse, e Gen. XII, 32. apparet. Ergo Abrahamus non post mortem patris in Canaan migravit. Sequitur igitur Stephanus traditionem Iudaeorum, qui constanter hoc dixerunt, sed allegorice mortem explicarunt de morte Tharae allegorica; nempe Abrahamum migrasse postquam Thara pater eius factus fuisset *idololatra*, malos enim vocari mortuos in vita sua. Loca Rabinorum nonnulla attulit Wetstenius ad h. l. Alii annos

Tharæ 205. in textu Hebraico refingi volunt ad textum Samaritanum, ubi 145. eidem tribuuntur, qui exacte toti historiae respondent. Alias conciliandi rationes commemoravit Wolfius in curis ad h. l.

5. Καὶ ἐκ ἰδωκεν. — τένη) Non autem dedit ei sedem fixam in illa (terra,) ne latam quidem pedem, quamvis promississet se ei daturum esse terram hanc possidendam et eius posteris post illum, quanquam nullus ipsi erat filius. Κληρονομία h. l. non est possessio, sed sedes fixa. Emit sibi Abrahamus agrum sepulturae causa, Gen. XXIII. hunc igitur agrum possedit. Sed non habuit sedem fixam; nam Nomadum more et alio loco in alium locum migravit. ἐδὲ βῆμα πόδες) Sic Deut. II, 5. transfertur לַחֲמֵשׁ עָבָרָה. Locutio proverbialis, qua nec tantulum, vel potius nihil significari solet. Sic etiam Cicero in Philippicis: *Vestigium ubi imprimam non habeo.* Καὶ ἐπηγγέλαιτο — κατέσχεν αὐτήν) Quamvis promississet, se ei daturum eam in possessionem. Καὶ hic valet quamvis. Laudatur fides Abrahami, credentis Deo, quamvis nondum appareret, quomodo facturum esset Deus id, quod promiserat. Κατέσχεν hic est idem quod κατοίκησεν, habitatio, possessio, qua notione saepe est non solum apud LXX interpretes, sed et alios, e. g. Ioseph. Ant. IX, 1. 2. Apud eundem Iosephum κατέχεν est pro inhabitare Ant, I, 11, 4. II, 7, 2. κατασχέτω τὴν χαναναίαν, inhabitare Cananaeam.

6. Ὅτι — γὰρ ἄλλοτε) Familia tua incolet terram peregrinam, nempe Aegyptum Καὶ — τετρακόσια) Et (Aegypti) serviliter eos tractabunt per annos 400. Sic
in

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. VII. 99.

in Hebraeo Gen. XV, 13. *Iosephus* etiam tradit Israelitas in Aegypto commoratos esse 400. vel potius 430. annos. Ant. II, 9, 1. et de B. I. V, 9, 4. Sed est alius Iosephi locus, Ant. II, 15, 2. in quo hos 430. annos ab Abrahamo numerare videtur, quem locum corruptum esse putat Koppius, Auctor Progr. Goetting. probaturus, *Israelitas non 215 sed 430 annos in Aegypto commoratos esse*. Repetitur hoc Progr. in *Sylloge commentatt. theologicar. edita a D. J. POTT, et G. H. RUPERTI Vol. II. p. 255. sqq.* Vulgaris sententia est, Israelitas nonnisi 215 annos in Aegypto commoratos esse, praecipue propter locum Gal. III, 17. ex quo apparere videtur, spatio 430. annorum non tantum tempus servitutis Aegyptiacae, sed etiam totam illam Patriarcharum, Abrahami, Isaci et Iacobi peregrinationem in Cananaea intelligendam et comprehendendam esse. Sed consilium loci Paulini Gal. III, 17. profecto non illud erat, ut certus et accuratus, ad rationes chronologicas exactus annorum numerus commemoraretur, sed hoc tantum, ut brevi tempore post promissiones Abrahamo datas extitisse leges Moisaicas ostenderetur, ut bene monet S. V, Koppé ad h. l. Quod autem Stephanus Israelitas 400. annos tantum in Aegypto servivisse dicit, quum Iosephus 450. scribat, in eo nulla est difficultas; Stephanus enim numero usus est rotundo, quo nihil fere frequentius apud Historicos.

7. *Καὶ ἐγὼ Πουνίαν* ego, quo sensu verbum *καὶ ἐγὼ* saepe habuimus in his libris. *ἐν τῇ τότε τέτῳ*) In Cananaea, ubi tum Abrahamus erat. Extant haec verba Exod. III, 12. sed Gen. XV, 13. 14. non leguntur. Unde nonnulli existimant Stephanum hos duos locos coniun-

gere voluisse. Sed Stephanus, memoriter recitans coram tribunali, haec addidit, et potuit addere, quoniam res in se erat vera.

8. Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς) Nempe post eximia illa promissa. Διαθήκην, i. e. *mandatum*. Hoc quoque ad propositum Stephani pertinet, ne crederetur circumcisionis obedientia causa fuisse promissorum τὰς δάδαρα πατριάρχας) i. e. Φυλάρχας, Φυλάρχας, *tribunum auctores*, ut et commate sequente. Sic et Abraham πατριάρχης Hebr. VII, 4. Confunduntur voces Φυλῆς et πατριᾶς.

9. Ζηλοῦσάντες τὸν Ἰωσήφ) *Invidia et odio incitati adversus Iosephum*. Tacite reprehendit Judaeos, qui pari modo Iesum ex invidia tradiderant extraneis. ἀπέδοντο εἰς Ἀγυπτὸν) *Vendunt in Aegyptium abducendum*. Ἀποδῶναι quidem est, debitum reddere, sed ἀποδοῦναι quod verbum apud Alexandrinos Interpretes, loco Hebraei הָנִיךְ Prov. XXXI, 24. legitur, *vendere* denotat, et apud optimum quemque Scriptorem eadem significatione obvium est. Philo autem eodem sensu, de ipsa venditione Iosephi utitur vit. Ioseph. p. 28. D. in quo ipso loco permutatur etiam cum πωρᾶσκουσιν. Sed ἀποδοῦναι εἰς Ἀγυπτὸν est vendere vel ea conditione ut quis avectus abducatur in Aegyptum, vel, mercatoribus Aegyptum petentibus, ut ἀποδοῦναι εἰς Ἰσραὴλ apud Xenoph. Ephes. V. καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῷ) *Deus a partibus eius stabat ipsi* favebat. Sic c. X, 38. ut et Io. VIII, 29. Hebraismus.

10. Ἐδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραῶ) *Debit ei, ut gratus esset sapientia apud Pharaonem*

nem, ut propter peritiam in somniis interpretandis regis Aegypti favorem benevolentiamque consequeretur. Haec enim hic inprimis σοφία intelligitur, quae in explicandorum somniorum facultate versatur. Hanc Iosephi σοφίαν dicitur Rex Pharaon apud Iosephum Ant. II, 5. 7. admiratus esse. χάριν autem denotare favorem, gratiam, qua apud alios floremus, notum est. ἡγέμενον ἐκ Ἄργυπτον) ἡγεμόνα καὶ ἄρχοντα αἰγύπτου, Principem et gubernatorem Aegypti, vice Regis cuncta regentem, Gen. XLI° 43. καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ) Fecit eum etiam aulae suae magistrum.

13. Ἐν τῷ δευτέρῳ) Supple χρόνῳ, i. e. quum Iacobus altera vice eos mitteret.

14. Ἀποσελας δὲ Ἰωσήφ) Sc. carpenta et plaustra cum iumentis ad subvectionem, ut dicit Philo, de Iosepho p. 562. Ο. μετακλέσσειν — ἐν ψυχῇ δὲ δεσπόοντα πάντα) Invitavit patrem suum, omnemque ipsius familiam, 75 hominibus constantem. Quum Moses Gen. XLVI, 26. 27. nonnisi 70 homines numeret, in 70 virali autem, et in hac Stephani oratione 75 fuisse dicantur, mire se torserunt Interpretes in conciliando hoc loco cum Moysi narratione. Modus conciliandi optimus hic esse videtur, ut dicamus, Stephanum apud Lucam de iis loqui, qui in Aegyptum invitati fuerint, qui erant 75. si uxores Iacobi, Rahel, Bilha et Silpa, ac filii Ger et Onan annumerantur; quos Iosephus cum ceteris invitaverat, quia nesciebat, eos fuisse mortuos, Moses autem loquitur de his, qui in Aegyptum venerunt, quorum nonnisi 70. fuerunt Et sic Philo distinguit, eo in loco, quo de numero septuagenario allegorice agit, in libr. de Migr. Abr. p. 419, B. Cf. inprimis Krebsii observ. ad h. l. Vid. aliorum

coniecturas ap. *Bowyerum* ad h. l. Notandum est etiam hoc, Iudaeos habuisse traditiones vel ore vel scriptis propagatas, quas Alexandrini, Iosephus interdum, Philo plerumque secuti sunt. Non igitur est mirum, Stephanum, Hellenistam, adfuerum versioni Alexandrinae, cum illis Alexandrinis locutum esse.

16. Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχὲμ) *Et translati sunt in Sichem.* Nempe Iacobus et Patres nostri. Sed Moses Gen. XLIX, 30. Iacobum sepultum tradit in caverna Machpela prope Hebron. Hanc difficultatem Viri docti ex loquendi more scriptorum sacrorum, e. g. Exod. XII, 5. ita sustulerunt, ut dicerent, verba Stephani capienda esse ita, ut quidam Patriarcharum, e. g. Iosephus, sepulchri dicantur Sichemi, ut testatur Iosua cap. XXIV, 32. quidam vero Hebrone in sepulcro, quod Abrahamus sibi posterisque suis comparavit. In hoc sepulcro sepultus est Abrahamus cum uxore Sara, Gen. XXV, 10. et apud Ioseph. Ant. I, 17. *Ἰάκωβος ἐν Χεβρώνι, μετὰ τῆς γυναικὸς Σάρρας.* Porro, Isaacum, etsi Moses Gen. XXXV, 20. tantum ad patres translatum esse dicit, sepulturae loco non indicato, Iosephus tamen diserte tradit, *Chebrone* fuisse sepultum, Ant. I, 22. De *Iacobo* idem affirmat Moses Gen. XLIX, 29. sqq. et Iosephus II, 8. 7. qui eodem loco testatur, filios ipsius, in Aegypto mortuus, Hebronem deportatos esse, ibique terra conditos. Sed et Iosephi ossa, Hebraei quum ex Aegypto egrederentur in Cananaeam deportarunt, Gen. L, 25. Ioseph. l. c. Καὶ ἐτετέθησαν — εἰς συχὲμ) Sepulcrum monumentum, quod *Abrahamus* emerat, erat Hebrone, nec emtum a filiis Emmor, sed ab Ephrone, Gen. XXIII, 16. Aliud sepulcrum

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. VII. 103

erale monumentum non Abrahamus, sed Iacobus emit a filiis. Emmor. Gen. XXXIII, 19. Videntur itaque duae narrationes esse confusae, aut a Stephano, ut a librario quodam. Certe memoriae lapsus in Stephano facile esset excusandus, nec culpandus Lucas, qui verba Stephani fideliter commemorasset. Varias eruditorum sententias de optimo difficultates removendi modo vid. ap. Bowyerum in coniecturis ad h. 1.

17. Καθ' ἣς — τῷ Ἀβραάμ) Quum iam appropinquaret tempus, quo Deus praestare voluit id, quod iureiurando promiserat. Promiserat Deus, se daturum esse posteris Abrahami terram Canaan. Ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας igitur est tempus, quo Deus facere voluit quod promiserat.

18. Ἀχρίς δ' ἀνέστη βασιλεὺς ἑταρος) i. e. Rex ortus ex alia familia; id enim ἑταρος hic denotat, quod dilucide cognoscitur ex Iosepho Antiqq. Lib. II, 9, 1. Ὁς ἐκ ἧδ' ἐστὶ τὸν Ἰωσήφ, qui Iosephum ignorabat, i. e. qui Iosepho non favebat; nam ἰδεῖν respondere videtur hebraico גִּיּי Exod. I, 8. Non est credibile, novi regis tempore memoriam Iosephi peritisse.

19. Οὗτος κατασφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν) Recte Vulgatus: Hic circumveniens genus nostrum. Nam κατασφίζεσθαι in hoc Lucae loco est callida fraude decipere et circumvenire, ut apud Ioseph. A. VI, 11. 4. et apud Philonem saepius. Cf. Loesn. τῇ ποίειν ἐκδεσθαι τὰ βρέφη αὐτῶν) Omnino haec referenda sunt ad ipsos Israelitas, hoc sensu: Rex afflixit patres nostros, adeo ut infantes suos (αὐτῶν enim legitur,) exponerent, s. ex-

*ponere cogherentur. Sane ἐκθετα ποιῶν τὰ βρέφη me-
lius ipsis parentibus, infantes suos exponentibus, quam Re-
gi, convenit. E: ἐκθετα ποιῶν idem esse ac ἐκτιθέναι προ-
babile reddit v. 21. Suidas: ἐκτιθέναι τὰ βρέφη, ἀντὶ τῶ,
εἰς βορὰν θηρίοις, ἢ καὶ ἄλλως εἰς διαφθορὰν παρατιθέναι
ἐκ' ἐρημίαις. εἰς τὸ μὴ ζῶονυσθαι) Ne in vita conser-
varentur, s. ne vivi nutrentur. Id de infantibus Iu-
daeorum accipiendum. Phrasis petita est ex Exod. I, 17. 18.*

20. Ἀσίδε τῷ Θεῷ) *Venustissimus, longe formo-
sissimus. Locutio, Hebraeis propria. Nam τῷ Θεῷ heb-
raico more additur, ad magnitudinem et praestantiam rei
describendam. Sic h. l. Moses formosus fuisse dicitur τῷ
Θεῷ, ipso Deo iudice, ut Deus ipse eum formosum esse
agnosceret. Exprimatur sic maxima venustas. Cf. Ionae c.
II, 3. Moses etiam in Epist. ad Hebr. XI, 23. ἀσίδον
παιδὸν vocatur, loquendi ratione graeca. Versio neograe-
ca: εἶχε θείαν εὐμορφίαν. Hesychius: ἀσίδος, ὁ χαρίεις,
ὁ ἐπ'χαρίς. Iosephus, praedicans formam Moysi, A. II,
9. 7. vocat παῖδα μορφῇ Θεῶν, puerum formae prae-
stantissimum (id enim denotat Θεός) quam venusta-
tem formae paullo ante ita expressit, ut Moysi εὐμορφίαν,
θαυμαστὸν κάλλος, et ἀνάστημα tribueret. Neque aliter Phi-
lo variis locis de hac Moysi forma.*

21. Ἀναλατο αὐτὸν) *Suscepit eum, quasi naufrag-
um. Hesychius, hunc locum forte respiciens: ἀναίρειν,
πρύπτειν, τὸ τεχθεῖν ἀντρέφειν. Ἀναίρεισθαι dici inpr-
mis de iis, qui liberos expositos tollunt et educant, mul-
tis exemplis Wetstenius ad h. l. docuit.*

22. Καὶ ἐκιδεύθη — Ἀιγυπτίων) *Sapientia Aegyp-
tiorum cernebatur inprimis quum in somniorum interpre-
tatio-*

tatione, et rerum naturalium, tum prodigiorum effectio-
ne. Ioseph. Ant. II, 13. 3. Singulas partes sapientiae
Aegyptiorum commemorat Philo L. I, de vit. p. 606. A.
Sed et Graecorum artibus, a magistris, magnis e Graccia
praemiis invitatis, eruditum esse Moſen eodem loco refert.
Haec quidem ficta sunt. Sed Aegyptios semper ceteris na-
tionibus sapientiores habitos esse, satis constat. δυνατός
ἐν λόγοις) *Eloquens*. Scilicet δυνατός ἐν λόγῳ qui alias
δυνατός ἢ δεινός λέγειν dicitur, est vi persuadendi pot-
lens, qui oratione a nos auditorum flectere, tenere,
et propemodum cogere potest. Natura Moſes erat lin-
gua balbutiente, neque adeo ulla dicendi vi praeditus;
posteaquam vero Deus ei dicendi vim largitus erat, tum
vero factus est πλήθει ὁμιλῶν πιθανώτατος, summa vi
populo persuadendi pollens, ut loquitur Iosephus Ant.
III, 1. 4. II, 12. 2. Sed potest etiam id, quod de Moſis
eloquentia dicitur, ad scripta eius referri, ex quibus patet,
cum vi quadam singulari in dictandis legibus, et narrandis
rebus gestis praeditum fuisse. Quin autem verissime dica-
tur a Stephano δυνατός ἐν ἔργοις, rebus gerendis aptis-
simus, dubitati non potest per ea, quae de rebus ab ipso
praeclare et mirabiliter actis in divinis libris leguntur.

23. Τεσσαρακονταετῆς χρόνος) Haustum est hoc ex
traditione, quae reperitur in Midrasch Rabba Bere-
schit. ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ) *Venit ipsi in men-*
tem Ἀδελφοί h. l. sunt populares. Ἐπισκέψασθαι,
visere, ut nempe iis opem ferret. Eodem sensu Deus vi-
sitare homines dicitur.

24. Ἡμύνατο) *Opitulatus est*. Hesychius: ἀμύνα
ἐκδιπῆσαι, βοηθῆσαι, Thomas ἀμύνημαι ἐκ, ἀμυνα δὲ,

iniuriam propulso, vim arceo, resisto, propugno pro aliquo. καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονημένῳ) *Defendit*, et ab iniuria vindicavit *eum*, qui *opprimebatur*. κατὰξας τὸν Αἰγύπτιον) *Ad mortem usque*, ut apparet infra v. 28. Moses ipse hoc suum factum nec approbat, nec vituperat, sed iudicium lectoribus suis relinquit. Stephanus laudat factum, et clare innuit, (v. 25.) Mosén voluisse excitare populares suos ad propulsandum a se Aegyptiorum nefandam tyrannidem.

25. Ἐνόμιστα — ἡ συνῆκεν) Ex eo Mosis animi robore, quo ausus erat ulcisci Aegyptii illius hominis facinus, obscure concludere poterant Israelitae, hunc tantum virum fortassis aliquid maius moliturum esse.

26. Ὡφθη αὐτοῖς μαχομένοις) αὐτοῖς, pro τισι, *Apparuit* i. e. *ex improvise supervenit*, quum duo eorum rixarentur, in Hebraeo וַיֵּרָא, quod et alibi per μάχεσθαι vertitur, ut Exod. XXI, 22. Levit. XXIV, 10. Deut. XXV, 11. συνήλασεν αὐτὰς εἰς εἰρήνην, *compulit eos ad pacem et concordiam*.

29. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ) *Propter illud dictum*, Marc. X, 22. Ἐγύετο πάροικος, *commoratus est exul*.

30. Ἄγγελος κυρίου h. l. dici videtur pro numinis praesentis symbolo s. signo, quod flamma erat, qua Moses accensum putabat dumetum; constat enim vocabulum ἄγγελος saepe de naturae effectationibus usurpari. Igitur symbolum praesentis numinis hic dicitur *angelus Domini*. Fuisse videtur meteoron, ut interdum procul stantibus circumiacentes regiones ardere videntur prae rubedine coeli, praesertim ubi copia vaporum incendi solet, ita ut ardeat

deat locus, nec tamen consumatur. Φλόξ πυρὸς est ignis flammans.

31. Κατανοῆσαι) Κατανοῶν h. l. est, quod Latinis dicitur, *contra intueri*, *accurate aliquid oculis perspicere*. Versio LXX. תִּתְבַּח Exod. III, 4. hac voce expressit. Eodem sensu est haec vox apud Iosephum, aliosque Scriptores. Ἐγένετο — αὐτὸν) *Vox Dei eum ita allocuta est*. Non videtur Moses auribus percepisse vocem articulatam, sed cogitationes in mente sua exortas habuisse pro voce Dei, excitantis eum, ut liberaret Israelitas.

33. Ἀῶσαν — ἁγία δὲ ἐστίν) *Detrahe calceos; locus enim, in quo consistis, sanctus est*. Discalceatum stare vel incedere in locis sacris haud dubie erat indicium reverentiae Deo habendae, cuius vetustissimi moris vestigium praeter nostrum locum (Exod. III, 5.) etiam Ios. V. 15. reperitur. Vid. Wetsten. ad h. l. Braunius de vestitu Sacerdot. hebr. L. I. c. 3. f. 40 et 50. et Krause ad h. l.

34. Κατέβην ἐξελθεῖν αὐτοῦς) Dicitur Deus descendere, ubi aut protegit suos, aut hostes ulciscitur.

35. Ὁν ἠρνήσαντο) Quem noluerunt agnoscere, ut supra c. III, 13. Ita et Iudaei Iesum Nazarenum reiecerunt. ἐν χειρὶ ἀγγέλου, *per angelum*, ex noto Hebraismo, quo בְּיָד vertitur *per*. Exod. capp. I. II. III. modo Deus ipse allocutus esse Mosen, modo angelus ad eum missus esse dicitur. Fuit etiam constans Iudaeorum opinio, per hunc angelum missum ad Mosen, Israelitas fuisse ductos per desertum, monitos et servatos.

36. *Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτὸς*) Late praedicat et beneficia, quae Moſea populo praestitit, et honores quos a Deo accepit, ut eo turpior sit populi in eum contumacia, minusque mirum, si talibus orti parentibus, in lesum ingrati et immanes fuerint.

37. *Προφήτην — ὡς ἐμὲ*) Vid. supra c. III, 22.

38. *Οὗτός ἐστιν — δῶναι ἡμῖν*) Hic est, qui fuit in coetu, cum angelo, qui in monte Sinaitico loquebatur cum eo, et cum maioribus nostris, qui accepit praecepta salubria, ut vobis ea traderet. *Ἐν τῇ συναγωγῇ*, in coetu, sc. Israelitico; nam totus ille populus a Moſe *ἑρμῆς* dicitur. KRAUSIO articulus *τῇ* indicare videtur, Stephanum certam quandam populi concionem in animo habuisse, scilicet concionem ad audiendam legem convocatam, quia de legislatione (Exod. XIX.) sermo fit, *Μετά τῶ ἀγγέλου — σινᾷ*) Qui ei legem promulgabat. Deus vocatur a Moſe (Exod. XIX, 3. XX, 1.) quem Stephanus hic angelum vocat. Vide modo dicta ad v. 35. *ὁ δὲ δέξατο λόγια ζῶντα*) Accepit oracula ad felicitatem ducentia. Lex haud raro in V. T. dicitur esse vita, i. e. causa vitae felicitis, quae eximie vita Hebraeis. *λόγια* omnino dicuntur *oracula et effata divina*, Rom. III, 2, 1 Petr. IV, 1. Fieri potuit etiam, (ut KRAUSIUS suspicatur,) ut Stephanus Iudaeorum opiniones et commenta secutus sit, qui verba, quibus declarata esset lex per angelos, animata et anima praedita (*λόγια ζῶντα*) fuisse, fabulabantur. Cf. *Michaelis Erklärung des Briefs an die Hebräer*. pag. 95.

39. Καὶ ἐστράφησαν — Ἀιγυπτίου) *Voluerunt redire in Aegyptum*; nam mente reverti, significat *reverti vel- le, reverti optare.*

40. Ποίησον — προπερεύσοντας ἡμῶν) *Finge nobis Deos* (i. e. imagines Deorum,) *qui antecedant nobis,* qui nobis sint duces itineris. Populi parum culti, vel expeditiones vel itinera facientes, Deorum simulacra praeferre, et ab iis felicissimum eventum expectare solebant. Ubi enim Deorum simulacra conspiciebantur, ibi et ipsi praesentes esse, atque praesidio suo opitulari credebantur. ὁ γὰρ Μωσῆς — αὐτῷ) Hebraica locutio, pro: τῷ γὰρ Μωσῇ τῷτῳ ἐκ ὁδοῦμεν τί γέγονε.

41. Ἐμοσχοποίησαν) Hanc vocem confinxit Lucas, ad exemplum multarum quas ad eum modum finxere LXX. *Fecerunt vitulum.* Quae superstitio scilicet fuit Aegyptiacae idololatriae. Apud hos enim et Apis mirificus vitulus cultum habuit divinum, et vaccarum simulacra insignia fuerunt. Selden. de Diis Syris Syntagm. 1. c. 4. Bochartus Hieroz. Tom. I. Lib. II, c. 34. edit. Lipf. 1793. p. 339. sqq. Τῷ εἰδώλῳ, nempe vitulo ex auro facto, quo uti volebant pro Symbolo veri Dei. καὶ εὐφραίνοντο — αὐτῶν) *Et laetati sunt de opere manuum suarum.* Exod. XXXII. Celebrabant epula sacrificalia, edebant, bibebant, surgebant saltandi causa. Est descriptio diei festi.

42. Ἐσπεψα — τῷ ἑρᾶνῃ) *Sed Deus vicissim eos tradidit cultui siderum.* Ἐσπεψα. Subintelligunt alii αὐτὸν (avertit se:) alii τὴν γνώμην. Sed et potius hebraicus loquendi modus. Nam verbum שָׁוַע saepe adverbialiter explicandum est, pro *vicissim.* Israelitae deserue-

rant

rant cultum veri Dei; ergo Deus vicissim eos tradidit idololatriæ. Quum Deus homines *tradere* dicitur peccato, sensus est, eum *permittere* ut homo peccet. Στρατιά τῶ ἐρενῶ, מַחֲנֵה צָבָא דֵּבִיר Deut. XVII, 3. significat *sidera*. Στρατιά vulgo *multitudinem militum* significat. Hebraei autem, quos Hellenistæ imitantur, non militum tantum, sed et rerum aliarum, interque *has* ipsarum quoque stellarum multitudinem מַחֲנֵה dicunt. Gen. II, 1. καὶ ὡς — τῶς προφητῶν) In libro 12 prophetarum, qui olim uno volumine iungi solebant. Locus extrat Amos V, 25. μὴ σφάγια — ἐρήμῳ) *Mihine vos in desertis locis annos totos XL rem divinam hostiis mactatis fecistis?* Σφάγια, *victimae*, sunt *animantia*, θυσίαι, alius generis oblationes, fecta. Propheta, quum negat, Israelitas per 40. annos in deserto sacrificia obtulisse Deo, contradicere videtur Mofi Exod. XXIV. Num. VII. et IX. Respondent interpretes, leges de sacrificiis eorumque ordine et modo eum in finem a Deo datas fuisse, ut non tam in deserto, quam in terra Cananaea observarentur, et propterea maximam partem in deserto fuisse neglectam, cf. Deut. XII, 8. seqq. Cui Ven. *Dathe* not. in h. l. Prophetæ addit: Prophetam hoc tantum docere, Deum non tam victimis delectari, quam potius iustitiæ et pietatis studio, quod v. 24. commendarat; propterea eum passum fuisse, ut ille sacrificiorum cultus omitteretur: populum *vere* abusum esse ista libertate ad alium cultum idololatricum exercendum. Sed optime difficultas tolli videtur, si dicamus; limitanda esse verba Prophetæ sic: *Non mihi uni et soli*, non recte, non ex animi sententia sacrificia obtulistis.

43. Καὶ ἀνελάβετε — τῷ Μολοχ) Imo vero *sustulistis in altum* (circumportastis) *tentorium Molochi*. Est autem Moloch. מלך, *Rex*, ut multi existimant, *Sol*. Israelitae, Aegypto modo egressi, Aegyptiorum idololatriam inprimis imitati sunt. Illi vero Solem, Lunam et reliqua astra sub variis imaginibus coluerunt. Solem quidem Regem coeli et Lunam reginam vocarunt. Tentorium Molochi vel Regis est tentorium in quo repositum erat simulacrum Solis. Nationes enim paganae, sive in bellum proficiscerentur, sive in colonias migrarent, Deos domesticos, (lares, penates) et aediculas in quibus repositae erant imagines Deorum, secum tulerunt; et in itineribus usi sunt tentorio, quod refigere poterant. Ἀναλαμβάνειν, *in altum tollere*, et per metonymiam antecedentis pro consequente *portare, circumportare*. Amos I. c. comm. 26. habet: מלך נשאו et *circumportastis tentorium Regis vestri*. Vocem βεμφάν, quae statim sequitur, *Drusius* existimavit corruptam esse ex hebraica מלך, qua Amos utitur, quam LXX. interpretes, Caph cum Resch permutantes, Rephan vertissent, ex quo deinde Remphan ortum sit. *Iablonskius* in commentatione peculiari statuit, vocem esse Aegyptiacam, quae Regem coeli significet, atque eo nomine ab Aegyptiis solem vocatum esse. Sed hanc *Iablonski* opinionem multis, gravissimisque argumentis refutavit *Michaelis* in Supplementis ad Lex. Hebr. IV, 1115. NIC. GUIL. SCHROEDERUS (dissert. de *Stella Remphan et tabernaculo Molochi*, Marb. 1745.) cui EICHHORNIIUS (in emendato a se Lexico Simoniano,) aliique accedunt, statuit, *Remphan* esse *Saturni stellam*, quam Copti PHΦAN appellant. Vid. etiam

DEYLINGII observatt. sacr. P. II. nro. 37. τὰς τύποις) Τύποι hic sunt *simulacra Deorum*, ut apud Iosephum A. I. 19. 11. illa simulacra Deorum quae Rachel patri suo Labano eripuerat, τύποι vocantur. Apud eundem XV, 9. 5. ἀγάλματα καὶ τύποι μεταμορφούμενοι, *statuae et simulacra* coniunguntur. De hoc Molochi et Saturni cultu nihil commemorat Moyses in Exodo. Videntur igitur Amosus et Stephanus cultum aurei vituli, cuius Moyses mentionem facit, interpretati esse de cultu siderum. Aegyptii enim sub imaginibus duorum vitulorum astra coluerunt. Fortassis etiam Amosus, et ex eo Stephanus addidit hoc Mosaiscae narrationi ex aliis fontibus, nempe ex traditione, ore vel scriptis propagata. μετακινῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα βαβυλῶνος) *Transferam vos ultra Babylonem*, in Assyriam et Mediam. Ἐπέκεινα, ab ἐπὶ et ἐκείνα sc. μέρος, hebr. מֵעַל לָהֶם. Amosus c. V, 27. habet: *ultra Damascus*, quod sensu non differt. Nam ultra Damascum relegati sunt Iudaei in Assyriam et Mediam.

44. Ἡ σκηνὴ — ὃν ἐώρακας) *Tabernaculum testimonii* (conventus) erat inter maiores vestros in deserto, uti constituerat is qui cum Mose loquebatur, ut faceret illud secundum figuram quam viderat. Ἡ σκηνὴ τῆ μαρτυρίας, *tentorium testimonis*. Sic Alexandrini. Sed in textu hebraico est מִן הַמִּשְׁכָּן quod significat *tentorium conventus*, sic dictum, quod in eo conventus sacri celebrarentur, ein *Versammlungszelt*. Κατὰ τὸν τύπον ὃν ἐώρακας, *secundum figuram quam viderat Moyses*. Vid. Exod. XXV, 40. Quod in loco Moysi dicitur, Deum Mosi monstrasse exemplar tabernaculi, id intelligendum est sic, obversatam fuisse hanc figuram menti eius, Deo sic dirigente.

45. Ἦν καὶ δισηγῶν διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν) Quod (tabernaculum) patres nostri a maioribus sibi traditum acceptumque attulerunt, nempe in Palaestina. Est nimirum διαδεξάσθαι aliquid ab alio traditum accipere. Dicendum fuisset διαδεξάμενοι αὐτήν. Sed quum ista Accusativi repetitio maxime ingrata fuisset, recte neglecta est. ἐν τῇ κατάσχεσει τῶν ἐθνῶν) Metonymia. In occupatione gentium, i. e. eius terrae quam tenuerant gentes, e conspectu patrum vestrorum divinitus expulsa. Posses etiam vertere: In possessionem gentium, i. e. in terram, a septem gentibus possessam, ut ἐν τῇ κατασχεσει sit pro εἰς τὴν κατάσχεσιν, ut Num. XXXII, 5. δοθήτω ἡμῖν ἢ γῆ ἐν κατασχεσει, detur vobis terra in possessionem. Ἔως τ. ἡμ. Δαβὶδ, usque ad aetatem Davidis, mansit nempe tabernaculum illud portatile, et ex una urbe in aliam transferebatur.

46. Ἐυρε χάριν) Consecutus est favorem Dei, ut Luc. I, 30. ἤτήτατο εὖρεσθαι σκῆνωμα) Desideravit comparare permanentem sedem. Sic ~~ἤτε~~ Deut. XIV, 26. per ἐπιθυμεῖν vertitur. Illud εὖρεσθαι est sumtum ex Pl. CXXXII, 5. Σκῆνωμα alias quaelibet habitatio, h. l. est templum. Historia legitur 2 Sam. VII, 1. 2.

48. Ἀλλ' εἰχ — κατοικεῖ) Depromptum ex Salomonis verbis 1 Reg. VIII, 27. ubi κατοικῆσει, in Hebr. שָׁכַן significat contineri poterit. καθὼς δ' προφήτης λέγει) Iesaias, c. LXVI, 1. 2. Hunc Iesaiæ locum Stephanus admonitionis causa adiecisse videtur. Iudaei putabant se nunquam carituros esse templo. Stephanus autem monet, Deum non egere templo et habitatione; ergo fieri posse,

ut Deus templum Hierosolymitanum sibi structum destrui patiatur, Cf. c. VI, 13. 14.

49. Ὁ ἰσθμὸς μοι — καταπαυσῶς μου) *Coelum Dei thronus dicitur, quia Deus imperat coelo, et tellus pedibus eius quasi scabellum, quia tellus etiam subest imperio divino. Utroque igitur tropo exprimitur id: Totus mundus meo subest imperio et regimini. Κατάπαυσις* h. l. est *sedes fixa*, קַטְוּסָה, ut Ps. XCV, 11. ubi Palaestina quies Iudaici populi dicitur, quia populus ibi sedem fixam et patriam habebat. Quae nunc sequuntur, Stephanus dixisse videtur, postquam clamoribus plebis interpellatus fuerat; haec enim cum praecedentibus parum cohaerent.

51. Συληροτράχηλοι) *Contumaces. Frequens in fagris litteris est translatio ista a iumentis, significans refragantem contumaciam. ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν)* i. e. Cor habentes plenum vitiosis affectibus, ne audientes quidem praecepta Dei. Mente et auribus Ethnicis similes, Acriter increpantis ista obiurgatio est, adimens illis laudem quoque circumcisionis, qua insolenter superbiebant. Crebrae sunt huiusmodi obiurgationes in V. T. ἡμῖς αἰεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε) i. e. Dei monitis per Prophetas transversos vos opponitis, ut patet ex statim sequentibus. *Spiritus sancti nomine h. l. intelliguntur oracula a Prophetis instinctu Spiritus sancti promulgata. Hesychius: ἀντέπιπτεν, ἐναντιῆτο.*

52. Ἐς διαταγὰς ἀγγέλων) *Per constitutiones angelorum: nam verbum διατάσσειν, quando sermo est de legibus, significat constituere, ferre legem. Posset etiam ver-*

verti: *constitutos angelos*. Variæ sunt interpretum de huius loci sensu sententiæ. Multi his verbis commodi statuunt, legem in monte Sinaitico per *angelos* datam esse, quod potissimum e Gal. III, 19. *Elsnerus* apparere vult, ubi disertis verbis: νόμος dicitur διαταγῆς δι' ἀγγέλων, quam tamen phrasin alii ita explicant, ut lex data promulgata *praesentibus angelis* dicatur, quemadmodum διὰ cum Genit. 2 Tīm. II, 2. usurpatur, quia vix possit lex dici lata esse per *angelos* et verbum διατάσσειν auctori legum tribuatur, qui Deus est, non angeli. *Krebsius* igitur sensum huius loci hunc esse vult: *Qui accepistis legem inter ordines angelorum*, sive *praesentibus angelis*, ita ut simul ministerium eorum, e. g. quod tonitrua, flammæ, procellas excitarent, tabulas legis Mosi tradiderint, testes denique huius solemnitatis fuerint, indicetur. Prior explicatio, (*ministerio angelorum, angelis ministrantibus*,) inde firmari posset, quod διαταγή sit opera, ut Bezae visum; εἰς autem sit εἰς, vel ita dicatur ut εἰς τάχος, celeriter, εἰς ἀπρίβειαν, diligenter. Scholion Cod. Mosq. habet εἰς διατάχας, τέλει, τὸν ὑπὲρ ἀγγέλων διατάχθέντα. Vulgarem iam Christi temporibus fuisse Iudæis sententiam de lege Dei per *angelos* data, probat locus Iosephi Ant. XV. 5, 3. et versio Alexandrina Deut. XXXIII, 2. Addi potest, quod Deus Ps. LXVIII, 18. myriadibus (sc. angelorum) cinctus in montem venisse dicitur, quemadmodum olim in monte Sinaitico maiestate plenus fuerit. Cf. *Michaelis* Erklärung des Briefs an die Hebræer. P. I. pag. 87. sqq. et *Wetsten*, ad nostrum locum.

34. Ἀκούοντας — ἐπ' αὐτὸν) *His auditis, illi, vehementi ira commoti, fredebant dentibus.* Vide supra c. V, 33. Hefsyehius : διαπλέοντο, ἐδυμῆντο, ἐτριζον τὰς ὀδόντας, ubi pro ἐτριζον legendum esse ἔβρουχον, recte suspicatur Cel. I. Chr. G. Ernesti, hoc etiam addens, interpretem pro more, parallelo membro usum esse, quo verbum prius explicaret. Per haec signa irae oratio Stephani interrupta est sic ut eam ad finem, perducere non posset. Nam sine dubio etiam de Messia repudiato dicturus, et se purgaturus fuisset ab ista accusatione, propter quam ad iudicium vocatus erat. Vana igitur est eorum calumnia, qui Stephanum vituperant, quasi enumerando historiam populi, quam omnes a pueris didicissent, nihil ad rem dixisset. Spectandum est nempe consilium narrationis, quod in eo erat, ut ostenderet Stephanus, quomodo Iudaei omnibus temporibus abusi sint divinis beneficiis, et etiamnum abutantur, ut adeo non sit mirum, si tandem aliquando poena in eos ingruat, si templum destruat, et Moisis instituta mutantur. Hoc omnino fuisse Stephani consilium, tota series orationis ostendit. Vituperant etiam Stephanum, quod quaedam dixerit, quae cum historia V. T. non plane convenient, partim ex traditione hausta, partim ex opinionibus scholae Alexandrinae repetita; quod indignum esse putant viro, qui πνεῦμα ἅγιον habuisse dicatur. Sed notandum est, illam phrasin praeditum, plenum esse Spiritu sancto non explicandam esse de Θεοπνευσία stricte sic dicta, sive de communicatione singularum rerum et verborum per Spiritum sanctum; variare potius huius phraseos sensum, ex contextu sermone determinandum. Sic quum Stephanus πλήρης πνεύματος ἁγίου locutus esse dicitur, sensus est, tantam ei, hanc

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. VII. 117

orationem habenti, fiduciam per spiritum sanctum esse concessam, ut sine omni dubitatione et metu Senatum iudaicum ex ipsa historia argueret, Iudaeos omnibus temporibus immorigeros, et dignos fuisse poenis divinis. Ergo hic non est cogitandum de singularum rerum et notiorum inspiratione, qua etiam non opus erat Stephano narranti res ex historia Iudaica depromptas ipsique a pueritia notas. Ceterum non defunt exempla sacrorum Scriptorum, qui, etsi inspirati essent, tamen loca V. T. memoriter protulerunt, et secuti sunt traditiones, veluti 2 Tim. III, 8. Iac. V, 17. Unde apparet, Apostolos et Scriptores sacros gubernatos esse quidem a Spiritu Sancto in doctrinae christianae capitibus proponendis ne aliquid falsi ab iis traderetur, sed in rebus historicis, et chronologicis, aut traditionibus eos usus fuisse suo sensu, et secutos esse usitatas et receptas gentis suae sententias.

35. Ὑπάρχων — τῷ Θεῷ) Sed ille, qui Spiritu sancto plenus erat, coelum intuitus, vidit Deum maiestatem conspicuum, et Iesum divina maiestate conspicuum. Πλήρης πνεύματος ἁγίου, i. e. divina vi confortatus, plenus animi fortitudine et tranquillitate. Δόξαν τῷ Θεῷ, maiestatem Dei videre, hoc ad merum visum et speciem magnificam oculis oblatam est referendum. Sic Ies. VI in Ezechielis locis pluribus, et in Apocalypsi Deus in throno sedens fingitur. Vid. in primis Apocal. IV. et V. 6. quo posteriore loco agni ad thronum stantis mentio fit. Ubi Iesus ἐνώς ἐκ δεξιῶν τῷ Θεῷ dicitur, non tam praedicatur eius dignitas et maiestas, de qua aliunde constat, quam potius auxilium praesentissimum, quo ille est adiutus. Vidit id Grotius, et probavit hanc expli-

cationem KNAPPIUS in diff. de Christo ad dextram Dei fedente, p. 5. Hocce visum magnam habuisse vim ad animum Stephani exhilarandum, tranquillandum et roborandum, quis dubitet? Michaelis tamen dubius haeret, utrum haec Stephano per visum obiata, an tantum verba animi commoti, et fidei plenissimi indicia haberi debeant, q. d. de eo, quod non vidisset, tam firmiter sibi persuasum esse, ac si revera vidisset, perinde ut Christus Matth. XXVII, 64. filium hominis dextrae Dei assidentem visum iri perhibeat, ubi id proprie accipi non possit.

57. Κράξαντες δὲ Φωνῇ μεγάλῃ) Haec intellige, non de senatoribus, sed de adstante plebe: facta enim haec omnia per seditionem, quam comitari solet clamor. Συνοχον — ἐκ' αὐτὸν) Aures suas obturarunt, et unanimes impetum in eum fecerunt, quasi ex iudicio Zeli, quod stante republica usurpare solebant, sed tantum in eos, qui ludaeis auctores essent ad falsos cultus. Solebant autem tales lapidari. Deut. XIII, 6. sqq.

58. Καὶ οἱ μάρτυρες) Quanquam per seditionem haec agebantur, tamen aliquid de legitimo more retinebant; testium enim erat, primos iacere lapides, ac sic semet; si quid falsi subesset, fontes facere caedis, populum vero, qui ipsorum auctoritatem sequebatur, absolvere. Vid. Deut. XVII. ἀπέθνευτο τὰ ἱμάτια αὐτῶν) Nempe quo expeditiores essent. Ingentia enim saxa iaci a testibus solebant. καλεμένῃ Σαύλῃ) Qui tum scholam Gamalielis frequentare studiorum causa solebat, Act. XXII, 3. sed aestu abreptus, a lenitate magistri ad atrociora multorum exemplis patiebatur se trahi, Phil. III, 6.

59. Καὶ ἐλιθοβόλεον — ἐπιμαλόμενον) *Et sic lapidant Stephanum, qui sic precabatur.* Quia iam v. 58. dictum fuerat, ἐλιθοβόλεον, Marklandus ad Lyf. p. 167. suspicatur, Lucam ibi scripsisse: ἐλιθολόγεον, vel ἐλιθοφόρεον, i. conati sunt lapidare, vel lapides sustulerunt) sed sine necessitate: nam verbum ἐλιθοβόλεον historicorum more repetitum esse videtur, prouti in lingua vernacula dicere possemus: *Und so steinigten sie den Stephanus.* Ἐπιμαλόμενον s. τὸν Θεον, ut Jo. Chrysostomus existimavit, vel τὸν Ἰησοῦν, quod Grotius praefert. δέξααι τὸ πνεῦμά μου) *Suscipe spiritum meum.* Ita appellatur hic et aliis locis animus hominis, consistens sua peculiari natura, et mortuum relinquens discedendo corpus.

60. Μὴ τήσης αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν ταύτην) *Ne imputes illis peccatum hoc.* Verbum ἵστασθαι saepe est appendere, ponderare, quia libra erigitur et stat, qua ponderamus, metaphorice est imputare. Integra phrasis est τήσαι ἐν ζυγῷ, quod supplent LXX. Dan. V, 27. Iobi XXXI, 6.

CAP. VIII.

Incipit nova historiae christianae periodus. In prima Epocha, cuius historia c. I—VII. narrata est, coetus Christianus ex meris Iudaeis constitit, qui hactenus in urbe Hierosolymorum subsisterat. Quanquam enim multi ex iis, qui die pentecostis ex variis regionibus Hierosolyma venerant, post reditum in patrias terras, doctrinae Christianae notitiam aliquam, licet imperfectam dedisse aliis videntur, Apostoli tamen hactenus intra moenia urbis Hierosolymitanae subsisterant, nec in aliis locis et regionibus docuerant. Coetus iste Christianorum Hierosolymi-

tanus, fuit quidem fatis numerosus, sed a Iudaica civitate se non segregaverat. Nam in prima hac Epocha, cuius historiam c. I—VII. relatam legimus, Apostoli ceterique Christiani omnes suberant Senatui Iudaico, frequentabant templum certis precum horis, et in eo docebant. In una re societatis propriae species conspiciebatur, quod nempe Christiani fiscum suum habebant in pauperum emolumentum, et huius fisci administrandi causa septem viros, quos appellabant *Diaconos*, creaverant. Iam sequitur Lucae narratio de propagatione coetus christiani et fatis religionis.

1. Σαῦλος — ἀντὶ) *Saulus vero collaetabatur de caede Stephani.* Haec verba coniungenda sunt cum fine capitis praecedentis. Sequitur nunc alia historia. ἐγένετο — ἱεροσολύμοις) *Exorta autem est illo tempore magna coetus Hierosolymitani vexatio.* Videtur maior pars plebis approbasse caedem Stephani. Audaciores itaque facti assessores Synedrui, alios quoque Christianos vexarunt; πάντες τε — ἀποστόλων) πάντες h. l. ut saepissime, sunt *plerique*; si enim omnes Christiani sibi fuga confuluissent, quid opus fuisset Apostolis, conquiescere Hierosolymis? et quo consilio Saulus ivisset domatim, mulieres et viros in custodiam compingendos quaesiturus? (v. 3.) Ceterum sapientissimo consilio permisit Deus hanc Christianorum Hierosolymitanorum vexationem, ut citius doctrina Christi spargeretur in vicinis locis et regionibus ab iis qui persecutionis metu fugerant. Apostoli manserunt adhuc aliquamdiu Hierosolymis, quia eorum opera ad confirmandos Christianos erat necessaria.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. VIII. 121

2. Συγκομίζειν proprie est colligere, simul ferre; h. l. autem componere et praeparare mortuum ad sepulturam, funus curare, et ex adiuncto: efferre mortuum, sepelire. Vid. SCHLEUSNERI Lex. ad h. v. Καὶ ἐποίησαν — αὐτῷ) Eumque vehementer luxerunt. Κε-
 πτος, planctus, significat gestum lugubrem, uisum gen-
 tibus illis, ut indicetur, honorifice curatum fuisse Step-
 hani funus.

3. Ἐλημάλυετο) Verbum λημάλυεσθαι, vastare, non solum de lupis, ursis, reliquisque feris rapacibus, agros depopulantibus, et pecudes interimentibus dicitur, verum etiam de hominibus. Locum Phillonis habet Loesner. At-
 ticus usitatus est cum hoc verbo Dativum casum coniu-
 gere. Saulus ecclesiam labefactabat, sive clades in-
 ferebat ecclesiae. κατὰ τὰς οἰκὰς ἐισπορευόμενος) Ir-
 rumpens in aedes. σύρειν, trahere, adhibetur de reis, qui ad iudicem, carcerem, sive poenam trahuntur. παρε-
 δίδε ἐς φυλακὴν) In vincula coniecit, in carcerem in-
 cludit. Saulus enim hac in re spectandus erat ut vir publica munitus auctoritate. Act. XXVI, 10.

4. Διήλθον) Peragrabant varia loca, i. e. Non subsistebant in Iudaea, et Samaria, sed longius etiam ibant, ut a periculo abessent, c. XI, 19. τὸν λόγον) Illam do-
 ctrinam, nimirum salutis et vitae aeternae.

5. Φίλιππος) Hunc Philippum non Apostolum fuisse, sed Diaconum, (c. VI. 5.) Graeci ex eo colligunt, quod Lucas Hierosolymis mansisse scripserit Apostolos, v. 1. et postea Petrum et Ioannem in Samariam missos esse. Ad-
 dunt hoc quoque: Petrum et Ioannem ablegatos esse ad Samaritanos, (v. 14. 15.) eam ipsam ob causam, quod
 Phi-

Philippus adhuc esset Diaconus, nec haberet ius imponendi manus. *εις πόλιν σαμαρείας*) *Σαμαρεία* eo tempore de regione saepissime dicebatur; h. l. autem urbs intelligitur, quae tum *Sebaste* vocata est, in honorem *Augusti*. Multi ex Samaritanis ipsi Christum viderant et audiverant docentem, *Io. IV.* Praeterea consentaneum erat, ut Samaritanis post Iudaeos primis Evangelium praedicaretur, quia et in Iudaea habitabant, et Messiam expectabant.

6. *Προσεῖχόν τε — ὁμοθυμαδόν*) *Attenderunt autem homines doctrinis Philippi unanimi consensu, ideo quod audiebant et videbant miracula, quae ille patrabat.* *Προσέχειν* h. l. ut plerumque significat *attendere*. Saepe quidem haec vox notat *fidem habere, credere, obtemperare*, inprimis si verbis tribuitur; at h. l. vocula *ὁμοθυμαδόν* hunc sensum non patitur. Quis enim credat, Samaritanos singulos unanimiter Christo fidem suam obstrinxisse? Id vero miracula Philippi facile poterant efficere, ut omnes vacivis auribus animisque verba eius exciperent.

7. *Πολλῶν — ἐξήρχετο*) Genetivi ad praepositionem *ἐξ*, in verbo *ἐξήρχετο* pertinent: *πνεύματα ἀκάθαρτα ἐξ αὐτὰ ἔχόντων ἤρχοντο*, abibant ex iis, in quibus erant, cum clamore vocis ingentis. Facile apparet, id quod de clamore dicitur, ad homines daemones referendum esse, qui in ultima morbi vi clamarunt. *Παραλυμένοι*, qui in Evangelii saepe *παράλυτοι* dicuntur, sunt enervati, languentibus et debilitatis corporis membris.

9. Ἀνὴρ — αὐτὸν μάγαν) *Vir autem aliquis, Simon nomine, hactenus in urbe ista magicam artem exercuerat, et universum populum captum tenebat, magnum quippe hominem se iactitans. Verisimile est, Simonem hunc esse eundem cum illo, de quo Iosephus (Antiqq. Lib. XX, 7.) haec tradit: Quum Felix procurator Iudaeae Drusillam conspexisset — mulieris desiderio tenebatur, et ex amicis suis Iudaeum, nomine Simonem, genere Cyprium, qui pro Mago se gessit, ad eam mittens, suadere nitebatur, ut, relicto marito, ei nuberet. Samaritanum, et quidem ex vico quodam, Gitton nomine, fuisse hunc Simonem, Iustinus Martyr in Apol. maiori tradit. Sed in hoc errasse videtur Iustinus, existimans fortasse, Simonem pro Samaritano habendum esse ideo, quia in urbe Samaria commoratus hic dicatur. μαγείων) *Magicas artes exercens. Ad orientem eximiae sapientiae magistri Magi sunt appellati, Persico vocabulo. Vid. Matth. II, 1. Quo deinde hominum vitio et pravitate significati sunt ii, quos Plautus praestigiatores vocat, falsa specie praestinguentes hominum oculos, et miracula superstitionis vanitate efficientes. Ad quas fraudes quum carmina adhiberent, ab incantando appellati fuerunt incantatores. Inde Lucas duxit verbum μαγεύειν, et postea ab hoc ipso verbo nomen μαγισίας. Distinguunt autem Graeci μαγισίαν, γοησίαν, Φαρμακισίαν. Ex eorum numero Simon fuisse videtur, qui cum peritiis naturalium rerum coniungunt varii generis praestigias, atque de familiaritate sua cum geniis gloriantur. ἐξίστην) *Ad tantam admirationem sui homines adducens, ut illi apud sese sive mentis compotes non essent. λέγων — μάγαν) Itaque certo quodam nomine, quia qualisve esset, aut haberi vellet, tum non-***

nondum definivit. Nihil aliud quaesivisse videtur, quam ut superstitionis et credulis hominibus persuaderet, se esse legatum summi Dei.

10. Ὡς προσεῖχον πάντες) Cui addicti erant, quem sectabantur omnes. ἡ δύναμις — μεγάλη) Ἡ δύναμις, abstractum pro concreto: *Homo singulari virtute et vi divina praeditus*; vel ἐν τῷ τῷ ἡ τῷ θεῷ δύναμις ἐνεργεῖται. Forſan persuadebat plebi, accepisse se a Deo facultatem malis geniis, a quibus humanum genus excrucietur, imperandi. De haeresi Simonis consulendi sunt historiae eccl. Scriptores, inprimis vero b. *Christ. Guitt. Frid. Walchius*, in hist. haeresium, Schismatum etc. theotisce scripta. Tom. I. 135. sqq.

12. Τὰ περὶ τῆς βασιλείας τῷ θεῷ) De regno illo, quod hic inchoatur, consummabitur post resurrectionem, religionis doctrinam.

13. Ἐπισυνε) Credidit, Christum fecisse miracula, et resurrexisse a morte; non autem propositum addidit, vivendi secundum Christum; vel simpliciter: *religionem suscepit*; id enim saepe est πιστεῦειν, vel potius *simulavit*, se religionem christianam suscipere velle ἣν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ) Assiduus apud Philippum erat, sectabatur eum, eiusque institutioni iugiter attendebat.

14. Ἀπέστειλαν — Ἰωάννην) Ut comprobarent, et absolverent, quod per Philippum erat coeptum.

15. Προσῆυξαντο — ἅγιον) *Pro iis deprecati sunt, ut acciperent Spiritum sanctum. Spiritus sancti nomine intelligi vim linguis peregrinis loquendi ex analogia historiae illius Apostolicae concluditur. Vid. infra c. X, 44.*

46. XIX, 2. 6. Nam πνεῦμα ἅγιον conspicua quaedam sui documenta dedisse, ex animadversione rei et admiratione, qua Simon Magus afficiebatur, (v. 18. f.) intelligi licet. EICHHORIUS (*Allgem. Biblioth. der bibl. Litterat.* Tom. III. Partic. 3. p. 408. sq. vom Einsegnen der Apostel,) negat per πνεῦμα ἅγιον h. l. iutelligendam esse vim peregrinis linguis loquendi, et hoc, quod conspicuum factum sit, enthusiasmum quendam et singularem affectum, per preces Apostolorum in animis Neochristianorum effectum, fuisse arbitratur. Hoc tamen improbable videtur STORRIO in diff. exeg. P. II. p. 78.

16. Οὐκ — Ἰησοῦ) Sensus est, eos nondum extraordinariis donis fuisse instructos, sed tantummodo baptismo suscepto nomen dedisse Christo; profectos esse publice religionem christianam.

17. Τότε — ἅγιον) Phrases imponere manus, et precari (v. 15.) sunt tynonymae. Impositioni manuum nihil tribuitur in se, sed manifeste coniungitur illa cum precibus. Vide de hoc ritu dicta supra ad c. VI, 6.

18. 19. Ex his patet, Apostolos eiusmodi aliquid effecisse, quod Simon per artes magicas et praestigias nullo modo efficere poterat. Putavit fortasse ope geniorum et daemonum talia peragi ab Apostolis; si enim credidisset, divina esse illa dona, non obtulisset pecuniam pro illis acquirendis.

20. Τὸ ἀργύριον — ἀπώλειαν) Latine diceret: Cum pecunia tua in malam rem. ὅτι τὴν θωραὴν — κτᾶθαι) Sperasti comparare pecuniis id, quod donum est Dei.

21. Ὁυκ ἔσι σοι — λόγῳ τέτῳ) *Non es particeps neque consors huius rei*, nihil tibi cum hac re commercii est. Locutio mere hebraica, quae illustrari potest ex 2 Sam. XX, 1. ἡ καρδία — τῷ ᾿σῶ) *Animus tuus non est integer ac sincerus*. Verborum ἐνώπιον τῷ ᾿σῶ, רַחֵם לִפְנֵי haec vis est: ut intelligamus, esse quendam revera et manifeste talem, qualis esse dicitur. Cf. Luc. I, 6.

22. Δεήθητι — τῇς καρδίας σε) *Roga Deum, ut remittatur tibi prava cordis cogitatio, s. dolus*. Omni-
no δι' ἄρα reddendum est ut, non, ut vulgo, *an forte, si forte*, quod ab oratione et cohortatione Petri plane alienum est. Sic ἔπλες Thucydidi III, 45. et Philoni de Decal. p. 752. E. Ita KREBSIUS ad h. l. Fortassis tamen haec verba populariter intelligenda sunt, indicantia difficultatem rei, hominem talem, his fraudibus repletum difficile ad se rediturum esse, ut hoc sibi velit Petrus: noli leviter tractare hanc rem. Vid. MORUS ad h. l. Ἐπλοία, *cogitatio animi, consilium* h. l. in malam partem sumitur pro dolo, malo consilio, qua notione est apud Iosephum in sua ipsius vita §. 44. συνέβη τὴν τῶν γεγραφότων ἐπλοίαν, *quum scribentium fraudem dolumque intellexissem*.

23. Ἐς γὰρ χολὴν — ὁρῶ σε ὄντα) *Cerno te esse in amara acerbitate et vinculo iniustitiae; i. e. te ex-
cranda impietate et vinculis scelerum implicatum*. Nos diceremus: *du bist ein bitterböser Mensch*. Ἐς pro ὧ. χολή πικρὰ est fel amarissimum, id vero significat animi constitutionem perquam vitiosam, et talem, quales sunt cibi felle corrupti. Plautus in Truculento, v. 76. sqq. *In melle sunt sitae linguae vestrae atque orationes*
lacte -

lacteque; corda in felle sunt sita, atque acerbo aceto. Conferri potest locus Deut. XXIX, 17. ubi extant verba: ne sit inter vos radix progerminans רָאשׁ וְלִעְנָן, plantam venenatam, amaram; nam רָאשׁ est planta venenata. Σύνδεσμος, vinculum, metaphorice dicitur omnis res, qua aliquis obstrictus tenetur, ut σύνδεσμος sit vitiositas, quae animum quasi vinculis constrictum tenet. In cod. Cantabrig. e glossmate legitur: ἐν γὰρ χολῇ πικρίας καὶ συνδέσμῳ ἀδικίας ἔρῳ σε ὄντα, video te hominem esse ex omnium scelerum importunitate concretum. Vid. SCHLEUSNERI Lex. voce σύνδεσμος. Multa vitia erant coniuncta in Simone; avaritia, superbia, hypocrisis etc.

24. Δεσθῆναι — διρήματα) Metu potius territus, quam facti poenitentia ductus Simon haec dixit. Sed mox ad impietatem suam est reversus, si rerum christianarum scriptoribus fides est habenda.

26. Ἄγγελος — Φίλιππον) An hoc factum sit per somnium, aut visum, aut alio modo, nemo definiverit. Videtur ἄγγελος κυρίου idem esse ac τὸ πνεῦμα infra v. 29. et πνεῦμα κυρίου v. 39. nempe instinctus quidam et propositum firmum eundi ad viam, quae ab Hierosolymis Gazam ducit. Solebant enim Veteres ea consilia et coepta, quae prosperum habebant eventum, Deo adscribere. Vid. EICHORNII *Allgem. Bibl. der bibl. Litterat.* Tom. III. p. 387. ff. et cf. STORNI diss. *exeget. in libror. N. T. hist.* aliquot loca, P. II. p. 78. ff. Ἀνάστηθι — ἔρημος) Agedum, fac iter ad meridiem, versus viam, quae ducit Hierosolymis Gazam, ea est solitaria. Gaza fuit una ex quinque urbibus Philistaeorum, (1 Sam. VI, 17.) sita

sita in colle versus fines terrae Israeliticae australes, ultima tendentibus in Aegyptum, viginti stadiis a mari, et undecim milliariibus ab Hierosolymis distans. Verba *ἀνὰ τὴν ἔρημον* plerique interpretes referunt ad Gazam, ut haec urbs tum deserta fuisse dicatur, vel diruta. Sed Scriptores Seculi I. docent, hanc urbem tum temporis fuisse habitatam, cultam et incolis plenam. Locos horum Scriptorum collegit WETSTENIUS ad h. l. Fuerat illa quidem ab Alexandro M. disiecta; sed instaurata est cum multis aliis a *Gabinio*, tradente Iosepho Antiqq. Lib. XIV, cap. 5. §. 3. Alii igitur *ἔρημος* referunt ad *ὁδὸν*, ad viam quae Hierosolymis Gazam deduxerit, ut via per desertum significetur, vel via non frequens hominibus. Duplex nempe via videtur fuisse Hierosolymis Gazam versus. Quare angelus iussit Philippum eam adire viam, qua obviam veniret Eunuchō. Cf. *Michaelis* ad h. l. Vid. praeter alios BELLERMANNUS (im Handbuch der biblischen Litteratur. P. III. p. 459.) qui vertit: *Reise südwärts auf dem Wege, der von Ierusalem nach Gaza führt, welcher einsam (unangbar) ist.* Ceterum haec verba *παρὰ τὴν ὁδὸν* signo includenda sunt, quum non Angeli, sed Lucae sint.

27. Ἀνὴρ αἰθίοψ *εὐνᾶχος*) Sc. ἦν. Ἀνὴρ est pleonasmus, ut *Aegyptius*; vir *Iudaeus*; mulier *ancilla* in Sallustio etc. *Εὐνᾶχος*, proprie *ἐνὶ τῇ ἑστῇ*, lectum vel cubiculum custodiens; deinde *eviratus*, quia plerumque evirati a reginis huic ministerio adhibebantur. Saepe est nomen dignitatis, ministerium regum in genere denotans, hebr. פֶּרִיָּה. Talis olim Potiphar fuerat, qui *εὐνᾶχος* dicitur, quanquam in matrimonio vixit. Gen. XXXVII, 36.

XXXIX,

XXXIX, 1. Hoc etiam loco *δυνεχος* est *minister regius*, *Staatsbedienter*. Vid. Ioh. Frid. Fischeri Proluss. p. 494. sqq. *δυνάτης πανδάρχης, τῆς βασιλευσσης αἰθιοπων*) *Praefectus Candaces, reginae Aethiopiae*, i. e. Meroës, quae Aethiopiae accensetur. Aethiopum gubernatio olim penes Reginas fuit. Nomen *Candaces* ab Augusti aevo ad Vespasiani aevum ad Meroës reginas transit, ut discimus ex Strabone XVII. Plinio H. N. VI, 33. *ὁς ἦν — γάζης ἀντὶς*) *Gazae regiae custos*, ut loquitur Cornelius Nepos in Datame. *Servius* in *Aen.* I. 119. *Gaza* Persicus fermo est, et significat divitias; unde *Gaza* urbs in *Palae- stina* dicitur, quod in ea *Cambyfes*, rex *Perfarum*, quum *Aegyptiis* bellum inferret, divitias suas condidit. CUR- TIUS: (L. III. c. 13.) *Pecuniam Regiam GAZAM Persae vocant. προσηυήσων*) Tempore *pentecostes*. Venit autem ut profelytus, natione ethnicus; nam incircum- cisorum primitiae *Cornelius*.

28. *Ἦν τε ὑποσρέφων*) *Sacris confectis*, redibat ad *Meroën*. *Legebat Prophetam Iesaiam*, sine dubio ver- sionem *Alexandrinam*; nam *hebraice* doctus non videtur fuisse.

29. *Ἐπε — φιλιππο*) Non videtur *Philippus* au- divisse vocem articulatam. Potuit in animo *Philippi* haec oriri cogitatio irresistibilis, accedendum sibi esse ad hunc currum. Quum deinde ex eventu cognosceret, divinam providentiam sic esse moderatam rem, ut proposito suo firmiter inhaereret, omnino dicere potuit, *Spiritu iubente*, vel *Deo volente* se accessisse ad currum, ut virum il- lum ad religionem christianam adduceret. *καὶ ἠθῆτι τῷ ἄρ- ματι τῷ τῷ*) *Applica te, adhaereto currui*, illi nimirum

quo Eunuchus vehebatur. Tam prope accedit, ut illum in curru sedentem alloqui possit.

32. Περιοχή) est idem quod περίοδος, locus, argumentum. Cic. ad Atticum XIII, 25. *At ego ne Tironi quidem dictavi, qui totas περιοχάς persequi solet.* Ies. LIII, 7. f.

33. Ἐν τῇ ταπ. — ἡρῶ) In textu hebr. Iesaiæ legitur: *לְקַח מֵעֶצְרִי וּמִמַּשְׁפַּת לִקְחִי*, afflictionibus et poenis ereptus est. Sed LXX. legisse videntur: *בְּעֶצְרִי מִשְׁפַּטִּי לִקְחִי*. Sensus tunc esset: *Postquam depressus fuit, ablata est ab eo poena; vel ut alii malunt: ablata est poena quam pro nobis est perpessus.* Wetstenius περιφράζει: *Quum sponte se demisisset, formamque servi induisset, tantum ab erat, ut ipsum sublevarent, ut potius gravissima ipsum afficerent iniuria, nulla iuris habita ratione, non magis ac si omnis iustitia sublata fuisset. τὴν δὲ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσται;)* Sensus esse videtur: *Quis verbis nequitiam et crudelitatem hominum eius ætatis describere poterit?* ut γενεά denotet homines eius ætatis, eorumque perverfitatem, sicut *seculum* sæpe ponitur pro *moribus sæculi*. Aliis γενεά, hebr. דָּוָר est ætas, duratio, ut sensus sit: *semper vivet.* Haec interpretatio contextui bene convenit. Sequitur enim: *ὅτι αἴρεται — ζωὴ αὐτοῦ, quia vita eius ex his terris tollitur, quia passus est innocens, pro hominum salute.* Haec nimirum est causa, cur nunc in perpetuum vivat et imperet cum Deo. Secundum Graecorum explicationem in Theophylactis sensus est: *ἐπαίρεται καὶ ὑψηλότερα τῶν ἐπὶ γῆς εἶηεν ἡ ζωὴ αὐτοῦ, extollitur atque superior est vita eius terrenis rebus.* ζωὴ autem, inquirunt, est ἡ πολιτεία ἢ ὑπαρξίς αὐτοῦ, constituta vitæ ratio, vel id quod ipse est.

35. Ἀρξάμενος — Ἰησοῦν) Exorsus ab hoc Scripturae s. loco, exposuit illi doctrinam christianam, nempe brevem eius summam. Videtur Philippus occasione huius loci enarrasse brevem historiae Iesu summam, et demonstrasse omnia illa quae Iesaias l. c. dixit, in Iesu evenisse. Quaesierat enim Eunuchus, an Propheta illa verba de se vel de alio intelligi voluerit? v. 34. ECKERMAN-NUS (theol. Beytr. Tom. I. p. 158.) locum Iesaiæ a Philippo ad Iesum tantum applicari existimat, etiam si vaticinium proprie dictum non contineat.

36. Ἰδὲ ὕδωρ) Fontem fuisse, in vico Βαθσφαῶν (Betur,) viginti lapidibus Hierosolymis distito, de monte fluentem, in quo baptizatus sit Aethiops, tradit Eusebius de locis Hebraicis, voce Βαθσῶρ. Locus hodie adhuc ostenditur peregrinantibus. Vid. Pocoks Reisen Tom. II. §. 58. ex vers. Breyeri, et cf. Michaellem ad h. l. τὴ καλῶει με βαπτισθῆναι;) Hinc intelligimus, eunuchum etiam de baptismi necessitate institutum. Sic multa praecedentium ex subsequenteribus supplentur.

37. Deest hoc comma et in nonnullis codicibus et Versionibus antiquissimis; in aliis varie exhibetur. Quare probabile est, ab aliquo additum, ex eo, quod gestum credi, par erat.

39. Πνεῦμα κυρίου ἤρπασε τὸν Φίλιππον) Alii legunt: πνεῦμα ἅγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον. ἄγγελος δὲ κυρίου ἤρπασε τὸν Φίλιππον. Quid autem est hoc: Spiritus Domini rapuit Philippum? Non est credibile, Philippum ab angelo, vel alia mirabili ratione per aërem raptum et Azotum vel in alium locum deportatum esse, quae est

multorum opinio. Nam *Spiritus Domini* saepe in homine aliquid efficere dicitur tum, quum in hominis illius animo subito exoriuntur cogitationes, quas consiliis Dei consentaneas fuisse, ex eventu cognoscitur. Vid. supra v. 29. Verbum autem ἀρπάξαι, *rapere*, non postulat, ut de miraculoso raptu per aërem cogitemus. Nam phraseos *rapere aliquem* vis ea est, ut significet *transferre aliquem in alium locum*, quocunque demum modo id fiat. Si igitur in animo Philippi subito exorta est cogitatio, redeundum sibi esse in loca illa ad Gazam, nec faciendum iter in Aethiopiam cum Eunuchō; si Philippus ex eventu cognovit, non sine providentia divina accidisse, ut ad illa loca accederet, et ibi Evangelium doceret, hebraico loquendi modo hoc recte ita exprimi poterat: *Spiritus Dei eum rapuit*, instinctu quodam divino ductus est aliorsum. ἀποσπαστο γὰρ) Causa redditur, cur Philippum Eunuchus ultra non viderit, quia suam viam insistebat eunuchus: Philippus alio abibat. Illud autem χαίρων obiter tantum additur, significatque tranquillitatem animi, quam eunuchus ille ex evangelii noticia erat consecutus. Eunuchum post reditum in Aethiopiam aliis etiam religionem christianam persuasisse, et in se credibile est, et Eusebius tradit hist. eccl. Lib. II, c. 1. Quae autem a recentioribus de vita et fati eius narrantur, ea merito fabulis accensentur.

40. Ἐυπεῖθη διὰ Ἀζότων) *Commorabatur Azoti*. STORRIO (dissert. exeget. P. II. p. 80.) Philippus videtur iter fecisse Asdodum, ibique degisse aliquot tempus. Ἐυπεῖσθαι enim idem valet, quod *esse, adesse*. 1 Par. XXIX. 17. 2 Par. XXIX, 29. Idem monet, si quia διὰ pro ἐν accipe-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. IX. 133

cipere velit, et vertere malit: *Philippus commorabatur Asdodi*, tum praegnantem quoque constructionem sumi posse, quemadmodum κατοικεῖν εἰς τόπον utrumque dicit, quum habitare in loco, tum concedere aliquo habitatum, ut Act. XII, 19. Marc. II, 1. Luc. XI, 7. Quicquid sit, hic etiam non dicitur, Philippum per angelum miraculoso modo translatum esse Azotum, sed versatum esse eum in ista urbe, et sic alios etiam locos peragrasse propagandae religionis causa. Azotus autem Hebraeis est Asdod, urbis Palaestinae nomen. τὰς πόλεις) Inter Gazam et Caesaream, ut erant Ioppe, Lydda etc. Hic quoque uti in urbe Samariae, apostolis auditores praeparavit, c. IX, 32. εἰς Καesάρειαν) Caesaream, ad mare mediterraneum, quae Stratonis dicitur, et non longe abest ab Azoto.

CAP. IX.

1. **Ο** δὲ Σαῦλος, ἐπὶ ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου) Saulus vero minas caedemque adhuc spirans, s. anhelans. Id homo spirare dicitur, quo is vehementiori concitatus affectu, plenus est, et veluti turget. Euripid. *Iphig. in Taur.* πῦρ πνέσσει καὶ φόνον, ignem spirans et necem. Cf. Kypkii observat. Camerario ἀπειλῆς καὶ φόνου est ἔν δια δύο, sicut: Molemque et montes, i. e. molem montium; ut huius loci sit sensus: In Saulo fuisse vehementes impetus minarum de caede discipulorum Domini. Valde memorabilis est haec Sauli, postmodum Pauli et Apostoli historia. Legi meretur GEORGII LITTLETONI, Angli, libellus, theotice versus: *Anmerkungen über die Bekehrung und das Apostelamt Pauli* etc. Adde: *Charakteristik der Bibel*, Tom. I. p. 79. sqq. Cf. D. CHRIST,

FR. AMMON *opuscula theol.* Erlangae, 1793. 8. Commentat. exæget. de repentina Sauli ad doctrinam christianam conversione., Ceterum de vita Pauli Apostoli inter alios bene exposuit HERMANNUS WITSIUS, in libro quem inscripsit: *Meletemata Leidensia*: Basil. 1739.

2. Ἠρώτατο — συναγωγὰς) Expetiit sibi ab eo literas ad Synagogas Damasce. Damascus in ea Syriae parte posita fuit, quae in sacris litteris Syria damascena, apud Strabonem autem Coelè Syria vocatur. Magnam ibi Iudaeorum, ob quaestuosam et copiosam, quae ibi florebat, mercaturam fuisse frequentiam, vel ex eo constat, quod non una, sed plures Synagogae in ea civitate fuerunt. ὅπως — εἰς Ἱερουσαλὴμ) Ut, si quosdam christianam religionem sectantes ibi reperisset, mares atque foeminas, vinctos deducet Hierosolyma. Ἡ δὲ οὕτως hic ut saepius alibi est religio, quam quis sequitur. Nempe יְהוָה יָרַךְ via Domini est via, quam praescripsit Deus., cultus quem sibi vult praestari, hinc religio. Cf. Matth. XXII. 16. Ὁ μὲν τῆς οὗτης huius religionis sectator. Saulus igitur huius (christianae) religionis sectatores auctoritate Pontificis et Senatus Hierosolymitani vinctos ducere voluit Hierosolyma. Quaeritur, quid iuris vel Pontifici, vel Senatui Hierosolymitano fuerit in Damasce, prorsus ad alterius ditionem pertinentes? Enim vero tanta erat Synedrii Hierosolymitani auctoritas, ut non solum qui in vicinia terrae Israeliticae habitabant Iudaei, sed Babylonii etiam et Alexandrini statuta eius venerarentur ac iussa capasserent, magnum illum Senatum agnoscen-
tes pro firmissima arce totius legis oralis, praesertim quando agebatur de crimine haereseos, et iudicio capitali in falsos

falsos Prophetas; quod unice huic Senatui competiſſe volunt. Romani autem, quorum imperio cum Arabia ſua univerſa Aretas ipſe tunc ſuberat, permittebant etiam Synedrio ius prehentionis et verberum, non in Iudaeos Palaestinae tantum, ſed in alias quascunque Synagogas, quae ſponte ſua iuriſdictionem in re religionis agnoſcerent. Vid. WITSII Melet, ſacra p. 16,

3. Καὶ ἐξαίφνης — ἔρυνε) *Repente circumfulſit eum lux coelitus delapſa.* Haec lux ſine dubio fuit fulmen repente delapſum. Inde enim omnia, quae in ſequentibus narrantur, commode intelligi poſſunt. VITRINGA: (in Obſſ. Sacr. Lib. IV. p. 370.) *Primo refertur, lumen de coelo Paulum proſtraviſſe humi; dein vero illum audiviſſe vocem. Per lucem, ſive lumen de coelo, quis aliud hic intelligat, quam fulgur fulminis? Quod ſi admiseris, non negaveris, per vocem, fulmini coniunctam, vocem tonantem et gravem intelligendam eſſe, quia ex lege naturae fulmina comitari ſolent tonitrua.* Eandem ſententiam amplius ornavit Elsnerus ad h. l. cui fulgur notari videtur verbo περιεπαύειν, et tonitru voce Φωνή, v. 7. Vallem Damasci montibus peraltis clauſam eſſe, ex Maundrelli Itinerario apud D. Paulum (Sammlung der merkwürdigſten Reiſen in den Orient. P. I. pag. 149.) cognoscitur. Unde fulgurum tonitruumque horror vehementior facile perſpicitur.

4. Καὶ πρὸς — δῶκε;) *Atque ad terram prolapſus, audivit hanc ad ſe vocem: Saule, Saule, quid me inſectaris?* Ad terram prolapſus eſt, percuſſus terrore ob fulgur fulminis cum tonitru coniunctum. Plerique exſtimant, Dominum a Paulo oculis corporeis viſum eſſe,

et vocem emississe articulatam, qua allocutus sit Paulum. Sed hoc valde dubium est; nam potest etiam locus intelligi de cogitationibus in Pauli animo ortis. Cf. quae notavimus ad locum huic valde similem, Io. XII, 28. sqq. Recte observat AMMON (l. c. pag. 15. f.) Iudaeos aevo Apostolico in ea fuisse opinione, Iehovam, quum oracula vatum dudum obmutuissent, per fulmina et tonitrua voluntatem suam interdum significare mortalibus. Celebratissima erat ista revelationis divinae species sub nomine בַּת קוֹל, *filia vocis*, quam, licet revera haud audiretur, imaginatione tamen ita apprehendere solebant, ac si vere intellecta et audita fuisset. Vid. VITRINGA observatt. sacr. Lib. VI, 10. Facile igitur in animo Pauli, quum anxius in terram provolveretur, oriri potuit cogitatio, se nunc poenas daturum esse impiae Christianorum persecutionis, et statim sibi, ubi intravisset in urbem, ad meliorem mentem esse redeundum. Ista in animo Sauli coortas disceptationes Lucas in dialogi formam redegit.

5. Ἐγὼ — δυνάμεις) Post haec verba in editionibus impressis legitur longior periocha haec; σκληρόν σοι πρὸς πάντα λακτίζειν. τρέμων τα καὶ θαμβῶν ἔπα, κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτὸν. Glossam hanc esse, ex parallelo c. XXVI, 13. et ex paraphrasi compositam, prodit multiplex inter paucos, periocham referentes, discrepantia. Omittuntur etiam haec verba in multis Codicibus, in antiqua Latina versione, a Chrysostomo et aliis Patribus hunc locum tractantibus; unde etiam in nonnullis editionibus, veluti Griesbachiana, Bengeliana, et Complutensi recte sunt omissa. Explicationem vid. infra ad c. XXVI, 14.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. IX. 137

6. Ἀλλ' ἀνάστηθι — ποιεῖν) Surge et adi urbem, ubi tibi, quid faciendum sit, declarabitur. Ἐς τὴν πόλιν, sc. Damascum. Iam igitur Saulus sperare incipit, aliquem Christianorum Damascenorum sibi declaraturum esse, quid sit faciendum.

7. Ὅι δὲ — θεωρῶντες) Comites autem itineris adstabant attoniti, sonum (tonitru) quidem audientes, sed neminem videntes. Ἑνυσός graeci scriptores satis frequenter usurpant de eo, qui vel mentis imbecillitate stupidus est, vel obstupefactus terrore, admiratione, et qui sive ob illam naturalis stuporis causam, nec loqui facile, nec audire possit. Ganz betäubt. Φωνή hic nihil aliud est, nisi tonitru, v. 4. Hoc audiverunt quidem Pauli comites, sed quid sibi vellet, non intellexerunt; nam articulata verba ne Paulus ipse quidem audivisse videtur. Quomodo hic locus conciliandus sit cum c. XXII, 9. infra ad illum locum dicetur.

8. Ἀναγκάμενων — ἰδένα εἰβλεπε) Pro ἰδένα habent ἰδέν Syr. Erp. Vulg. Laud. Sensus est: *Quamquam oculis erat apertis, nihil (neminem) tamen conspiciebat*, et is sensus clare exprimitur infra XXII, 11, ubi eadem historia refertur. Coecus ergo factus fuerat. Nempe vis fulminis praestinxerat aciem oculorum ita, ut nihil videre posset. Hoc phaenomeno naturali fulminis ac tonitru Deus, quum vellet Paulum monere, praesentiam suam declaravit. Sic Iosephus, Antiqq. L. III, 5. 2. fulgura et tonitrua in monte Sinai (Exod. XIX, 16.) indicia praesentiae divinae fuisse dicit. Atque eodem modo profanos quoque Deorum suorum adventum describere solitos, patet ex Aeneid. VIII. v. 524: et Ovid. Fastor. III, 367.

Memorable fane documentum singularis providentiae divinae continet haec Pauli historia, Nisi enim in itinere Damascum ei contigisset id, quod hic narratur, fortassis nunquam ad se rediturus, sed in pristina sua superstitione Iudaica et odio erga Christianos perseveraturus fuisset. χειραγωγῶντες δὲ αὐτον) *Manibus deducentes*, ut coecis fieri solet,

9. Καὶ ἦν — ἡμέρας) *Et per tres dies permansit coecus nihilque cibi vel potus sumsit.* Quod indicio est, hoc triduum meditationibus precibusque ad Deum (infra comm. 11.) ab eo transactum esse.

10. Ἀνανίας) Graeci perhibent; fuisse unum ex septuaginta discipulis, et in ordine Diaconorum; quod verisimilitudine non caret. Cetera vero, quae de eo eiusque morte narrantur, partim maxime incerta, partim aperte fabulosa sunt. Vid. b. Walchii Ienensis antiquitates Damascenas. §. 20. Ananiae cuiusdam meminit etiam *Iosephus*, Antiqq. Lib. XX, c. 2. Sed eundem esse, de quo Lucas haec narrat, non est verisimile. Vid. *Michaelis* ad h. l. ἐν ὁράματι, in visione. MACROBIUS Somn. Scip. I, 3. *Visio est, quum quis id videt, quod eodem modo quo apparuerat, eveniet.* SÜETONIUS in Augusti vita de Q. Catulo: *Ac die proximo obvium sibi Augustum quum incognitum alias habere, non sine admiratione contuitus, simillimum dixit puero de quo somniasset.* Credibile est ita Paulum Ananiae visum ac si eum oculis usurpasset; nimirum vultum, staturam, totamque reliquam habitudinem Pauli animo eius obversata fuisse; eaque singula ab eodem paullo post, quum Paulum adiisset, secundum ὁράματα veritatem fuisse agnita. Vid. *Pricaeum* ad h. l.

In

In somnio hanc visionem contigisse Ananiae, totus narrandi modus ostendit, ἰδὲ, ἐγὼ κύριε) i. e. Paratus sum iussa accipere et facere. AMMONIO l. c. pag. 24. verisimile videtur, Ananiam Saulo vel Hierosolyma Tarso petenti vel in festis diebus Hierosolymis obvio, iam antea fuisse familiarem,

11. Τὴν ῥύμην — ἐνθάδην) *Ad viam vel plateam urbis quae recta vocatur. Ρύμη non est vicus, sed via.* Urbes olim in vicos, vici in vias, viae in domos dividebantur. Recta vocata est haec via, quia eius aedes aequaliter a se invicem distabant. ἐν δικῇ Ἰέρῃ) Cum quo vetus hospitium Saulo videtur fuisse. τάρσα) Patrio etiam nomine indicatur Saulus, qui esset Tarsensis. Fuit autem Tarsus Ciliciae urbs vicina Anchialae,

12. Καὶ εἶδεν — ἀναβλέψῃ) *Viditque (is Saulus) per visum (in somnio divinitus sibi oblatum) virum, Ananiam nomine, ad se venientem, sibi que manus imponentem, ut oculorum usum recipiat.* Syrus recte accepit ut continuata Dei verba. Et Saulus vidit Ananiam, et Ananias Saulum in visione; quod indicio erat, non fortuito, sed procurante Deo haec ita evenisse.

13. Ἀπὸ πολλῶν) i. e. ἐκ πολλῶν, ex, five de multis, sc. ἀνθρώπων, non ἐπ' αὐτὸν vel χρόνων, ut alii volunt. Insignis persecutor fuerat Saulus. τοῖς ἁγίοις σε) Sancti sunt Christiani iam nunc. Quum homines dicuntur ἅγιοι τῷ Θεῷ, indicatur eos esse sacros Deo, vel cultores Dei, vel dilectos Deo, ut ex multis V. T. locis constat. Ergo non est haerendum in sanctitatis notione, quasi vitae et morum sanctitas intelligatur.

14. Καὶ ὅδε ἔχει ἐξουσίαν) Ostendit Ananias, quam non tutum sibi sit, eum accedere, qui potestatem acceperat in ipsa urbe Damasco capiendi homines eius professionis, cuius erat Ananias. Fortassis Ananias literis Christianorum Hierosolymitanorum edoctus fuerat, quo consilio Saulus Damascum sit profectus. παρὰ τῶν ἀρχιερέων) Est Synechoche. Ex parte enim nobilissima designatur totum synedrium. ἐπικαλέμενος τὸ ὄνομά σε) Qui tibi nomen dederunt. Descriptio Christianorum, v. 12. 1 Cor. I, 2. Hac phrasi LXX ut plurimum illam hebraeam בְּשֵׁם יְהוָה exprimunt.

15. Σκῆυος ἐκλογῆς) Pro σκῆυος ἐκλεκτὸν, *instrumentum exquisitissimum*. Hebraismus. Σκῆυος h. l. est *komo*, cuius ministerio aliquid effici potest, ὄργανον, hebr. כְּלִי. τῷ βασιλεύειν τὸ ὄνομά μου) Ut nomen meum celebrando perferat ad gentes etc. Βασιλεύειν h. l. metaphorice est: tradere, divulgare, et ὄνομα τῷ Χριστῷ doctrina Christi. Sensus est: ut me et doctrinam meam annunciet etc.

16. Ἐγὼ γὰρ — παθεῖν) Ego vero illi ostendam, quam multa debeat mei causa perpeti mala. Γὰρ h. l. non est nam; non enim est nexus horum verborum cum v. 15. Verte igitur: vero, insuper, atque etiam, vel simili modo. Sensus est, Saulum paullo post multa ob religionem Christianam experturum esse mala, et tamen fore constantem. Hoc eo pertinebat, ut Ananias desineret metuere virum, qui mox ipse sua sponte maxima mala toleraturus sit propter religionem.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. IX. 141

17. 'Εἰς τὴν διαίαν) Illius Iudae, de quo supra v. 11.
Ἰητα — αἶγ(α) Brevem summam colloquii Ananiae cum
Saulo indicat Lucas; nam plura ab utroque dicta esse, non
est dubitandum.

18. 'Ωσεὶ λεπίδας) *Veluti squamae*, humore in ocu-
lis arefacto. Cf. Tob. XI, 13.

19. Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν) *Et cibo capto
vires recepit*. 'Ενίσχυσεν hic neutraliter usurpatum no-
tat, *invalescere, confirmari, vires capere*, s. *recipe-
re*. LXX. interpretes Gen. XLVIII, 2. id de viribus cor-
poris ponunt, pro ῥῑπῑῑ et *confirmavit se*.

20. 'Εν ταῖς συναγωγαῖς) Semper enim Apostoli pri-
mum Iudaeos affati sunt, ut aut eos converterent, aut
omnem eis excusationem adimerent. *ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν*)
Lege 'Ἰησὺν, ut habent nonnulli Codd. et Versf. Nam
quaestio erat, an Iesus Nazarenus esset ille Christus, sive
Dei filius. Messiam esse Dei filium, hoc per se omnibus
Iudaeis notum erat. Cf. infra v. 22.

21. 'Ο παρθένας) Verbum *παρθεῖν*, si de homini-
bus aut animalibus usurpatur, verti potest: *perdere, op-
primere*, quae generalis notio tres continet speciales, ni-
mirum *hostiliter tractare, captivos abducere, occide-
re*, ut patet ex locis a Kypkie laudatis.

22. 'Ενδυναμῶτο) *Confirmabatur*, sive corroboraba-
tur; fortior fiebat in dies, sc. *fide*, et firma persuasione,
Iesum esse Messiam. *συνέχυνε*) *Pudesciebat, confusos
reddidit argumentis*. *συμβιβάζων*) *Docens, ostendens*.
Haec verbi notio, quae 1 Cor. II, 16. et aliquoties apud
LXX.

LXX. Interpretes occurrit, rara est profanis. Occurrit tamen in Ocello Lucano de *universo*, c. III. *ἡ περ ἀληθῶς ὁ λόγος συμβιβάζεται, siquidem revera ratio docet.*

23. *Ὡς δὲ ἐπληρῶντο ἡμέραι ἱκαναί*) *Completis satis multis diebus*, i. e. post tempus longius. Profectus est nempe Paulus in Arabiam, et post aliquot annos reversus est Damascum, ut ipse narrat Gal. I, 15—18. Auctor huius historiae multa exponit compendiose, et temporum multa momenta coniungit.

24. 25. Cf. 2 Cor. XI, 32. 33. ex quo loco discimus, Iudaeorum eorumque *Ethnarchae* precibus factum esse, ut magistratus Damascenus, ab Areta urbi sine dubio etiam impositus, ad portas eius custodiam collocaret, adscitis forte nonnullis Iudaeis, qui indicarent, si Paulus accederet et fuga se incolumen extrahere vellet.

26. *Παραγενόμενος — Ἱερουσαλήμ*) Monuimus iam ad v. 23. Paulum non statim ex urbe Damasco Hierosolyma profectum esse, sed contulisse se in Arabiam. Ex loco citato Gal. I, 18. discimus, eum post triennium demum, quum rediisset Damascum, profectum esse Hierosolyma. Ergo Lucas triennii historiam omisit. Omnino credibile est, Paulum per hoc triennium non fuisse otiosum in Arabia, sed religionem christianam iis etiam in locis ab eo esse propagatam. *ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς*) Familiariter conversari cum illis, ut infra c. X, 28.

27. *Πρὸς τὰς Ἀποστόλους*) Sc. Petrum et Iacobum. Gal. I, 18. 19. *καὶ διηγήσατο αὐτοῖς*) Haec Graeci ad *Barnabam* referunt, et recte, propter illa quae sequuntur de Damasco. Conveniebat enim id potius narrari ab aliis, qui

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. IX. 143

qui id scirent, quam ab ipso Saulo praedicari. καὶ πῶς — Ἰησῆ) *Et quanta cum libertate ac fiducia Damasci doctrinam Iesu sit professus.*

28. Καὶ ἦν — Ἱερουσαλὴμ) *Itaque assidue cum illis versatus est Hierosolymis.* Vid. supra c. I, 21.

29. Πρὸς τὰς Ἑβραίους) *Etiam cum Iudaeis, graeco sermone urentibus, ut hic Syrus.*

30. Ἐς Καισάρειαν) *Eam nempe, quae erat ad mare mediterraneum, ubi sedes Procuratoris Romani. Τάρσος est patria Pauli. Sine dubio in Cilicia etiam docuit.*

31. Ἐιχον εἰρήνην) *Multis in exilium ingressis desagraverat vexatio; id est quod Christiani pacem vocabant. Accedit, quod Paulus desierat vexare Christianos, iam ipse Christianus et Apostolus, et Iudaei ipsi magnas calamitates experti sunt, quod statuum Imperatoris Caii recipere nollent. Vid. Ioseph. Antiqq. Iud. Lib. XVIII, c. 8. et de B. Iud. L. II, cap. 10. οἰκοδομήμεναι, et numero membrorum et incrementis in cognitione religionis ac virtute proficiebant coetus. Comparatur societas Christiana cum aedificio, quod diligenti opera in maiorem molem excrescit. Πορευόμενοι — κυρίαι,) *proficientes in religione. Πορεύεσθαι, ut hebr. פָּרַח interdu[m] significat proficere. ὁ φόβος τῆ κυρίαι, religio, ut saepe. τῇ παρακλήσει — πνεύματος, refero ad πορευόμεναι. Proficiebant tranquillitate et spe, quam operatur Spiritus sanctus per doctrinam Christi. Ἐπληθύνοντο augebantur, crescebat numerus Christianorum in singulis coetibus. Redit Lucas ad narrationem eorum, quae in Iudaea acta sunt. Quae sequuntur eo tempore accidisse videntur, quo Paulus Damasci et in Arabia commoratus est.**

32. Διὰ πάντων, sc. τόπων, quum omnes illas regiones, quarum v. 31. mentio facta est, peragraret. Visi-
tabant Apostoli coetus Christianorum, ut eos in fide con-
firmarent. Λύδδα) Lydda urbs fuit Palaestinae olim ce-
lebris, et perhibetur postea appellata esse Diospolis.

31. Στρώσον σεαυτῇ) Sc. τὴν κλίνην, sive τὸν κρᾶβ-
βητον. Lectum, quem antehac straverunt tibi alii, tute
tibi sterne, in signum restitutae valetudinis.

35. Τὸν Σαρωνᾶν) Sarona satis constat, regionem
fuisse campestram et locum palcuum inter Caesaream Pa-
laestinae et Taborem montem, lacumque Gennefarem, tra-
ctu longo ultra Ioppen se extendentem.

36. Ἐν Ἰόππῃ) Ioppe olim celebris urbs fuit mariti-
ma Palaestina. Hodie Iaffa dicitur, ubi appellant, qui
iter religiosum in terram sanctam suscipiunt. ταβιθά) Sy-
rum טַבִּיתָּה est ex Hebraeo צִי צִי caprea, vel dama, et
quidem sylvestris, (quam arabico nomine Gazellam vo-
care solent, quae ab eximia pulchritudine laudatur,) mu-
tatione טִי צִי ut fit, in ט. Occurrit aliquoties apud in-
terpretes Chaldaeos. Δορκᾶς) Sic vocabatur inter Grae-
cos, quomodo Thomas Δίδυμος, Cephas Πέτρος. Sine
dubio haec mulier Tabitha appellata est ob formae venu-
statem. Hoc autem nomen tum familiare fuisse Iudaeis,
docuit Lightfootus in Cent. Chorographica Matthaeo
praemissa, c. 18. et Bochartus in Hieroz. Tom. II, pag.
305. sqq. edit. Lips. Ἀυτῇ — ἐποίησιν) Haec erat plena
liberalitatis et beneficiorum, quae exhibebat. Ἔργα
ἀγαθὰ hic non sunt in universum recte facta, sed κατ'
ἐξοχὴν beneficia aliis exhibita, quod series orationis indi-
cat. Gutthätigkeit.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. X. 145

38. Μὴ ὀνῆσαι) Notat ὀνεῖν dubitare, recusare et cunctari, moras nectere, tergiversari.

39. Ἐπιδινύμεναι — ἱμάτια) Vestimenta confecisse videtur pia matrona eo consilio, ut distribueret egenis. μετ' αὐτῶν ἔσα, dum viveret.

40. Θεις τὰ γόνατα) Positis genubus, i. e. quum in genua procubisset, qui gestus est praecantium. Ἀναΐ-
σις, erecta sedit.

CAP. X.

Hactenus Iudaeis tantum et Profelytis circumcisis operam dederant Apostoli, quia in ea erant opinione, beneficia Messiae nonnisi ad Israelitas pertinere; ethnicos autem si vellent participes fieri Messiae, debere prius circumcisione sociari Israelitis, quam fierent cives regni divini. Nunc autem providentia Dei factum est, ut ad ethnicos etiam accederent Apostoli, cuius rei initium fecit *Petrus*, ex promissione Christi Matth. XVI, 19. coll. Act. XV, 7.

1. Ἀνῆρ — Ἰταλινῆς) *Caesarea*, prius dicta turris Stratonis, florentissima erat, Palaestinae civitas, et sedes Procuratoris Romani. Ἐκατοντάρχης, *centurio*. Ut enim Latini a centenario numero militum, quibus aliquis praefectus esset, nominarunt Centurionem, sic interpretando fecere Graeci ἑκατοντάρχη, et ἑκατόνταρχον, qui est vetustioribus ταξίαρχος. σπεῖρα, *cohors*, ut recte *Vulgatus*. Erat haec cohors Caesareae in praesidiis, ubi etiam erant Syri milites, a quibus Romani sive Itali hic distinguuntur.

2. *Εὐσεβής*, *pious*, qui vitam et mores suos instituebat ad normam legis naturae. *Φοβούμενος τὸν Θεόν*, cultor veri Dei, sed non circumeisus, (Act. XV.) *gentilis*: cf. infra v. 45. 28. Cap. XI, 3. 18. *σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ*, *Cum tota familia sua*, id enim hic *οἶκος* est, ut saepe apud Iosephum, aliosque. *ποιοῦν τε ἀληθεύοντας πολλὰς τῷ λαῷ*) Iudaeis, quos ideo amabat, quod unum Deum colerent. *καὶ δαόμενος τῷ Θεῷ διαπαντός*) Assiduus in precibus fundendis ad unum et verum Deum. Talis quum esset Cornelius, dignus est habitus qui primus ex gentibus Christianae societati adiungeretur.

3. *Ἐίδεν* — *πρὸς αὐτὸν*) *Conspexit manifeste per visum*, *hora diei nona angelum ad se venientem*. *Ὅραμα* est *visum quodcunque, sive vigilantem, sive per quietem somni oblatum fuerit, eine jede ausserordentliche und wunderbare Erscheinung*. Utrum Cornelio vigilantem, an vero somniantem hoc visum oblatum fuerit, Lucas non commemorat. EICHHORNIVS (*in der allgemeinen Biblioth. der bibl. Litteratur*, T. III. p. 391. ff.) suspicatur, describi hic singularem Cornelii fidentiam, firmanque confisionem animi, qua post multas dubitationes, et preces ad Deum factas confirmatus fuerit in proposito Petrum ad se accersendi. Lucam enim pro more suo brevitatis studiosum, (c. IX, 23.) praeteriisse momentum, quod, si additum fuisset, narrationi lucem afferre potuisset. Arbitratur nempe Vir doctus, Cornelium antea de Petro audivisse, eiusque res, et nominatim diverforium eius, (v. 5. f.) ex cive Ioppeni, qui Caesaream forte venisset, cognovisse, tandem vero, Petri accersendi proposito inter preces confirmato, hanc animi sui sententiam et internam quasi vo-

cem

cem sic arripuisse, quasi vox angeli esset, fortassis etiam, dum praecationis ardore concitatus esset animus, temere pro angeli voce habuisse. STORRIUS vero (diff. exeget. in libror. N. T. historic. aliquot loca, P. II. p. 81. ff.) vulgarem sententiam et interpretationem adversus Eichhornium defendit. Fortassis tamen Cornelio species angeli, eum alloquentis per somnium oblata est. Sic Petro infra v. 17. ὄραμα obtigisse dicitur ἐν ἐκστάσι. v. 10.

4. Ἀἱ προσευχαὶ — τὰ θυσίαι) *Preces tuae et elemosynae ascenderunt ad commonefaciendum Deum.* Haec formula manifeste ducta est a sacrificiis, quae vel dicuntur ascendere, vel esse *μνημόσυνον*. Dum flamma, fumus coelum versus se elevabat, totum sacrificium veluti in flamma et fumo ad coelum scandere videbatur. *Μνημόσυνον* per se est id, quod admonet. Ubi igitur sacrificia dicuntur *μνημόσυνα*, sensus est, ea commonefacere, admonere Deum, ne obliviscatur hominis, qui illud sacrificium offert. Hinc *suffitus* legalis dicebatur *מִזְבֵּחַ* Levit. II, 16. Videtur etiam aperte respici ad opinionem Iudaeorum, quod hominum preces Deo ab angelis offerantur, (Tob. XII, 12.) et de pretio elemosynarum. Quae commenta Iudaica vix pro oraculis divinis haberi possunt. Videntur igitur istae cogitationes potius in mente Cornelii somniantis, quam a legato divino profectae esse. EICHHORNIO omne angeli cum Cornelio colloquium nihil aliud nisi declaratio laetitiae secundum Iudaicas opiniones expressae, quae per motus Petrum ad se arcessisset, fuisse videtur.

6. ὄραμα — βύρασι) Ipsum vocabulum *βύρασις*, et aliae rationes, quas b. Walchius Ien. filius affert, (diff.

de Simone coriario) ostendunt, Simonem ex eorum coriarios genere fuisse, quos Graeci *βυρσοδέψας*, Latini *coriarios subactarids* nuncuparunt, qui ex caeforum animalium detractis pellibus coria praeparaverunt. ὃ ἐστίν — *θάλασσαν*) Apud veteres coriarii plerumque extra urbes, prope flumina, officinas et domos suas habuerunt, tum ob foetidos in eorum officinis et aedibus odores et fordes, tum vero, quod aqua hi, coria praeparantes, nullo fere pacto carere poterant. Vid. Walch. I. c.

7. *τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ*) Qui apparebant ei, i. e. ad iussa eius exsequenda pro foribus assistebant. Verbum *προσκαρτερεῖν* Dativo personae iunctum notat, *adhaerere alicui*, *constanter alicui praesto esse*, et quum de servis et ministris sermo est, *famulari*, *ministrare*. Sic Demosthenes in *Neaeram*, *τὰς θεραπαινὰς τὰς Νεαίραι τὸς προσκαρτερούσας*, *ancillas, quae tunc Neerae famulatae sunt*. In verbis Lucae igitur Genitivus *τῶν προσκαρτερούντων*, ante quem *ἐκ* subaudiendum est, tam ad *δύο ὁμέτας*, quam ad *ερατιώτην* referendum est.

9. *Ἀνέβη — δῶμα*) *Ascenderat in tectum*. Τὸ δῶμα, *tectum domus*, quo sensu haec vox haud raro est apud Iosephum, e. g. Ant. VI, 4, 1. VII, 2, 1. Tectorum usus uti multiplex erat, sic et ibi, utpote ab omni perturbatione remoti, piis meditationibus dare se, precesque ad Deum fundere solebant veteres Hebraei. Cf. supra c. I, 13.

10. *Ἐγύμνω· δὲ πρόσκαιρος*) *Valde autem esuriit*. Particula *πρός* augeat significationem. ἡ θέλησι γεύσασθαι) *Cupiebat cibum capere, comedere*, absque Hebraismo, quum haec huius verbi notio sit satis frequens Graecia. Helychius :

chius: γούσασθαι, κσιράσαι, ἄψασθαι. Ubi bene monet Cel Ernesti, κσιράσαι forte ita dictum esse, uti apud nos *versuchen*, de cibis. παρασκευάζοντων) Parantibus autem illis cibos, sc. iis, quorum erat parare. Παρασκευάζειν h. l. de parandis cibis est intelligendum. ἐπέτεσσεν — ἔκστασις) ἐξίστασθαι h. l. est, (ut in Apologia Apuleius) ad oblivionem praesentium externari. Victorinus de Contempl. Lib. V. Mentis alienatio est quando praesentium memoria menti excidit. In ecstasi itaque esse dicitur, qui alicuius rei profunda cogitatione ita estmersus et defixus, ut rerum externarum sibi non sit conscius, et sensuum externorum usus aliquamdiu cesset. In Petro causa huius ἔκστασις erat in precando. Merius divinarum rerum profunda cogitatione ita quasi descenderat in se, ut nesciret quid extra se gereretur. Vid. 2 Cor. XII, 2.

11. Καὶ θωρήσῃ τὸν θώρακα ἀνωγμένον) Haec coelorum apertura cum reliquis consequentibus in Petri imaginatione tantummodo extitisse videtur, ut fieri solet in somniis, et visionibus ecstaticis, in quibus non res ipsae sensibus, sed rerum emblemata phantasiae obiiiciuntur. Vid. Witsij Meletemata Leidensia, p. 211. EICHHORNIO in Biblioth. univers. litterat. bibl. P. III. pag. 420 — 424. (Ueber das Gesicht des Apostels Petrus) visum, quod Petro obtigit, cum fame gravissima ita coniunctum fuisse videtur, ut ea fessus, dum cibi apparabantur, inter preces, corpus amplius fatigantes, deliquium animi passus fuerit; humi igitur prostratum, oculis clausis, vel etiam apertis, sui vix compotem iacuisse. Durante hoc deliquio, phantasmam ipsi illuisse, et obtulisse phantasma, ut audire vocem; macta et vescere coelitus sibi videretur.

Quum autem causas huius animi status ignorans, deliberaret secum, quid sibi hoc visum vellet: providentia Dei moderante factum esse, ut e tecto aedium duos peregrinos advenientes conspiceret; et quia eorum missio rem christianam concerneret, eum hoc omne phaenomenon postea ad πνεῦμα ἅγιον retulisse. καταβαλον σκῆυος — τῆς γῆς) *Utensile, tanquam linteum magnum, alligatum extremis partibus quatuor, vidit descendere*, i. e. *demitti ad sese usque, et deferri supra terram.* Σκῆυος hebraeum כְּלִי, significat omne id, quod in usu est domestico, etiam e lino aut lana. Ἀρχαίς cuiusvis rei extremitates satis graece dicas. Sic in Glossario ἀρχαὶ ξίφους, mucro.

12. Πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς) *Varii generis seu conditionis animantes quadrupedes.* καὶ τὰ θήρια — ἑρπῆς) *ferae, reptilia et volucres, sc. varii generis animantia, munda et immunda.*

13. Θῦσον καὶ Φάγς) i. e. *Macta omnia ista, et de omnibus ede.* His symbolis non solum significatum est, licere Petro omnibus gentium cibis vesci, sed, ipsos gentiles, quos antea denotarant animalia immunda, iam esse mundos, v. 28. i. e. licere homini Iudaeo consuetudine eorum uti; annunciantium his esse Evangelium sicuti Israelitis.

14. Μηδαμῶς) *Nequaquam scilicet faciam hoc, ut de istis comedam.* πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον) *Aliquid profani et impuri.* Alterum per alterum explicat. Sic cibos profanos ac nefarios dixit Apuleius. κοινόν commune est, quo vulgo utuntur gentes, non etiam populus

lus Deo sanctificatus, *s. omnis res per leges rituales Mo-
saicas interdicta et prohibita*; hic autem intelliguntur
animalia, quae victui inepta putabantur. Levit. XI. De ra-
tionibus harum legum vid. SPENCERUM de *Legibus He-
braeor. Ritual.* Lib. I, cap. 5. Sect. 1. MICHAELIS ad
h. l. observat: quando Petrus impuros et communes ci-
bos prohibitos existimet, esse hanc vocem somnolenti.
Nam diu ante, Matth. XV, 10 — 18. et Marc. VII, 14 —
23. contrarium erat edoctus. Fortasse igitur Petrum in-
nuere voluisse, se eiusmodi cibos, quos nunquam de-
gustasset, averfari.

15. Πάλιν ἐκ δευτέρου) Per pleonasmum. Repeten-
dum vero est verbum ἐγένετο ex v. 13. ut ἀπὸ τοῦ κοινῆ
ἃ ἡ θεὸς ἐκκαθάρισε, εὐ μὴ κοινῆ) Quae Deus tan-
quam munda commendat, tu ne pollue, i. e. ne pol-
luta dixeris aut existimes. Rem facere dicuntur, inpr-
mis apud Poetas, qui eam talem esse scribunt, qui mo-
dus loquendi etiam apud Philonem reperitur. Scopus hu-
ius visi huc redit: quorum hominum consortium Deus cen-
set licitum, horum hominum consortium non esse vitan-
dum. Cf. 17. seqq.

16. Ἐπὶ τοῖς) Iterum vocula ἐπὶ abundat. Simili
pleonasmō ἐς sive ἐς ponunt Profani. Polyb. III, 28. ἐπὶ
τοῖς. Theocritus Idyll. 17, v. 71. ἔκλαγε Φωνῇ ἐς τοῖς,
ter voce insonuit. Solent visa et oracula, quae penitus
animo infigi Deus vult, repeti.

17. Τί ἂν εἴη τὸ ὄραμα ὃ εἶδε) Quid sibi vellet,
s. quid significaret visio illa, quam viderat. Palae-
phatus de incredib. c. 32. θαύμαζον τί ἂν εἴη τὸ γεγο-
νος, mirabantur quid sibi vellet id quod acciderat.
dis-

διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν σίμωνος) Interrogando s. per-
cunctando quaerebant aedes Simonis, nempe coria-
rii, ut supra v. 6.

18. Φωνήσαντες) Vocantes portae curatorem.

20. Ἀλλὰ ἀναστὰς πρὸς βῆθι) Eleganter particula ἀλλὰ
adhibetur in adhortando, et verti debet *agedum* ut ap.
Xenoph. Cyrop. I, 3. ἀλλὰ πρὸς βῆθι. μὴδὲν διακρινό-
μενος) Nihil haesitans, nempe ideo, quod illi ad (quos
arcefferis, Iudaei non sunt. ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτὸς) Acti-
vum pro duplici Activo, i. e. *feci, ut mitterentur.*

22. Μαγνυρόμενος — Ἰουδαίων) Non unius et alterius,
sed totius gentis laudibus ornatus. Est ergo illud ὅλα
acute pronuntiandum. ῥήματα) Sc. τῆς ζωῆς, ut supra
V, 20. vel πάντα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προσταγμένα. inf.
comm. 33.

23. Ἐξέτισα) Recepit hospitio; participes fecit ho-
spitii sui, volente Simone coriario. Τὰν ἀπὸ τῆς Ἰόπ-
πης) Ioppensium. Sic ap. Herodot. οἱ ἀπὸ τῆς σπάρ-
της, Spartani,

24. Καὶ τῇ ἐπαύριον) sc. ἡμέρα. Eadem phrasis v.

23. Sensus est: Post adventum nuntiorum Cornelii altera
die Petrum iter esse ingressum, et post hanc altera, i. e.
tertia die, postquam Ioppa exivisset, Caesaream pervenisse.
τὰς ἀνγκαίους φίλους) Amicos necessarios, sc. intimos.
Necessarii interdum etiam sunt consanguinei, vel affi-
nitate iuncti. Sed h. l. nonnisi familiares intelligendi
esse videntur; nam improbable est, centurionem, hominem
Italum, multos consanguineos Caesarea habuisse; nec opus
erat consanguineos et affines iam voce συγγενεῖς notatos,

ite-

iterum commemorari; *familiarium* vero, improbable est, mentionem non fieri, quos tamen a centurione advocatos fuisse vix est, quod dubites.

25. Ὡς δὲ ἐγένετο (τῇ) εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον) *Quum in eo esset, ut fores intraret Petrus. προσεκύνησεν*) Adorare voluit. Iudaei quidem, et aliae gentes Orientis eum honorem exhibebant, non regibus tantum, sed et aliis in dignitate positis. At apud Graecos et Romanos is mos Deorum honori reservatus erat.

27. Συνομιλῶν αὐτῷ) Cum eo verba faciens, sc. a loco quo ei obviam factus est ad introitum domus eius. Cf. Luc. XXIV, 14. Hoc solent una ambulantes.

28. Ὑμεῖς ἐπίγεθε — ἀλλοφύλῳ) Vos scitis nefas esse Iudaeo familiariter uti externae s. alienae gentis homine, imo etiam adire eum, sc. extra necessarios usus. Κολλᾶσθαι τινί est: associare se alicui, familiaritatem negtere cum aliquo; προσέρχεσθαι, accedere, vel intrare eius domum. Ἀλλόφυλοι apud Iosephum duplici sensu occurrunt. Primo enim, et quidem κατ' ἐξοχήν ita dicuntur Palaestini s. Philistaei, ut Ant. IX, 5. 3. deinde in universum omnes, qui neque ortu, neque religione Iudaei sunt, ut Lib. eodem c. 6. §. 6. Hoc loco ἀλλόφυλος intelligitur quicumque Gentilis, neque religione Iudaeus, saltim non circumcissus. καὶ ἐμοί — ἄνθρωπον) Sed Deus me edocuit neminem hominem censere impurum. Sic igitur Petrus eventu et facto intellexit, non amplius fore discrimen populi sancti et populorum ex opinione Iudaica impurorum, paganos potius aequè recipiendos in coetum Dei ac Iudaeos. Nam κοινός, ἀκάθαρτος est, qui

qui ex opinione Iudaica exclusus est e communione populi Dei. Ceterum apparet ex hoc exemplo, quantam vim habuerint visa ad edocendos Apostolos de rebus magni momenti ad religionem pertinentibus, veluti hic edoctus est Petrus, Paganos recipiendos esse in coetum christianum. Quam utilis, quam scitu necessaria Apostolis fuerit haec veritas, non est cur multis moneamus. Habemus hic etiam exemplum eius rei, quam promiserat Christus Io. XIV, 26. Nam disertis quidem verbis praeceperat Christus Apostolis, ut omnes gentes docerent, Marc. XVI, 15. 16. Quoniam vero obliti erant huius mandati, per Spiritum sanctum iterum erant monendi.

29. (Ἐπὶ τίνι λόγῳ) *Quam ob causam.* Perinde est siue inter Hebraismos, siue inter locutiones bene graecas referas hanc Phrasin. Polybius: πρὸς τινὰ λόγον.

30. Ἀπὸ τετάρτης — ὥρας) *Ante quatuor dies ad hanc horam ieiunavi.* Sic recte vertit THALEMANNUS. Nam ἀπὸ h. l. significat *ante*, ut Matth. XXV, 34. ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, *ante mundum conditum.* Cf. 2 Thess. II, 13. Apoc. XIII, 8. Alii per quatrimum integrum Cornelium ieiunasse volunt.

32. Ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι) *Qui ubi advenit loquetur tecum*, siue dicet cetera, nimirum pertinentia ad salutem tuam et tuorum.

33. Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ) *Inspectante Deo*, qui corda nostra novit, et scit nos sincero animo cupere audire et discere voluntatem divinam. Vetustior videtur esse lectio Syri et Latini ἐνώπιόν σου.

34. Ἀνοίξας — τὸ στόμα) Exorsus est Petrus. Cf. Matth, V, 2. ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι) Reipsa deprehendo. Petro persuasum fuerat, nefas Iudaeo esse cum gentibus versari. Hanc opinionem visione ea, cuius mentio v. 11. et deinceps, eripere ei Dominus conatus erat. Quum autem adhuc subdubitaret, edoctus iam est amplius Cornelii exemplo, verum esse, quod significatum ei aenigmatice κατ' ὄψιν fuerat; unde ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνεσθαι se ait, i. e. ipsa veritate ad mutandam sententiam se cogi. ὅτι ἐκ ἐστὶ προσωπολήπτης ὁ Θεός) Deum non habere rationem dignitatis s. externae conditionis hominum. Nam Personarum acceptor est, qui personarum habet rationem, et inter eas discrimen aliquod statuit. Vox hebraeo graeca, apud alios Auctores non occurrens, praefer facros.

35. Ἐν παντὶ ἔθνεσι) Non indifferentismus religionum, sed nationum hic asseritur. Deus non tantum Iudaeis sed et ex omnibus aliis nationibus homines beneficiorum Christi participes fieri vult. ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην) Colens eum, et exercens virtutem, pro modulo cognitionis primae, ex lumine naturae haustae. Etiam inter paganos fuerunt, qui recte de Deo, eiusque providentia et regimine statuerent. Ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, recte agens, secundum legem naturae Rom. 11, 14. 26. δεκτὸς αὐτῷ ἔστι) Gratus et acceptus ei est, et maiora accipit, quamvis sit non circumcissus.

36. Τὸν λόγον — κύριον) Locum hunc vexatum Thalemannus in versione Latina ita interpretatus est, ut sub-

audito κατὰ ante τὸν λόγον, verba huius commatis iunxerit verbis comm. 35. (*qui eum ex quacunque gente colit, et recte agit, is ei acceptus est,*) ita: *secundum eam doctrinam, quam Deus tradi iussit Israelitis, per quam denuntiat pacem (inter Iudaeos et Gentiles,) per Iesum Christum, qui est omnium Dominus.* Alii novam hic periodum inchoari existimant, et vertunt: *Quod attinet ad doctrinam quam (Deus) tradidit Israelitis, promittens illis felicitatem per Iesum Christum, hic (Iesus) est omnium Dominus,* i. e. huius doctrinae summa est haec, Iesum esse omnium Dominum. Ἀποστέλλειν τὸν λόγον, tradere doctrinam. Alias interpretum de huius loci sensu sententias collegit Wolfius in curis ad h. l. quas omnes recensere, instituti ratio non permittit. Haud contemnenda est sententia ea, qua verba ὑμεῖς διδάτε a comm. 37. avelluntur; τὸν λόγον vero et comma 37. τὸ γινόμενον ῥῆμα, uti per appositionem iuncta censentur; ut sensus sit: *Verbum quod misit Israelitis, annuncians pacem per Iesum Christum, (hic est omnium Dominus,) ipsi nostis, verbum inquam, quod factum est per totam Iudaeam.* Ita fere Erasmus. Alii denique λόγον construunt cum εὐαγγελιζόμενος, et hoc Participium non referunt ad Deum, sed ad Petrum. Mihi nunc Thalemanni interpretatio verior esse videtur.

37. Ὑμεῖς διδάτε — Ἰωάννης) *Vos audivistis, quia acciderit primum in Galilaea, et deinde in universa Iudaea, inde a baptismo, a Ioanne instituto. Τὸ γινόμενον ῥῆμα significat rem gestam, negotium gestum: nam ῥῆμα, sicuti hebr. דָּבָר saepe res, negotium, et intelligenda sunt miracula Christi, ut patet ex sequentibus,*

IN ACTA APOSTOLORUM CAP. X. 157

non tamen exclusa eius doctrina. ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς γαλιλαίας.) *Cuius rei factum initium in Galilaea.*

38. Ἰησοῦν — δυνάμει) *Ut nempe Deus Iesum Nazarenum largissime donaverit spiritus sancti donis etc.* Vocula αὐτῷ hic omnino transposita est, et αὐτὸν abundat, uti τῶν supra c. I, 22. quod exemplis similibus illustrat Kypke ad h. I. Δύναμις, *vis miracula edendi. Ungere*, tropice sumtum, in universum est *tribuere aliquid, inaugurare*. Ratio huius tropicae significationis quaerenda est in ritu Symbolico Iudaeorum, qui ungere solebant reges, Sacerdotes, et alios; qua actione Symbolica significabant, hominibus illis, qui oleo illinerentur, tribui certa iura, certam dignitatem. Ergo phrasīs: *Deus unxit Iesum Spiritu*, sine tropo recte exprimitur: Deus fecit ut Iesus esset doctor, et legatus divinus, dum eum dotibus eximiis instruxit. Πνεῦμα καὶ δύναμις, *divina vis*. Hac divina vi instructus esse dicitur is, qui vel facit, vel habet, quae ipse nec facere, nec habere potest, sed Deus per eum agit, eique dat. Nominatim Prophetæ instructi esse dicuntur πνεύματι καὶ δυνάμει, (ut Elias et Ioannes Baptista, Luc. I, 17.) i. e. idonei redditi a Deo vel ad docendum vel ad patranda miracula. Quum igitur Iesus dicitur instructus fuisse πνεύματι καὶ δυνάμει, tum spectatur qua est legatus divinus. Cf. Io. III, 34. Hac divina vi non tantum docendi, sed etiam miracula patrandi instructus Iesus δι᾿ ἡλθε — διαβόλης, *peragravit; (Palæstinam) benefaciens, et sanans omnes in potestatem diaboli redactos*, i. e. omnes daemones, omnis generis aegrotos, nam phrasīs *in potestatem diaboli redactum esse* est periphrasis hominis daemoniaci. Alias καταδυναστεύμενος dicitur

dicuntur, qui oppressi sub iugo crudelissimae servitutis ingemiscunt, uti apud Ioseph. XII, 2. 3. 'Ο Θεός ἦν μετ' αὐτοῦ, *Deus eum adiuvit.*

40. Ἐδωκεν αὐτὸν ἐμφανῇ γενέσθαι) Fecit eum cognosci, visu, auditu, tactu, 1 Io. I, 1. vel ita instituit, ut ille conspicuus fieret. Δέσσειν, ex hebr. דָּסַס, *disponere, constituere.*

41. Ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προεχειροτονημένοις) *Declaratis prius a Deo testibus. χειροτονεῖν, proprie sublata manu eligere, ut in Graecia manibus sublati fiebant electiones magistratum, deinde eligere, creare, declarare quocunque modo. ὄντινες — αὐτῷ) i. e. consuetudine eius usi sumus, et familiaritate. Haec addidit Petrus, ut maiorem fidem suis dictis adstrueret.*

42. Ὅτι αὐτὸς — νεκρῶν) i. e. quod a Deo sit constitutus omnium hominum, nunc viventium, et eorum qui olim in terris vixerunt, iudex et dominus, praemia et poenas olim distributurus. Nomen κριτῆς h. l. omnem gloriam Christi synecdochice exprimit, fideliumque respectu coronidem denotat beneficiorum Christi, 2 Tím. IV, 8. coll. Hebr. XII, 23.

43. Τὴν — μαρτυρεῖν) *De hoc omnes Prophetæ docent, per eum omnes in eum credentes, peccatorum veniam consecuturos esse. Omnes, i. e. plurimi Prophetarum de eo testantur. Sic enim πάντες saepe ex re ipsa est sumendum. Pertinent huc omnes loci V. T. ubi Prophetæ loquuntur de foedere novo, in quo ἄφεςιν ἀμαρτιῶν futuram esse dicunt. Prophetas N. T. nonnulli intelligunt, i. e. Apostolos et alios doctores christianos; sine*
ur-

urgente necessitate, ut mihi quidem videtur. Ἀφ' ὧν ἀμαρτιῶν hic ponitur pro omnibus Christi beneficiis, quorum haec est caput quasi et summa. Ergo sensus est, Prophetas praedixisse, Messiam redditurum esse, felices omnes eos, qui eius religionem susceperunt. *Eckermannus* (Theolog. Beytr. Partic. II. pag. 139. f.) eam significationem verbi μαρτυρεῖν, cum Dativo constructi, praefert, qua idem est ac *laudare et commendare, probare*, ut Luc. IV, 22. Io, III, 26. Luc. XI, 48, ut sensus sit: doctrinam de remissione peccatorum, per Iesum adipiscenda, consentire cum doctrina veterum Prophetarum, atque ab iis dudum fuisse probatam et commendatam, Pf. XL, 7—9. L, 8—15. Ies. I, 16. 17. Ezech. XVIII, 21. 22.

54. Ἐπέπεσε — τὸν λόγον) *Acceperunt Spiritus sancti dona omnes audientes sermonem.* Ἐπιτίπτειν, ut latinum *illabi*, Aen. III. 89. *animis illabere nostris*. Cf. notata ad cap. VIII, 15. Erat autem haec dispensatio plane necessaria, ut disceret Petrus, et per Petrum Apostoli, non negandum illis aquae baptismum, quibus etiam Spiritus baptismum Deus impertiret.

55. Ἐξέστησαν — πῖσι) *Obstupuerunt Christiani ex Iudaeis.* Nam περιτομή per transnominatorem homines circumcisi, Rom. IV, 9. Gal. II, 7. 8. 9. ἐκδέχεται) Eadem vox, quae supra II, 17. 33. respondet hebraeo אָדָּם Ioel II, 28. et copiam ingentem donorum significat. Mirati sunt Iudaeo-christiani, quod gentiles dona Spiritus sancti acceperint, quia putabant, neminem gentilium sine circumcisione et transitu ad Iudaismum iura civitatis christianae adipisci posse.

46. Παλάντων γλώσσαις) Sc. διαφόροις vel ἑτέροις, Variis linguis, ut Apostoli et alii in primo coetu, c. II, 6. 11. qui locus omnino hic est conferendus.

47. Ὅτι οὐκ ἀποβάλλει) Id sic dicitur, sicut *prohibetis aquas* apud Ovidium. Prohibet aquas Deus, quum imbrem negat; prohibet aquam, qui non finit bibi, et qui non finit lavari. Hoc loco sensus est, neminem posse prohibere, vel nihil omnino ob stare, quo minus baptizentur ii, qui pariter atque ipsi Spiritum sanctum acceperant.

CAP. XL

2. Διακρίνοντο πρὸς αὐτόν δι' ἐκ περιτομῆς) *Altercati sunt cum eo fideles e Iudaismo. Oī ἐκ περιτομῆς, circumcisi, Iudaei*, et hic quidem Christiani ex Iudaeis, ut c. X, 45. Verbum διακρίνεσθαι significat in sacris litteris *disceptare, ambigere, dubitare, litigare, altercari*. In sermone graeco significat et *decernere*. Putabant Christiani ex Iudaeis, derogari nobilitati gentis iudaicae, si Iudaeus familiariter uteretur homine ethnico.

3. Ὅτι — συνέφαγας αὐτοῖς) *Quare adiisti Gentiles, atque cum iis epulatus es? commercium cum iis habuisti?* Ὅτι hoc loco interrogandi vim habet, et notat *quare? quam ob rem?* pro τί γέγονεν, ὅτι, vel τί ἐστίν, ὅτι; Sic Marc. IX, 12. 20. coll. Matth. XVII, 19. Reprehendebant Petrum, quod non tantum commercium habuisset cum Gentilibus, sed eos etiam in coetum Christianorum per initiationem baptismi receperat.

4. Ἐξέτιθέσθαι) *Narravit; nam ἐκτιθέσθαι in N. T. saepe est narrare, exponere, explicare. Sic e. g. infra c. XVIII.*

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XI. 161

XVIII, 16. XXVIII, 23. Hanc significationem accepit ad imitationem hebraici לְהַלֵּךְ, ut Iobi XXXVI, 15. Est tamen hoc sensu quoque apud Iosephum A. I, 12, 2. Καθ' ἑξῆς, *Singillatim*; a capite ad finem. Nuda rei gestae narratio sufficere poterat ad Petrum excusandum.

12. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ ἦσαν) Qui testari poterant, a Deo dona Spiritus sancti in *Cornelium* et domesticos eius effusa.

15. Ἐν δὲ — ἐν ἀρχῇ) *Quum ego vero coeplissem verba facere, tributa sunt hominibus illis dona Spiritus sancti, uti et nobis ab initio, nempe die pentecostali.* Ἐν τῷ ἀρχαίῳ μὲν, paullo laxius accipiendum est, ut non vertatur *quum inciperem*, sed *quum coeplissem*, quod fieri potuit in media illa oratione. Cf. c. X, 44.

16. Ἐπαγγέθη — ἀγαθῇ) Supra c. I, 5. Hanc Christi promissionem Petrus non tantum ad Apostolos, sed ad omnes Christianos referri vult.

17. Ἐγὼ δὲ — τὸν Θεόν) Pro: *ὑπὸ δυνατὸς ὃς*. Quis ego eram, ut Deo possim obistere? Deus eos tales vocavit ad salutem, non ego.

18. Ἀκούοντες δὲ ταῦτα, ἡσύχασαν) *His auditis siluerunt*, sive, ut vertit Vulgatus: *tacuerunt*. Verbum ἡσυχάσαι hac notione aliquoties est apud Philonem, veluti Lib. I. Aileg. ἐνδοξὸς ἡσυχάσας, *quum dixisset — mox tacuit.* Ἄραγε καὶ ζῶν) *Ergo etiam Paganis Deus concedit, ut emendentur.* (ad christianam religionem perducantur) *suae felicitatis causa.* Μετὰ νοῦν h. l. est transitus a falsa religione ad veram, et nominatim a gentili substitutione ad christianam religionem. Sensu theologico

hic non sumi vocem *μετάνοιας* inde apparet, quod Cornelius cum familia sua vir *εὐσεβής* fuisse dicitur. c. X, 2. Sic etiam quum de *Iudaeis* sermo est, *μετάνοια* haud raro est transitus a contemptu Messiae ad venerationem eius, ad religionem christianam.

19. *Οἱ μὲν ἐν — Ἀντιοχείᾳ*) Qui ergo dispersi fuerant inde a tempore calamitatis, quae Stephano acciderat, hi itinera fecerunt usque Phoenicem, Cyprum et Antiochiam. Per reliquam huius capitis partem describitur propagatio doctrinae christianae extra Palaestinam. *Ἡ θλίψις ἡ γενομένη ἐπὶ Στεφάνῳ*, calamitas quae acciderat Stephano, vel ob Stephanum. Alii: post Stephani mortem, ut *ἐπὶ* denotet: post, et sensus sit, post Stephani tempus vel caedem exortam esse hanc, quae memoratur, calamitatem, cuius sit mentio c. VIII, 1. In hac significatione *ἐπὶ* occurrit apud *Aelian.* Var. Hist. XII, 1. *ἐπὶ πολλοῖς ἐβιάσθη*, post multa coacta est. De dispersis illis vid. supra c. VIII, 1. sq. *Antiochia*, cuius hic sit mentio, est Antiochia Syriae, qua haec Ciliciam spectat. Fuit haec urbs, Strabone teste, metropolis Syriae, sedes regia illorum, qui huic regioni imperitarunt, et postea legatorum Romanorum, ad Orontem fluvium. Cicero orat. pro Archia c. 3. eam vocat locum nobilem, celebrem quondam urbem, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis adfluentem. Habebant in ea Graeci, sed et Iudaei habebant ibi splendidissimam Synagogam, teste Iosepho, de B. I. Lib. VII, 3, 3. Ad hanc urbem exules Christiani, qui Hierosolymis secesserant, velut ad tutum aliquem portum confugerunt.

20. Ἐλάλῃαν πρὸς τοὺς ἑλληνας) Legendum potius ἑλληνας, docuerunt Graecos, i. e. Gentiles. Si enim Christiani illi Cyprii et Cyrenaei Hellenistas docuissent, nihil fecissent aliud nisi quod etiam fecerant illi, de quibus v. 19. dictum est. Nam Hellenistae etiam fuerunt Iudaei, qui tantummodo alia lingua utebantur quam Iudaei Palaestinaenses. Legendum est igitur ἑλληνας, Graecos, i. e. Paganos. Hanc lectionem habent versio syriaca, et latina, vulgata cum aliis nonnullis, Codex Alexandrinus, Chrysostomus et Eusebius.

21. Χεῖρ κυρίου) Auxilium divinum, sc. per Evangelium se exerens.

22. Ἠκούθη εἰς τὰ ὦτα) i. e. ἡκούθη τοῖς ὦσιν, auribus auditus est sermo ille, vel res illa. Pleonasmus emphatico, ut: Vocemque his auribus hausi. Λόγος h. l. est fama, rumor.

23. Τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ) Beneficium divinum, i. e. incrementum ecclesiae. τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ) Ut firmo et constanti animo adhaerent domino, i. e. religioni christianaе, quam amplexi erant. Πρόθεσις τῆς καρδίας h. l. est firmus et constans animus, ut 2 Tim. III, 10. προσμένειν, adhaerere, ut apud Ioseph. Ant. XIV, 2, 1. μόνων τῶν ιερέων Ἀριστοβέλῳ προσμενόντων, quum soli sacerdotes Aristobulo fide constante adhaererent.

25. Σαῦλον) Prae ceteris Paulus erat idoneus ad hoc negotium, quia a Christo ipso delectus, adhaec etiam linguae graecae peritia erat instructus. Paulus in patriam, Tarsum confugerat, propter insidias sibi a Iudaeis structas. c. IX, 30.

26. Ἐγύερε — Χριστιανός) *Versati sunt autem cum illo coetu per integrum annum, imbuentes doctrina Evangelica permultos; ac primum Antiochiae fideles Christianorum nomine insigniti sunt.* Ἐκκλησία h. l. est coetus fidelium, συνάγαγα confluere, convenire, interdum etiam significat hospitio excipere, benevole et humaniter aliquem suscipere, ut Matth. XXV, 35. hebraico loquendi modo. Sic 2 Sam. XI, 27. συνέγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. Cf. Iudd. XIX, 15. in quibus locis in hebraico legitur עָבַד. Vertere igitur licet, *benivole excepti sunt.* Vox χρηματίζου fat crebro neutraliter notat, denominari, nomine accipere. Vid. Kypke in h. l. Χριστιανός) Antea discipuli Christi, πῖσολ tantum vocabantur, vel fortasse Nazareni et Galilaei. Quaerunt eruditi, an hoc nomen sibi ipsis imposuerint discipuli, an ab aliis illud ipsis sit impositum? Non videntur sibi ipsis imposuisse; potuissent enim graviolem invidiam sibi conciliare, si voluissent adeo novo nomine distingui a Iudaeis. Quamdiu pro Secta Iudaeorum habebantur, iisdem iuribus et privilegiis cum his fruebantur, et facilius odium Romanorum evitare poterant. Igitur credibile est, hoc nomen ipsis ab aliis esse impositum. Nam Antiocheni ad iocos et dicteria erant proni, Zosimo, Iuliano, Procopio, aliisque testibus. Quum igitur, qui partes Anticaesaris alicuius sequebantur, solerent nomine ita desinente a Latinis appellari, e. g. Caesariani, Pompeiani, Mariani, Herodiani; morte principis autem illae partes extinguerentur; Antiochenis mirum videbatur, discipulos Christo Regi, quem ignominiosa morte sublatum ipsi fatebantur, adhuc adhaerere; unde illis per ludibrium istud nomen imposuerunt.

Chri-

Christiani igitur sunt ecclesiae Christi. Hoc nomen adeo non averfati sunt qui Christo nomen dederant, ut potius honori sibi duxerint. Si discipuli sibi ipsis imposuissent, multo frequentius et promiscue eo uterentur, quum tamen nonnisi tribus locis reperiatur, hic, et infra XXVI, 28. et 1 Petr. IV, 16. Antiochiae primus erat coetus Christianorum, ex Iudaea et gentilibus mixtus. Nam hactenus Iudaeo-christiani nondum in unam societatem coierant cum his, qui ex gentilibus ad Christum accesserant.

27. Προφηται) De Prophetis N. T. consulenda sunt imprimis loca in Epist. ad Roman. XII. et 1 Cor. XIII. XIV. Fuerunt, ut patet ex his aliisque locis, viri tales, qui subito quodam et inopinato saepe Spiritus Sancti afflatu ad publice dicendum in ecclesia impellebantur, et nunc docebant nunc Deum carminibus celebrabant, nunc praecae recitabant, vel etiam vaticinia proferebant. Dignitate inferiores erant Apostolis, superiores vero ceteris doctoribus omnibus. Eph. II, 20. III, 5.

28. Λιμὴν μέγαν μέλειν Ἰσραὴλ) Constat, auctoribus Diane Cassio Lib. LX. Suetonio in Claudio c. 28. et Tacito Annal. XII, 43. sub Claudio, non semel, sed aliquoties, nec in Iudaea solum, sed Romae etiam, praecipue tamen in Iudaea, famem esse grassatam. Krebsius, qui omnino hic conferendus, illam famem, ab Agabo praedictam, pertinere existimat ad Claudii annum quartum, quo fames exorta est, quae anno sexto adhuc duravit. εἰς ἁπλὴν τὴν δικυμένην) Intellige aut magnam Romani Imperii partem, aut terram Iudaicam, ut Luc. II, 1, quod posterius probabilius, quum v. 29. discipuli Antiochiae habitantes (ibi igitur fames non saeviit,)

dicantur pecuniam misisse Christianis in Iudaea degentibus. Confirmat hanc sententiam Iosephi locus Antiqq. XX, c. 5. §. 2. ubi de fame loquitur, quae *Fado et Tiberio Alexandro* Procuratoribus, κατὰ τὴν Ἰουδαίαν fuerit. Idem c. 2, 5. commemorat, Helenam, reginam Adiabenorum cum temporis venisse Hierosolyma, atque fame urbem premente, multisque alimentorum inopia pereuntibus, misisse alios Alexandriam, qui vim magnam tritici coemerent, alios vero in Cyprum, qui caricarum sarcinas advehi curarent.

29. Καθὼς ἑκάστῳ τῶν) Prout cuique suppeditabat. Elliptica est locutio, in qua Genitivus χρημάτων, aut simile quid supplendum est: uti cuique opes suppeditabant. Plane Strabo Lib. III. Celtiberos vocat χρημάτων εὐπορούμεναι, divites. ὑπὸν) Decriperunt, de hinc pecuniae certam summam. διὰ δυνάμεναι) Ad levandum pauperum. Cf. supra c. VI, 1. τοὺς κατὰ ἀδελφοὺς) Qui pauperes sēme erant; nam sua sēme erogaverant, a Iudaeis autem quod sperarent, non erat.

30. Πρὸς τὰς πρεσβυτέρους) Haec prima est Presbyterorum in ecclesia mentio. Iudaeis יְהוֹדִים dicti, non solum qui iudicii publicis, sed et qui synagoga singulis praeerant. Totum autem regimen ecclesiarum Christi conformatum fuit ad synagogarum exemplar. Ex epistolis Apostolorum utcunque colligi potest, hos Christianorum Presbyteros partim docuisse, partim rerum externarum curam in coetu christiano habuisse. διὰ χειρὸς) Per, hebreo, יָד.

CAP. XII.

1. Κατ' ἐκείνου — τῆς ἐκκλησίας) Circa illud tempus, nempe regnante Claudio, Romanorum Imperatore. Redit hic Lucas in tempus praeteritum. Nam fames, de qua q. XI, 27. loquitur post mortem demetrii Herodis Agrippae fuerat. Herodes iste, de quo hic sermo est, apud scriptores profanos vulgo Agrippa, et quidam Maior, dicitur. Hic Herodes s. Agrippa nepos fuit Herodis illius Magni, cuius mentio Matth. II. filius Aristobuli, Herodis M. iussu interfecti, et patruus Philippi Tetrarchae, Titulum Regis, et Tetrarchiam, quae Philippi fuerat, debuit munificentiae liberalitatisque Imperatoris Caelii Iosephi A. XVIII, 6, 10. qui non multo post addidit tetrarchiam Herodis fratris ipsius, Lagdonum in exilium effecti. Neque minus eum auxit et ornavit Claudius Imperator, qui secundo Iosepho Ant. XIX, 5, 1. imperio Agrippae adiecit quicquid Iudaeae et Samariae olim ad eius avi Herodis regnum pertinebat. De familia Herodis copiosius exponat Jo. Fischer de Vitis Lexicon. N. T. Prolus. XVIII. pp. 423 sqq. Herodes Agrippa, valde studiosus Iudaicae legis ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας — τῆς ἐκκλησίας, πᾶσι τοῖς ἐκείνου, i. e. coepit affligere nonnullos Christianos. Hebraicum est כַּדְּבַר, quod saepe vertitur ἐπέβαλεν, sive ἐκτένειν χεῖρα. Τινες τῶν ἀπὸ τ. Ιου. h. l. synecdochice sunt praesides ecclesiae, sicuti τὸς ἀπὸ τῆς σοφίας est Stoicus Philo sophus.

2. Ἀνδρᾶς — μαχαίρα) Filium Zebedaei, Matth. XX, 23. qui etiam vocatur Maior, distinguendus a Iacobo minore, Alphaei filio, et Iudae fratre. Haec Hierosolymis

mis acta sunt. Alter Iacobus, cuius postea quoque mentio fit, ab Anania Pontifice fuit interfectus, regnante Nerone.

3. *Προσέτερο συλλαβὴν καὶ Πέτρον*) *Amplius comprehendit Petrum.* Solent N. T. Scriptores verbum *προσέτι* aliis verbis addere, ita, ut parim adverbialiter ponatur pro *deinde*, *amplius*, *porro*, *praeterea*, partim vero plane abundet. Imitati sunt haec de Scriptores hebraeos, qui eadem ratione suum *וְ* aliis verbis addere solent, e. g. Gen. VII, 10. Deut. III, 26. Vid. SCHLEUSNERI Lex. ad h. v.

4. *Τεσσαρὶ τερπιδόλις στρατιῶν*) *Quatuor quatercentibus militum*, i. e. sedecim militibus. Milites, quibus custodia captivorum vel carcerum, alienumque locum committebatur, quatuor apud Romanos simul esse solebant, qui exequitum noctis ita faciebant, ut vigiliis in quatuor partes ad clepsidram distributis, singuli deinceps ternis horis vigilarent. Quia igitur Herodes Petrum custodiri voluit a quatuor militibus, quorum duo ei alligati (Gr. 6.) cum in ipso carcere observarent, totidem ante fores excubarent: facile intelligitur, necesse fuisse, ut quatuor militum quaterniones deligerentur, qui custodiae hominis praeficerentur. Vid. WALCHII diss. de *vinculis Petri* etc. FISCHER de vitis Lexicor. pag. 452. *αὐτοῦ*, et mox *προαγὼν* est *producere* aliquem tanquam reum, partim ut ad crimina respondeat, partim ut poenas luat.

5. *Προσευχῇ — ἐκτεταγμένῃ*) *Assidue preces fusae sunt a coetu Christiano.* *Ἐκτεταγμένη*, *extensus*, *intensus*.

αἰς. Πρὸς αὐτὴν αὐτοῦς significat *intensas, ardentes, vehementes preces.*

6. Τῇ νυκτὶ ἐκεῖνῃ) Quum producturus scilicet esset post die Herodes Petrum. Somnus autem Petri indicat bonae conscientiae et confidentis Deo animi securitatem, *παράδω — δυνει*) Militibus adligatus et quidem duabus catenis. Utraque nempe manus, ut eo tior esset custodia, singulari catena fuit onerata; ita, ut dextra ad alterius militis sinistram, sinistra ad alterius dextram esset alligata, ope nempe manicarum, quarum formam et usum *Walachius* l. c. descripsit.

7. Καὶ ἰδὼς ἄγγελος νυκτὶ ἐκεῖνῃ) Tum improvise angelus Dei superstitit. *EICHHORIUS* (Allgem. Bibl. d. bibl. Litterat. Tom. III, p. 396. sqq.) totius huius narrationis summam hanc esse arbitratur, ut Petrus modum liberationis ipse ignoraverit, ideoque beneficium acceptum singulari providentiae Dei universe assignaverit, quod ipsum solum exprimat angeli mentio. Fieri potuisse putat, ut Petrus ab ipso praefecto, qui ei faveret, vel ab alio quovis homine ereptus sit. Sed lege quae contra disputavit *STORRIUS* in differt. exaget. in libror. N. T. historiae aliquot loca. P. II, pag. 84. sqq. Alii statuunt, fulgur nocturno tempore carcerem penetrasse, et foribus percussis liquasse catenas Petri, qui tamen illaesus manserit; hunc vero, quum expergefactus custodes carceris igne fulminis prostratos vidisset, fulminis quasi ductu sine mora per eos transisse foras in plateam, antequam sensisset, se Dei potentia e carcere liberatum esse. Huiusmodi coniecturas aliis diiudicandas relinquimus. Interim hoc est verum, saepe ministerio angelorum adscribi operationes divinas, ex causis

in naturalibus oratib. Exemplum habemus in ipso hoc capite v. 23. ubi angelus Herodem percussisse dicitur. *ἐν τῇ ἀκροτάτῃ*) *Ὀκνησε* idem est quod *ἀσθενήσκειν*, *carcer*, apud Anticos praefertim. Vid. *Kypke* et *Wetsten*. *πατήρας δὲ τῆν πλευράν*) *Percussit latus*. Ut solent aliquem volunt excitare.

8. *Περὶζώσας*, *praecinge te*. Vestes Orientalium ad imbræ usque pedes semissae erant, quas succingere, et circum lumbos subligaculo arcte ac firmiter constringere moris erat, ne currentibus, laborantibus, aut etiam pugnantibus impedimento essent. *Ἐπόδησαι τὰ σκευή σου*, *indue calceamenta tua*. *Περὶβλεψὲ τὸ ἱμάτιόν σου*, *circumdanda tibi vestimentum tuum*.

10. *Διελθόντες* — *τὴν πόλιν*) Non contemnenda est *Lightfooti* sententia, conitientis, carcerem hunc fuisse extra civitatem intra duos extremos muros. Si enim fides habenda scriptoribus iudaicis, triplex murus urbem Hierosolymam cinxit, quorum interior et antiquissimus sexaginta, exterior nonaginta, medius 14 turres habuit. In una harum turrium detentus fuisse Petrus videtur. Per *primam custodiam* Lutas intelligit primos excubantes vigilas, metonymice, ut: *Noctem custodia ducit insomniem ludo*. Vero simillimum est, gravem soporem, Deo ita providente, artus militum occupasse, ut nec liberationi Petri obistere, nec eius rationem edisserere valuerint. *Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν Φέρεσσαν εἰς τὴν πόλιν*) *Re carcere in ipsam urbem Hierosolymorum*. Sine dubio turres interioris muri duplicem habuere portam, quarum altera ad civitatem, altera ad pomœrium, sive illud spatium, quod inter interiorem et medium murum fuit.

duxit. *αὐτομάτῃ*) *Αὐτομάτως*, fieri dicitur, quod sit sine labore humano.

11. *Καὶ ὁ Πέτρος γενομένος ἐν αὐτῷ*) *Petrus vero quum ad se rediisset*; i. e., quum somno pensus dissipato, et animo ex stupore ob rem inopinatam iterum collecto, factis sibi conscius esset, et quid seculum ageretur rectius intelligeret et perpenderet. De his, qui ex stupore et perurbatione ad se redeunt, Polyb. 3, 49. *ταχὺ δ' ἐν αὐτῷ γενομένος*. Horatius Epist. 31. 2. ubi redit ad se semetipsum. *Καὶ πάσης Ἰσδαίου*) *Unde omni expectatione populi Iudaici*, i. e., ut falleretur expectatio populi Iudaici, ut frustra esset omnis illa expectatio.

12. *Συνιδὲν τῷ*) *Considerato*, ubi locorum esset, quaesivit proximam domum fidorum sibi. *Considerans*, vel *desiderans*, quid videlicet agendum esset, ut saepe apud Profanos. *τῷ ἐπικαλούμενῳ Μάρκῳ*) Graeci hunc Iohannem cognomento Marcum, Evangelistam Marcum fuisse perhibent, consobrinum Barnabae, cuius Petrus ad Evangelii praedicationem opera sit usus.

13. *Τῇ θύρῃ τῷ πυλῶνι*) *Ianuam vestibuli*, i. e. *aediculae portam continentis*. Per *πυλῶνα* *conclave*, i. e. *conclavia* intelliguntur, quae portae adiacent, s. *superstructa* sunt. Sic Polybius L. XIV, c. 29. *τὸν χρηματιστικὸν πυλῶνα τῶν βασιλέων* vocat portam regiae aedificii, in quo reges soliti de negotiis conveniri. *ἀπαγγέλλει*) Hoc loco denotat *audire* passantem ostium, et sollicitando cognoscere quis adsit. Demosthenes in Everg. *ἐπέλευσα δὲ τὸν ἀνδρῶπον τὴν ὑπακίσασσάν μετ' αὐτῶν εὐτόν*, Iussi ancillam, quae, quum audisset pulsantem, praestio fuerat.

rat, accersere ipsum. 'Πόδη) Menander Antistita ap. Stob. bis 'Πόδη, mulieris nomen. Quemadmodum *Susanna* nomen habet a liliis, *Hadassa* a myrto, ita *Rhoda* a Rosis,

15. 'Ο ἄγγελος αὐτῇ ἐσιν) De angelo tutelari hoc nonnulli intelligunt. Si hoc est, ancilla loquitur ex opinione vulgi; nam Iudaei et ethnici angelos tutelares dari crediderunt. Durior est eorum sententia; qui de angelo mortis cogitant. Potuit etiam ancilla in ea fuisse opinione, *nuncium* a Petro e carcere missum adesse cum mandatis. Hoc sensu vox ἄγγελος occurrit Luc. VII, 24. et alias saepe.

17. Κατασείσαις — οὐρανῷ) Κατασεῖσαι) in universum est, alicui manu, vel alio quocunque modo, signum dare. Sic est apud Iosephum A. XVII, 16, 2. Deinde in primis Oratores κατασεῖσαι τῇ χειρὶ dicuntur, quum orationem habituri, manu silentium indicunt; ap. eundem A. VIII, 11, 2. 'Ιακώβω) Fuit is Iacobus minor, Alphaei, auctor epistolae, Episcopus Hierosolymorum. καὶ τοῖς ἀδελφοῖς) Iis, qui in eo loco tunc non aderant. Multis enim in locis coetus habebant, ne nimia multitudo in unum conglobata suspectiores eos faceret. διὰ ἔσπερον τόπον) Ne forte ibi, quo multi convenerant, querebatur. Pontifici nonnulli sine idoneis rationibus statuerunt, Petrum concessisse Romam, ibique episcopatum suscepisse. Mox eum rediisse Hierosolyma patet ex c. XV. huius libri.

18. Τί ἄρα ὁ πέτρος ἐγένετο) Quid factum esset Petro? ut Io. XXI, 21. et saepe apud Profanos.

19. Ἀνακρίνας — ἐκδένειν ἀπαχθῆναι) *Caius* cognitione de iis instituta, poena eos affici iussit.

Ἀπαχ-

Ἀπαχθῆναι usurpatur a Graeci aequae ac Latinis de deductione ad mortem, interdum tamen de abductione vel in carcerem, vel ad poenam qualemcumque etiam non capitale. Hesychius: ἀπάγεσθαι, εἰς θάνατον ἔλκεσθαι, Custodes quorum culpa vinctus e custodia effugerat, gravissima poena, ea ipsa plerumque, quae elapso inferenda fuisset, apud veteres solebant affici. καὶ καταλθὼν — διέτριβεν) Et descendens e Iudaea, Caesaream profectus est, ut ibi aliquamdiu commoraretur, s. et ibi aliquamdiu commoratus est. Διέτριβεν, sc. ἐκεῖ. Vel interpunctione ad vocem ἰουδαίας apposita, εἰς τὴν καισάρειαν valet ἐν τῇ καισάρειᾳ.

20. Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις) Infestus erat his urbibus Herodes, nocebat illis quantum poterat. Θυμομαχῶν proprie est, *in fensio animo bellum meditari, vel gerere*. Sed bellum meditari adversus Tyrros et Sidonios vix poterat, Herodes; erant enim subiecti imperio Romanorum, quibus ipse etiam regnum suum debebat. Est igitur θυμομαχῶν h. l. *in fensio in aliquem esse animo*. Prohibuit forsitan Herodes annonae aliorumque terrae proventuum in has urbes transportationem, quod easdem maxime vexabat. Hoc sensu de Hannibale dicit Corn. Nepos c. 1. quod, quamvis patria pulsus esset, *nunquam destiterit animo bellare cum Romanis*, i. e. quod nocere Romanis omni ope annis sit. Similia loca sunt ap. Polyb. et Plutarch. ἐμοθυμαδὸν δὲ παρήσαν πρὸς αὐτὸν) Legati ex communi utriusque civitatis decreto. καὶ πείσαντες) Πείθειν est, *sibi consiliare*. Xenophon de republ. Athen. εἰ μὴ πείσῃ τὸν ἀρχοντα τῆς θαλάσσης, nisi maris dominatorem sibi conciliaverit. τὸν

τὸν ἐπὶ τῷ κατῶν) Cubicularium. Supplere potes
 ὄντα, ἢ γινόμενον, ἢ τεταγμένον. Sic Plutarchus in Otho-
 ne: ἐπὶ τῶν ἐπιστολῶν γενόμενος τὸ Ὄθωνος, qui Othoni
 fuerat ab epistolis. ἤτάντο εἰρήνην) i. e. Rogabant hae
 urbes, ne ipsarum turbaret tranquillitatem et ne ip-
 sas. commeatuum transvectione aliove commercio impe-
 dito, aliisve modis, quos facile suppeditat vicinitas, pre-
 meret atque infestaret. Pax enim non tantum bello,
 sed et ἀκαταστασίαις 1 Cor. XIV, 33. et τῷ μάχεσθαι, ri-
 xis privatis, et τῷ ἀδικεῖν Act. VII, 26. opponitur, et
 εἰρήνην ἔχουσι, qui quies et tranquille vivunt, Act.
 IX, 31. διὰ τὸ — βασιλικῆς) Sc. χώρας. Quia regio eo-
 rum ex regis territoriis alebatur.

21. Ταυτῇ τῇ ἡμέρᾳ) Statuto die. Fuit dies secun-
 dus ludorum, pro salute Imperatoris Romani celebrari
 Caesareae solitorum, de quo Iosephus A. XIX, 8, 2. omni-
 no hic conferendus. Reges Iudaeorum hoc dederunt adu-
 lationi, ut Caesareae, quae splendide erat aedificata, lu-
 dos scenicos in honorem Caesaris agerent, atque in eo
 mores Paganorum imitarentur. Hoc fieri Hierosolymis,
 ubi veri Dei templum erat, non potuit. ἐνδυσάμενος ἐθῆ-
 ρα βασιλικὴν) Ex argento rara arte textam, quae, solis
 radiis in eam incidentibus, splendorem de se edebat admi-
 rabilem, teste eod. Ioseph. l. c. καὶ καθίσας ἐπὶ τῷ βήμα-
 τοι) sedens in edito loco. Per βῆμα h. l. intelligendus
 est suggestus, in theatro Caesareensi ab Herode M. constru-
 ctus, unde et spectaret ludos, et, si luberet, concionare-
 tur; quod intelligitur ex Iosepho l. c. παρῆλθεν εἰς τὸ
 θέατρον, processit in theatrum. ἐδημηγόρει πρὸς αὐτοὺς)
 Concionem ad eos habuit. Iosephus l. c. tradit, ludos

ab Herode esse celebratos. Sed nulla hic pugna est, quum utrumque sit factum. Videtur nempe haec Herodis oratio spectasse ad compositionem pacis cum Tyriis Sidoniisque factae. Fuit autem hoc in Graecorum institutis, ut, quares in quamplurimorum notitiam volebant pervenire, eas in celebritate ludorum proponerent.

22. Ὁ δὲ θεὸς — ἀνθρώπου) *Dei oratio est haec, non hominis.* Iosephus l. c. huius acclamationis causam ab admiratione vestimentorum magnificorum Herodis repetere videtur, Lucas ab admiratione orationis ab eo habitae. Sed utrumque esse potest, et illa verba, *σολὴν βασιλικήν*; nullam aliam ob causam adiecta videntur, quam ut indicaret Lucas, vestis illius regiae magnificentiam in clamore illo adulatorio commovendo, valuisse. *Adulatores*, Iosephus inquit, *Deum appellabant* (Herodem) *dicebantque, propitius nobis esto; et, licet hactenus te veluti hominem reveriti sumus, in posterum mortali sorte maiorem habebimus.*

23. Παραχρῆμα, δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος κυρίου) *Vox ἐπάταξεν indicat poenam a Deo repente, et immediate immisissam.* Iosephus in eadem re l. c. tradit haec: *Paullo post autem, oculis in altum sublatis, supra caput bubonem funiculo cuidam insidentem conspexit* (Herodes) *et statim hunc malorum nuncium esse intellexit.* Addit, Herodem subito fuisse ventris cruciatibus correptum, et auferri se iussisse. Iosephus igitur ea, quae in sensus oculosque hominum ceciderunt prodidit, Lucas autem loquendi et cogitandi rationem Iudaeorum secutus est. Saepe enim immediate operationes divinae, vel etiam ex causis naturalibus ortae, ministerio Angelorum adscribuntur.

ταρ. Cf. Io. V, 4. ὁ δὲ ἄν — 3ος) Iosephus: *Rex neque illos (adulatores) obiurgavit, neque impiam eorum adulationem reiecit.* Hec Lucas his verbis expressit: *Non exhibuit Deo honorem, non professus est, nihil ad se pertinere talia, quae proprie uni Deo conveniunt.* γυνόμενος σκοληκώβρωτος) *Quum eroderetur a vermibus.* Iosephus l. c. scripsit, τῇ τῆς γαστρὸς ἀλλήματι illum confectum, quinto die esse mortuum. Ex hac igitur Lucae narratione patet, huius cruciatus causam dedisse rodentes alvum vermes. Putredinis vermicularis vi plures homines, etiam dum viverent, vexatos, et deinde consumptos esse, docet RICHARDUS MEAD in tractatu *de morbis biblicis*, in vernaculam verso, Lipf. 1787. ἐξέψυσεν) Hoc non eo valet, ut Herodes statim in ipso theatro post has hominum acclamations mortuus esse dicatur; sed illo tempore coepit dolores sentire, et domum deportatus paucis diebus post inter magnos cruciatus diem obiit supremum. Tanta est brevitās Lucae in narranda hac historia, ut multa de modo quo res accidit, vix intelligi possent, nisi Iosephus eandem historiam tradidisset.

24. Ὁ δὲ λόγος — ἐπληθύνετο) Multa hominum fruge. Doctrina enim Evangelica germiui comparatur. Ergo sensus est: *Doctrina divina, (religio christiana) indies latius propagata est.*

25. Ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ) Al. leg. ἀπὸ, al. εἰς Ἱερουσαλὴμ, al. εἰς Ἀντιόχειαν, al. ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἀντιόχειαν. Et ex Hierosolymis reversos esse Antiochiam, verum est. Verbum ὑπέστρεψαν fortassis in Plusquamperfecto est exponendum, ut dicere velit Lucas, haec quae modo de Herode narrata sunt, ante quam Barnabas et

Pau-

Paulus Hierosolymis Antiochiam reversi fuissent, evenisse. *πληρωσαντες τὴν διακονίαν*) Confecto negotio, quum venissent pauperibus iudaeis, ex pecunia Antiochiae collecta. Supra c. XI, 29. 30.

CAP. XIII.

Incipit tertia huius hystoriae Apostolicae epocha; usque ad finem libri pertinens, quae historiam de Pauli Apostoli meritis et itineribus comprehendit.

1. **Η**σαν — Σάυλος) De Prophetis vid. notata ad c. XI, 27. In magnis urbibus, qualis Antiochia, sicut multae erant iudaeorum synagogae, quia omnes in unum locum coire non poterant, tantis spatiis divisi, ita plures Christianorum conventus: Singulis suus magister, qui et κατ' ἐξοχὴν dictus: ὁ ἐπισκοπος. In rebus magnis magistri ex omnibus urbis regionibus coibant, ut hic. *Ἡρώδης — σύντροφος*) Una educatus cum Herode tetraarcha, eius sodalis. Herodem Antipam hic intelligendum esse, multis probat b. Io. Ern. Imman. Walchius, qui totum hunc locum illustravit binis dissertat. una de *σύντροφοις Veterum*, altera de *σύντροφῳ Herôdis*. Hunc Herodem Antipam cum fratre Archelao Romae a privato quodam educatum esse, Iosephus tradit de B. Iud. Lib. I. c. 28. §. 4. Menachemus autem, quisque ille fuerit, cum Herode Antipa unam nutricem habuisse, ac simul Herodis filiorum socius in puerili aetate, eorundemque convictor, condiscipulus ac collusor fuisse videtur, usque dum eos Pater Romam, ut ibi educarentur, misit. Principum filii suos habebant sodales, s. huiusmodi pueros;

qui cum ipsis educarentur; qui mos etiam apud gentiles obtinuit. Varia exempla attulit *Raphelius* in *Notis Polybian.* ad h. l.

2. Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ) *Quum autem illi ministrarent Domino*, i. e. munere suo fungerentur, et preces funderent ad Deum. De verbo *λειτουργεῖν* vide Schok. ad *Luc.* I, 23. Quoniam additur eos eodem die ieiunium egisse, verisimile est, fuisse illum diem solemnem, inter *Sacra communia* et preces ab omnibus Christianis Antiochenis celebratum; profecto enim ieiunium non egerunt quotidie. Dum igitur hunc diem celebrant, *ἔφη* — προσέκλημαί αὐτὰς, *Spiritus sanctus dicit: Se- iungite mihi Barnabam et Saulum ad negotium, ad quod ego eos vocavi.* *Spiritus sanctus dixit*, nimirum per aliquem illorum virorum, qui ad publica sacra facienda congregati erant. Contigit igitur uni ex iis revelatio, quod saepius factum esse, apparet ex *1 Cor.* XIV, 26. *εἰς τὸ ἔργον ὃ προσέκλημαί αὐτὰς*) Accusativus ὃ pendet a praepositione in *προσέκλημαί* pro: πρὸς ὃ κέκλημαί αὐτὰς. Vocare hic est destinare. Ἔργον, negotium h. l. est praedicatio Evangelii inter gentes.

3. Τότε τὸ προσευξάμενοι) *Postquam illud ieiunium egerant, et preces fecerant*, i. e. postquam dies ille solemnis, quo congregati fuerant, praeterlapsus erat. *ἐκθέουσας χεῖρας αὐτοῖς*) *Invocantes Dei opem ad impositionem ipsis ministerium.* ἀπέλυσαν) i. e. *Vale illis dixerunt.* Primum hoc iter Pauli ad gentes incidit in an. *Chr.* 43. vel 44.

4. Ὁσως — τῷ πνεύματι) A Spiritu sancto missi esse dicuntur Barnabas et Saulus, quia monente et revelante

Spi-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XIII. 179

Spiritu missi erant. *εις τὴν Σαλεύκειαν*) *Seleucia*, urbs Ciliciae, nomen habuit a novo conditore Seleuco, uno ex iis, qui imperium in orbis terrarum diversis partibus occupaverunt, mortuo Alexandro Magno. Alii rectius intelligunt Seleuciam Syriae ad Orontem fluvium. Strabo Lib. XIV. *κύπρον*) Barnabae patriam, in mari Cilicio.

5. *Σαλαμῖνι*) *Salamis*, urbs Cypri in regione orientali. *εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην*) *Ioannem*, Marcum cognomine, de quo supra c. XII, 25. habebant ministrum, sc. obeuntem munera minora, ut in ecclesia Diaconi.

6. *Τὴν νῆσον*) Addunt ὕλην Codd. Versi. et Patres nonnulli, quia ab oriente ad Occidentem usque venerant. *Ἀχρί πάφῃ*) *Paphus*, urbs occidentalis, sacra olim Veneri; unde Venus Paphia; regina Paphi. *Τίνα μάγον*) *Hesychius*: *τὸν ἀπατεῶνα*, impostorem, magicas artes exercentem. Vocatur etiam Magus ille *ψευδοπροφήτης*, i. e. *fraudator*. Etenim in N. T. Pseudoprophetae non semper sunt ii, qui falsas res praedicunt, aut falsam doctrinam tradunt, sed omnino fraudatores, in quacunque demum re fuerit fraus, e. c. Pseudo Messiae. *Βαρισηῦς*) Filius Iesu sive Iosuae alicuius, Talia nomina sunt *Barionae*, *Bartholomaei*, aliaque facta *πατρωνυμικῶς*.

7. *Ὁς ἦν — Πάυλος*) *Qui erat apud Pronconsulem, Sergium Paulum*. Duplicis generis magistratus eo tempore in provincias mittebantur. Nonnullae enim provinciae erant Caesareae; atque in has mittebantur Proprætores, qui iis praessent. Ahae erant provinciae Senatus, populi que Romani, et in eas mittebantur Proconsules. Cyprus antea quidem fuerat provincia Caesarea; sed Ad-

gustus eam donaverat populo, unde fiebat, ut per Proconsulem administraretur. Vid. Dio Cassius hist. Rom. L. IV, p. 523. ed. Leuncl.

8. Ἐλύμας ὁ μάγος) Elymas non est nomen proprium huius viri, sed aequipollet voci sequenti ὁ μάγος. **Μαγὴν** sapiens. Est idem, qui v. 6. dictus fuerat Bar Iesus. In lingua arabica et persica Elymon non solum sapientem, qui res divinas et humanas scrutatur, sed etiam *Magum*, *magicas artes exercentem* significat. Vid. SCHLEUSNERI Lexicon.

9. Σαῦλος δὲ ὁ καὶ Παῦλος) i. e. Qui, ex quo cum Romanis conversari coepit, hoc nomine a suo non abludente, coepit a Romanis appellari. Maior pars Iudaeorum binomines erant, altero nomine Iudaico et altero Graeco, Ianneus, Alexander; Onias, Menelaus etc. Apud Romanos *Silas*, *Silvanus*, ut notavit Hieronymus. Falsum est, Paulum a Proconsule Sergio Paulo accepisse nomen. *πληθεὶς πνεύματος ἁγίου*, i. e. *feruore divino incensus*, et *auxilio divino fretus*. Ideo enim h. l. Paulus dicitur repletus fuisse Spiritu sancto, tum quod ausus est hominem ex comitatu Proconsulis, et quidem coram Proconsule increpare, et poena afficere religionis causa, tum quod confidenti animo praedixit homini illi secuturam poenam.

10. Ὁ πλήρης παντὸς δόλε καὶ πάσης ἐκδυσργίας) *O qui refertus es omni fraude et scelere.* *Ἐκδυσργία* Atticis significat levitatem et otium. Alii tamen ut h. l. Lucas nomen usurparunt de singulari audacia, et improbitate atque scelere. Polybius L. IV. *τὸ τῶν ἐκδυσργῶν καὶ*

καὶ κλεπτῶν φύλον, cateruam improborum seu sceleratorum atque furum dicit. οὐκ διαβόλου) Soboles diabolica, Diaboli ingenium referens. διατρέφων — ἐνδεῶς) Nonne desinis pervertere veras religionis christianae doctrinas? Viam, quae recta et plana est, dicis esse confragosam et obliquam, i. e. doctrinam rectam et planam dicis esse falsam et perversam. Ὅδε, religio, doctrina religionis, hominibus viam ad veram felicitatem monstrans. Ὅδοι Θεοῦ, vocantur etiam consilia Dei, quae sunt recta et irreprehensibilia (ἐνθεῶται). Consilium Dei erat Sergium Paulum deducere ad christianam religionem; huic autem consilio obstitabat Magus.

11. Χεὶρ κυρίου ἐπὶ σε) Manus Domini contra te, i. e. Deus ipse tuis conatibus resistet, vel te puniet; manu enim plagam insigimus. Παραχρήμα — χειραγωγέως) Protiq̄us autem eum corripuit tanta coecitas et nox oculorum, ut oberrans quaereret, qui se manu duceret. Per ἄχλυν, si de oculis adhibetur, peculiaris oculorum morbus intelligendus est, quo oculi pellicula superinducta exopescatur. Morbus est temporarius, non is, quem nostri den Stahr appellare solent. Vid. Michaelis ad h. l. Loquitur de hoc et similibus Hippocrates praedictor. L. II. Sect. 2. Hesychius; ἄχλος ἢ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς λεπτὴ ὕλη, ὀμύχλη. σκωτια. ἀμβλυωπία.

12. Ἐκπλησσομένος — κυρίου) Obstupefactus de hac doctrina Domini. Δεσυχῇ h. l. non de doctrinae ipsius argumento, sed de rebus huic doctrinae annexis, de miraculis dicitur.

13. Ὅτι περὶ τὸν Παῦλον) Paulus et qui cum eo erant. Iam Pauli potior, quam Barnabae ratio habetur.

δις Πέργην τῆς Παμφυλίας) Celebrem Dianae-temple, ut *Mela* nos docet. *Cic. Verr. I, 20. Pergae fanum antiquissimum et sanctissimum scimus esse.* Hodie vocatur *Pirgi.* Ἰωάννης — Ἰερουσόλυμα) Fortassis propter molestiam itineris.

14. Εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας) Non illam Syriae, de qua supra. Cilicia autem et Pamphylia et Pisidia vicinae regiones sunt. διελθόντες — σαββάτων) Quanquam Paulus praecipue ethnicorum causa hoc iter instituerat, Iudaeos tamen minime neglexit, sed in singulis urbibus Synagogas primum adiit, ut praerogativa gentis servaretur. Τα σαββάτα autem hic est pro τὸ σαββατον, ut saepe in Evangeliiis.

15. Μετὰ — προφητῶν) Post lectam Pericopam ex *Mose* (Parascham) et ex *Prophetis*, (Nabpharam.) Moses enim anno vertente perlegebatur per sabbata, et lectiones Mosais congruentes in Prophetis prioribus et posterioribus adtingebantur. *Elias* in *Thisbi*, in voce Ὁσ prophetarum lectionem post Antiochi demum Epiphania tempora, quum legis lectio palam et severe esset interdicta, ortam docet; retentam vero deinceps. ἀντίπαιον — λέγει) Miserunt praefecti Synagogae ad eos, qui dicerent: Carissimi populares, si qua vobis paranda est cohortatio ad populum, dicite. Praefectorum erat praelegere penum Codicis sacri, et curare ut in Synagoga omnia fierent ordine. Praelectum pensum erat explicandum. Igitur honoris causa ad Paulum mittunt praefecti, et quaerunt, an vellet hodie explicare pensum praelectum. Vid. CAMPEG. VITRINGA de Synag. Vet. Lib. II, c. 2.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XLI. 193

16. Ἄνδρες — τὸν Θεόν) Ὅι φοβόμενοι; aut ταβόμενοι τὸν Θεόν, quum Ἰσραηλίται ab iis distinguuntur, in N. T. dicuntur ii, qui etsi natione non sunt Iudaei, eorum tamen religionem amplexi, verum Deum colunt; proselyti portae. Eadem loquendi ratione utitur quoque Iosephus A. XIV, 7, 2. Demonstrat Paulus in sequenti oratione, Iesum Nazarenum esse Messiam, a Deo ad salutem non tantum Iudaeorum, sed et totius humani generis missum. Id vero efficit non rhetoricis artibus, sed simplici narratione historiae Iesu, et maxime memorabilium factorum populi Dei, ad eum spectantium.

17. Ἐξέλαξετο τὰς κατέρας ἡμῶν) Magnis beneficiis affecit maiores nostros. Saepe enim ἐκλαξάνθαι sicut hebr. קָנַח notat amare, beneficiis ornare. Deut. IV, 37: καὶ τὸν λαὸν — Αἰγύπτῳ) Et populum evehit durante incolatu ipsorum in Aegypto. Notat ὑψοῦν in genere in statum eminentiorem conditionemque meliorem evehere, et dicitur de iis qui in honore et dignitate constituuntur, qui opibus abundant, et quorum ingens sit numerus, quod locis Profanorum Scriptorum confirmat Kypke. μετὰ βραχέονος ὑψηλῆ) Cum potentia eximia, hebraica phrasi מְרִיבָה בְּרִיבָה. Haec separatio gentis Abrahamiticae eo consilio facta erat, ut notitia et cultus veri Dei in ea conservaretur. Adde, Messiam ex ea gente nasci debuisse.

18. Ἐρεποφόρησεν αὐτούς) Indulgenter tractavit eos. Nam ερεποφορεῖν est mores alicuius ferre, seu tolerare, indulgenter tractare, ex ερεπος, mos, et φέρειν Deut. I, 21. Alii legunt: ἐρεποφόρησεν αὐτούς, i. e. ἔδρεψεν αὐτούς, ut Hesychius interpretatur. Significat nempe

hoc verbum *alens* aliquem *ferre*, *uti nutrias*, deinde summam curam, et amorem indicat. Haec notio optime convenit cōtextui orationis. Non enim apparet, (ut verbis utar cel. Ernesti in aet. ad gloss. C. Hesychii p. 137.) quare *hīc* demonstratū, quomodo Deus Iudaeorum *praeios mores tulerit* in deserto: quae Dei cura in nutrienda populo, conspicua saepius celebratur in sacris literis. Accedit, quod hanc lectionem exhibent bonae aet. cōdices vetusti, versio Syra antiqua cum nonnullis aliis versionibus, et Patres nonnulli.

19. Καὶ κατελὼν — γῆν αὐτῶν) Quum septem nationes in Cananea exstirpasset, dedit eis possidendam eorum terram. Καταρῶν h. l. est expellere sedibus: De septem illis nationibus vid. Deut. VII, 1. Κατακληρονομήσεν αὐτοῖς i. e. κατακληρονομαῖν ἐποίησεν, vel κατακτησάτο αὐτοῖς, ut αὐτοῖς sit Dativus, ut vocant, *commodi*. Sic habes κατακληρονομεῖν, 1 Reg. II, 8. Deut. III, 28. Quae loca debeo cel. Matthaei not. ad h. l. Alii legunt κατακληροδότησεν, non male.

20. Καὶ μετὰ — προφήτῃς) Contradicere videtur Paulus locō 1 Reg. VI, 1. ubi ab exitu Israelitarum ex Aegypto ad aedificationem templi nonnisi 480. anni numerantur. Unde nonnulli hoc nostro loco legendum esse putant: ὅς τριακισὶς πενήκοντα ἔτασι. Vossius autem et Perizonius numerum 1 Reg. VI, 1. corruptum esse, suspicati sunt. Iosephus Ant. VIII, 3, 1. τῆς δ' ἐκδόσεως τῆς καὶ Σολομὼν ἤρξατο — μετὰ ἐτη ΦΣΒ (392) ἤδη ἀπ' ἀρχῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἔξοδον. Quibus 392 anni, si demas annos 40 quos in deserto degerunt, 47 soluae, 40 Samuelis et Saulis, 40 Davidis, 4 Salomonis, restant erunt

451. Hanc Josephi lectionem probat Michaelis ad h. l. Alias interpretatur de h. l. sententia collegii Wolfius ad h. l. Ex Koppii sententia verba *ὡς ἔτασι τερπύχ. κ. τερπύχ.* non de tempore ab occupata Palaestina ad Samuelem usque praeterlapso, sed vel ab Abrahami aetate, vel a Iacobi in Aegyptum discessu ad Iudicum tempora sunt interpretanda. Vid. Koppii Progr. cit. supra ad Act. VII, 6. *Κόπρι* non tam iudices faciunt, quam potius principes populi, qui cum iustitibus Carthaginiensium quodammodo conferri possunt.

21. *Κενώσαν*) Ab illius temporibus. Glossar. *ἐκείν* *σαν*, dein, exinde. *ἐν τῇ τρισκαπάνοντα*.) Hic Samuelis prophetae, et Sauli regis anni in unam summam conferuntur; nam inter unctionem Sauli regis et mortem eius non erant 30, nedum 10 anni. Alio modo nodum solvit Michaelis ad h. l. omnino hic conferendus.

22. *Καὶ μετὰ ἧσας αὐτὸν*) Postquam illum amovisset, s. sustulisset, quod h. l. tam de remotione e vita, quam de remotione e regia dignitate intelligendum esse videtur; et *μεθίσεναι* et, ab officio remove, et e medio tollere significat. *Μετὰ ἧσας τὴν* *ἐν* pro e vivis tollere dicitur 3 Maccab. II, 28. et c. III, 1. *ὃ καὶ εἶπε μαρτυρήσας*) Quem etiam praedicans, dixit, i. e. in cuius etiam laudem dixit. *Μαρτυρεῖν* saepe est approbare, laudibus extollere. *εὐρον Δαβὶδ — κατόχον μὲν*) Deprehendi Davidem filium Jesse, tanquam virum secundum mentem meum. *Εὐρίσκειν* h. l. comperire, deprehendere, ut Rom. VII, 21. Verba haec non leguntur in uno V. T. loco, sed desumpta sunt ex Pf. LXXXIX, 21. et 1 Sam. XIII, 14. In priori loco extant verba *ἔβριον Δαβὶδ μινίστρον μου*; in altero *ἔβριον Σαῦλον*.

est, Deum quaesitum esse virum, qualem optent. Solent Scriptores Iudaici, quos Paulus hic imitatur, haud rare re-
 ectare locum, qui totidem syllabis in V. T. non existit, sed
 ex pluribus aliis locis compositus est. $\delta\epsilon - \mu\alpha$) Nempe in
 regendo populo. Propius ad propositum accedit Paulus, et
 ostendit, ex Davidis stirpe nasci debuisse Messiam, quod
 omnes Iudaei concedebant. Iam vero Iesum Nazarenum
 esse hunc promissum Messiam, docet in sequenti oratione.

23. $\tau\epsilon\tau\alpha - \iota\eta\sigma\epsilon\nu$) *Ex huius gentis Deus, secundum promissa sua dedit Israelitis servatorem, Iesum.*
 Pro $\eta\gamma\gamma\iota\sigma\epsilon\nu$ optimi Codd. habent $\eta\gamma\gamma\alpha\gamma\epsilon$, quomodo יְהוָה
 LXX. $\delta\epsilon\gamma\iota\nu$, Ies. XLVIII, 15. Dan. IX, 24. *Venire fecit,*
misit. De resurrectione Christi hic non est sermo. $\epsilon\omega\tau\eta\gamma\epsilon$
 $\rho\alpha \iota\eta\sigma\epsilon\nu$) Alii legunt $\epsilon\omega\tau\eta\gamma\iota\alpha\nu$, eodem sensu.

24. $\Pi\rho\omicron\tau\epsilon\rho\upsilon\acute{\epsilon}\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma - \iota\sigma\tau\alpha\eta\lambda$) *Ita ut Ioannes ante-*
quam (Iesus) adiret munus suum, primum ad baptis-
um atque emendationem prioris vitae invitaret to-
tum populum Israeliticum. $\pi\rho\delta \pi\rho\sigma\omega\pi\tau\epsilon \tau\eta\zeta \epsilon\iota\sigma\delta\epsilon\varsigma \alpha\nu$
 $\tau\epsilon\varsigma$) Hebraismus: Antequam Iesus munus suum auspicare-
 tur. Sic ingredi consulatam dicunt et Iurisperiti. $\pi\rho\delta$
 $\pi\rho\sigma\omega\pi\tau\alpha$ autem, hebr. לפני significat ante. Magna erat Io-
 annis Baptistae auctoritas apud populum. Quare testimonium
 eius plurimum valuit ad probandum, Iesum esse Messiam.

25. $\Omega\epsilon \delta\epsilon - \delta\rho\omicron\mu\epsilon\nu$) *Quum in cursu suo perge-*
ret. Sic implere post aliquem in Hebraismo est, aliquem
 sequi. Id enim, de quo in sequentibus sermo est, non est
 factum in fine muneris Ioannis. Verba quae sequuntur ex-
 tant I, 20. Marc. I, 7. Luc. III, 16.

26. $\text{Ἀδελφοί} - \alpha\beta\tau\epsilon\alpha\lambda\epsilon\varsigma$) *O Fratres, ex Abrahami*
gente oriundi, et qui sunt inter vos cultores Dei, (Pro-
felyti)

felyti) ad vos haec doctrina salutaris deferatur. Non alienum hic negotium agitur. Nuntius is, quem adferimus, tam ad vestram, o Iudaei, quam ad vestram, Profelyti, salutem pertinet. Hæc ipsa hora, qua ego in Synagoga verba facio ad vos, curat Deus tradi vobis doctrinam de illa salute. Ἀποτέλλω, ut hebr. נָתַן h. l. est tradi iudeo. Ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης, doctrina de hac salute, vel doctrina haec salutaris. Σωτηρία, γῶ' hic, ut saepius, beneficia Messiae significat.

27. Τῶτον — ἐπλήρωσαν) Quum non agnoscerent hunc et oracula prophetarum, quae singulis Sabbatis praeleguntur, condemnando eum, eventum attulerunt istis vaticiniis. Ἀγνοήσαντες et ad Iesum, et ad propheticae voces sive lectiones refertur. κρίναντες ἐπλήρωσαν.) Postquam condemnassent eum, impleverunt illas, sc. voces Prophetarum. Est hic ellipsis duplex: κρίναντες, nempe αὐτὸν: et ἐπλήρωσαν, nempe τὰς Φωνὰς. Κρίνειν pro κατακρίνειν, ut saepe. Quasi aliud agentes impleverunt maxime memorabilia vaticinia Prophetarum.

29. Καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου) Deest articulus, ut saepe. Vult enim dicere: οἱ καθελόντες α. τ. ξ. qui eum de cruce detulerunt, Iosephus Arimathensis, et comites eius.

32. 33. Καὶ ἡμεῖς — ἀναστήσας Ἰησοῦν) Et nos quoque vobis nuntiavimus, Deum, quod maioribus nostris promiserat, nobis, eorum posteris praestitisse, missa Iesu, (eoque Messia constituto.) Ἐπαγγελία h. l. ut saepius, est ipsa res promissa, beneficium promissum. τοῖς πατέροις αὐτῶν ἡμῶν) ἐπαγγελίας; posteritati ipsorum, nuntiavimus nobis. ἀναστήσας Ἰησοῦν) i. e. Exhibens Iesum, ut supra c. 11, 30. III, 26. Τοῦ ἀναστήσας hic respondet ver-

bo *ἡγερσε*, quod supra v. 23. extat. Alii de *resuscitatione* ex mortuis accipiunt. Sed prior interpretatio, (de exhibitione et missione Christi) *contextui* melius convenit. Nam thesis a Paulo probanda proponitur v. 23. quam v. 24. et sequentibus probat et confirmat, et v. 34. demum docet eundem Messiam, a Deo missum post mortem in vitam rediisse, *ὡς καὶ ἐν τῷ ψάλμῳ τῷ δευτέρῳ γέγραπται*) i. e. De Iesu, maximo omnium Rege intelligendum est id, quod praedictum est Ps. II. Vetus lectio fuit: *ἐν τῷ πρώτῳ ψάλμῳ*, nam olim in hebraeis codicibus Psalmi, qui nunc primus et secundus dicuntur, cohaerebant, quod uberius docet Michaelis ad h. l. *ὁὶός με — γεγεννηκά σε*) Sensus est: *Tu es filius meus*, (adeoque verus Messias,) *hodie declaro, te esse natum meum*. Saep̄ res tum dicitur fieri, quum ea aut facta aut futura repraesentatur. Multa exempla collegit Glassius Lib. III. tr. 3. can. 15. Loquitur vates de certo quodam die, quo Deus sit declaraturus dignitatem regis a se constituti. Id nunc, Paulus inquit, impletum est; nam Deus et miraculis multis et resurrectione Iesu ex mortuis eundem Iesum, quem vobis praedicamus, declaravit Messiam, Cf. Rom. 1. 4.

34. *“Οτι — ἡγερμεν*) Quod autem eum ex mortuis eduxerit, non denuo moriturum, ita significavit. *Ἐπιστρέφειν δὲ ἐκ τῆς θανάτου, reuertē ad corruptionem, ad putredinem, est denuo mori.* Hoc additur, quia demonstrandum erat, Jesum esse filium Dei. Nam alii etiam homines in vitam revocati, sed rursus mortui sunt. *“Οτι δὲ οὐκ ἐστιν — πικρὰ*) Prestabo vobis beneficia Davidi san-cta et firmiter promissa, ex Is. LV. 22. *Τὸ ἔργον Αἰωνίου*, hebr. *עֲשֵׂה עֲשֵׂה* sunt beneficia Davidi sancta pro-

missa.

missa. τὸ ὄσπον, hebr. יְרֵמָה, proprie *benignitas* h. l. per metonymiam est ipsum *beneficium*. Τὰ πιστὰ, יְהִי אֱמֻנָה, certa. firma, solida. Δεῖναι, implere, praestare. Intelliguntur beneficia Davidi promissa de rege ex eo nascituro et regno eius aeterno. 2 Sam. VII, 12. sqq. Pf. LXXXIX, 1. sqq. De *resurrectione* Messiae locus Iesaiæ proprie non agit, sed de rege aeternum regnatura, qui non alius est, nisi Messias. Si autem regnum Messiae aeternum est, non potuit cum morte eius finiri. Debuit potius resurgere ex mortuis, ut regnaret in aeternum. Vid. ECKERMANNUM in *den theologischen Beyträgen*. Partic. II. p. 175. sqq.

35. Ἐν ἐνδρῳ) Alibi dicit; David scilicet, quod ex remotiore loco repetitur, ut saepe. ἡ δόξα — διαφθορὰν) Est idem locus, qui supra II, 27. ex Pf. XVI, 10.

36. Δαβὶδ — βελῆ) Quum sua aetate, i. e. tempore vitae suae inserviisset Dei consiliis, nempe in populo regendo. ἐκοιμήθη — διαφθορὰν) Obdormivit, sepultusque cum maioribus corruptionem passus est. Occurritur exceptioni, Psalmum agere de Davide, quod Paulus refutat ab eventu. Saltim sensu eminenti et maxime proprio haec verba de Davide intelligi non possunt. Vid. Eckermannum l. c. p. 181.

38. 39. Ὅτι διὰ τῆς = δικαιῆται) Post καταγγέλλων pone comma. Ἀπὸ πάντων, i. e. ὧν, ἀφ' ὧν. Per Iesum vobis annuntiari remissionem peccatorum, et ab omnibus, a quibus non poteratis liberari, vel absolvi per legem Moysis, per eum absolvi, quicumque crediderit. רַחֵם, LXX δικαιῶν saepe est a poenis li-

bera-

berare, Exod. XXIII, 7. Pl. LXXX, 3. Prov. XVII, 15. Ὁ πιστεύων, qui religionem christianam suscipit. Huic doctrinae opponitur ὁ νόμος Μωσέως, universa oeconomia Moisaica. Ἐν τῇ νόμῳ Μωσέως, iuxta legem. Sensus igitur est: Doctrinam Christi suscipiens absolvitur ab omnibus illis peccatis, a quibus iuxta legem Moysi absolvi non poteramus. Causae vero, cur Iudaei non ab omnibus peccatis absolvi possent per legem Moysi, erant in ipsa huius legis natura. Ritibus enim et caerimoniis, quas lex ista praecipiebat, e. c. sacrificiis, lotionibus, non efficiebatur omnium peccatorum remissio. Omnia illa instituta externa pertinebant tantum ad puritatem externam, ut ne quis excluderetur e gente Iudaica. Hoc argumentum in epistolis Paullinis, praesertim in epistola ad Galatas et ad Hebraeos uberius tractatur. Vid. imprimis Hebr. X.

40. Βλέπετε — προφῆταις) Videte, ne idem vobis eveniat, quod olim maioribus vestris urbe et templo exciso, ipsis deportatis ob contemptum beneficiorum Dei. Locus extat Habac. I, 5.

41. Ἴδετε οἱ καταφρονῆται) Videbitis vos, qui tot monita contemnitis, quid sim facturus. De lectione hebraici textus: רָאוּ בְנֵי־יָדָא vid. Dathe not. crit. ad hunc Habacuci locum. Ex plurimorum sententia LXX fenec pro בְנֵי־יָדָא legisse videntur בְנֵי־יָדָא. Etiam Syrus interpres transgressores. Pocockius autem (in not. miscell. ad portam Moysi p. 29.) existimat, Beth in בְנֵי־יָדָא esse radicale ab arabico verbo بَغَى iniustus, iniurius fuit; hinc nomen בְנֵי־יָדָא, cuius pluralis igitur בְנֵי־יָדָא idem significet, quod graecae versionis καταφρονῆται, insolentes, super-

superbos. καὶ ἀφαισθήτε) *Et obstupescite. Ἀφαισθήσεσθαι* proprie est *evanescere, deformari, vastari*, h. l. autem ad imitationem hebraici עָרַץ quod non tantum vastari, sed etiam attonitum esse, stupere notat, idem est ac obstupescere. Dan. VIII, 27. Ies. LIX, 16. ἐργον — ὕμν) Prophetam vaticinari de Chaldaeorum irruptione in Palaestinam, contextus docet. Sed Paulus apte poterat uti his verbis, quia calamitates, quas Iudaei post tempora Habacuci passi sunt, similes erant iis, quae illis a Romanis imminabant, praecipue in Palaestina viventibus et rebellantibus, ex parte tamen etiam omnibus in dispersione Iudaeis.

42. Vulgaris lectio huius commatis est: ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλειν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαλῆσθαι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα. Sed magnus est dissensus codicum, versionum et Patrum. Ven. D. Griesbachius, omnino hic conferendus, legendum putat: ἐξιόντων δὲ παρεκάλειν εἰς τὸ μεταξὺ — ταῦτα. Tum supplendum τινὰς τῶν ante ἐξιόντων, et sensus esset: *Exeuntium nonnulli rogarunt, ut etc.* Si lectio haec vera est, *Iudaei* nonnulli rogarunt Apostolos, ut sibi porro praedicarent verbum. Ex vulgari lectione autem *Ethnici* rogarunt, Verba εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον varie explicantur. Nonnulli (εἰς pro ἐν posito) de *insequenti Sabbato* accipiunt. Sed τὸ μεταξὺ σάββατον, sicuti ὁ μεταξὺ χρόνος, potius esset *Sabbatum intermedium*. Itaque σάββατον h. l. significat *septimanam*, et sensus loci est: *diebus septimanae, vel etiam diebus inter Sabbata interiectis*. Sic Philo de Victim, off. p. 852. C. τὸν μεταξὺ χρόνον γυνέσκει καὶ θανάτου παρὰ τῷ θεῷ χρεῖσιν λαβάν, *accepta usura temporis quod inter nativita-*

tem

tem et mortem interpositum est. Item a Alleg. extr. τὴν μεταξὺ τῆ βίᾳ τρέψας ὁδὸν, *peracta interim vitae via*. Et sic semper apud Demosthenem. Optimum esse videtur, τὸ μεταξὺ σάββατον interpretari de *Sabbato proxime sequenti*, s. quod post *insecuturum erat*, quo sensu paullo insolentiori τὸ μεταξὺ apud Iosephum occurrit. Vid. KREBSIUS ad h. l. Plura de hoc loco vide in *Bowyeri* coniect.

43. Λυθίσσης τὲ τῆς συναγωγῆς) *Soluta vero conventu*. Sic Diodor. Sic. Lib. XIX, c. 25. τότε μὲν ἔλυσε τὴν ἐκκλησίαν. ἠκολούθησαν — τῷ Βαρνάβᾳ) *secuti sunt Paulum et Barnabam*, nempe domum, ut porro ab iis edocerentur. οἱτινες) *Paulus et Barnabas*. ἐπιμένειν (al. προσμένειν) τῇ χάριτι τῆ θεῆς) *Ut perseverarent in doctrina evangelica*, quae h. l. per Metonymiam vocatur *gratia Dei*, quia summo Dei beneficio nobis contigit. Nam χάρις generatim est *beneficium*.

44. Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ) *Proximo Sabbato*. Codd. quidam legunt ἐχομένῳ pro ἐρχομένῳ. Quamcunque lectionem praetuleris, sensus erit idem. Nam ἐρχεσθαι et ἔχουσιν in hac re promiscue, sensuque non diverso usurpari, usus loquendi docet. σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις, non tantum Iudaei et Profelyti, sed gentiles etiam, ut patet ex com. 48.

45. Τὰς ὁχλὰς) *Etiam ex gentibus*, quibus se aequari ferre non poterant. ἐπλήρθησαν ζήλῳ) *Ira, odio impleti sunt*, indignati sunt, non circumcisos in Synagoga permixtos esse circumcisos et filiis Abrahæ, iisque fere aequales ab Apostolis haberi.

46. Παύλοις ἀσάμενοι) *Usi oratione libera et aperta, atque confidente, nihil territi ipsorum contumeliis.* ἢ ἀναγκάων) i. e. Oportebat ex Christi praecepto et exemplo. Matth. X, 6. Luc. XXIV, 47. ἀπωθεῖσθε αὐτὸν) *Fastiditis*, $\square \Pi \Delta \Delta \Pi$. Plurimis in locis V. T. $\Delta \Delta \Delta$ vertitur ἀπωθεῖν, interdum ἐξενεῖν, φαυλιζεῖν, aliisque verbis. καὶ ἐν ἀξίᾳ — ζῶῃς) *Indignos vos iudicatis aeternae felicitate.* Est locutio figurata, referenda ad troporum id genus, quod Metonymiae nomine indicatur. Non enim certe Iudaei in ea fuere opinione, quod essent indigni aeterna felicitate, sed designarunt ea, quae sole- rent ea indigni. Tale et Rom. II, 1. ἐπεφύμεθα, sensu reciproco: *convertimus nos.* Fecerunt hoc, ut credi fas est, in ipsa Synagoga, ubi haec gesta sunt. Errant, qui existimant, Apostolos ab eo tempore Iudaeis non amplius operam dedisse. Contrarium patet statim ex cap. XIV.

47. "Οὐτὼ — τῇς γῆς) *Sic enim mandata nobis dedit Dominus: Constitui te doctorem gentium, ut tu sis salutifer usque ad fines orbis terrarum.* Verba haec sunt Iesae c. XLIX, 6. Illud $\Phi \tilde{\omega} \varsigma \epsilon \nu \tilde{\omega} \nu$, si de ho- mine dicitur, significat *doctorem nationum.* Io. I, 4. $\tau \tilde{\omega} \varsigma \epsilon \nu \tilde{\omega} \nu$ *ut sis salutifer*, salutem afferas, eo nempe sensu, quo doctor salutem afferre potest. "Εμε $\epsilon \sigma \chi \acute{\alpha} \tau \epsilon \tau \tilde{\omega} \varsigma \gamma \tilde{\eta} \varsigma$, cuiusvis gentis hominibus in omni terrarum orbe. In verbis Iesae non est vaticinium de Paulo, aut de N. T. doctoribus, sed Propheta proprie de se ipso loquitur. Dicit nempe Deus Iesae: A puero te mihi selegi non doctorem Iudaeorum tantum, sed aliarum etiam nationum, ita ut, quae tu vaticinaris, ea quoque ad alias gentes pertineant. Illa Prophetae verba Paulus trans-

fert ad se. De me, inquit, idem valet quod Iesaias de se dixit. Vero Paulum ita dixisse, apparet e cap. IX, 15. Cf. ECKERMANNUS in-Symb. Fasc. II. p. 185.

48. Ἀκούοντα δὲ τὰ ἑθνη, quum audirent gentiles, qui tum forte in Synagoga Antiochiæ aderant, lucem sibi obtingere. ἐδόξαζον τὸν λόγον τῷ κυρίῳ) *Laudarunt, celebrarunt evangelium*, i. e. Dei bonitatem in Evangelio apparentem. καὶ ἐπέσυσαν — ζῶν αἰώνιον) *Et susceperunt religionem christianam quotquot ordinati erant ad aeternam felicitatem*. Varie explicantur verba: ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζῶν αἰώνιον. Nonnulli vertunt: *Quotquot studiosi erant felicitatis aeternae, appetebant aeternam salutem*. Usitatum enim est Graecis Perfecta Passiva saepius reciproca et media significatione ponere, quum multa verba Perfectum Medij non habeant. Quin etiam Latini Passivis pro Mediis seu Activis reciprocis utuntur. Τάττω ἑαυτὸν εἰς τι Graecis est: *appetere aliquid, studiosum esse rei alicuius*. Sic apud Xenoph. Memorab. Socr. II. 1. 11. τάττω ἑμαυτὸν εἰς δαλεια, significat: *Servus esse volo*. Alii vertunt: *Et crediderunt, quicunque ordinarunt se ipsos, (i. e. in ordinem salutis tradiderunt se,) ad vitam aeternam*. Dicunt nempe, τεταγμένοι εἰς ζῶν αἰώνιον opponi iis qui vita aeterna se ipsos indignos reddiderunt v. 46. nempe τῷ ἀπωθῆναι τὸν λόγον τῷ Θεῷ ex lege igitur oppositionis τὰς τεταγμένους, esse, τὰς αὐτὰς τάξαντας, nempe admittendo et sequendo illam τάξιν divinam vitae aeternae consequendae, verbum Dei audiendo, et Spiritui Sancto, per illud operari volenti, non resistendo. Cf. v. 42. Si retinetur significatio verbi τάττω, *destinare*, non est laborandum

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XIII. 195

dum in formula per se, et notione destinationis, sed respiciendum est ad ipsam rem de qua agitur, ex ea enim intelligitur causa, cur iis, de quibus hic est sermo, parata fuerit aeterna felicitas. Susceperant nempe religionem, ideoque iis destinata, certa et parata erat felicitas futura. Sic etiam in Iudaëorum libris modo simpliciter dicitur aliquis felicitati aut miseriae destinatus, modo *probus* felicitati, *improbis* miseriae destinatus esse dicitur. Loca collegit Wetstenius ad h. l. Utitur Paulus verbis vitae communis; his autem non substituendae sunt notiones philosophicae et metaphysicae. Sic nos etiam dicere solemus in vita communi: *Es ist mir einmahl so beschieden; es kann nicht anders seyn.* De absoluto decreto hic non est cogitandum.

49. Διαφέρω) Διήλθε λόγος. Chrysostomus *τετέλει, δισκομίζετο.* Divulgabatur autem doctrina Domini per totam istam regionem, nempe per Pisidiam.

50. Παρώτρυναν) Concitarunt, exacerbarunt *τας σεβομένας γυναίκας, proselytas;* nam erant et proselyti in ea urbe v. 43. *τας ευσχήμενας)* *Τας πλεσίας* inquirunt Graeci, *τας παρὰ Ῥωμαίοις ματρύνας.*

51. Ἐκτιναζάμενοι — αὐτὰς) Non rem tantum, sed et rei symbolum obfervarunt, iuxta Domini verba Matth. X, 14. ubi dicta vide. Declarabant hoc Symbolo, hos Iudaeos non esse meliores Ethnicis. *εἰς Ἰκόνιον)* Oppidum Lycaoniae non magnum, sed munitum, ut Strabo scripsit L. XII. Hodie *Coni* vocatur.

52. Ὅι δὲ — ἄγεις) Discipuli autem repleti sunt gaudio et Spiritu sancto, i. e. confirmati sunt in proposito propagandi religionem. Nam *πνεῦμα ἅγιον* h. l.

est animi fortitudo , magnus animus ad aliquid agendum ,
ut saepe.

CAP. XIV.

1. **Κ**ατὰ τὸ αὐτὸ) *Una, simul*, ut saepe apud Profanos. Supra c. III, 1. ἐπὶ τὸ αὐτὸ. Vid. Kypke. Sunt tamen, qui supplent ἕξος, ut sit idem quod κατὰ τὸ εἰωθός, ut infra c. XVII, 2. καὶ λαλῆσαι, ἕτως) Ut docerent eo modo et successu. Λαλεῖν elliptice usurpatur de praedicatione Evangelii. ὧς — κληῖδες, ut Iudaeorum et Paganorum magna multitudo susciperet religionem christianam. Πιστεύειν hic, ut saepissime est religionem suscipere.

2. Ὅι δὲ ἀπειθῶντες — τῶν ἀδελφῶν) *Infideles autem Iudaei concitarunt et irritarunt animos Gentilium contra fides. Κακῶν* hic est aliquem exacerbare, contra alterum excitare et irritare, einen wider den andern aufhezen. Sic est apud Ioseph. XVI, 1. 2. Videtur quidem constructio κακῶν τινὰ κατὰ τινος, aliquid insolentis difficultatisque habere. Sed voces, τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν non pendent a verbo ἐκάκωσαν, sed ab ἐπήγειραν. Est enim is Scriptorum quum Graecorum, tum Latinorum mos, ut praemissis pluribus, ea interdum subiiciant, quae constructione non proximis iungenda, sed ad remotius, et nonnunquam ordine primum, referri debeant.

3. Παρέχοντα ἑμὶ τῷ κυρίῳ) *Libere, aperte docentes, freti Domino. Proprie: Libere docentes propter Dominum.* Nam ἐπὶ cum Dativo et potestatis ac iuris

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XIV. 197

iuris habet significationem, et causae atque indicii, ut Herodoto in Polymnia : *κυθόμενοι ἐπ' οἷς ἤλθον*, sciscitanti qua de causa advenissent, *τῷ μαρτυρῶντι τῷ λ. τ. καρ. α.)* Qui confirmabat Evangelium suum gratiosum, Ὁ λόγος τῆς χάριτος vocatur Evangelium, quia ex summa Dei bonitate processit. Confirmavit autem veritatem Evangelii, ut statim sequitur, signis et miraculis, quae ipso largiente, Apostolorum administratione edebantur.

4. Ἐσχίσθη) In diversas partes abiit. Ut Aen. II. 39. Scinditur incertum studia in contraria vulgus. οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις) Quidam stabant a partibus Iudaeorum. Xenoph. Hell. III. σὺν τοῖς Ἕλλησι μάλλον, ἢ σὺν τῷ βαρβάρῳ εἶναι.

5. Ὡς δὲ — λιθοβολῆσαι αὐτὲς) Quum vero Gentiles et Iudaei eum primoribus suis consilium cepissent de iis violandis et lapidandis. Ὁρμή, impetus animi, consilium. Herodian. VIII. 8. 6. - ὁρμῇ δὲ ἀλόγῳ χρησάμενοι, ἀνῆλθον ἐμοθυμαδὸν εἰς τὰ βασίλεια, Vesano quodam motu unanimiter ad regiam concurrentes.

6. Συνιδόντες) His compertis etc. λύτρα καὶ δέρεθρον) Derbe ad latus Icauriae. Vicinam fuisse Lystram intelligi potest ex iis, quae hoc loco commemorantur. Dicitur ἡ λύτρα, et τὰ λύτρα, quemadmodum insula ἡ ψύρα et τὰ ψύρα.

8. Ἀδύνατος τοῖς ποσὶ) Debilis, unvernöglig.

9. Καὶ ἰδὼν — σωθῆναι) Et vidit, eum habere fidem convalescendi. Σώζεσθαι h. l. esse sanari, inde apparet, quoniam sermo est de aegroto. Πίσις fiducia aegroti, qua certe sperabat, fore, ut sanaretur. Fiduciam

conceptit inde, quod viderat miracula a Paulo et Barnaba in urbibus illis patrata. v. 3.

11. Λυκαονισί) Ipsa Lucae narratio ostendit, Paulum non intellexisse, quae tum Lycaonice dicebantur; si enim intellexisset, statim tanquam re inopinata audita scidisset vestes, non vero expectasset, donec sacerdos accersitus cum tauris et coronis accederet, quod nonnisi post aliquam temporis moram fieri poterat. Ergo Apostoli non omnes linguas intellexerunt. *Paulus Ernestus Iablonskii* in dissert. de lingua Lycaonica, eam statuit non fuisse dialectum graecam, sed Assyriacae proximam, atque hinc deductam. *οι θεοι — ημας*) Putarunt eos esse Deos, sub humana imagine terras invisentes. Id interdum factum credebant gentes. *Iupiter* apud Ovidium *Metamorph. I. Et Deus humana lustris sub imagine terras. Arrianus Epictet. III, 1.*

12. Ἐκάλειν—τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν) Solebat enim Iupiter Mercurium secum ducere. *Hyginus* poet. *Astron. Hunc autem (Hyrice) quum Iovem et Mercurium hospitio excepisset. Eurip. Ion. 4. Ἑρμῆν μεγίστω Ζῆνι δαιμόνων λατρίν. επειδὲ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τῷ λόγῳ*) Quia ille verba praeibat, i. e. *Plurimum loquebatur.* Allusum videri potest ad cognomen Mercurii ἡγεμῶν. *Iamblichus* de *Myster. init. θεὸς ὁ τῶν λόγων ἡγεμὼν ὁ ἑρμῆς.* *MACROB. Sat. I. 8. Scimus Mercurium vocis et sermonis potentem.* Tanto autem facilius Lytrensenses ad hanc de Paulo persuasionem pervenire poterant, quanto maior in eo dicendi fuit vis. *Mercurius* enim eloquentiae praefes, et omnis quasi facundiae antistes credebatur.

13. Τὸ Διὸς τὰ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως) i. e. Iovis προφυλαίᾳ, qui idem ac Iupiter custos et conservator fuit. Addit Lucas hoc ἐπιθετον, quia in una urbe unum saepe numen pro diversis epithetis singularia beneficia designantibus, in diversis templis cultum est, diversaeque sacra et diversos sacerdotes habuit. ταύρος καὶ τέφρα) i. e. ταύρος ἐστερμένος, tauros cum corollis et vittis, secundum sacrificiorum veterum ritum. De consuetudine victimas floribus ornandi vid. Wetst. ad h. l. ἐπὶ τὰς πυλῶνας) Vel, ad loca circum portas urbis, vel ante fores aedium, in quibus Paulus et Barnabas diversabantur. Posterior sententia est verisimilior. Solemnia enim haec Apostolis fuisse destinata, evincit eorum sermo, quo hos honores a se amoluntur. Videtur igitur Sacerdos iolenni pompa, una cum turba ad ipsum Iovem praesentem in civitate, esse ingressum, ibique ante fores aedium, quas intraverant Apostoli, sacrificare voluisse.

15. Ὁμοιοπαθεῖς) Similis conditionis et naturae, i. e. cibi et potus indigi, morbis mortique obnoxii. Sic etiam Iac. V, 17. Ἀπὸ τῶν τῶν ματαίων) Ab his idolis et falsis Diis, in genere masculino, veluti si digito designasset statuas Deorum. Hebr. אֱלִילִים, הַבָּלִים, כְּבִדִּים, quibus nominibus Hebraei Deos gentium vocant, quippe inania hominum commenta, Deos sine re. ἐπιστρέφειν — ζῶντα) Vos convertere ad cultum Dei aeterni, qui non moritur, ut Reges illi in Deos consecrati, sed semper vivit agitque. ὅς ἐποίησεν — ἐν αὐτοῖς) Paulus in hac oratione Lystrenses ad veri Dei cognitionem ita studet perducere, ut simul falsam eorum de Iove et Mercurio persuasionem tacite quasi refellat. Postquam nimirum Deum

generatim omnium rerum auctorem esse v. 15. dixerat, *bonorum speciatim fortunae* mentionem fecit. v. 1. Constat enim, Iovem quidem omnium bonorum auctorem et quasi effectorem habitum esse, sed ita, ut ceterorum deorum quasi-ministerio in bonis illis rite dispensandis, sapientissime uteretur. Sic *bona mentis* Minervae, *corporis* Aesculapio, *bona* denique *fortunae* Mercurio tulerunt accepta. Paulus contra docet, uni Deo Israelis nos omnia fortunae bona accepta ferre debere, eundemque tanquam unicum verum Deum beneficium esse colendum.

16. Ὁς ἐν ταῖς — ὁδοῖς αὐτῶν) *Qui superioribus si-
ve praeteritis aetatibus sivit omnes nationes perge-
re secundum ipsorum sententiam, i. e. passus est Deus
nationes omnes sequi suum sensum, suas opiniones in cul-
tu divino; non abduxit eas revelatione peculiari a suis
religionibus. Πορεύσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν est vivere suo
arbitratu, atque pro sua opinione. Hoc autem loco ser-
mo est de religione, quam deferere monentur ii, ad quos
Paulus loquitur. Ergo omnino sensus est: Deus passus est
nationes omnes sequi suas opiniones de colendo numine.
Nec legem illis dedit, quibus praevidens cultus compesceret,
nec prophetas.*

17. Καὶ τῶς — ἀγαθοποιῶν) *Quoniam dedit do-
cumenta providentiae suae et existentiae beneficiis
generi humano exhibitis. Hic horum verborum est sen-
sus. Nam ἀμαρτυροῦς est is, de quo nulla extant do-
cumenta. Ergo Deus ἐν ἀμαρτυροῦς est, cuius revera ex-
tant documenta. Deus nempe benefaciendo demonstravit,
se esse verum et summum Deum. Vox ἀγαθοποιῶν opti-
me connectitur cum superioribus. Satis memoriam sui in-
sculpsit*

sculpsit eorum animis, qui non cesset perpetuo illis benefacere. καιρὸς καρποφόρος) *Tempestates frugiferas, soles, ventos, ver, aestatem, autumnum* Ἐμπικλῶν — ἡμῶν) *Satians nos alimentis et laetitia, vel ut Thalesmannus vertit: explendo nos cibo abundanti ad laetitiam.* Τὰς καρδίας ἡμῶν, i. e. nos. Alii cum Grotio εὐφροσύνην hic pro vino, tanquam effectum pro causa poni putant; καρδίαν autem de ventriculo interpretantur. Sic veteres Medici stomachum olim καρδίαν vocarunt, quando καρδιαλγίαν, καρδιωγμὸν etc. ventriculi affectus vocant. Vid. Wolfii curas ad h. l. Quicquid sit, hoc vult Apostolus: Deus non tantum necessaria, sed et copiam bonorum ad laetitiam suppeditat nobis. Ex his igitur omnibus, ut documentis certissimis, concludi potest, esse Deum et providentiam.

18. Τῷ μὴ θύειν) i. e. ἀπὸ τοῦ μὴ θύειν. Represserunt aegre conatum sacrificandi.

19. Ἐπῆλθον — τὰς ὄχλους,) *Venerunt autem Iudaei Antiochia et Iconio, qui multitudini persuaserunt, i. e. multitudinem persuadendo irritarunt.* Iudaei, qui iam Antiochiae et Iconii tumultus contra Paulum et Barnabam excitaverant, venerunt in urbem, in quam Apostoli profecti erant, ibique in conatu suo perrexerunt. Horum Iudaeorum persuasionibus tantopere res conversa est, ut incolae urbis quem modo Deum esse putarant, eum nunc lapidibus obruerent. λιθάσαντες — τεθνάναι) *Coniectis lapidibus in Paulum, extra urbem protraxerunt eum, rati esse mortuum.* Non in Barnabam, sed in Paulum coniecerunt lapides, ut qui λόγος ἡγούμενος multitudini magis erat invisus.

20. Κυκλωσάντων — πόλιν) *Quum vero Christiani eum cingerent, (et defenderent a multitudine tumultuante,) surrexit ille et rediit in urbem, reversus nempe ad praesentium sensum post animi exsternationem ex tot lapidum vulneribus illatam. Pricaeus suspicatur, Paulum se mortuum finxisse. Salva pietate sancti viri hoc statui posset. Nam vitam conservare voluisset, Christum diutius praedicandi, pluresque agones subeundi cupedine.*

21. Ευαγγελισάμενοι — ἱκανός) *In ea urbe quum Evangelium tradidissent, et collegissent discipulos satis multos. Μαθητεύειν interdum simpliciter significat docere; hoc autem loco, quia praecessit ευαγγελίζεσθαι, docere Evangelium, significat illud verbum aliquem facere discipulum, adducere ad numerum discipulorum,*

22. Παρακαλῶντες — τῷ Θεῷ) *Ex τῷ παρακαλῶντες repetendum ἀπὸ τοῦ κοινῷ est λέγοντες, cuius notio in τῷ παρακαλῶντες inclusa latet. Expone igitur, ac si scriptum esset, παρακαλῶντες ἐμμένειν τῇ πίσει καὶ λέγοντες ὅτι δεῖ. Sic apud Ioseph. Ant. V, 1, 18. Sensus est, per multiplices calamitates intrandum esse in regnum Dei, i. e. eos, qui velint Christiani fieri, oportere perpeti multas calamitates, sc. religionis causa. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ h. l. ut saepissime est coetus cultorum Dei in his terris, coetus christianus. Intrat in hunc coetum, qui sit Christianus. Calamitates autem intelliguntur, quae suscipiantur religionis causa. Ab his enim calamitatibus occasionem sumserunt Apostoli monendi Christianos recentes, perferendas esse calamitates religionis causa, ut eos adhortarentur ad constantiam. De aliis mi-*
seriis

seriis vitae; quæ non pertinent ad religionem; h. l. non est sermo.

23. *Χειροτονήσαντες*) *Quum constituissent*. Nam *χειροτονεῖν* h. l. simpliciter est: *constituere*, quum alias sit *protensis manibus eligere, per suffragia aliquem muneri alicui praeferre*. Vid. SCHLEUSNERI Novum Lexicon Graeco-latinum in N. T. sub voce *χειροτονέω*, et cf. WOLFFII curas in nostrum locum. Caeterum habemus hic novum exemplum antistitum, ex ipsis recens conversis sumtorum. *προσευχόμενοι — παριστάμενοι*) *Quumque preces fecissent cum ieiuniis*, (quum egissent solemnem diem in singulis ecclesiis, quem transigerent inter preces et ieiunia,) *tradebant illos curae Domini eius, cuius religionem susceperant*. Bonis votis eos commendabant Deo. *Παρέθευτο*, *commendabant*. Sic saepe apud Iosephum, ut Kypke ostendit,

25. *Ἐς Ἀττάλειαν*) *Attaliam Ptolomaeus* in oram maritimam Pamphyliæ ponit post Lyciam. Sic et *Strabo*. Alii Lyciæ attribuunt. Sed provinciarum fines a Romanis saepe mutati. Hodie: *Satalia Vecchia*.

26. *Ἐς Ἀντιόχειαν*) *Nempe Syriae*, ut sequentiâ ostendunt. *ὅθεν — ἐπλήρωσαν*) *Ubi Dei beneficio praefecti fuerant huic negotio, quod expleverant*. *Παραδοδομένοι ἐς τὸ ἔργον*, *traditi ad negotium*, i. e. praefecti negotio, quibus demandatum est negotium. Intelligi autem hic negotium docendi, per se clarum est. Respicitur ad cap. XIII, 1—5. *Τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ*, *beneficio Dei*. Illud beneficium Dei erat, quod revelati ne singulari praefecti fuerant huic negotio.

27. Ἀνγγέλαν — ἀντάν) *Exposuerunt omnia, quae Deus iis exhibuisset beneficia.* Est locutio hebraica. Nam verbum $\pi\omega\gamma$ cum particula $\alpha\upsilon$ saepe ita usurpatur, ut sit alicui boni aliquid exhibere. Ἦνοιξε θύραν) i. e. *Occasionem dedit*, ut 1 Cor. XVI, 9. aliisque locis.

CAP. XV.

Καί τινες — Ἰουδαῖος) *Quidam ex Iudaeis fidem amplexi, qui ex Iudaea venerant*, sc. Antiochiam. ὅτι δὲ — σωθῆναι) *Nisi circumcidamini more Mosaico, non potestis fieri felices.* Σωθῆναι, h. l. non simpliciter de aeterna salute est intelligendum, sed de ea salute, vel felicitate, quam Iudaei a sua circumcissione repetebant. Haec autem felicitas in eo erat, ut circumcisi reciperentur in foedus cum Deo, et fierent membra populi Dei. Dicebant igitur illi Iudaeo-christiani Antiochenis: Nisi fueritis circumcisi, non potestis frui beneficiis, quae Deus populo suo promisit. Sub circumcissione vero reliquorum etiam rituum Mosaicorum observatio comprehenditur, ut patet ex comm. 5. Plerique bona fide credidisse videntur, circumcissionem, et legem Mosaicam, utpote a Deo mandatam, etiam a Christianis esse retinendam. Alii vero tenaces veterum rituum fuisse videntur ex arrogantia, vel metu, ne a Iudaeis reliquis vexarentur. Cf. Galat. II, 4.

2. Γενομένης — πρὸς αὐτὸς) *Igitur orto tunc dissidio haud parvo, et commota disputatione inter Paulum Barnabamque et illos.* Nam Paulo et Barnabae imposita necessitas, cum illis hominibus disputandi. Στάσις, diss-

dissidium, contentio. ἔταξαν ἀναβαίνειν) *Ordinarunt ut ascenderent*, i. e. proficiscerentur. Καὶ τινὰς — αὐτῶν) e. c. Titum, Graecum, quem Paulus tum circumcidi non est passus, ne Iudaizantibus cedere videretur. Cf. Gal. II, 1—5. πρὸς — ἱερουσαλήμ) *Maiores enim Apostolorum et ecclesiae Hierosolymitanae apud Christianos erat auctoritas, quam Pauli et Barnabae.*

3. Προπεμφθέντες) *Officiose deducti.* Significatur enim hoc verbo officium, quod ab amicis atque notis praestatur discedentibus, tam verbis et oratione, quam factis et opera; et inde sunt λόγοι προπεμτικοί. τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν) *Conversionem Gentilium*, sc. ad Deum, nempe Cornelii, Antiochenum, Cypriorum, Pisidarum, Pamphiliorum, Lycaoniorum, Lyciorum.

4. Τῶν ἀποστόλων) *Quorum praecipui erant Ioannes, Petrus et Iacobus*, Gal. II, 9.

5. Ἐξανέστησαν — πεπιστευότες) *Sicut Antiochiae quidam e Iudaeis facti Christiani, ita et Hierosolymis quidam duriores illam defendebant sententiam, praecipue autem ex illis, qui Pharisei fuerant.*

6. Ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου) *Ut cognoscerent ista de re, vel de hac disputatione, s. quaestione.* An hic conventus pro concilio possit haberi, nec ne, disputatur a doctis. De qua re consulendi sunt auctores, qui de rebus ad historiam ecclesiasticam pertinentibus scripserunt.

7. Πόλῃς — γενομένης) *Quum diu disputatum esset;* Paulo et Barnaba libertatem Christianorum ex gentibus converforum defendentibus, Iudaizantibus autem observationem auctoritatemque rituum Mosaicorum urgentibus.

bus. ὑμῖς; ἐπίσταθ' — πιστεύσαι) *Nostis, Deum iam dudum me sibi elegisse, ut per me Pagani audirent doctrinam Evangelii et fide illam susciperent.* Constructio: ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο est tota hebraica, ut בָּחַר בְּצִיּוֹן ἐξελέξατο ἐν Σιών, *elegit Sionem. Deus elegit nos, i. e. me Petrum, ut per me Evangelium tradere-tur gentibus.* Ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων, *ab antiquis-simis inde temporibus, iam dudum, iam olim,* ut Ps. XLIV, 2. בִּימֵי קְדָמָה. Quum autem addit Petrus: *Deus me elegit, ut Pagani per me audirent doctrinam Evangelicam,* respicit ad historiam, quae narratur Act. X.

8. Ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς) *Cui perspectae et notae sunt animi cogitationes, Deus, adprobavit eos, i. e. declaravit eos haud indignos, quibus Evangelium annuntiaretur. Nam μαρτυρεῖν τινί, approbare, laudare aliquem, καθὼς καὶ ἡμῶν) Qui circumcisi sumus, et Moysis instituta observamus.*

9. Καὶ εἰδὲν — καὶ αὐτῶν) *Nihil discrevit, i. e. discrimen fecit nullum inter nos et illos, quod quidem attineat ad gratuiti favoris beneficium, conferendum credentibus. τῇ πίστι — αὐτῶν) Fide puras efficiens mentes ipsorum. Ἡ πίστις, doctrina christiana in universum, ut saepe. Per hanc Deus mentes Paganorum purgavit, dum eos a perniciosi erroribus liberavit, et flagitiis eripuit eorum mentes. Perducti enim sunt religione christiana ab idolorum cultu ad cultum veri Dei, atque ad cognitionem viae salutis, quae ipsis antea incognita fuerat. Hoc igitur vult Petrus: Ipsemet olim credideram, gentiles nonnisi circumcissione et observatione rituum pu-*

ros effici, et dignos societate populi Dei reddi posse. Sed Deus nunc satis declarat, omnes illos recipiendos esse in societatem populi Dei, quorum mentes religione Christi ab erroribus et a vitiorum impuritate sunt purgati. Quum igitur mundati sint, non debent amplius immundis accenferi.

10. *Τὶ πειράζετε τὸν Θεόν;*) *Cur Deum tentatis?* Tentare Deum dicitur is, qui agit ita ut velit experiri, an Deus aliquid facere possit vel velit; qui nova desiderat potentiae et divinae voluntatis documenta, ubi iam extant documenta certissima. Sic igitur ii, qui iugum legis Moisaicae imponere volebant Christianis, tentabant Deum. Dederat enim Deus certissimum documentum, se Paganos etiam felices fieri velle, dum Cornelio eiusque familiae largitus fuerat Spiritum sanctum. De certo hoc facto dubitabant illi Iudaismi defensores, et experiri volebant, an res ita sit? Veteres quidam mittunt τὸν Θεόν, ut sensus sit: Cur tentatis, i. e. conamini imponere iugum illis etc. *ἐπιθεῖναι — μαθητῶν*) Metaphorice: *Alligare gravando fratres, ad sustinendum ea, quae neque nostri maiores neque nos perferre potuimus. Iugum*, de quo Petrus loquitur, sine dubio est lex Moisaica cum suis ritibus. Dicimur non posse, quod perdifficile est. Valde molesta fuit observatio legis Moisaicae ob ingentem illum numerum praeceptorum ritualium, quem videre potes apud Mosén de Kotzi. Et Petrus ostendit, quam durum sit, onus tam molestum iis imponi, quos Deus velit ab eo esse liberos.

11. *Ἀλλὰ — καὶ ἐμεῖς*) *Sed et nos credimus, (non observatione legis Moisaicae, sed) favore et benignitate*
Do-

Domini Iesu fore ut salus nobis contingat, quomodo et illis, sc. Paganis, qui non servantur per legem Moſis, quam nunquam habuerunt, ſed beneficio Chriſti. Nonnulli hæc verba καὶ ὃν τρόπον κακῶς non retulerunt ad τῶν μαθητῶν, ſed ad οἱ πατέρες, et Petrum dixiſſe arbitrati ſunt: Nos uti illi maiores noſtri per Meſſiam ſervari crediderunt. Sed adverſarii hoc non conceſſuri fuiſſent Petro. Pharifaei enim, adverſus quos Petrus diſputabat, omnino in ea erant opinione, Iudaeos per legem Moſaicam ſalute potiri. (v. 1.) non ſolo Meſſiae beneficio. Neceſſe eſt igitur, ut in concluſione orationis Petrinae ſit illud: Nos Iudaei, uti illi Pagani mero beneficio Meſſiae, χωρὶς ἔργων νόμῳ ſperamus felicitatem.

12. Καὶ ἤκουον — δι' αὐτῶν) Haec eo conſilio commemorarunt Paulus et Barnabas, ut confirmaretur pluribus exemplis, quod Petrus dixerat ſupra v. 7—9. Niſi enim Deus voluiſſet, ut doctrina Chriſti propagaretur inter gentes, non comprobaffet Pauli legationem per miracula.

13. Ἀπεκρίθη Ἰάκωβος) *Loqui coepit Iacobus, ut ſupra III, 15. et alibi. Iacobus minor, Alphaei filius hic intelligitur, qui poſt Petrum maxima auctoritate pollebat apud Chriſtianos.*

14. Καθὼς πρῶτον — ὀνόματι αὐτοῦ) *Quemadmodum primum Deo placuerit recipere ex gentibus ingentem multitudinem inter cultores nominis ſui. Λαβὼν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, proprie: gentem de nomine ſuo vocatam, i. e. ſibi propriam, cultu et obſequio ſibi deditam. Verba illa: ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ deſunt in Codd. Verſſ. et Patr. haud paucis. Ἐκποιέψατο λαβεῖν, Libenter recipere*

perere voluit, vel placuit ipsi recipere. Similis huic est locutio Ierem. XXXII, 41. καὶ ἐπισυνέψομαι τῷ ἀγαθῷ σου αὐτοῖς; Cf. textum hebr. Sensus igitur est : Deus inter gentes sibi collegit populum, qui dicitur populus Dei, sicut olim Iudaei dicebantur populus Dei.

15. Καὶ τέτω συμφωνῶσιν) *Huic rei consonant. Petrus experientiam, et eam quidem, quae ipsi obtigerat, produxit; Iacobus Scripturam propheticaam superaddit.*

16. Ἀνατρέψω — πταπικύων) *Rursum aedificabo domum Davidis collapsam. Ἀνατρέψω, 2. ὥς, verbum pro adverbio. Et Hebraeis omne habitaculum σκηνη dicitur, quia ea habitatio vetustissima. καὶ τὰ κατεσκαμμένα — αὐτήν) Et ea quae diruta sunt in ea reficiam, eamque restituum. Τὰ κατεσκαμμένα, sc. μέρη, suffossas, L. dirutas partes. Κατασκάπτειν, effodere, pro evertere penitus, in qua significatione hoc verbum apud Profanos etiam occurrit, ut Kyphius docuit. Ἀνορθῶν, iterum aedificare, instaurare, reficere. Desumpta sunt haec et sequentia verba ex Amos. IX, 11. 12. Domum Davidis, quam reaedificandam esse Propheta dixit, non esse domum proprie dictam, sed effigiem regni Davidici, facile apparet. Ita etiam mons Sion, ubi palatium Davidis fuit, omnem omnino civitatem Israeliticam indicat. Sensus igitur huius commatis est : civitatem Israeliticam felicitati suae esse restituendam.*

17. Ὅπως ἔν — τὰυτα πάντα) *Ut reliqui homines Deum quaerant, et omnes nationes, quae ab eo nomen acceperunt; haec ita dicit Dominus. Haec sunt e versione graeca, a qua hebraicus textus h. l. valde differt. In hoc enim haec extant verba : Ut (Israelitae) possideant reliquias Edomi, et omnes gentes quae abs*

me nomen acceperunt etc. Alexandrini autem interpretes, quos Iacobus sequitur, pro יִרְשָׁן legerunt יִרְשָׁן, transposita porro particula אֵת, et addito יְרוּחַ, pro אֲדָרָם legerunt אֲדָרָם. Sensus huius loci e textu hebraico est, Deum post clades Palaestinae publicas effecturum esse, ut floreat iterum civitas afflicta, ut Israelitae accipiant imperium in Idumaeos, et in omnes nationes, quae ad cultum veri Dei essent transiturae. Hunc locum Iacobus, Alexandrinos secutus, memoriter profert, et simul ad alia flexit. Sicuti nempe reditus ex Babylonico exilio saepe est imago recuperatae per Messiam felicitatis: ita hic etiam reaedificatio civitatis Iudaicae repraesentat futura simul tempora, quibus civitati Iudaicae per Messiam alia contigit salus. Porro quum in Psalmis et passim in Prophetis Israelitis promittitur, eos habituros esse imperium in gentes omnes; hoc minime accipiendum est historice; huiusmodi enim imperium Iudaei nunquam habuerunt; sed propheticè innuitur, omnes, i. e. plurimas nationes accessuras esse ad colendum Deum verum, quem Israelitae colebant. Quare saepe additur, ceteras nationes venturas esse Hierosolyma Dei colendi causa; Iudaeam fore quasi matrem omnium gentium etc. Ergo prophetico more historica cum Symbolis per illam historiam adumbratis coniuncta sunt.

18. *Ἐπεὶ δὲ ἔργα αὐτοῦ*) *Nota enim sunt Deo omnia opera sua. "Ἐργα Θεοῦ, quicquid Deus facit, vel facere decrevit. Sensus esset: Non nunc demum hoc consilium cepit, aperuitque Deus: sed apud se statuit olim, et per Prophetas significat; illud ergo stabit, et ratum erit, et quicumque contra illud faciunt, Deo resistunt. Thalemannus vertit: Etenim cara sunt Deo*

semper omnia opera eius, i. e. amat omnes homines, non modo Iudaeos, sed etiam Gentiles. Hanc interpretationem probat Schleusnerus in Lexico sub voce *γνωσθς*, hac adductus ratione, quod verbum *γινώσκειν* ut hebr. *יָדַע* saepe significat *amare*. Dubia tamen sunt verba: *ἐστὶ τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ*, quia a multis codicibus vel plane absunt, vel variant, ut constructio sit talis: *λέγει κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα, γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος*, dicit Dominus, (nunc) *efficiens quae iam olim nota erant*, sc. ex Scriptis Prophetarum. *Ἀπ' αἰῶνος*, *□ληγμ*, *olim*, *antiquis temporibus*. Non sine ratione suspicatur cel. *Matthaei*, totum hunc versum, suppositum esse ab aliquo, qui, ut ipse opinabatur, lenius iungere volebat verba prophetae et Iacobi, ut argumenti vis luculentius appareret.

19. *Παρενοχλεῖν*) *Facere negotium*, s. oblicere molestiam gentibus, s. conturbare gentes; ne scilicet sic multis additus ad Christianismum praecluderetur.

20. *Ἀλλὰ ἐπιστῆλαι αὐτοῖς*) *Scribere*, uti apud Latinos interdum *mittere* simpliciter est *scribere*, *epistolam mittere*; vel etiam *praecipere*, qua notione hoc verbum saepe apud Iosephum, Ant. I, 1, 1. II, 2, 1. aliisque locis. *Τὴ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν ἐιδώλων*) *Ut abstineant se a pollutis idolorum cibis*, sive a pollutionibus ciborum; cuius generis sunt ea quae idolis consecrata sunt. *Ἀλισγήματα*, *cibi vetiti*, de quibus lex agebat, quales ante omnes *ἰδωλόθυτα*, quae non esse impura non poterant. Sic *ἄρτοι ἡλισγημένους* Malach. c. I, 6. 7. vocat *panes pollutos*. Ipse Lucas infra c. XXI, 25. *ἰδωλόθυτον* vocat, quod h. l. *ἀλισγήματα τῶν ἐιδώλων*. *Μὲν* erat gentilibus, ut sacrificiis peractis, pars victimae

Diis consecratae daretur. Sacerdotibus, pars cederet offerentibus, qui epulas sacras vel in templis, vel in privatis aedibus instituebant, ad quas invitare solebant amicos. Ovid. Metam. XII, v. 154. *Sacra tulere suam: pars est data cetera mensis.* Iudaei nefas esse putabant his epulis interesse. Quare Christianis iniungendum esse censuit conventus, ut abstinere a talibus conviviis invitati. Nec sine ratione. Periculum enim erat, ne Christianis, qui his epulis interessent, persuaderent Pagani ut redirent ad idololatriam. Deinde etiam epulae sacrificales habebantur in honorem idolorum. Qui igitur iis intererant, in participes fiebant cultus, qui idolis illis praestabatur, ut taceam scandalum quod datum fuisset aliis Christianis, si vidissent fratres christiana libertate sic abuti, ut interesse epulis sacrificialibus Paganorum non dubitarent. Cf. 1 Cor. VIII. totum et 1 Cor. X, 14. sq. καὶ τῆς πορνείας) Iacôbus, ut facile apparet, de iis monet, quae disputationem recipere videbantur, et quae Iudaeos poterant offendere, et impedire, quo minus pii ex gentibus cum piis Hebraeis in unam ecclesiam coalescerent. Est igitur sermo de adiaphoris per se, quibusque ex charitatis tantum lege abstinendum esset. Quomodo autem inter adiaphora, per se videlicet, *scortatio* poterat reponi? Probabilis igitur est *Heinsii* sententia, qui statuit esse hoc loco ἀλλοτρίωμα πορνείας, ut ἀλλοτρίωμα ἐιδωλοθύτων, ut veteretur, ne gentes cibis, qui idolis essent a meretricibus oblatis, vel mercede emti meretrices fuerant, se polluant. Hellenistae aliqui haud dubie πορνείαν, i. e. πορνικὴν θύσιν, ἀτελῶς dixerunt, ut si, πορνείον μίσθωμα, πορνείαν σάρκα, dicas. Nihil vero usitatius erat apud gentes, quam ut meretrices, quae sufficientem corpore quaestum

stum fecissent, luculentas Veneri Divisque victimas, eadem hac foedissima mercede pretioque emtas partasque offerrent, quod Dei lege vetitum. Deut. XXIII, 19. Probabilior tamen videtur esse eorum sententia, qui scortationem intelligunt non in se, ut morale quid, ut flagitium quoddam, sed quoad cum idololatria et cultu Deorum erat coniuncta. Constat enim, fuisse quaedam sacra publica, in quibus scortatio propemodum licita, et tanquam in parte sacrorum illorum haberetur, veluti Romanorum Lupercalia et sacra Bonae Deae, Graecorumque Dionysiaca. Iam Moysi tempore coniunctam fuisse illam veneream nequitiam cum idolorum cultu, patet ex Num. XXV, 1. XXXI, 16. Non igitur mirum, si Apostoli, ubi prohibent epulas sacrificales, simul etiam prohibent *πορνεύειν*, cum epulis illis coniunctam. Cf. BENGELII Gnomon, et WETSTENIUS ad, h. l. Alii, quibus Schleusnerus in Lexico ad vocem *πορνεία* accedit, de metaphorica vocis *πορνεία* significatione cogitarunt, ita ut significet idololatriam, non quidem crassam illam, sed subtiliorem, et illa aetate receptam, quae ad accubitum in *ἰδωλεῖς* et esum *τῶν ἰδωλαθύτων* spectat, ut docuit Io. Selidenus in uxore hebraea. p. 493. Alii HENCKII Magaz. für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengesch., qui insuper *ἀλίσγ. τ. ἰδ.* sensu angustiori, et *πορνείαν* latiori accipit, et totum locum sic vertit: *Die aus den Heiden bekehrte Christen sollen sich enthalten der heidnischen Opfermähle, und überhaupt alles dessen, was zum Götzendienste gehört, so wie auch des Essens vom Erstickten und vom Blut.* Nec contemnenda est D. Guil. Abrahami Telleri sententia (Wörterbuch des N. T. sub voce Hurerey) hanc vocem

explicantis de matrimonio cum ethnics. Exod. XXXIV, 15. 16 Num. XXV, 1. 2. Hebr. XII, 16. *Michaelis* intelligit *carnem in macello venalem*, a verbo *περάω*, *emo*, quam significationem huius vocis illustrare et confirmare vult ex *Iulio Polluce*, L. IX. §. 34. ubi *ἐμπέριον* dividitur in *καπηλεία*, *καὶ πορνεία*, ἢ *καὶ οἰκήματα ἀντις ἔκτοι*. Vid. *Michaelis Einleitung* etc. edit. 4. p. 202. Porro abstinere debebant Christiani τῷ πνικτῷ καὶ αἵματι) *Suffocato et sanguine*. Vide Levit. XVII, 10. 14. *Suffocatum animal est vel sponte mortuum, vel venatione captum*. Huiusmodi animalis esu abstinendum erat Iudaeis, quoniam sanguis omnis in eius venis et arteriis remansisset. Licitus tamen erat animalis capti esus, postquam sanguis ab omnibus venis erat secretus. *Sanguinem* porro occisurarum victimarum Iudaei ex lege Moysi ad aram adspargere, sive in terram fundere solebant; sed ab eius esu iis omnino erat abstinendum. Ethnics contra sanguis et suffocatum in deliciis erat. Quoniam autem esus eius Christianis ex Iudaeis erat abominabilis, profecto non poterat expectari, ut cum Christianis ex Paganis una ederent, atque cum iis se coniungerent, nisi isti in hac re sese iis accommodarent. Haec videtur fuisse huius interdicti causa. Alias de hac re sententias vid. in *WOLFII* curis philologicis et *DEYLINGII* observatt. sacr. P. II. Veteres Christiani praeceptum de non edendo sanguine perpetuo observandum esse duxerunt, quod ex *Tertulliano*, *Minucio*, *Canonibus Apostolicis*, aliisque locis Veterum *Grotius* ad h. l. probat. Sed ea una ex causa, ut Iudaeorum offensa vitaretur, datam esse hanc legem, res ipsa docet. Prolixe de hac re disputat, atque dubitationes removet *Michaelis* ad h. l.

21. Difficile est dicere, quomodo hōc comma cohaereat cum antecedenti. Ratio reddi videtur, cur Christiani ex Ethnicis abstinere debeant ab esu ciborum, quorum v. 20. fit mentio. Revocatur nimirum Iudaeis in memoriam interdictum huius rei, quoties Moses legitur; quare cavendum, ne animi eorum esu istiusmodi ciborum irriterentur. *Wetstenius* hunc esse sensum statuit: Nihil hic innovamus, neque Moſis legem abolemus. Vigeat auctoritas legum Moſaicarum apud Iudaeos natos, legantur porro eius libri ab omnibus, dummodo ne isti legi subſciantur, quos ipſe ſubiectos non voluit, aut plura a gentibus requirantur, quam Moſes requiſivit Act. VI, 11. 14. Omnium optime Scholion cod. Mosq. apud *Matthaei* nodum ſolvere videtur. Habet nempe haec: *Μωυſῆς γὰρ ὡς περιττὸν τοῖς Ἰουδαίοις τὰυτὰ ἐπιτέλλειν, ἀπὸ τοῦ νόμου τὰυτὰ μανθάνουσιν. ἀπὸ τοῦ νόμου γὰρ τὰυτὰ ἔκλιπται. ἡ γὰρ καινὴ (διαθήκη) ἑδὲν τοιῶτον διατάσσεται, ἑδάμῃ τῷ Χριστῷ περὶ τῶν διαλεγμένων.*

22. Τότε ἔδοξε — αὐτοῖς πέμψαι) In verbis: *ἐκλεξαμένους πέμψαι*, ut eligentes mitterent, Accus. ponitur ut apud Latinos pro: *ἵνα ἐκλεξαμένοι πέμψωσι*. Sic *Xenoph.* *Cyrop.* L. VII. *ἔξει δὲ σοι ἰδόντι ταῦτα, ἐλθόντα εἶτι καὶ περὶ τῆς ἀρπαγῆς βελεύεσθαι*, licet tibi, ut haec videns etiam veniens de rapina consultes. Alii *ἐκλεξαμένους* passive explicant: *delectos ex sese viros*. Ita ſumitur infra comm. 25. *ἄνδρας ἡγεμένους*) *Viros primarios, facile principes*. Nam *ἡγεμῖνοι* h. l. ſunt, qui praecipua aliqua auctoritate et dignitate inter ſuos florent, ob ſingularia, quibus a Deo exornati erant; dona. Hoc ſenſu apud *Iosephum* A. XI, 4, 4.

23. Γράψαντες) *Pro γράψαντες, ex Grammatices regulis, ordinarie scribendum fuisse γράψαι, ut ταῖς ἀποστόλοις, tanquam suo subiecto, responderet. Sed hoc ἀναπόλεστον grammaticum a loquendi more Graecorum non abhorret, et in Scriptoribus Atticis etiam saepe invenitur. Cf. etiam Κυρηῖ observ. ad h. l. χαίρειν) Salutem. Est formula initialis epistolarum, Graecis consueta, subaudita voce εὐχομαι, opto te valere.*

24. Ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες) *Egressi ex nobis, i. e. ex nostra congregatione. Aliqui hoc sunt interpretati de discessione quorundam atque defectione ab Apostolis. Ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, turbarunt vos doctrinis, vel sermonibus. Ταράττειν est, in pace et tranquillitate ambulantes scrupulis turbare. ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν) Avertentes animos vestros, a recto tramite nempe. Oppositum huius verbi est κατασκευάζειν, ut vel ex ἀνασκευῇ et κατασκευῇ Rhetorum notum est: iam quum κατασκευάζειν in sacris litteris sit, vera religionis christianae cognitione imbuere et instruere, facile intelligi potest, vi vocis oppositae ἀνασκευάζειν denotare, animos falsa doctrina imbuere et corrumpere, atque adeo a vera salutis aeternae consequendae via abducere conari. λέγοντες περιτέμνεσθαι) Dicentes circumcidendos esse, nempe fideles. Infinitivus pro Gerundio. οἷς ἂν διετείλαμεθα) Quibus mandata talia non dedimus. Auctoritatem Apostolorum falso illi suis dogmatibus praescribebant.*

25. Γενομένοις ὁμοθυμαδόν) *In unum sensum ingressis, unanimi consensu.*

26. Παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν) *Qui ultimo discrimini et extremis periculis exposuerunt vitam suam.*

suam. Efficaciter commendant *Paulum* et *Barnabam*, ut qui nihil existimandi sint facere sui causa, quum propter Christum et ecclesiam tot pericula subierint, et subeant quotidie.

27. Καὶ αὐτοὶς — τὰ αὐτὰ) Ut verbis eadem vobis dicant, quae continet epistola, et certos vos faciant, epistolam hanc non esse suppositam. Ἀπαγγέλλοντες, Praef. pro Fut. ἀπαγγελλόντας.

28. Τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν) Nobis per Spiritum sanctum; ἢ διὰ θυνόν, vel: Spiritui sancto per nos loquenti; et consilia nostra dirigenti, Io. XVI, 13. et supra XIII, 2. Spiritus sanctus revelavit, quid in ea re statuendum esset. πλὴν τῶν ἐπ'ἀνάγκης, τέτων). Praeter haec necessaria. Ἐπ'ἀνάγκης, necessario, est adverbium, et phrasis nostra elliptica, quam plene enunciaveris: πλὴν τῶν ἐπ'ἀνάγκης ἔργων τέτων. Si adverbia nominibus iunguntur, participium verbi ἐπι supplendum esse, vulgare est. Quod hic de necessitate de talibus abstinendi dicitur, id non ita intelligendum est, quasi in natura sanguinis et suffocati aliquid sit, cur christianis non liceat iis vesci. Necessaria erat haec abstinencia non in se, sed relate et certo modo. Adstringitur nempe haec necessitas ad illius temporis conditionem, ut aliarum gentium cum Iudaeis esset consuetudo magis apta, et minus dissimulata vitae ratio.

29. Ἐξ ὧν διατηρῶντες ἑαυτοὺς) A quibus, si vobis caveritis. Constructio paullo insolentior, ut Ps. XI, 8. Apud Hebraeos litera D proprie valet ἐξ, nonnunquam ἀπὸ. ἔν πρῆξτε) Verti potest: recte ageritis, vel felices s. beati eritis. Significatus recte faciendi hic praeferen-

duſ effe videtur. Formula: *hoc ſi faciētis, recte facietis*, ſolemnis eſt Graecis in clauſulis orationum et epiſtolarum. ἔρρωθε) *Valete*. Uſitata Graecis clauſula litterarum, ſicut exordium χαίρειν. Pertinent huc, quae Paulus commemorat Gal. II, 7—9.

31. Ἀναγνόντες δὲ) Chriſtiani Antiqchenſes. ἔχαρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει) *Illa conſolatione*, vel nuncio laeto *gauiſi ſunt*, ut intelligatur, fuiſſe eos antea dolore affectos turbidis aliorum ſermonibus. Multum ipsis placebat, quod viderent, libertatem, qua utebantur, ab Apoſtoliſ probari,

32. Καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες) *Qui et ipſi doctores erant*, nempe ut Paulus et Barnabas, quibuſcum miſſi erant Antiochiam. Προφῆτης, נביא ſaepe in univerſum eſt doctor, ut ſatis conſtat. διὰ λόγου — ἐπετήριξαν) *Cum copioſa oratione cohortati ſunt et confirmarunt fratres*. Eſt enim παρακαλέσαι et cohortari et conſolari. Τὰς ἀδελφάς, praecipue illos e Iudaeis Chriſtianos, quibus ſcrupulos adimere non adeo facile erat.

33. Ποιήσαντες δὲ χρόνον) *Quum vero per aliquod tempus ibi commorati eſſent*; Iudas nempe et Silas. Ποιεῖν pro διατρίβειν alii etiam Scriptores habent. ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν) *A fidelibus dimiſſi ſunt bonis omnibus votisque*. Similes phraſes ſunt apud Iosephum et Philonem. πρὸς τὰς ἀποſόλους) Legendum videtur: πρὸς τὰς ἀποſεſταντας αὐτὰς. Sic enim praeter optimos codd. habent Copt. Aeth. Vulg. cant, Euthal, Caſſiod, Beda.

34. Deest hoc comma in multis Codd. et Patribus. Alii addunt: *μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη*. Recte nonnulli censent, temere haec esse illata, ab iis fortasse, qui comm. 22. 32. 33. et 40. inter se pugnare crediderunt. Sed potuerunt Silas et Iudas aliquamdiu Antiochiae remanere, quamvis peractis negotiis dimissi essent ab Antiochenis.

36. Hoc secundum Petri iter ad gentes incidere videtur in a. Chr. 51. vel 52.

37. Τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον) Ioannes, cognomine Marcus est is, cuius mentio facta est supra c. XII, 25. qui c. XIII, 5. dicitur minister Pauli et Barnabae, comes iterum. Quum autem venissent in Pamphiliam Paulus et Barnabas, Ioannes eos deseruit, et Hierosolyma rediit.

38. Παῦλος δὲ ἤθελε — μὴ συμπαραλαβεῖν τὸν) Paulus nolebat hunc secum ducere, s. comitem itineris habere. Ἀξιόω enim, adiuncto τῷ μὴ, saepe est nolo, ut apud Ioseph. A. I, 1, 4. VII, 7, 3. μὴ συνελθόντων αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, quī non profectus fuerat cum iis ad hoc opus. Τὸ ἔργον esse munus et occupationem tradendae religionis christianae, facile apparet.

39. Παροξυσμός) Animorum incitatio, vel commotio. Sentus est, vehementer et acriter commotos fuisse eorum animos. ὁ Παῦλος, ut Graeci hic non male notant, ἐζητεῖ τὸ δικαίον, ὁ Βαρνάβας τὸ φιλόανθρωπον. Ceterum amoris et amicitiae vinculum non esse disruptum inter Paulum, Barnabam et Marcum, patet ex 1 Cor. IX, 6. Col. IV, 10. 2 Tim. IV, 11. Phil. v. 24. Hieronymus vocat aedificatorium Ecclesiae iurgium, quia seorsim plura loca adire poterant eodem tempore, quam iunctim,

CAP. XVI.

1. **Κατήντησε**) *Pervenit, f. perrexit.* Proprie occurrendi significationem habet hoc verbum. *Ἐκεῖ*, nempe Lystris. *γυναικός (τινός) Ἰουδαίας πιστῆς*) *Feminae ex illis, quae in Iudaea primae in Christum crediderant.* Nomen ē *Eunice*, 2 Tim. I, 5. *πατὴρ δὲ Ἕλληνας*) Lex vetabat Iudaeis ducere extraneas legi non subiectas: feminis autem Iudaeis non vetabat nubere extraneo pio, sicut *Esther* nupsit Ahasivero.

3. *Τῷ του — ἐξελθεῖν*) *Hunc volebat Paulus secum proficisci*, nempe in Macedoniam, ubi Timotheus et Silas propinquos quosdam habebant Iudaeos gente, fide Christianos, ex illis post Stephanum longe lateque dispersis. *περιέτεμεν αὐτὸν*) Non fuerat circumcissus, quia, ut Thalmudici tradunt, non erat ius matri filium circumcidere, patre invito; patris enim potestas praevalebat. *διὰ τὰς — ἐκείνους*) In Macedonia, quo ire volebat. Sperabat ipse opera multos ex Iudaeis nondum conversos, ad Christum posse converti, quorum nonnulli rigidioribus illis sententiis occupati, consuetudinem sermonemque eius declinaturi fuerant, si scissent incircumcissum. Paulus circumcisionis et usum et omissionem ex temporum locorumque utilitate metiri noverat. Illis, qui necessitatem circumcisionis ad salutem aeternam consequendam defendebant, fortiter restitit; ceterum facilem se praebuit infirmis, si qua eos lucrandi spes esset. *ᾗδειςαν — ὑπῆρχεν*) i. e. *Noverant omnes, quod pater eius Ἕλληνας ὑπῆρχεν, patrem eius Graecum fuisse.* Similis constructio apud Demosthenem, aliosque occurrit. Quum Graecum scirent paren-

tem

tem eius fuisse, non admitturi fuissent eius doctrinam et institutionem. Nefas enim putassent docere ab homine, qui haberet a patre aliquid impuritatis. Ea igitur indulgentia usus est Paulus in Iudaeos, ut Timotheum circumcideret, quoniam in ea erant opinione, hominem ex patre impurum, circumcisione factum esse puriorem et sanctum.

4. Τὰ δόγματα — Ἱερουσαλήμ) *Decreta facta ab Apostolis et Presbytenis Hierosolymitanis.* Δόγματα h. l. non sunt doctrinae quae vulgo dogmata dicuntur, sed decreta de quatuor rebus fugiendis. c. XV, 20. 29. Graecis Senatusconsulta, leges, edicta dicuntur τὰ δόγματα, a verbo δοκέειν, ut τὸ δόγμα sit id, quod visum est hominibus. Nostro loco additur κεκρίμενα, *facta, stabilita, sancita* ab Apostolis. Ceterum ex hoc loco inteligitur, in singulis nunc et omnibus commendatum esse Christianis hoc edictum, Antiocheis scriptum.

6. Κωλυθέντες — τὸν λόγον) *Ve uti afflatu Spiritus sancti docere Evangelium;* n m λόγος h. l. κατ' ἐξοχὴν est doctrina Evangelii. Vetiti sunt per quoddam dictamen internum, cuius auctor Spiritus sanctus, animos et concilia eorum dirigens. Certe tamen non potest dici, utrum per revelationem peculiarem, an per visum aliquod, an alio modo hoc factum sit? Visi expressa fit mentio infra v. 9.

7. Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν) *Quum venissent ad fines Mysiae.* ἐκ λιασεν) Per alios poterat Evangelium ibi praedicari, quod et factum est, infra XIX, 10. 1 Petr. I, 1. et fieri debuit, Matth. XXVIII, 19.

8. Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν) *Fraeterita Mysia, praetergressi Mysiam.*

9. Μακεδών) *Macedonem* esse in somnii viso sibi conspectum, cognoscebat ex verbis: διαβάς εἰς Μακεδονίαν. βοήθησον ἡμῖν) *Fer opem nobis*. Hoc Paulus recte de praedicatione Evangelii intellexit; nec aliter intelligere poterat.

10. Ἐξηγήσαμεν) His indicatur, Lucam, huius libri auctorem fuisse et ipsum in illo comitatu, eo quod suam personam commemoratione comprehendit. συμβιβάζοντες) *Argumentum inde trahentes*, nempe ex illo viso nocturno. Συμβιβάζειν in se est coniungere, copulāre. Iam animus συμβιβάζων est plura invicem coniungens et comparans, ut videat quid inde sequatur. Hic igitur omnes περιστάσεις comparantes concluderunt, Macedoniam esse adeundam.

11. Ἀναχθέντες) *Provecti* a Troade. Est enim ἀνάγειν verbum nauticum. ἐνδυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην) *Secundo vento navigavimus in Samothraciam*. Prospera navigatio fidem fecit, bene eos coniecisse et rem non sine numine geri. Graeci etiam dicunt ὀρεσπολις. *Samothracia*, insula vicina Thraciae; olim Dardania a Dardano, hodie *Samandrachi*. Νεάπολιν) *Plinius H. N. IV, 18*. A meridie Aegæum mare, cuius in ora a Strymone Apollonia, Oesima, *Neapolis*, *Datos*. Intus Philippi colonia.

12. Ὡς ἐστὶ πόλις) Nec ordine nec dignitate prima fuit urbs Macedoniae Philippi. Quare nonnulli πρώτης legendum putant pro πρώτῃ, alii τῆς μερίδας omitunt, ut πρώτης Μακεδονίας πόλις κολώνια sit colonia in Macedonia prima. Vid. *Bowyeri* coniect. in h. l. Sed
ni-

nihil mirandum videtur: nam *πρώτη πόλις* non idem significat semper quod *μητρόπολις*. Interdum etiam urbes Graeciae nomen *πρώτη πόλις* in nummis usurpabant. Vid. Illustr. *Michaelis* introductio in libros N. T. §. 187. Alii difficultatem sic tollunt, ut dicant, Macedoniam tum in duas partes fuisse divisam; alteram Proconsularem, quod a Proconsule regeretur; alteram Augustalem, quod esset pars Augusti; et in hac parte Philippos fuisse urbem primariam. *Κολώνια* est nomen latinum, significans urbem, quam occupatam incolerent cives Romani. Paulus colonias maxime sequebatur, quod ibi et plus essent hominum et gentes variae.

13. *Ἐξήλθομεν — προσευχῇ εἶναι*) Ubi ex more erat *Proseucha*. *Νομίζεσθαι* saepe est, in more esse, unde *νομιζόμενα* apud Ioseph. Ant. V, 4, 1. sunt *solemnia*, quae ex more peragenda sunt. Fuit moris apud Iudaeos, ut *Proseuchas* quam proxime ad fluvios exstruerent, quo commodius ipsis suppeteret aqua ad manus lavandas, antequam preces facerent. Insignis in hanc rem est Iosephi locus A. XIV, 10. 23. Philo *synagogas* vocat *προσευχάς*, quia in illis et legebatur lex, et orabatur. Sed etiam quibus in locis *synagogae* non erant, puta ob exiguum Iudaeorum numerum, aut quod magistratus non permitterent, habebant Iudaei loca, orationibus destinata. *Proseuchae* s. *Oratoria* non semper fuerunt aedificia, sed interdum loci subdiales et solitarii, silvulae, ubi praecandi causa convenirent. Vid. VITRINGA de Synagoga vetere p. 119. 217. 1109.

14. *Πόλεως θυατρῶν*) *Θυατεῖρα* est urbis nomen in Lydia, extrema Myſorum, unde verisimile est, illam purpura-

purariam gentili nomine Lydiam fuisse nominatam. ἡς ὁ κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν) Cuius animum convincebat Dominus, nimirum per doctrinam Evangelii, quam attenta mente perceperat. *Aperitur animus*, si antea non intellecta intelligit. *Themist. Orat. II. de Constantio Imp.* διανοίγεται μοι τὸ εἶδος καὶ ἡ καρδία, καὶ διανογέστερα γίνεται ἡ ψυχὴ, καὶ τὰ ὅμματα ὀξύτερα τῆς διανοίας, ὁρῶ γὰρ, ὧ μακάριοι, ἃ πρότερον εἶχ' οἷός τε ἦν. *Pectus mihi et cor aperitur, et pellucidior fit animus, oculique mentis perspicaciores; video igitur, o beati, quae antea non poteram.* Ex aliarum etiam linguarum consuetudine pectus dicitur apertum alicui rei, quod ad eam est paratum et promptum, e. c. pectus apertum virtutis, amicitiae, vitii. Ergo *animum aperire* simul includit hoc: reddere eum promptum et proclivem. Tota igitur vis Phraeos, *Deus aperuit Lydiae cor* si animum est haec: Deus eam reddidit intelligentiorem et proclivior. Deo autem hoc tribuitur, quoniam hoc totum est opus et beneficium Dei, quando hominem impertit hac doctrina. Unde intelligitur non immediata ratione, sed per doctrinam apertum esse Lydiae animum. προσέχειν τοῖς λαλῆμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου) Ut fidem haberet Pauli dictis. Acqui- pollet enim προσέχειν cum verbis πιστὴν τῷ μυστῶ εἶναι, v. 15. *Demosth. ad Leocher.* ποτέρῳ προσέχειν ὑμῶν ὡς ἀληθῆ λέγουσι; cuiusnam vestrum ut vera dicenti fides habenda est? Hinc saepe opponuntur ἀπίσται et προσέχειν, quod multis exemplis. probat Kypke.

15. Ἐὰν κενρίκατε — εἶναι) Siquidem me putatis ex animo credere quod profiteor. Ἐὰν h. i. vertendum est, siquidem, vel quandoquidem, ut Gal. V, 25. 1 Petr. I, 17.

Ita

Ita haud raro Latini etiam sumunt particulam *si*; quod nonnullis locis probat *Pricaeus* ad h. l. παραβιάσατο ἡμᾶς) *Quodammodo vim nobis attulit*, nimirum vehementibus precibus; ut Mitio Terentianus, *vis haec quidem est*, inquit, quum non fieret orandi finis.

16. Εἰς προσευχὴν) Προσευχῇ hic quoque, ut supra v. 13. de loco faciendis precibus destinato, accipi debet. Ἐχυσαν πνεῦμα πύθωνος) *Fatidico spiritu praeditam*. Πύθων omnium veterum consensu significat *hominem ventriloquitum*, hominem qui clausis labiis loqui solet, ita ut in gutture, pectore et ventre loqui videatur. Ipsi Veteres libris homines, quos vocant etiam ἐγγαστριμύθους, et τετραπολάγγους, afferunt fraudatores fuisse, qui lucri causa futura praedicerent, quasi revelata sibi a Deo, intus in pectore verba efformante. Appellantur autem isti homines *Pythones* (ab Apolline, quia Apollo Pythius credebatur esse vaticinandi Deus,) quasi homines orti e familia Pythii Apollinis, et ab eo ornati hoc beneficio. Fingunt nempe Veteres monstrum horrendum, quod *draco δαλφύνης*, ὄφις μέγας, κινὸς ὄφις vocatur. Hunc serpentem terrae filium fuisse et πύθωνος nomen habuisse tradunt. Addunt hoc monstrum praefuisse oraculo cuidam in monte Parnasso: Apollinem autem, *Pythone* interemto, oraculo hoc potitum esse et successisse, velut alterum praefidem, in locum interemti *Pythonis*. *Plutarchus* de defectu oraculorum: τὰς ἐγγαστριμύθους εὐρυκλέας, πάλας, νυνὶ Πύθωνας προσαγορευμένους. *Galenus* glossar. Hypocr. ἐγγαστριμύθοι, οἱ πεκλισμένοι τῷ σώματι φθγγόμενοι, διὰ τὸ δοκεῖν ἐκ τῆς γαστρὸς ψέγγεσθαι, *clauso ore loquentes, ut videantur ex ventre loqui*. Schol. ad Tomus III. P 1 Ari-

Aristoph. Vesp. 1014. ἔτος, ὡς ἐγγαστρίμυθος λέγεται Ἀθήνησι τ' ἀληθῆ μαντευόμενος διὰ ἐνυπάρχοντος αὐτοῦ δαίμονος. Qui plura desiderat, adeat b. *Walchii* commentat. de servis *Veterum fatidiciis*. Porro haec femina, de qua h. l. est sermo, habuisse dicitur πνεῦμα Πύθωνος spiritum Pythonis, i. e. Spiritum talem, qualem habent ventriloqui; omnes enim se cum Deo habere, commercium dicebant. A diabolo hanc mulierem fuisse gubernatam nec Lucas dicit, nec ex re ipsa intelligi potest. Sequitur Scriptor usum loquendi illo tempore receptum, quod ita vocati sunt homines fraudatores ventriloqui. ἦ τις ἐργασίαν — μαντευομένη) Quae magnum quaestum conciliabat Dominis suis vaticinando. Est enim ἐργασία h. l. quaestus, seu lucrum; μαντεύεται autem et is, qui oraculum consulit, et ipsum oraculum responsum dans.

17. Ἀυτὴ — σωτήριος) Paulum et eius comites esse legatos divinos, intelligere potuit haec mulier ex Pauli rebus gestis. Docuerant enim per plures dies in hac urbe, et inter alia dixerant etiam hoc, se σωτήριον tradere hominibus. Hoc igitur repetit mulier, et dicit: hi homines vobis ὁδὸν σωτήριος monstrant. Quod autem laudavit Paulum et comites, in eo callide egit. Voluit nempe sibi conciliare maiorem auctoritatem, quasi ipsa cum his legatis divinis haberet communionem.

18. Διακονήσας δὲ ὁ Παῦλος) Molestia autem affectus, sollicitus de ea re *Paulus*. Ideo vero aegre tulit Paulus, quod nollet sibi auctoritatem parari per illam mulierem, quam fraudatricem omnes cognoscebant, quam tantum lucri causa ita agere constabat. καὶ ἐπιστρέψας — εἰς ἑαυτὸν) Et retro conversus, Spiritui dixit: Iudeo te in

in nomine Jesu Christi discedere ab illa muliere; et exiit Spiritus hoc ipso momento. Dum Paulus Spiritum discedere iubet, accommodat se loquendi usui recepto, quo omnes dicebant, Spiritum quendam fuisse in illa muliere. Quod autem exiisse dicitur Spiritus, id intelligendum est ita, mulierem ab illo horae momento defuisse vaticinari et loqui per ventrem. Igitur res, quam Paulus fecit nihil amittit suae dignitatis; erat enim permagna, ad quam efficiendam requirebatur facultas nemini hominum in se concessa.

19. Ἰδόντες — τῆς ἐργασίας αὐτῶν) Quum viderent domini puellae, evanuisse spem lucri sui. Ita indicatur fuisse plures participes lucri istius, et huius quaestus societatem quandam. Nam plures eam emerant, et possidebant. ἐπὶ τὰς ἀρχοντας) Ad magistratus. Ad duum viros coloniae, quos iam dicit στρατηγὸς, praetores, honoratiori vocabulo, sicut Capuae duumviri praetores se dici volebant.

20. Ἐκταράσσειν ἡμῶν τῇ πόλει) i. e. pacem et tranquillitatem civitatis, stabilitas leges turbant.

21. Ἐθνη — ῥωμαίοις ἔσι) Ἐθνη h. l. sunt ritus, vel cultus religiosi, ut supra VI, 14. Servius ad Aen. VIII. 187. Cautum fuerat et apud Athenienses et apud Romanos, ne quis novas introduceret religiones; unde et Socrates damnatus est, et Chaldaei vel Iudaei urbe depulsi. Cicero de legibus Lib. II. 8. Separatim nemo habessit Deos, neve novos; sed nec advenas, nisi publice adicitos, privatim colunt. Iul. Paulus Sentent. V, 21, 2. qui novas et uti vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur, honestio-

res deportantur, humiliores capite puniuntur. Eadem vero lex etiam et clarius contra hariosos erat lata. Fortassis etiam hoc arripuerunt seditiosi isti homines, quod Paulus et Silas Iesum regem et dominum dicerent, et multa loquerentur de regno Dei, ad quod invitabant homines. Haec res eam speciem habere poterat apud imperitos, quasi novam civitatis formam introducere voluissent. Quare dicunt: Non licet nobis suscipere et observare haec instituta, quia cives Romani sumus.

22. *Οἱ κρατῆγοι — βαβδίζειν*) Sic *A. Gellius*, I, 13. vestimenta detrahi imperavit, virgisque multum cecidit. *Diodor. S. XVII, 35. οἱ δὲ τὰς ἐσθῆτας περιβόηγνύντες.* *Seneca* in controversiis, ut verba legitima refert: *summove lictor, dispolia, verbera.*

23. *Παραγγελλαντες τῷ δεσμοφύλακι*) *Praecipientes carceris custodi.* Hunc custodem carceris nomen habuisse *Stephanae* Graeci perhibent, et eum esse, cuius mentio fiat, *1 Cor. I, 16. XVI, 15. 17.*

24. *Καὶ τὰς πόδας — ξύλον*) *Pedes eorum inclusit in lignum, i. e. alligavit compedibus ligneis.* Τὸ ξύλον fuit instrumentum ligneum, quinis hinc et inde foraminibus certo invicem spatio divisus excavatum. In haec foramina tanquam in ocreas quasdam, pedes inferebantur noxiorum et vinculis seu nervis adstringebantur. Vid. *Henr. Valesii* annoct. in *Euseb. Hist. eccles.* p. 83. edit. Mogunt. *Lucianus* *Toxari* 29. εἰδὲ ἀποτρίβειν τὰ σκέλη δυνάμενον, ἐν τῷ ξύλῳ κατακεκλεισμένα, qui neque extendere crura posset, *ligneis compedibus devincta.* *Hesychius* *ποδοκάνη. ὁ ἐν ξύλῳ δεσμὸς, ἐν τῷ οἱ κα-*
κῆρ-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XVI. 229

πῆργοι δεσμιέονται. Fuit tamen discriminis aliquid inter ξύλον et ποδανάκην. Cf. Grot. Κλοιόν autem vocarunt id, quo collum vinciretur. Plauto est collare.

25. Ὑμνεῖν τὸν Θεόν) *Laudes Deo canebant, et gratias agebant pro honore sibi habito, in eo, quod pro Christo pati possent; supra V, 41. Hoc erat gaudium in spiritu sancto, in carcere, ubi nec genua flectere, nec manus tollere poterant.*

26. Καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέσθῃ) Non uni, ut supra XII, 7. sed vinctis omnibus, ut scirent, Apostolos et sibi, et aliis esse utiles.

27. Ἐμελλεν αὐτὸν ἀναίρεῖν) Metu gravioris supplicii. Solebant enim commentarienses, si effugissent vincti, eandem pati poenam, quam vincti passuri fuerant. L. IX, 4. 4. C. de custodia reorum.

30. Προαγαγὼν αὐτὰς ἔξω) In locum aliquem carceris sub dio positum, ut liberior respirarent. κύριοι) Dominos vocare eos, quos honorare velimus, receptum tum erat, et apud Graecos et apud Romanos. Testis *Martialis* et alii. *Seneca* epist. 3. *Obvius, si nomen non succurrit, Dominos salutamus.* τί μὲ δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;) Quid faciendum mihi est, ut saluti meae consulam? Non credibile est, hominem paganum de aeterna salute cogitasse. Erit igitur σώζεσθαι, ut in quavis alia lingua, *saluti suae consulere*. Metuit nempe carceri praefectus, ne puniretur a Diis, quod viros tam venerabiles, Deoque gratos duriter tractasset. Quaesivit igitur, quid sibi esset agendum, ne puniretur a Deo. An vero carceris custos spem aliquam vitae melioris ex antiqua traditione,

aut ex Philosophorum doctrina acceperit, vel etiam antea iam Paulum docentem audiverit, id est incertum.

31. Πέυσσον) *In Dominum Iesum Christum credere* h. l. est religionem universam Christi amplecti, eiusque praeceptis obtemperare. Quare Apostoli nunc accurate et prolixè carceris custodi doctrinam Evangelii annunciant et commendant, ut patet ex c. m. 32. καὶ σωθήσῃ — ὁικος σε) *Sic consules saluti tuae et familiae tuae.* De vera hac salute edocuit Paulus carceris custodem, dum eum in doctrina christiana instituit.

33. Καὶ παραλαβὼν αὐτὸς) Adductos ad πολυμβήθραν aliquam, quae erat intra moenia carceris. ἔλασαν ἀπὸ τῶν πληγῶν) Abluit sanguinem virgis excitatum. παραχρῆμα) Similia exempla dati sine mora baptismi, habemus supra VIII, 38. X, 47. XVI, 15. Non multa scitu sunt necessaria ad salutem, sed praecipua illa dogmata altae menti debent esse infixæ, vertique in succum et sanguinem.

34. Παρέθηκε τράπεζαν) Παρατιθέναι proprie dicitur de convivatore Luc. X, 8. aliisque locis. πανοικί) *Cum universa domo*, s. familia. Cod. Cantabrig. habet σὺν τῷ ὁικῷ αὐτοῦ, e glossemate. πεπιστευκὸς τῷ θεῷ) Participium hic causam reddit. Ideo gravisus est, quod non ipse tantum, sed et tota eius familia tanta luce perfusa esset.

35. Ὁι στρατηγοί) Qui supra v. 19. οἱ ἄρχοντες. Vulgatus bene utrobique *magistratus* vertit. τὰς ῥαβδῆχας) *Lictores viatores.* Non intelligendi hic sunt lictores cum fascibus, qui Romae erant, sed lictores cum bac-

cil-

cillis, qui apparebant, ac praesto erant magistratibus colonicis. λέγοντες — ἐκείνους) Illud ἐκείνους h. l. contemptum indicat, ut Luc. XIV, 24. XIX, 27. Io. VIII, 10. Subierat duumviros poenitentia, quod in plebis commotae gratiam, *indicta caussa*, caedi iussissent homines advenas contra morem. Romanos autem eos esse, nondum videntur scisse.

37. Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ) Sc. χώρα. *Publico loco*. Dicuntur Duumviri fecisse, quod fieri iusserant. Et multum auget iniuriam, quod facta erat in publico. ἀπακρίπτες) *indicta caussa*. Contra ius gentium, et Romanorum. Cicero: *Caussa cognita possunt multi absolvi, incognita nemo condemnari potest*. Πρωμύς. Cic. Verr. V, 57. *Illā vox et imploratio: Civis Romanus sum, quae saepe multis in ultimis terris opem inter barbaros et salutem tulit*. Civem Romanum omnino virgis cadere non licebat per leges Porcias et Sempronias: quanto minus caussa indicta? Cic. pro Rabirio c. IV. *Lex Porcia virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit*. Ceterum Synecdoche est in his Pauli verbis; nam ius civitatis Romanae solus habebat Paulus, infra XXII, 25. εἰ γὰρ) *Non sane, minime vero*. Sibi ipsi Paulus debuit, ut postularet honestam deductionem ex urbe. Si enim clam abiisset, paullo post rumor fuisset sparsus, effracto carcere ipsum aufugisse, quae res famae et auctoritati Apostolicae apud Philippenses et alios multum nocuisset. Porro etiam iure civili et naturali tenebatur immunitatem suam et civitatem Romanam asserere: quid enim sunt immunitates et iura, si quia ea negligat, et sibi eripi patiatur? Boni civis est, facere, ne sua negligentia alii,

quibus cum vivit cives, et praecipue liberi nepotesque, deterioris fiant conditionis, quam fuissent abaque eò.

38. Ἐφοβήθησαν) Metuebant maiestatis crimen, quod Verri minatur Cicero circa finem Verrinae ultimae. Ita enim constituerant leges, ut in cive Romano laesa, ipsa populi Romani maiestas laesa crederetur.

40. Ἐισῆλθον εἰς τὴν λυδίαν) Al. leg. πρὸς τ. λ. Ingressi sunt ad Lydiam, s. domum Lydiae, adierunt Lydiam. Ut: Eamus ad me. παρεκάλεσαν αὐτὰς) Hortati eos sunt, ut in fide constantes manerent, quamquam se abeuntibus. καὶ ἐξῆλθον) Ex urbe; nempe, tum ne periculis se ingererent non necessariis, tum quia Macedonia, quam ipsis Deus commendaverat, latius patebat, quam Lucas in tertia persona scribit; ἐξῆλθον. Non igitur cum ceteris profectus, sed Philippis mansisse videtur, fortassis ad confirmandos Christianos in fide.

CAP. XVII.

1. **Δ**ιοδεύσαντες — εἰς Θεσσαλονίκην) Per Amphipolim et Apolloniam facto itinere, venerunt Thessalonicam. Amphipolis in Macedonia haud procul a Philippia sita erat. Quatuor ad minimum in Macedonia erant urbes, quae Apollonia dicebantur, una mari Ionio adiacens; alia sita erat in monte Atho; tertia intra Strymonem et Nestum; quarta denique inter Amphipolim et Thessalonicam interiacebat, quam Ptolemaeus in *Geograph.* L. III. Ἀπολλωνίαν Μυγδονίας vocat. Vocabulum διοδεύσαντες innuit, Paulum cum sociis Amphipolim et Appolloniam nonnisi in transitu peragrasse, veluti urbes in via sitas, quas non propter peragenda negotia petebant, sed per quas Thessalonicam

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XVII. 253

Tholoniam petentibus brevissimum patebat iter. Apollonia igitur a Luca memorata, est illa Mygdoniae, quae medio fere itinere inter Amphipolim et Thessalonicam sita erat. *Thessalonica* autem est urbs praeclara Macedoniae ad finem Thermaicum. ἡ συναγωγή) Articulus habet emphasin. In aliis Macedoniae urbibus non erant synagogae, sed profeuchae, supra c. LVI, 13.

2. 3. Διαλέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν) Alii rectius distinguunt: *διελέγετο αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν γραφῶν διανοήτων καὶ παρατιθέμενος*, multa cum illis disserebat, ex Scripturis apertum faciens, et locis prolatis affirmans. Nam *διανοήσιν* h. l. notat, *aperire, indicare, revelare*, *παρατιθέναι* autem, *docere, promere, auctoritatem Scriptoris citare*. Sic saepe Athenaeus V. e. g. ὡς Νίκανδρος Φῆσι, *παρατιθέμενος τὸ ἐκ νεφελῶν Ἀριστοφάνες ὡς Φῆσι Πάμφιλος, παρατιθέμενος Ἐπιχάρμης*. ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν) Transito ab oratione obliqua ad directam, frequens et aliis, et nostris maxime Scriptoribus.

4. Καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλῳ) *Et adiunxerunt se Paulo et Silae*. *Προεκληρῶσθαι* apud Philonem persaepe notat *se adiungere, coniunctum esse, adhaerere*, ut pluribus locis allatis docet *Loesner* in h. l. τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων) *Hiε σεβόμενοι Ἑλλήνες* sunt pii ex gentibus, qui legem quidem Moysi non susceperant, sed, idololatria et pravis moribus relictis, unum colebant Deum, et nemini faciebant iniuriam; qui gradus erat ad Christianismum.

5. Ζηλώσαντες — πονηρῆς) *Judaei autem qui illis fidem non habebant, ita incensi assumerunt circum-*

foraneos quosdam homines improbos. Magna hic est lectionis varietas; unde *Griesbachius* legendum esse putat: Προσλαβόμενοι δὲ οἱ Ἰεδαῖοι κ. τ. λ. τῶν ἀγοραίων) *Hesychius*: ἀγοραῖοι, οἱ ἐν ἀγορᾷ ἀναστρεφόμενοι. *Philo* de princ. creat: ἔμποροι καὶ κἀπηλοι καὶ ἀγοραῖοι. Vox frequens profanis ut *Wetstenius* docet, denotans homines, qui omne fere tempus in foro, inepta curiositate ducti consumunt, concionibusque adfixi haerent: Latinis *circumforanei, subrostranei* dicuntur. *Cicero* orat. pro *Flacco*: *Opifices, tabernarios, atque omnem illam civitatis faecem, quid est negotii concitare? καὶ ὄχλοποιήσαντες, ἐθούρυσεν τὴν πόλιν*) *Commota turba tumultum excitarunt civitatis.* Ἐπισάντες τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος) *Adorti aedes Iasonis.* Κατὰ τὸ σιωπώμενον indicatur, apud Iasonem quendam hospitio acceptos tunc fuisse *Apostolos*.

6. Ὅτι τὴν οἰκουμένην ἀνασάτωσαντες) *Isti, ubique locorum et gentium seditionum auctores.* Ἀνασάτην, i. e. ταρασσείν, perturbare.

7. Ἀπέναντι τῶν δογμάτων κ. πρ.) Ἀπέναντι, i. e. ἐναντία, seu κατὰ. *Contra edicta Caesaris faciunt.* Neque enim aut olim *populus Romanus*, aut postea *Caesares* permiserunt in regionibus devictis, quemquam regem dici, nisi suo permisso. βασιλεῖα — Ἰησὺν) i. e. alium a *Caesare*, qui se κόσμος κύριον dicebat. Nam *Christiani Iesum* vocabant κύριον, non *Iudaeae* tantum, de quo apud *Pilatum* accusatus *Iesus* fuerat, sed totius humani generis.

6. Καὶ λαβόντες τὰ ἱκνόν) *Accepta satisfactione.* Latina phrasis. Sensus esse videtur: Quum esset eis satisfactum defensione *Iasonis* et ceterorum. Alii interpretan-

tantur de *satisfactione iudicio sisti*. Fortassis etiam promittere coactus est Iason, se hos homines non amplius hospitio excipere velle, et, si forte redituri essent, eos deferre apud magistratum. Vid. *Michaelis* ad h. l.

10. 'Εἰς Βέροιαν) Est urbs Macedonia non procul a Polla.

11. 'Ουτοὶ δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκη) *Hi autem erant generosiores (magis ingenui) quam Thessalonicenses*. 'Εὐγενής et εὐγένεια, quae proprie est eorum, quos natalium splendore illustres esse fortuna voluit, etiam de iis dicitur, qui animo et moribus sunt bene constituti, quales h. l. intelliguntur. *Philo* de Nobilitate: μὴ εἰς χρεὶ λένειν εὐγενεῖς τὰς ἀφ' ὧν καὶ δικαιοῦς. Quos et Latini nobiles dicunt. *Seneca* Ep. 44. *Bona mens omnibus patet. Omnes ad hoc sumus nobiles* Nōs: *edelgesinnet*. Ostendebant autem nobilitatem sentiendi rationem eo, quod Apostolis non facerent iniuriam, sed omnia ab iis dicta examinarent, doctrinamque exciperent. ὅτινες — προθυμίας) *Qui*, (Iudaei Beroenses) *crediderunt verbo*, (ut Graeci explicant,) i. e. *susceperunt religionem alacri animo*. ἀνακρίνοντες — ἄνωγ) 'Ανακρίνειν h. l. est ἀνερευνᾶν, ut *Chrysostomus* explicat. *Scrutati sunt scripturas*; non quod dubitarent de veracitate Pauli et Silae, sed ut, prophetica scripta cum illorum verbis conferendo, magis magisque in veritate confirmarentur, et haberent, unde alios convincerent.

14. 'Οὗς ἐπὶ τὴν θάλασσαν) *Ad mare*. 'Οὗς ἐπὶ, *versus ad*, illo ὡς h. l. cum ἐπὶ ut alias in ὡς εἰς vel ὡς πρὸς, fere pleonastice posito, ut *Aelian*. N. A. καὶ ὡς ἐπὶ

ἐπὶ τὴν ἡὴν προάγει τὸ σκάφος. Diodor. Sic. XIV, 49. καλεύσας κατὰ τάχος πλεῖν ὡς ἐπὶ Συρακουσας. Secundum Grotii sententiam deductus quidem Paulus est ad oram maris, tanquam navigaturus, et fama ita sparsa, ceterum reipsa properavit terrestri itinere Athenas.

15. Ὅι δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον) *Qui comitabantur Paulum.* Καθιστάω est, aliquo deduco, comitor, dux itineris sum, idem quod προέμπεω, c. XX, 38. Moris erat Christianis, ut Apostolos ad urbes alias comitarentur, partim honoris causa, partim ut viae duces essent, partim ut iis de hospitio in locis, ad quos deducebantur, providerent; cf. c. XXI, 16. Comitari aut viae ducem esse saepe hoc verbum significat, e. g. apud Plutarch. in Pericle: *Iussit uni e servis, accenso lumine παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, hominem comitari et domum deducere.* ἔως Ἀθηνῶν) *Athenas* Cic. de oratore L. I, c. 4. vocat omnium doctrinarum inventrices. λαβόντες ἐντολήν) *A Paulo.*

16. Ἐκδεχομένους) i. e. προσδεχομένους. *Expectante, five opperiente Paulo, eos scilicet, quos iusserat accersit, Silam et Timotheum.* παρωξύνετο. — αὐτῷ) *Commotus ei fuit animus.* καταδωλον) *Idolis refertam, ex analogia adiectivorum cum praepositione κατὰ iunctorum, ut κατάδενδρος, κατάμπλος, κατάκαρπος etc.* Pausanias in Attic. 24. Ἀθηναίοις περισσύτερόν τι ἢ τοῖς ἄλλοις ἐς τὰ θεῖα ἐστὶ σπεδῆς. Livius XLV, 27. *Athenas inde plenas quidem et ipsas vetustate famae, multa tamen visenda habentes — simulacra Deorum hominumque, omni genere et materiae et artium insignia.*

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XVII. 237.

17. Τοῖς σεβασμένοις) Nempe τῶν Ἑλλήνων. Prose-
lytis. ἐν τῇ ἀγορῇ) Quo maxime populus coibat. Sed et
Philosophi forum frequentabant, et cum obvils disputa-
bant. Dio Chrys. de Socrate: περὶ τὴν ἀγορὰν τὰ πολ-
λὰ διατρίβων.

18. Τινὰς δὲ τῶν ἐπικυραίων καὶ τῶν τσιχῶν) Duo
genera Philosophorum nominat, maxime alienorum a chri-
stiana religione. Nam Epicuræi neque mundum creatum
a Deo credebant, neque Deo curam esse rerum humana-
rum, neque ulla præmia aut poenas post mortem, neque
bonum aliud, quam quod sensibus perciperetur. Stoici
vero negabant Sapientem suum quicquam Iovi cedere; ni-
hil eum Deo debere ob id, quod sciret; Iovem plus non
posse, quam bonum virum etc. Senec. Epist. LXXIII. συ-
νέβηλλον αὐτῷ) Congressi sunt, disputarunt cum illo.
Adhibetur vox præfertim de familiaribus congressibus et
colloquiis Philosophorum. Supplere potes vocem λόγος,
sic enim plene Euripides *Iphig. in Aul.* v. 830. αἰσχρὸν
δὲ μοι γυναιξὶ συμβάλλειν λόγος, turpe vero mihi
est, loqui cum mulieribus. Commune fere omnium Stoi-
corum fuisse fertur vitium, ut in disputando erga dissentien-
tes admodum difficiles se praeberent. Vid. in totum hunc
locum b. Walchii diss. cui titulus: *Stoicorum cum Paulo
disputatio.* σπερμολόγος) Nugator. Dicunt Athenienses,
de quibus hic sermo: Quid dignum tanto feret hic pro-
missor hiatus? Sunt haec dicta ex loci genio. Anachar-
sis apud Lucianum: τῷτο ἐκείνο ἦν ἄρα ὃ ἐγὼ περὶ ὑμῶν
ἤκουον τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ἐλάτε βίρωνες ἐν τοῖς λόγοις. Est
autem σπερμολόγος, ut diximus, Suida et Hesychio inter-
prete, ipsoque Glossario N. T. garrulus, nugator. Ni-
mi-

mirum *σπερμολόγος* dicitur ὁ σπέρματα λέγων. Primario sic vocantur aviculae vel animalia, quae feminibus collectis vitam tolerant; hic improprie *σπερμολόγοι* sunt homines de alieno viventes, quos *parasitos* vocant veteres, quale hominum genus *scurrilitate, garrulitate et adulationibus* sibi victum quaerere aliisque placere studet. Plutarchus *discr. adul. et am.* adulatoribus duo vitia cognata tribuit, *βωμολοχίαν καὶ σπερμολογίαν*, *parasiticam vivendi rationem*. Verba inconsiderata, quae ab iratis evomuntur, idem de ira *σπερμολόγα ῥήματα* vocat. Est etiam *σπερμολόγος* idem ac *graculus*, (*Kraehe, Aelster*), quae avis in omnibus linguis est imago loquacitatis. *ξένων δαιμονίων — εἶναι*) *Novos Deos annuntiare videtur*. *Δαιμόνιον* pro *δαίμων*, vel *δαμόνια* adiective sunt divina, *res ad caput de daemonibus pertinentes*. Non rarum quidem Athenis publico scito extranea numina admittere, sed privatim id non licebat. *Valerius Max.* L. I, extr. *Athenienses — Socratem damnaverunt, quod novam religionem introducere videbatur*. Vid. supra c. XVI, 21. ὅτι τὸν Ἰησοῦ — ἐψηγμένον) Putabant gentiles, illustrium virorum animos a corporibus separatos fieri Deos minores, servatores humani generis. Vid. Chalcidius, commentar. in Platonis Timaeum §. 135. Diogenes Laërt. L. VIII. segm. 32. Paulum simile quid docere putabant Athenienses, quum resurrectionis Iesu mentionem facere audirent. Sub resurrectione intellige etiam omnem potestatem in coelo et in terra, et iudicandi mortuos et vivos, quam Paulus Iesu tribuebat, infra v. 31.

19. Ἐπὶ τὸν ἄρειον λόγον) *Areopagus*, q. d. Martia collis, vel simpliciter de loco, vel de collegio iudicum

Athe-

Atheniensium, quod ibi erat, accipi potest. H. l. ipse collis Martius intelligitur, locus, in quo Mars, qui Halirrhodium, filium Neptuni interemerat, causam capitis dixit, audientibus duodecim diis. Ducebant vero Paulum non ad iudicium, sed ut explicaret doctrinam suam, quod ibi multi esse solerent homines eruditi, senatores, oratores et alii. Cf. v. 34, *δυνάμεθα γινώσκειν*) Licetne nobis per te discere, quod sit tuum Dogma, cuius sis in Philosophia sectae? Sceptice et haec sunt dicta, sicuti praecedentia.

20. *Ξενίζοντα — ἡμῶν*) *Peregrina* (non audita nobis prius) *offers ad aures nostras*: Sunt nempe *Ξενίζοντα*, quae vulgari linguae, vel moribus et opinionibus non conveniunt.

21. *Οἱ ἐπιδημῶντες ξένοι*) *Peregrini*, Athenis fixam sedem non habentes, et ad tempus ibi commorantes. Sic Theophrastus *charactt. eth. c. 4.* garrulum dicit saepe narrare solere: *ὡς πολλοὶ ἐπιδημοῦσι ξένοι*, multos hospites in urbe adesse. *εἰς ἃ δὲν ἔσπερον, ἐκκαίρον*) Nulli rei tantopere vacabant, vel studebant. Utuntur hoc verbo Polybius, Philo, aliique. *Ἐἰς ἃ δὲν* autem h. l. *ἄτ' ἔρε* nihil. *καινότερον*) *Novi aliquid*. Comparat. pro Positivo, quod frequens in hac phrasi, e. g. apud Platonem: *τὸ καινότερον, ὃ Σώκρατες*. Athenienses fuisse hoc ingenio, Iuxta Profanorum apud Wetstenium demonstrant.

22. *Κατὰ πάντα — θεῶν*) *Religionis in Deos maxime studiosos* (nimis religiosos) *vos video*, *zu religiös*. *Δεισιδαιμον* est vox media, et *superstitiosum* denotans, qui Deos esse metu adactus credit, et cultus divi-

ni studiosum. Non dubium est, quin Paulus h. l. vocem *δαισιδαίμονες* sensu bono acceperit, ut sub initium orationis benevolentiam Atheniensium captaret. Neque enim credibile, aut prudentiae Pauli conveniens videtur, in ipso limine orationis eum tam odioso, et ad animos Atheniensium irritandos apto vocis significato usum esse.

23. *Διερχόμενος* (*Transiens*, sc. per urbem. τὰ σεβάσματα ὑμῶν) *Simulacra quae veneramini*: nam σεβάσματα sunt ea, per quae Dii coluntur, unde culturas non male vertit Latinus. *ἄγνωστος θεῷ*) *Ignoto Deo*. "Ἄγνωστος" h. l. est *Ἀνώνυμος*, quasi *Deo certo* dicas, cuius nomen non exprimitur, aut ignoratur. *Lucianus* Philopatr. 9, νῆ τὸν ἄγνωστον τὸν ἐν Ἀθήναις, 29. ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες, καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς ἑρᾶν ἐντέλλαντες, τέτῳ εὐχαριστοῦμεν. De aris *Deorum ignotorum* in plur. saepe loquitur *Pausanias* Attic. Ellac. 8, 14. in Olympo; *Philostratus* VI. 2. *Diogenes Laert.* L. L. originem huius rei narrans, dicit peste Athenis grassante, ab *Epimenide* monitos Athenienses ut sacra facerent τῷ προσήκοντι θεῷ, i. e. ei Deo, ad quem pertineret avertere pestem, non addito nomine. Putarunt igitur Athenienses sicuti alii etiam Pagani, per multas regiones esse alios multos Deos, qui, quoniam facile irascerentur, sacrificiis essent colendi, ne punirent sui contemtores. τῶτον — ὑμῶν) *Illum, qui pestem, aliaque omnia mala avertere potest, solum omnipotentem, vobis annuncio.*

24. *Οὗτος — κατοικῆς*) *Minucius in Octavio: Templum quod ei (Deo) exstruam, quum totus mundus, eius opere fabricatus, eam capere non possit & et quum*

quum homo laxius maneam, intra unam aediculam vim tantae maiestatis includam?

25. Οὐδὲ — προσδόμενος τις) Nec humanis manibus et ministerium praestatur, quasi indigeat aliqua re. Θεραπεύειν h. l. est ministrare. Putabant autem Ethnici se manibus suis ministerium praebere Diis, quando illis victimas, tanquam cibos offerebant, quasi ad convivia essent venturi, iraturi nisi illis tales mensae apparerentur. Talibus ministeriis Deum verum non indigere Paulus dicit. Προσδόμενος, qui habet quidem aliquid, sed non satis, qui insuper eget. Paulus summa arte orationem suam ita temperat, ut modo cum vulgo contra Philosophos, modo cum Philosophis contra plebem, modo contra utroaque pugnet. Unum esse Deum credebant Stoici: plebs vero existimans, ab uno non omnia posse regi, imperium in plures dividebat. Stoici originem Iunani generis ad Deum referebant: plebs vero Athenienses ab aeterno extitisse putabat, Epicuræis casui fortuito originem hominum attribuentibus. Stoici se esse optimos, quibus ad virtutis culmen nihil deesset, credebant: Paulus docet, magna conversione et in melius mutatione ipsis opus esse. Eadem Stoici omnia fatali necessitati adstricta esse docebant: Paulus contra actiones hominibus iuste imputari, ita ut praemio vel poena affici possint, quod ea fecissent, quae in ipsorum potestate erant, non facere. καὶ πόνον) Spiritandi facultatem, tanquam certissimum vitae indicium, quum absque ea, quam Graeci vocant ἀναπνοήν, animalis vita ne momento quidem temporis durare possit. καὶ τὰ πάντα) Scilicet ad Spiritum eum, quem infudit, sustentandum, necessaria. Non ergo ex nostro proveniunt, quae offerimus ei.

26. Ἐποίησε — τῆς γῆς) *Instituit sic, ut ex uno parente nationes omnes ortae per terras habitarent.* Πείθειν h. l. esse instituire et disponere rem, in promptu est; κατοικεῖν, ut habitarent; ἐξ ἑνὸς αἵματος) *Ex uno genere. semine, nimirum unius Adami.* Ioseph. A. II, 6. 3. XX, 10, 1. Athenienses se aborigines esse iactabant. *Aristophanes Vesp. 1071. ἐσμέν ἡμεῖς — Ἀττικοὶ μόνον δικαίως ἐγγενεῖς αὐτόχθονες.* *Lucianus Philopseud. 3. Ἀθηναῖοι Φασὶ τὰς πρῶτας ἀνθρώπους ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀναφῦναι, καθάπερ τὰ λαχάνα.* *Iustin. II, 16.* Plura habet Wetstenius. Paulus contra docet, ab uno parente totum humanum genus ducere originem. Id non sine caussa a Deo ita esse institutum, Rabbini animadverterunt. *Sanhedrin IV. 5.* Homo unus creatus est — ob pacem hominum, ne quis se praestantiorē patre genitum gloriaretur; adhaec ne quis Epicuræus ansam multorum Deorum asserendorum haberet; denique ad indicandam Dei eminentiam. Nam homo quidem uno ab annulo, licet multa, nonnisi consimilia signa exprimit, at ille Rex regum Sanctus B. omnium hominum formas a primi typo expressit, ita tamen ut nemo unus alteri consimilis reperiatur. ὁρίσας προστταγμένους — αὐτῶν) *Constituens certa temporum et locorum spatia commorationis eorum, i. e., quamdiu quisque vivat, quando una aetas alteram excipere debeat etc.* Προστταγμένους, pro quo editiones habent παραταγμένους, omnino vera est lectio; hanc enim exhibent optimi codices, versiones etiam antiquae et Patres nonnulli, hanc etiam linguae usus postulat. Nam, παρατάσσειν est ante alios ponere, sed προτάσσειν est iubere, discernere, constituere. Sunt igitur προστταγμένοι καὶ ποτ. κ. est, definire, constitu-

stitueret certa tempora. Ὅποθ' ἔσται, proprie sunt terminorum positiones. Sensus est: quod homines existant, et quod vivere desinant, id esse a Deo; neminem tam diu vivere, quamdiu vivere velit, sed in ea re pendere a Deo.

27. Ζητεῖν τὸν κύριον) vel potius ἑσθόν, quam lectionem multi Codices, versiones et Patres exhibent. *Ut quaerant Deum.* Quaerere Deum h. l. est: attendere ad naturam rerum, et inde concludere esse Deum, creatorem et Dominum omnium rerum. εἰ ἄρα γε — εὑροῖεν) *Si fortasse manu palpent eum et invenient;* i. e. si fortasse veluti manibus prehensum invenient eum. Fecit haec omnia, ut occasionem illis daret se inveniendi velut palpando. Nam ex operibus creationis facillime existentia creatoris et omnium gubernatoris cognosci potest. καλῶς γε — ὑπερχαίρει) *Quamvis intime nobis praesentem,* nempe vi potentiae suae; neque enim ad subtiles disputationes de praesentia essentiali Dei Athenienses vocat Paulus, sed ad ea, quae rebus sentiebantur. Particula καλῶς γε h. l. non tam concessivam vim habet, quam ἐπιτακτικῶς, ut augeatur inveniendi facilitas. Non necesse est hoc universum pernosci; quilibet ex se uno potest argumentum capere. εἰ μὲν γὰρ, Litotes, i. e. plane prope intime.

28. Ἐν αὐτῷ — ἐσμὲν) Hebraismus. *Per ipsum,* i. e. eius beneficio vivimus, et movemur et sumus. κινεῖμεθα,) Arnobius: *Non, quod incedimus, ab eo ad nos venit?* καὶ ἐσμὲν) Idem Arnobius: *Nonne huic omnes debemus hoc ipsum quod esse homines dictumur?* ὡς καὶ τινες — γένος ἐσμὲν) *Quare et nonnulli poëtae vestri dixerunt: Nos ab eo genus ducimus.* Γένος, pro-

genies, familia. τῶν καὶ ὑμᾶς ποιητῶν, pro tunc τῶν ποιητῶν ὑμῶν, ut cap. XVIII, 15. Legitur hoc hemistichium in phaenomenis Arati, in Cleanthis Hymno v. 4. et aliis, e. g. Pindar. Nem. Od. 6. ἐν ἀνδρῶν, ἐν θεῶν γένος. Lucretius II. 990. Denique coelesti sumus omnes semine oriundi; omnibus ille idem pater est. Quod de Iove dixerant Poetae, id vero Deo apte Paulus, quia et sapientiores Græci nonnulli per Iovem Deum summum intelligebant. Docet igitur, quo sensu pro veris haberi possint illa Poetarum dicta, eo sensu nempe, quod vitam, et omnia nostra Deo, creatori debemus. Innuere tamen videtur etiam quandam inter Deum et homines similitudinem propter rationis et mentis praestantiam, quam Horatius appellat divinam particulam auræ.

29. Χρυσῷ — ὁμοίον) Formae effictae ex auro, argento, lapide ab arte et cogitatione humana Numen divinum esse simile. χάραγμα, (α χαράσσειν, sculperere, polire, fabricare rem,) quod fabricatum est ab opificibus et artificibus, nominatim effigies, statua. χάραγμα τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, effigies artis et cogitationis humanae. Ἐνθυμήσις, ingenium artificis, rem cogitans. Argumentatio Apostoli est talis: Si nos sumus proles Dei, Deus parens noster non potest similis esse lapideae statuæ. Qualis enim proles, talis etiam parens. Quum igitur nos simus naturae viventes et intelligentes, necesse est illum etiam vivere, cogitare, intelligentem esse. Debet esse multo praestantius quod pro Deo colitur, eo qui colit. Iam quum homo multis nominibus sit praestantior simulacro, et impium sit hominem pro Deo colere, quanto longius abest a pietate, colere signum artificis arbitrio ex materia confectum? Vid. Erasmi Rot. paraphrasis in h. l.

30. Τῆς μὲν. — ὁ θεός) *Tempora igitur ignorantiae connivendo dissimulans* (vel ut alii volunt : aegre ferens) *Deus*. Dissimulavit hactenus Deus, non ultus est ignorantiam hominum. *Tempus* pro eo, quod in tempore sit. *Ignorantia* h. l. est ignoratio veri Dei, rectae sententiae de vero Deo. Vocem ὑπερῖδεν interpretantur *dissimulare*, alii *despicere et cum indignatione contemnere*, alii denique *condonare, remittere*, ut comparetur cum hebraico הִתְעַלֵּם quod Seniores Deut. XII, 1. ὑπερῖδεν reddiderunt. Ioseph. A. II, 6, 9. Frequens est hoc verbum apud LXX, de re quae non euratur, et sine ope propitia vel sine animadversione severa relinquitur, Gen. XLII, 21. Lev. XX, 4. XXVI, 44. coll. v. 43. Deut. III, 26. Itaque Paulus hoc dicit: Deus transmisit tempora ignorantiae, ut si ipse non animadverteret, nec valde displiceret ei tantus error humani generis. Passus est Deus effluere tempora, quibus ipse ignoratus est a nationibus. Cf. supra c. XIV, 16. ubi idem aliis verbis exprimitur. τὰ ὅντα — μετανοεῖν) *Nunc hortatur omnes ubique homines mutare sententiam*, nempe de Diis et cultu divino. Πανταχῆς, ubique, etiam extra Palaestinam, ubi hactenus fuit veri Dei cognitio. Verbum μετανοεῖν h. l. explicandum est ex usu linguae, quo significat *aliter sentire, mutare sententiam*. Hactenus, inquit, homines coluerunt idola, et ignorarunt verum Deum; nunc debent mutare sententiam, recedere ab idololatria, et in posterum colere verum Deum, rerum omnium creatorem.

31. Διὰ τὴν ἑστησαν ἡμέραν) *Siquidem diem* (apud se) *constituit*. Homines certos fecit aliquam diem iudicii fore, quæ, quando ea futura esset, etiam amicissimos celave-

rit. ἐν δίκαιότητι) *Iuste, uti par est.* Ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, *per virum, quem ad id negotium delegit, quem designavit.* Attice ᾧ pro ὅν. πρὶν παρασχῶν πᾶσιν, ἀναστ. αὐτὸν ἐκ νεκρῶν) *Argumento eo confirmans, vel probans, sc. se per Iesum iudicaturum totum humanum genus, quod interfectum revocavit in vitam.* Nam πρὶν παρέχειν significat, *argumentis rem confirmare, probare, fidem facere,* quo sensu haec loquendi ratio faepissime apud optimum quemque Scriptorem occurrit, e. g. Ioseph. A. II, 9, 4. Adducitur igitur Christi resurrectione hic ut argumentum, quod Iesus et omni fide dignissimus, et a Deo Iudex sit constitutus. Nam Deus Iesum resuscitando e mortuis, maximum, quod potuit, doctrinae eius testimonium prae-buit. In ea autem doctrina et hoc erat, se fore iudicem humani generis, Matth. XXV, 31. seq. Ioan. V, 25.

32. Ὅι μὲν ἐχλευάζον) *Irridebant; Epicuræi, ut videtur, negantes immortalem vitam post mortem.* Cic. Nat. II, 17. *Plutarchus de oracul. def. Ἐπικουρεῖων δὲ χλευασμὸς καὶ γέλωτας ἔτε φοβητέον.* Apud Minucium Paganus, Christianos deridens, de resurrectione corporum doctrinam inter aniles fabulas refert. οἱ δὲ εἶπον — τέτα) *Nempe Stoici, qui hominis mortui restitutionem non putabant impossibilem.* De Stoica mundi deflagratione vid. *Origenes c. Cels. Lib. V. p. 244. edit. Spenc. et quae annotata sunt a Spencero.* Idem Stoici, omnia quae nunc sunt, iterum futura esse dicebant, reversurum e. o. Socratem [Atheniensem, qualis superiore periodo fuerat, rursumque Phaenaretem e Sophronisei coniugio illum progeneritum. Ibid.

34. Κολληθέντες αὐτῷ) *Quum in propiorem se eius familiaritatem insinuassent, ut iam aliquoties habuimus. Διονύσιος*) Non ille, qui in Gallia martyrium passus est; id enim Decio imperante contigit. ὁ Ἀρεοπαγίτης) Quam doctrinam scurrae reiecerunt, Areopagita vir gravis recipit. A. Gellius XII, 7. Dolabella eam rem ad Areopagitas, ut ad iudices graviores reiecit. Seneca de tranquill. III. Areopagus, religiosissimum iudicium. Valerius M. II. 6. Isocrat. Areopagit. Δάμαρις) Alias vocatur Δάμαλις, solent autem permutari litterae λ. et ρ. Varinus. Δάμαρ, γυνή γαμετή, λέγεται καὶ Δάμαρις.

CAP. XVIII.

1. Χωρισθεὶς — κέρινον) *Paulus relictis Athenis, vel, quum Athenis discessisset, venit Corinthum, tunc florentem civitatem novam, post veteris a Mummio excisae instaurationem. Totius Graeciae lumen vocat Cicero pro lege Manil. c. 5.*

2. Ποντικὸν τῷ γένει) *Ortem parentibus Ponticis; nam in Ponto multi Iudaei. 1 Petr. I, 1. προσφάτως*) *Recens, nuper, Polybio familiaris est, et saepe ut h. 1. cum praeterito iungitur. διὰ τὸ διαταχέναι — Πώμης*) *Meminit Sueton. Claud, 25. Iudaeos impulsore Christo assidue tumultuantes Roma expulit. Iosephus non meminit: unde apparet, non diu Romae observatum illud edictum, quod et ex fine huius libri colligere est. Christianos pro secta Iudaeorum habitos esse illis temporibus, satis constat.*

3. Ἐπὶ πᾶσι (εὖ) victum sibi parabat; nam ἐργάζομαι h. l. est operor mihi, laboro, ut me alam. Σκηνοποιοὶ Tentoriorum, tabernaculorum opifices. Conſciebant tentoria minora portatilia, ex corio, aut ex alia materia, quibus utebantur viatores in terris orientalibus, solis aestui maxime expositis, ob raritatem diversoriorum. Vid. Schleusneri Lexicon N. T. in h. l. Hanc artem Paulus prius exercuerat apud Arabes. Gal. I, 17. Mos erat etiam doctissimis Iudaeorum opificium aliquod discere, unde, ubi res ferret, se sustentarent. R. Iochanan pellio: R. Nahum, librarius; R. Iochanan Sandalarius; R. Iuda pistor.

5. Ὡς δὲ κατῆλθον — Τιμώσας) Quos Paulus sequi se iusserat, c. XVII, 15. Significaverat autem illis Paulus per eos, qui se Athenas deduxerant, quo porro iter dirigeret. συνέχετο τῷ πνεύματι) Plenus divino spiritu agitabatur; omnes animi vires in id intendebat; non potuit continere se. Sed συνέχεσθαι significat etiam angere, misere vexari, ut Luc. VIII, 37. XII, 50. Itaque sensus esse potest: Paulus angebatur animo, διαμαρτυρούμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χρ. Ἰησοῦν, dum docebat, Iesum esse Messiam. Nempe Iudaei se opposuerunt, v. 6. Pro τῷ πνεύματι habent τῷ λόγῳ multi codices cum versione Vulgata et Syriaca; (vid. Griesbachius ad h. l.) ut sensus sit: angebatur propter doctrinam; sein Unterricht machte ihm viel Angst und Sorge, ut Morus explicat. MICHAELIS, cuiſpectio τῷ λόγῳ verisimilior esse videtur, hoc ita intelligendum esse putat, ut Paulus in disputando inferior, neque tamen victus et refutatus fuerit; et sey bey'm Disputiren ins Gedränge gekommen.

6. Ἀντιτάσσομένων — πρὸς αὐτούς) Quum illi autem repugnarent, et convitiarentur, excussis vestimentis dixit. Ἀντιτάσσεσθαι proprie est: in acie stare contra hostem, deinde in universum: se opponere, resistere. De phrasi pulverem vestimentorum excutere vid. notata ad Matth. X, 14. Τὸ αἷμα — ὑμῶν) Vos ipsi vobis estis auctores exitii. Sic 2 Sam. I, 16. in Graeco: τὸ αἷμα αὐτῶν ἐπὶ τὴν καὶ φάλην σε, i. e. huius poenam debitam homicidio; proprie enim de homicidio dicitur, ut et Matth. XXVII, 25. improprie de peccatis aliis. Καθάρους, insona.

7. Καὶ μεταβὰς ἐκείθεν) Inde transundo s. migrando, nimirum ex priore hospitio. συννηορῆσα) Contigua, vicina, ut illi, qui synagogam frequentabant, tamen porro possent audire doctrinam de Iesu Christo.

9. Μὴ φοβῆ — σιωπήσης) λαλεῖν, h. l. ut saepe, est docere. Valde necessaria Paulo tum fuit haec fiducia confirmatio. 1 Cor. II, 3.

10. Ἐγὼ εἰμι μετὰ σοῦ) Sum tibi auxilio. καὶ εἰς ἐκείνην ἡμέραν οὐ κακώσαι σε) Nemo tibi violentas manus inferet, ut tibi noceat. Ἐπιτίθεσθαι, sc. χεῖρας, significat adoriri, hostiliter aliquem aggredi, eique violentas manus inferre, insidias struere. Immunitas vero a quibusvis hostium insultibus Paulo promissa, de eo tantum tempore intelligenda est, quo is Corinthi commorabatur. διότι — ταύτην) Multos enim in hac urbe novē, qui nomen mihi dabunt. Eos Dominus populum suum dicit, quos populo suo se adiuncturos esse sciebat.

11. Ἐνέδισας) Moram fecit; nam ita sumitur hebraeum נָחַךְ, cui respondet καθίζω, quod et alibi verti-

3. Ἐργαζέσθω) *victim sibi parabat*; nam ἐργάζεσθαι h. l. est operor mihi, laboro, ut me aliam. Σκηνοποιοὶ *Tentoriorum, tabernaculorum opifices*. Conficiebant tentoria minora portatilia, ex corio, aut ex alia materia, quibus utebantur viatores in terris orientalibus, solis aestui maxime expositis, ob raritatem diverforiorum. Vid. *Schleusneri Lexicon N. T.* in h. l. Hanc artem Paulus prius exercuerat apud Arabes. Gal. I, 17. Mos erat etiam doctissimis Iudaeorum opificium aliquod discere, unde, ubi res ferret, se sustentarent. R. Iochanan *pellio*; R. Nahum, *librarius*; R. Iochanan *Sandalaris*; R. Iuda *pistor*.

5. Ὡς δὲ κατηλθόντες Τιμόθεος) Quos Paulus sequi se iusserat, c. XVII, 15. Significaverat autem illis Paulus per eos, qui se Athenas deduxerant, quo porro iter dirigeret. συνίσχεται τῷ πνεύματι) *Plenus divino spiritu agitabatur*; omnes animi vires in id intendebat; non potuit continere se. Sed συνέχεσθαι significat etiam *angi, misere vexari*, ut Luc. VIII, 37. XII, 50. Itaque sensus esse potest: *Paulus angebatur animo, διαμαρτυρούμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χρ. Ἰησοῦν, dum docebat, Iesum esse Messiam*. Nempe Iudaei se opposuerunt, v. 6. Pro τῷ πνεύματι habent τῷ λόγῳ multi codices cum versione Vulgata et Syriaca; (vid. Griesbachius ad h. l.) ut sensus sit: *angebatur propter doctrinam*; sein *Unter-richte machte ihm viel Angst und Sorge*, ut *Morus ex-pleat*. MICHAELIS, cui spectio τῷ λόγῳ verisimilior esse videtur, hoc ita intelligendum esse putat, ut Paulus in disputando infertor, neque tamen victus et refutatus fuerit; et sey bey'm Disputiren ins Gedränge gekommen,

6. Ἀντιτάσσόμενον — πρὸς αὐτὸς) Quum illi autem repugnarent, et convitiarentur, excussis vestimentis dixit. Ἀντιτάσσασθαι proprie est: in acie stare contra hostem, deinde in universum: se opponere, resistere. De phrasi pulverem vestimentorum excutere vid. notata ad Matth. X, 14. Τὸ αἷμα — ὑμῶν) Vos ipsi vobis estis auctores exitiū. Sic 2 Sam. I, 16. in Graeco: τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν καὶ φάλην αὐτοῦ, i. e. huius poenam debitam homicidio; proprie enim de homicidio dicitur, ut et Matth. XXVII, 25. improprie de peccatis aliis. Κατάρατος, insona.

7. Καὶ μεταβαὶς ἐκείθεν) Inde transsundo s. migrando, nimirum ex priore hospitio. συνοικοῦσα) Contigua, vicina, ut illi, qui synagogam frequentabant, tamen porro possent audire doctrinam de Iesu Christo.

9. Μὴ φοβῆ — σιωπήσης) λαλεῖν, h. l. ut saepe, est docere. Valde necessaria Paulo tum fuit hæc fiducia confirmatio. 1 Cor. II, 3.

10. Ἐγὼ εἰμι μετὰ σοῦ) Sum tibi auxilio. καὶ εἰς εἰς ἐπιθήσεται σοὶ τὰ κακῶσαι σε) Nemo tibi violentas manus inferet, ut tibi noceat. Ἐπιτίθεσθαι, sc. χεῖρας, significat adoriri, hostiliter aliquem aggredi, eique violentas manus inferre, insidias struere. Immunitas vero a quibusvis hostium insultibus Paulo promissa, de eo tantum tempore intelligenda est, quo is Corinthi commorabatur. διότι — ταύτη) Multos enim in hac urbe novē, qui nomen mihi dabunt. Eos Dominus populum suum dicit, quos populo suo se adiuncturos esse sciebat.

11. Ἐκάθισας) Moram fecit; nam ita sumitur hebraicum ἔστη, cui respondet καθίστα, quod et alibi verti-

tur διαρρίβω, μένω. Sed et Latini ita loquuntur. Cic. Famil. XVI, 2. ad Tyronem: *Iis ventis isthinc navigatur, qui si essent, nos Corcyrae non sederemus.*

12. Γαλλίωνα — Ἀχαιοίς) *Quum proconsul in Achaia esset Gallio. Fuit frater Senecae. Statius Sylv. II, 7. 32. hoc plus quam Senecam dedisse mundo, aut dulcem generasse Gallionem. Tacitus A. XVI, 17. Annaeus Mella — quibus Gallio et Seneca parentibus natus. Comitatem, incompositam suavitatem et aequitatem Gallionis laudat Seneca Praef. ad nat. Quaeft. 4. ubi inter alia: Nemo mortalium, inquit, uni tam dulcis est, quam hic omnibus. Achaia erat provincia proconsularis sub Augusto. Tiberius Macedoniae adiunxit, et Caesarianam fecit. Sed Claudius has provincias senatui reddidit, i. e. rursus fecit proconsulares, teste Suetonio in vita Claudii 25. et Dione LX. ἐπὶ τὸ βῆμα). Ad tribunal proconsulare, ut gravis criminis reum.*

13. Παρὰ τὸν νόμον) *Contra legem sc. nostram, Mosaicam. Ἀναπειθεῖν vero est primam persuasionem novis rationibus labefactatam evellere. Hoc voluit: Iudaeis concessum est a Romanis etiam in Graecia vivere secundum legem Moysi: hic vero neque vobis Romanis in religione se addit, neque legem Moysi sequitur, sed turbat Iudaeos. Haec accusatio inde obtentum fumebat, quod Apostoli, qui Iudaei erant, incircumcisos ad suum coetum admittebant.*

14. Ἐν μὲν — πονηρὸν) *Si magnum et capitale crimen admisisset; ex eorum genere, de quibus iudices cognoscere solent, e. g. homicidium, furtum. κατὰ λόγον*

ἀν ἡνσεχόμεν ὑμῶν) *Iure meritoque tolerarem vos, aures vobis praeberem.* Κατὰ λόγον, cum ratione, iure merito. Sic saepe apud Platonem aliosque. Ἀνέχεσθαι notat aures praeberere, dicenti patienter auscultare, e. g. Aeschines epist. 7. δεηθείην ἀνέχεσθαι πολὺ μᾶλλον τῶν λοιδορούντων ἡμᾶς.

15. Περὶ λόγῳ) *De doctrina.* καὶ ὀνομάτων—ὑμᾶς) *et personis et lege vestra.* Quae mei non sunt auditorii, quaeque nugalia nobis Romanis, *De nominibus* s. personis puta an Iesus dicendus sit Christus. κριτὴς γὰρ ἐγὼ τῶν ἐ βύλομαι εἶναι) Bene responsum, ut ab homine dulci, quasi dicat: Romani quidem libertatem religionis Iudaeis etiam in Graecia concessere, sed si quae inter ipsos de religione oriuntur controversiae, aut eas componant inter se, aut disputent, quantum libet.

17. Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες) Deest οἱ Ἕλληνες in quibusdam. Sic Iudaei fecisse dicerentur, quod nunc narratur. Sed vulgaris lectio vera esse videtur. Corinthii homines, qui tribunali adstabant, quum viderent, Iudaeos ideo a tribunali cum contemptu abigi, quod suae legis quaestiunculis obstrepuissent proconsuli, aliis rebus occupato, ipsi quoque velut proconsuli gratum facturi, verbera ingessere Iudaeis, quo abirent celerius. Σωσθένην) *Sosthenes*, ipse postea ad Christum conversus, 1 Cor. I, 1, aut successerat in locum Crispi v. 8. aut fuit princeps synagogae alterius ab ea, cui praegerat *Crispus*, nam in magnis urbibus plures erant synagogae, et singulis sui archisynagogi. καὶ ἔθεν — ἔμελεν) *Negligebat, insuper habebat.* Solebant Praesides (verbis utor *Pricaei* ad h. l.) petulantias huiusmodi, quae Romani nominis maiestatem dire-

directe non imminuerent, libentes praetervidere, ut Provincialium collo mollius iugum federet. Nec deerat quae prae aliarum regionum Praesidiis causa Gallionem moveret: praeesse nempe Achaiae se, illi verae et merae Graeciae, eoque libertatis simulacra umbrasque usquequaque captanti,

18. Καρπαμνος — θυχήν) *Postquam caput totonderat* (vel tondendum curaverat,) *Cenchreis, votum enim susceperat.* *Cenchreae* est portus Corinthiorum, ut *Piraeus* Atheniensium. Est autem is portus ad sinum Saronicum. Apparet ibi ecclesiam fuisse Christianorum, Rom. XVI, 1, Tensionem ad *Aquilam*, non ad Paulum referunt nonnulli, ideo inprimis, quod Πλοῦδα primum, deinde vero Ἀνύλας, ut scilicet eo commodius hoc de ipso referri posset, appelletur. Sed rectius ad Paulum hoc refertur; nam de eo esse sermonem patet ex sequentibus, (v. 19.) quae non ad Aquilam pertinent. ἔχῃς γὰρ θυχήν) κατ' ἔξοχην, votum quo Iudaei ob liberationem, inprimis a morbo quodam graviore, aut alio periculo, se obstringebant per aliquod tempus vino abstinere, comam alere, nec accedere ad cadaver, et quamplurimas alias observare ceremonias, a Mose (Num. VI.) praescriptas, antequam victimas solennes Deo offerrent. Hoc votum in Iudaea degentibus Hierosolymis persolvendum erat, (Ioseph. de B. I. II. 15. Num. VI, 18.) ubi vota persolvi, et sacrificia omnia offerri debebant, quia ibi erat templum. Igitur legi non videtur consonum, ut Paulus in Graeca urbe tonderetur. Sed Nasserai variis pollutionibus obnoxii erant; (Num. VI, 9.) tunc autem, ubicunque illa pollutio contigisset, radere comam tenebantur, quod voti com-

complementum non erat, sed contra, quaecunque prae-
cesserant, irrita erant, et ab illa tonsura rursus debebant
dies voti numerari. Paulus itaque voti reus inceptum vo-
tum Cenchreis aliqua legali impuritate abrumpere coactus
est et illico redintegrare, Num. VI, 12. ut absolutum tan-
dem Hierosolymis solveret. Nonnulli non esse verisimi-
le existimant, Paulum legi ceremoniali se adeo obstrin-
xisse, a qua ipse alios diligenter avocare consueverat. Sed
fecit hoc sine dubio ideo, ut per *συγκαταβασιν* quandam
Iudaeorum animos, alioquin alieniores, sibi conciliaret.
Cf. infra c. XXI, 24. 1 Cor. IX, 19. 20. Christianos ex
Gentilibus non esse obstrictos his legibus, constanter do-
cuit, atque adversus Iudaizantes defendit, imprimis in Epi-
stola ad Galatas. De iis interpretibus, qui civile quod-
dam voti genus Paulo hic tribui arbitrantur, consulendus
est WOLFIVS in *curis* ad h. l.

21. Δεῖ μὲν — Ἱερουσόλυμα) Oportet me omnino fe-
stum diem, qui instat, agere Hierosolymis. Τὴν
ἑορτήν ποιεῖν est transigere festum tempus, ut χρόνον
ποιεῖν, v. 23. Εἰς pro ἐν, ut saepe. Ἀνέχθη ἀπὸ τῆς
Ἐφῆσου, solvit, profectus est Epheso.

22. Καὶ κατελθὼν — Ἀντιόχειαν) Quum vero ve-
nisset Caesaream, et adscendisset (Hierosolyma), et
salutasset ecclesiam, progressus est Antiochiam. Ἀντι-
όχεια Nempe Hierosolyma, quod semper intelligitur, quo-
ties de itinere per Iudaeam Hebraei loquuntur. Non intelli-
gi Caesaream h. l. ut nonnulli putant, patet ex v. 24. et toto
sermone nexu, καὶ ἀπαρχάμενος τὴν ἐκκλησίαν) Aposto-
lus et fideles, qui erant Hierosolymis. εἰς Ἀντιόχειαν)
Syriae ad Orontem. Finis itineris secundi ad Gentiles.

24. Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει) *Patria Alexandrinus*. De origine Iudaeorum Alexandrinorum est insignis locus Iosephi Ant. XII, 1, 1. ut et XIX, 5, 2. Abundasse Alexandriam hominibus doctis, Iudaeis et Ethnicis, inter omnes constat. ἀνὴρ λόγιος) *Facundia dicendique ubertate et vi pollens*. Nam λόγος et ratio, oratio, dicendi copia. Sic apud Iosephum Lib. I. de B. I. prooem. §. 5. οἱ Ἑλλήνων λόγοι sunt Graecorum *Historici, dicendi ubertate copiaque florentes*, quibus mox tribuit τῶν ἄλλων τῷ λόγῳ πλεονεκτηῖν, ut alios *historicos dicendi copia et vi superent*. Cf. Ant. XVII, 6, 2. δυνατός — γραφίς) i. e. *exercitatus in scripturis interpretandis*. Stark in der Schrift.

25. Οὗτος ἦν κατηχημένος τῷ ὁδ. τ. κ.) *Institutus erat in doctrina Christi*: καὶ ἡ ὁδὸς τῇ κυρίᾳ hebraica phrasi est religio, doctrina Christi. καὶ ζῶν τῷ πνεύματι) *Et magno animi fervore praeditus*. Indicatur ardor divinus in veritatis propagandae studio, quamvis spiritus sancti manifesta efficacia ei nondum contigisset in mirabilibus donis. Ἐλάλει — κυρίᾳ) *Disserebat et docebat diligenter de Domino, episcopus* — Ἰωάννης, *quam scientiam habebat baptismatis Ioannis solum*, quae essent scilicet initia doctrinae christianae. Ergo de baptismo, posthaec instituto a Christo, nihil audiverat; sed aliquam notitiam Christi et christianae religionis omnino habebat; nam praecipuum in doctrina Ioannis erat, adesse regnum Messiae. An in Aegypto, an in Iudaea Apollon accepit baptismum et doctrinam Ioannis, ignoramus. Patet autem ex hoc loco, in multis locis, etiam extra Iudaeam, fuisse discipulos Ioannis.

26. 'Ουτος — συναγωγῇ) Liberius quam ante etiam in publicis conventibus loquebatur, vel libere profitebatur doctrinam Christi, pro ea, qua ipse pollébat, facultate.

27. 'Εἰς τὴν Ἀχαΐαν) Praecipue Corinthum c. XIX, 1. προτρεψάμενοι — αὐτὸν) Fratres, scripserunt Christianis litteras hortatorias, ut eum exciperent benevole. Προτρεψάμενοι ἔγραψαν, cohortantes scripserunt, i. e. litteras cohortatorias scripserunt. συνεβέλετο τοῖς πεπιστευκόσι) Multum adiumenti attulit iis qui fidem recepissent. Nam συμβαλεῖσθαι h. l. notat conducere, prodesse. Diodor. S. XVI, 68. καὶ πολλὰ συνεβέλετο πρὸς τὴν σωτηρίαν αὐτοῖς, διὰ τῆς χάριτος) Construunt nonnulli cum συνεβέλετο, non proxime antecedentibus. Profuit illis donis gratiae et favoris divini, sibi tributis; per eloquentiam suam. Rom. XII, 3. XV, 15. Cf. 1 Cor. I, 12. Alii vero construunt cum τοῖς πεπιστευκόσι, ut, sensus sit: qui religionem susceperant gratia divina.

28. 'Ευτόνως — Ἰησοῦν) Nam acriter ei cum Iudaeis disputandum erat in publico loco, quum demonstraret, Iesum esse Messiam. 'Ευτόνως, intente, cum contentione multa. Διακατηλέγγχετο, in passivo, est refutabatur. Quomodo autem multum emolumenti attulit religioni christianae, si a Iudaeis refutatus est? Quo magis Apollos refutabatur, et illis respondebat, tanto magis convinci poterant homines, quum argumenta in utramque partem oppugnantia et defendentia audirent. Sic Mo-
rus locum interpretatus est. Alii vertunt: refutabat, vel convincebat Iudaeos:

CAP. XIX.

1. **T**ὸν Ἀπολλῶν) Accusativus antiquus quartae apud Graecos declinationis. Sic Theocritus ἡ Ἀπολλῶν ἡ Ποδῶ-
 πην. τὰ ἀνωτέρω μέρη) *Regiones superiores*, nempe Asiae minoris. Intellige Galatiam et Phrygiam; nam respicit haec phrasis ad c. XVIII, 23. Littus maris Aegaei et urbes regionesque huic vicinae adeoque et Ephesus κα-
 τὰ, infra iacere a Graecis dicuntur; (an der Seeküste) hinc regiones quaelibet ulterius orientem versus excurrentes, (mitten im Lande) ἄνω, superius sitae erant; proinde ἀνωτέρω μέρη h. l. sunt regiones, quae respectu Ephesi ad orientem iacent. ἐλθεὶν εἰς Ἐφεσον) Metropoli Asiae minoris, et sedem Romani Praefecti, et templo Dianae celebrem. In hac urbe erat magna Iudaeorum multitudo, quibus, Romanorum Praefectum liberalitate, magna privilegia aedum saecularum, synagogarum, aliorumque commodorum concessa erant. Ioseph. XIV, 10. 13. Percommoda igitur erat haec urbs Paulo, ad propagandam doctrinam Christi.

2. Ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἐλάβετε) *Spiritus sanctus hic et in sequentibus, ita ut Io. VII, 39. sunt dona illa miraculosa et extraordinaria, ecclesiae christianae reservata, quae Paulus haud dubium, quin pluribus verbis scripserit. πιστεύσαντες) Quum fidem suscepistis. Hi duodecim (v. 7.) qui Ioannis baptismum acceperant, (v. 3.) professi sunt, se expectare Messiam, et lubenter omnia praecepta et instituta eius observaturos esse, si apparuerit, (haec erat eorum πίσις); sed interea manserant Iudaei, horumque ritus observaverant, nec copiosior doctrina*

ctrina Christi his exposita fuerat; nunc autem, baptismo in nomen Iesu suscepto, profitentur, *Iesum* esse Messiam illum, in quem Ioannes baptizaverat. ἀλλ' ἔδω — ἡγάσαμεν) Ne audivimus quidem, nunc dari talia dona. Itaque ne fando quidem audierant de beneficio illo, quo ornati erant Apostoli et alii Christiani prima Pentecostes die.

3. Ἐἰς τί ἐν ἐβαπτίσθητε;) Quale nam baptisma accepistis? In nomen Domini Iesu eos non fuisse baptizatos, exinde concludebat Paulus, quod dona spiritus non accepissent. Ἐἰς τί pro ἐν τῷ, ut mox εἰς τὸ Ἰωάννη βαπτισμα pro ἐν τῷ Ἰωάννη βαπτισματι, baptismate Ioannis. Baptizaverat autem Ioannes in Messiam venturum; nec poterat largiri Spiritus sancti dona, sicut Apostoli. Cf. v. 4.

4. Ἰωάννης — μεταβολῆς) Non cohaeret particula μὲν cum eo quod sequitur ἀκούσαντες δὲ, ut multi putarunt: sed positum est κατ' ἀποσιώπην, ut supra III, 21. Sensus est: Baptizavit ille quidem in poenitentiam, i. e. hortatus est eos, quos baptizavit, ut se emendarent, et sic mala imminencia evaderent, sed non in promissum spiritus sancti; quae distinctio inter utrumque baptisma innuitur et Matth. III, 11. τῷ λαῷ—Ἰησοῦ) Praecipiens populo, ut crederet in eum, qui post se suscepturus esset munus docendi, i. e. in Messiam Iesum. Noluit ipse Ioannes haberi pro Messia, sed Iesu Nazareno hanc dignitatem vindicavit.

5. Ἀκούσαντες δὲ) Nempe illi, ad quos Paulus loquebatur, sunt enim haec Lucae verba, non Pauli, ut nonnulli existimant, quod res ipsa et totus sermonis ne-

xus ostendit. *εις τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ*) *A Paulo* nempe nunc baptizati sunt ad cultum Domini Iesu. Nescierant hactenus baptismo poenitentiae obligatos se fuisse, ad fidem in *Iesum Christum*, quia, suscepto baptismo Ioannis, *Messiae venturo* nomen dederant indeterminate, nescientes Iesum Nazarenum esse illum Messiam. Aliter se res habebat cum Apostolis. His nimirum iterato baptismate non erat opus, quia statim ab initio edocti erant, Iesum esse Messiam.

6. *Καὶ ἐπιθέτοσ — ἐπ' αὐτάς*) Hoc plerumque ita factum est. Deus ad commendandum munus Apostolicum, baptizatis non nisi precibus Apostolorum communicare voluit. Gravissimo hoc argumento, et in oculos incurrente miraculo convicti sunt de veritate religionis Christianae quotquot haec talia spectabant. *ἐλάλουν — προσφύτευον*) i. e. Linguis peregrinis de religione locuti sunt, et quidem afflatu divino. Cf. supra c. II. X, 44. sq.

8. *Καὶ πείθων — τοῦ θεοῦ*) *Fidem faciens doctrinae de regno Dei*, persuadendo asserens pertinentia ad eam doctrinam.

9. *Ὡς δὲ — τοῦ πλήθους*) *Quum autem nonnulli se obdurarent, et doctrinae christianae denegarent fidem, atque etiam convitiis proscinderent religionem coram multitudine.* *Ἐαληρύνεσθαι* dicitur, qui durus est, qui se non sinit moveri, contumax, pertinax. *Ἀπειθεῖν*, non admittere doctrinam. Idem convitiis petebant *τὴν ὁδόν*, religionem, *ἡ. ἀποστόλ — μαθητάς*) Et ipse e synagoga exit, et eos qui crediderant, abduxit eo, quod in synagoga tuti non erant futuri. *ἐν τῇ σχολῇ Τυράννης τινός*)

So-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XIX. 259

Sophistae, sive declamatoris, cui nomen *Tyranno*. Ita Suidas. *Pricaeus* non proprium, sed appellativum nomen putat hominis, ita dicti forsan, quod vi eloquentiae auditores ageret ferretque, ut *Sophista Princeps* apud Suetonium in Libro de Grammaticis. Equidem huius assertionis rationes non perspicio. Eorum autem opinioni, qui hunc *Tyrannum* Iudaeum, eiusque scholam *Beth Midrasch* fuisse putant, obstare videtur id, quod in proximè antecedentibus commemoratur, Paulum nempe propter *Iudaeos* e synagoga exiisse. Segregavit igitur discipulos (Christianos) suos a Synagoga Iudaica; non amplius in Synagoga eos duxit, sed in peculiari loco solos docuit.

10. Πάντας τὰς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν) Qui Sactorum causa Ephesum venire solebant. Erat enim templum illud commune Asiae, unde et nomen Ἀσιαρχῶν. Iudaei quoque ex aliis Asiae urbibus saepe eo veniebant mercatus causa aut iudiciorum.

11. Δυνάμεις ἃ τὰς τυχεύουσας) *Virtutes non vulgares*, i. e. miracula eximia. Litotes, ut: haud incerta cano, i. e. explorata et omnino eventura.

12. Ὡς — ἐξέρχου) Ita ut ad aegrotantes sudaria et semicinctia ex eius corpore afferrentur, atque ad horum contactum morbis liberarentur, etiam mali spiritus egrederentur. χρώς, exterior pars corporis, species externa, corpus. σιμικλινθία ἢ σιμικλινθία) Significantur ambabus his vocibus linteola et fasciulae, quibus et praecingerentur, et detergerent sudorem. In specie autem σιμικλινθίων semicinctium, succinctorium habet duplicem significatum, nimirum *Orarii*, eines Schnupstu-

ches, et succinctorii, quod partes anteriores opificum cingit. *Petronius* 94. ego suspendio vitam finire constitui, et iam *semicinctio* stantem ad parietem spondam vinxeram, cervicesque nodo condebam. καὶ ἀπαλλάσσεσθαι — ἐξέρχεσθαι) vel ut alii legunt ἐκπορεύεσθαι Ἀπαλλάσσεσθαι, *mutare se*, i. e. *discedere*. Hoc non intelligendum est ita, ac si linteola et fasciulae vim depellendi morbos habuissent; sed vi ac potentia Christi sanati sunt aegroti, cui fidebant, qui linteola et fasciolas admovebant corporibus.

13. Τῶν περιερχομένων Ἰεδαίων ἐξορκιστῶν) Tales Exorcistas, qui quarundam formularum incantationumque ope daemonia eiecerunt, inter Iudaeos fuisse, illustris Iosephi locus docet, ubi huius rei auctorem ipsum Salomonem, edit. Ant. VIII, 2, 5. περιερχομένους autem eos vocat Lucas, quod non uno in loco subsisterent, sed huc illuc cursitarent, quaestui aucupando, qualés apud Latinos circulatores. Radicibus autem simul usos esse illos Exorcistas, ex citato Iosephi loco patet.

14. Ἦσαν — ποιῆντες) Recte *Pricaeus* haec ita intelligenda esse putat, ac si scriptum esset: ἦσαν δὲ καὶ τινες etc. Neque enim praeter hos Scævae filios nullos circumforaneos exorcistas fuisse dicit Lucas, sed in numero praestigiatorum eiusmodi etiam hos septem fuisse.

15. Ἀποκριθὲν — τινες ἐστί;) Non recte concluditur ex his verbis, malum quendam Spiritum per homines locutum esse. Paulus enim per biennium Ephesi docuerat et miracula patrauerat; homines igitur daemoniaci multa iam audiverant de eo eiusque miraculis. Dicebant:

bant : Scimus quidem, Paulum esse in hac urbe, et nomine Iesu talia miracula patrare; sed vos non videmini esse tales, qualis est Paulus.

16. Καὶ ἐφαλλόμενος — οἷκε ἐκείνῳ) Tum homo, malo daemone obnoxius, insiliit in eos, atque subigens, tam male tractavit, ut nudi sauciique profugerent ex aedibus illis. Κατακυριεύσας, in potestatem redigere. Ἰσχυρὸς κατ' αὐτῶν, valuit contra illos, praevaluit iis, subiugavit eos, et übermannte sie. Hoc non parum fecit ad confirmandam auctoritatem Pauli, cui, sananti daemones nunquam tale quid accidit.

17. Καὶ ἐπέπεσε — Ἰησοῦ) Et obstupuerunt omnes ea de re et celebratum est nomen Iesu. Φόβος h. l. hebraico more potius est admiratio quam timor. Celebratum est autem nomen Iesu ideo, quia per eum vera fiebant miracula, non talia, qualia erant fraudatorum illorum, de quibus sermo v. 13. sqq.

18. Ἦρχοντο. ἐξαμολογέμενοι) Venerunt ad Apostolos, confitentes, quam male vitam hactenus traduxissent, commemoratis etiam criminibus gravioribus, ut illi, qui ad Ioannem Bapenam venerant, Matth. III, 6. Multi etiam magicas artes, quibus dediti fuerant, detestati sunt, quod patet ex v. 19.

19. Ἰάκωβο δὲ τῶν τὰ περίεργα πράξαντων) Περίεργα, curioso h. l. omnino artes magicas significant. Sic Dio Cassius excerpit. Vales. de Imperatore Adriano dicit : ὁ Ἀδριανὸς περιεργότατος ἦν καὶ μαντεῖαις καὶ μαγανταῖς παντοδαπαῖς ἐχρήτο, Adrianus admodum curiosus erat, et divinationibus magicisque artibus utebatur.

Herodian. IV, 12. 6. Ephesus ante alias civitates his pravis studiis dedita. Συνενέγκαντες τὰς βίβλους, *congregantes libros*, in unum acervum. Videntur fuisse libri tales, qui formulas magicas, et modum exercendi fraudes magicas continebant, *Zauberbücher*. Nota sunt inter veteres ἐφέσια γράμματα, Ephesia scripturae, vel schedulae, quae magicis vocabulis inscriptae, deinde ut amuleta corpori alligari solebant, ad averruncandos morbos, daemones, et alia mala tollenda. Magorum, qui erant Ephesi, meminit *Plutarchus* Alexandro. *Menander* in puero apud Suidam: Ἐφέσια τοῖς γαμῶσιν ἔτος περιπατεῖ λέγων ἀλεξιφάρμακα. *Etymol.* ἐφέσια ἀλεξιφάρμακα ἢ γράμματα, ὀνόματα ἅττα καὶ Φωναὶ ἀντιπάθειαν Φυσικὴν ἔχουσαι. Plura habes ap. *Wetsten.* et *Grotium.* κατέκαιον) Combussierunt fideles isti libros illos, non vendiderunt, ut pretium ad Apostolos afferrent; ne aliis occasionem peccandi, hisque libris utendi darent. καὶ εὖρον ἀργυρίᾳ μυριάδας πέντε) Est usitata ellipsis vocis δραχμή, in pecuniae summa indicanda. Sunt igitur μυριάδες πέντε, sc. δραχμῶν. *Quinquagies mille denarios.* Denario proxime accedit moneta *Argentinenſis*, quae valet 12 *Kreuzer*, 3 *Heller*, ut 5 drachmae sint 1 fl. et paullo plus; 50000 drachmae plus 10000 fl.

20. Οὕτω κατὰ κράτος — ἡξάνς) Sic magna vi religio incrementa cepit. *Hesychius* κατὰ κράτος, ισχυρῶς, τελείως. — Magorum fraudibus detectis, miracula Pauli eo maiorem fidem invenerunt; sicque multi Christo dederunt nomen.

21. Ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι) In animum induxit *Paulus*, s. consilium cepit. Ponitur vero ἐν τῷ πνεύματι pro εἰς τὸ πνεῦμα. Sic *Luc. XXI, 14.* et *Plutarch.* in *Ag.* et *Cleom.* εὐθὺς μὲν εἰς τὸν ἔθετο τὰ παρόντα

ρόντα μεθίσταται, in animum protinus induxit res novae. Vel ἔθετο pro πρόθετο.

22. Ἀυτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν) Substitit ad tempus in Asia. Ἐπέσχε, sc. αὐτὸν inh. vult se, i. e. moratus est, remansit. Herodot. VII, 123. ἐπισχόν χρόνον. 112. ἐπισχόντες ὀλίγας ἡμέρας. Ἐἰς τὴν Ἀσίαν, pro: ἐν τῇ Ἀσίᾳ quae mutatio frequens.

23. Τάραχος ἐκ ὀλίγου) Non levis tumultus. περὶ τῆς ὁδοῦ) Occasione Evangelii, de religione christiana, ut supra c. IX, 2. XVIII, 26.

24. Ἀργυροκόπος) Faber argentarius, ut recte vertitur in Glossario. ναὶς ἀργυρῆς Ἀρτέμιδος) Aediculas argenteas, (kleine Tempelchen) Dianae. Templum Dianae Ephesiae septem miraculis mundi est annumeratum. Demetrius autem confecit aediculas argenteas, imaginem illius templi referentes. Sic in monte Albano aedicula Iunonis fuisse dicitur. Dio Cassius XXXIX. νεὼς Ἡραὸς βραχὺς ἐπὶ τραπεζῆς τινος πρὸς ἀνατολῶν ἰδρυμένος. Petronius 29. Praeterea grande armarium in angulo vidi in cuius aedicula erant lares argentei positi. Diana Ephesia in nummis repraesentatur ornamento capitis alto, multis mammis, pedibus involutis, cum duobus cervis a dextra et sinistra. Minutius Felix Octav. Diana — Ephesia mammis multis et uberibus multis exstructa. ἐργασίαν) Quaestum; nam ἐργασία non solum opificium, artificium, sed et quaestum significat.

25. Ὅτε — ἐργάταις) Quos quum convocasset, caeterosque opifices, operarios huiusmodi rerum, qui fortassis imagunculas numinis fabricabant, in aediculis ponend.

das. Ὅτι, ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστὶ) *Quod ex huius operis quaestu copia nobis contingit facultatum.* Nam εὐπορία h. l. non quaestum, sed copias, opes, facultates indicat. Simillime voces has coniungit Demosthenes in Neaer. ὡς αὐτῇ ἡ ἀπὸ τῆς γάματος ἐργασία ἔχ' ἱκανὴν εὐπορίαν παρεῖχεν, ἃς εὖ διοικεῖν τὴν οἰκίαν, quum illi quaestus corporis non satis magnas ad alendam familiam copias suppeditaret. Scitis, o socii, Demetrius inquit, hoc quaestu non tantum victum suppetere nobis, sed et vitam nostram abundanter instrui. Procul dubio vel omnia, vel magnam partem hic proventus evanescet, si exitialem doctrinam istam latius evagari patimur, Ergo pro lucro pugnemus fortiter.

26. Πίστας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον) *Multos homines pervertit, ad alias cogitationes traduxit.* λέγων — γινόμενοι) Multi inter Gentiles simulacra ipsa non habebant pro Diis, sed ea tantum praesentia Numinis referta esse putabant. Plerique tamen credebant ipsa simulacra esse Deos; unde, qui illa fingeant, θεοποιοὶ et θεοπλάσται, factores Deorum et fictores appellabantur, ut constat ex Pollucis Onomastico. L. I, 1, 13.

27. Οὐ μόνον — ἐλθεῖν) *Nam non solum periculum est, ne haec res in contemptum veniat.* Τὸ το τὸ μέρος verte; haec res, hoc negotium, aut si placet, μέρος in versione plane omitti potest. Ἐς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, in contemptum venire. Ἀπελεγμός proprie est confutatio. Sap. IX, 6. deinde contemptus. ἀλλὰ καὶ — λογισθῆναι) Quasi dicat: Parum est de nostro quaestu; tota religio hic periclitatur. τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς) Bene Latinus: *Maiestatem*, Posses et Numen vertere. ἢ ἐλθ —

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XIX. 293

σέβεται) Non falso hoc dicit. Apuleius lib. II. de eadem illa Diana: *Cuius numen unicum multiformi specie, ritu varia; nomine multiugo totus veneratur orbis.* inter paucos Deos, qui a Romanis testatoribus haeredes institui poterant, erat haec *Diana Ephesia*, ut nos docet *Ulpianus Institutionum tit. XXII.*

28. Μεγάλη ἡ Ἀρτεμις Ἐφεσίων) *Xenophon Ephes. I. ὁμύνα τε τὴν πάτριον ἡμῶν θεὸν, τὴν μεγάλην Ἐφεσίων Ἀρτεμιν.*

29. Καὶ ἐπλήθη — συγκύσεως) *Sic urbs tota hoc tumultu repleta est, per totam urbem ortus est tumultus, a concitatione unius profligati nebulonis. ἄρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον) Concurrerunt coniunctim; confertim in Theatrum.* In institutis Graecarum civitatum fuit hoc, ut de rebus gravioribus, ad rempublicam spectantibus, in theatris ageretur, concionesque ibi haberentur, ut adeo prope fari loco fuisse videantur. *Tacitus Hist. II, 80. de Vespasiano dicit: Antiochensium theatrum ingressus, ubi illis consultare mos est, concurrentes et in adulationem effusus alloquitur. Cic. ad fam. VIII. 2. pro Flacco 7. Cornelius Nep. Timol. 4. 2. veniebat in Theatrum, quum ibi concilium plebis haberetur. Valer. Max. II. 2. Situs ipse locorum huic tumultui augendo ac fovendo non parum conducebat; ut enim perhibent, qui ista loca oculis perlustrant, Sponius et Wheelerus, Dianae templum in conspectu theatri erat situm. συνεκδήμεις) Varinus: συνεδαπύρας. Comites.*

30. Τινὲς δὲ τῶν Ἀσιάρχων) *Asiarchae erant praefecti certaminum, ludorumque sacrorum, vel summi Sa-*

cerdotes. Ita Ciliciarcha, Syriarcha, Phoeniciarcha, Hel-
ladarcha, Bithyniarcha, Cappadociarcha. Strabo XIV.
Asiarchas πρωτεύοντας κατὰ τὴν ἐπαρχίαν vocat, qui et
hoc nos docet, lectos ex praecipuis Asiae civitatibus, in-
ter quas fuisse et *Tralles*. Potestas eorum erat annua in
Asia minori, ut praesiderent in iudis, et sumtus in eos fa-
cerent. D. de vacat. et excus. muner. L. 5. 8. In Asia
sacerdotium provinciae suscipere non coguntur nu-
mero liberorum V. subnixa. Modestinus VI, 14. Ἀσι-
αρχία, Βιθυνιαρχία, Καππαδοκίαρχία, ἡ δὲ τῶν ἱερῶν ὀ-
νεί. Plures Asiarchae hic commemorantur, quia a confo-
ciatis Asiae provinciis, quae Commune Asiae dicebantur,
decem viri Proconsuli Romano proponi solebant, ut unum
ex his ad anni tempus eligeret. Μὴ δὲναί ἐαυτὸν εἰς τὸ
θεάτρον) *Ne in theatrum se conferret, s. coniceret.*
Latet in phrasi, quod periculum Paulo in theatro immineat,
cui se non debeat imprudens committere.

32. Ἦν — συγκεχυμένη) *Erat enim coetus confu-*
sus. Ἐκκλησία, ἡ γῆ, coetus, non concio, sive a ma-
gistratu secundum leges convocata multitudo.

33. Ἐκ δὲ τῆς ὄχλῃς — τῶν Ἰουδαίων) *De turba au-*
tem protruserunt Alexandrum obicientibus seu pro-
moventibus eum Iudaeis. MORUS vertit: *E multitu-*
dine prodire iusserunt Alexandrum, nominantibus
eum Iudaeis. Προβιβάζω, prodire facio; προβάλλειν,
nominare, commendare, vorschlagen. Sed quis iste
Alexander fuerit, quoque animo aut consilio a Iudaeis pro-
motus ad dicendum, incertum est. Videtur a Iudaeis, qui
et ipsi ob contemptum cultus Dianae invidi erant, ut vir di-
cendi peritus, designatus esse, ad causam eorum tuen-
dam,

dam, et culpam averſionis tot hominum a Sacris Dianae in Chriſtianos transferendam. κατασείας τὴν χεῖρα) *Manum extensam deorsum movens*; qui gestus eorum erat, qui loqui incipientes, tumultuantes ad silentium hortabantur. ἀπολογίζου) *Causam dicere*, pro Iudaeis, contra Chriſtianos.

34. Φωνή — κραζόντων) *Clamor ortus est communis ab omnibus. circiter per duas horas vociferantibus.* Dionys. Hal. A. IV, 37. κραυγῆς δὲ καὶ ἀγανακτήσεως ἐξ ἀπάντων ἐπὶ τῷ γενομένης. Nolebant audire Iudaeum, quia facile videbant, eum pro Diana non esse dicturum, Sic periculum Chriſtianiſ depulſum.

35. Κατασείας δὲ ὁ γραμματεὺς τῶν ὅχλων) *Quum autem Scriba populum composuisset, vel repressisset, Κατασείας dicuntur, qui animos tumultuantium concitatos sedant et componunt.* Ioseph. A. I, 1, 2. τῷ δὲ θρόνῳ κατασάλευτος. XVI, 2, 1. τῶν μισανίων κατασάλευτων, repressa iuvenum audacia. Γραμματεὺς hic est scriba civitatis, non minister magistratuum maiorum, sed ipse magistratus nobilior. Scribis enim in graecis civitatibus Archivorum cura erat demandata. Praelegebant etiam quae praelegenda essent in Senatu aut concione. Fuit igitur honorificum munus, Schol. Thucyd, VII, 10. γραμματεῖα λέγει τὸν διαδότη ἐν τῷ κοινῷ τὰ τῷ δήμῳ γραμματα ἀναγνώσκειν. τίς γὰρ ἐστὶν ἄνθρωπος) Saepe γὰρ in interrogatione, quae vel indignatione, vel admiratione commoto paullo vehementius animo fit, adhibetur, neque opus est referre ad aliquam enuntiationem, quae suppressa intelligi debeat. Sic apud Iosephum de B. I, III, 8. 5: ipse Iosephus, consternatus, et veritus, ne

Iudaei, in ipsum impetum facerent, eos ab isto consilio avocare conatur, orationemque incipit his verbis: *τί γάρ τοσῶτον σφῶν αὐτῶν, ἑταῖροι; Φονῶμεν;* Quorsum enim, o socii, propriae caedis adeo avidi sumus? *νεωκόρον ἕσαν τῆς μεγάλης ἀρτέμιδος*) Cultricem esse magnae Dianae, peculiari quasi ministerio servire cultui illius, et templum curare. Sunt enim *νεωκόροι* et *ζακῆραι* aeditimi, quod sacra et aedes sacras curent. *Κορεῖν* est *κοσμεῖν*, et *καλλύνειν*, i. e. ornare, instruere, et addere speciem pulchritudinis. Suidas: *νεωκόρος, ὁ τὸν ναὸν κοσμῶν καὶ εὐτρεπίζων*, αἰ. α' ἐκ τοῦ σαρω. *Aristoph.* Nub. 44. *κορεῖν γὰρ καλλωπίζαιν*, ὅθεν καὶ *νεωκόρος*. καὶ τῷ Διοσκετῆς) Simulacri de coelo delapsi. *Ἀποκτετὸς* sc. ἀγαλμα, simulacrum Dianae a Iove, de coelo delapsum. Erat id ex vite factum, ut *Muciano* auctore, tradidit *Plinius* H. N. XVI. 79. *Εὐριπίδης* Iphig. in Taur. 86. *Herodian.* I. 11. 2. Scilicet si ignorarentur artifices simulacri alicuius, fingebant sacerdotes, ut vulgi augerent superstitionem, e coelo delapsum esse huiusmodi simulacrorum.

36. *Ἀναντιβρίθων ἔν ὄντων τέτων*) Quum igitur haec extra controversiam, i. indubia sint, sc. hoc simulacrum non *χειροποίητον*, sed *διοσκετῆς* esse. De imaginibus Demetrii, non de ipso templo, nec de simulacro Dianae lis fuerat. *ὁδόν — ὑπάρχειν*) Vos modestos, sc. sedatos esse oportet; quia nihilum nihil laedunt hoc simulacrum, qui *περὶ τῶν χειροποιήτων* loquuntur. καὶ μηδὲν προπετῆς πράττειν) Latinus: et nihil temere agere. In Glossario: *προπετῆς, temerarius.*

38. Ἐχουσι πρὸς τινὰ λόγον) *Habent litem* s. controversiam cum aliquo. Nam λόγος h. l. *litem*, controversiam, *causam*, coram iudice agendam denotat. Demosth. adv. *Lacrit.* ἐμοὶ μὲν ἔν ἐστιν ὁ ἄνδρες δίκαια, πρὸς τήτας ὁ λόγος, *mihi quidem, o iudices. cum hīs lis est.* ἀγόραιοι ἀγούται) Ἀγόραιοι sc. *ἡμέραι*. *Conventus aguntur*, vel dies sunt, quibus lege agitur, quos *fastos* Romani vocant. Omnino h. l. scribendum ἀγόραιοι, non, ut vulgo, ἀγοραῖοι. Nam ἀγοραῖος dicitur de hominibus, qui omne fere tempus in foro, inepta curiositate ducti consumunt; ἀγόραιοι contra dicitur de rebus, quae in foro aguntur; unde ἀγόραιοι κρίσεις, iudicia, quae in foro exercentur. Igitur ἀγόραιοι sc. *ἡμέραι* sunt dies iudicii in foro habendis constituti. Sic Ioseph. A. XIV, 19, 21. καὶ ἀνθύπατοί ἐστιν) *Et adsunt praesides.* Ἀνθύπατοι h. l. sunt generaliter praefides, qui in provincias mittebantur.

39. Ἐν δὲ τι περὶ ἐτέρων ἐπιζητεῖται) *Si vero de aliis rebus vobis quaestio est; si quidquam desideratis eorum, quae ad civitatis regimen pertinent, sub quo et templi cura comprehendebatur.* ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ) In legitimo coetu, convocato a magistratu civitatis; in concione, ἐπιλυθῆσεται, *dirimetur.*

40. Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν — συρροφῆς ταύτης) *Periculum enim est, ne crimen intendatur nobis de hodierna seditione, commota nulla de causa, quā demonstrata rationem reddere possimus istius turbulenti concursus.* Περὶ τῆς σήμερον, sc. *ἡμέρας*; propter id quod hodierno die factum est. Erant exceptiones quaedam, ut in adventu hostium, incendio, et rebus similibus. Ideo dieit, nullam concursus huius causam posse reddi.

CAP. XX.

1. **Κ**αὶ ἀσπασόμενος) Ἀσπασαθαι significationem habet complexus in compellendo et salutando, cui mori etiam osculum alicubi adiunctum fuit. Non solum salutabant osculo advenientes, verum etiam discessuri. *Xenophon* Histor. Graec. IV, init. ἐπεὶ δὲ πότις ἐμελλεν ἀπιέναι, ἦλθε πρὸς τὸν Ἀγασίαν ἀσπασόμενος.

2. Ἐἰς τὴν ἑλλάδα) Graecia h. i. intelligenda est veteri et proprio sensu, de regionibus inter Thessaliam et Peloponnesum interiectis, vel de tota Achaia provincia, quo sensu *Graecia* est apud *Sueton.* in *Claud.* cap. 16. *Ptolem.* τῆς Ἀχαΐας—ἣν ἑλλάδα καλεῖσι.

3. Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς) Posteaquam vero tres menses exegisset. Nominativus hic absolute ponitur pro ποιήσαντος, genitivo consequentiae. Sic. *Marc.* IX, 20. et *Eurip.* in *Phoeniss.* v. 290. μένων δὲ πέμπειν μ' Ὀιδίπῃ κλεινὸς γόνος, quum me vero missurus esset, *Oedipi filius inclytus. ἐγένετο γυνώμη).* Consilium initum, i. e. decretum est.

4. Σώπατρος Βεροιαῖος) Idem nomen est Σώπατρος et Σωσιπάτρος. In multis Codd. ut et Verss. nonnullis post Σώπατρος additur Πύρρῃς, i. e. filius *Pyrrhi*. *Pyrrhus* nomen est frequens in Thessalia et vicinis regionibus. καὶ Γαῖος Δερβαῖος) Qui origine *Derbaeus*, natus in Macedonia. καὶ Τιμόθεος) Hic accensetur *Thessalonicensibus*, quia maiores eius ex *Iudaeis* erant, qui *Thessalonicae* quondam vixerant.

5. Ἐμενον ἡμᾶς) *Expectarunt nos.* Hic obiter significat *Lucas*, quod non exprimit, se Paulo comitem fuisse huius itineris et sequentium, Romam usque. ἐν Τρωάδι) Τρωὰς et regionis nomen et urbis cuius modo meminit, quae et Antigonía et Alexandria dicta fuit, in Asia minore.

6. Ἀχρις ἡμερῶν πέντε) *Die quinto*, s. post dies quinque, ut intelligatur illo in itinere eos fuisse diebus quinque.

7. Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων) *Primo hebdomadis die*, (cf. Matth. XXVIII, 1.) qui dies conventus Christianis proprius, 1 Cor. XVI, 2. dies κυριακῇ, Apol. I, 10. συνηγμένων ἡμῶν) *Quum congregati essemus.* Ut iam tum solebant *die dominico*, praecipue in memoriam resurrectionis Christi. *Ignatius* epist. ad Magnes. diem dominicam vocat, τὴν κυριακὴν, τὴν ἀναστάσιμον etc. Itaque credibile est, *fractione panis* hic denotari convivium discipulorum cum eucharistia coniunctum, praesertim quum esset tam solennis valedictio. *Eucharistiam* etiam *Syrus* intelligit. Ex hoc loco tamen non potest concludi, primos Christianos solo die solis habuisse conventus, et administrasse sacram coenam; constat enim eos hoc fecisse quotidie. παρέτεινέ τε τὸν λόγον) *Extendit*, s. *produxit sermonem.* Plutarch. in *Catone min.* Contenta et aspera voce ἀπέτεινε πορρωτάτω τὸν λόγον, in longum produxit sermonem.

9. Ἐυτυχὸς) Videtur hic iuvenis fuisse e famulatio cuiuspiam. In corpore Inscriptionum vet. et apud Artemidorum inter servilia nomina occurrit etiam Ἐυτυχός, ut *Pricaeus* ad h. l. observat. Θυρίς, est diminutivum vo-

cabuli θύρα, et significat *fenestram*, vel quamvis minorem aperturam in muro. καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ) *Alto sopitus somno*. Καταφερόμεθαι in se notat, deiici, prosterni, idque de hominibus somno profundiori obrutis vel unde adhibetur, vel additur εἰς ὕπνον. Plutarchus discr. adul. et am. εἰ τοσαῦτα κοιτῶν καὶ ἀγρυπνῶν κατηνέχθη — somno obrutus es. Idem consol. ad Apoll. Diogenes Cynicus κατενεχθεὶς εἰς ὕπνον, ad somnum prostratus. Διαλεγόμενος — πλείον) Quum Paulus disserteret diutius. Κατενεχθεὶς ἀπὸ τῆς ὕπνου, delatus a somno, vi somni. ἀπὸ τῆς τριτέρας) De superiore tertia contignatione. Iuvenal. III. 199. Tabulata tibi iam tertia fumant. Schol. Superiora tecta et tristega. καὶ ἡ θῆ' νεκρὸς) quasi mortuus sublatus est. Sic enim verendum esse videtur ob comma 10.

10. Καταβὰς — θορυβείδης) Paulus autem, quum descendisset, prolapsus in eum et complexus, dixit: ne perturbemini. Amplexus est eum, huc illuc eum movit, ut experiretur, an fortasse signa vitae in eo supersint. Dum autem palpat et movet corpus, sentit spirare adhuc hominem. Ἡ γὰρ — εἶναι) Vita in eo adhuc est. Ergo iuvenis non vere mortuus, sed pro mortuo habitus erat.

11. Κλάσας — γευσάμενος) i. e. Quum cibum summisset, iter factururus. εἰς ἱκανὸν ὁμιλήσας) Satis diu locutus. Ἐφ' ἱκανὸν, sc. χρόνον. Ὁμιλεῖν intelligendum est de familiariori sermone, post sermonem graviozem, de quo sermo v. 9. Ἀυγῇ, sc. ἡλίου vel ἡμέρας h. l. est diluculum matutinum. Ἔτις ἐξῆλθεν) ἔτις h. l. est particula illativa, s. consecutiva, respondens Germanorum So in eadem re, ut Io. IV, 6.

13. *Ἡμεῖς — εἰς τὴν Ἀσσον*) Nos autem antegressi, Assum navigavimus. De se et aliis Pauli, comitibus loquitur hic Lucas. Paulus pedestri itinere profectus est Assum. Fuit autem Assus urbs Troadia. *Pausan.* *Ellic.* II, 4. *Plin.* H. N. XXXVI. 27. *ἄτω γὰρ ἦν διατεταγμένος*) Sic enim constituerat, vel ordinaverat. Significatio media: *παρὰ τὸν ποταμὸν*) *Pedestre iter facere* nulliusquamvis Affus oppidum erat difficultet periculoso aditu, ut notat *Eustathius* in *Iliad.* 31 —

14. *Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἀσσον*) Quum autem congressus esset (Paulus) nobiscum ad Assum, sive Assi. Latinus interpres: Quum autem convenissemus in Assum. *Συμβαλεῖν τινι* est, pervenire ad aliquem, occurrere alicui. *Homer.* *Olyss.* ω. v. 259. *ἄτος ἀνὴρ νῦν δὲ συμβαλόμενος ἐνθάδε ἵστανται*, hic vir, nunc primum obviam factus est, huc venienti. *εἰς Μιτυλήνην*) Lesbi insulae urbem praecipuam.

15. *Κατηντήσαμεν ἀντικρὺ χίος*) Devenimus recta in Chium. *Ἀντικρὺ* inter alia et penitus, et prorsus, et directe significat. Chios nota est insula inter Lesbum et Samum. *παρεβαλομένον εἰς Σάμον*) *Appulsi* ad Samum. *Herodot.* VII, 179. *Thucyd.* III, 3. etc. *καὶ μάλιστα — εἰς Μίλητον*) Quum in Troglyio mansissemus, sequenti die venimus Miletum; vel ut alii malunt: Quamvis Troglyii diversati essemus, postmodum tamen quam a Samo solyeramus, Miletum appulsi. Troglyium Ioniae est promontorium, non longe a Samo. Miletus, urbs Ioniae, unde *Thales*, *Anaximander* et alii.

17. *Τὰς πρεσβυτέρους τ. ἐκ.* Vocantur iidem et Episcopi, v. 28. nempe quia inspectores erant gregis. No-

tant Graeci, quod consuetudine N. T. iidem vocentur Episcopi et Presbyteri, quum contra Romanae ecclesiae doctores, et Episcopales Angliae discrimen inter Episcopos et Presbyteros iam Apostolico aëvo locum habuisse statuant.

18. Πῶς — ἐγενόμην) *Quomodo me erga vos gesserim.* Confer cum hoc et tribus proxime sequentibus versiculis 1 Theff. II, 1 — 12,

19. Δαλῶων — Ἰουδαίων) *Colens Dominum cum summa humilitate, et multis lacrymis et calamitatibus, quae mihi evenerant per insidias a Iudaeis structas.* Verbum δαλῶων h. l. haud dubie de functione muneris Apostolici intelligendum est. Ταπεινὸ φροσύνῃ h. l. videtur esse promittitudo molestias suscipiendi; nam addit Paulus se functum esse munere suo μετὰ δακρύων πολλῶν, καὶ πειρασμῶν, *multis lacrymis, propter pertinaciam et malitiam Iudaeorum fufis, et inter persecutiones.* Πειρασμοί, *persecutiones, calamitates*, quibus vires hominis, virtus et constantia tentantur.

20. Ὡς εἰδὲν ὑποκτειλάμεν — ὑμᾶς) *quod nihil celaverim vel dissimulaverim, eorum nempe, quae ad salutem vestram conducere arbitrabar, quo minus exponerem vobis doceremque.* Nam ὑποκτελλόμεν hic est dissimulare, celare, ut apud Ioseph. de B. I. I, 20. 1. μηδὲν τῆς ἀληθείας ὑποκτειλώμενος, ἀντιπρὸς εἶπεν, *nihil de veritate subducenda, libere dicebat.* Et 26, 2. μηδὲν ὑποκτελλόμενος. In verbis τὸ μὴ ἀναγγεῖλαι vocula μὴ abundat, quod solenne est post verba negandi.

21. Διαμαρτυρόμενος — χριστὸν) *Docens Iudaeos et Graecos, quomodo convertendo se ad Deum mores mentemque emendare, et religionem Christianam amplecti deberent. Διαμαρτύρεσθαι, docere. Πίσις ἡ αἰς τ. κ. ἡ. I. X. religio christiana.*

22. Ἐγὼ — Ἱερουσαλὴμ) *Ego vehementem animi impetum sentiens, Hierosolyma proficiscor; ich fühle mich gedrungen (fühle einen unwiderstehlichen Trieb,) nach Jerusalem zu reisen. Πνεῦμα h. l. est unus. Δέειν interdum eleganter ponitur pro cogere, impellere, constringere, ut apud Pind. Pyth. γ. v. 96. ἀλλὰ κέρδει καὶ σοφίᾳ δέδεται, ut lucro etiam sapientia impelli solet. Vid. Kypkius ad h. l. Sic et Camerarius, Beza et Pricaeus, qui conferre iubet Matth. IV, 1. Luc. II, 27. Grotius πνεύματι δεσμεύεσθαι exponit, spiritu vincula praesentire. Sed hanc explicationem contextus non admittere videtur. Paulus magno desiderio flagrabat Hierosolyma proficiscendi, haud dubie eam ob causam, quia sperabat, se in diebus festis, ob multitudinem hominum ibi confluentium, multo cum fructu traditurum esse Evangelium.*

23. Πλὴν — μένειν) *Nisi quod spiritus sanctus in omnibus urbibus monet, vincula et calamitates manere me. Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, homines spiritu divino afflati, qui futura praesentiendi facultate se praeditos esse profitebantur. Μένειν, ut Latinorum manere est expectare. Noverat igitur Paulus vincula sibi esse parata Hierosolymis, quum tamen v. 22. dixisset se nescire, quae sibi essent eventura. Sed utrumque dicere poterat Paulus. Quanquam enim per illos homines monitus erat de calamitatibus sibi imminentibus, tamen non norat, per quem,*

quomodo illae essent eventurae, et quem habituras essent exitum. Putavit autem sui numeris esse, propter Evangelium quaevis, etiam vitae pericula adire, ut in sequentibus verbis declaravit.

24. Ἄλλ' ἔδενός λόγον ποιῶμαι) Sed nullius rei (adversae) rationem habeo. Nam λόγον ποιῶμαι est, rationem habere, curare, aestimare. Demosth. Or. 2. in Philippis: ἄλλα καὶ τῷ δικαίῳ λόγον ποιούμενοι. ἔδὲ ἔχω — μετὰ χαρᾶς) nec ego vitam meam tanti aestimo, ut absolvam cursum meum laeto animo. Ὡς πρότερον. Δρόμος, metaphorice est munus, quod alicui obsequendum est perficiendum demandatur. Quare explanationis causa additur: καὶ τῷ διανούμενῳ etc. Διαμαρτυροῦμαι — τῷ Θεῷ, docendi Evangelium de benignitate divina, s. quod debemus benignitati divinae.

25. Ὑμεῖς πάντες — τῷ Θεῷ) Vos omnes, inter quos itineribus faciendis versatus sum, doctrinae de regno Dei tradendae causa. Ἡ βασιλεῖα τῷ Θεῷ est doctrina de regno Dei, quae v. 24. dicitur τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τῷ Θεῷ et v. 27. ἡ βασιλὴ τῷ Θεῷ.

26. Ὅτι — πάντων) Me insonem esse a perniciem omnium. Τὸ αἷμα per metaphoram quamvis miseriam et perniciem significat, ut Ezech. III, 18. aliisque locis. Καθαρός, innocens, expers culpa. Est formula profitendi innocentiam suam, Matth. XXVII, 24.

27. Ὅτι γὰρ — βάλῃ τῷ Θεῷ) Non enim destiti vobis tradere omnem doctrinam de benigna Dei voluntate. Ὅτι παρελάμην, non destiti aut tergiversatus sum, aut impediri me passus sum, quo sensu occurrit apud

apud Ioseph. Ant. II. 5, 5. VI. 5, 5. Ἡ βελὴ τῷ Θεῷ
benigna voluntas, consilium Dei de salute hominum, do-
ctrina christiana. Cf. v. 24. 25.

28. Προσέχετε — ἑαυτοῖς) *Prospicite igitur vobis,*
atque toti gregi, cui Deus vos constituit curatores
ut doceatis coetum Dei (Domini), quem morte sua
sibi acquisivit. Προσέχετε ἑαυτοῖς, prospicite vobis, sa-
lutis vestrae curam habete; ne scilicet vita et moribus alios
offendatis. Τὸ πομπικόν esse coetum christianum, fa-
cile patet. Non potest salutem curare aliorum, qui sui ip-
sius curam non gerit. Πομπικόν, metaphorice est custo-
dire, instituere, et regere. Ἐπισκοποι h. l. sunt prae-
fecti coetui christiani; qui v. 17. πρεσβύτεροι nominan-
tur. Munus eorum erat docere coetum; aut alia negotia
ad externa commoda societatis pertinentia administrare.
Dicuntur h. l. constituti esse a Spiritu sancto, quia consti-
tuti erant ab Apostolis, Spiritu sancto plenis, quanquam
approbante plebe. Pro ἐκκλησίαν τῷ Θεῷ alii legunt vel
ἐκκλησίαν τῷ κυρίῳ, vel τῷ Θεῷ καὶ κυρίῳ. Vera lectio
videtur esse τῷ κυρίῳ. Hanc enim lectionem exhibent co-
dicēs omnium antiquissimi, praestantissimi, e diversis re-
censionibus oriundi; versio latina antiquior apud Saba-
tierum, cum aliis versionibus non paucis; tum etiam Pa-
tres graeci et latini plures, qui hunc locum laudant. In
controversia etiam Nestoriana multi monuerunt, nusquam
in Sacra Scriptura legi αἶμα τῷ Θεῷ. Lectio Θεῷ nititur
potissimum testimonio latinae vulgatae. Auctor versionis
Syriacae antiquae legit τῷ χριστῷ. Codices, in quibus re-
peritur lectio Θεῷ καὶ κυρίῳ sunt recentēs, et exigui ad-
modum pretii. Videtur lectio utraque successu temporis

constata esse in unam, et ne quidem pro lectione variante haberi potest. Vid. omnino GRIESBACHII ad h. l. *περισπείσκατο* — *αἷματος*) *Quam acquisiuit sanguine suo. i. morte cruenta.* Nam per mortem cruentam Christus illam potestatem colligendae sibi ecclesiae adeptus est; et ecclesia ei subest.

29. *Μετὰ τὴν ἀφίξιν μου*) *Post discessum meum.* Glossar. profectio, *ἀφίξις*. Dionysius Hal. Ant. L. V. *Ut multi his beneficiis devincti, μηκέτι τῆς οἰκαδὲ ἀφίξιας πόθον ἔχουσιν, domum abeundi desiderio non amplius tenerentur.* Herodotus IX, 76. *μετὰ δὲ τὸν ἀφίξιν τῆς γυναικὸς, λύκοι βαρύτες*) *Lupi saevi atque infesti, i. e. lupis saevius similes.* Sic Doctores perversi hic vocantur. Apud Polybium L. I, c. 10. veriti dicuntur Romani, ne Poeni, occupata Sicilia *ὡς βαρύτες καὶ φοβεροὶ γέγονας, valde molesti et formidabiles vicini ipsi fierent, μὴ Φειδόμενοι τῷ ποιμνί*) *Melioris, i. e. perniciosissimi gregi.* Quales isti fuerint, docet nos Iohannes in epistola prima. Conf. etiam 1 Tim. IV, 1—3.

30. *Παλῶντες διεστραμμένα*) *Docentes perversa, falsa, i. e. errores, qui, ut eo facilius animis se insinuent, veritatibus immiscentur, et intorquentur.* Proprie *διεστραμμένον* est aliquid incurvatum, *ερεβλὸν, σκολιὸν*; veritatem enim Graeci ut *viam rectam*, *errores* ut *curvum* aliquid sibi fingunt. *τῷ ἀποσπᾶν*) Subauditur *ἔλκεναι*. Ideo docent carni placentia, ut discipulos ab ecclesia abductos sibi faciant sectatores. *Ἀποσπᾶν, abstrahere, persuasionibus avellere.*

31. *Διὲ γρηγορεῖτε*) *Cavete vobis, et facite, ut et alii eos caveant.* *νῦν καὶ ἡμῶν*) *i. e. quavis occasione*

sione, etiam cum molestia mea. 'Οὐκ — ἔκαστον) Non desii cum lacrymis hortari unum quemlibet, sc. ne pereat laborum meorum fructus.

32. Παράθεμαι — χάριτος αὐτοῦ) Commendo vos Deo et doctrinae de gratia eius. Commendo vos Deo, i. e. providentiae divinae. Τῇ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, doctrinae de eius favore. Inusitata est phrasis, commendare aliquem doctrinae christianae. Videntur igitur haec coniungenda esse cum sequentibus, τῇ δυνάμει ἐποικοδομῆσαι, ut sensus sit: Commendo vos Deo, qui per doctrinam potest vos aedificare. ἐποικοδομῆσαι) Aedificare, i. e. efficere ut in scientia, fide et bonis operibus crescatis, sicut domus, quae paullatim surgit. Eph. II, 20. Col. II, 7. 'Οικοδομεῖν, facere ut res melior et perfectior evadat. κληρονομίαν) Beneficia Messiae et vitam aeternam, quia firma est eorum possessio. Est nimirum יְרֵמְיָה proprie occupatio Palaestinae et felicitas, qua in hac terra sua fruebantur Iudaei, deinde vero transfertur ad omnis generis felicitatem, maxime eam, quam Iudaei in regno Messiae olim expectabant. Ps. XXXVII, 18. Eph. I, 14. ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν) Inter omnes vere Christianos. 'Εν ut hebr. ב, inter, cum. In societate omnium, qui per fidem consecrati sunt Domino; nam hi sunt ἡγιασμένοι.

34. Ταῖς χερσίν — αἱ χ. α.) Usibus meis, et eorum qui erant mecum, ministrarunt hae manus, i. e. ipse mihi necessaria ad victum et amictum subministravi. Sic Xenoph. Socr. II. ἃ δὲ αἱ χεῖρες ἐκείτω ὑπηρετοῖ. Paravit nempe sibi victum opera manuarum, ne a Christianis victum flagitare cogeretur, atque tantum sibi acquisivit, ut adeo collegas interdum adiuvari posset.

35. πάντα — λαμβάνειν) Omnino vobis demonstrari, sic laborando. oportere nos iuvare infirmos et memores esse dicti Christi: beatiorum esse qui det, quam qui accipiat. Ante πάντα subintelligendum est κατὰ, omni ex parte. Ἀντιλαμβάνεσθαι proprie est apprehendere, tropice suscipere in se curam alicuius rei vel personae. opitulari homini. "Οἱ ἀσθενεῖς h. l. possunt esse afflicti pauperes, possunt etiam esse homines rudioris ingenii, qui facile offensionem capiunt. Ambigue igitur haec verba: ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων exprimenda sunt, oportere hos opitulari infirmis, inopibus, quales erant Collegae Apostoli; et se accommodare ad imbecillitatem rudiorum, (Rom. XV, 1.) qui suscipi poterant, Paulum commodi sui et lucri causa comminisci doctrinam Evangelii, si mercedem pro institutione postulasset. Dictum Christi, quod Paulus hic laudat, his ipsis verbis conceptum in Evangeliiis non legitur. Nonnulli Paulum respexisse putant ad Luc. VI, 30. sqq. XI, 41. Sed constat, Christum plura fecisse et dixisse, quae in quatuor Evangeliiis non sunt perscripta; itaque non est ab simile vero, tale eius dictum, his verbis expressum, posteris traditum esse. Plura huius generis dicta in Patrum libris occurrunt. Vid. FABRICII Cod. Apocr. N. T. P. I. p. 321. KOERNERI Progr. de dictis ἀγράφοις. Aristot. Nicomach. IV, 1. μαῖνον ἐστιν τῷ ἐλευθερίᾳ τὸ δίδοναι, ὅς δ' εἴ, ἢ λαμβάνειν, ὅθεν δαί, καὶ μὴ λαμβάνειν, ὅθεν ἔ δαί. Plura his similia notat Wetstenius ex Profanis.

CAP. XXI.

1. Ως δὲ — ἀπ' αὐτῶν) *Postquam autem solvimus, eo eorum amplexibus divulsi.* Verbum ἀποσπᾶσθαι significanter exprimit affectus mutuos. ἐνδυδρομήσαντες) *Kento secundo.* Proprium verbum de navigatione, qua curius tenetur. Κῶ) Hoc pro Κῶν, Attice dici, scribit Gaza, Schol. παρ. in H. §. 255. εἰς τὸν Κῶν κῆσον, γράφεται δὲ σὺν τῷ ν. κατ' ἀττιακτῆν. Pausan. Lacon. 23. πλέοντες δὲ εἰς Κῶν. Cos, insula maris Aegei, et quidem una ex Sporadibus. εἰς πάταρα) Patara una ex praecipuis sex urbibus Lyciae, inter quas et Myra. Strabo XIV.

3. Ἀναφανέσας δὲ τὴν Κύπρον) *Quum Cyprus nobis ostenderetur, et appareret; quum Cyprum aperuissemus.* Est vox nautica. Theophanes: ἀναφανέντων δὲ αὐτῶν τὴν γῆν, Sicut ἀποτμηθέντες τὴν κεφαλὴν, pro οἷς ἀτεμήθη ἡ κεφαλὴ: ita οἱ ἀναφανέντες τὴν Κύπρον pro: οἷς ἀνεφάνη ἡ Κύπρος, ἐκείσε — τὸν γόμον) Ibi navis exponere debebat onus, sc. Ephesi receptum. Ἀποφορτίζεσθαι, Verbo medio est onere se levare, onus suum deponere. Philo de execrat. p. 935. D. ubi terra incolis orbanda dicitur ἀποφορτισαμένη τὸ τῶν ἀσεβῶν οἰκητόρων ἄχθος, exonerans se impiorum incolarum mole. Ἀποφορτίζμενον, praef. pro fut.

4. "Οἰτινες — Ἱερουσαλὴμ) *Qui monitu Spiritus dissuadebant Paulo, ne Hierosolyma proficisceretur; subintellige: nisi vinciri vellet.* Quum ingenium Iudaeorum eorumque odium in Paulum nossent, facile praevidere poterant, eum Hierosolymis tutum non fore. Hanc suam

animi persuasionem afflatui Spiritus sancti tribuebant. Futurum esse, quod hi et alii Prophetæ prædixerant, ipse Paulus probe sciebat; sed ducebat muneris sui esse, etiam cum vitæ dispendio facere quod decreverat. Vid. supra c. XX, 22.—24.

5. Ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας) Postquam evenit, ut illos dies compleremus, quos sc. statutos habueramus Ἐξαρτίσαι, ad finem perducere, peragere; sed ἐξαρτίσαι tempus raro occurrit.

6. Καὶ ἀσπασάμενοι — ἰδια) Et quum nobis invicem vale dixissemus; nos navem conscendimus, illi domum sunt reversi. Verbum ἀσπάσασθαι non tantum de salutatione in adventu, sed etiam de valedictione adhibetur. Ἐἰς τὰ ἰδια, sc. οἰκήματα, domum suam; ex usu LXX. interpretum; nam graece sic non dicitur.

7. Τὸν πλὴν διανύσαντας) Quum perfecissemus navigationem, sc. totam navigationem ex Macedonia, c. XX, 6. εἰς Πτολεμαῖδα) Urbem Galilæae, et quidem eius partis, quæ Galilæa gentium dicitur, cuius nomen antiquum Ἀκη. Suidas sub voce Ἀκη. Strabo XVI.

8. Οἱ περὶ τὸν Παῦλον) Comites Pauli. Desunt hæc verba in optimis Codicibus et versionibus antiquis, omnino omittenda. εἰς Καισάρειαν) Stratonis, quæ in Iudæa, s. Syria Palaestina. Φίλππε — ἑπτά) i. e. Qui quum olim de numero septem Diaconorum fuisset, factus erat presbyter περιουτῆς, nulli certæ ecclesiæ affixus, quales Evangelistæ vocabantur, Eph. IV, 11.

9. Προφητεύσαι) Quæ interdum divino afflatu loquebantur. Cf. notata ad v. 4. cap. II, 17.

10. Ἀγabus) Is, de quo supra c. XI, 28.

11. Καὶ ἄρας — ἔτε) Quum sustulisset cingulum Paali, et constrinxisset sibi manus atque pedes, dixit. Non Paali sed sui ipsius (αὐτοῦ) manus et pedes constrinxit Agabus. Notus est prophetarum mos, ipsis etiam rebus conspicuis futura praesignandi. Sic Zonam suam iussus de-
fodere Ieremias c. XIII. Erat igitur haec actio Symbolica, in qua erat illud: Quam certum est, quod nunc me cingo, tam certum est, Paulum vinctum iri Hierosolymis.

12. Οἱ Ἐντόπιοι) Incolae, indigenae. Innuuntur Christiani Caesareenses, qui Paulo et sociis eius h. l. opponuntur. Arrianus peripl. mar. Eryth. saepe hac voce utitur, c. g. βασιλικοὶ ἀλλεῖς ἐντόπιοι, piscatores regii indigenae.

13. Συνθρύπτουτέ με τὴν καρδίαν;) Animi mei robur frangentes; cor meum molle reddentes. Συνθρύπτειν, frangere, emollire, effoeminare. ἐτοίμως ἔχω) Paratus sum. Demades de duodecenn. ἐτοίμως ἔγωγε τελειοῦμαι.

15. Ἀποσκευασάμενοι) Alii legunt ἐπισκευασάμενοι, et sane difficile videtur, secundum alterutram lectionem pronunciare. Ἀποσκευάζεσθαι est, aliquid ex loco amovere, auferre. Ioseph. Ant. XIV, 16. 2. II, 6. 2. Ex hoc vocis usu, ἀποσκευασάμενοι vertendum esset: Sarcinis, impedimentis quippe itineris, depositis. Secundum alteram lectionem ἐπισκευασάμενοι, sensus esset: Quum accepissemus res ad iter necessarias. Propter rem haec lectio omnino est praeferenda. Qui enim proficiscuntur, non deponunt sarcinas, sed instruunt se necessariis ad iter.

16. Τῶν μαθητῶν) Nempe *τινες ἀγνοῦντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν*) Brevis locutio, pro: *ἀγνοῦντες ἡμᾶς πρὸς τινα παρ' ᾧ ξενισθῶμεν*, *ducentes* (i. e. ducturi, praef. profut.) *nos ad eum, ad quem divertaremur*. Nam Mnason ille ex Cipro videtur habitatum concessisse Hierosolyma. Hebraico more verbum *ἀγνισθῶμεν* construitur cum dativo, cuius index esse solet hebraica praepositio *ל*, graece *πρὸς* (ut Gen. XXIV, 54.) et multo etiam frequentibus graecae *εἰς* respondens, quae ipsa etiam nomini personae, non solum loci, quo quis ducitur, iungi potest. Alias explicationes huius loci proposuit *Wolffius* in curis ad h. l.

17. Ἀσμένως — οἱ ἀδελφοί) Ἀσμένως, *lubanti animo*, ut Act. II, 41. *Fratres* autem h. l. intellige Apostolos et Presbyteros Hierosolymitanos. Ceteri enim Christiani non favebant Paulo, ut patet v. 20. sqq.

18. Τῇ δὲ — πρεσβυτέρῳ) Videtur Iacobus convocasse Collegium Presbyterorum, quia deliberandum erat de rebus magni momenti, Paulum spectantibus. Novcerant enim animos plurimorum Christianorum Hierosolymitanorum alienos esse a Paulo, v. 20. sqq.

20. Καὶ πάντες — ὑπάρχουσιν) Magno studio teneantur servandae legis, etiam de circumcissione, de sacrificiis, de cibis vetitis, aliisque rebus eiusmodi. Nec id mirum: nam decretum, quod fecerant Apostoli, tantum ex gentibus vocatos tangebat, non autem natos Iudaeos. Neque tum Paulus quicquam Iudaeos ea de re docere coeperat, quod fecit aliquanto serius, et quidem extra Iudaeam.

21. Κατηχήθησαν δὲ περὶ αὐτοῦ) De te hoc intellexerunt, nempe sermone et litteris illorum in Asia Iudaeorum, qui

qui tot molestias Paulo exhibuerant; nam *καὶ οὐκ ἔστιν ἡμῶν* h. l. non est edoceri, sed per famam aliquid accipere. *μηδὲ τοῖς ἱστέον* (*κατασκευάζειν*). Neque praecepta ritualia observant. 1. *Εἰ* hic sunt *ἡ ἀρχή*, praecepta ritualia;

Falsa erat haec criminatio. Paulus enim nusquam Iudaeos a lege Moysi avertere studuerat, sed ex decreto Hierosolymitano c. XV. Profelytorum tantum et Ethnicorum libertatem vindicaverat. Cf. Rom. XIV. integrum, et 1 Cor. IX, 20.

22. *Τίτην δὲ;* Quid igitur factu opus est? Respondet enim partim sequenti vs., partim v. 23. verbis *τίτην δὲ καὶ πάντας — συνελθεῖν*). Utique debet multitudo convenire. Quia ante *πλήθος* articulus deest, non male coniungit *Εὐχαιεύς*, concursus potius quam convocationem denotari; incertum vero, an ad consultandum, an vero, ut fieri amat, ad quid novum et insolitum.

23. *Εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν*) Qui votum in se susceptum habent. Votum, intellige magnum, i. e. Nasiraeatus. Vid. Num. VI. 13—21. Illis Nasiraeis lege Moysi praescriptum erat, ut durante tempore voti abstinere vino omnique potu inebriante; ut cavere sibi, nec corpus mortuum tangerent, utque super illos dies precibus et rerum divinarum cogitationi operam darent. Hoc erat *ἀγνίζεσθαι*, purificari. Durante hoc tempore non licebat sibi radere caput; licebat autem illo tempore finito. Denique fiebat *ἀγνισμός* sacrificio oblato in templo. His peractis, liberati erant voto, et liberius vivere poterant.

24. *Ἀγνίσθητι σὺν αὐτοῖς*) Purifica te, gere te purum cum illis. Nempe Paulus ipse in se susceperat votum, cap.

XVIII, 18. Corinthi rasit quidem caput; sed ibi non poterat offerre sacrificium; necesse enim erat id fieri in templo Hierosolymitano. Nuac igitur, quum venisset Hierosolyma, addidit quod deerat. Ἀγνίζεσθαι h. l. significat abstinere a vino rebusque aliis, quae interdictae sunt Nasiraeis, καὶ δαπάνισεν ἐπ' αὐτοῖς) *Et sumptus illis impende.* More apud Iudaeos receptum erat, et pro insigni pietatis officio habebatur, ut in pauperum Nasiraeorum gratiam ditiores erogarent sumtus ad sacrificia, quae, dum illi tonderentur, offerre necesse erat. Insignis de hac re est locus Iosephi Ant. L. XIX, 6, 1. de Agrippa Hierosolymam redeunte, qui multos Nasiraeos tondendi mandavit. ἵνα ξυρῆσωνται τὴν κεφαλὴν) i. e. ut voti liberentur eo facilius. Est metonymia signi pro signato. Nam sicut obligatio votiva exprimebatur demisso capillo, ita liberatio coma abrafa. Num. VI, 18. ὅτι ὢν — ἔδεν ἐστὶ) Supplendum: ἀληθές. Eorum, quae de te rumor sparsit, nihil verum esse; falsam esse famam, quae de te sparsa est, quasi Iudaeos legis observatione avertere. σοιχαῖς — φυλάσσων) i. e. σοιχαῖς κατὰ νόμον. *Te vivere convenienter legibus Mosaicis.* Hac igitur ratione voluerunt cavere tumultum, qui metuendus erat, si Pauli causa concursus hominum fieret.

25. Περὶ δὲ τῶν πεπιστευότων ἐθνῶν) *Quod ad fideles e gentibus attinet.* Quasi diceret Iacobus: alia est ratio vocatorum ex gentibus; illos enim a legis onere liberos communi decreto pronuntiavimus. κήρυκτας — ἐντρές) *Nihil tale servandum ipsis, nempe eorum, quae Moses praescripsit.* Cf. supra c. XV, 20. 29.

26. Διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τῆς ἀγ-
νομῆς) *Professus, se expleturum esse dies purifica-*
tionis. Suscepit nempe castimonium in dies septem, (cf.
v. 27.) ita ut dies ipsius pariter exirent cum diebus alio-
rum, qui aliquanto ante, ac in maius tempus se obligave-
rant. Licebat enim cuique, cum, quem vellet, votivae ob-
ligationi praestituere terminum. Num. VI, 5. Sic Paulus
in dierum hebdomada se obligavit; illi alii in duas, tres,
aut quatuor hebdomadas. ὥς δ' — ἡ πρεσβυτέρα) Aoristus
hic significat rem, quae fieri debebat: *Utque dum offe-*
renda esset pro unoquoque (eorum, qui se obligave-
rant) *oblatio*; i. e. ita tempus sumsit, ut pariter cum illo-
rum tempore desineret. Paulus igitur omnibus his ritibus se
subiecit, et sacrificium quoque consuetum obtulit. Tota
haec res pertinebat ad ritus, Iudaeis praescriptos, qui sal-
va fide in Christum propter infirmos observari poterant.

27. Οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι) Nempe doctrinae
Christi adversarii, qui nunc ad celebrandum festum Hiero-
solytina forte venerant. Συνέχουσιν πάντα τὸν ὄχλον, to-
tam turbam concurrere fecerunt. Συγχύουσιν, quod
proprie est *confundere*, metaphorice est *perturbare, ef-*
ficere, ut turba tumultuose confluat. Quum semper
hominum frequentia in templo esset, precandi causa, non
est mirum, concursum fieri potuisse.

28. Βοηθῆτε) *Ferte opem.* Βοηθῆσαι est ad clamorem
oppressorum accurrere, opis ferendae causa, quasi πρὸς
τὴν βοὴν δέου. Demosthenes Mid. extr. εἰς τὴν βοὴν
ἀδικημάτων ἀναγκάγη, προσδραμύνται καὶ παρέρχονται βο-
θῆντες. Οὗτός ἐστιν — διδάσκων) *Hic est ille, qui con-*
tra hunc populum, et legem et hoc templum omnes
abi-

ubique docet. Docendo violat *populum*; si quis enim legem publicam violat, ipsam violat civitatem; *legem*, ex *locum hunc*, nempe templum; quo sensu? id statim indicatur. *Ἐν δὲ — τῷ τῶν*) *Insuper etiam Graecos* (gentiles) *in templum introduxit, atque adeo profanavit hunc locum sacrum.* Erat quidem in templo atrium gentilium; sed hic factus est de atrio Israelitarum. Non licebat Ethnicis intrare septum illud lapideum, quod in tres cubitos attollebatur, inscriptumque columnis habebat: *μη δειν ἁλλόφυλον εἰσὶν τῷ ἁγίῳ περιέναι.* Ioseph. de B. l. V, 14. Si quis alienigena, etiam Romanus, id septum transgrediretur, is occidi poterat, teste eodem Iosepho, L. VI. Sed Paulus non introduxerat Graecos in templum, ut patet ex v. seq.

30. *Καὶ ἐνθάδε ἐκλεβήσαν αἱ θύραι*) Nempe a janitoribus templi, metuentibus, ne qua in templo seditio oriretur, aliis Paulum male tractare, aliis tueri volentibus.

31. *Ἀνέβη Φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης*) *Pervenit indicium ad tribunum.* Φάσις idem est quod *Φήμη καὶ μῆνυσις.* *Gerichtliche Anzeige.* Pollux VIII, 47. *κοινῶς δὲ Φάσεις ἐκαλεῖντο αἱ μῆνυσις τῶν λανθάνοντων ἀδικημάτων.* Chiliarchus h. l. est praefectus eius cohortis, quae temporibus festis, ac proinde etiam in Pentecoste, praesidium habebat in porticibus templi ad prohibendos tumultus, si qui orientur. Nomen huius Chiliarchi, de quo hic sermo, fuit *Claudius Lysias*, ut docemur infra c. XXIII, 26. Hoc praesidium militum Romanorum fuit in arce, prope templum Hierosolymitanum, *Antonia* dicta. Cf. Matth. XXVII, 28.

34. Ἐς τὴν παρεμβολὴν) *In praesidia*, i. e. in aedificia, in quibus praesidium militare habitabat. Nos dicimus *Casernen*. Hoc praesidium erat in arce Antonia. Non intelligenda esse castra, vel tentoria, qualia in campis strui solent, ex eo etiam patet, quoniam in sequentibus *gradus* (Treppen) commemorantur.

35. Ἐπὶ τὰς ἀναβαθμὰς) *In gradibus*, ascensurus ex porticu in Antoniam. *Ioseph. de B. I. V, 5, 8.* Καθὰ δὲ συνῆπτο (ὁ ἐπὶ τῇ μεσεμβρινῇ καὶ κατ' ἀνατολὴν γωνίᾳ κείμενος πύργος τῆς Ἀντωνίας) ταῖς τῷ ἱερῷ σοαῖς, αἱς ἀμφοτέρας εἶχε κατὰβάσεις. συνέβη — τῷ ὄχλῳ) *Accidit, ut portaretur ipse a militibus, propter vim irruentis plebis.*

37. Ἑλλήνισι γινώσκουσιν;) *An graece nosti?* Latina loquendi formula. Lingua graeca tunc temporis utebantur omnes homines liberaliter educati; nec haec lingua Hierosolymitanis plane erat ignota; Iudaei autem dialectum hebraeo-chaldaicam f. fyriacam praeferebant.

38. Ὁ Ἀγύπτιος) De hoc Pseudopropheta, populi-que Iudaici concitatore narrat *Iosephus A. XX, 8, 6.* et de B. I. II, 13, 5. Nempe vatem se esse simulans, persuasit plebeiae turbae, ut secum montem Olivarum ascenderet, inde enim suis sectatoribus se monstrare velle dicebat, quomodo suo iussu corruerent Hierosolymorum muri, per quos ipsis aditum se patefacturum esse promittebat. Procurator Felix autem eruptione facta Hierosolymis, aggressus est Aegyptium eiusque factionem; ac quadringentos quidem occidit, ducentos vivos cepit; Aegyptius autem ipse e pugna elapsus, statim e conspectu evanuit. Lu-

cas tradit, τετρακισχιλεις, quatuor millia hominum fuisse, quae hunc impostorem sint secuta; Iosephus autem loco posteriori, τρισμυρς, triginta millia. Aut igitur cum Valasio dicendum est, numerum promiscuae multitudinis pervenisse quidem ad triginta millia hominum, ex illis autem tantum fuisse quatuor millia sicariorum, quorum hic meminit Lucas; aut cum Grotio statuendum, horum nebulonum fuisse in initio nonnisi quatuor millia, postea vero eorum multitudinem crevisse ad triginta millia. Sicarii nomen acceperunt a fica, i. e. a cultro curvo, qui similis est acinaci, s. gladio breviori, quem vestimentis tectum gestabant, ut nemo videret, neque sentiret, eos armatos esse.

39. Ταρσὺς — πόλις) i. e. Κύλιξ, Τάρσος ἐκ ἀσχυς πόλεως πόλις. Tarsensis, non ignobilis Ciliciae urbis civis. Erat Tarsus Ciliciae totius caput, teste Strabone. Plinius (H. N. V, 22.) Tarsum vocat liberam urbem.

40. Ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν) In gradibus Antoniae, de quibus supra com. 35. κατέσεισε — τῷ λαῷ, manu significavit, se loqui velle populo. τῇ ἑβραϊκῇ διαλεκτῷ) i. e. lingua Hierosolymitana, magna ex parte Syriaca, qua tum Iudaei utebantur.

CAP. XXII.

1. Τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας) Meam iam ad vos defensionem audite. Defensio est etiam, ubi factum negatur. Purgatio eius est species, ubi, facto concessio, culpa removetur.

2. Μάλλον παρέσχον ἡσυχίαν) *Eo magis se quietos praebuerunt.* Significatur, non solum a mutuis colloquiis, sed et ab alio quocunque strepitu illos abstinuisse. Placuit populo, quod Paulus sermone hebraeo, qui sanctus habebatur in Palaestina, mallet uti, quam Graeco. Paulus captandae benevolentiae causa hac lingua usus est.

3. Ἀνατετραμμένος) *Educatus.* Παιδευμένος vero de institutione accipiendum est. Simillimus est locus *Appiani bell. Civ. L. IV.* ubi Cassius in Rhodo enutritus de Rhodiis conquerens, auxilium sibi dicit denegatum esse, ὑπὸ τῶν παιδευσάντων καὶ θρεψάντων, ab eruditoribus et educatoribus suis, ab iisdem vero praelatum sibi dolet Dolabellam, ὃν ἐκ παιδεύσαν ὑδὲ ἀνέθρεψαν, quem neque erudiverint, neque educaverint. παρὰ τὰς πόδας Γαμαλιήλ) Non est quod ex hoc loco antiquitas fingetur discipulorum, ad magistrorum pedes sedentium; sed commode reddi potest, apud Gamalielē, vel in schola Gamalielis, ex Hebraismo, cuius vestigia etiam in Graecis antiquis Atticisque scriptoribus reperiuntur, quale est, quum *Plato* in *Theag.* dicit: ἐκ τῶν ποδῶν ἀποχωρήσομεν, aut *Xenoph.* *Symp. 4. §. 51.* ἐκ ποδῶν ἀπέρχονται. 3.º *Macc. IV, 8.* *Themist. Or. 27.* παρὰ πόδας ἐστὶ καὶ πλησίον, ante pedes id semper et prope est. Docet antiquitas Iudaica, ad mortem Gamalielis usque, stantes coram magistris discipulos institutos esse; qua de re omnium optime egit *Vitringa* de *Synag. vet. L. I P. 1. cap. 7.* πεπαιδευμένος — νόμῳ) *Institutus diligenter in patria lege;* nam cura et diligentia, de qua hic sermo, non dubium est, quin spectet ad ceremonias et instituta malorum, in quibus exponendis, aliisque commendandis, Pha-

risaeorum studium versatum esse constat. Confirmat Iosephus A. XVII, 3, 4. et de B. I. II, 8, 14. *ζηλωτής — θεῶν*) *Acris defensor cultus divini*. Sic Gal. I, 14. de se ipso: *ζηλωτής τῶν πατρικῶν παραδόσεων ὑπάρχων*.

4. *Ταύτην τὴν ὁδὸν*) i. e. *Homines huius sectae vel religionis*. Vid. supra c. IX. *ἄχρι θανάτου*, *ad necem usque*. Id statim explicat: quum vinctos traderem etc.

5. *Ὡς — μαρτυρεῖ μοι*) Vertendum est: *Ut mihi testari potest Pontifex*. Sensus est, Sacerdotem Summum, a quo scilicet literas acceperat Paulus, instituto sub provehendo idoneas, testimonium hoc, si requiratur, daturum esse. Cf. *Michaelis* ad h. l. *πρὸς τὰς ἀδελφάς*) Ita hic vocat Iudaeos, ob communem ex Iacobo originem. Sequentibus versiculis Paulus narrat historiam suam supra c. IX. commemoratam.

9. *Τὴν δὲ φωνὴν ἐκ ἤκουσαν*) *Vocem non intellexerunt*. Cf. supra IX, 7. Ibi comites Pauli audivisse vocem dicuntur. Tolli potest haec difficultas hoc modo. Vox *φωνή* nunc significat *sonum*, nunc *sermonem*, sive verba distincta. Loco c. IX. dicitur, illos audivisse *sonum*; quum enim fulmen illud circumfulgeret Paulum, sine dubio etiam tonitrua audita sunt. Hunc sonum audiverunt comites. In nostro autem loco dicitur: *Non intellexerunt sermonem* loquentis mecum, et dicentis: Saule, cur me persequeris. Nam *ἀκούειν*, ut hebr. *שמע* saepe etiam esse *intelligere*, satis constat.

10. *Καθεὶ — ποιῆσαι*) *Et ibi de singulis mandabitur, quid faciendum tibi sit*. *τάσσαι*, h. l. est *decernere*.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XVII. 293

re. Ergo τέτακται μοι ποιῆσαι, decretum est mihi facere. Dicitur tibi de omnibus, quae fieri abs te volo.

11. Ἀπὸ τῆς δόξης τῆ φωτὸς ἐκείνης) *Prae gloriosa, splendida illa luce.* Δόξα. ܕܝܚܐ - eximium quendam fulgorem h. l. significat.

12. Ἐυσεβὴς κατὰ τὸν νόμον) *Pius, non quovis modo, sed etiam secundum legis nostrae praescripta, ut Zacharias et Elisabeth.* Hoc multum pertinet ad rem, de qua agebatur.

14. Προχειρίσας σε) *Elegit te* Nonnulli vertunt: *Expediuit, praeparavit te.* At προχειρίζεσθαι frequentius notat *eligere*, et Ananiae procul dubio in animo adhuc versabantur verba Dei cap. IX, 15. quibus Apostolum σπένδος ἐκλογῆς vocaverat. Sic Polyb. L. V, c. 72. ὁ δὲ Ἀχαιοὺς προχειρίσας αὐτοῦ Γαρσύρημ, *Achaeus Garzerim ducem eligens. τὸν δίκαιον*) Iesum, illum summo innocentem et bonum.

16. Τί μέλλεις;) *Quid moraris?* Etymol. μέλλω, τὸ βραδύνω, *Aristoph. Nub. 1301. ὕπαγε τί μέλλεις. βίπτισαι—ἀμαρτίας σε*) *Suscipe baptismum, et pate-te ablui peccata tua.* Ἀπόλυσαι, in Medio. Suscep-to baptismo cura, ut certus fias remissionis peccatorum. Ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τῆ κυρῆς, *esto in posterum cultor Domini Iesu.* Hoc enim est invocare nomen Domini Iesu.

19. Αὐτοὶ ἐπὶ πάντας) *Offendit Paulus, sibi nonnihil esse spei, quod Hierosolymitae, qui se pridem novissent, tantam mutationem non possent nisi magnae veraeque causae attribuere.*

21. Ἐἰς ἔθνη μακρὰν) *Intra gentes procul, extra Palaestinam, ubi homines in remotissimis regionibus viventes, qui nihil norunt, de odio illo, quo persecutus es Christianos.*

22. Ἀχρί τὰς τῆ λόγῃ) *Ut qui pati non possent, gentes fieri participes communis salutis.*

23. Πιτάντων τὰ ἱμάτια) *Iactantibus vestes. Qui longius aberant; his signis testabantur, se cum illis facere, qui propius adstantes clamabant. Prodebant etiam valde concitatum offensumque animum. Xiphilinus Nerone: τάς τε χεῖρας καὶ τὰ ἱμάτια ἀνέσταν. Lucianus de saltat. 83. τὸ θεάτρον ἅπαν συνεμαρῆναι, καὶ ἐπήδων, καὶ ἐβωων. καὶ τὰς ἰσθῆτας ἀποβέβηκτον. Ovidius Am. III. 274. et data iactatis undique signa togis — at ne turbet toga mota capillos. κοινιορὸν βαλόντων) Ennius Annal. VIII. Iamque fere pulvis ad coelum vasta videtur.*

24. Μάστιξιν ἀντάξασθαι αὐτὸν) *Flagellis ex ea quaeri. Mos Romanus quaestionem habendi per flagra. ἵνα ἐπιγνῷ) Ex ipsius confessione.*

25. Ὡς δὲ προτείναν αὐτὸν τοῖς ἱμάσι) *Quum eum traderent loris, i. e. scuticis, flagellis. Πρὸς τὸ ἔναι tradere, porrigere. Philo de vit. Mos. δαλεαθεῖς τοῖς ἡδὴ προτεινομένοις, delectatus donis quae sibi iam tradita essent. Alii aliter. Ad sequentia cf. not. ad c. XVI, 37.*

28. Πολλὴ κεφάλαις) *Magna pecuniae summa. Κεφάλαιον pro pecuniae summa saepe occurrit. Demosthenes in Everg. Accipiens a me in mensa 1313. drachmas et duos obolos, τὸ σὺμπαν κεφάλαιον, integram summam. Sic etiam ap. Ioseph. A. XII. 2, 2. et cap.*

4, §. 1. eiusdem libri. *ἰγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι*) Atqui Tarsus non colonia erat, sed libera urbs, *Plinio* teste, V, 27. Potuit autem fieri, ut aliquis maiorum Pauli bellis civilibus, quae inter Caesarem Augustum, et Brutum, Cassiumque, aut etiam inter eundem Caesarem et Antonium intercessere, ius illud sibi comparaverit. Unde colligas, ex opulenta familia fuisse Paulum.

30. *Καὶ ἐκέλευσεν — αὐτῶν*) Quia intellexerat, de religione controversiam esse; explorare voluit Synedrii sententiam, cuius erat de religione cognitio.

CAP. XXIII.

1. *Ἀτενίσας — τῷ συνεδρίῳ*) *Intuitus Synedrium*, oculis ad Synedrium conversis. Ut decebat hominem bonae causae et optimae conscientiae innitentem. *Ἐγὼ πάσῃ — θεῷ*) *Ego cum optima conscientia Dei voluntati convenienter vixi.* Verbum *πολιτεύεσθαι*, Medium, dicitur proprie de iis, qui rem publicam gerunt, deinde pro: institutis quibusdam uti, ut *πολιτεύεσθαι νόμῳ πατρίῳ* apud Iosephum de Maccab. §. 4. *patriis legibus*, i. e. *Mosaicis, convenienter vivere*; et 2 Macc. XI, 25. *πολιτεύεσθαι κατὰ τὰ ἐπὶ τῶν προγόνων ἔθνη*. Ita fit, ut *πολιτεύεσθαι* significat vivere, vitae tenorem gubernare vel dirigere. *Τῷ θεῷ*, i. e. *κατὰ τὸ θεῶν, voluntati Dei convenienter.*

2. *Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας*) *Intelligendus esse videtur Ananias ille, qui Pontificatu M. functus est, Quadrato, antecessore Felicis, Syriae praesidente, auctore Iosepho, A. XX, 6, 2. neque dubium est, quin eam dignitatem etiam tempus quoddam retinuerit tum, quum Felix Prae-*

ses in Syriam missus esset, sub cuius Praesidio *Ionathas Ananiae* successit in Pontificatu; Ioseph. XX, 8, 5. Hic *Ananias*, Pontifex M. missus fuit Romam vincetus a Quadrato, rationem Caesari Claudio redditurus una cum *Anano*, Praefecto Templi, ob contentionem inter Samaritanos et Iudaeos, et ob quorundam Iudaeorum, res novas molendi, studium, Ioseph. XX, 6, 2. Dubium vero non est, quin Romae, innocentia ipsius cognita, absolutus, Hierosolymam redierit, et se pro Summo Sacerdote gesserit. Cf. *Ioseph. Ant.* XX, 9, 2. Fufius de hac re *Krebsius* in h. l. differit. ἐπέραξε — τόμα) Iussit adstantes sibi os *Pauli* ferire. Offensus forsan vultus eius constantia, quod vox ἀρσύλας innuit; vel quod liberiore quam hominis factus ferret, exordio usus est. Παρεσώτρας, intellige ὑπηρέτας, non quosvis ex adstantibus.

3. Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεός) *Percutiet*, i. e. *punit te Deus*. Gravissime peccavit Pontifex, qui, quum ipse captivitatis incommoda sensisset, sensu misericordiae erga captivum non tactus, insuper civi Romano alapas impingi iusserat, quod nec tribunus fuerat ausus. Quo genere mortis ipse tandem perierit, docet nos *IOSEPHUS*, de B. Iud. L. II, c. 17, §. 9. Quum nempe Sicarii duce *Menachemo* urbis Hierosolymorum potirentur, *Ananias* in regiae domus aquae-ductu latitans captus est, et a latronibus cum fratre *Ezechia* interfectus. τοῦτο κενονισμένης) *Paries dealbate*, hypocrita. Sic hominem exteriore apparatu tumentem et vere et eleganter appellavit, ut in *Matthaeo* Christus Phariseos similes esse dixit sepulcris κενονισμένοις. Egregia similitudo, ad exprimendos homines impios qui honoris aut commodi causa pios se simulant,

IN ACTA APOSTOLORUM, CAP. XXIII. 297

lant. *παρνομαῖν*) *Contra legem agens; wider Recht und Billigkeit.*

5. *Ὁν ᾗδεν — ἀρχισπέρς*) *Camerarius*: Ironiae manifestum est indicium. In eadem sententia fuit etiam *Phil. Marnixius*; nec alienus ab ea erat *Pricaeus*, addens, *ἐκ ᾗδεν*, significare, *oblitus eram, minus animo recalebam mea*. Alii verba excusantis lapsum suum esse putant. *Wetstenius*: *ἐκ ᾗδεν*, i. e. *non cogitavi, non satis attente consideravi*. Quasi dixisset: parcite, quae-so, fratres, iustae meae indignationi, si aestuantis animi impetu abreptus liberius aliquid elocutus fuerim, quam oportuit, immemor illius et personae, et officii mei. Agnosco errorem: non debui maledicere Pontifici, quantumvis fecerit non digna suo honore: sed impediit animi ardor, ne ista, ut par erat, attentius cogitarem. Alii putant, revera nesciisse Paulum, hunc esse summum Pontificem, quia dñi abfuerit Hierosolymis, nec ordinis ratio habita fuerit in tumultuario isto confessu. *ἀρχοντα — κακῶς*) *Principi populi tui ne maledicas*. Exod. XXII, 27. ubi in Hebraeo est *נשיא*, quomodo vocari solebat princeps senatus, quem locum istis temporibus plerumque occupabat sacerdos summus.

6. *Τυὸς — Φαρισαίων*) Non deerat Paulo humana etiam prudentia, qua in bonum Evangelii utens, columbae serpentem utiliter miscebat, et inimicorum dissidia fruebatur. *ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου*) *Pharisaeus sum*, ex disciplina pristina; et etiamnum, quod attinet ad fidem resurrectionis. Pro *υἱὸς Φαρισαίου* alii legunt *υἱὸς Φαρισαίων*, *discipulus Pharisaeorum*, quod vel praeceptores, vel parentes, patrem et avum aut proavos Pharisaeos

habuisset. *περὶ ἐλπίδος — κρίνομαι*) Est *ἐν διὰ θού*. Rectum fuerat *περὶ ἐλπίδος ἀναστάσεως*, ob spem de resurrectione. *Κρίνομαι*, vocor in ius, vel potius: contendo cum adversariis, nemo enim eum in ius vocaverat, vel accusaverat. Controversia de spe resurrectionis Paulo erat cum Sadducaeis. Non mentitus est Paulus, Pharisaeorum discipulum se dicens; recte tamen notat ad h. l. Chrysostomus: *πάλιν ἀνθρώπινως διαλέγεται* (Paulus) *καὶ ἡ πανταχῇ τῆς χάριτος ἀπολάυει, ἔλλα καὶ παρ' αὐτοῦ τι συγχωρεῖται εἰσφέρειν*. Voluit nempe in rem suam uti dissidio Pharisaeorum et Sadducaeorum; nec id sine successu fecit, ut patet ex v. 7. sqq.

8. *Σαδδουκαῖοι — μηδὲ πνεῦμα*) Deum esse credebant, sed praeter eum nihil, quod non sensibus perciperetur, non angelos existere, non superesse corporibus animos, ideoque nec fore resurrectionem. *τὰ ἀμφότερα*) Coniunxit hic opinionem de angelis et de Spiritu, tanquam unam. Quod de Sadducaeis et Phariseis h. l. refert Lucas, confirmat Iosephus de B. I. II, 8, 14.

9. *Γραμματεῖς τὸ μέρος τῶν Φαρισαίων*) *Legisperiti factionis Pharisaeorum*. Quaelibet secta habet literatos et idiotas; illi solent esse os partis suae. *Μέρος* h. l. ut saepe, *factionem*, *partem* significat. *Διεμάχοντο*, acriter pugnant, contentiose agebant, vehementissime contendebant. *ἔθεν — τέτω*) *Nihil mali reperimus in hoc homine*. *Οὐδὲν κακόν*, nullum facinus, malefactum. Tota quaestio, inquiunt, est dogmatica. *Ἐν δὲ πνεῦμα — ἄγγελος*) Dixerat Paulus (c. XXII, 6, sqq.) apparuisse sibi in itinere aliquem, qui cum eo sit collocutus. Fortassis negarunt Sadducaeii hoc factum esse vel fieri potuisse;

tuisse; Pharisei autem affirmarunt. Cf. Io. XII, 28. 29. *μη θεομαχῶμεν θεομαχῶν, cum Deo pugnare est*, aliquid voluntati divinae adversum moliri. Sed defunt haec verba in libris nonnullis antiquis, Versionibus et Patribus Vulg. et Aeth. praecedens *εἰ δὲ* vertunt: *quid si*, aut: *quis novit an non?*

10. *Εὐλαβηθεῖς — ὑπ' αὐτῶν*) *Veritus tribunus, ne Paulus discerperetur ab illis*. Sensus horum verborum, quae irae fervidissimae descriptionem continent, est: *veritum esse tribunum, ne Paulo manus violentae inferrentur*. Διασπᾶν enim, *discerpere, dilaniare*, notat excruciare verberibus aut vulneribus et mutilationibus, vel etiam occidere, τὸ σπᾶν *Totam militum manum* deduxit ab Antonia in conclave illud apud templum, in quo senatus habebatur, εἰς τὴν παρεμβολήν) in Antoniam ut sursum.

12. Συσπρόφην) *Coniurationem*, sicut mox explicatur. Sic συσπρόφασθαι est *coniurare* 2 Sam. XV, 31. 1 Reg. XVI, 9. 16. 2 Reg. IX, 14. aliisque locis. ἀνεθεμάτισαν αὐτούς) *Execranda seu devovendo se promiserunt*, Voto addiderunt diras, i. e. pessima sibi imprecati sunt, ni id implerent. Recte existimat Michaelis ad h. j. fuisse hos ex numero Sicariorum, aemulorum legis.

13. Οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιήκοτες) *Qui conspirationem hanc fecerant*: Phrasin hanc habet Polybius L. IV, c. 2. de Apelle dicens: ποιεῖται συνωμοσίαν πρὸς τὰς περὶ Λεόντιον καὶ Μεγαλέαν, *cum Leontio et Megalea coniurationem facit*.

15. Ἐμφανίσате τῷ χιλιάρχῳ) *Significate et declarate tribuno*. Suidas: ἐμφανίζωσι, *φανερῶσιν*
σύν

σὺν τῷ συνεδρίῳ) i. e. Non vos soli, sed una cum collegis vestris, quo maior significationi sit auctoritas. πρὸς ὑμᾶς) Nempe ex Antonia in conclave, in quo senatus habebatur, ἀκριβέστερον) Exactius, quam in primā cognitione. Solent enim rei per intervalla temporum saepius audiri, sive quod novi aliquid iudici innotuerit, sive ut exploretur, an sibi consent. πρὸ τῆ ἐγγίσει αὐτὸν) *Antequam ad vos veniat.* Sed amplius significatur, velle se caedem perpetrare in via, satis longe ab eo loco, in quo senatus habebatur, ne senatus eo nomine argui posset.

16. Ἀκίστας) Rem minus occulte gerebant, non putantes fore, qui rem Paulo aut tribuno deferret.

17. Ἀπάγαγε πρὸς τὸν χίλιάρχον) Prudenter Paulus ipsum iuvenem tribuno mittit, ut aetas eius et simplicitas pleniorē fidem faceret.

19. Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτῆς) *Manu prehensum*, ut iis solemus facere quos ex turba abducimus.

20. Συνέθεντο) *Constituerunt*, i. e. convenit inter Iudaeos, s. Iudaei consenserunt. Et sunt Graecis συνθήκαι, et Attica mutatione ξυνθήκαι, quae a Latinis vocantur pacta, conventa.

21. Ἐπαγγέλιαν) *Mandatum*, i. e. si iubeas Paulum produci. Hesychius: ἐπαγγέλλωσιν, καλεῦσθαι.

22. Παραγγέλλας — πρὸς με) Transito ab indirecta oratione ad directam, frequens Hebraeis, sed et aliis Scriptoribus.

23. Ἔως καισαρσίας) *Caesaream* ad Procuratorem, ad cuius forum iam tota haec res pertinere videbatur. καὶ

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XXIII. 301

ἰππεῖς ἑβδομήκοντα) Solent peditibus equites attribui qui eis praesidio sint. δεξιολάβας διακοσ(ας) *Satellites, stipatores ducentos*, Sive δεξιολάβας legas, sive ex uno codice vetustissimo δεξιοβόλας, non satis certum est, quale militum genus fuerit. Omnes de hac voce sententias et coniecturas *Schleusnerus* in Lexico ita conciliari posse putat, ut dicat, δεξιολάβας fuisse satellites regis, aut tribuni militum, dextra lanceam gestantes, quorum munus fuerit, non solum custodiam corporis regis et tribuni militum agere, (παρὰ τὸ λαβεῖν τὴν τῷ βασιλέως καὶ Χιλιάρχει δεξιάν) sed etiam custodire captivos, quorum dextrae catena alligabantur. (παρὰ τὸ λαβεῖν τὴν τῷ δεσμῷ δεξιάν.) ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός) Frequens est in Syria noctibus iter facere ob calores diurnos. Verum hic consilium hoc eo pertinebat, ne in ipso itinere insidiae fierent, ante deducto Paulo, quam ad coniuratos eius rei notitia perveniret.

24. Κτήνη τε παρασῆσαι) *Et iumenta praestare*. Translit oratio a directa ad indirectam, contra quam modo. ἵνα ἐπιβιβάσαντες — τὸν ἡγεμόνα) *Ut imponentes Paulum (iumento) incolumem ad Felicem perducerent*. Sic Iosephus A. II, 6. 9. οἶδ' οὖν πρὸς τὸν πατέρα μὴ ἔξελθῃν ἀνασωθῆναι μόνοις, nobis solis non licet redire ad patrem incolumes. Quum hic Felix *Procurator* tantum Iudaeae fuerit, ne quis nomine ἡγεμόνος ductus, suspicetur, *Praesidem* fuisse, tenendum est ἡγεμόνα dici h. l. qui proprie nominetur ἐπίτροπος. Nam Iosephus tribuit et propria voce τὸ ἐπιτροπεύειν, et de B. I. II, 13. hunc Felicem vocat Ἰσδαίας ἐπίτροπον. Felix hic fuit libertus *Claudii*, frater *Pallantis*, qui apud *Claudium*
omnia

omnia potuit. Tacitus Hist. V, 9. *e libertis Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regum servili ingenio exercuit.* Fuit trium reginarum maritus teste Suetonio in *Claudii* vita, c. 28. quod intellige non eodem tempore; sed alia mortua duxit aliam: et reginas intellige regum filias et neptes, quomodo *Antigone* et *Electra* ἀνασσαι apud Tragicos. Harum reginarum una fuit *Drusilla*, infra nominata, c. XXIV, 22. *Agrippae* regis foror.

35. Γράψας — τύπον τῆτον) *Scribens epistolam, quae hanc continebat, s. habebat formam; aut brevius: scribens epistolam in hanc formam, hoc tenore, ut loquitur Cicero. Τύπος, omnino integram formam, s. ut vulgo dicunt, extensum epistolae significat. Sic 3 Macc. III. 30. de epistola Ptolomaei, quae integra ibi praemissa est, dicitur; καὶ ὃ μὲν τῆς ἐπιστολῆς τύπος ἔτιως ἐγγράπτο, et ita forma epistolae, s. epistola ipsa conscripta erat. Περιέχειν τύπον idem valet, ac ἔχειν τίπον.*

27. Καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν) i. e. *quum iam prope esset, ut ab eis interficeretur.*

29. Μηδὲν δὲ — ἔχοντα) *Nullum criminis reum, quod Romanae leges morte puniant, aut vinculis coërceant: non signiferum rebellionis, non homicidam, non seditionum. Ἀξία θανάτου dicuntur, quæ mortem merentur, Ἐγκλημα ἔχειν h. l. idem est quod ἐγκαλεῖσθαι, accusari. Sic Appian. de bello Annib. Claudiam Quintiam μοιχαλὶς ἐγκλημα ἔχουσαν ἔτι ἀκριτον, adulterii accusatam, nondum cognita caussa.*

30. Μηνυθείσης — ἔσσεθαι) *Sermonem ita incepit, quasi dicturus esset μελέσης: dixit autem μέλειν, quasi*
prae-

IN ACTA APOSTOLORUM CAP. XXIII. 303

praeceffisset: *μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβελήν.* Ita saepe constructio fit ad sensum magis, quam ad verba.

31. *Εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα*) *Obadias de Bartenora* notat, esse locum ultimum in finibus Iudaeae. *Hieronymus* Epitaph. Paulae: *Deinde* (a Caesarea) *Antipatrida, semirutum oppidulum, quod de patris nomine Herodes vocaverat et Lyddam versam in Diospolim.* Saepe huius urbis meminit *Iosephus* e. g. Ant. XVII, 15, 1. XVI, 5, 2. de B. I. II, 19. 1. IV, 8, 1.

32. *Τέτραψαν εἰς τὴν παρεμβολὴν*) *Reversi* sunt in Antoniam, sc. pedites. Neque enim opus tam multis erat, quum iam longius abitum esset ab Hierosolymis, ubi erant coniurati. Adversus vulgaria itinerum pericula sufficiebat equestre praesidium.

33. *Οἵτινες*) Hoc ad remotius, i. e. ad equites referendum.

34. *Ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ*) *Ex* quam provincia esset? *Ἐπαρχία* est provincia tiam infra XXV, 1. *Plutarch.* Catone: *ἔλαχε τῶν ἐπαρχιῶν ἣν ἐντὸς Ἰσπανίας καλεῖσιν οἱ Ῥωμαῖοι.*

35. *Διακύσωμαί σε*) *Attente te audiam, et causam tuam cognoscam.* *Plutarch.* Cic. *Ἀντίοχος* τῷ Ἀσκαλωνίτῃ διήκουσεν. *Pericl.* διήκουσε — *Ζήνωνος.* ἐν τῷ πραγματικῷ τῷ Ἡρώδῃ) Ita dicto, quod ab Herode exstructum esset. *Praetorium* a praetore Romano, i. e. imperatore nomen habet; sed, ut fieri solet, coepit proferri latius eius vocis usus ad omnes demos virorum illustrium.

CAP. XXIV.

1. Μετὰ δὲ πάντα ἡμέρας) Hi quinque dies numerandi sunt a captivitate Pauli Hierosolymis, ut patet ex y. 11. huius capituli. Venit igitur Ananias cum ceteris accusatoribus Caesaream statim sequenti die post Pauli adventum, sine dubio certior factus per Chiliarchum Lyfiam. Καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός) Homine Romano, qui et linguam Romanam, et actionum formulas melius nosset. Graecis ῥήτωρ est orator, et causiāe patronus. Latini eam vocem graecam magis de dicendi magistris usurpant, quos Graeci σοφιστὰς vocant. ἐνεφάνισαν — Παύλου) Detulerunt, accusarunt Paulum apud Procuratorem. Ἐμφανίζειν saepe apud Iosephum aliosque est pro indicare aliquid ita, ut cum ulterius accusatione sit coniunctum; e. c. Ant. XIV, 10, 8. eodem cap. §. 12. et cap. XI, §. 4. Ἐμφανίζειν autem κατὰ τινος, eadem constructione dictum est, qua Rom, VIII, 33. τίς ἀγαλλίσει κατ' ἐκλεκτῶν τῆ θεοῦ.

2. Κληθέντος δὲ αὐτοῦ) I. e. adducti iusso; nam sub militari custodia servabatur.

3. Πολλῆς — προνοίας) Quod multa pace per te fruimur, quodque per tuam curam huius nationis res sint bene institutae, id agnoscimas etc. Captat Rhetor benevolentiam Procuratoris, cuius providentia et pax ipsis contingeret, et praeclare administraretur provincia. Ἐιρήνην intellige de tranquillitate illarum regionum procurata a Felice. Verbum κατορθώσαι significationem habet perfectionis, et rei bene ac praeclare gestae. Polybius L. I. ὡς δὲ αὐτὸν καὶ διὰ τὴν ἰδίαν πρόνοιαν κατορθώσας, quasi ipse per se et sua providen-

dentia rem bene gessisset. Cicero de fin. III, 7. quae autem nos aut recta, aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellant κατ' ὅμαρτα, omnes numeros virtutum continent — rectum factum est κατ' ὅμαρτα ad mentem Stoicorum. Τὴ δὲναι τέρῳ est genti Iudaeorum, Laudem, quam hic Tertullus tribuit Felici, eandem et Iosephi narrationes ei tribuunt. Sic v. c. Iudaeam latronibus impostoribusque repletam et infestam dura sua virtuteque liberavit, teste Iosepho XX, 8, 5. Aegyptium illum Pseudopphetam, res novas molientem, elusque affectas vi armisque repressit, l. c. §. 6. seditionem quae inter Iudaeos Caesareenses et Syros gravissime exarserat, restinxit, multa quae alia facinora egregia, commodo Iudaeorum, perpetravit. Cf. eundem de. B. I. II, 13, 2. Sed idem Felix multa iniuste et crudeliter egit, testibus Iosepho, (Ant. XX, 8, 5.) Tacito, (Histor. L. V, c. 9.) Suetonio, (in Vita Claudii c. 28.) et aliis. πάντῃ τε καὶ πανταχῇ ἀποδεχόμεθα. Semper et ubique agnoscimus, vel laudamus. Haec enim elegantissima est τὴ ἀποδέχασθαι notio. Iosephus A. VI, 14, 4. Διαικὼν δὲ ἀποδέχεσθαι τῆς Φιλοτιμίας τὴν γυναῖκα, convenit autem, laudare mulierem ob prolixam liberalitatem. Unde ἐπαίνου et ἀποδέχασθαι apud eundem tanquam Synonyma iunguntur, A. VII, 1, 2. ibid. 2, 2. aliaque loca. Πάντῃ τε καὶ πανταχῇ, semper et ubique. Quod nunc facimus praesenti tibi, inquit Tertullus, id etiam de absente praedicamus. Non in os solum laudamus.

4. ἵνα δὲ — ἐγκόπτω) Ne te pluribus morer; aut, ne pluribus tibi molestus sim. Est et hoc inter rhetorica artificia, polliceri se brevem fore, praesertim apud occu-

patos. *συντόμως*, sc. *λαζόντων*, quae paucis dicturus sum. Loquitur ita Tertullus ut ad hominem multis negotiis districtum, et ut meliorem iniquae causae colorem superduceret. *τῇ σὺ ἐπιεικείᾳ*) *Ea humanitate, qua soles*. Solent coniungi *ἐπιεικεία* et *πρόορτος*. Intelligitur hic facilitas et patientia in audiendo.

5. *Ἐυρόντας — λοιμὸν*) *Deprehendimus scilicet hunc virum pestilentem, noxium*. Particula *γὰρ* in orationis initio eleganter adhibetur, et reddenda est *scilicet, nempe*. Participium vero *εὐρόντας* pro *εὐράμεν* positum est; qui Participiorum usus, etsi Hebraeis est familiarissimus, non ita tamen proprius, quin apud Graecos etiam inveniatur. Homines noxios *λοιμῆς*, *pestes* s. *pestilentes* vocant Graeci. Sic etiam Cicero dixit: *pestem civitatis*, pro Rabirio; *pestem patriae*, pro Sestio; *pestes imperii*, pro Delotaro. *πρωτοάρχην*) *Principem et antesignanum*. In Glossario: *πρωτοάρχης*, princeps. Sic vocantur, qui in arte, qui in convivio, qui in iudicio aut re quavis alia primarium locum obtinent. *τῆς τῶν Ναζωραίων αἰρέσεως*) *Nazaraeorum sectae*. Ita in Iudaea vocabantur, qui extra Iudaeam Christiani, nempe a Domino ipsorum, Iesu Nazareno. Et sic hodie quoque Iudaei et Muhamedani Christianos appellant.

6. *Ὁς καὶ — βεβηλώσας*) *Introductis alienigenis. Falsum crimen. Κεῖναι, punire*. Tota particula: *καὶ κατὰ — ἐπὶ σε* (v. 8.) a plerisque codd. graecis penitus abest; in aliis est multa lectionis varietas. Si loquens omititur, sensus non est integer. Quum haec particula in versione Syriaca et latina vulgata legatur, videtur aliquid excidisse ex hoc loco, quod deinde lectores satis antiqui sup-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XXIV. 307

supplerent. A Lucae manu haec verba non esse videntur. Vid. MORUS ad h. l.

7. Μετὰ — ἀπήγαγε) Elliptice, pro: ἐκ χ. ἡ ἀρ-
πάξων, ἀπήγαγε, quem sensum respexit Latinus, dum
vertebat: *eripuit eum*.

8. Παρ' ἧς) A quo, nempe Paulo. ἀνακρίνας) Quaes-
tione habita per tormenta. Ita recte hic accepit Syrus.

9. Σύνεθεντο) *Assenserunt* s. *confirmarunt*. Sic
plerique vertunt hanc vocem. Sed συντιθέναι, *compo-
nere*, in Medio est *pactum inire, convenire de aliqua
re*. Igitur praeferenda esse videtur συνεπιθεντο, quam le-
ctionem plerique Codd. habent: Verbum autem συνεπι-
τιθημι, et in Medio συνεπιτιθῆμαι significat: *aggredior
alterum, hostiliter aggredior*. Sensus est: Simul Iu-
daeae eum aggressi sunt, (accusando.)

10. Νεύσαντος αὐτῷ τὸ ἡγεμόνος λέγειν) *Quum
Procurator signum nutu dedisset ut ipse responde-
ret. ἐκ πολλῶν ἔτων*) Si Iosepho credimus, *Cumano*
successor datus est, anno lul. 97. et nunc annum agebat sex-
tum in provincia: A. XX, 6, 3. Notandum est autem, uno
tempore *Cumanum* et *Felicem* administrasse regnum Iu-
daeae, quod antea Agrippa pater obtinuerat, adeo, ut *Cu-
manus* Iudaeae et Galilaeae, *Felix* autem Galilaeae Trans-
ampanae, quae, teste Iosepho, Iordane et Coelesyriae Phi-
ladelphiaeque montibus includeretur, Procurator esset. Sed
Cumano damnato, *Felix* Iudaeae et Galilaeae quoque ad-
ministrationem accepit, adeo, ut ex eo inde tempore non
solum Galilaea Transamnana, quam antea iam Procura-
tor obtinuerat, sed Iudaea etiam ipsius ditioni subiecta

pareret. Iof. A. XX, 7. de B. I. II, 12, 8. Κριτὴς h. l. non tam sensu graeco est *iudex*, quam potius significatio-
ne hebraizante (רֹאשׁ) *rector, magistratus populi*, no-
minatim Procurator. Ἐυθυμότερον — ἀπολογῆμαι) *Ala-*
crius, vel ut Vulgatus reddit, *bono animo pro meipso*
causam dico. Non ut Tertullus, mercede conductus,
quamcunque causam, etiam deteriore[m] defendo: sed, quod
aequissimum est, pro me ipso verba facio. Noverat Felix
tum experientia propria, tum historia gentis eiusque Procu-
ratorum edoctus, quam proni ad seditionem essent Iudaei.

11. Δυναμὲν — ἐν Ἱερουσαλὴμ) *Quam intelligere*
possit, non esse nisi duodecim dies, ex quo ad sacra
facienda veni Hierosolyma. Vid. notata ad v. 1. Pau-
lum diutius quam septem dies egisse Hierosolymis patet ex
cap. XXI, 15. 16. 17. 18—35. 26. 27. 30. XXIII, 11. 12.
32. 33. Si igitur accusatores Pauli post quintum diem ve-
nissent Caesaream, computatio sibi non constaret.

12. Καὶ ἔτε — διαλεγόμενον) Nempe de rebus ad re-
ligionem pertinentibus; multo minus sermones ad seditio-
nem spectantes habui. Ἐπισύσσεις, proprie *congregatio*
multorum hominum eodem loco, concursus, deinde
etiam, ut hic concursus seditionis. Παιδὲν ἐπισύσσειν,
concursum facere, ad seditionem concitare.

13. Οὐτε — κατηγορεῖ με) *Neque demonstrare*
possunt, de quibus me accusant. Eorum quae obli-
ciant mihi nihil probare possunt, Supple: τὰ ἑαυτῶν,
περὶ ὧν κατηγορεῖσι. Παραστήσαι, *clare et liquido de-*
monstrare et ob oculos ponere. Sic apud Ioseph. A.
IV, 3, 2. VIII, 2, 6.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XXIV. 309

14. Κατὰ τὴν ὁδὸν; ἣν λέγουσιν αἱρεσιν) *Secundum religionem eam, quam vocant sectam.* Sectae appellationem Paulus corrigit, non quod tum esset odiosa, sed quod non satis digna. τῷ πατρῷῳ Θεῷ) Magna erat gentili-
 lium erga Θεὸς πατρώας, *Deos patrios*, religio, per quos etiam praecipue iurare solebant. Sic Demosthenes de corona iurat per τὸν Ἀπόλλω τὸν Πύθειον, ὃς πατρεῖς ἐστὶ τῇ πόλει, *Apollinem Pythium, qui urbi (Athenis sc.) patrius est.* Sapienti vero Apostolus agebat consilio, dum contra obiectam sibi haeresin v. 5. se Dei patrii cultu, et legis atque prophetarum obsequio tuebatur. Invisum quippe erat gentilibus, si quis se peregrinis aut Diis aut Deorum cultibus addiceret. Praeterea Iudaeis per multa Imperatorum inferiorumque magistratuum decreta et senatus consulta sancita erat potestas, Deum patrium colendi. Bre-
 vissima igitur via, qua Christiani Romanos magistratus sibi conciliare, et cultus sui libertatem consequi poterant, haec erat, ut se eundem cum Iudaeis Deum colere, et iisdem libris sacris fidem praestare et obsequium assererent.

15. Ἐλπίζω — ἀδικῶν) *Habens spem in Deum, quam et ipsi habent, futuram esse resurrectionem piorum et impiorum.* Etiam hoc erat verum de plerisque Iudaeis, nisi quod multi Phariseorum resurrectionem impiorum negarent.

16. Ἐν τέτῳ — διαπαντός;) *Propter hoc, i. e. propter hanc fiduciam, exerceo me, ut inoffensam habeam conscientiam respectu Dei et omnium omnino hominum, i. e. ut perpetuo habeam animum, nullius male facti erga Deum vel homines sibi conscium.* Ἀπρόσκοπος est is, qui ita vivit, ut nemo eius vita possit offendi.

Quum autem conscientia nostra sit iudicium de nostra vita, quo homines alii offendi non possunt, erit hoc loco intelligenda notio adiuncta probitatis, ut conscientia ἀπρόσκοπος sit conscientia bona, conscientia recte factorum. Ἀσκήω, *exerceo*, nempe memet ipsum, quod apud Hellenistas saepe subauditur, quia Hebraei saepe pro reciprocis usurpant modo activa, modo passiva.

17. Δι' ἐτῶν δὲ πλείονων) *Post aliquot annos*. Sic διὰ habemus Gal. II, 1. et alibi. Postquam multi anni elapsi erant, ex quo tempore non fueram Hierosolymis, rursus eo veni. παρεγενόμην) *Veni Hierosolyma* Eleemosynarum perferendarum causa profectus erat Hierosolyma. 1 Cor. XVI, 1 — 14. 2 Cor. VIII. IX. Rom. XV, 25—27. 31. Non igitur nocere, sed prodesse voluit. Quod obtulerit victimas, commemorat ideo, quod haec res occasio tumultus fuit.

18. 19. Ἐν οἷς — Ἰουδαῖοι) *In quibus dum occuper, offenderunt me in templo in castu viventem, nulla cum turba, nullo cum tumultu, Iudaei quidam Asiatici*. Ἐν οἷς) *In quibus*, sc. rebus, studiis. In quibus dum occupor. ἡγισμένον) *Abstinentem a vino aliisque rebus, a quibus Nazaraei abstinent*. Supra XXI, 24. 26. Tē multi codd. recte omittunt. Verba: τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι, coniungenda sunt cum antecedentibus, nempe cum verbo εὔρον, v. 18.

20. Ἡ αὐτοὶ ἐτοί) *Aut hi ipsi*, nimirum accusatores mei, de quibus comm. 1. Illud autem ἐπαύωσαν est ex illa causae fiducia, quam reis solet sufficere bona conscientia.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XXIV. 311

21. Ἡ περὶ — ὑμῶν) Nisi hoc crimen esse volunt, quod palam professus sum, credete me, mortuos a Deo posse resuscitari. Ipse Pontifex M. Ananias Sadducaeorum sectae addictus fuisse videtur. Vid. supra XXIII, 6. fqq.

22. Ἀνίστας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ, ἀνεβάλετο αὐτὸς) Meliores codices habent: ἀνεβάλετο δὲ αὐτὸς ὁ Φῆλιξ, eodem sensu. *Ampliavit eos Felix*, i. e. distulit in aliud tempus causae huius cognitionem. Loquitur sic Cicero pro *Caecina* et tertia *Verrina*. Solemnis vox iudicis differantis ulteriorem causae cognitionem erat: *Amplius*, sc. cognoscendum. ἀκριβέστερον εἰδῶς — καὶ ὑμῶν) Interponitur hic εἰπὼν inter media verba hoc sensu: *Ubi exactius didicero, quid sit de hac secta, et ubi Lysias venerit, causam istam terminabo*. Nempe διαγινώσκειν est *definire causam*: διὰ enim in compositione saepe consummationem significat. Statum huius controversiae videbat Felix, partim esse legalem, partim inficialem. Legalis erat an secta Nazaraena esset contra legem Iudaeorum: inficialis, an Paulus concursus, aut tumultum concitasset. De priori audiendi erant complures viri eruditi, praeter accusatores; at de altero testis certus erat ipse *Lysias*. Quare merito interlocutus est Felix.

23. Τηρεῖσθαι — προσέρχασθαι αὐτῷ) Iussit asservari eum, sed liberaliter et laxo asservari, nec quemquam suorum prohiberi, ipsi ministrare, eumque adire. Vox ἀνσας relaxio, remissio, non vinculis tantum, sed et rigidiori custodiae opponitur. Sic Ioseph. Antiqq. XVIII, 6, 10. de Agrippa post Tiberii excessum non amplius in carcere, sed suis aedibus custodito: φυλακὴ μὲν γὰρ καὶ τήρησις ἦν, μετὰ μὲντοι ἀνέσεως τῆς εἰς τὴν δικταὴν

Idem h. l. sunt populares; Pauli doctrinae addicti, familiares. *Τῆρηταιν*, necessaria ad victum suppeditare.

24. *Σὺν Δρυσίλλῃ — Ἰουδαίᾳ*) Duas Drusillas Felix uxores habuit; alteram Iudaeam, de qua hic sermo Agrippae maioris filiam; alteram Romanam, Antonii et Cleopatrae neptem; de qua Tacitus, Hist. Lib. V, c. 9. Quam autem prius secum habuerit, adhuc dubitatur. *Graevius* ad Sueton. Claud. c. 28, suspicatur, Drusillam Antonii neptem diem obtisse antequam Felix venerit in Iudaeam, ibi vero duxisse Drusillam Agrippae. Hanc ipsam, Herodis Agrippae maioris filiam, Azizo, Emesorum regi nuptam, nefariis artibus a marito abduxit, sibi uxorem adscivit; de qua re Iosephus XX, 7, 2. *παρὶ τῆς εἰς χρεῖαν πίστεως*) Ut priorem partem sui in hac re officii exsequeretur,

25. *Ἐμφοβος γινόμενος*) *Expavescens*; metuens sibi, si res sic se haberet, conicius sibi vitae flagitiosae. Non erat iusti hominis, servili ingenio, i. e. *per omnem saevitiam ac libidinem exercere ius regium*, quod de Felice dicit Tacitus Hist. Lib. V, c. 9. nec erat continentis, a marito nolente uxorem abducere. *τὸ νῦν ἔχον πορεύεσθαι*) In praesentia, ut nunc se res habet, abi. Sic Maximus Tyrius Dissert. 8. Rectene an contra haec fecerit Socrates, inquirere ἀναδησόμεθα μικρον ὅσον τὸ νῦν ἔχον, paululum in praesentia differemus, *Aristeas* de 70. interpret. *καταλήξω τὸ νῦν ἔχον*, in praesenti finem faciam. Sic et alii. *καιρὸν δὲ μεταλαβόν*) Oportunitatem s. tempus opportunum autem nactus. Sic Polybius L. II, c. 16. *μεταλαβόντες δὲ καιρὸν ἀρμόττοντα*, opportunum vero nacti tempus.

INACTA APOSTOLORUM. CAP. XXIV. 313

26. Ἄρα καὶ — λύσῃ αὐτὸν) Nempe et quia civem Romanum esse intellexerat, et principem sectae multorum millium. Ὅμιλιν, cum aliquo versari, sermones habere.

27. Διετίας δὲ πληρωθείσης) Biennio autem peracto, nempe ex quo Paulus Caesareae in custodiam traditus erat. Durante hac captivitate plerasque epistolas scripsit, in quibus se religionis christianae causa in vinculis esse dicit. Ἐλαβε — Φῆσον) Ioseph. A. XX, 8, 9. et de B. I, II, 14, 1. idem tradit. θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις) Quum vellet gratiam a Iudaeis inire. Paulo accuratius tamen κατατιθέναι χάριν explicatur: gratificari alicui, ut mutuum ab eo beneficium expectes, beneficium depositi vice apud aliquem collocare. Xenoph. Cyrop. L. VIII. Regnum equidem minime admitterem, χάριν δ' ἀνδρὶ ἀγαθῷ κατατίθειν δεξιάνην, gratiam vero locare apud virum bonum admitterem. Moris erat magistratibus, ut discedentes e provinciis Incolas beneficiis sibi devincire studerent. Referre volebant eam ab incolis gratiam, ne accusationibus suis et querelis eos Romam sequerentur; quod nihilominus evitare non potuit Felix. Iosephus Ant. XX, 8. 9. Πορκὶς δὲ Φῆς διαδόχῃ Φήλικι πεμφθέντος ὑπὸ Νέρωνος, οἱ πρωτεύοντες τῶν τὴν Καισαρείαν κατοικούντων Ἰουδαίων εἰς τὴν Ῥώμην ἀναβαίνεσθιν Φήλικος κατηγοροῦντες. καὶ πάντως ἂν ἐδεδώκει τιμωρίαν τῶν εἰς Ἰουδαίαν ἀδικημάτων, εἰ μὴ πολλὰ αὐτὸν ὁ Νέρων τ' ἀδελφῷ Παύλῳ παρακαλῶσάντι συνεχώρησεν, μάλιστα δὲ τότε διὰ τιμῆς ἔχων ἐκείνον.

CAP. XXV.

1. **Φ**ῆτος ἔν ἐπιβάς τῇ ἐπαρχίᾳ) Quum igitur Festus in provinciam pervenisset. Quum Iudaea ex eo provinciarum genere fuerit, quae a *Procuratoribus* tantum administrarentur, ei non tam vox *ἐπαρχίας*, quippe quae amplioris provinciae appellatio est, quam potius *ἐπιτροπῆς*, convenire videtur. Sane Iosephus XX, 11. 1. Praefecturam administrationemque Iudaeae *ἐπιτροπήν*, vocat; accurate sane, et voce maxime propria. Sed, uti apud Latinos vox *Praesidis* de omnibus in universum provinciarum Gubernatoribus interdum sumitur; sic apud Graecos *ἐπαρχοι* et *ἐπαρχία* de cuiuscunque provinciae Praesidibus et administratione adhibetur. Sic Iosephus hunc ipsum Festum, quem probe sciebat proprie *ἐπιτροπον* nominandum esse, tamen *ἐπαρχον* dicit XX, 8, 11. Notandum est porro, hos Procuratores in Iudaeam fuisse missos post mortem Agrippae Magni, de quo supra c. XII. Quum enim hic esset mortuus, et filium vix septendecim annorum, Agrippam minorem, reliquisset; Claudius, quum, amicorum et libertorum consiliis edoctus, periculosum iudicaret, adolescentulo, qui nondum ex ephebis excessisset, tantae magnitudinis regnum committere, Fadum misit, qui Iudaeae, totiusque regni praefes esset, de qua re Iosephus XIX, 9, 2, de B. I. II, 11, 6. Et quanquam postea Agrippa minor, quum ad imperii maturitatem pervenisset, a Claudio tetrarchiam Philippi, et Batanaeam, una cum Trachonitide et Abila accepisset; tamen Iudaea eius ditioni potestatique non subiecta est, sed a Procuratoribus administrata. Ioseph. XX, 7; 1.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XXV. 315

2. *Εμφάνισαν* — *Παύλε*) *Hic quoque εμφανίζειν de-ferendi accusandi notionem habet, ut supra c. XXIV, 1. Commate 5. κατηγορεῖν dicitur, quod h. 1. εμφανίζειν. πα-ρεκάλειν*) In Glossario: *παρακαλῶ, oro, obsecro, rogo.*

3. *Αιτέμενοι* — *Ἱερουσαλήμ*) *Petentes, ut in hoc ipsis gratificaretur, et Paulum accerseret Hierosoly-ma. ἐνέδραν—ὁδόν*) *Clandestina sicariorum usurj opera.*

4. *Ἀπεκρίθη—Καίσαρεϊα*) i. e. Bene eum ibi serva-ri, nec quicquam causae esse, cur transferretur, quum ibi non minus, quam Hierosolymis accusari possit. Romani Praefides non semper in una urbe ius dicebant, sed ubicun-que erant. *ἐκπορεύεσθαι*) Hierosolymis nempe Caesaream,

5. *Οἱ δυνατοὶ ἔν ἐν ὑμῶν*) *Qui inter vos auctori-tate, dignitateque praestant.* Haec notione haec vox quum apud alios Auctores, tum apud Iosephum frequen-tissime occurrit, c. g. *Α. XII, 4, 3. κατ' ἔτος δὲ ταῦτα (τέλη) τοῖς δυνατοῖς τῶν ἐν ἐκείῃ πόλει ἐπιπρασκεν ὁ βασιλεὺς. Rex cuiusque urbis potentissimis vecti-galia vendebat, ubi δυνατοὶ iidem sunt, qui cap. eodem §. 1. dicuntur οἱ ἐπίσημοι, principes in patria.* Pau-lo post §. 4. iidem δυνατοὶ dicuntur οἱ τοῖς ἀξιώμασι ἐν ταῖς πατρίσι διαφέροντες, qui in patriis suis dignitate ceteris praestant. Possumus et δυνατῆς simpliciter ex-poneῖν τὰς δυναμένους, sc. κατηγορεῖσαι, qui possunt ac-cusare; vel οἱ δυνατοὶ sunt, οἱ ἄριστα κατηγορεῖσαι δοκῶν-τες, quasi dicat: Turbae confusae voces nil significant; tollit faciem et formam iudiciorum incondita multitudo; feligantur ergo ceteris instructiores ad accusandi munus ob-eundum. *Συγκαταβάντες, mecum abeuntes.*

6. Ἐν αὐτοῖς) Sc. Ἱεροσολύμοις. ἡμέρας πλείους ἢ δέκα. Legendum esse videtur : ἡμέρας ἢ πλείους ὀκτώ ἢ δέκα. Solemus sic loqui, ubi numerum exacte definiendum notitia aut 'memoria non suppetit.

7. Ἀιτιάματα) *Accusationes, criminationes*. Verbum est rarissimum. Hesychius : αἰτιάματα, ἐγκλήματα.

9. Θέλεις — ἐπ' ἐμῷ) *Visne, profectus Hierosolytam a synedrio iudicari, me praesente?* Sic ἐπὶ et infra fumitur c. XXVI, 2. Habebat Synedrium iurisdictionem quandam in Iudaeos; sed civitatis Romanae ius validius erat iure synedrii; itaque Paulus, utpote civis Romanus, invitus cogi non poterat illos agnoscere iudices.

10. Ἐπὶ τῷ βῆμ. καὶς ἐγὼς εἰμι) *Ad tribunal Caesaris constitutus sum*. Recte tribunal Caesaris vocat id, quod Procurator habebat nomine ac mandato Caesaris. ἢ με δεῖ κρίνεσθαι) Nam de cive Romano praesidium Romanorum erat cognoscere. Ἰσθούεις ἐδὲν ἠδίκησα) Ideo iudicium tuum non reformido, quia certus sum, nihil a me laesos Iudaeos, inique eos de me queri. ὥς καὶ σὺ κάλλιον ἐπγγινώσκεις) Melius nosti scilicet, quam ut opus sit, me ea de re te docere. Scis id ex Felice, et ex iis qui Felici in cognitione adfuerunt.

11. Ὁυ παραιτῶμαι τὸ ἀποθανεῖν, πῶς recuso mori, haec enim huius vocabuli h. l. vis est. Οὐδεὶς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι) i. e. Nemo me potest Iudaeorum lubrici condonare; in eorumque gratiam condemnare. Δύναται hic ad facultatem legitimam refertur. Donat reum inimicis, qui eum ipforum iudicio tradit. καίσαρα ἐπικαλῶμαι) *Casarem apello, f. ad Caesarem provooco, si*
nimi-

IN ACTA APOSTOLORUM, CAP. XXV. 317

nimirum me vis synedrio iudicandum tradere, quod videbatur agere *Festus*. Licebat hoc Romanis legibus in tali casu. Nam erat contra leges, Romanos civem Romanum provincialibus hominibus iudicandum tradere, et id nolentem.

12. Μετὰ τῷ συμβουλῇ) Consultabat cum consilio quod constabat ex iis, qui cum praetore erant, an scilicet deferendum esset in ea re. κλισία — πορεύς) *Caesarem appellasti*, i. e. quandoquidem ad Caesarem provocasti, ad *Caesarem* ibis. Provocatio non erat simpliciter facta, sed sub conditione; verum Festus libenter arripiebat occasionem, qua se ab hac molestia et invidia liberaret.

13. Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς) Agrippa minor, de quo vide annot. ad comma 1. huius capituli. Βερνίκη) Est nomen Macedonicum pro Φαρενίκη. Nam Macedones Φ in β mutabant. Sic et βρύγας dicebant pro Φρύγας. Fuit autem haec Berenice huius Agrippae soror. Nupta erat patruo suo, Herodi Agrippae, et post mortem eius *Polemoni*, Ciliciae Regi; sed infamis fuit ob incestum cum fratre Agrippa. *Ioseph*, Ant. XX, 7, 3. Βερνίκη δὲ μετὰ τὴν Ἡρώδου τελευτήν, ὅς αὐτῆς ἀνὴρ καὶ πατὴρ (patruus) ἐγένοντο, πολλὸν χρόνον ἐπιχειρεύσασα, Φήμης ἐπισχεύσας, ὅτι τ' Ἀδελφῷ συνήει, κεύθει Πολέμωννα, Κιλικίας δὲ ἦν ἕτος βασιλεὺς, περιτερόμενον ἄγεσθαι πρὸς γάμον αὐτὴν, ἕτος γὰρ ἐλέγχειν ὡςτο ψευδαῖς τὰς διαβολὰς. καὶ ὁ Πολέμων ἐκείδῃ μάλιστα διὰ τὸν πλεόν αὐτῆς. ἔμην ἔτι πολὺ συνέμειναν ὁ γάμος, ἀλλὰ Βερνίκη δι' ἀκολασίαν, ὥς ἔφασαν, καταλείπει τὸν πολέμωννα. *Iuvenalis* VI, 155, *Adamas notissimus et Berenices in di-*

digito factus pretiosior, hunc dedit olim Barbarus, incestae dedit hunc Agrippa sorori etc. Tacitus Hist. II. 81. Regina Berenice — florens aetate formaque, et seni quoque Vespasiano magnificentia munerum grata. Suetonius in Tito 7. Suspecta in eo (Tito) etiam luxuria erat — nec minus libido propter insignem reginae Berenices amorem, cui etiam nuptias pollicitus ferebatur — Berenicem statim ab urbe dimisit, invitus invitam. Iosephus in libris quidem de bello Iudaico, quos vivo et vidente Agrippa scripsit, honorificam semper Agrippae mentionem facit eiusque pietatem in Deum et patriam, et studium legis laudat; in libris vero antiquitatum, qui eodem iam mortuo scripti editique fuerunt, tanquam luxuriosum, incestum, impium in legem et templum lacerare non est veritus. A. XX, 8. 11.

14. Τῷ βασιλεῖ — τὸν Παῦλον) Retulit ad Regem ea quae ad Paulum spectabant. Ἀναγίσθαι non solum notat referre, enarrare, (ut apud Plutarch. in narrat. amator. τὴν πράξιν ἀνάγαστε τῶν ἐπαίρων τισιν, rem nonnullis e sociis suis exposuit,) sed etiam imponere, committere, tradere. Sic Aristoph. in nubib. act. 5. scen. 2. O nubes, haec ego vestri caussa fero mala, ὑμῖν ἀναγίς ἅπαντα τὰ μὰ πράγματα, dum vobis omnia mea commisi negotia. Festus igitur hanc litem Agrippae non solum enarravit, sed et in eius veluti iudicii competentis humeros quodammodo transtulit, ut nimirum suis consiliis in re ipsi, tanquam Iudaeo, notiore, et magis ad ipsum pertinente, Festum iuvaret. v. 26. 27.

15. Αἰτῆσεν οὖν κατ' αὐτὸ δίκην) Postulantes, ut adversus illum pronunciarem sententiam, vel: poscen-

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XXV. 319

tes eum ad supplicium. *Δίκην*, i. e. *ἐκδίκησιν*, *supplicium*, *turis executionem*. Alii legunt *καταδίκην*, *damnationem*, *sententiam mortis*.

16. *Ὁὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις*) *Romanae* (inquit) *civilitatis non est*, sed *barbaricae feritatis*. *χαρίζεσθαι — ἀπώλειαν*) *condonare aliquem in perniciem*, i. e. *condemnare aliquem in alterius favorem*. *τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τῆ ἐγκλήματος*) *Ex latino sermone formata locutio: Antequam locum respondendi*, i. e. *facultatem, potestatem acceperit*, vel: *antequam copia ei data fuerit, causae pro se dicendae, vel defendendi illatum crimen*. *Nec enim prohibendus reus quominus cuncta proferat, quibus innocentia eius sublevari possit*, ut apud Tacit. Annal. II. Rescript. Severi et Antonini XLVIII. 17. I. I. *D. de requis. vel obs. Damn.* et hoc iure utimur, ne absentes damnentur, neque enim inaudita causa quemquam damnari aequitatis ratio patitur. *Dionysius Hal.* VII, 53.

17. *Ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος*) *Nullam moram interponens*. Sic Thucyd. II, 42. *ἀναβολὴν τῆ δέινῃ ἐποίησατο*. Plutarch. Camill. *ἔγνω μὴ ποιεῖσθαι τῆς τιμωρίας ἀναβολὴν*. *ἐκέλευσα — ἄνδρα*) *Vulg: adduci hominem*, i. e. *induci*. *Ἀχθῆναι pro ἐισαχθῆναι*.

18. *Οὐδεμίαν αἵτιαν ἐπέφερον, ὧν ὑπενόηον ἐγὼ*) *Nullum crimen detulerunt ex eorum genere, de quibus ipse suspicabar*, nimirum delicti capitalis aut maleficii. *Phraſis αἵτιαν ἐπιφέρειν, accusationem afferre, crimen deferre, criminari*, satis frequens est. Sic Demosthenes in *Neueram ἐπευέγκας αὐτῷ αἵτιαν ψευδῇ*,
cri-

crimen fictum contra illum afferens. Paulo post: ψευδῇ αἰτίαν ἐπιφέρων. Sic et alii.

19. Ζητήματα — πρὸς αὐτὸν) *Quæstiones de sua religionē adversus eum movebant. Διςιδαιμονία, vocabulum μέσον, in bonam partem, sed sæpius in malam adhibetur. Sic apud Ioseph. in Decretis Asiaticis pro Iudæis, a Iac. Gronovio collectis: διςιδαιμονίας ἔνεκα στρατίας ἀπέλυσα, religionis caussa Iudæis veniam militiæ concessi. Cf. Ant. X, 3. 2. Quia Agrippa ipse erat Iudæus, sine offensione non potuisset religionem Iudæicam vocare superstitionem Festus.*

20. Ἀπορῆμνος — ζήτησιν) *Quum ego in rei istius inquisitione haererem, ignarus scilicet disputationum, quæ sunt inter Iudæos, et ex quibus normis eæ sint diiudicandæ. Ἀπορῆμμι significationem habet inopiae consilii, et omnium rerum, in Or. Demosth. in Timoth. πανταχόθεν ἀπορῆμνος.*

21. Τῷ δὲ Παύλῳ — διαγνώσιν) *Quum autem Paulus in hoc appellaret, ut Caesaris cognitioni servaretur. Est Ellipsis: τηρηθῆναι, pro: εἰς τὸ τηρηθῆναι, Ὁ Σεβαστός, proprie Venerandus, adorandus, est cognomen Imperatoris Romani: Augustus. Inde ab Augusto, qui primus assumpsit, sequentes Imperatores hoc cognomen retinuerunt.*

22. Ἐβελόμεν — ἀκῆσαι) *Curiositate ducebatur, quali olim Herodes, Luc. XXIII, 8.*

23. Μετὰ πολλῆς Φαντασίας) *Cum magna magnificentia splendorisque ostentatione. Φαντασία, h. l. est pompa insignis, splendidissimus apparatus, quo solent uti ho-*

homines potentiores et ditiores, in vestitu, pedissequis etc. Diodor. Sic. XII, 83. οἱ μὲν Ἀγρεαῖοι χρημάτων πληθὺς ἐπέδειξαν, τὰ μὲν ἀκέραια, τὰ δὲ παρα πῶν ἀτυχετόνων χρησάμενοι, Φαντασίας ἐνεκον. Suidas. οἱ δὲ Ῥωμαῖοι μετὰ μεγάλης Φαντασίας καὶ συμπαθείας τῷ δήμῳ προήγον ἐπὶ τὰς πράξεις. Sopater: κομπικᾶς καὶ μετὰ πολλῆς Φαντασίας. Sic apparent Agrippas et Berenice in eadem urbe, in qua pater ipsorum a vermibus corrofus ob superbiam perierat. (αἰσχροπρεπὴς) Graeca vox facta ad exemplum Latinae. Est enim in iure Romano frequens hoc sensu vox auditorii. Audienz-zimmer, καὶ ἀνδράσι. — πόλεως. Caesarsensium primis. Τοῖς κατ' ἐξοχὴν ἔστι, iis, qui in excellentia erant, i. e. praestantibus dignitate.

24. Οἱ συμπρόντες ὡς αἱ ἀνδρες) Vos qui una hic adestis. ἐντυχόν μοι) Mecum egerunt, interpellarunt me. Sic Philo I. de vita Moysis. Moses ἐντυχόμενος ὡς φανεῶς τῷ Θεῷ ἵνα ἐξ ἀμνηστικῶν ῥυσηται συμφορῶν, supplex clam Deum adibat, ut eos a desperatis rebus eriperet. Hefychius: ἐντευξίς. ἀπαντήσις κατὰ τῶν πλημμελησάντων. δέησις εἰς ἐνδίκην.

26. Περὶ ᾧ — ἐν ᾧ) Haec quo quidem certum, quod Domino scribam, non habeo. Domini nomen, tanquam Deo proprium, ab Augusto et Tiberio recusatū, posteriores Imperatores receperunt. Plinius in Epist. Traianum octuagies Dominum appellat. Suetonius August.

53. Domini appellationem ut maledictam et opprobrium semper exhorruit. Tiber. 27. Dominus appellatus a quodam denunciavit, ne se amplius contumeliae causa nominaret. De litteris ab eo, a quo appella-

tum est, iudice dandis locus est in Digestis, Lib. XLIX. 6. *D. de libellis Dimissoriis*: Post appellationem interpositam litterae dandae sunt ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, sive principem, sive quem alium, quas litteras dimissorias sive Apostolos appellant. Sensus autem litterarum talis est, appellasse puta L. Titium a sententia illius, quae inter illos dicta est. ὅπως τῆς ἀναγραφῆς γένεσθαι) ut de rei inquisitione facta etc. Ἀναγραφῆς hic est praevia quaedam inquisitio, non iudicandi, sed iudicii edocendi causa. Sumitur eodem sensu a Marciano. L. Divus Adrianus De custodia et exhibitione reorum; c. 2. Novella de his, qui Eunuchos faciunt.

27. Ἀλογον) Absurdum, carens ratione, sicut ὁλοον consentaneum et aptum. μὴ καὶ τὰς - σημαίνει) Et non significare litteris crimina ipsi obiecta. Ut aliquid certi exploratique possit scribere, vult praesente rege Agrippa, Iudaicarum legum ac quaestionum non ignaro, audire, quid illud esset, de Iesu Nazareno, quod ei pro crimine obiciebatur.

CAP. (XXVI.

Eurehiās τὴν χειρᾶ) Ut solent dicturi Polyaenus
 IV. ἀνέρας τὴν δεξιὰν ὡς ἀμυνομένους. Adulceius. Met.
 II. Porregit dextram, et instat Oratorum confortat articulum: duobusque infimis conclusis digitis ceteros eminentes porrigit.

1, Ἐνί σὺ) Te presente. Non enim iudex erat Agrippa. Supra XXV, 9.

23. Μάρισα — ζητημάτων) Quum tu imprimis cognita habeas instituta et dogmata Iudaeorum. Γνωσῆς, qui aliquid bene cognitum et perspectum habet, gnarus. Accusativus γνωσῆν ὄντα σε, qui cum praecedenti genitivo ἐπὶ σε male cohaerere videtur, absolute ponitur pro genitivo consequentiae, γνωστὸς ὄντος σου. Fit hoc imprimis vobula αὐτῶν praesentia τῶνδε et alias. Sic Pausanias in Messen. l. l. IV. Διαβάντα δὲ τὰς, περὶ οὐνομαζομένων Στενυκλικῶν, si quis amnes illos transierit campi se ostendunt, qui Stenyclerici vocantur; αὐτὰ διαβάντα ponitur pro διαβάντος δὲ τινός.

Τὴν μὲν ἐν — Ἱεροσολύμοις) Vitam igitur meam, ab adolescentia, quae ab initio acta est Hierosolymis inter populares meos. Τὴν μὲν ἐν βίωσιν μου, i. e. (ut illi apud Lucianum in Catastro,) ὁδὸν τινὰ τρόπον βίωσαι, Vitae victusque consuetudinem Cicero in Familiaribus vocat. Ὅδον facit accessum ad tractationem: μὲν, non sequente δέ, molitur sermonem.

5. Ἀνωθεν) Iam dudum, vel a superiore aetatis ineuntis tempore, vel ab origine et serie generis mei, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην — Φαρισαϊδῶν) Secundum exquisitissimam sectam nostrae religionis etc. Φαρισαιοὶ significat religionem, cultum divinum et ceremonias. Iosephus de B. I. II. 8. 14. Φαρισαῖδες μὲν οἱ δοκῦντες κατὰ ἀκριβεστάτην ἀληθείαν τὰ νόμιμα. Vit. 38. τῆς τοῦ Φαρισαίων μετέστροφος, οἱ περὶ τὰ πατρίω νόμιμα δοκῶσι τῶν ἄλλων ἀκριβεστέρως διαφέρειν.

6. Ἐπ' ἐλπίδι — γενομένης) Propter spem felicitatis, maioribus nostris a Deo promissae. Ἐπαγγελία,

promissa felicitas. Intelligit promissionem Messiae, quem omnes Iudaei expectabant. Resurrectionem mortuorum negabant Sadducaeï; sperabant autem cum omnibus reliquis Iudaeis felicitatem, cuius auctor futurus sit Messias. Hunc promissum Messiam iam venisse Paulus docebat. Ἐστὶ καὶ κρινόμενος, sto in ius vocatus, i. e. accusetur.

7. Ἐς ἡν — κατανηήσῃ) *Quum felicitatem tota gens nostra, perpetuo et indefesso studio Deum colens, se consecuturam esse sperat.* Ἐς ἡν, sc. ἐπαγγελίαν. Δωδεκάφυλον, duodecim tribuum, populus, Iudaicus nimirum. Graeca libertate novam vocem finxit Lucas, concinne admodum. Ἐν ἐκτελείᾳ, indefesso studio. Addit: diu noctuque; nam indefinenter fiebant sacrificia in templo, et per cultum illum indefinentem Iudaei assequi volebant bona Messiae. Κατανηήσῃ τις τι, ad aliquid pervenire; consequi aliquid. Historice tantum Paulus haec commemorat, bene gnatus Iudaeos sacrificiis et rituum observatione non posse consequi felicitatem a Deo per Messiam promissam.

8. Τί — ἐγείρει;) *Quid? num incredibile apud vos iudicatur, mortuos a Deo excitari?* Paulus nunc transit ad demonstrationem, Iesum Nazarenum esse illum promissum Messiam, a Deo vitae restitutum.

9. Ἐγὼ μὲν ἔν — πράγμα) *Putavi equidem mihi necesse esse, ut nomini (vel religioni) Iesu Nazareni in multis adversarer, s. multa adversa agerem.* Sic phrasin usurpat Demosthenes de fals. legat. καὶ παρὰ ταύτην ἀποδημῶν πάντα παναντίᾳ ἐπαγερτοῦ τέτοις, et in hac profectione illis per omnia fui adversatus. Ὅνομα ἢ ἡ ἐστὶν cultus, religio.

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XXVI. 325

16. Κατήνεγκα ψῆφον) *Sententiam dixi, f. suffragium tuli*, calculum meum adieci, i. e. approbavi assentiendo caedes illorum.

11. Τιμωρῶν αὐτάς) i. e. *κολάζων, puniens, afficiens supplicio*. Nam τιμωρῶν et τιμωρῆμενος, cum accusativo casu, poenae et supplicii significationem habet, ut in Oreste Euripidis: *παλαμῆδας σε τιμωρῶν φόνος*, poenas exigens abs te ob caedem Palamedis. Cum Dativo eadem verba habent auxilii et ultionis significationem. Hippocrates: *τιμορεύσας τῷ παθήματι*, subvenientes et opitulantes malo. *ἡνωγκάζον βλασφημεῖν*) *Cogebam maledicere, nempe Iesu Christo*. His verbis Paulus ait, se suppliciorum atrocitate coëgisse pios, ut veritatem negando, oratione uterentur contumeliosa in Christum atque turpi; id quod postea quoque crudelitas inimicorum Christiani nominis facere consuevit. *Plinius Ep. X, 97. Quum praeceuntes me Deos appellarent, et imagini tuae thure ac vino supplicarent; praeterea maledicerent Christo, quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt vera Christiani.* *περισσῶς τε ἱμμαινόμενος αὐταῖς*) *Supra modum in eos velut furore accensus; nam de furioso admodum impetu haec recte accipi possunt, quia de istiusmodi consiliis et actionibus commotionia inconsideratae et impotentis et effrenatae, Graeci verbo μαινεσθαι, et Latini insanire, usi sunt, e. g. insanire libet quoniam tibi. Ἐδῶκεν — πόλεις*) *Ad exterar usque civitates insectatus sum, ad oppida extra Palaestinam sita, e. g. Damascum, Syriae urbem, Cap. IX.*

12. Ἐν οἷς, sc. ἔργοις, πράγμασι. *Dum haec ita sunt.*

14. Σκληρόν σοι — λακτίζειν) *Difficile tibi erit, adversus stimulos calcitrare; i. e. magno tuo damno fiet,*

si mihi diutius repugnaveris. Male tibi cessura est tua pertinacia. Proverbium desumptum a bobus adversus stimulos, quibus aguntur, calcitrantibus, atque ita se ipsos magis laedentibus. Fuit autem κέντρον nihil aliud, quam peritica, cum cuspe aguta. Proverbium hoc *de his, qui res sibi male cessuras moliuntur*, ad Iudaeos a Graecis venerat. Aeschylus Agamemn. 1633. πρὸς κέντρα μὴ λακτίζε, μὴ πῆσας μογῆς. Idem in Prometheus: ἀκὲν ἐμοί γε χρώμενος διδασκάλῳ πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενείς. Schol. πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτείνει ὁ βῆς, λακτίζει δὲ κεντῶματος ὑπὸ κέντρα, ὥστε λακτίζει πρὸς κέντρον, καὶ τὸ κῶλον αἰμάσσει. ὁ γὰρ πρὸς κέντρα λακτίζων τὰς ἰδίους πόδας αἰμάσσει. Φησὶν ἔν ἐάν μοι μὴ πεισθῆς, βλάψεις σεαυτὸν. Terent. Phorm., I, 2. 28. Nam quae inscitia est, adversum stimulum calces?

16. Προχειρίσασθαι — ὁφθῆσμαι σοι), *Ut te eligerem vel designarem ministrum, atque doctorem eorum quae vidisti, et quae tibi manifestabo.* Προχειρίσασθαι *σε*, i. e. *ἵνα σε προχειρίσω*. De significatione huius verbi cf. supra XXII, 14. Usitata Graecis forma orationis est in verbis: ὦν το εἶδες, ὦν τε ὁφθῆσομαι σοι, postpositivo articulo congruente cum prioribus: *Eorum quae vidisti, et de quibus sive ad quae tibi apparebo, sive exhibebo me conspiciendum, vel quae tibi manifestabo.* Ὅπτεσθαι hic videtur esse: *revelare*, pro hebraica voce הָלַל, qua Alexandrini usi sunt Ies. XL, 5. XXXIII, 17, Commode Morus vertit: *Quae tibi revelavi (in itinere) et porro revelabo.* Sensus est: *Eligo atque designo te Apollolum.*

17. Ἐξαιρέμενος — ἀποστέλλω) *Exemturus te manibus populi huius et gentium, ad quas te nunc mitto.*

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XXVI. 327.

to. Λαὸς *populus Iudaicus*. Ἐξαίρειθαι nonnulli explicant ἐκλέγειν. Sed Hesychius recte: ἐξαίρεμενος. ἀποκισόμενος, ρυόμενος. Subinde enim hoc verbum permutatur cum ρύεσθαι, c. g. Pl. CXLIII, 8. Hanc significationem contextus hic postulat.

18. Ἀνοίξαι ὁφθαλμοὺς αὐτῶν) i. e. ut ad cognitionem veritatis salutaris eos perducas. Oculi mentis aperiantur, quum id, quod rectum, verum, et nobis salutare est, cognoscimus. Τὰ ἀπιστέψαι — τὸν Θεοῦ. Ut ad ignorantiam (rerum divinarum) transeant ad scientiam (cognitionem Dei et religionis verae), et e regno Satanæ ad Deum. Σκότος metaphorice est ignorantia quæ cum coniuncta esse solet flagitiosa vita, et miseria; τὸ Φῶς, scientia, cognitio veri Dei et virtutis studium. Ἡ ἐξουσία i. e. *regnum*, at regnum Satanæ est omnis multitudo eorum hominum, qui Deum nec cognoscunt, nec colunt. Ἐπὶ τὸν Θεόν, pro ἐπὶ τὴν ἐξουσίαν τῷ Θεῷ, ad regnum Dei, quo intelligitur omnis multitudo eorum, qui Deum cognoscunt et colunt. τὸ λαβεῖν — ἁμαρτιῶν, ut accipiant peccatorum remissionem, idolorum cultores pariter ac Iudæi pristinae perversitatis et impietatis. κληροῦν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις) Aeternam felicitatem cum omnibus vere piis. Ἐν pro inter, ut sæpe. Κληρὸς eodem sensu accipitur, quo κληρονομία c. XX, 32. Ἠγιασμένοι, Deo consecrati, Christiani.

19. Ἐπικερίας ἐν τυχόν τῆς παρὰ τῷ Θεῷ) Divina igitur adiutus auxilio. Polybius L. I. c. 10. μὴ τυχόντων ἐπικερίας τῶν Μαρμαρίνων, nisi Mamertiniæ auxilium feratur. Ammonius: ἐπικερὸς εἰσιν οἱ τοῖς τελευτameνοις βοηθῶντες, καὶ συλλαμβανόμενοι. ἔτηκα) Sum

incolumis, in statu permansi pristino. Vox haec h. l. respicit ad τὸ διαχρίσασθαι v. 21. cui Apostolus opponit, se ope divina adhuc in vivis esse, imo se etiam prorsus illaesum esse. Opponitur ἵσθαι, in statu suo conservari τῷ πικτεῖν, e statu pristino deturbari. μαρτυροῦμεν μὴ τὸ καὶ μεγάλῳ) *Instituens omnis generis et ordinis hominēs.* Genus loquendi hebraicum.

23. Ἐκ παθὴρός ὁ χριστός) *Christum debuisse pati.* Ἐκ pro ὅτι, sicut supra v. 8. et παθὴρός pro ἐός, qui debebat pati, ut apparet ex Luc. XXIV, 26. Alibi haec vox non reperitur hac forma Adiectivi; sed ex re concluditur, hanc h. l. veram esse significationem, Nam Paulus tradit eventum vaticiniorum; unde patet, παθὴρόν esse eum, qui revera passus sit. διὰ πρῶτος — ἔθνασι) *Et primum fuisse, qui post resurrectionem, vel ab eo tempore, quo ex mortuis resurrexit, annuntiaturus esset doctrinam ad salutem populo suo et ceteris gentibus.* nimirum per Apostolos. Ἐκ, a. Temporis, ut Matth. XIX, 12. Rom. I, 4. Luc. VIII, 27. Paulus vero eam ob causam praecipue invisus fuit Iudaeis, quod gentibus etiam Evangelium secundum Christi voluntatem praedicaret. Quare is omnino mihi sensus verus esse videtur. Possunt tamen verba πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν etiam sic verti: *Primus inter hos, qui ex mortuis in vitam redeunt,* primus scilicet ordine et tempore; nemo enim ante Christum tam solenni et singulari modo in vitam rediit; deinde etiam primus dignitate; nam per reditum in vitam declaratus est dominus generis humani, et fecit nobis spem, nos quoque in vitam esse redituros. Hic ergo post reditum in vitam Iudaeis et Paganis misit nuncios felicitatis. *Lux est doctrina ad salutem Ies. XLII, 6. felicitas.*

IN ACTA APOSTOLORUM. CAP. XXVI. 329

24. Μαλὴ Πλῆλες) Plebis et illiteratorum hominum vulgaris apud veteres erat opinio, eos qui sapientiae et literis nimiam impenderent industriam, mente motos insani-
nare. Serio ita censebant Abderitani, qui, quum Democritum suum ad singula ridentem, ob sapientiam nimiam mente captum esse crederent, Hippocratis opem impetrabant, ut patet ex epistola ad Hippocratem, in huius Operibus Sect. 8. Ibidem in epistola quadam refert Hippocrates de civibus suis dixisse Democritum: δυσαρρεσέοντα γὰρ ὑπ' ἀκρασίας ἀπασι, καὶ μανίην τὴν σοφίην νομιζέσιν. τὰ πολλὰ — περιτρέψει.) Multae literae te ad insaniam impellunt, tibi sanam mentem eripiunt.

25. Ἄλ' ἀληθεύεις — ἀποφθέγγομαι) Proloquor ea, quae sunt vera, sana, salutaria, sobria. Vel; profero haec vere et modeste. σωφροσύνη, de animi sanitate.

26. Ἐπισταται — ὁ βασιλεὺς) Hoc enim sic se habere, novit rex; audiverat nempe Iesum passum esse, in vitam rediisse, iussisse Evangelium esse nuntiandum. λαμβάνειν — εἶδέν) Habeo persuasum, nihil horum ipsum ignorare quicquam. Nihil enim in angulo, i. e. occulte et clam gestum est horum. Significat ea quae designarint Iudaei, non tantum ad Iesum Christum, sed etiam ad sese pertinentia. Quum in nomine σωφροσύνης sanae mentis significatio sit, refutatur scilicet obiectae vesaniae vitium.

28. Ἐν ὀλίγῳ — γυνέσθαι) Parum adest, quin mihi persuadeas ut fiam Christianus. Locutio bene graeca. Nam et Plato dixit in Apolog. ὅτι ἐγὼ ἐν καὶ περὶ τῶν ποιητῶν ἐν ὀλίγῳ τῶν, prope idem de poetis cognovi. Irenice ita locutum esse Agrippam, Priscaeus putat, q. d.

Christianum me fieri nimis cito vis; tantilli spatii non est opus, a patrio me ad tuum cultum transire. Sed Pauli responsio suadet, ut serio haec ab Agrippa dicta esse credamus.

29. Ἐυχαίμην ἂν τῷ Θεῷ) *Deum precor.* Ἐυχῆσθαι Θεῷ primario significat *vota Deo facere s. nuncupare.* Quum vero cum factis votis preces ad Deos emissae iunctae esse solerent, hinc factum est, ut *ἐυχῆσθαι Θεῷ* i. Θεοῖς simul significet; *precibus a Deo aliquid expetere.* Occurrit cum Dativo et sequenti infinit. apud Demosthenem adv. *Leptin.* *ἐυχόμεαι τοῖς Θεοῖς, μάλιστα μὲν ἡμῖν χρήματα πολλὰ γενέσθαι, Deos precor, ut inprimis aerarium habeamus locuples. ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ*) i. e. *non propemodum tantum, sed plane.* Ideo addit *ἐν πολλῷ*, quia alter *ἐν ὀλίγῳ* dixerat. Servat enim idem dicendi genus. *ὅπερ ἐγὼ — τέτων*) Omnia illis opto, quae in me sunt, praeter incommoda. Vincula autem vocat, custodias sibi circumdatas.

30. Καὶ οἱ συγκαθήμενοι ἄρτοῖς,) *et assessores eorum*, nempe Chiliarchi et praestantes dignitate viri, cap. XXV, 23.

51. Ἀναχωρήσαντες,) *In suas domos se recipientes, vel potius in cubiculum aliquod tribunali adiunctum. πρᾶσσει*) *Agit, de vitae instituto.*

32. Ἐι μὴ ἐπεκέλητο Καίσαρα) *Nam appellatione potestas iudicis, a quo appellatum est, cessare incipit ad absolvendum non minus, quam ad condemnandum. Crimina enim integra servanda sunt cognitioni superioris.*

CAP. XXVII.

1. Παρεδίδαν τὸν τε Παῦλον) Nempe Festus, et qui ab eo id mandatum acceperant. Frequens est apud Hebraeos subaudire Nominativum verbo congruentem. *σπαίρης Σεβαστῆς*) Cohortis Augustae. Supra c. X, 1. *Claudianus de Bello Gild. Dictaque ab Augusto Legio. Tacit. Annal. XIV, 13. ad annum. Jul. 104. Tumque primum conscripti sunt equites Romani, cognomento Augustanorum, aetate ac robore conspicui, et pars ingenio procaces, alii in spe potentiae. Sueton. Ner. 20.*

2. Πόλιν Ἀδραμυττήν) Multae sunt urbes dictae Ἀδράμυτος, Ἀδράμυττα, Ἀτράμυτος. Celeberrima omnium est urbs Africae maritima, quam hic indicari censeat Hieronymus. Navis haec videtur Africanas merces in Syriam, deinde Syriacas in Lyciam deportasse. *μέλλοντας πλεῖν τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν τέρας*) Juxta Asiae oras navigaturi, s. Asiae oras navigando obituri. Pro *μέλλοντας* alii Codices habent *μέλλοντι*. Ab Africa veniebat navis, legebat oram Asiae, et urbes quasdam maritimas negotiorum suorum causa adibat. *Πλεῖν τέρας*, quomodo Virgilius: *Tyrrhenum navigat aequor. ὄντος — Θεσσαλονικέως*) Comitante nos Aristarcho, Thessalonica Macedone. Hic Aristarchus, Christianus factus, Paulum ex Macedonia in Iudaeam usque comitatus fuerat; supra XIX, 29. XX, 4. Idem Paulum jam custodiae datum ex amore in ipsum et veritatem comitari sponte voluit, Romaeque primum adiutor eius, Philem. 24. deinde vinculorum particeps fuit, Col. IV, 10.

3. Παύρος — τυχεῖν) i. e. πορεύεσθαι ἵνα ἐπιμα-
 λείας τύχη. Permisit ei, ut ad amicos accedens frue-
 retur eorum cura et benevolentia. Quamquam Paulus
 captivus erat, tamen Iulius ea humanitate in eum usus est,
 ut ei permitteret in urbem abire, et invisere amicos, quo-
 rum hospitio exciperetur et benevolentia frueretur.

4. Ὑπελεύσμεν τὸν Κύπρον) Praetervecti su-
 mus Cyprum. Si ventus favisset, alto se commisissent, et
 Cyprum ad dextram partem reliquissent, ut Actor. XXI, 3.
 nunc autem coguntur legere littus Ciliciae, inter Cyprum
 et Asiam, v. 7. Ubi navis vento contrario cogitur a re-
 cto cursu recedere, ita ut tunc insula sit interposita inter
 ventum et navem, dicitur *ferre infra insulam*.

5. Πέλαγος) Altum mare, quod procul a terra est.

6. Πλοῖον Ἀλεξανδρίνον) Multae naves ex Alexandria
 Italiam petebant, advehebantque frumentum ab Aegypto,
 et Persicas Indicasque merces. Appellabant autem plerum-
 que Puteolos; Seneca Epist. 72. Sueton. Aug. 98. Ner.

45. Naves Alexandrinae solebant alto se committentes
 recto cursu in Italiam tendere: sed si per tempestatem na-
 vigatio minus erat tuta, nonnunquam ad Syriae oram traii-
 ciebant, et superata Cypro, praetervectisque Cilicia et
 Pamphylia, per mare Graecum Italiam petebant. Socra-
 tes H. E. II, 24. Sozom. VI, 25. Athanasius a. 349, Ro-
 ma Alexandriam repetens, appellit Antiochiae in Syria,
 inde per Laodiceam, Hierosolymam, et Pelusium Aegyp-
 tum intrat, ἐμβαλίσεν) Imposuit. Thucyd. I, 53. ἴδου-
 ξεν ἑν αὐτοῖς, ἀνδρας εἰς κρήτιον ἐμβαλίσαντας — προ-
 πέμψαι τοῖς Ἀθηναίοις.

7. Βραδυπλοῦντες) non ob oneris magnitudinem, ut accepit Syrus; sed ob ventos adversos, (v. 4.) et spatium tantillum maris tot diebus emensum. τὸν Κνίδον) Cariae obiectam; et Veneria simulacro ac cultu nobilem. μὴ προσέωιντος ἡμᾶς τὸ ἀνέμα) Non sinente vento, nempe nos tenere rectum cursum. Κατὰ Σαλμῶνιν) Prope Salomonem, promontorium. Μεγάλη) Ingens et C. quondam urbibus habitata Cretae ad orientem promontorium Salomonium. Hodie: caput Salomon.

8. Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτήν) Quum difficulter cum locum praeter navigassemus. Μόλις difficultatem saepe significat; παραλέγεσθαι, vox nautica, hic et inflexus est praeteritum. ἡμεῖς αὖτε — Δυσία) In locum quem vocabant bellos portus, cui vicina erat urbs Lacaeae, vel quomodoque alibi scribitur; Lacaeae; Stephanus: καλὴ ἀσὶς, πόλις ἡγετῶν. Locut. adhuc hodie in Creta nomen retinet calos limenas.

9. Οὗτος ἦδη ἀπὸ φαλῆς τὸ πλοῖον) Quum periculosa iam esset navigatio. διὰ τὸ — παρακληθέναι) Fraeterlapso iam magno ieiunio. Per τὴν νητείαν intelligendum est ieiunium magnum s. publicum, quod agebatur die magno expiationis qui in X. Tisri incidebat. Post illud tempus, mense nimirum Octobri, navigatio incerta est, et diffimili propior. Vegetius de re milit. V, 9. Hoc ieiunium νητεία simpliciter dicitur etiam apud Philonem L. II. de vita Mosi. p. 657. C.

10. Θωπῶ — τὸν πλῆν) Prospicio inter saevarum procellarum vim et cum iactura non solum mercium et navis, sed vitae quoque omnium futurum esse navigationem. Nam ὄψις h. l. est vis atque saevitia procellarum.

cellarum atque tempestatis. *Horat. Carm. I. 4. Ventis debes ludibrium.*

11. Τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ) Κυβερνήτης est, qui navem gubernaculo regit. Ναυκλήρος vero in *Glossario* recte vertitur *navicularius*, dominus navis: *Plutarch. praec. Polit. αὐτὸς μὲν ἐκλέγεται κυβερνήτης, καὶ κυβερνήτην ναυκλήρος.* *Artemidor. I. 37. ἄρχη δὲ — πρῶτος ὁ κυβερνήτης, κυβερνήτης δὲ ὁ ναυκλήρος.* His, ut in arte sua versantibus, Centurio hic auscultandum censuit: Pauli tanquam inepta suggerentis verba, surda aure praeteriit.

12. Ἀνεύθερος — παραχρημάτως) *Quum portus ille haud satis idoneus esset ad hibernationem.* Sicet *ἰσθμὸς* est idoneus, ita *ἀνεύθερος*, non idoneus, incommensus. *Hesych. ἀνεύθερος, ἄχρητος.* Ἰσθμὸν βολὴν) *Disputarunt, ad deliberandum proposuerunt, vel facta consulatione decreverunt.* *Plutarch. in Caesare. βολὴν δὲ φέμενοι διαπρίθσαν, capto vero consilio discesserunt.* *ἵππος — χῶρον)* Si forte possent in Phoenice hibernare, qui portus est Cretae, spectans ad *Africum* et *Caurum*. *λίψ*, latine *Africus*, fiat ab occasu humali, *χῶρος* nomen habet ἀπὸ τοῦ χῶσις, quod cum imperu aequa vehementia eat, et semper procellosus sit. Latine *Caurus* dicitur. Fiat ab occasu aestivo, aut, ut alii volunt, solstitiali. *Nordwestwind.* Locum hunc (v. 12—16) obscurum sane nova tutione illustrare tentavit *Michaelis* in *annotatt. ad h. l.*

13. Τροπνευσαντος) Τροπὸν saepe in compositione rem imminuit. Itaque *τροπὴν* est *leniter flare*, *δὲξαντες τῆς προθέσεως πεπραγμένον)* *Rati, se propositum assecutos,*

nau-

navitae scilicet. Κρατὶν προθέσεως est voto potiri. Id ideo existimabant, quia Australe Cretae litus legere volentibus Ausfer obtigerat. ἀραντες) Quum solvissent, i. e. navium. Ἀρσιν et ἀπαρσιν dicuntur tam qui mari navigant, quam qui terra iter faciunt. Ioseph. A. III, 1, 3. XI, 1, 4. et apud Philonem saepe: ἄσπον παρελθόντο τὴν Κρήτην) Propius praeternavigabant Cretam. Ἄσπον nec nomen proprium est, nec vox poetica. Ioseph. A. I, 20, 11. de Iacobo: τὸς μὲν κρέκοντες, τὸς δὲ λατοράτες, ἄσπον ἐκέλευσαν ἀπολαθεῖν, proxime sequi se iubet.

14. Ἐβαλε — τυφώνος) Invasit eam (navem) velutius procellosus, Ἐβαλε, immisit se, κατ' ἀνέης, in illam navem. Pollux: ἄνεμος βίαιος, σκληρὸς τυφῶν. Est autem τυφῶν et τυφῶς, ut Grammaticis placeat περισπωμένος, habetque significationem incendii; et κατ' ἐκβολοποιῶν ingentem quandam atque coelestibus quoque infestum daemone. hunc Poetae fecerunt, qui et τυφῶν et τηφῶς. Etymol. Τυφῶν παρὰ τὸ τυφῶ, τὸ καὶ τυφῶν γὰρ ἐστὶν ἢ τῷ ἀνέμῳ σφοδρὰ πνοή, ὃς καὶ ἐυροκλύδων καλεῖται. PLINIUS de repentinis flatibus Hist. Nar. II, 49. Sin vero depressi sinu auctius rotati effregerint, sine igne, hoc est sine fulmine verticem faciunt, qui TYPHON vocatur, i. e. vibratus ecnephias. Desert hic secum aliquid abruptum e nube gelida convolvens, versansque, et ruinam suo illo pondere aggravans, et locum ex loco mutans rapida vertigine: praecipua navigantium pestis, non antennas modo, verum ipsa navigia contorta frangens. ἐυροκλύδων) Videtur haec vox indicare eurum, fluctus vehementissimos exitantem, et composita esse ex ἑυρος, eurus, ventus

tus ab oriente flans, et κλύδων fluctus. Alii e conjectura legunt ευρυκλύδων, ventus late fluctuans, longe lateque fluctus ciens. Vid. SCHLEUSNERI Lex. sub hac voce.

15. Συγκαταθέντος. — ἀνταφθαλμῶν τῷ ἀέμῳ) Quum autem correpta, i. e. circumacta vel circumtorta esset navis procellae vi, nec posset resistere vento. Artemidorus, II, α) χειμῶνι βίῃ τῆς νεῆς συγκαταθέντος dixit. Ἀνταφθαλμῶν proprie notat quidacter adspicere, contra tueri; per metaphoram autem obniti, resistere. Iosephus pro eo habet ἀντιβλέπειν, A. VI, 6, 2. οἱ παθήμασιν ἐκείνῃ ἦν ἀντιβλέψαι, quibus malis resistere non poterat. ἐπιδόντες ἐφερίμεθα) Permittentes nos scilicet vento (suppl. αὐτῷ) ferebamur. Vel secundum alios: Ventis navem concedentes. Plutarchus de malignit. Herod. τῷ φέροντι προστάτην τῆς Ἀττικῆς ἀέμου παραδόντες αὐτῷ, vento se permittentes, qui ipsos quam longissime ab Attica prouheret. Ἐφερίμεθα; proprium in hac re verbum. Graeci dicunt φέρεσθαι κατὰ κύμα καὶ ἀνεμον.

16. Νησίον δέ τι ὑποδραμόντας) Quum prope insulam venissemus Κλαύδην) Hierocles Synecd. ἐπαρχία Κρήτης — νῆσος Κλαύδος. Ptolomaeus III. 7. νῆσος δὲ παράκεινται τῇ Κρήτῃ ἦτε Κλαύδος, ἐν ᾗ πόλις. Melita II, 7. hanc Insulam vocat Gaudos.

17. Ἦν ἀραντες) Quam (scapham) subducentes, s. ut alii volunt, in navem recipientes, ne scilicet procellis opprimeretur, Βοηθείας ἐχρῶντο) Adiumentis utebantur. Adiumenta hic vocantur adminicula illa, quibus navi periclitanti succurritur, qualia h. i. sunt cinctura navis et dimissio τῷ σκαυῷ. ὑποζωννύσας τὸ πλοῖον)

Na.

Navis, latera firmarunt. Naves funibus utrinque sub fundum adductis et utraque earum latera adstringentibus contra ventotum et fluctuum vim manire voluerunt Vete- res. Polybius Leg. 64. 1. 2. ναὺς συμβάλλοντας τοῖς Πε- δίοις ὑπὸ ζῶματι εἶναι. Hesychius: ζῶματι, ὕπο- ζῶματι, σπινθῆκα κατὰ μέσους τῶν ναυῶν διαρυσσόμενα. Theognis 648. Νηὸς τῷ πλευρῆτις ὑπὸ ζῶματι δέχομεν ἡμῶς κληροῖα ὅλ' ἔχομεν. μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι.) Ne navis una cum ipsis impingeretur in Syrtim. Sic vocantur omnia loca vadosa a duobus in Africa arenosis finibus dictis hoc nomine. SALLUSTIUS: Inter duas Syr- tes; quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt si- nus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proximae terrae praealta sunt, cetera, uti fors tulit, alta, alta in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse et saevire ventis coepit limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Ios. de a. I. II, 16, 4. αἱ Φοβεραί καὶ τοῖς αἰῶσι Σύρτες. χα- λάσαντες τὸ σπινθῆκα.) Quid hic sit τὸ σπινθῆκα, non satis cer- tum est. Grotius: demisso malo; nam malus hic κατ' ἐξοχὴν dicitur σπινθῆκα, sicut et Syrus accepit. Kypke: de- mittentes ancoram, f. ancoras. Sane v. 29. similis me- tus in loca aspera incidendi faciebat, ut ancoras prolicerent. Quod ad τὰ σπινθῆκα etiam ancorae pertinerint, docet Iulius Pollux L. I, c. 9. Plutarch: praec. reip. ger. ὥσπερ ἐν πλατῶ σπινθῆκα ἱερὸν, sicut sacra ancora in navi. χαλάσω τὴν ἱερὴν ἄγκυραν, sacram ancoram demittam. Suidas dicit in hac voce. Aliis τὸ σπινθῆκα h. l. est velum. Ma- chaelis suspicatus, intelligendam esse machinam, quamensem (Schwerd.) appellare solent. Sed ipse etiam dubitat.

18. Σφοδρὴς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν) Quam vehementi tempestate fluctibusque maris huc illuc iactaremur. Sic χειμάζεσθαι apud optimum quemque, Iosephum etiam A. B. H., 8, 3. ἐκβολὴν ἐποιεῖντο) Iactum fecere, nautice scilicet. Ἐκβολή, iactus; in Glossario. Fit id levandas navis gratia. Solet autem hic ordo servari, quem et in hac historia habemus. Primum iaciuntur merces, ut hoc loco, deinde utensilia ut statim sequitur, postremo et cibaria, ut. infra v. 38.

19. Ἀυτόχαιρες τὴν σκευὴν τῷ πλοῖ ἐβάψαμεν) Ipsimet sarcinas nostras e navi proiecimus. Τῷ πλοῖ pro ἐκ τ. ἀπὸ τῷ πλοῖ. Per σκευὴν intellige vasa, utensilia, omnemque apparatus, qui viatorum erat, in hac navi proficiscentium. Eustachius in Od. β. ὅρα, ὅτι ὅπλα καὶ πάντα θὰ λάβει τὴν σκευὴν τῆς νεὸς — ἰσάν — βαλάντιος.

20. Χειμῶνός τε ἐκ ὀλίγῃ ἐπικειμένη) Quum tempestas haud exigua incumberet, s. nos urgeret. Plut. Symp. VI. ἐν τοῖς μεγάλαις χειμῶσι. λοιπὸν — ἡμᾶς) Iam spes omnis salutis nobis erat demta, vel amputata. Λοιπὸν h. l. ponitur pro ἤδη: iam; quod non infrequens auctoribus. Aelian. V. H. III, 14. προφάσας αὐτοῖς περιηρημένης.

21. Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης) Quum autem esset multa a cibo abstinencia. Non quod alimenta deessent, ut mox videbimus, sed quod ingens illa iactatio adimat omnem appetitum, ac contra cibi fastidium pariat. κερδῆσαι τε — ζῆσαι) Evitare hanc tempestatem atque damnum, supra v. 10. Κερδῆσαι hic est lucrifacere, s. evitare. Themistius orat. 8. quinque. Non quem pas-

torem constituisti, eum si pro pastore se lupum ostendat κερδάνειν τὴν προσημασθῆναι δίκην ἑαῖς, poenam pro meritis effugere poteris. Sic etiam Ioseph. A. II, p. 2. Ζημία hic est mercedum et rerum preciosarum damnum. Τβρις autem tempestatis incommoda et iniurias hic notat.

22. Ἀποβολή — τῆς πλοῆς) Nullius vitae iactura fiet, s. nemo vestrum amittet vitam, sed navis tantum amittetur; i. e. μόνη τῆς πλοῆς ἔσται ἀποβολή. Nempe, si me audietis, quae conditio ex superiori oratione factis intelligitur. Ἀποβολή autem ψυχῆς eleganter hic pro iactura, s. omissione vitae dictum. Sic Ioseph. A. II, 16, 9. παύσας ἀποβολῆς, liberorum iactura. XIV, 14, 3. Φορτῶν ἀποβολῆς, iactura oneris.

23. Παύλος — λατρεῖν) Adstitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cuius ego sum minister et cultor. Τῷ Θεῷ, ὃ ἐστίν) Post verba Θεῷ subaudi πτῆμα s. δῦλος, cuius peculium, s. servus sum. Eadem ellipsi utitur Demosthenes pro Phormion. ἔδωκε Σατύρῳ τὴν αὐτοῦ γυναῖκα. Ἄντ' ὅτε γενομένην dedisse uxorem εὐφροῦ Σατύρῳ, qui quondam servus illius fuerat. Differt tamen ὁ δῦλος sequenti ὁ λατρεῖν. Per hoc enim indicat Paulus, se etiam servi officio strenue at graviter defungi, et non esse ἀχρεῖον δῦλον. EICHORNIVS (in Biblioth. universali literat. bibl. Tom. III. p. 407.) opinatur, Paulum somniasse, se scum sociis suis terram continentem ap-pulsurum esse, atque hoc somnium, dispensante ita rem providentia, eventum habuisse, ut multa somnia, quibus interdum eventus respondeat. Huiusmodi somnia ab angelis offerri Iudaei credebant. STORRIUS autem (in dissert. exeget, in N. T. Parte II. p. 95.) evincere studet, hanc

nocturnam angeli visionem non naturale somnium, sed divinum, quod Paulum fallere non potuerit, fuisse.

24. Κεχαρίσται — μετὰ αὐτῷ) Condonavit tibi Deus, i. e. tui gratia in vita conservabit singulos itineris tui socios. Sic Dionysius Hal. Ant. L. V. quum consul Brutus in filios capitalem sententiam protulisset, ab omnibus dicit reclamatum esse, addens: Indignum quippe iudicabant, talem virum mulctari filiis, καὶ χαρίζεσθαι τὰς ψυχὰς τῶν μαιρακίων ἐβέλοντο τῷ πατρὶ, et vitam adolescentum donare patri volebant.

26. Ἐκτρέσειν) impingere, ut v. 17. Herodotus VIII, 13. Φερόμενοι τῷ πνεύματι, καὶ ἐκ εἰδοτες τῇ ἐφύρῳ, ἐξέπιπτον πρὸς τὰς πέτρας.

27. Διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδριατικῷ) Θαυμάσια γίγνηται remur in mari Adriatico. Διαφέρεσθαι est iactare, agitari, incerto cursu hoc illuc ferri. Plutarchus in Arato: ὥσπερ ἐπὶ ναυαγίᾳ τῆς πατρίδος ἐν τούτῳ σάλῳ καὶ κινδύνῳ διαφερόμενος, veluti in patriae naufragio in tantis undis et periculo iactabatur. Ceterum hic non intelligitur sinus Adriaticus, sed potius mare Adriaticum, quod etiam Ionium dicitur. Hesychius: Ἰόνιον πέλαγος ὁ οὖν Ἀδριακός. ὑπερέβαιον οἱ ναῦται προσέγειν τὰς ἀστροῖς χωρὶς) Suspiciantur nautae appropinquare sibi regionem aliquam. Lucas optice loquitur nautarum more. Sic Achilles Tatius L. II, dicit: Πόρτος relinquebatur γῆν γὰρ ἐωρῶμεν ἀπὸ τῆς γῆς κατὰ μικρὸν ἀναχωρεῖσαν ὡς αὐτὴν κλέεσαν. Attn. III, 73. Provehimur portu, terraeque urbesque recedunt. Lucretius IV, 300 et fugere ad puppim colles campique videntur.

28. Βολύσαντες) *Demissa bolide*. Βολή est funis cum plumbo, quo delecto, ναυταε maris altitudinem explorant. *Senckbley*. ὀργυιῶς) *Passus*. Ὀργυιᾶ est, quantum patet passae manus, unde passui nomen, s. mensura inter ambas manus expansas contenta, *eine Klafter*. *Etymol.* ὀργυια σημαίνει τὴν ἔκτασιν τῶν χειρῶν, σὺν τῷ πλάτει τῆς εἰδέος. *Eustathius*: ὀργυιᾶ, τρίπηχυ μέτρον.

29. Ἐς τραχεῖς τόπους) *Aspera loca vocantur saxosa*, ut hic recte explicat Syrus, qualia multa esse circa insulas solent. ἐκ πρύμνης — τέσσαρας) *Iactis de puppi quatuor ancoris*. Sic Virgilius: *Ancora de prora iactitur*. Pluribus autem opus ancoris, ubi saevit mare.

30. Χαλασάντων τὴν σκίφην εἰς τὴν θάλασσαν) *Dimitterentque scapham in mare*. Nimirum ut in eam detapsi, derelicta navi, salutis suae consulere. Ad *Herrn*. I. Magnitudine tempestatis omnes perterriti navim reliquerunt, et in scapham conscenderunt. προβάσει — ἐκτείναν) *Sub specie, quasi ex prora ancoras vellent extendere*. Μελλόντων est genitivus consequentiae, post quem supplendum est αὐτῶν ut Luc. XII, 36. αὐτῷ subauditur. Non insolens post voculam ὡς haec constructio. Sic *Arian*. Dissert. Epict. L. IV, c. 8. *Nunc quum ipse sobrius es, propter ea, quae male facere tibi videtur, dicis: ecce philosophum: ὡς πρέποντος λέγειν τὸν ταῦτα ποῶντα Φιλόσοφον, quasi illum, qui haec facit, philosophum vocare deceret.*

32. Ἐλασαν) *Siverunt scapham in undas dilabi*.

33. Ἄχρη) *Priusquam, antequam*. Sic *Appianus* bell. Parth. *Et quum ductores urgerent, ut pergeret:*

ἄχρι ἂν σελήνη παραλλάξῃ τὸν σκόρπιον, priusquam luna transeat scorpium. τεσσαρὲς καὶ δεκάτην προσλαβόμενοι.) *Dies hic decimus quartus est; quod expectando ieiuni mansistis; neque cibo iusto usi estis.* Verba haec non ad vivum refecanda, sed ita capienda sunt, ut hi homines per illos dies non ordinario modo, et ad satietatem usque cibum potumque sumfisse dicantur; more loquendi omnibus fere Scriptoribus communi. Ioseph. Ant. VI, 14, 8. VII, 7, 4.

34. Παρακαλῶ — τροφῆς) Nempe ut firmiores essent ad perferendos labores, quibus erat opus. Πρὸς cum Genitivo significat *ad edendos et bibendos*. Proverbialis locutio, sicut latine dici posset: Ne hilum quidem vobis nocebitur. Intellige hoc rursus sub conditione, si consilia mea sequamini.

38. Ἐκέφιζον τὸ πλοῖον) *Levarunt navem*, iactando nimirum cibaria, ut statim sequitur, *ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον*.

39. Τὴν γῆν ἐκ ἐπεγίνωσκον) *Terram non agnoscabant*; nempe nec quae esset, nec quo nomine appellaretur. Cf. c. XXVIII, 1. κόλπον δέ τινα κατενόον) i. e. *conspexere*. Sinum vocant Latini quoque mare intra terras, ut Adriaticum, Persicum, Arabicum. *ἐξῴσαι τὸ πλοῖον)* *Appellere navem*. Sic etiam Latini loquuntur. Caesar B. C. III, 28. *gubernatorem navem in terram eiicere cogunt*, Livius XLIV, 28. *velis datis ad Chium naves eiecere*. Alias milites et nautae dicuntur *ἐξασθῆναι* non navem, qua ipsi vehuntur, sed hostilem, quam persequuntur. Thucydides VII, 52. *τας πάσας ναῦς ἤδη τῶν Ἀθηναίων κατεδωκόν τε καὶ ἐξασθῆναι ἐς τὴν γῆν*.

40. Καὶ τὰς ἀγκύρας παραλόντας) *Ancoris undique sublati*, Absciderunt nimirum funes, ancoris in mari reiectis. Volebant vento uti, quod non poterant nisi sublati ancoris. *ἔειπον εἰς τὴν θάλασσαν*) *Elle* brevis locutio: *pro: ἔειπον τὸ πλοῖον ἵνα εἰς τὴν θάλασσαν*. *Siverunt navem ire in mare*, illud scilicet, quod inter locum, in quo defixa fuerat navis, et litus intererat. *ἅμα τῶν πηδαλίων*) *Laxantes vincula gubernaculorum*. *Naves Veterum*, maiores praecipue, duo habebant gubernacula, unum in prora, alterum in puppi. Apuleius de Asino II. *Navis ipsa qua vehebamur, utroque regimine amisso, praecipitio demersa est*. Ea gubernacula vinculis quibusdam annexebantur navi, quas hic graece Lucas *ζευκτηρίαις* vocat, Latinus *iuncturas*. Quum laxantur ea vincula, tunc gubernacula, multum in aquas descendunt, et pondere suo navem retinent, quo minus a ventis evertatur. *καὶ ἐκπλυντες τὸν ἀρτέμωνα τῇ πνεύσῃ*) *Et oblato (vel expanso) artemone flanti aerae*, i. e. quum direxissent artemonem secundum ventum ispirantem. *Τῇ πνεύσῃ*, sc. *ἀνρῇ* sc. *πλοῦ*. Papias: *Artemo velum navis breve*. *Velum artemonis hodiernum ita vocatur, sive velum Latinum, forma triangulari, suspensum de malo artemonis, qui est in puppe*. Eo uti solent nautae, ubi metuunt, ne vela maiora plus satis ventum concipiant, navemque nimis urgeant. *κατέχον εἰς τὸν αἰμαλὸν*) *Tendebant ad litus*. Sic Antipho de caede Herodis: *ὅφ' ἔχειμῶνος*) *ἠναγκάσθημεν κατασχεῖν εἰς Μηθυμναίας τι χωρίον*, per quam (tempestatem) ad locum quendam Methymnaeae tendere coacti sumus, ubi *κατέχειν* ab *ἐρμῇ*, appellere distinguitur.

41. 'Εἰς τόπον διδάλαντος) Codices Latini: *in locum vaduosum ubi duo maria conveniebant. Vel est solum emineas, quod utrinque mari alluitur. ἐπώκειλαν τὴν ναῦν*) *Appulerunt, vel impegerunt navem*. Significat autem verbum hoc appullionem vehementem. Polybius I. ἡ τοῖς βράχεσι περιπίπτων ἐμάθιζε κατὰ πρῶραν, ἡ πρὸς γῆ Φερόμενον ἐπώκειλλε, (navigium) aut *intelligens in brevia subsidebat ad puppim, aut quum deferabatur terram versus appulsum haerebat*. Verbum est ἐπώκειλλω, quod Grammatici ducunt a verbo altero κέλλω, cuius significatio accedit ad eam, quae est latini verbi *cello*, unde *percello*. Hesychius: ἐπώκειλλαι, ἐπὶ τὸ ξηρὸν ἐλθῆναι, *allidere, ἡ πρῶρα — ἀσάλευτος*) *Prora haerens mansit inconcussa*. Aen. V, 206: *illisaque prora pendit*. *Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis*. ἡ δὲ πρύμνα — νομάτων) *Dissoluta est puppis a fluctibus, quia in terram subvehi non potuerit*. Sic verbo solvi utitur *Virgilius*: *Solvitur (navis) atque viros mediis expōrit in undis*.

42. Μῆτις ἐκκολυμβήσας διαφύγη) *Ne quis enatando evaderet. Ἐκκολυμβᾶν est enatare, natando evadere et in tutum pervenire*.

41. Ἀπορρίψαντας πρῶτας ἐπὶ τὴν γῆν ἐξείναι) *Ubi sese proiecissent primos; evadere in terram*. Post ἀπορρίψαντας subaudiendum est *αὐτούς*. Plene Lucianus in *Toxari* dicit: *ρίψαι αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, εὐμ* *sese in mare coniecisse*. *lis qui natare non poterant fragmina et reliquiae navis praesidio erant*.

44. Καὶ τὰς λοιπὰς — τῇ πλοῇ) *Ceteros autem supra tabulas, aut aliquo fragmento navis, sc. evadere in terram; posito verbo ἐξείναι, ἀπὸ κοινῆ*.

CAP. XXVIII.

1. **M**ελέτη) Hodie *Malta*, Siciliam inter et Africam. Est alia etiam insula, quae *Meleta* nuncupatur, ubi hodie est *Bornia* et *Dalmatia*; sed in hanc ne potuerunt quidem venire.

2. Βάρβαροι) Sic vocantur hi Insulani, ob barbaram linguam, qua utebantur, africanam nempe et arabicam. Ovid. Trist. V, 10. 37. *Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.* Διὰ — ἐφεσῶτα) Propter pluviā ingruentem. Ἐφίστασθαι hic est quod supra XXVII, 20. ἐπισκιάσθαι. Polybius: ὥς τε διὰ τὸν ἐφεσῶτα ζῶφον μῆδὲς εἰς ἐν ποσὶ δάσασθαι βλέπειν.

3. Συσρέψαντος — πληθός) Quum autem *Paulus* sicca virgulta in fasciculum contorsisset, constrinxisset. Φρύγανα Hieronymo in Hof. II. sunt aridae herbae, siccaeque virgulta, quae camino et incendio praeparantur. ἐχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξεληθέσα) *Vipera* quae perrepando prodierat, eliciente calore. Ex h. l. propter. Fuit nimirum vipera cum festucis a Paulo comprehensa, et quum sarmenta ab ipso imponderentur in rogam, effugere volebat vipera, ignis calorem ut senserat. καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ) *Adhaesit ad manum ipsius*, vel afflixit manum. Glossar. καθῆψε, haeret.

4. Τό θηρίον) Sic solent vocari bestiae, quae veneno nocent, in quibus excellunt viperae, unde θηριακὴ ἀντιδοτος nomen habet. πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος) Putabant per id ipsum, quod modo evenerat, Paulum esse convictum insignis cuiusdam sceleris. διασωθέντα — ἔλασεν)

Naufragium, inquit, mortis genus bonis iuxta et malis commune, evasit, ut rariore et insigniore exemplo eius scelera puniantur. Ἡ δίκη, divina ultio, vel κατὰ πειθαλοποιῶν iustitiae numen Hesiodus *ἐργ.* 254. ἡ δὲ τε παρθένος ἐστὶ Δίκη, Διὸς ἐκγεγαυῖα. Δίκη est virgo Iove prognata. Anthol. III. 6. 8. κῆν με κατακρύπτῃς, ὦ ἑδανὸς ἀνδρὸς ὀρώντος, ὅμμα δίκης καθορᾷ πάντα τὰ γιγνόμενα.

6. Οἱ δὲ — πῖμπραθῶ) *Expectabant autem dum eveniret, ut inflammaretur, veneno sc. ἡ καταπίπτειν ἄφρω νεκρὸν, aut concideret statim mortuus; venenum enim viperae quibusdam in locis valde rapidum est, ἐπὶ πολὺ*) *Diu.* Epictetus in *Enchirid.* c. 63, signum hebetis ingenii esse dicit, ἐπὶ πολὺ γυμναζεσθαι, ἐπὶ πολὺ ἐδῆναι, ἐπὶ πολὺ πίνειν, ἐπὶ πολὺ ἀποκατεῖν, exerceri diu, edere diu, potare diu, cacare diu. μηδὲν ἄτοπον) *Nihil noxium, nihil incommodi, mali, damni.* Ioseph. Ant. VIII, 14, 4. καταΦιλήσας θάβρεῖν ἐκέλευσε, καὶ μηδὲν τῶν ἄτρεπων προσδοκῶν. μεταβαλλόμενοι) *Mutati, i. e. mutata sententia, ut mos vulgi: Sequitur fortunam, ut semper, et odit damnatos. θεὸν αὐτὸν εἶναι*) Comparabant vel Herculi, qui in ulnis adhuc iacens angues superavit, vel Aesculapio, qui cum serpente pingitur. Marc. XVI, 18.

7. Ἐν δὲ — τῇς νήσος) *In illis autem locis habebat praedia primarius insulae.* Χωρῆς, regio, κατ' ἐξαχὴν dicitur de fundis, agris, praediis, villis, quas quis possidet. Πρωτός h. l. est nomen magistratus, quod patet ex inscriptione in insula Melite reperta: Α. κ. υἱὸς κύρ. Πράδης ἱππεὺς βωμ. πρωτός Μελιταίων καὶ πάντων, ἄρχας καὶ ἀμφιπολεύσας θεῶ Ἀνγέτω. ὅς ἀναθεσάμενος —

ἐξένισεν) Qui nos exceptos tribus diebus hospitaliter tractavit. Illud Φιλοφρόνως, hospitalliter, amice, benigne, virtutem designat, quam in hospitum exceptione inprimis laudant auctores. Aelianus V. H. IV, 9. ὑποδέχεται αὐτὰς ἐν μάλα Φιλοφρόνως. Diod. Sic. XIII, 4. δεξαμένων δ' αὐτὰς τῶν ἐν τῇ πόλει Φιλοφρόνως.

8. Πυρεστοῖς καὶ δυσεντερίᾳ) Febribus et intestinorum torminibus. Δυσεντερίαν torminā vertit Celsus IV, 15. Is morbus si duret, pierumque et febres affert.

10. Οἱ καὶ — ἡμᾶς) Qui propterea multis praemiis nos affecerunt. Τιμὴ, praenium. Καὶ ἀνυγομένους — χρεῖαν) Sensus est: Non solum Publius, verum etiam isti certatim nos iam profecturos rebus necessariis onerant, quas cumulate ingesserunt, et nec petentibus imposuerunt. Ἀναγεῖναι, solvere, proficisci.

11. Παρασήμῳ Διόσκειροις) Latinus vertit: Cui erat insigne Castorum. Nam Διόσκειροι, vel rectius διόσκοροι appellantur fratres gemini, Iovis et Ladae filii. In prora navis erat effigies illius Dei, in cuius tutela erat navis: in puppi autem erat insigne illius Dei, vel vicissim. Procopius ad Ies. XI, 14. ταῖς πρόρῃς τὰς θεῶν εἰκόνας ἐνέγραφον, ὡς καὶ νῦν αἰγίων μαρτύρων. Aen. X. Servius: Solent naves nomen accipere a pictura Tutelarum. Hinc est: hunc vehit immanis Triton. 170. et aurato fulgebat Apolline puppis 156. Aeneia puppis Prima tenet rostro Phrygios subvecta leones etc.

13. Ὅθεν — Ῥήγιον) Inde circumlegentes devenimus Rhegium. Etymol. Ῥήγιον, πόλις πλησίον Σικελίας, ἐπειδὴ αἰσμεῖ γενόμενα ἀπετελέσθη τὰ ἐκείῃ ῥαγέντος τῆ τότε ἐκείνης. Iustinus IV, 1, 7. Rhegium dicitur ideo, quia graece abrupta hoc nomine pronunciantur.

antur. Festus: Rhegium appellatur id municipium, quod in freto e regione Siciliae est, quoniam id dictum est a rumpendo. δευτεραῖσι) *Die secunda*, biduani, si ita loquliceret. Io. XI, 39. Arrianus Exp. Ai. II. δευτεραῖος ὑπερβαλὼν τὰς πύλας. εἰς Ποτιόλεας) Puteolos enim appellere solebant naves Alexandrinae, ut docet nos Seneca epist. 77. Festus: Minorem Delum Puteolos esse dixerunt, quod Delos aliquando maximum emporium fuerit totius orbis terrarum, cui successit postea Puteolanum, quod municipium graecum antea Dicaearchia vocatum est, unde Lucilius: Inde Dicaearchum populos, Delumque minorem.

14. Παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι) Al. leg. παρ' αὐτοῖς. Rogati sumus ut apud eos permaneremus. ἄλθομεν) Vertendum est: ivimus, non venimus, ut Io. VI, 17, et aliis locis.

15. Ἀππία Φόρε καὶ τριῶν ταβερνῶν) In via Appia, strata militari opere ab Appio Coeco, longa atquelata, excurrente mare versus, fuerunt quum alia loca, tum civitates, quibus nomen *Fori Appii*, tum etiam *trium tabernarum*. Tres Tabernae propiores *Romae*, ut patet ex epist. Cic. ad Attic. II, 10. *Ab Appii Foro hora quarta dederam aliam paulo ante Tribus Tabernis*. Horat. Serm. I, 5. 3. *Forum Appii, differtum nautis, cauponibus atque malignis*. ἔλαβε θάρσος) *Animum cepit*. Θάρσος λαμβάνειν fiduciam capere, *animum capere*, Dionys. Hal. Ant. L. IV. τὸ αὐτὸ λαβῆσι θάρσος, καὶ μὴ γνώμῃ χρησαμένοις.

16. Τῷ στρατοπεδάρχῃ) *Praefecta Praetorio*. Nam Imperatorum temporibus mos obtinuit, ut ex provinciis Romam ad Caesarem missi, vincti, *Praefecto Praetorio* cu-

custodiendi committerentur; cuius rei illustrissimum exemplum est Agrippae Regis apud Ioseph. XVIII, 6, 6. καθ' εαυτὸν) Solum, sine aliis, seorsim ab aliis captivis. Aelian. H. A. XV, 3. οἱ μὲν αὐτῶν εἰσι μόνου — καὶ καθ' εαυτὰς νήχονται. σὺν τῷ Φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιῶτῃ) Factum hoc est ex more quodam Romano, tunc temporis recepto, quo reus coram Caesare sistendus, alligatus militi Praetoriano catena, quae copulabat ei reum et militem, diligentius observabatur et custodiebatur. Seneca Epist. V. eadem catena et custodiam et militem copulat. Ioseph. XVIII, 6, 7. ubi Agrippa (iussu Tiberii, a Praefecto Praetorio, Macrone, victus, catena alligatus dicitur, eadem militi Praetoriano, ἡκίμας τὸν συνδεσμένον αὐτὸν τῷ στρατιῷ πῃν, rogavit militem, qui ei una eodemque catena alligatus erat.

17. Τὰς ὄντας πῶν Ἰουδαίων πρώτους) 17, 7. Principes primores, qui praeter ceteris inter Iudaeos dignitate auctoritateque florebant, Ioseph. Ant. VII, 9, 8. δέχονται δ' αὐτὸν (Δαυίδην) ἀσμενέστα πάντες οἱ πρῶτοι τῆς χώρας.

18. Ἀνακρίναντές με) Habita quaestione de me. Ἐβέλουτο ἀπολύσαι) Voluerunt me dimittere, nempe nisi appellassem.

19. Οὐχ ὥς — καταγορήσαι) Ellips. Non adsum ut accussem meum populum. Accusor, non accuso, nec contra totam gentem ulla lis mihi est.

20. Παρεβίβετε ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι) Accersite, rogavi ut accederetis, ut viderem vos et alloquerer. Ἐβλεν — τῷ Ἰσραὴλ) Propter Messiam. Nam αἰχὴ h. i. est persona quae expectatur, nempe Messias. τὴν ἄκρην ταύτην περιέκλειμαι) Catena hac circumda-

tus sum. Verbum *περίκειμαι* construitur hic more passivorum et neutrorum, adeoque perinde est, ac si dicas: ἡ ἀλυσὶς αὐτῇ περικαίται μοι. Ioseph. de Maccab. c. 12. sub init. ὁρῶν ἥδη τὰ δεσμά περικέμενον.

22. Ἀξίωμεν. — (Ἐροῦμεν.) Cupimus a te audire, quae sentias. Blat. de fortuna Romani περιμῆσαι τῷ Θεομικτούδης ἐξ ἑκ τῶν, qui (Themistocli) praeferrī cupiebant. πανταχῶ) Ubique, i. e. plerisque in locis, sive a plerisque omnibus.

23. Ἐς τὴν ξυλῶν) Domum in qua divestebat. διὰ τὴν ξυλῶν — (ἐξ) Quibus exposuit deinde regnum Dei, i. e. explicavit illis, quae nuntiavit futura et ratio regni Dei, et Messiae. Περὶ τῶν — (ἐν) Persuasit illis, quae ad Iesum pertinent, i. e. exposuit illis totam rationem doctrinae christianae, et quidem e Moris Moysi et Prophetarum, i. e. illustravit illis vaticinia V. Testamenti de Messia.

25. Ἀπέλυντο) Discedebant. Polybius: ἀνδρες ἀπολύεται. Ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἀπέλυθη. εἰπὺς — (ῥῆμα ἐν) i. e. Abeuntibus hoc unum dixit, nempe ad notandam eorum incredulitatem, post tot monita eius reiecta. Sic dici solet de iis, qui praecedentem sermonem suum insigni aliquo dicto claudere et quasi signare volunt.

26. 27. De sensu horum verborum vide notata ad Matth. XIII. 14. 15.

28. Τὸ εὐαγγέλιον τῷ Ἰσραὴλ) Εὐαγγέλιον, substantivè, refertur interdum ad personam, ut Luc. II. 39. modo ad rem, ut hic ad sermonem Evangelii. Propter hoc Deus ad gentes cum sermonem mittere, etiam si nihil percipiant Iudaei. Sed non fecit hoc, nisi postquam Iudaei plurimi id beneficium sibi oblatum contemserant. Supra XIII. 46. 47. αὐτοὶ καὶ ἀν-

ἀκούοντάς) Non audient tantum, sed et obedient. Nam ἀκούειν hic est quod Matth. XIII, 32. ἀκούειν καὶ συνιέναι.

29. Πολλὴν ἔχοντας ἐν αὐτοῖς συζητήσιον) 'Εν αὐτοῖς, inter se; συζητήσιον, disputationem, alio deficiente, quod alius accusabat.

30. 'Εν ἰδίῳ μισθώματι) In suo conducto, sc. domicilio. Οὐδὲν dicitur rationis usus. Philo: ἐν μισθώματι διαίτῃ. Seneca de Benef. VII, 5. Nec conductum meum, quamquam sis Dominus, intrabis.

31. Τὰ περὶ τῷ κυρίῳ Ἰησοῦ χριστῷ) Codd. lat. Quoniam hic est Christus filius Dei, per quem omnis mundus iudicabitur: ἀκωλύτως) In Glossario: ἀκωλύτως, improhibito. Herodian. VIII, 2, 7. διβησαν ἀκωλύτως, μηδένος ἐμποδῶν γενομένους, posteaquam sine ullo impedimento descenderent. Credibile est per illud biennium, quo Paulus Romæ fuit, propagatam esse religionem christianam non tantum in multis Italiae locis, sed etiam in vicinis regionibus. Non igitur mirum est, iam seculo illi in Gallia extitisse ecclesias, quæ suos haberent episcopos. Ceterum Paulus bis fuit Romæ. 2 Tim. IV, 16. Nempe ex prima hac captivitate liberatus est. Sed multis annis post denuo missus est Romam, ut eorum Cæsare causam diceret. In illa secunda captivitate iussu Neronis capite truncatus est; ut Scriptores veteres magno consensu tradunt. Ex his facile intelligitur, non omnes res gestas Pauli in his Actis enarrari. Reliqua ad eius historiam pertinentia ex Patrum, quos vocant, libris, sepe petenda sunt, quorum vero non semper tuta est fides.

SCHOLIA

IN

EPISTOLAM PAULI AD ROMANOS.

Paulus, Tarsi, Ciliciae urbe, parentibus quidem Iudaes, in civibus autem Romanis natus, juvenis Hierosolyma petiit, ut ex ore R. Gamalielis arcanos legis sensus et traditiones, nea Phariseorum doceretur, eosque fecit, profectus, ut amore Iudaismi et odio doctrinam Christi supra ceteros celebraretur. Mirabili postea providentiae divinae ductu ad Christum conversus id omni opere egit, ut et Gentes et Iudeos ad Christum adduceret, et utrosque acquiescere frui debere contenderet. Quae res quum ipsum multis et magnisque molestiis obiceret, tandem ultimis Neronis temporibus Romae capite plexus est. anno Chr. LXXVII. vel ut *Hambergero* in Z. N. Vol. III. pag. 77. videtur, intra an. Chr. 64 — 68. In pueritia litteras humaniores, et litteraturam graecam degustavit. At multis videtur, eius studi vestigia deprehendi potuisse. Acto XVII, 28. i. Cor. XV, 33. Tit. Id. Quod tamen aliis rectius negandi. Nam quod ex postis graecis aliquot loca excitavit, et Tarsi, quae urbs litteris bonis abundavit, educatus est, id nondum valet ad cognitionem atque intelligentiam litteraturae graecae demonstrandam. *Christ. Guil. Thalemann de eruditione Pauli Apostoli iudaica, non graeca,*

Lips.

Lips. 1769. Multa de eruditione et stilo Pauli. habet *Io. Dav. Michaelis* Einleitung in die göttl. Schriften des N. B. Tom. I. pag. 148. sqq. ed. tert.

Epistolae huius Apostoli ad varios Christianorum coetus scriptae reperiuntur quatuordecim, si Epistolam ad Hebraeos annumeres, de cuius auctoritate tamen dubitatur. Licet autem auctoritas Pauli, eiusque de æquis iuribus Iudaëorum et Gentium sententia iam ab omnibus, qui Christo nomen dant, rata habeatur, inventi tamen sunt olim pauci quidam Iudaizantes, qui Christi quidam doctrinam se accipere profitentes, Paulum reiecerunt, e. g. *Ebionitae* (*Irenaeus* Haer. I, 26. *Orig.* c. *Celf.* V. *Euseb.* H. E. III, 27. (*Encratitae* (*Euseb.* H. E. IV, 29.) *Helcesaitae* (*Orig.* Hom. in Pl. 82. apud *Euseb.* H. E. VI, 38. (*Theodoret.* haer. fab. II, 7.) et *Cerinthiani* (*Philast.* haer. 36. *Epiph.* de *Cerinthianis* Haer. XXVIII, 5.) Alii epistolas Paulinas nec integras, nec ab interpolationibus immunes receperunt, velut *Cerdoniani* (*Tertull.* de praescript. adv. haeret.) et *Marcionitae*, qui nonnisi decem Epistolas probabant (*Irenaeus* Haer. I, 27. III, 12. *Tertullian.* in libris adv. Marc. praecipue L. V. *Epiph.* Haer. XLII.) Sed infirmis, vel potius nullis argumentis usi sunt isti haeretici ad infringendam Pauli auctoritatem. Nempe vel reiecerunt vel interpolaverunt epistolas eius, non historicis, sed dogmaticis rationibus ducti, quod suis opinionibus vel philosophicis hypothesibus non satis conveniret Apostoli doctrina. *Αὐθεντία* epistolarum Paulinarum ex internis argumentis egregie demonstravit *GUILIELMUS PALEY*, in libro, cui titulum fecit: *Horae Paulinae. Beweis der Glaubwür-*
Tomus III.

digkeit der Geschichte und der Schriften des Apostels Paulus etc. Aus dem Englischen. Mit einigen Anmerkungen von D. HEINR. PHIL. CONR. HENKE. Helmst, 1797. 8.

Quod ad originem *ecclesiae Romanae* attinet, relictendae sunt narrationes eorum, qui vel Petrum solum, vel eundem cum Paulo simul, eam condidisse tradunt. Si enim *Petrus* Romanos instituisse, ante quam ad eos *Paulus* scriberet, sane hic, qui fundamento ab aliis posito superstruere nolebat, (Rom. XV, 20—23.) tanta eos videndi et instituendi cupiditate haud fuisset flagraturus, quantum in Epistola ipsa passim significat, Rom. I, 10—13. 15. XV, 23. Narrant quidem Veteres, *Irenaeus* (Haeres. III, 1.) *Eusebius* (in Chronico ad a. 2. Claudii) venisse Petrum Romam; ibique ecclesiae fundamenta iecisse. Quum autem traditionis huius origo ex vano veterum ecclesiarum desiderio apostolicae originis laudem sibi tribuendi facile explicari possit; praetereaque consuetudinis Romanorum cum Petro nullum appareat vestigium in hac Pauli epistola, parum probabilis est illa narratio. Paulum vero, ante quam hanc epistolam scriberet, non venisse Romam, patet ex c. I, 8, sqq. Vid. D. Io. FRID. FLATT *de tempore, quo Pauli ad Romanos epistola scripta sit*; quae commentatio repetita legitur in *Sylloge Commentationum theolog. edita a D. I. Pott, et G. A. Ruperti*. Vol. II. p. 54. sqq. Certo quidem non constat, quinam fuerint ii, per quos christianae religionis notitia ad Romanos peruenit; valde tamen credibile est, factum hoc esse per quosdam eorum, quorum fit mentio Act. II, 16. Nimirum inter pios spectatores eorum, quae Hierosolymis primo et

solemni illo Pentecostes festo evenerunt, etiam *οἱ ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων* commemorantur. Horum nonnulli rei miraculo correpti in apostolorum disciplinam se tradidisse, et Romam reversi, religionem Christi Iudaeis ibi habitantibus commendasse videntur. Primos autem illos Christianos Romanos fuisse ex Iudaeis, hisque alios, natalibus non Iudaeos, paulatim demum esse iunctos, tum ex modo dictis, tum ex ratione illia temporibus consueta religionem Christi per Iudaeos ad gentes demum transferendi, facile patet. Multos Iudaeos Romae habitasse, multosque eorum tum Caesarum favore, tum multorum ex populo amicitia usos esse, satis constat. Vid. quae ad Act. VI, 9. de *libertinis* dicta sunt.

De consilio Pauli in scribenda hac ad Romanos epistola pauca dicenda sunt. Id vero ex ipso epistolae argumento quodammodo cognosci potest. Videtur nempe Paulus per *Aquilam* et *Priscillam* (vid. c. XVI, 3.) et plures alios Claudii imperatoris edicto Roma expulsos, quibus Corinthi et Ephesi familiariter usus fuerat, (Act. XVIII, 1. sqq.) certus factus esse de rebus Christianorum Romanorum, Paulus vero per eundem *Aquilam*, aliquanto post Romam redeuntem, fortassis etiam per Christianos in Macedonia, Achaia, Asia ipsi familiares factos, et Romam proficiscentes, atque insignia eius in religionem merita narrantes ac praedicantes, Romanis innotuit. Praecipua causa, cur Apostolus hanc ad eos scriberet epistolam, fuisse videtur haec, quod in eorum coetu, qui mixtus erat ex hominibus, ante susceptionem Christianae religionis partim Iudaeorum sacris, partim cultui superstitioso idolorum addictis, lites ortae essent, quas componere studuit.

Causae diffidiorum, quibus iam tum corrumpi ecclesia coepit, hae fere fuerunt: *Iudaeo-christiani* opiniones iudaicas, inprimis pharisaicas cum doctrina christiana coniungere, nec nisi difficillime dimittere solebant, et existimabant, felicitatem aeternam, atque beneficia Messiae maiori iure ad suum populum, quam ad exterarum gentes pertinere. Rom. IV, 17. II, 17. III, 2. 29. X. 12. etc. Quin etiam de lege *Mosaica* ipsa, sibi, non gentilibus, a Deo concessa, valde gloriabantur, censebantque propter huius legis et rituum sacrorum observationem, ut et propter merita maiorum, Abrahami, Isaaci, Iacobi etc. Deum ipsis fore propitium; Gentiles contra, utpote lege destitutos, nec ab Abrahamo genus ducentes, nec ritibus sacris initiatos, tanquam homines profanos et scelestos esse contemnendos et detestandos, nisi et ipsi circumciderentur, et iugum legis Mosaicae sibi imponi paterentur. *Ethnicochristiani* vero Christianos ex Iudaeis, tanquam homines superstitiosos, et nunc omnino abiiciendos, omnique Dei misericordia indignos valde contemnebant. Inde vero altercationes et scandala enata erant, quae a Paulo in hac epistola passim carpuntur. Denique praeter istam doctrinae et opinionum varietatem, etiam vita plurimorum Christianorum variis vitiis, vel iam corrupta erat, vel certe persectas, quae tunc iam ortae erant, facile corrumpi poterat. Itaque Paulus partim iudaicas opiniones refutat, partim odia et rixas inter Christianos ex Iudaeis et Gentibus ad Christum converfos, pellere studet.

Sunt autem totius epistolae partes tres: I.) Praefatio, c. I, 1—17. II.) *Tractatio*, cuius iterum duae sunt sectiones, *dogmatica* et *paraenetica*. Et in *dogmatica* quidem

dem parte, primis XI. capitibus procurren- te, totus in eo est, ut ostendat, non ex observatione Iudaismi, sed ex observatione Christianismi, et quidem solius Christianismi salutem aeternam homini sperandam esse, ita ut Iudaismo amplius non sit opus; religione veteri Mo- saica impietatem humanam, inter Iudaeos Ethnicosque prorsus eandem, non potuisse tolli, nec felicitatem veram restitui; itaque novam ad felicitatem huius et futurae vitae perveniendi viam atque rationem propositam esse a Deo in doctrina Iesu Christi; ab hac sola certam salutis spem om- nibus, Iudaeis gentibusque esse repetendam, nec in hac re tribuendum esse quicquam maiorum meritis, aut legis Mosaeicae observationi. sed soli benevolentiae Dei per Ie- sum Christum luculenta quadam ratione hominibus declara- tae. Altera huius epistolae parte, *paraenetica*, universa vitae christianae pietas commendatur. c. XII, 1. — XV, 14. III.) Peroratio, seu epilogus, quo continentur scrip- tionis excusatio, apostolatus commendatio, adventus pro- missio, intercessionis petitio, ad finem c. XV. Caput XVI, aliorum pertinere videtur. Vid. infra notanda ad c. XIV, 25. Cf. *Michaelis* Einleit. in die g. Sch. etc. p. 1062. sqq. *D. Christiani Frider. Schmidii* Prolegom. in Annotat. in Epist. Pauli ad Rom. pag. XX. sqq.

Videtur haec epistola scripta esse circa finem anni Dionysiani 58. aut, ut alii malunt, 52. qui est Iulianus 99. quum Paulus *Corinthe* commoraretur, Rom. XVI, 23. cf. 1 Cor. I, 14. Rom. XVI, 1. coll. 2 Tim. IV, 20. In qua opinione etiam fuerunt scriptores ecclesiastici. cf. b. Schmidii Proleg. §. II. Ceterum Apostolus in conscriben- da epistola hac usus est *Tertii* scribae ministerio, c. XVI.

22. eamque per *Phoeben* Cenchreensis Corinthiorum coetus ministram Romanis reddendam curavit, c. XVI, 1. 2.

Apostolicam huius epistolae auctoritatem inde ab antiquissimo tempore ab orthodoxis esse agnitam, docent *Versiones latinae et syriaca*, nec non *primae ecclesiae Patres, Barnabas*, c. XII. XIII. *Clemens Romanus*, Ep. I, 1. 30. 32. 35. 46. *Ignatius* Ephes. 20. Smyrn. 1. Trall. 8. *Polycarpus*, Philipp. 3. 6. et qui post istos scripserunt omnino omnes.

Semper haec epistola inter Paulinas primum tenuit locum apud orthodoxos. Non autem ut in Evangeliiis, ita etiam in epistolis ordo temporum servatus est; verum collegerunt primo Epistolas integris coetibus scriptas, primum locum concedentes Epistolae longissimae, postremum brevissimae, medium prout quaeque longior aut brevior erat. His iunxerunt Epistolas ad Timotheum, Titum et Philemonem, eadem longitudinis et brevitatis habita ratione. Epistolam denique ad Hebraeos, quia diu de ea dubitatum fuit, in ultimum locum reiecerunt.

Graece scripsit Paulus ad Romanos, non latine; tum quod facilius ipse graece scriberet; tum quod peregrinis multis Romae morantibus haec lingua notior esset et familiarior; tum denique quod Romani eo tempore graeco sermone magis delectarentur, quam latino. Cic. pro Arch. 10. *Graeca leguntur in omnibus fere gentibus: Latina suis finibus, exiguis sane continentur.* Tacitus Orator. 29. *Nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae.* Iuvenal VI, 185. *Se non putat ulla formosam, nisi quae de Thusca Graecula facta est* etc.

IOANNES ADRIAN- BOLTEN (in praefat. ad versionem suam germanicam Evangelii Marci p. XX. *) nechon in praefat. ad versionem epistolarum Novi Testamenti, Tom. I. p. XXI. sqq.) contendit, omnes Novi Test. libros ab Apostolis, quippe linguae graecae imperitis, in dialecto Aramaea scriptos, deinde vero ab Hermenevtis, s. interpretibus, quos in itineribus suis comites habuerint, in linguam graecam translatos esse; adeoque etiam Paulum omnes suas epistolas in Aramea lingua consignasse, deinde vero per alios in graecam transferri curasse, ut hanc ad Romanos epistolam per *Tertium*, priorem ad Corinthios per *Sosthenem*, posteriorem per *Timotheum*, quos omnes non scribas, sed Hermeneutas Pauli fuisse existimat. Contra hanc sententiam docte, ut solet, disputavit GRIESBACHIIUS in *Augusti neuen theologischen Blättern*, Tom. I. partic. 3. p. 6. ff. Quod nominatim *Paulum* attinet, in Ciliciae urbe natum, et primis aetatis annis educatum, qui etiam Claudium Lysiam, Chiliarchum graece alloquutus est (Act. XXI. 37.) quis igitur cum graecae linguae imperitum fuisse credat? Nemo tamen facile negaverit, Paulum, artis pingendi literas graecas non satis peritum, non tamen plane imperitum, (2 Theff. III. 17.) epistolas suas aliis in calamus dictasse. In hac ad Romanos conscribenda epistola usus est ministerio *Tertii*, cap. XVI, 22. (Ἐγὼ, Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν. Vocabulum γράψειν autem significare transferre ex una lingua in aliam, Boltenius nemini facile persuaserit.)

In Epistolis interpretandis multo maiorem difficultatem reperimus, quam in Evangeliiis, quod ex ipsa rei natura oritur. Qui enim historiam scribit, iis scribit, qui-

bus ignota est; adeoque omnia clare et simpliciter narrare debet: epistola vero est quasi colloquium cum amico absente, qui etiam partes suas agit, et ad cuius quaesita vel cogitata nobis praecognita respondemus; quando ergo epistola est paulo longior, ita ut plura in ea capita tractentur, fieri vix potest, quin saepe haereamus, non percipientes, quomodo scriptor ab uno ad alterum transeat, aut quia loquatur, an is qui scribit, an is cui scribitur. Praeter hanc est et alia obscuritatis causa, ipsi Paulo peculiaris, 2 Petr. III, 15. 16. nimirum fervidum eius ingenium, multa eruditione Iudaica excultum, quo fiebat, ut plura ipsi simul inciderent, et mente calamum praecurrente, sermo eius non raro fieret abruptus.

CAP. I.

Prima huius capituli pars à v. 1 — 17. continet exordium huius epistolae, inscriptionem nempe, salutationem, et quandam benevolentiae captationem, qua sibi viam sternit Apostolus ad ipsam tractationem. Profitetur se doctorem doctrinae, per antiqua iam vaticinia promissae, de Christo, qui inde a reditu in vitam, clarissimis documentis ut verus Messias sit exhibitus et declaratus, eo consilio ubique terrarum divulgandae, ut omnes, sine discrimine, homines ipsi adstipulentur, emendent animum ac fiant felices.

1. **Παυλος** — **ᾠς**) *Paulus, minister Iesu Christi, constitutus Apostolus, selectus ad promulgandam Evangelii doctrinam a Deo revelatam. Utitur Apostolus non Iudaico nomine Saulis, sed Pauli, idque ex more Iudaeorum,*

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. I. 361

rum, qui inter Graecos Romanosque versantes nominibus Iudaïcis vel prorsus abstinere, vel ea paululum immutare solebant. Cf. Act. XIII, 9, Est autem Hyperbaton huc usque, *πᾶσι τοῖς ἑσιν* etc. comm. 7. et dictio elliptica Epistolis usitata; subintelligendum enim est: *haec significat, haec scribit*, aut simile quippiam. Apud Herodotum est oratio plena: *Ἀμασις πολυκράτει ὥδε λέγει*, hoc significat. Et *Thucydides*: *ὥδε λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Πανσυνία*. Poteest etiam subintelligi verbum *χαίρειν*, ante *πᾶσι* v. 7. supplendum. (Act. XV, 23. lac. I, 1.) Sic etiam Latini in initiis epistolarum interdum omittunt vocem: salutem, e. g. *Cicero Varroni, Dolabellae* etc. *δῶλος Ἰησοῦ χριστοῦ*) *Minister Iesu Messiae*. Sicut autem servus, sive minister regis, est nomen dignitatis, ita et hic: *minister Messiae*. Sic Prophetæ V. T. *מִנִּי־יְרֵמְיָהּ* appellare se solebant. Cf. Ios. I, 1. Iud. II, 8. Ps. CXXXII, 10. *κλητὸς ἀπόστολος*) *Vocatus, constitutus Apostolus*, i. e. cui munus Apostoli est demandatum; vocatus ab ipso Christo, non ut alii, honorem istum mentitus, 1 Cor. I, 1. De voce *ἀπόστολος* vide dicta ad Matth. X, 2. *ἀφωρισμένους εἰς εὐαγγέλιον* *Θεῷ*) i. e. *ἀφωρ. εἰς τὸ εὐαγγελισθαι τὴν διδασχὴν, τὸν λόγον Θεοῦ*, *selectus, destinatus ad promulgandam a Deo revelatam doctrinam de vera hominis felicitate*. Hesychius: *ἀφωρισμένος ἐκκληλεγμένος, διακεκριμένος*. Hebraice *מִן־יְרֵמְיָהּ* segregare, quod de populo Israelitico dicitur Lev. XX, 26. Non autem differunt sensu *κλητὸς* et *ἀφωρισμένος*. *Εὐαγγέλιον*, (de qua voce diximus ad inscriptionem Evangelii Matthæi,) est institutio Apostolorum de Messia, de beneficiis ab eo expectandis, et de via adipiscendi felicitate

tem et salutem aeternam, quam Deus per Christum promissit.

2. Ὁ προσηγγεῖλατο — ἀγλαῖς) Quam (felicitatis doctrinam) Deus promiserat per Prophetas suos in scripturis sacris. In verbo προσηγγεῖλατο est emphasis. Significatur nempe, aliud esse ipsum Evangelium (felicitatis doctrinam) aliud autem *missionem* de Evangelio, s. de ea doctrina, quae viam ad veram felicitatem monstrat. Ipsum Evangelium Christus demum annunciare coepit; sed Prophetæ, i. e. Scriptores divini V. T. promiserunt regem, Davidica stirpe oriundum, populi sui vindicem et servatorem; multa etiam prædixerunt de propagatione verae cognitionis Dei inter omnes gentes. Dum autem Deus per Prophetas *praedixit* ita eventurum, *promisit* quoque; nam id quod prædixerat, erat beneficium. Nonne vero Iesus Christus fuit is, per quem melior haec doctrina propagata, et deinceps per Apostolos longe lateque sparsa est? Cf. intra cap. XVI, 25. inprimis vero Hebr. VIII, 8—13, ubi locus Ieremiae citatur, in quo melior et perfectior religionis forma promittitur. Hoc addit Apostolus propter Iudaizantes, qui calumniabantur, Mosen et Prophetas ab Apostolo contemni, suaeque privari auctoritate. Monet igitur, se minime contradicere Mosi et Prophetis. Infra cap. III, 21. XVI, 26. Luc. XXIV, 44—47. Act. XXVI, 22. 23. XV, 8. 13—18.

3. Περὶ τοῦ τοῦ αὐτοῦ) Hoc refertur ad illud, quod praecessit, εὐαγγέλιον. Explicatur enim, de quo agat illud Evangelium. Cum his verbis connectitur in fine com-matis 4. illud; Ἰησοῦ — ἡμῶν. Interiecta v. 3. 4. parenthesi includenda sunt. De significatione τοῦ Θεοῦ vide statim

tim comm. 4. τῷ γενομένῳ — σάρκα) *Qui est natus e gente Davidis, quoad humanam sortem et conditionem.* Γενόμενος, natus, ut Gal. IV, 4. Io. I, 14. Σάρξ, hebr. בָּשָׂר habet significationes primarias sequentes: *ipsa caro; totum corpus animale*, carne et ossibus constans, Levit. XIX, 28. Act. II, 31, Rom. II, 28. etc. *totum animans*, corpore et anima constans, Pf. LXV, 3. Iob. XXXIV, 13. *homines ipsi*, Pf. CXLV, 21. Matth. XXIV, 22. Rom. III, 20. Ex his significationibus primariis ortae sunt multae aliae *secundariae*, per quendam orationis tropum. Huc referenda est notio ea, qua σάρξ denotat *externam hominis conditionem*, corpore inprimis conspicuam, internae hominis dignitati oppositam, statum villiorem et tenuiorem. Σπέρμα, hebr. עֶרְוָה, pro graeco γενεά, γένος,

4. Τῷ ὁρισθέντι — γενῶν) *Qui tamen efficaciter declaratus est filius Dei, per vim divinam ab eo tempore, quo in vitam rediit.* Voce ὁ υἱὸς τῷ Θεῷ plerumque significatur promissus ille Pf. II, rex et dominus, nomine Filii Dei ibi insignitus. Io. I, 50. XI, 27. Unde Iudaei Messiam, quem expectabant, filium Dei nominabant. Alibi *filius Dei* est is, qui locum Dei tenet inter homines, Io. X. 34—37. sensu fere eodem. Videtur igitur hoc etiam loco ὁ υἱὸς τῷ Θεῷ Synonymum esse τῷ Χριστῷ. Potest tamen simul etiam respici ad *divinum illud*, quod in Iesu est, et quo inprimis ab omnibus aliis hominibus discernitur; nam opponitur τῷ γενομένῳ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, v. 3. Τῷ ὁρισθέντι, i. e. δειχθέντι, ἀποφανθέντι, κριθέντι, ut Chrysostomus explicat. Ὁρίσκειν nempe est *definire plane declarare.* Act.

XVII. 31. Ἐν δυνάμει, pro adverbio δυνατῶς, *potenter*, i. e. *efficaciter*, *nachdrücklich*, *auf eine überzeugende Art*; nam potens argumentum est efficax argumentum ad faciendam fidem. Κατὰ πνεῦμα ἁγιοσύνης, est idem quod πνεῦμα ἅγιον, abstracto ἁγιοσύνης posito pro concreto, ut alias est σῶμα τῆς ταπεινώσεως Phil. II, 21. pro σώματι ταπεινῶ, aut υἱὸς τῆς ἀγάπης Col. I, 13. pro ἀγαπητῷ et in sexcentis aliis. Sed πνεῦμα ἅγιον h. l. nec est *divina natura* Christi, ut *Heumannus* aliique voluerunt, nec *conditio Christi excelsior*, quod probare voluit Anonymus in *EICHHORNII Repertorio*, für bibl. und morgenl. Litteratur, P. II. p. 1. sqq. Ista interpretationes nec usui loquendi, nec contextui esse consentaneas egregie demonstravit Ven. Io. AUG. NOESELTE in disput. qua illustratur τὸ πνεῦμα τῆς ἁγιοσύνης Rom. I, 4. Vid. eius exercitationes ad Sacrarum scripturarum interpretationem, Halae, 1803. p. 119. sqq. Ipse per πν. ἁγίως. intelligit vim illam divinam, qua Iesus factus est Sanctus, i. e. Filius Dei. Luc. I, 35. Luc. IV, 18. 34. Io. X, 36. 1 Tim. II, 16. Ex mea sententia intelligi potest vis et divina potestas, cuius documenta Christus dedit post resurrectionem, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Apostolis tribuens vim patrandi miracula, et dona ad tradendam et propagandam religionem necessaria. Chrysostomus, Theodoretus, aliique Veteres per Spiritum sanctum intelligunt effusionem spiritus sancti, vel dona eximia post resurrectionem Christi per operationes spiritus sancti in Apostolos aliosque discipulos collata; quod eodem recidit. Κατὰ per, ut 1 Cor. XII, 8. aliisque locis. Quum nimirum Christus ex mortuis in vitam revocatis, et in coelum evectus, Spiritum sanctum largissime super Iudaeos et gentes effudisset,

tum

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. I. 363

tum manifestatum, ac tanquam de coelo pronuntiatum est, ipsum esse Dei filium, summa potestate praeditum, et a toto humano genere agnoscendum atque colendum., Cf. Act. II, 33. 36.

5. ΔΙ' Ε — ἀποστολῇν) Cuius beneficio accepi munus Apostolicum. "Εν δια' δυοῖν, i. e. χάριν ἀποστολῆς. beneficium muneris Apostolici. Gal. II, 8. 9. Eph. III, 2. 7. 8. χάρις, beneficium. Ἀποστολῇ, munus Apostolicum. Ἐλάβομεν ad solum Paulum referri potest, de se ipso facpius numero multitudinis scribentem. Aliis χάρις est gratia divina, ut sit sensus: gratia divina atque adco (καὶ) ipsa muneris Apostolici dignitas mihi contigit. Εἰς ὑπακοὴν — ἔθνεσιν) Ut suadeam omnibus gentibus obsequium doctrinae eius praestandum, quasi esset: ὥς πείθει ἡμᾶς πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὴν ὑπακοὴν τῆς πίστεως, i. e. ἵνα ὑπακούσῃ τῇ πίστει. Ὑπακοή, obsequium. Πίσις, ΠΙΣΤΙς, religionis doctrina, ut Pl. LXXXVI, 11. Gal. I, 23. 1 Tim. IV, 6. Sic causam affert, cur ad Romanos scripserit, quos nondum viderat. Universe enim munus Apostoli ad Iudaeos et gentiles spectabat. Ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ vulgo referunt ad ὑπακ. πισ. pro εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Köppe coniungit cum χάριν κ. ἀπ. sein Apostelamt, die Ehre sein Apostel zu seyn. Vertenda esse videntur haec verba: propter nomen ipsius propter ipsum, i. e. in ipsius (Christi) honorem, ut Christus agnoscatur et colatur inter omnes gentes. Ὑπὲρ propter, τὸ ὄνομα αὐτοῦ, i. e. αὐτοῦ, ΠΙΣΤΙς.

6. Ἐν οἷς — χριστῷ) Quorum in numero vos quoque estis, quippe a Iesu Chsisto vocati, per institutionem adducti ad religionem Christianam. Κλητὸς proprie est

est is, cui destinatum et oblatum est aliquod beneficium, nominatim is, cui destinatum est beneficium religionis christianae. Cf. infra c. VIII, 9.

7. Πᾶσι — κληροῖς ἀγίοις) *Omnibus Romae Deo dilectis, qui Christo nomen dederunt.* Post Ῥώμῃ delendum est comma. Ἅγιοι dicuntur Christiani, quemadmodum Iudaei in V. T. 𐤀𐤙𐤓𐤕, 𐤙𐤓𐤕 𐤀𐤙, *Deo consecrati, Deo cari*, inter quos verior cognitio Dei et verior cultus est. χάρις — χριστῷ) *Favor Dei patris nostri et Iesu Christi, et prospera omnia vobis* (contingant). χάρις, *favor divinus*, vel tota phrasis χαρ. ὑμῶν ponitur pro: χάρις, εὐπραγίαι. Εἰρήνη. 𐤀𐤙𐤓𐤕 prospera omnia, ut saepe. Verbum πληθυνθείη in eadem formula additur, 1 Petr. I, 2. et 2 Petr. I, 2.

8. Quae nunc sequuntur ad v. 17. pertinent ad praefationem, et continent captationem benevolentiae. Laudat Apostolus Romanorum Christianorum in religione constantiam, ac testatur suum erga ipsos studium, eosque videnti desiderium. Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μὲν) *Ante omnia, inprimis gratias ago Deo meo*, vel concise dictum pro πρῶτον μὲν Θεῷ εὐχαριστῶ ὑμᾶς, ὅτι εὐχαρ. τ. θ. μ. *Ante omnia sciatis velim, me gratias agere etc.* Πρῶτον h. l. non est ordinis particula, respiciens secundum, sed intensionis, significans *inprimis*, ut apud Ioseph. Ant. X, 10. 5. Εὐχαριστῶ τινι, *gratias agere*, hoc sensu apud bonos Scriptores occurrere, Krebsius et Lbesnerus ad h. l. probant. Scriptores Attici χάριν εἰδέναι usurpant. διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ) i. e. *tanquam Iesu Christi discipulus s. legatus*. Similis phrasis extat c. II, 26. ubi διὰ γραμμάτων καὶ περιτομῆς παραβάτης νόμου est is, qui tanquam

quam Iudaeus, s. quum scriptam legem habeat, et circumcissus sit, tamen violat illam legem. Ergo non opus est, ut haec verba διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ referamus ad τῷ Θεῷ, et explicemus quem per et propter Christum ut Deum mihi propitium veneror. Ὑπερ, i. e. ἔνεκα ὑμῶν, ἡ πίστις ὑμῶν) Obsequium vestrum erga Iesu doctrinam. Nam πιστεύειν τινι, s. εἰς τινα, saepe exprimit obsequium erga doctorem quemvis, qui divinitus missum se profitetur, imprimis vero obsequium erga doctrinam Christi. Matth. XXI, 25. 32. Io. II, 11. καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ) Praedicatur (laudatur) in toto mundo, ubicunque nempe sunt Christiani, in toto orbe Romano. Cf. notata ad Luc. II, 1.

9. Μάρτυς — ποιῶμαι) Testem enim habeo Deum, quem toto animo colo, in tradendo Evangelio filii eius, me indesinenter mentionem vestri facere. Ὡς λατρεύω ἐν τῷ πνεύματι μου) Cui servio (quem colo) ex toto animo. Λατρεύειν τῷ Θεῷ hebr. עָבַד אֱלֹהִים, colere, venerari Deum, amore et obsequio. Exod. IV, 23. Deut. VI, 13. X. 12. et aliis locis. Ἐν τῷ πνεύματι μου, non in speciem, non tantum inter Iudaeos, sed etiam in gentibus, sine studio partium aut commodi. Sic τὸ πνεῦμα ἡμῶν est animus noster, Rom. VIII, 16. ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τῷ υἱῷ αὐτοῦ) In tradendo Evangelio filii eius. Ἐυαγγέλιον, praedicatio Evangelii. Τῷ υἱῷ, pro: πατρὶ τ. υ. Alii ἐν τῷ εὐαγγ. dictum esse volunt pro: κατὰ τὸ εὐαγγ. secundum doctrinae Iesu Christi praecepta, vel διὰ τῷ εὐαγγ. vi promissorum divinorum, quae continet doctrina Iesu Christi.

10. Πάντοτε — πρὸς ὑμᾶς) *Ita ut semper in precibus meis orem, ut tandem aliquando mihi contingat felicitas veniendi ad vos.* Verba: πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν με a nonnullis iunguntur antecedentibus. Tum vero redundaret πάντοτε, quia ἀδιαλείπτως praecessit. Ἐυοδῶσθαι vi etymologiae notat *fortunatum iter habere*, imò et generatim *prosperos habere successus*. Posterior haec notio multo est frequentior, et 3 Io. 2. bis occurrit. Sic saepe apud LXX. interpr. et apocryphos V. T. In testam. 12. Patriarch. εἰάν τις ὑπὲρ ὑμᾶς εὐοδῶται, μὴ λυπῶσθε. *Si quis vobis fortunatior est, ne lugeatis.* Et tautologicum fere esset, si per εὐοδῶσαι iter exprimeretur, quod iam ver vocem ελθεῖν factis significatur.

11. Ἐπιποθῶ — ζηρῶσθαι ὑμᾶς) *Cupio enim vos videre, ut tribuam vobis aliquod beneficium ad animum vestrum pertinens, ut vos confirmemini (in fide).* Χάρισμα πνευματικόν est quodvis beneficium, quod ad animum hominis (πνεῦμα) pertinet, seu quod Christiano homini per doctrinam christianam contingit; nam πνεῦμα interdum etiam sublimiorem doctrinam, christianam nempe, significat.

12. Τερό — καὶ ἐμὲ) *Hoc autem ita interpretor, ut mutuum inter nos gaudium percipiamus. permutuam scilicet fidem, vestram simul et meam. συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν)* *Ut communis vobiscum gaudii particeps fiam.* Παρακαλεῖσθαι est gaudere, gaudis frui, ut Luc. XVI, 25. Mitigat et mollit, quod prius dixerat, ne suspicarentur, se a Paulo tanquam infirmos contemni. Ego vicissim a vobis fructum, gaudium, et solamen percipiam, ut in amicorum congressibus fieri solet.

13. 'Οὐ γέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν) *Sciendum autem est.* Nam habet haec phrasis eandem vim, quam ἐκ ἀγνοητέον, vel εἰ δεῖ δὲ ἀγνοεῖν, apud Philonem. ἵνα καρπὸν τινα σχῶ) *Ut fructum aliquem consequar.* Nam ἔχειν saepe notat, *consequi, obtinere.* Dionys. Ant. L. VI. τὰ μέγιστα ἔξουντες ἀγαθὰ, *maxima consecuturi bona.* Posset etiam verti: *Ut fructum aliquem exhibeam.* Quanquam enim oppido rarum est, ut ἔχειν ponatur pro παρέχειν, sat frequens vero ut notet: *obtinere; contextus tamen* (v. 14. 15.) huic explicationi favet.

14. Ἐλῆσι τε—ὁφειλήτης ἐμι) *Graecis aequae ac barbaris, cultis aequae ac incultis debeo* (officium docendi.) Βάρβαροι sunt populi omnes, qui non Graeci. Βαρβαρόν ἐστιν ὄνομα τὸ ἔχ ἑλληνικόν, docente Ammonio. Plato Polit. Ἀνθρώπινον γένος οἱ πολλοὶ διανεμέσιν, το μὲν ἑλληνικὸν ὡς ἐκ πάντων ἀφαιρῶντες χωρὶς, σύμπασιν δὲ τοῖς ἄλλοις γένεσιν, ἀπείροις ἔσιν—βάρβαρον μὲν κλήσει προσείποντες αὐτὸ, διὰ ταύτην τὴν κλήσιν καὶ γένος ἐν αὐτῷ εἶναι προσδοκῶσιν. Strabo I. ἐκ ἐπαινέσας τὰς δόξας διαιρῶντας ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων πλῆθος, εἰς τε ἑλλήνας καὶ βαρβάρους. Per βαρβάρους itaque Romani etiam intelliguntur. Nec ulla convicii notio voci βαρβάρους apud Veteres adhaesit, quae recentioribus demum temporibus ei accessit. Nolim tamen operose disputare, utro nomine h. l. comprehendantur ab Apostolo Romani, an Ἐλῆσι annumerentur an βαρβάρους? Usus videtur esse hac formula, ad exprimendam universalitatem. Ἀνόητος, *amens, demens*, h. l. est *incultus, rudis*; σεφὲς autem *cultus*; nam praecefferat: Graeci et barbari. Constat autem Graecos esse cultos, barbaros incultos. Hesychius: Ἐλ-

ληνες, Φρόνιμοι, ἤτοι σοφοί. Βάρβαροι οἱ ἀπαίδευτοι. ὁΦειλέτης ἐμὶ) *Debeo*, officia nempe muneris Apostolici, quod mihi mandatum est. *Miror*, *Koppium* potius vertere: *Multis enim diversissimisque hominum generibus ipse quam plurimum gaudii et solaminis debeo*. Repugnat enim contextus, v. 15. Vulgari interpretationi favet etiam inf. c. XIII, 8.

15. Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον) I. e. τὸ πρόθυμὸν με ἐστὶ. Adeoque paratus sum. Προθύμον substantive adhibetur, ita ut idem quod προθυμία, promtitudinem, voluntatem, desiderium significet. Euripid. Iphig. in Taur. etiā uti nostro loco infinit. habet sequentem. Dicit ibi Iphigenia v. 989. τὸ μὲν πρόθυμον πρὶν σε δεῦρ' εἰσεῖν ἔχω. Ἄγρ' εἴ φενέσθαι, voluntatem equidem habui, priusquam huc venires, Argos proficisci. Coniungi possunt verba τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον, et verti: *propositum meum est*. Nam κατὰ c. Accusf. saepe ponitur pro Genitivō, ut εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον, pro Ματθαῖα, Sic Act. XXVII. 2. τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπας, loca Asiae. Thucydides L. I. τὰ κατὰ Πausaniam — καὶ Θεμιστοκλῆα, facta Pausaniae — & Themistoclis. Alii post ἐμὲ posito commate vertunt: *Quantum quidem in me est, vehementer cupio etc.*

16. Οὐ γὰρ — χριστῷ) Nam honori mihi ducominus tradendi religionem christianam. Versiones antiquissimae, ut et codices optimi et Patres in omittenda voce χριστῷ consentiunt. οὐκ ἐπαισχύνομαι, per μείωσιν pro: *honori mihi duco* Evangelium praedicare. Iudaei, inquit Apostolus, convitiis me proscindunt, vocantes Apostatam; gentes me vexant; omnes ad mortem ignominiosam me deposcunt. Sed pudorem et contumelias contemno, ut

Do-

Dominus meus, Hebr. XII, 2. imo haec honorifica mihi esse existimo. Aperte omnia doceo. Contumeliae me nec terrent, nec ad silentium redigunt. *Εὐαγγέλιον* h. l. est *annunciatio Evangelii, institutio in religione christiana*. δύναμις — πιστεύοντι) Etenim inest ei vis summa conferendae salutis in omnes, qui crediderint; vel δύναμις abstr. pro concreto: *insigniter potens vel efficax*, vel etiam pro διδασχῇ *Θεὸς δυναμένη σώζειν*. Hanc vim et efficaciam ducendi nos ad σωτηρίαν, i. e. ad scientiam, tranquillitatem mentis, et vitae emendationem, atque ad sempiternam felicitatem, habet doctrina per ipsum argumentum suum, (Innhalt.). Nunquam potentius Deus id egit, ut hominum animos sanaret, iisque salutem aeternam conferret, quam nunc per Evangelium. Sicut vero medicamentum non prodest, nisi haustum, ita nec Evangelium nisi fides ei habeatur. Quare addit Apostolus: παντὶ τῷ πισεύοντι. πισεῖεν autem h. l. est *religionem christianam suscipere*, assensum ei praebere, eaque recte uti tanquam medio salutis efficacissimo. Ἰσθαιὶ το πρώτον καὶ Ἑλληνι) Post Alexandri M. expeditionem gentiles omnes a Iudaeis Graeci appellari coeperunt, quia Graecos magis noverant Iudaei. Quare Syrus h. l. τὰς Ἑλλήνας statim gentiles interpretatus est. Iudaeis πρώτον profuit Evangelii doctrina, quia a Iesu ipso, et deinde ab Apostolis primum Iudaeis annunciandum fuit Evangelium. Act. III, 23. 96. XIII, 46. Iudaeis primo loco tradi debebat doctrina Christi. Hoc et sequenti commate 17. continetur primaria thesis, quam in dogmatica huius epistolae parte tractat Apostolus, quae est haec: *religionem christianam esse medium efficacissimum perducendi quosvis homines qui eam suscipiant, sive sint Iudaei, sive Pagani, ad*

veram felicitatem et aeternam salutem, nec ad eam rem opus esse amplius Iudaismo.

17. Δικαιοσύνη — ζήσται) Nam per eam (religionem christianam; *εὐαγγέλιον*, v. 16. manifestur beneficium divinum, quod tribuitur propter fidem (fiduciam in Deo repositam) credentibus, fiduciam hanc habentibus,) ut in hac etiam re valeat illud, quod scriptum est: Pius per fiduciam servabitur. Est in his verbis aetiologia prioris commatis 16. Causa nempe indicatur, cur religio christiana agnoscenda sit pro efficacissimo medio salutis. Δικαιοσύνη ut hebraicum *צדקה* saepe significat *favorem, beneficium*. Ps. CXLII, 1. Intelligitur illud beneficium quo Deus credentibus peccata remittit gratis, propter Christum, non ob legis Mosaiscae observationem. Huius beneficii participes felicitate fruuntur. Unde in eadem re Paulus promiscue utitur verbis *δικαιῶν τὰ ἔθνη*, et *εὐλογεῖν τὰ ἔθνη*, Gal. III, 8. 9. 14. Genitivus Θεοῦ indicat eum, a quo proficiscatur et tribuatur illud beneficium. Vide uberiorem vocabulorum *δικαιοσύνη* et *δικαιοσύνη* explicationem infra c. III, 20—22. Ἀποκαλύπτειν *revelari, manifestari* dicitur, quod antea ignotum erat. Ἐν αὐτῇ, sc. *εὐαγγελίῳ*, per religionem christianam, Πίστιν autem, quae ex parte hominis requiritur, esse fiduciam in promissionibus divinis reponendam, patet ex loco Habacuci, qui statim additur, et ex uberiore Apostoli tractatione c. III, 20. sqq. Opponitur persuasioni Iudaeorum, qui se propter sua merita et Iudaismi observationem consequi posse *δικαιοσύνην* Θεοῦ, putabant, quae opinio in sequentibus refellitur. Ἐκ πίστεως, *propter fidem*, ut hebr. *בד*. Ita statim in sequentibus sumitur. *Ἐκ πίστεως, cre-*

credentibus s. in credentes. Sic etiam Gal. III, 25. ἡ πίσις sumitur pro πιστεύοντες, ad similitudinem vocum ἀποβυστας et περιτομήs. Koppe verba ἐν πίσσῳ ἐς πίσιν refert ad διανοούνη, et ἐς πίσιν pro ἐπὶ πίσσῃ accipendum supplendumque δοθῆσθαι existimat, ut sit popularis loquendi modus; quo solemus appetere ea, in quibus insignem quandam vim inesse significare volumus, ut Rom. VI, 19, 2 Cor. II, 16. Io. I, 10. Sensus: Nulli alii rei nisi fidei tribuenda est felicitas a Deo hominibus constituta. Aliis διανοούνη Θεοῦ h. l. est iustitia et aequitas Dei, rectoris et gubernatoris mundi, quae ante promulgationem Evangelii nondum in clara luce posita erat. Iudaeis enim impositum erat onus durum; gentes vero videbantur plane negligi: tantum inter Iudaeos et Gentes discrimen erat, ut non eiusdem regis subditi, nec eiusdem patris filii esse viderentur. Doctrina demum Christi Deum absolvit, quia ex ea intelligitur, Deum esse aequum, iustum et bonum erga omnes. Origenes: Iustitia enim Dei in Evangelio revelatur per id, quod a salute nemo excipitur, sive Iudaeus, sive Graecus, sive barbarus veniat. Cf. c. II, 11. III, 4. 21. 22. 26. 29. 30. Sed priorem explicationem praefero. καὶ ὥς γέγραπται, ut hic etiam valeat, et recte applicari possit illud, quod scriptum est. ὁ δὲ δίκαιος ἐν πίσσῳ ἡσυχᾶς) Pius per fidem (et fiduciam in Deo repositam) felix erit, et beatus. Nam ἡσυχᾶς ex hebraismo saepe notat felicem esse. Locus est Habac, II, 4. Quod ibi Propheta de liberatione Iudaeorum Deo confisorum ab invasionem Babylonica scripsit, id potiori iure de salute aeterna, quam Deus omnibus Christo credentibus collaturus est, dici potest. Ponit ergo Apostolus praestantiam religionis christianae in eo, quod ea

nobis viam monstret consequendi favorem Dei et veram felicitatem, et quidem nullo habito respectu ad propria hominis merita, sive legis observationem, qua gloriabantur Iudaei.

18. Incipit ipsa tractatio. Et primo quidem Apostolus describit totius fere generis humani contagionem moralem, seu prolapsionem in vitae morumque depravationem pessimam. Itaque scelerum et flagitiorum accusantur atque convincuntur 1) pagani inde a v. 18. usque ad finem capitis I. 2) Iudaei c. II. quos illis nihil meliores esse docetur c. III, 1—19. 3) utrique c. III, 20. 22. 23. Argumentatur Apostolus *enthymemata rhetorico* illius formae, quae est ex consequentibus, ita: Neque Pagani religione *naturali*, neque Iudaei ea, quam Moses instituerat, ad ineundam vitae rectitudinem et perfruendam salutem, flecti animo potuerunt: ideo *δικαιοσύνη Θεῶν*, melior illa, et consilio divino, procurandae conferendaeque generi humano salutis accommodatior ratio, perquam optabilis, et quam omnes ingrediantur, dignissima est. Exornat autem ita argumentationem, ut *primo* generaliter, apertum esse moneat, Deum connectere mala cum sui contemptu eorum hominum, qui, quam edoceri potuissent, veritatem, per laevem mentem reprimant atque infirmant; *deinde* doceat quoque, dedisse Deum paganis certa adminicula quum *cognitionis*, tum *actionis*; proxime admovisse ipsis et sui cognoscendi pieque reverendi, et rectum a pravo discernendi facultatem atque occasionem, c. I, 19. 20. 22. c. II, 34. 15. 26. 27. *tandem* vero ostendat, eos nihilo tamen magis ab idololatria et vita turpissima coerceri aut avocari potuisse. Sic nexum egregie constituit *Frid. Sam. Winterberg* in Periculo exeget. II. in cap. VII. ad Rom. pag.

22. f. Ἀποκαλύπτεται — κατεχόντων) *Declaratur autem indignatio Dei in diestate pleni in quaevis peccata et scelera hominum, qui vim veritatis improbe impediunt.* Ὀργή Θεῶ, indignatio divini. Deus nempe discrimen boni malique sanxit, annexis bono commodis, malo incommotis, ut homines illud discrimen experirentur. Hoc ita esse exemplis et Profanorum et Iudaeorum ostendit Apostolus in sequentibus. Ἀπ' ἐρανθ, iunge cum Θεῶ. P. XIV, 2. P. II, 4. 5. Ἀποκαλύπτεται, *manifestatur, declaratur.* Ἀσέβεια, peccata, quae directe in Deum feruntur. Ἀδικία, peccata adversus homines. Aliis sunt synonyma, quibus exprimuntur flagitia omnia, sive illa cultu idolorum, sive aliis vitiis et sceleribus contineantur. τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων) *Qui veritatem improbe impediunt*, i. e. improbis moribus suis impediunt vim religionis, ne se exstere queat. *Die das Gefühl des Wahren boshafter Weise unterdrücken.* Nam omnis sensus honesti et boni malis moribus sensim opprimitur. Κατέχειν h. l. est *impedire*. Hefychius, κατέχειν, κρατεῖν, κωλύειν, συνέχειν. Ἀλήθεια, ΠΡΟΣ. *omne verum*, vel potius sensus veri et honesti, sive illud natura, sive revelatione homini innotescat. Ἐν ἀδικίᾳ, *verte adverbialiter: improbe, malitiose.* Quomodo malitiose opprefferint sensum veri et honesti gentiles et Iudaei, statim ostendit Apostolus. Quonam vero modo Deus manifestaverit ὀργὴν, et castigaverit hanc improbitatem, id docet v. 24. sqq.

19. Διότι τὸ γνωστὸν τῷ Θεῷ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς) *Siquidem notitia Dei manifeste est inter eos; i. e. facili possent cognoscere Deum, si vellent.* Γνωστὸν τῷ Θεῷ idem

esse videtur ac γνώσις Θεῷ, cognitio Dei. Amat Paulus adiectiva neutrius generis loco substantivorum. Sic τὸ χροτόν τῷ Θεῷ, Rom. II, 4. Cf. etiam cap. VIII, 3. IX, 22. I Cor. I, 25. Alii vertunt: *cognoscibile Dei*. Arrian. Lib. II, c. 20. γνώσις, ὅτι ἐδὲν ἐστὶ γνωστόν, ἀλλὰ πάντα ἀτέκμαρα; scito, quod nihil sciri siye cognosci et certo percipi possit, sed quod omnia sint obscura. Sic τὸ αἰσθητόν, sensibile, τὸ νοητόν intelligibile, τὸ ὁρατόν visibile. Quid de Deo ex natura cognosci possit, Apostolus ipse explicat in sequentibus, v. 20. Ἐν αὐτοῖς sc. Θεοῖς. Ἐν vel redundat, ut laepe hebr. אֵין, vel vertendum inter, ut I Cor. XI, 19. Phil. I, 13. Θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφανερώσατο, Deus enim occasionem iis praebeuit adipiscendi hanc notitiam. Φανερεῖν, manifestare, docere, ad omnium notitiam perducere.

20. Τὰ γὰρ ἀόρατα — Θεότης) Sensus est: Quae enim (in se) conspici non potest aeterna ipsius vis et divinitas, conspicitur tamen inde a mundo condito, et rebus creatis intellecta. Manifestum est enim verbis: ὅτι αἰδιος etc. explicari, quatenam sint τὰ ἀόρατα τῷ Θεῷ. Aristoteles de Mundo, VI. πάση θνητῇ φύσει γινόμενος αἰσώρητος, ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐργῶν θεωρεῖται ὁ Θεός Cic. Tuscul. I, 29. Deum non vides, tamen — Deum agnoscis ex operibus eius. Ἀπὸ κτίσεως κόσμου, i. e. ἐξ ἐκκρίσεως ὁ κόσμος, Io. XV, 27. Matth. XIII, 35. τα ποιήματα, i. e. ἐργα, universa rerum natura, gubernatio gentium singulorumque hominum etc. Νοούμενα καθορᾶται, mente animoque cernuntur. Δύναμις καὶ Θεότης, sunt synonyma אֵין וְכֹחַ, divina eius maiestas. Vid. Kopp. in h. l.

21. Etiam si vero Deus pagani magna et sui documenta et incitamenta ad honestatem proposuerat, ruerunt
tamen

tamen in deterius. γνόντες τὸν Θεόν) *Quum potuissent cognoscere Deum.* Verbum, quod actionem notat, de facultate s. potestate agendi saepe est intelligendum, e. g. Matth. VII, 16. XII, 31. Deinde etiam Pagani nonnulli cognoverunt quidem existentiam Dei creatoris, sed non coluerunt eum ut Deum, ut statim dicitur. *Chrysippus* apud *Ciceronem* de natura Deorum: (Lib. II. c. 6.) *Sic est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam Deum?* Ibid. c. 2. *Quid potest esse tam apertum, tamque perspicuum, quum coelum suspeximus, coelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen prestantissimae mentis, quo haec regantur?* Adde insignem locum Lib. II, c. 37. *Si essent, qui sub terra semper habitavissent etc. εἰ ὡς - εὐχαρίστησαν* Non tanquam Deum pie coluerunt. sive adorarunt. Δεξιζέειν, colere propter ipsas nunius virtutes, hebr. כָּבַד Ies. XLIII. 23. 'Εὐχαρίστησεν, colere propter beneficia in nos collata; quare ut hebr. כָּבַד ad ipsam pietatem universe spectatam transfertur. Ipse Deus κατ' ἐξοχὴν dicitur כָּבֹד, ὁ εὐλογητός, i. e. numen adorandum. ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διανοήμασι αὐτῶν) *Sed in idololatriam prolapsi sunt, opinioniones suas perversas secuti.* Ματαιῶσαι conferri potest vel cum hebr. הִתְחַבֵּל decipi re vana, vel cum חֲסִידֵי חֲסִידֵי stulte egit. Utrumque saepe a Prophetis refertur ad idololatriae vanitatem. Sicut μάταια, hebr. הֶבֶל saepe sunt idola, quippe vana, ita etiam ματαιῶσαι dicitur de idolo-

rum cultu et cultoribus, e. g. 2 Reg. XVII, 15. Ierem. II, 5. Διαλογισμοί, vocabulum μέσον, h. l. in malam partem dicitur de cogitationibus et opinionibus pravis, et perversis. ἐσκοιόθη — καρδία) Crassis (ignorantiae) tenebris circumfusa est stupida mens eorum. Vere dictum Prov. XIX, 3. Stultitia hominis pervertit viam eius. i. e. mores corrumpit. Hoc praecipue valet de idololatriae stultitia, quae impietatem et mores pessimos attulit.

22. Φάσκοντες — ἐμωράνθησαν) Quum sapientes se esse existimarent, fatuos se esse declararunt. Φάσκειν haberi velle. Aristoph. in Ran. Act. III. Scen. 1. sub init, ὅτι δᾶλος ὢν ἄφασκος εἶναι δεσπότης, quod quum servus esses, herum te venditares.

23. Καὶ ἥλλαξαν τὴν δόξαν κ. τ. λ.) Nam commutarunt maiestatem Dei immortalis cum simulacris mortalium hominum etc. Pro Deo immortalis coluerunt simulacra hominum etc. Καὶ, ut saepe hebr. ו, h. l. valet nam. Ratio enim redditur, cur pro fatuis habendi sint illi sapientes, v. 21. Ceterum similes his locutiones vide Pl. CVI, 20. Ierem. II, 11. Ἀλλάττειν, commutare, vertauschen. Δόξα Θεός, gloriosus Deus. Ἄφθαρτος, immortalis, 1 Cor. XV, 12. Ἐν, sicut hebr. ע, denotat cum. Ὁμοίωμα εἰκόνος idem est ac ὁμοίωμα καὶ εἰκὼν vel genitiv. εἰκόνος pro adiectiv. εἰκόνικον, simulacrum iconicum, Sueton. effigies ad vivum factae. Aegyptii Graeci et Romani, quo magis sapientiam suam iactitabant, eo stultiorem omnis generis idololatriam sectati sunt. E genere τῶν ἐρπετῶν inprimis notandus est cultus crocodilorum, apud Aegyptios usitatus de quo Philo, legat. ad Cai. p. 566. Apud Philosophos atque politicios homines, i. e. Romanos videtur praecipue veritas et virtus in-

inveniri debuisse; at illi ab utraque aberrarunt,] et turpiter officium erga Deum, erga semet ipsos, et erga alios neglexerunt.

24. Διὸ καὶ — ἀκαθαρσίαν) Quapropter permisit Deus, ut turpibus cupiditatibus (obsequentes) in vitam impuram prolaberentur. Παραδίδόναι sicut hebr. [פָּרַד], interdum est *permittere*. Act. VII, 42. Offendit nunc Apostolus, quomodo Deus animadverterit in impietatem illorum hominum, declaraverit ὁργήν, v. 18. Erat nempe vulgaris Hebraeorum, ut omnium gentium et hominum subtiliori philosophiae haud adfuetorum opinio, quicquid sit, sive bonum id fuerit sive malum, tribuendum esse Deo. Recte ita statuitur, quatenus natura hominis, quae Deum habet auctorem, ita est comparata, ut ex uno peccato plura consequi soleant; ut unum peccatum plura post se trahat. Ἀκαθαρσία, *vita impura*, saepe cum πορνεία et ἀσελγεία coniungitur, 2 Cor. XII, 21. Gal. V, 19. Eph. IV, 19. Ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις sive pro κατὰ τὰς ἐπιθ. ut verba παρέδωκεν εἰς ἀκαθ. iungantur, sive, ἐν pro εἰς, hebr. more, pro: εἰς τὰς ἐπιθυμίας τὰς μάλιστα ἀκαθαρτάς. Historia teste scimus, gentes profanas plerasque in innumera scelera esse prolapsas, hisque flagitiis per idololatriam datam esse occasionem. Non negat tamen Apostolus, vitiorum origines ex aliis etiam causis esse repetendas. τῶ ἀτιμάζεσθαι — ἐκυτοῖς) Ut ipsi corporibus suis dedecus inferrent. Ἐν ἑαυτοῖς, per sese, sua sponte, cogente nemine. 1 Cor. VI, 18. Contumelia afficit corpus, qui eo abutitur contra naturam.

25. Οἵτινες — ψεύδει) Qui Deum verum, i. e. cultum Dei veri commutarunt cum mendaciis, i. e. cum
ido-

idolis eorumque cultu. Ἀλλ' ἑστία τῷ θεῷ, pro θεὸς ἀληθινός, et ψεῦδος, ἡρῶ ut Ierem. XIII, 25. Ies. XXVIII, 15, et aliis locis, est Deus falsus, eiusque cultus religiosus, καὶ ἐσεβάσθησαν — πᾶντα) *Et venerati sunt et coluerunt creaturam magis quam creatorem.* Hoc sensu παρὰ aliquoties apud Iosephum, e. g. Ant. VII, 10, 6. de Simone quodam, Herodis servo: θεός εἶναι ἄξιός ἐστις παρ' ὀντινῶν, se magis dignum, quam alios existimaret. Ant. XVIII, I, 5. XIX, 2, 5. Scilicet loquitur Apostolus de iis Gentilibus, qui non in aequae magnae coecitate et εἰδωλομανίᾳ, uti ceteri fere, versarentur, sed una cum idolis suis verum etiam Deum colerent, ita tamen, ut iis cultus plus venerationisque, quam huic praestarent. Σεβάζεσθαι, pro vulgari σέβεσθαι, *religiose colere.* ὅς ἐστιν — αἰῶνας) *Qui est laudandus in aeternum,* Δοξολογία, frequens Hebraeis, sed praecipue usurpata solita, ubi aliquid narratur, quod factum dictumve sit contra maiestatem Dei. In medio sermone Paulus testatur, quantopere idololatriam aversetur.

26. Διὰ τῷτο — ἀτιμίας) *Quapropter Deus permittit eos foedis cupiditatibus, vel amoribus.* Πάθος, affectus h. l. est nefarius amor venereus, ut sequentia docent. Unde Pathici sunt foedae libidini dediti. Carm. Priap. *Cui mens est pathicae memor puellae.* Ἀτιμία pro adiectivo ἀτιμον. αἱ τε γὰρ θήλειαι — παρὰ φύσιν) *Foeminae eorum commutarunt usum naturalem (corporum suorum) cum eo qui est contra naturam,* Μετήλλαξαν cum particula εἰς eodem sensu, quo id verbum sequente ἐν bis habuimus, quia Hebraei ׀ ponunt, quod et per εἰς et per ἐν vertitur. Vocem ἡρῶ usus, in

in eodem argumento usurpat Ocellus Lucanus de *univers.* c. 4. ubi utile esse dicit, si fero discat iuvenis, τὴν τῶν ἀφροδισίων χρῆσιν. Aeschines in Timarch. τις ἐκ ἀπαίδευτος εἶναι δόξῃ, τῇ μὲν γυναικὶ κατὰ φύσιν ἀμαρτανύσῃ χαλεπαίνων, τῷ δὲ παρὰ φύσιν αὐτὸν ὑβρίζοντι συμβέλλει χρώμενος; Ovid. Metam. IV, v. 724. Ardetque In virgine virgo etc Lucianus Dial. Meretric. V. τοιαύτας γὰρ ἐν Λέσβῳ λέγουσι γυναῖκας, ὑπὸ ἀνδρῶν μὲν ἐκ ἐθέλεισας αὐτὸ πάσχειν, γυναῖξί δὲ αὐτὰς πλησιαζέσας, ὥσπερ ἄνδρας. *Mulieres frictrices* commemorat Tertullianus de Pallio.

27. Ὁι ἄρσενες — ἀλλήλας) *Mares*, relinquentes naturalem usum sexus foemini, exarserunt pro sua cupiditate erga se invicem. Ἐξεκαύθησαν, exarserunt aestu foedae libidinis correpti. Virgil. Ecl. II. 1. Formosum pastor Corydon ardebat Alexin. Servius: impatienter diligebat. Ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν, vehementissima cupiditate agitati. Ὀρεξιν vocat, quo paulo ante ἐπισυμίας. Non enim amoris nomen meretur talis cupido. Ἄρσενες — ἀπολαμβάνοντες, ita ut mares cum maribus turpia patrarent, atque sic mercedem dignam erroris sui, in semet ipsis acciperent. Heraclides de Politis, dicit de Cretensibus: ταῖς δὲ πρὸς τὰς ἄρσενας ἑρωτικαῖς ὁμιλαῖς πρῶτοι κεχρηῖσθαι, καὶ ἐκ αἰσχρὸν παρ' αὐτοῖς τῆτο. Quantopere puerorum amoribus infanierint Romani non Imperatores solum, verum etiam cives, docere possunt Suetonius, Tacitus, Horatius, Iuvenalis et Artemidorus. Sueton. Ner. 28. Puerum Sporum exsectis testibus etiam in muliebrem naturam transfigurare conatus, cum dote et flameo persolenni celeberrimo officio deductum ad se pro uxore habuit. Extatque cuiusdam non inficetus iocus, bene agi potuisse cum rebus humana-

manis, si Domitius pater talem habuisset uxorem. Τῆς πλάνης λυτῶν, *sui erroris*, illius erroris de vero Deo. Ista flagitiositas fuit merces debita, consequens, (die natürliche Folge) *illius erroris*, ergo Deus non est auctor et effector illius flagitiositatis. Ἐν ἑαυτοῖς, i. e. *in suis corporibus*. Nam delibonestarunt ac debilitarunt sua corpora. Libido Romanos steriles reddidit, ita ut *ius trium liberorum* lege Papia sancitum fuerit.

28. Καὶ κτθῶς — ἐπιγνώσει) *Et quemadmodum noluerunt Deum accuratius cognoscere.* Δοκιμάζειν, adiuncto τῷ ἐκ, Graecis eleganter est *nolle*. Iosephus A. II, 7, 4. τὰ μὲν ἔν ὀνόματα δηλώσαι τέτων ἐκ ἐδοκιμάζον, *nomina illorum nolui recensere*. Potest tamen propter ea quae sequuntur: εἰς ἀδοκιμον νῦν, phrasis ἐκ ἐδοκιμάσας verti non dignum iudicarunt, ut in vertendo seruetur paronomasia. Vid. Koppe ad h. l. Θεὸν ἐν ἐπιγνώσει ἔχειν idem est quod Θεὸν ἐπιγνώκειν. Nam verbum ἔχω, cum quadam Praepositione constructum, reddendum est cum suo casu per illud Verbum, ad cuius significationem expressum nomen proxime accedit. Sic v. c. ἔχειν τινα ἐν ὀργῇ eleganter dicitur pro ὀργίζεσθαι τινι, *alicui irasci*, ἔχειν ἐν αἰτίαις τινά, pro αἰτιαῖσθαι τινα, *accusare aliquem*. παρέδωκεν — νῦν) *Ita Deus tradidit eos in mentem reprobam*, i. e. permisit, ut ad mentis perversitatem delaberentur. De verbo παρέδωκεν vide supra ad v. 24. Hesychius: Ἀδόκιμον, πονηρὸν, ἀπόβλητον, ἄχρηστον. Dicitur proprie de metallis, s. nummis haud probis, νόμισμα ἀδόκιμον. Unde translate ἀδόκιμος *ineptum et perversum* denotat. τὰ μὴ καθήκοντα) *Indigna quaevis facinora*. 2 Macc. VI. 4. Ποιεῖν, quod antecedit, pro: εἰς τὸ ποιεῖν.

29. Πεπληρωμένους πάση ἀδικίᾳ — κακίᾳ) *Plenos omnis generis iniustitia, scortatione, nocendi cupiditate, inhonesto lucri studio, malignitate.* Πορνεία, quod editiones post ἀδικίᾳ exhibent, recte omittitur a recentioribus Criticis; deest enim in nonnullis codicibus, et a contextu huius loci est alienum. Recensentur vitia, quibus iniuria infertur aliis, eaque exprimuntur tribus vocibus: ἀδικίᾳ, πονηρίᾳ, κακίᾳ, interiecta voce πλεονεξίας, quae causam simul omnis ἀδικίας continere solet. Αὐκτα sunt synonyma; ut omnis flagitiorum ambitus exhauriretur: *iniustitia, astutia, cuiusvis generis malitia.* Πλεονεξία, *habendi cupiditas, Habsucht.* Κακοήθεια, *malignitas, malevolentia*, q. d. κακὸν ἐν τῇ ᾗθει, *malum aliquid in ipsa hominis indole.* Innuit studium aliis astu, occulte et sub amicitiae specie nocendi. Praesertim haec *malignitas* studium involvit et habitum dicta et facta aliorum sinistre interpretandi. Ioseph. Ant. XVI, 3. i.

30. Ψιθυριστῶς) *Susurrones*, i. e. homines, qui crimina et vitia aliorum vel vera vel ficta in clandestinis colloquiis divulgant, et aliis quasi in aures *insusurrant*. Sic Themistius orat. 21. explorat. de Carione dicit, illum non nisi eo consilio in domos ingressum esse, ἵνα λαλήσῃ καὶ ψιθυρίσῃ, καὶ διαβάλλῃ, ut loquatur, ut *insusurret*, ut *calumnietur*. καταλάλες) *Calumniatores*, qui absentes perstringunt. Cic. pro Flacco. 3. in *maledicentissima civitate.* Θεοσυγεῖς, ὕβριστες) *Impios*, vel potius: *Deo infestos, in homines iniurios.* Sic apud Iosephum A. I, 11. 1. Sodomitae describuntur ut tales: ἕως τε ἀνθρώπους ὕβρισταί, καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀσεβεῖς, *in homines erant contumeliosi, et in numen divinum impii.*

prii. ὑπερηφάνους ἀλαζόνες) *Superbos, gloriosos, iactatores. Theophr.* Ch. 34. ἐστὶ δὲ ὑπερηφάνια καταφρόνησις τῆς πλὴν αὐτῆ τῶν ἄλλων, *Aristophanes Equit.* 269. ἀλαζών. Schol. ὁ μελίζονα τῆς αὐτῆς ἀξίας κομπάζον καὶ φρονῶν. *Plautus* II, 29. *Alazon* graece huic nomen est Comoediae — Id nos latine gloriosum dicimus. ἰφθυρεταὶ κακῶν) *Scelerum inventores, i. e. explicante Theodoro* retto, qui non solum mala vulgo usitata patrant, sed etiam alia excogitant. 2 *Macc.* VII, 31. *Tacitus* A. IV, 11. *Seianus facinorum omnium repertor habebatur. Aen.* II. 161. *Scelerumque inventor Ulixes.*

31. Ἀσυνέτης. *expertes sensus honesti, Ἀσύνετος* proprie est qui non intelligit, et capit, quae dicuntur, et hoc quidem loco, ubi de neglectis officiis sermo est, qui vix intelligit id, quod sensus honesti dictitare solet. ἀσυνδέτης) *Perfidus*, qui foedera violant. *Hesychius* et *Suidas*: ἀσυνδέτης, μὴ ἐμμένοντας ταῖς συνθήκαις, μὴ συντεθειμένους. ἀτόργος) *Amoris expertes*, etiam erga liberos. *Hesychius*: ἀτόργος, μὴ ἀγαπῶντας τινα. *Atheneus* XIV. οἱ καλέμενοι ὄρνιθες μελεαγρίδες — ἐστὶ δὲ ἀτόργον πρὸς τὰ ἐκγονα τὸ ὄρνεον, καὶ ὀλγωρεῖ τῶν νεωτέρων. *Romani* liberos, si numerus gravis videretur, aut tolli vetabant, aut iubebant exponi, idque impune; nam et ideo in *lege Pompeia de parricidis* pater, filium enecans, non comprehenditur. *Petronius* 116. In hac urbe nemo liberos tollit, quia quisquis suos haeredes habet, nec ad coenas nec ad spectacula admittitur. ἀσπόνδες) *Implacabiles*, qui non tantum inita foedera frangunt, sed etiam implacabili adversus alios odio fervent. *Hesychius*: ἀσπόνδοι, ἀγριοί, ἐχθροί, καὶ μὴ μετρημένοι-

τες Φιλίας ἢ διαφύσεως, ἀδιάρκαιοι. Glossar. ἀσπόνδες, παραβαίνοντας τὴν μετ' ὀρκωμοσίας ἀσφάλαιαν. Foedera temere et nulla de causa rumpunt: et bella aeterna gerunt

32. Ὅτινες — πραττειν) Qui etsi legem Dei norunt, (scilicet talia facientes poena esse dignos,) non solum ipsi isthaec faciunt, sed etiam probant talia facientes. Δικαίωμα, lex, quicquid per legem est constitutum et sancitum. In versione Alexandrina hebraico קח et קרקק respondet Exod. XV, 25. 26. Levit. XXV, 18. H. I. intelligitur lex naturalis, gentilibus etiam cognita, quae tandem a Deo derivatur. Τοιαῦτα, tum ante enumerata, tum istis similia. ἄξιοι θανάτου) Digni poena; digni qui misere pereant. C. II, 9. Gen. II, 17. Ezech. III, 17. fqq. Συνευδοκεῖν τοῖς ἄλλοις proprie est cum aliis velle. cum aliis delectari aliqua re, deinde vero socium esse eorum, quae alii faciunt, eaque probare. Cf. Luc. XI, 48. Hactenus descripserat Apostolus mores Ethnicorum, quales isto tempore maxima ex parte erant. Progreditur nunc c. II. ad Iudaeos, et ostendit plerosque eorum non meliores illis fuisse.

CAP. II.

1. **Δ**ιὸ — κληρον) Quapropter tu etiam inexcusabilis es, o homo, qui damnas, sc. paganos. Perstringit nunc Paulus Iudaeos, per apostrophēn allocutus unum aliquem eorum, quem coram adesse fingit, et auditis paganorum flagitiosis moribus, condemnare eos, quum tamen ipse culpa non minore teneatur, et condemnandis paganis semet ipse condemnet, eorundem illorum reus, quae poenis digna

prii. ὑπερηφάνους ἀλαζόνες) *Superbos, gloriosos, iactatores.* Theophr., Ch. 34. εἰ δὲ ὑπερηφάνια καταφρόνησις της πλην αὐτῆ τῶν ἄλλων, *Aristophanes Equit.* 269. ἀλαζόν. Schol. ὁ μαιζονα τῆς αὐτῆ ἀξίας κομπᾶζον καὶ φρονῶν. *Plautus* II, 19. *Alazon* graece huic nomen est *Comoediae* — Id nos latine *gloriosum* dicimus. εἰσφυστάς κακῶν) *Scelerum inventores*, i. e. explicante Theodoro, qui non solum mala vulgo usitata patrant, sed etiam alia excogitant. 2 *Macc.* VII, 31. *Tacitus* A. IV, 11. *Seianus facinorum omnium repertor habebatur.* *Aen.* II. 161. *Scelerumque inventor Ulixes.*

31. Ἀσυνέτης. *expertes sensus honesti.* Ἀσύνετος proprie est qui non intelligit, et capit, quæ dicuntur, et hoc quidem loco, ubi de neglectis officiis sermo est, qui vix intelligit id, quod sensus honesti dictitare solet. ἀσυνδέτης) *Perfidus*, qui foedera violant. *Hesychius* et *Suidas*: ἀσυνδέτης, μὴ ἐμμένοντας ταῖς συνθήκαις, μὴ συντεθειμένους. ἀτόργος) *Amoris expertes*, etiam erga liberos. *Hesychius*: ἀτόργος, μὴ ἀγαπῶντας τινα. *Atheneus* XIV. οἱ καλέμενοι ὄρνιθες μελεαγρίδες — εἰ δὲ ἀτόργον πρὸς τὰ ἐκγονα τὸ ὄρνειν, καὶ ὀλιγωρεῖ τῶν νεωτέρων. *Romani* liberos, si numerus gravis videretur, aut tolli vetabant, aut iubebant exponi, idque impune; nam et ideo in *lege Pompeia de parricidis* pater, filium enecans, non comprehenditur. *Petronius* 116. In hac urbe nemo liberos tollit, quia quisquis suos haeredes habet, nec ad coenas nec ad spectacula admittitur. ἀσπόνδες) *Implacabiles*, qui non tantum inita foedera frangunt, sed etiam implacabili adversus alios odio fervent. *Hesychius*: ἀσπόνδοι, ἄγριοι, ἐχθροὶ, καὶ μὴ μετάνευ-

τας Φιλίας ἢ διαφύσεως, ἀδιάρκαιοι. Glossar. ἀσπὸνδας, παραβαίνοντας τὴν μεθ' ὀρκωμοσίας ἀσφάλειαν. Foedera temere et nulla de caussa rumpunt: et bella aeterna gerunt

32. "Οἵτινες — πραττει) Qui etsi legem Dei norunt, (scilicet talia facientes poena esse dignos,) non solum ipsi isthaec faciunt, sed etiam probant talia facientes. Δικαίωμα, lex, quicquid per legem est constitutum et sancitum. In versione Alexandrina hebraico קה et קהק responds Exod. XV, 25. 26. Levit. XXV, 18. H. 1. intelligitur lex naturalis, gentilibus etiam cognita, quae tandem a Deo derivatur. Τοιαῦτα, tum ante enumerata, tum istis similia. ἄξιοι θανάτου) Digni poena; digni qui misere pereant. C. II, 9. Gen. II, 17. Ezech. III, 17. sqq. Συνευδοκεῖν τοῖς ἄλλοις proprie est cum aliis velle. cum aliis delectari aliqua re, deinde vero socium esse eorum, quae alii faciunt, eaque probare. Cf. Luc. XI, 48, Hactenus descripserat Apostolus mores Ethnicorum, quales isto tempore maxima ex parte erant. Progreditur nunc c. II. ad Iudaeos, et ostendit plerosque eorum non meliores illis fuisse.

CAP. II.

1. **Δ**ιὸ — κρήνων) Quapropter tu etiam inexcusabilis es, o homo, qui damnas, sc. paganos. Perstringit nunc Paulus Iudaeos, per apostrophēn allocutus unum aliquem eorum, quem coram adesse fingit, et auditis paganorum flagitiosis moribus, condemnare eos, quum tamen ipse culpa non minore teneatur, et condemnandis paganis semet ipse condemnet, eorundem illorum reus, quae poenis digna

censeat. Δρό, nectitur cum c. I, 32. vel est particula transitiva: pro ἀλλὰ δι' αὐτὸ τῆτο. ὃ ἄνθρωπος πᾶσι ὁ κρῖνων) Sc. τὰ ἔθνη. Homo Iudaeae, qui damnas gentiles. Per hominem Paulus intelligit Iudaeos, quod non minus diserte com. 17. 27. quam res ipsa docet; apud ipsos enim adversus omnes alios hostile odium erat, teste Tacito Hist. V. 5. ex quo profuebat, ut gentes omnes Deo exosas et ab eo tandem perdendas crederent; quod nec Philosophi, nec gentes aliae, nec eorum magistratus fecerunt. ἐν ᾧ γὰρ — κατακρίνεις) Dum enim iudicium fers de alio, temetipsum condemnas. Ἐν ᾧ, dum. Cf. infra c. XIV, 4. 10. Κρίνειν est idem quod κατακρίνειν, reum poenaeque divinis dignum declarare.

2. Ὅϊδαμεν — πράσσοντας) Scimus enim (nempe nos Iudaei,) iuste puniri a Deo haec talia facientes. Τὸ κρίμα, ὡδψω, poena. Τὸ κρίμα τῷ Θεῷ ἐστὶ ἐπὶ etc. more hebr. pro κρίθίσονται παρὰ Θεοῦ etc. Κατὰ τὴν ἀλήθειαν, i. e. ἀληθινόν veritati consentaneum, ab omni partium studio alienum.

3. Ὅτι σὺ — τῷ Θεῷ) Te effugere posse poenam divinam, propterea, quod Iudaeus sis. Vetus est Iudaeorum error, quem etiamnum retinere solent, ut praecipuam populi sui dignitatem comminiscantur, propter quam fieri non possit, ut Israelita aequae ac gentilis homo a Deo damnetur, dummodo scilicet ritus legis studiose coluerit. Matth. III, 9. Io. VIII, 33. Gal. IV, 21. etc.

4. Ἡ τῷ πλήρει — σε ἄγει;) An tu summam eius clementiam, lenitatem et longanimitatem parvi facis, non considerans, eam te ad mentem sanio-
cere

cere velle? Ὁ πλεόντος τῆς χρηστότητος, *ingens, summa benignitas et clementia*. Sic רַב חַסְדִּים Pf. V, 8. CVI, 7. et רַב חַמִּים Pf. LXIX, 17. In sequentibus ἀνοχῇ est *lenitas divina*, qua Iudaeis in tot tantisque peccatis indulgit, et μακροθυμία est *lentitudo quasi animi*, qua Deus poenas distulit. ἀγνοῶν) *Non considerans*; nam γῆν hebraeum saepe est attendere. ὅτι τὸ χρηστὸν — ἀγνοῶν) *Quod benignitas Dei te ad saniolem mentem reducere vult*. Τὸ χρηστὸν, adiectivum neutr. pro Substantivo, ut c. I, 19. Μετανοία sensu latissimo est *immutatio sensuum et vitae*. Iosephus Ant. IV. ἐπειρᾶτε τὰς νέας ἀπανορθῶν, καὶ εἰς μετάνοιαν ἄγειν, ἃν ἔπραττον, *ad saniolem mentem reducere*. Tu alios omnes crudeliter damnas, dum Deus omnes benignitatis suae divitias in te effudit, nec tantum peccanti breves Inducias concedit, sed longa patientia ad se invitat.

5. Κατὰ δὲ — Οὐκ) *Tu autem per tuam pertinaciam et mentem insanabilem auges tibi poenam in id tempus, quo iustitiae suae severitatem demonstrabit Deus*. Σκληρότης, proprie durities, metaphorice est *per tinacia*, inopia sensus veri et falsi, turpis ac honesti. Κατὰ σκληρότητα, pro σκληρότητι, vel διὰ σκληρότητος. Καρδία ἀμετανόητος, *mens inemendabilis, insanabilis*. Θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργήν) *Auges tibi poenam*, sc. infligendam. Philo II. Alleg. p. 80. D. εἰσι ὥσπερ ἀγαθῶν, ἔτω καὶ κακῶν παρὰ τῷ θεῷ θησαυροί. Deut. XXXII, 33. 35. Ὀργὴ h. l. *poenam* designat, quam Deus ut iustus iudex infligit. C. III, 5, XII, 19, XIII, 5. Similiter et Profani. Demosthenes adv. Midian: τῷ δρᾶσαντι δ' ἐν

ἵσθη τὴν ὅρ γ ἦν, ἀνδ' ἑκων, ἀντ' ἀκων, ἐταξεν ὁ νόμος, *sonti autem lex non eandem poenam statuit, sive volens, sive invitus fecerit, ἐν ἡμέρᾳ — θεῷ*) Tempore, quo Deus in conspectu omnium iustas exiget poenas. Καὶ ἀποκαλύψεως, pro: ἐν ᾗ ἀποκαλυφθήσεται ἡ δικαιοκρισία τῷ θεῷ. De poenis post mortem corporis esse sermonem, dubio caret.

6, Ὅς ἀποδώσει — αὐτῷ) *Qui rependet unicuique, uti meruit factis suis.* Nihil planius: Bonis factis bona, malis factis mala Deus reddet. Hoc interest, quod poena non potest per iustitiam excedere mensuram criminis, praemium autem, si accedat dantis liberalitas, potest esse maius, quam quantum facta per se valeant.

7. Τοῖς μὲν — ζητῶσι) *Illis quidem, qui perpetuo virtutis studio gloriam et honorem et immortalitatem (vel sempiternam felicitatem) appetunt.* Κατ' ὑπομὴν h. l. est idem quod δι' ὑπομονήν, et iungendum cum ἔργα ἀγαθῶν. Tum vero ὑπομονή, quod proprie expectationem significat, ponitur hic pro *constantia*, quemadmodum ὑπομένειν est *perseverare*, Matth. X, 22. Ἔργα ἀγαθῶν, pro ἔργων ἀγαθῶν, quod admodum frequens est, ubi rerum aliquarum universitas significatur. Est igitur ὑπομονή, ἔργα ἀγαθῶν, *constans virtutis studium.* Δόξα καὶ τιμὴ κ. ἀφθαρσία, est periphrasis felicitatis aeternae, quae ob honorem favoris divini, quod pii fruuntur, et perpetuam durationem erit maxima. ζῶντων αἰώνιον) Sc. ἀποδώσει. *Felicitatem aeternam dabit.* Huius rei nos certos plane fecit Evangelium, vel eo solo nomine faciendum maximi.

8. Τοῖς δὲ — ἱργῇ) *Sed renitentibus, et immorigeris probitati, morigeris autem improbitati, poena*

gra-

gravissima (imminet.) Apostolus hic excidit constructione, quod saepe facere solet; immemor non ἀποδοθήσεται, sed ἀποδάσει praecessisse. 'Οι ἐξ ἰουδαίας, sc. ὄντας, sunt *renitentes*, qui repugnant Deo, eiusque institutia atque praeceptis, ex hebr. לִרְדּוּ, quod LXX. haud raro vertunt: ἐρεθίζουσιν τῷ θεῷ, ἐρεθίζουσιν τ. θεόν. 1 Sam. XII, 24. 15. Deut. XXI, 20. Quando de qualitate morali fermo est, more hebraico si dicuntur ex hac qualitate esse, qui eam habent, ei dediti sunt, e. g. Io. XVIII, 37. Ἀλήθεια h. l. est *probitas*; nam opponitur τῇ ἀδικίᾳ, *improbitali*. θυμός καὶ ὀργή) *Ira saeva*, i. e. per metonymiam, *poena gravissima*, sc. ἀποδοθήσεται, imminet. Ammonius: θυμός μὲν ἐστὶ προσκυμνός, ὀργὴ δὲ πολυχρόνιος μνησικακία.

9. Ὁλίσχης καὶ στενοχωρία) *Miseria summa*. Inverso ordine Deut. XXVIII, 53. 55. 57. רָצָה רָצָה, ubi LXX. vertunt: στενοχωρία καὶ ὀλίσχης. Ὀλίσχαι, *premere*, hinc ὀλίσχης, *pressio*, metaphorice *oppressio*, *calamitas*, *omnis generis miseria*, *poena peccati*. Στενοχωρία est proprie *angustia loci difficilis permeatu*. Deinde vero ut hebr. צָרָה, et lat. *angustia* transfertur ad animum: et quemlibet summae miseriae sensum. Cf. Ies. XXX, 6. ἐπὶ πᾶσαν — ἕλληος) *Homini cuique, qui mala patrarit, inprimis Iudaea, sed etiam Gentili*. Πᾶσα ψυχὴ ἀνθρώπου, hebraice כָּל נַפְשׁ אָדָם, idem est quod v. 10. πᾶς simpliciter, *unusquisque*. Καταργάζεσθαι τὸ κακόν, *vitiis deditum esse, scelesti vivere*. Ἰουδαίis τα πρῶτον) Sicut Iudaeum in privilegiis praeposuerat Apostolus, I, 16. sic et eundem praepōnit in poenis: id enim

exigit ratio, ut qui plus accipit, eo plura crucietur, si beneficium non responderit, Luc. XII, 47.

10. Δόξα — ἑλπίς) *Felicitas vero omnigena cuius qui virtuti studet (destinata est), Iudaeo praeceptum tum vera etiam Ethnico. Δόξα καὶ τιμὴ, honor summus, vid. comm. 7. Ἐιρήνη) Felicitas, omnia bona.* עֲלֵיךָ. *Ἐργάζεσθαι τὸ ἀγαθόν, virtuti studere, honeste vivere. Ἰδαίω τε πρώτῳ) Quod tamen non ita capi vult Apostolus, ut vulgo intelligi solebat, quasi Iudaei omnes propter genus ab Abrahamo ductum, dummodo ritus lege praeceptos diligenter coluerint, felicitatis aeternae participes futuri sint; sed quod Iudaei, quibus revelata erat voluntas Dei, facile superare poterant gentiles in virtutis et honesti studio. Quare addit, quae v. 11. sequuntur.*

11. Ὁυ γὰρ — θεῷ) *Etenim Deus ab omni partium studio est alienus. Cf. Act X, 34. 35. Personam respicere dicitur, qui in iudicio aliud respicit, quam quod in iudicium venit, e. g. externam quandam dignitatem, amicitiam etc. Hebraica phrasis, quam Hellenistae imitati sunt, est עֲלֵיךָ נִשְׁפָּט. Deus, quum iudicat, non originem respicit, non natales, aut externam hominis conditionem, sed vitam.*

12. Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον) *Quicunque enim legem (a Deo revelatam) non habentes vitiose vixerunt. Poterant obliuisci Iudaei; Paganos nec virtuti studere, nec salutem consequi posse, utpote qui non haberent legem scriptam. Quibus respondet Apostolus v. 14. omnino etiam Paganos habere notitiam recti et boni. Ἀμαρτάνειν hic ut saepe alias de habitu est intelligendum; vitis*

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. II. 391

tiis indulgere, scelestam vitam agere. Ἀνόμως hic valet בְּאֵין תּוֹרָה, qui non habet legem, eam nempe, quae a Deo voce, aut scripto publicata est. Id culpam non tollit quidem, sed minuit. Luc. XII, 43. 48. ἀνόμως καὶ ἀπολένται) *Etiam absque lege peribunt*, i. e. quamvis legem scriptam non habuerint, tamen peribunt, ut, qui per legem et iuxta eandem damnantur Iudaei. Luc. XII, 47. 48. Minorem poenam sentiant. Sed peribunt tamen condemnati secundum aliam normam quam quae in religione revelata continetur. Qualis vero illa norma sit, statim declarat Apostolus. καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἡμαρτον) *Quicunque legem (a Deo revelatam) habentes, vitiose vixerunt*, Iudaei. Ita וְ saepe ponitur Hebraeis. Ideo, quod hic et III, 19. dicitur ἐν νόμῳ, infra v. 14. explicatur διὲν νόμον ἔχοντα. διὰ νόμου κριθήσονται) *Per illam legem iudicabuntur.* Διὰ νόμου, secundum normam illius legis. Gravibus suppliciis addicentur, lege eos convincente, quam non observarunt etiam in potissimis et facillimis observatu. Moyses eos accusabit, Io. V, 45. Sequitur longa parenthesis (comm. 13, 14. 16.); nam cohaeret hoc comma cum v. 16.

13. Ὁυ γὰρ — δικαιωθήσονται) *Non enim ii, qui legem (tantum) sciunt, Deo probantur*, s. probi a Deo reputantur, sed qui eam observant. De significatione verbi δικαιεῖν infra plura dicemus. Hoc loco significat *probum declarare*. Refellitur hic pestilens Rabbiorum sententia docens, omnem, qui Iudaismum profitetur, quomodo cunque vixerit, partem habiturum in futuro seculo, Ceterum ἀκροαταὶ τοῦ νόμου sunt non solum *auditores*, sed et *lectores legis*, ut apud Ioseph. Ant. V, 1. 26. *legum*

divinarum periti. Ob librorum manuscriptorum raritatem, plerique audiendo sibi familiares reddere debebant libros sacros.

14. Ostendit Apostolus, iuste puniri gentiles, qui, legem revelatam non habentes, flagitiose vivunt. Ratio est, quia facultatem habent rerum a pravo discernendi. "Ὅταν γὰρ — εἰσι νόμος) Sensus est; *Quum enim ethnici, legem scriptum* (quam positivam vulgo nominant,) *non habentes, a natura informati legis postulata faciant, sequitur ut ratio recta ipsa eos edoceat, quid iustum iniustumve sit, Φύσει τὰ τῷ νόμῳ ποιῇ*) *Natura duce faciunt ea, quae praecipit lex* (sc. Iudaeis.) Quum Φύσει hic opponitur νόμῳ, non significat ingenium prava educatione corruptum, sed ulum rectum rationis, cuius facultas homini agnata est. Sic τὸ δίκαιον Φύσει, et τὸ δίκαιον θείῳ distinguit Aristoteles, ac Iuris periti ius naturale ac civile. Ἔτοι νόμον μὴ ἔχοντες) Repetitum maioris evidentiae causa, ex eo, quod praecesserat. Et neutro nomini additur masculinum, constructione ea, quae dicitur κατὰ τὸ σημαινόμενον. ἑαυτοῖς εἰσι νόμος) i. e. sibi id praestant, vel sibi ipsi imperant, quod lex Iudaeis. Est hic πλοκή, simul et ὁξύμωρον. Est et μεταλήψις, quia causa nominatur pro effectu, quamvis ex alia causa procedente.

15. "Οἵτινες — ἀπολογεμένων) Quippe qui declarant, legis praecepta inscripta esse animis eorum, confirmante hoc etiam conscientia, et cogitatis eorum mutuo se accusantibus et defendentibus. Τὸ ἔργον τῷ νόμῳ est cognitio liciti et illiciti, vel ipsa lex, quae opera postulat. Hanc legem, vel cognitionem recti animis inscriptam esse, significat, tam firmam atque constantem.

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. II. 395

stantem inesse gentilibus legis naturae cognitionem, ut non possint eandem ex animis suis evellere et suppressere. Opponit hoc modo Apostolus legem hanc animis inscriptam, legi divinae revelatae, quae tabulis inscripta erat. Similis non est profanorum, ut veri rectique scientiam animis insculptam, opponant legibus civilibus. Plutarchus ad princip. indoct. *Quis ergo imperabit princeipi?* (ὁ γόμος, ὁ πάντων βασιλεὺς θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, (ὡς Φησὶ Πλάταρος) ἢ ἐν βιβλίοις ἔξω γεγραμμένος, (sic enim legendum pro γεγραμμένος) ἢ δὲ τισὶ ξύλοις: ἀλλ' ἔμψυχος ἐν ταυτῷ λόγος, vna in ipsius corderatione Ἐνδεδικνυνται, declarant, (legis praecepta inscripta esse animis eorum,) vita et factis, item publica civitatum disciplina, legibus latis, introductis multis institutis, honestatem iuvantibus. Συμμαρτυρήσης — συνειδήσεως) *Confirmante hoc ipsorum conscientia*, vel, si resolves Genitivus consequentiae: *συμμαρτυρεῖ γὰρ τῷ αὐτοῖς ἡ συνείδησις αὐτῶν. Συνείδησις*, interior sensus recti pravique, moralis sensus. Igitur gentiles posse officia, id declarant *extrinsecus* factis, institutis, legibus; *intrinsecus* vero idem illud confirmat sensus honesti et pravi. De vi conscientiae Polybius (Exc.) inquit: *ὁδεὶς γὰρ ἔτιως ἑταμάρτυς ἐστὶ φοβερός, ἢ κατηγορὸς δαίνος, ὡς ἡ σύνεσις ἐγκατακῆσα ταῖς δυνάμεσιν ψυχῆς.* Iuvenalis XIII, 192. *Cur tamen hos tu evasisse putas, quos diri conscia facti mens habet attonitos?* — Nocte dieque suum gestant in pectore testem. καὶ μεταξὺ — ἀπολογουμένων) Koppius commate post μεταξὺ posito, hoc ipsum μεταξὺ adverbialiter accipit, pro μετέπειτα, postea aliquandō, et iungit cum ἐν τῇ ἡμέρᾳ, (v. 16.) ut parenthesis evitetur; sed duriuscule. Nam μεταξὺ nimis remotum est a verbis

(v. 16.) *ἐν ἡμέρᾳ*, et via conscientiae iam in hac vita se exferit in homine. Probanda igitur videtur esse vulgaris constructio, ut sensus sit: *Quo fit, ut ipsi seipsos alternantibus cogitationibus vel accusent*, si quid male gestum est, *vel excusent*, si bene sibi consciī sunt. Ipsa conscientia inquit Apostolus, edocet gentiles de officiis. Nam conscientia actionum bonarum dulcia est et iucunda; malorum acerbata et molesta. Unde patet, vitiositatem esse contra naturam; virtutem exercere esse naturae et rationi convenienter vivere.

16. *Ἐν ἡμέρᾳ — κρίσει*) *Tum, quum Deus iudicabit cogitata hominum, quemadmodum hoc in Evangelio meo docetur, per Iesum Christum.* Τὰ κρυπτά, *latentia peccata*, et ipsos hominum interiores sensus. Διὰ I. X. iunge cum κρινεῖ. Deus iudicabit per Iesum Christum. Κατὰ τὸ εὐαγγ. μς, *sicuti ego doceo.* Τὸ εὐαγγέλιον, *doctrina, institutio.*

17. Acriter nunc Paulus castigat Iudaeos, vana rerum inanum et externarum specie tumidos atque inflatos; increpat arrogantiam et superbiloquentiam eorum, qui de accurata legis cognitione, Dei quē veri veneratione, nimis gloriabundi, enormia tamen scelera committere nulli vereantur. Ἰδὲ — ἐν θείῳ) *Vide modo, tu nomen Iudaei tibi tribuis, et acquiescis lege, et gloriaris de Deo.* Pro Ἰδὲ legendum esse videtur εἰ δὲ, quae lectio et testimoniis codd., verss. et Patrum nonnullorum nititur. Si haec lectio praefertur, apodosis, quae tamen non exprimitur, sed permittitur arbitrio lectorum est v. 21. et suppleri posset sic: Quum tu talis sis, cogita, quanto graviores poenae tibi sint metuendae, etc. In versione expressi vulgarem lectionem, ut nexus sit faciliior. Ἰδαῖος, origine sua

INEPISTOLAM AD ROMANOS. C. II. 395

nomen patronymicum, quod significat hominem e tribu Iuda oriundum, interdum usurpatur ita, ut aliquid dignitatis et religionis simul exprimat. Semper nomen Iudaeum crepabant, et iam eam ob causam se omnibus aliis hominibus meliores at nobiliores esse existimabant, quod essent de gente Iudaei. Ostendit Apostolus, etiam Iudaeis, si deliquerint, poenas divinas, easque multo graviores, quam ipsis gentilibus, esse metuendas. καὶ ἐκαναπαύῃ τῷ νόμῳ) *Inniteris, solaris te lege.* Hebr. יגזר a LXX modo ἐκαναπαύεσθαι, ut Ezech. XXIX, 7. 2 Reg. V, 18. modo παροιδέναι vertitur, 2 Chron. XVI. 7. 8. Sensus est: Multum praesidii in eo ponis, quod legem habeas a Deo datam. καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ) *Gloriaris, quod unum verum Deum cognoscas; Deum putas Iudaeorum tantum Deum esse.* Cf. C. III, 29.

18. Καὶ γινώσκεις τὰ Θελημα) *Sc. τῷ Θεῷ, voluntatem Dei, i. e. quod Deo placet. καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα) i. e. τὰ κρείττονα, probas meliora.* Scis, quae nam praecepta sint maxima et prima. Versio Vulgata: *Utiliora:* Glossar. N. T. τὰ διαφέροντα, τὰ κρείττονα, Κατηχούμενος ἐκ τῷ νόμῳ, institutus e lege.

19. Πέποιθας — σκότει) *Persuasum tibi habes, te esse ducem coecorum, lumen ignorantium.* Una eademque res hoc et sequenti commate saepe ac variis verbis exprimitur, τυφλός, et ἐν σκότει ὢν, coecus esse, et in tenebris versari dicitur is, qui non cognoscit verum. Φῶς, doctor, ut Io. I, 4. 5. 7. 8. 9. Confidenter existimas, te esse, a quo omnes gentes doceri possent. Iudaeis adscribuntur, ex ipsorum indicio, tituli magnificetissimi, gentibus vilissima nomina.

20. Παιδευτὴν ἀφρόνων) *Praeceptorem stolidorum*, i. e. eorum, qui disciplinam nondum experti sunt, vel **מורה בבכורים**, quo titulo librum inscripsit *Maimonides*. Ἀφρονες etiam *scelesti* esse possunt; tum παιδευτὴς esset, qui corrigat et ad meliorem mentem reducat. *νηπίων*) *Νήπιος* h. l. est rudis, indoctus. *ἔχοντα νόμον*) Qui rectam doctrinae formam libris sacris traditam habeat. Phil. III, 5. *Hesychius* et *Suidas*: *Μόρφωσιν, σχηματισμόν, εἰκόνα*. *Abriss*. Ἡ γνῶσις, *cognitio quaevis*, saepe autem subtilior quaedam et sublimior a vulgo hominum recondita sapientia.

21. Ὁ ἐν — διδάσκεις) Est *πλοκή*. Nam docere secundo loco significat *semet ad faciendum excitare*. Dicebant et non faciebant. Matth. XXIII, 3. Interrogative haec omnia pleraeque editiones efferunt, simpliciter autem, at sine interrogatione *Erasmus* et *Lutherus*. Utrunque sensus est idem. Efficacior tamen est reprehensio, si interrogative pronuncietur. ὁ κηρύσσων — κλέπτεις) *Κηρύσσειν* est *putam aliquid docere*, ut Matth. III, 1. IV, 17. Recens erat Romae memoria furti a quatuor Iudaeis commissi, qui praetextu institutionis legum Mosaicarum, Fulviae profelytae dona, templo Hierosolymitano consecrata, in suos usus converterunt.

22. *Μοιχεύεις*) Thalmudici libri ostendunt, plurimos Rabbinos huic et affinis vitiis deditos fuisse, *Anibam*, *Meiurum*, *Chaninam*, *Eleazarum*. Hi fructus fuerunt fiducia in folis caeremoniis collocatae. τὰ εἰδῶλα) *Εἰδῶλον* Graecis est simulacrum viribus et corpore destitutum; figura umbratica. Animas defunctorum, quas Latini umbras, Graecij appellant *εἰδῶλα*, et *εἰδωλοποιεῖν* vanam cogita-

gitationis figuram animo concipere. Sed eam vocem usurpant Iudaei Hellenistae, quum de Diis gentium agunt, quia imagines tantum eorum existunt, *ἱεροσυλαί*) Syrus: *Sanctuarium spoliās*. Hoc faciebant sacerdotes, non offerendo ex proventibus ea, quae lex Dei ipsis praecipiebat, aut certe non qualia oportebat. Malach. I, 8. 12. 13. 14. III, 10. Aliud genus sacrilegii commemorat *Iosephus*, Antiqq. XVIII, 5, 3. XVII, 6. §. 2—4. De B. Iud. I; 33. §. 2—4. Praeferenda tamen videtur Clerici sententia, qui *ἱεροσυλαί* interpretatur: *idolorum templa spoliare*.

23. Ὅς ἐν — ἀτιμάζεις) Nonne tu, qui de lege gloriaris, hanc legem violando, Deum contumelia afficis? Ἀτιμάζειν ὄνομα τῷ Θεῷ vel Θεὸν est: efficere ut homines alii contumeliose iudicent de Deo. Vere haec Apostolus dixit. Nam gentiles sibi persuadebant, Deum Iudaeis melius nihil praecepisse, quam quod ab iis patrari viderent; quod quum parum bonum esse intelligerent. Deum ipsum, eiusque legem contemnendum putabant. Tali igitur modo, religionem, volente ac gubernante Deo institutam, paganorum ludibriis et contumeliis exponēbant.

34. Τὸ γὰρ ὄνομα — γέγραπται) Nam Dei gloriae propter vos detrahitur inter gentes, sicut scriptum est, sc. Ies. LII, 5. Ezech. XXXVI, 20. 23. etc. Nam iam olim talia exempla extiterant.

25. Περιτομή — γέγονεν) Prodest enim circumcisio (professio Iudaismi), si legem observēs; si vero legem violas, perinde est, ac si circumcisis non esses, (ac si non esses Iudaeus). Occurrit Apostolus falsae Iudaeorum persuasioni, qua putabant, se vel propter solam circum-

sionem vel propter professionem religionis suae Deo esse gratos et acceptos. Περιτομή, pro ὁ, Ἰουδαϊσμός, quia Iudaei circumcisione potissimum gloriabantur. Ex iis, quae praecessere, comm. 14. apparet, per legem hic intelligi quidem universam legem Mosaicam, inprimis tamen illa praecepta, quae perpetuam ac naturalem in se honestatem continent. Ἀκροβυστία γέγονεν; emphatice, pro ἀντὶ ἀκροβυστίας, perinde est, ac si circumcisis non esses; inter te et gentilem nullum discrimen intercedit. Παραβάτης, nempe in gravioribus illis, quorum exempla iam posuerat.

26. Ἐὰν ᾖ — λογισθῇσεται), Quodsi igitur vice versa gentilis praecepta legis secutus fuerit, nonne eodem loco habendus erit cum Iudaeo? Ἀκροβυστία priori loco per metonymiam denotat gentilem, ἀκροβυστιόν. Τὰ δικαιώματα τῷ νόμῳ, quae suapte natura honesta sunt, praecepta legis.

27. Καὶ κρινεῖ — νόμῳ,) Et (nonne) natione gentilis, legem observans, iudicabit (condemnabit) te, qui, quum habeas legem scriptam et circumcisionem, violator es legis? Post καὶ repete ex comm. 26. ἐχ). Nonne potius? Ἐκ φύσεως; cum plerisque interpretibus refero ad ἀκροβυστία, ut intelligatur Gentilis genere; nam ἀκροβυστία ex h. l. est praeputatus, non circumcisis. Aliam explicationem vid. apud Koppe. Natus Ethnicus opponitur nato Iudaeo. Κρινεῖ, pro κατακρινεῖ, damnabit te; sententiam dicet contra te; i. e. comparatione sui tuam culpam evincet, ut Ninivitae, Matth. XII, 41, Διὰ, cum, ut infra IV, 11. XIV, 20. Γράμμα in talibus formulis, ut ῥῥ denotat membranam, s. codicem vel librum, scripturam, nominatim legem iudaicam scriptam.

28. 'Ου γὰρ — 'Ισδαῖός ἐστιν) i. e. ὁ γὰρ ὁ ἐν τῷ Φανερῷ 'Ισδαῖός, ὅντως 'Ισδαῖός ἐστιν. *Non qui (tantum) externe Iudaeus est, hoc nomine est dignus.* Τὸ Φανερὸν h. l. complectitur res illas externas omnes, quibus Iudaei ab exteris secreti erant, quasque Pharisei vulgo maxime iactabant, e. c. natales, habitus, lingua. Ἐδὲ — περιτομῇ) i. e. ἡδὲ ἡ ἐν τῷ Φανερῷ, ἐν σαρκὶ γινομένη περιτομῇ, ὅντως περιτομῇ ἐστίν. *Nec circumcisio in corpore peracta est ea, quam Deus praecipue aut necessario probat, 'Εν σαρκὶ* exponit illud, ἐν Φανερῷ, i. e. quae, si inquisitio fiat, in carne adipisci potest.

29. 'Αἰ — τῷ Θεῷ) *Sed internus Iudaeus* (est veri nominis Iudaeus); *et circumcisio animi, quae fit in animo, non ex lege,* (est veri nominis circumcisio). *Quam non homines (soli) probant, se ipse Deus.* 'Ο ἐν τῷ κρυπτῷ 'Ισδαῖός, *occultus, i. e. internus, interior Iudaeus,* (i. e. animus eius probus,) supplendum est: veri nominis Iudaeus est. *Circumcisio animi, sc. est veri nominis circumcisio.* πνεῦμα h. l. est *animus*, nam refertur ad v. 28. ubi erat ἐν σαρκί. *Animum circumcidere* est animum purgare a vitiosis cupiditatibus, et pravis affectibus. Deut. X. 16. *ὅν γράμματι, non ex lege scripta, non legalis.* 'Ου — Θεῷ, *qui non (tam) ab hominibus, (quam potius) a Deo laudatur. Laudari duplici sensu h. l. dicitur: proprie: laudatur ab hominibus; improprie: praemiis ornatur a Deo.*

CAP. III.

Τ, ἐν τῷ περισσῶν τῷ 'Ισδαῖῳ) *Quodnam igitur est emolumentum, quo Iudaeus (prae gentibus) fruitur?*

Per-

Pergit Apostolus in reprehensione Iudaeorum, atque ad ob-
 iectiones, quas ei opponere poterant, respondet. Τὸ πα-
 ρισσὸν non vertendum est *praerogativa*, quasi quaera-
 tur an Iudaei meliores in ulla re fuerint gentibus, sed idem
 est cum eo quod statim sequitur ὡφέλεια. Sic Eccles. VI,
 11. τί περισσὸν ἀνθρώπῳ; quid prodest homini? ἢ τις
 — περιτομῆς;) Aut quodnam commodum circumci-
 sis? In voce περιτομῆς est synecdoche partis, ut supra c.
 II, 25. Intelligitur nempe externa professio religionis Iu-
 daicae. Obiectio interrogative proponitur. Si ita se res
 habet, ut Deus sine ortus discrimine munditiam cordis so-
 lam approbet, quid ergo praecipuum habet populus ille,
 quem Deus toties suum peculiariter populum vocat? Quid
 prodest esse professione Iudaeum? Arcte cohaerent com-
 mata 8. priora huius capitis cum c. II. extremo; nec hic
 novi capitis initium erat constituendum.

2. Πολύ, κατὰ πάντα τρόπον) Πολύ proprie respon-
 det isti περισσὸν, at κατὰ σύλληψιν etiam membro se-
 cundo interrogationis. *Multis omnino commodi fruun-
 tur Iudaei*, quamquam in se non meliores sunt ceteris.
 Πρῶτον — τῇ θεῷ) Et hoc quidem praecipuum est
 commodum, quod divina oracula ipsis concredita
 sunt. Πρῶτον, ut supra I, 8. excellentissimum quoddam
 commodum designat, quasi dicat, hoc est praecipuum πα-
 ρισσὸν Iudaeorum. Ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τῇ θεῷ) Ora-
 cula divina concredita sunt iis. Ex Graecismo perquam
 eleganti, pro: τοῖς Ἰουδαῖοις τὰ λόγια ἐπιστεύθη. Tale illud
 Matth. XI, 5. πτωχοὶ εὐαγγελίζονται. Saepe nimirum in
 hac loquendi formula Accusativus iungitur Passivo, at-
 que adeo vox λόγια eodem casu hic est sumenda. Simili
 phrasi

phraſi Ioseph. Ant. II, 9. 5. de Mariamne, Moſis matre: *πιſτεύεται τὴν τροφήν τῆ παιδὸς πρὸς τὸ πᾶν*, mulieri, omnis educatio infantis committitur. Sic apud eundem Ant. X, 10, 3. XII, 10, 2. *Τὰ λόγια* autem sunt oracula quaevis divina, promissa divina, et hoc quidem loco plerique interpretes intelligunt *libros sacros*, in quibus oracula, et praesertim vaticinia de adventu Messiae et vocatione gentium continentur, quae illorum animos praeparare debebant. Ven. Koppe intelligit sola promissa divina, ob. v. 3. Omnino ad haec inprimis respicitur ab Apostolo; sed ex usu linguae sunt *λόγια τῆ Θεῆ* in universum omnis generis oracula divina, sive sint promissa, sive vaticinia, sive praecepta et leges. Vid. BIELII Lexic. edit. Mutzenbech. sub voce *λόγιον*. Iste autem *λόγια* in libris sacris V. T. contineri, satis constat. Hoc permultum prodest Iudaeis, quod Deus iis voluntatem suam revelavit.

3. *Τί γὰρ — καταργήται;* Quid enim (inde sequitur,) si quidam non habuerunt fidem (oraculis divinis?) Num istorum perfidia fidelitatem Dei (in servandis promissis) sustulerit? *Ἀπίστεύειν* non credere, non habere fidem. Fateor, inquit Apostolus, non digni erant Iudaei hoc beneficio; nam maior eorum pars semper fuit et nunc est perfida, denegans Deo fidem et obsequium. Sed hoc non impedivit, quo minus Deus stare promissis. Misit Messiam e gente Israelitica oriundum, et nunc etiam Iudaei fruuntur hoc commodo, ut ex vaticiniis V. T. facilius discere possint quam Pagani, qualis sit Messias, et quae vera religio. Cf. etiam Matth. XV, 24. Act. XIII, 45. et infra c. IX. huius epistolae. *Πίστις Θεῆ*, veritas, seu fidelitas Dei in servandis promissis, *אמת* Exod. XXXIV, 6.

4. Μη γένοιτο) Absit, ut hoc credamus. γινέσθω — ψεύτης) Fidem datam servabit Deus, etiamsi vel omnes homines fidem fallant. Γινέσθω h. l. dicitur pro ἔσται, vel: πισυτέον δὲ εἶναι αὐτὸν ἀληθῆ, vel: maneat hoc. Posterior sententia desumpta est e Pf. CXVI, 12. Ἀληθῆς pro eo, qui sit bonae fidei; ψεύτης pro eo, qui sit malae; perfidus, fidem in promissis non servans. ὅπως — λόγοις σε) Ut iustus appareas in dictis tuis. Pf. LI, 6. Δικαιωθῆς, hic est pro hebraeo קָרַן in Kal. Λόγοι h. l. sunt promissa; nam de veracitate Dei sermo est. Καθώς γέγραπται. Scilicet, et in hac re verum est illud, quod Pf. LI, 6. dicitur. καὶ νικήσης — σε) Et causam vincas, si iudiceris, i. e. si homines de te iudicare velint. Νικᾶν Graecis eleganter dicitur, qui in iudicio causam vincit, superiorque discedit. Haec interpretatio LXX. Seniorum, quam presse hic Paulus secutus est, a verbis hebraicis recedit, sensu eodem manente. Κρίνεσθαι h. l. passivum est; non enim dicitur vincere iudex, qui sententiam fert, sed accusatus, cuius causa diiudicatur. Deum stare promissis, inquit Paulus, et semper recte agere, in hac etiam causa, de qua disputamus, valet. Praestat quod Abrahamo et posteris eius promissit, (Gen. XXII, 18.) quamvis posteris eius hoc beneficio non sint digni. Ex qua re veracitas et benignitas Dei quammaxime elucet.

5. Ὅτι δὲ — συνέσει) Quodsi vero improbitas nostra benignitatem Dei illustrat. Ἀδίκη, i. e. ἀπίστια v. 5. 4. Δικαιοσύνην Chrysostomus et Theodoretus ad h. l. recte interpretantur divinam erga homines benignitatem. Hesych. συνίστανειν, Φανερεῖν, βεβαιεῖν, παρτιθέσθαι. Est hic μίμησις, nam ipsa verba Iudeorum, qui

Romae erant, repetit Paulus. Sensus est: Si igitur, ut tu ipse dicis, Deus stat promissis, non obstante infidelitate et improbitate nostra, (v. 3. 4.) et quod magis est, benignitas eius nostra improbitate sit illustrior, non potest nos punire. μή ἄδικος — τὴν ὀργήν) Nonne iniustus esset Deus infligens poenas? Solenne est ἐπιφέρειν de poenis. Iosephus Ant. VI. Deum vocat τοῖς πονηροῖς ἀξίαν ἐπιφέρειν τὴν πονήν, sceleratis promeritas, infligentem poenas. Mirabilis est integrae huius locutionis notitia apud Thucydidem, VIII, 83. Horum omnium Astyochum esse auctorem, ἐπιφέροντα ὀργάς Τισσαφέρνης διὰ ἰδίαν κέρδη, qui privati eniolumenti causa iniurias Tissapherni condonet, κατὰ ἀνδρῶπον) Loquor, ut solent homines, qui insito quasi vitio culpam omnem a se amoliri, et in alium conicere conantur.

6. Μὴ γένοιτο) Absit ut hoc statuamus. Absit, ut ex eo quod improbitate nostra benignitas Dei illustretur, eliciamus tam impium conjectarium, Deum non iuste infligere poenas malis. ἐπεὶ — κόσμον;) Alioquin (si ita esset ut tu dicis v. 5,) quomodo Deus iudicare humanum genus posset? Ὁ κόσμος, ὅλην, universum genus humanum. Gen. XVIII, 25. vel etiam Pagani. Si obiectio haec (v. 5. proposita,) valeret, Deus nullum hominem punire posset, nec Iudaeum nec Ethnicum. Iuste autem puniri paganos a Deo, ipsi Iudaei concedebant. Ergo per instantiam respondet, et Iudaeus ipsorum gladio iugulat Paulus.

7. Ἐν γὰρ — κρύνομαι;) Si enim veri Dei gloria per meam idololatriam illustrior sit, cur adhuc ego etiam tanquam idolorum cultor puniar? Sic vertendum esse puto. Ἡ ἀληθὴς θεὸς τῶν θεῶν, verus Deus, c. I, 25. ψεῦδος; idem quod ψεῦδος (eodem loco,) Idolom,

quod colitur, vel etiam idolorum cultus. Ἐκρίσσευσεν δις δόξαν, i. e. περισσotέρως ἐνδόξος ἀγένετο. Ἀμαρτωλὸς, idolorum cultor. Gal. II, 13. Κρίνεσθαι, puniri, ut saepe. Paulus in persona pagani hominis loquitur. Si tu Iudaeus, (inquit,) impunitatem speras, ego Paganus eadem ratione impunitatem sperare possum. Nam per idololatriam occasio datur vero Deo ostendendi se solum esse verum Deum, gentium autem Deos nihil esse. Alii priora huius commatis verba, vertunt: Si enim benignitas Dei mea improbitate illustrior redditur. Ἀλήθειαν esse dicunt δικαιοσύνην, v. 5. et ψεῦδος, omnem improbitatem, ἀδικίαν, v. 5. ut Apocal. XXI, 27. Sed nostra interpretatio et usui loquendi et seriei orationis convenientior esse videtur.

8. Καὶ μὴ — τὰ ἀγαθὰ;) Et cur non (ut sane quidam nobis obtrecentes dicere nos affirmant,) mala faciamus, ut inde bona eveniant? Si verum esset, inquit Paulus, id quod vos statuere videmini, non puniri a Deo homines eos, qui peccatis suis occasionem dant illustrandae benignitatis et potentiae divinae, sequeretur licere mala facere, si bona inde eveniant. καὶ μὴ, est oratio elliptica, quasi dicat: καὶ τί μὴ λέγομεν; vel ut alii volunt, μὴ ὅτι pro ὅτι μὴ, cur? Nam ὅτι pro cur habuimus etiam Marc. IX, 11. Verba: καθὼς βλασφημέματα λέγειν: per parenthesin legenda sunt. Videmus ex hoc loco, Iudaeos per calumniam dixisse, Apostolos facere mala, ut inde bona eveniant. Hoc obscurum est. Videtur autem innui hoc: Apostoli paganos a superstitione gentili traducebant ad veri Dei cultum. Hoc bonum esse Iudaei concedebant. Sed iidem Apostoli nomine Iesu Nazareni docebant,

bant et doctrinam Iesu religione Iudaica praestantiorē esse affirmabant. Hoc ita interpretati sunt fortassis Iudaei, quasi malis mediis uterentur Apostoli ad consequendum bonum finem. Iam negat quidem Paulus se aliosque Apostolos mala facere, ut bona inde eveniant, sed non adeo improbandum fore, inquit, si ita faciant, si obiectio v. 5. valeret. Addit vero: ὃν τὸ κῆμα ἐνδίκον ἐστὶ) Quorum poena est iusta, qui digni sunt, quos Deus perdat. Hesychius: ἔνδίκον, δίκαιον, ἄξιον. Non tantū facit hoc dictum Iudaeorum Apostolus, ut opere solvat, satis habens id detestari, et calumniam dicere, et quidem poena dignissimam. Iam ad institutum revertitur Paulus et ostendit Iudaeos nihil meliores esse gentilibus. c. II, 25. sqq.

9. τί ἔν; προσχόμεθα;) τί ἔν, sc. ἐστὶ, quod additur Act. XXI, 22. Προσχόμεθα; numquid prae gentibus habemus? nos Iudaei. Nihil meliores ceteris gentibus sunt Iudaei. Iungi etiam possunt verba τί ἔν προσχόμεθα; eodem sensu. Theodoretus: τί ἔν κατέχομεν περισσόν; Cod. Olaromont. a prima manu, Boerner, et Covelli secundus, nec non Ruffinus: τί ἔν προκατέχομεν περισσόν. Quae lectio in vulgatae magis explicatio quam varietas dicenda est: indeque patet, quomodo veteres istud προσχόμεθα exposuerint, sc. textui convenienter sic, ut e persona Iudaeorum dicta sint. εἰ πάντως) i. e. ἑδαμῶς, nullo modo. Nec haec pugnant cum v. 1. Ibi enim de commodis et utilitatibus externa sermo fuerat, hic autem loquitur Apostolus de praestantia ex interna quadam dignitate repetenda, de morali praestantia. προητιάσαμεθα γάρ) Evicimus enim, supra c. I, II. Ἰσάλας — ἔινεμι) i. e. non minus Iudaeos quam gentes, quum Christus ad-

venit, flagitiosissimae fuisse vitae. Nam ὅφ' ἀμαρταν εἶνα) h. l. ut ex sequentibus apparet, significat, gravibus vitis addictos esse, unde porro sequitur, illud πάντα, hic intelligendum non plane de singulis, sed de plebique. Aristoteles Poëticorum c. 20. τὸ γὰρ πᾶντες ἀντὶ τῷ πολλοῖ κατὰ μεταφορὰν εἰρηται. Erant enim inter Iudaeos quidam boni, quales *Zacharias, Simeon, Hanna*; et inter gentes, quales duo centuriones, alter in Evangelio, alter in Actis memoratus; sed hi nihil nisi gutta in mari. Non esse sermonem de labe naturali, sed de vitiositate hominum adulatorum, vix est, ut moneamus.

10. Καθὼς γέγραπται) Utitur hic Paulus diversis sententiis, tum ex *Psalmis*. tum ex *Iesaja*, nec utique verba semper adnumerans, sed sensum, qualem memoria suggerebat, bene exprimens. Tempora, inquit, sunt talia, qualia olim a Davide et aliis descripta sunt. Sic et Christus prophetarum verba usurpat, de aliis temporibus dicta, sed suis non minus convenientia ut *Matth. XIII, 14. Io. XII, 40. ὅτι ἐκ — σὺς*). *Non est probus, ne unus quidam.* Pl. XIV, 1. L. III, 1. Δίκαιος, *probus, recht-schaffen*. Describitur hoc et sequentibus locis non naturalis quaedam hominum ad peccandum proclivitas, sed eorum pervertitas, quae isto potissimum reipublicae Iudaicae tempore inter Iudaeos regnabat.

11. Ὁς ἐστὶν — σοὺν) *Nemo est qui sapiat, et Deum studiose oblat.* Pl. XIV, 2. 4. מְסִיחִי, *intelligens* h. l. dicitur, qui intellectu recte utitur, sicut impius eodem Psalmo vocatur inspiens.

12. Πάντας ἐξέκλιναν) *Omnes declinarunt*, (a recto tramite), i. e. aberrarunt a cultu veri Dei, et via virtutis. ἅμα ἡχρηώθησαν) *Omnes vitiis laborant*. Pf. XIV, 3. וְהָאֲנָשִׁים וְהָאֲנָשִׁים, una putridi facti sunt, i. e. inutiles et perversi. Quas enim putrida sunt, esui sunt inidonea; sic illi nulli bono usui. Οὐκ ἔστι — ἐνός) *Non est, qui recte agat, ne unus quidem, χρηστότητα*, i. e. ἀγαθόν, ברוך in Pf. I. c. ἕως ἐνός, hebr. more, pro εἰς εἰς, וְהָאֲנָשִׁים, Exod. XIV, 28.

13. Τάφος — αὐτῶν) Pf. V, 10. *Guttur eorum est (veluti) sepulcrum patens*, omnia in mortem rapiens et absorbens. Designantur calumniatores, qui loquuntur eas res, quibus perniciem struant aliis. *Hesychius*: Φάρυγξ. λάρυγξ. βρόχος, στόμα. *Guttur*, s. os, i. e. vox ab ore procedens. Sepulcrum apertum est, quod expectat mortuum. ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδόλιψαν) Pf. V, 10. *Verbis fallunt*. Hebr. בִּלְתִּי proprie de butyro Pf. LV, 22. oleoque Prov. V, 2. usitatum, tropicè ad blanditias laeves et adulatorias transfertur, ut Prov. VII, 11. Α δόλιος sit δολίω, *Etymol* Καὶ ὥφειλεν εἶναι ἐδολίσειον, ἐδολίση, ὥσπερ ἐποίησεν, ἐποίησεν, ἀλλ' οἱ Βεριωτοὶ ἐπὶ τῶν μὴ ἔχουσιν τὴν μεσοχὴν εἰς σ. ὁξύτονον, ποιεῖσι τὸ τρίτον τῷ πρώτῳ ἰσοσύλλαβον, διὸν ἐμάθομαν, ἐμάθασαν, εἶδομεν, εἶδοσαν etc. ἰός — αὐτῶν) *Venenum viperarum sub labiis eorum est*. Pf. CXL, 4. Sensus est: Ita est perniciofa impiorum et letifera oratio, ut veneno viperæ oblita labra videantur; afflatur enim exitium et mors, mendaciis, maledictis, calumniis, obrectationibus et vociferatione illorum. Pessimum autem venenum est aspi-

dum, quod ἀνίστατον esse tradit *Aristoteles* de Historia Animalium XIII, 29. *Aelian.* H. A. II, 24.

14. Ὠχρά — γέμισι) Quorum verba diris dicteriis-
que plena sunt. Pf. X, 7. Ἀπα exprimit hebraicum
אָפּאָ, i. e. diras. Πικρὰ hebr. מְרִירוֹת mordacitatem
exprimit et dicteria acerba. Plin. Epist. VI, 8, ne in bi-
lem, et amaritudinem vertat iniuria. IV, 11. Cui sen-
tentiae tantum bilis, tantum amaritudinis est.

15. Ὀξεῖς — αἷμα) Ies. LIX, 7. Ὀξεῖς, acuti, i. e.
ταχῖνοι celeres; acuta enim facile penetrant, unde et de
periculorum momentis hac voce utuntur, quum vocant
morbos aliquos ὀξεῖς, contra hebates et obtusi appellan-
tur, qui tardi sunt. Ellipsis est, pro: Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐ-
τῶν ὥστε δραμεῖν πρὸς τὸ ἐκχέαι αἷμα. Expeditus et
festinatus cursus eorum est ad profundendum sanguinem,
i. e. iugulandum innocentes. Est enim impietas semper
crudelis et sanguinaria.

16. Σύντριμμα — αὐτῶν) ex Ies. LIX, 8. Clades et
perniciēs est in eorum ratione agendi. Σύντριμμα,
proprie contritio, contusio, metaphorice est aerumna,
hebr. חָשׁ, devastatio. Sensus: Nihil agunt isti homi-
nes, quam ut aliis miseras et aerumnas creent. Ὀδὸς
vitae instituta, דֶּרֶךְ.

17. Καὶ — ἔγνωσαν) Viam, quae ad felicitatem
ducit, nec sciunt, nec curant. Hebraeis nescire ali-
quis dicitur, quod non curat. Ieremi. IV, 22.

18. Οὐκ ἔστ' — αὐτῶν) ex Pf. XXXVI, 2. Reveren-
tiam Deo debitam nunquam sibi ob oculos ponunt.

19 "Οἰδαμεν — λαλεῖ) Iam vero scimus, quaecunque libri sacri dicunt, haec dicere iis, qui illos habent. Nūc vox, ut hebr. דברי תורה omnis doctrina Iudaeis nota, in libris sacris V. T. contenta, ipsi libri sacri Iudaeorum. In locis igitur adductis Iudaei reprehenduntur. ἵνα πᾶν σῶμα Φαρυγῶν. Sic igitur omnibus silentium imponitur. "ἵνα h. l. non τελικῶς, sed ἐκβατικῶς explicandum esse, Theodoretus docuit. Plutarch. de util. ex. inim. p. 88, C. ἐμφραττει τὸ σῶμα, ἄχει, σιωπᾶν ποιεῖ. Hoc ideo attulit Paulus, ut nihil habeant Iudaei, quo se tueantur, quum haec omnia iis convenient, quae veteribus Hebraeis Deus exprobravit, neque id negare possint. καὶ ὑπὸ δικῆς καὶ τῷ Θεῷ) Et omne genus humanum coram Deo reum esse cognoscitur. Ὁ πόδικος est is, qui potest accusari, meruitque delicti poenam, qui iam est ὑπὸ τὴν δίκην, sub pœna, sons. τῷ Θεῷ, respectu Dei, iudicæ Deo. Πᾶς ὁ κόσμος, omne genus humanum. Hoc urget Paulus adversus Iudaeos, qui tales peccati descriptiones (v. 10 — 18.) plane concedebant, sed ab se magnam partem amolientes, ad paganas nationes transferebant, externosque ἀμαρτωλούς, se vero δικαίους iudicabant.

20. Διότι — ἐνώπιον αὐτῶν) Præinde propter obsequium legi praestitum nemo Deo iudice insons censetur. Οὐ πᾶσα σὰρξ, nemo hominum, ne Iudæa quidem; de Iudæis enim in antecedentibus sermo fuerat. Τὰ ἔργα τῶ νόμου, actiones legi congruae. Ὁ νόμος nunc strictiori sensu est lex de agendis, et ἔργα νόμου sunt facta, quae praescribuntur lege. Nominatim autem lex Mosæ hic intelligitur; nam Paulus cum Iudæis disputat, et horum legi vim detrahere vult. Δικαίον, δικαίον est

rerum declarare insontem, absolvere reum Ex, XXIII, 7. Deut. XXV, 1. Prov. XVII, 15. Hanc significationem postulat contextus, nam v. 19. dictum fuerat: omnes homines esse fontes; hinc concluditur, neminem *δικαῖσθαι*, *insontem declarari*, ἐνώπιον Θεοῦ, iudice Deo. Interdum vero *δικαῖσθαι* et *δικαῖν* in V. et N. T. ita late dicuntur, ut *omnem omnino Numinus favorem*, quo et poenae homini remittuntur, et beneficia, omnisque felicitas conferuntur, simul complectatur, Ies. XLV, 25. et in hac epistola passim. Hinc Gal. III, 8. 9. *δικαῖσθαι*, et *εὐλογεῖσθαι*, (*felicitatem adipisci*) permurantur, quae *εὐλογία* ibidem v. 14. describitur. Sensus igitur est, neminem hominum probari Deo et felicem reddi respectu ad observatam legem Dei Iudaea cognitam, ut ad causam et fundamentum, quasi satiascerit universae legi in moralibus. Disputat Paulus contra Iudaeos, easque dedocere vult, ne se solos, exclusis paganis, censeant *δικαῖσθαι* propter legis observationem, ne *δικαιοσύνην* vel felicitatem promissam expectarent tanquam praemium obsequii legi divinae praestiti. Ergo horum securitatem et fastum compescere vult. Nunc etiam causam affert, cur nemo experts culpaē censi possit, si ad *ἔργα νόμου* respicere velit: *διὰ γὰρ — ἀμαρτίας*) *Legē enim peccatum agnoscitur. Agnoscere peccatum* est non tantum agnoscere aberrationem a norma, sed etiam concludere id, quod inde sequitur, turpem et noxiam esse discessionem a norma; non modo agnoscere, legem esse violatam, sed et culpam poenamque violando contractam. Unde concludit Apostolus, quemlibet intuenda lege huc duci, ut venia sibi opus esse sentiat, et fateri cogatur, causam veniae et felicitatis non quaerendam esse in man-
ca legis observatione, sed potius relinqui causam culpae.

Non

INEPISTOLAM AD ROMANOS. C. III. 411

Non repugnat hoc illis, quae dicta sunt supra cap. II, 7. Nostro enim loco Paulus disputat adversus eos, qui favorem Dei et felicitatem aeternam tanquam mercedem propter observationem legis sibi debitam expectabant. Horum factum compescere vult Paulus, ostendens omnes, optimos etiam homines laborare imperfectione morali, et egerere venia.

21. Hactenus descripserat Apostolus totius generis humani depravationem, atque ostenderat, neque paganos religionem naturali, neque Iudaeos lege Moisaica emendari potuisse. Vid. notata ad c. I, 18.) Redit iam ad argumentum, quod c. I, 17, leviter tantum attigerat, nempe religionem christianam monstrari viam ad veram felicitatem, favoremque Dei consequendum, et uberius docet v. 21—30 huius capituli, a sola fide promissis divinis gratiosis praefata, omnibus hominibus Iudaeis ac Gentibus repetendam esse spem immunitatis a poenis et salutis aeternae. *vvv δὲ — προφητῶν*) Nunc autem nullo respectu ad legem via ad consequendam peccatorum veniam et felicitatem, monstratur, promissa in lege et Prophetis. *ἡ δὲ χάρις τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἰησοῦ χριστοῦ*, favor, beneficium Dei, felicitas, quam Deus largitur, v. 20, in primis autem absolutio a peccatis, quae fit a Deo, quae est fundamentum huius felicitatis. *χωρὶς νόμου*, nullo respectu ad legem Dei Iudaeis notam. Monstratur nunc, inquit Paulus, via ad veram felicitatem, et peccatorum veniam consequendam, quam adipisci potest unusquisque hominum, siue nota et fuerit lex divina in libris sacris Iudaeorum contenta, siue non fuerit. Hoc dicit contra Iudaeos, qui propter observationem legis Moisaicae se Deo gratos esse putabant, *Μακάριον*, laudare, docere vel hebr. *למד* praedicare, pro-

mitte-

mittere. Misericordiam et benignitatem Dei omnino laudant Moyses et Prophetæ, e. g. Ex. XXXIV, 6. 7. Ps. CIII, 8.

22. Διαποσύνῃ — διασολῇ) *Ad felicitatem* (inquam,) *quæ contingit propter fidem in Iesum Christum omnibus omnino credentibus; nullum enim hic est discrimen, inter Iudæos et paganos. Uberius explicatur, quare ratione Deus nunc a peccatorum poenis liberare et premis afficere velit homines, sive Iudæi sint, sive gentiles: διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ* i. e. *διὰ πίστεως εἰς Ἰησοῦν Χριστόν, propter fiduciam in Iesu Messia collocandam.* Phras. *πιστεύειν τινι*, vel *εἰς τινά*, interdum in generaliori significatu accipienda est, ut denotet obsequium erga doctorem quemvis, qui divinitus missum se profitetur, Matth. XXI, 25. 32. Io. II, 11. et quodam de Iesu sit sermo esse, vel fieri eiusdem sectatorem et discipulum Io. VI, 69. I Cor. III, 5. Deinde vero in Epistolis, loca imprimis iis, quibus meritis hominum et in specie diligenti observationi legis Moysæ denegatur vis conciliandi nobis divinum favorem, denotat: *Iesum Messiam felicitatis suae auctorem agnoscere, credere, sibi propter Christum remitti peccata, et beneficia propter eundem, promissa contingere.* Hunc angustiores vocabuli *πίστις* significatum h. l. imprimis esse respiciendum, apparet e. v. 23. ubi hæc fides definitur, ut sit *πίστις ἐν αἵματι Χριστοῦ εἰς πάντας — πιστεύοντας*) Suppl. *δουλομένη, γενομένη.* Sensus est: Huius divini favoris propter fiduciam in Iesu Messia collocandam participes sunt credentes, et quidem omnes omnino credentes, ita ut nihil aliud respiciatur. *Εἰς* et *ἐν* exprimunt Hebræorum *בְּ* et *עַל*, nec est in his

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. III. 413

particulis argutandum. Vehementiore orationis modo utitur Apostolus, propter Iudaeos, qui opinabantur, sibi solis adiutum ad felicitatem regni Messiae patere, Formula ἐπὶ πάντας in codicibus latinis, nec non in perpaucis graecis libris deest, non omittenda, propter emphasin. εἰ γὰρ ἐστὶ διαστολή) *Nullum est discrimen*, sc. inter Iudaeos et gentiles, Omnibus, qui haec beneficia consequi volunt, necessaria est fides, et pia in Messia fiducia. Nullus in hac re locus est meritis, vel propriis, vel maiorum, ut Iudaei volunt.

23. Πάντες γὰρ ἡμαρτον) Non mirum est, Deum hac in re Iudaeos a gentibus non discernere, quum omnes gravissimis peccatis tenerentur. καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τῆς Θεοῦ) *Et carent approbatione Dei*. Non probantur Deo ut pii. Ἡ δόξα τῆς Θεοῦ, honor quo Deus homines dignos habet, vel etiam approbatio divina. Sic etiam explicari potest locus Io. XII, 43. ubi ἡ δόξα τῶν ἀνθρώπων et ἡ δόξα τῆς Θεοῦ sibi invicem opponuntur. Sentius est: *Neminem coram Deo gloriari posse de suis meritis*, quod tamen faciebant Iudaei, qui sua, et maiorum suorum, Abrahami, Isaaci, Iacobi etc. iactitabant, et se meliores gentibus esse existimabant. *Morus* intelligit *felicitatem a Deo ortam vel donatam*, ut cap. V, 2. ubi nostra spes τῆς δόξης τῆς Θεοῦ est spes felicitatis, quam Deus largitur, spes salutis aeternae. Alii τὴν δόξαν τῆς Θεοῦ de divina imagine h. l. explicant, *Chrysostomus* de felicitate aeterna; *Theodoretus* de benignitate et misericordia Dei erga homines.

24. Δικαιούμενοι δωρεάν) *Dum consequuntur immunitatem a poenis et beneficia divina gratis*, non ceu debitam mercedem observatae legis Moisaicae, siue etiam

etiam naturae. τῇ αὐτῇ χάριτι) *Ipsius favore et gratia. Felicitatem a Deo promissam. Paulus inquit, et nominatim veniam peccati esse simpliciter habendam pro beneficio omnibus sine discrimine peccatoribus sponte oblato, non habendam esse pro praemio, quod certis certarum rerum observationibus praegressis acquiri demum et conciliari debeat.* διὰ τῆς — Ἰησοῦ) *Propter redemptionem, quae per Iesum Christum praestita est.* Ἀπολύτρωσις in genere est redemptio, liberatio a quovis malo vel periculo, interdum autem, ut hic, liberatio a poenis peccatorum, eorumque imperio. Cf. annot. ad Marth. XX, 28. Comprehendit haec Christi ἀπολύτρωσις, quicquid is docuit, fecit et passus est, eo consilio, ut homines malis liberati, praecipue peccato, malorum fonte immunes, veram felicitatem adipiscerentur.

25. Ὁν προσέθετο — ἀνοχῇ τῇ θεῷ) *Quem Deus proposuit expiatorem, per fiduciam in eius morte collocandam, ut declararet benignitatem suam, eo quod remittuntur peccata olim commissa, pro lenitate sua.* Ἰλαστήριον, sc. θῦμα, vel ἱερεῖον, pro dono propitiatorio usurpat Dio Chrysostomus, Orat. XI. Ἰλαστήριον Ἀχαιοὶ τῇ Ἀθηνᾷ τῇ Ἰλιάδι, propitiatorium hoc donum dederunt Achivi Minervae Iliensi. De victima propitiatoria usurpat Iosephus de Macc. §. 17. de honesta morte pro religione Maccabaeorum: διὰ τὴν αἵματος τῶν εὐσεβῶν ἐκείνων, καὶ τὴν ἰλαστήριον τὴν θανάτου αὐτῶν (mortis propitiationem) ἣ θεία πρόοια τὸν Ἰσραὴλ προκακωθέντα διέσωσεν. Aliis ἰλαστήριον, subintellecto ἐπίθεμα est operculum arcae foederis, כַּפֹּתָאֵי Exod. XXV, 17. aliisque locis. Ioseph. Ant. III, 6, 5. Supra hoc operculum aureum arcae foederis duo Cherubini aurei emi-

ne-

nebant, unde Deus oracula edebat Exod. XXV, 23. Num. VII, 89. ubi nubes, symbolum gratiosae Dei praesentiae, apparebat; ubi etiam Pontifex quotannis semel die expiationis iussitum faciebat, et sanguinem bovis et hirci adspergebat, qui ritus pertinebat ad expiandum. Levit. XVI, 23. 13. 17. Volunt igitur Iesum h. l. comparari *cum operculo arcae foederis*. Sed tertium comparationis vix reperiri poterit. Nam summus quidem Sacerdos adfudit sanguinem arcae foederis ad expiandum; num vero Christi sanguis dici potest adfusus esse ipsi Christo, quasi ipse similis esset arcae aut operculo foederis? Igitur *ἁγίων* vertendum esse puto: *expiatorem*, eum qui habeat vim expiandi. Nam vocabula a verbis derivata, quae desinunt in *ῥιον*. indicare solent id, quod habet vim aliquid efficiendi, ut *σωτήριον*, quod habet vim servandi, *καυτήριον*, quod habet vim urendi etc. *Expiator* est, qui conciliat invicem inimicos. Ita vero Christus appellatur, quia morte sua effecit, ut homines teirent, Deum velle ignoscere resipiscen- centibus et credentibus, et vicissim homines, quorum ani- mi alienati erant a Deo, cum eo in gratiam redirent. Deus eum *προέστη*, omnium conspectui exposuit, i. e. effecit, ut omnes scire possent, eum esse expiatorem, par- tim *facto*, dum Christus pertulit mortem in omnium con- spectu; partim *institutione*, dum curavit, ut homines edocerentur, mortem eius esse salutarem. *Ἄιμα*, sanguis, mora cum sanguinis effusione coniuncta; et quia Christus praecipue sua morte nobis gratiam Dei promeruit, hinc *Ἄιμα* frequenter pro toto illius merito adhibetur. In mor- tem Christi credit, qui confidit, eam mortem sibi esse salu- tarem, quae ob illam mortem promittuntur, ea etiam ac- cipi, ita ut non amplius sit opus sacrificiis, expiationi- bus

bus et satisfactionibus aliis. Huius rei consilia et effectus exprimuntur sic: *εἰς ἑνδοξίαν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ*) *Ut declararet benignitatem suam.* Sic Gen. XIX, 19. LXX. hebr. דָּרַךְ vertunt *δικαιοσύνην* σδ. Cf. 2 Pet. I, 1. et in Prophetis saepissime. *Benignitatem* Dei intelligi, docet contextus; nam remissio peccatorum et receptio in gratiam est beneficium, ex bonitate Dei profluens. Πάρεσις remissio, condonatio peccatorum. Discrimen inter *πάρεσιν* et *ἀφεσιν*, quod nonnulli statuunt, ex scriptoribus bonis probari nequit. De iis, qui in litibus *Cocceianis* de hac re disputarunt vid. *Wolffius* in' curis ad h.

1. Τὰ προγεγονότα ἀμαρτήματα non sunt peccata tempore V. T. ante manifestationem Messiae commissa; ut nonnulli existimant, sed peccata commissa a credentibus antequam per religionem christianam emendarentur, et fide remissionem peccatorum adipiscerentur. *Ἐν τῇ αἰο-
σχῇ τοῦ θς*, i. e. *αὐτοῦ*, more hebraeo, nomen pro relativo: *pro lenitate sua.* Cf. c. II, 4. Sensus est: Nunc Deus benignitatem et bonitatem suam in eo ostendit, quod credentibus remittit peccata olim ab ipsis commissa, pro sua lenitate.

26. Πρὸς ἑνδοξίαν — καιρῷ) Repetit quod dixerat, ut saepe solet, ubi quid altius vult insigere animis. *Ἐν τῷ νῦν καιρῷ*, hoc ipso tempore, quo nos Apostoli vobis hanc benignam Dei voluntatem significamus. *εἰς τὸ εἶναι — ἴησδ*) *Ut appareat, eum esse benignum, et absolvere quemlibet credentem in Iesum.* Cf. v, 25. *Ὁ ὢν ἐκ πί-
στεως*, credens. Constructio est similis ei, quae est supra II, 8. *εἰς ἐπίδειξιν*. Ergo praestantia religionis christianae praecipue in eo cernitur, quod per eam monstratur via perve-
niendi

niendi ad eam felicitatem, quae est in venia peccatorum, vacuitate a metu poenarum, animi tranquillitate, et spe felicitatis aeternae. Talem felicitatem lex Mosaiica non docuit. Non enim promittendo animum peccatoris tranquillavit, sed poenas minando terruit, v. 20.

27. Ex iam dictis concludit Apostolus, non habere Iudaeum amplius, quo gloriatur, et se meliorem gentilibus esse existimet. Πᾶς ἐν ἡ καύχησις;) *Quaenam igitur caussa gloriandi superest Iudaeo? Quid habet Iudaeus amplius, quo gloriatur, et se meliorem esse paganis existimet? Respicitur ad c. II, 17. Theodoretus: καύχῃσιν δὲ καλεῖ τὸ ὑψηλὸν τῶν Ἰουδαίων φρόνημα. Nam ii propriae virtutis praestantiam iactare solebant. ἐξ ἐκκλησίας) Non amplius locum habet, (gloriatio Iudaei,) Theodoretus: ἐκ εἶπα, καταλύθη, ὡς ἐκκλησίας ἀντὶ τῆς, ἐν ἐτι χώρων ἔχει. Nimirum, ademta est tibi, Iudaece, gloriatio tua, posteaquam divina voluntas omnes orbis nationes aequat in negotio Evangelii. Defertur et gentibus salus. διὰ πολλὰ νόμος; τῶν ἔργων; ἔχῃ) Per quam doctrinam (ademta est gloriatio?) Num per eam, quae opera praefertbit, qualia nimirum exigit lex Moysis? Minime vero. Nam antea evicerat Apostolus omnes homines propter peccata esse poenis obnoxios. Igitur nec Iudaei de sua virtute gloriari poterant. ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως) Sed per doctrinam, quae fidem praecipit. תורה b.*

1. doctrinam significat, et Paulus hoc vocabulo eo libentius utitur, quia vocis תורה Iudaei erant adsueti. Haec igitur doctrina fidei omnes homines aequat, eosque beneficia divina expectare iubet.

28. Λογιζόμεθα — νίμμε) *Censemus enim, fide hominem absolvi, nullo respectu habito ad facta lege Mosaica praescripta.* Pro *ἔν* legunt γάρ nonnulli codices antiqui, quibuscum et Versiones quaedam et Patres consentiunt. *Censemus enim.* Respiciunt haec verba ad v. 27. διὰ νόμου πίστεως. Cf. v. 22. Sensus est, quemvis hominem adipisci veniam peccatorum et gratiam divinam, dummodo Christo fidem habeat; nec opus esse ut gentiles circumcidantur, et legem Mosaicam observent; non suspensum esse hoc beneficium ex lege Mosaica et oeconomia uni genti propria; non excludi paganos, neque praeccludi ulli homini, qui peccavit, aditum et spem; sed legem et oeconomiam hanc potius cessare, et introduci aliam conditionem; πίσιν, quae apud omnes nationes locum habeat. Νόμον h. l. esse legem Mosaicam patet ex ijs, quae statim v. 29. sequuntur.

29. Ἡ Ἰουδαίων — καὶ ἐθνῶν) *Utrum enim Deus solis Iudaeis favet? an et reliquis gentibus? sane et reliquis.* Vocabulum θεός, semel positum, sed in explicatione bis sumendum. *An Deus ille verus, huius mundi et humani generis opifex, vult tantum Deus, i. e. sospitator atque ἐσπάρτης esse Iudaeorum?* Sic Iudaei existimabant. Quia enim Deus ab insignibus beneficiis, quae patriarchis pollicitus erat, Deus Abrahami, Isaaci et Iacobi dici voluit Exod. III, 6. Pharisei id ita interpretari solebant, ut gentiles a divina benignitate fere prorsus excluderent. Docet ergo Apostolus, Deum universo generi humano per Christum bene cupere.

30. Ἐνός — διὰ τῆς πίστεως) *Siquidem unus idemque Deus est, qui absolvet et Iudaeos propter fidem,*

fidem, et gentiles propter fidem. Ex, propter. Fut. pro praef. et praeterito. Frequentissimum id, ubi notatur actus continui. Δία τῆς πίστεως, propter fidem, non differt a phrasi ἐκ πίστεως. Deus omnium hominum Pater et εὐσπέρης omnibus bene cupit, omnibus unam eandemque rationem veniae et salutis per Christum eiusque religionem patefecit.

31. Νόμον — ἰσῶμεν) *An igitur doctrinam veteris Testamenti tollimus per doctrinam de fide? Minime, sed doctrinam veterem confirmamus.* Ostendit Paulus ab hoc comm. 31. usque ad c. IV, 25. doctrinam Apostolicam de fide non repugnare doctrinae V. T. sed potius cum ea optime consentire. Νόμος h. l. non potest referri ad legem ritalem Mosaicam; hanc enim abrogatam esse Apostolus saepenumero dixit; nec etiam leges de moribus regendis intelligi possunt, quum non possit reddi ratio perspicua modi, quo lex ista per doctrinam de fide sit confirmata. Intelligitur ergo doctrina quae in sacris libris V. T. continetur. Nempe haec ipsa scripta V. T. necessitatem fidei commendaverant; quamobrem Paulus clare dixerat v. 21. δικαιοσύνην θεῶν, quae non proficiscatur ab observatione legis, esse μαρτυρημένην ὑπὸ τῶ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Hanc rem statim amplificat Paulus universa disputatione c. IV. quae e V. T. scriptis demonstrat, Abrahamum fide sua placuisse Deo, et hactenus δίκαιον declaratum fuisse. Πίσις h. l. est doctrina de fide. Καταργεῖν proprie est inutilem reddere; per μισάληψιν autem dicere, rem aliquam esse inutilem; falsam declarare doctrinam aliquam; contra eam disputare. Νόμον ἰσῶμεν, Scripturis suum honorem vindicamus,

earumque auctoritatem sequimur. *ἵστημι*, *sisto*, *colloco*, *stare facio*, i. e. *stabilio*, *confirmo*. Connectendus igitur hic versus cum capite sequenti, in quo prolixius ad obiectionem hoc commate propositam, respondetur.

CAP. IV.

1. **D**ixerat Apostolus c. III, 28. hominem *δικαιῶσθαι* a) *πίσει*, b) *χωρίς ἔργων νόμου*, nec hanc doctrinam pugnare cum doctrina in libris sacris V. T. tradita, v. 21. Hoc nunc confirmat et probat, et quidem *πίσει* hominem *δικαιῶσθαι* v. 1—9. et *χωρίς ἔργων νόμου* v. 10. usque ad finem capitis. *Τί ἐν—κατὰ σάρκα;*) Quid e. g. *Abrahamum dicemus consecutum esse externis rebus?* *ἐν*, particula transeundi, h. i. verti potest: *exempli causa*. *Κατὰ σάρκα* referri debet ad *ἐργηέναι*, et est pro *διὰ τῆς ἐν σαρκὶ περιτομῆς*, vel ut Theodoretus explicat: *ἐν ἔργοις*. Significantur res externae, quibus Iudaei gloriari solebant, e. g. circumcisio, oblatio decimarum, sacrificia etc. Post *ἐρῶμεν* non est ponenda interrogationis nota. *Ἐυρίσκειν* *ἔχειν*, consequi, habere, Gen. VI, 8. XVIII, 3. Sic Strabo L. XVI. de filiis Herodis dicit: *ἑραπεία πολλῇ μάλιστα ἔυροντο καὶ δόδον*, multis obsequiis potestatem redeundi vix impetrarunt. Interrogationis vis est, ut neget. *Nulla laus vel felicitas contigit Abrahamo ex circumcissione*, Alii *κατὰ σάρκα* referunt ad *πατέρα*, ut sensus sit: *Quid igitur dicimus, nos Abrahamum nactos esse patrem?* Sed hanc explanationem Grammaticae leges vix ferunt. Deest enim *ἡμᾶς* post *ἐργηέναι*, et redundat tum *ἡμῶν* post *πατέρα*, cum articulus ante *πατέρα*. Doctrinam de fide non esse contra-

riam

riam Iudaeorum libris sacris, primum ostendit Paulus exemplo Abrahami, quem, *quum nondum circumciscus esset*, propter fidem Deo gratum fuisse diserte docent Iudaeorum libri sacri.

2. *Εἰ γὰρ — Θεὸν*) *Profecto si Abrahamus propter bene facta laudem probi hominis consecutus est, habuit quo gloriaretur, (nempe apud homines,) sed non respectu Dei; i. e. propter externa opera pietatis non consecutus est favorem divinum, sed (ut docet v. 3.) propter fidem Deo habitam. Respondet Apostolus ad quaestionem comm. 1. prolatam. Τὸ γὰρ non semper rationem praecedentis propositionis reddit, sed habet etiam alias significationes, e. g. sane, profecto, ut Io. IX, 30. 'Ε δὲ καὶ ὁ Θεός h. l. idem est, quod δίκαιος ἦν, vel, εὐεχέστε, ut supra III, 4. Alia est SEMLERI interpretatio, qua interpunctione paululum mutata, servataque verbi δίκαιος Θεός significatione apud Paulum solemni, locus sic constituitur: εἰ γὰρ — καύχημα. ἀλλ' ἔπρος τὸν Θεόν. Si enim Abrahamus suo ipsius merito nactus esset favorem divinum, haberet unde gloriaretur. Minime vero hoc: per Deum immortalem!*

3. *Τὶ γὰρ ἡ γραφὴ λέγει;* Gen. XV. 6. postquam narrata fuit Dei promissio facta Abrahamo de sobole, re ipsi insperata. *ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ*) *Fidem habuit Abrahamus Deo, qui innumeram sobolem ei promiserat. In verbo ἐπίστευσε est nervus probandi. καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην*) *Et (hoc) fuit ipsi laudi, vel: et hoc ei imputatum est pro pietate; i. e. Deus hoc ita in bonam partem accepit, ut Abrahamum praemiis afflicendum existimaret: haec enim est significatio Phraeos, λογίσθαι εἰς δικαιοσύνην. Hebraei veteres semper co-*

gitando coniungebant facta egregia et praemia; hinc **ἔργον** nunc est factum egregium; nunc id, quod praemio est dignum. Nihil Deo magis placet, quam pia in eum fiducia, quae est plurimarum virtutum altrix et mater. Supple: Exinde consequitur, Abrahamum non operibus suis consecutum esse favorem divinum. Accepit hoc praemium non tanquam mercedem sibi debitam, sed tanquam beneficium gratuitum. Magnam vim habuit hoc Abrahami exemplum ad convincendos Iudaeos, et quidem ex ipsis eorum Scriptis sacris. Conveniunt **πῆτις** Abrahami et Christianorum in eo, quod utraque nititur Dei benignitate et in promissis servandis fide. Quomodo autem utraque differat patet ex v. 24. 25.

5. Τῷ δὲ — **ὁφειλόμενα**) *Iam vero mercenario merces non tribuitur tanquam beneficium, sed ex debito confertur.* Ὁ ἐργαζόμενος in vita communi est manu sua quaestum faciens, operarius, mercenarius. Tales mercenarii quasi erant Iudaei sine fine gloriantes: Nos legem Mosaicam observamus; ergo non possumus a Deo puniri; digni sumus praemiis. Est igitur hoc illustrandi causa, e media vitae humanae experientia depromptum. Nunc haec illustratio applicatur ad rem praesentem.

5. Τῷ δὲ μὴ — **δικαιοσύνην**) *Ei contra, qui non ob facta mercedem sibi deberi statuit, fiduciam autem reponit in eo, qui impios etiam absolvit, fiducia eius pro pie facto imputatur.* Μὴ ἐργαζόμενος. Talia fuerat Abrahamus, qui aliquamdiu astrorum cultor fuerat; proinde non potuerat statuere, sibi ob facta mercedem deberi. **Δικαιοῦν**, absolvere. Τὸν ἁγιστὸν, non intellige eum, qui iam adhuc impius sit, sed qui aliquando fuit.

fuerit nunc autem resipiscit, *Εἰ λογίζεται ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην, εἰ fiducia sua pro pie facto imputatur; is praemio afficitur propter hanc fiduciam, ut Abrahamus (v. 3.) probatur Deo ut pius, et nanciscitur id beneficium, quod Deus ei promisit.*

6. Καθάπερ — ἔργων) *Quemadmodum Davides, etiam eum hominem felicem praedicat, cui Deus peccata remittit sine suo merito. Ps. XXXII. quem Davidis esse, docet inscriptio. λέγειν τὸν μακαρισμόν, i. e. μακαρίζειν. Μακαρισμός etiam Aristoteli et Ammonio est gratulatio et praedicatio felicitatis alienae. Δικαιοσύνην λογίζεσθαι τινι est nova loquendi formula, quae posita esse videtur pro δικαιῶν τινά, absolvere aliquem; nam in Psalmo de remissione peccatorum sermo est. Χωρίς ἔργων. Nam in Psalmo describitur homo, qui peccavit, non fecit, quae facere debuit.*

7. Μακάριοι — αἱ ἀμαρτίαι) *Felices eos (inquit,) quorum scelera condonata, quorum peccata deleta sunt, proprie tecta, i. e. omnino remissa, et oblivioni quasi tradita. Indicatur totalis ἀμνηστία ἀμαρτιῶν, Hebr. VIII, 12. X, 17. Sic apud Cicéronem pro Coelio c. 18. vitia multis virtutibus obiecta commemorantur.*

8. ὦ — ἀμαρτίαν) *λογίζεσθαι τινι ἀμαρτίαν, imputare alicui peccatum, einem eine Sünde denken, nimirum ut poenasi det aliquando. Qui autem beatum et felicem esse putat, quod Deus ei peccata remiserit, is confitetur, se non posse gloriari suis meritis. Ex his igitur Davidis verbis aperte constat, eum demum hominem vere esse beatum, qui firmā fiducia a Deo expectat promissa beneficia, etsi non exacte fecit, quae debuit.*

9. Ὁ μακαρισμός — δικαιοσύνην) *Haec autem felicitatis praedicatio utrum circumcisis (tantum), an vero etiam non circumcisis (convenit)? Abrahamum quidem fiduciae suae causa Deo probatum fuisse diximus. Ἐπὶ τῇν περιτομήν) An circumcisis? supple tantum, quod hic recte ad sensum addidit Latinus; figura, qualis supra III, 30. ἡ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστιαν;) An vero etiam non circumcisis? Hebraeum כָּךְ, quod ἐπὶ vertitur, saepe subiectum significat, cui aliquid convenit, ut apparet Gen. XXVII, 12. et alibi. Subauditur verbum γίνεσθαι. Non directe respondet Apostolus ad hanc quaestionem, sed illustrat rem Abrahami exemplo, ex quo luculentissime apparet, hanc descriptionem viri beati etiam non circumcisis convenire. Λέγομεν γὰρ, imo vero, ut redeam ad ea, quae modo dixi. Atqui Abrahamus tum, quum hac fiducia praeditus esset, fuit incircumcisis, et lege Iudaica haud initiatus; quod argumento est, δικαιοσύνην etiam ad gentiles pertinere, nulloque modo propter observatam legem Iudaicam statui.*

10. Πῶς ἔν εὐλογίᾳ;) *Quomodo igitur (quonam tempore) ei haec imputatio contigit? Ἐν — ἀκροβυστιᾷ An tum, quum iam circumcisis esset, an tum, quum nondum circumcisis esset? Egrege caedit Iudaeos, ut dici solet, in suis ipsorum castris. Abrahamus XIV. ut minimum ante annis, dicitur credidisse Deo, priusquam fuit circumcisis. Nam Gen. XV, 6. iam dicitur Abrahamus δικαιοσύνην διὰ τῆς πίστεως, circumcisionis autem suscipiendae praecceptum capite demum XVII, 23. accepisse legitur.*

11. Καὶ σημεῖον — τῆς ἐν τῇ ἀποβολῇ) Et circumcisionem externam accepit tanquam sigillum, se nondum circumcisum, propter piam fiduciam in gratia apud Deum fuisse. Circumcisio a Iudaeis saepe vocatur *signum*, e. g. *Talkult Rubeni* f. 176. *Og fuit circumcisus, et Moses timuit propter signum foederis eius.* Δικαιοσύνη τῆς πίστεως vi contextus est divina in Abrahamum benevolentia, qua propter piam eius fiduciam eum erat complexus. Huius divinae benevolentiae *sigillum* fuit circumcisio. Deus enim promisit Abrahamo stirpem in multas gentes exituram, addidit se daturum posteritati ipsius terram Cananensem, ac praeterea, se futurum Deum, i. e. *θεογονόν*, tum ipsi, tum posteris eius; et in testimonium datae huius promissionis voluit, notam illam corporibus imponi. Gen. XVII. Itaque circumcissione *confirmatum* est tantum, Abrahamum apud Deum esse in favore, cuius favoris divini autem iam antea fuerat particeps. *Εἰς τὸ εἶναι — δικαιοσύνην*) Adeo ut sit exemplar omnium eorum, qui credunt non circumcisi, (ut et his tribuatur (hæc) beneficium.) *Εἰς τὸ εἶναι* adeo ut sit, ut appareat eum esse etc. Πατήρ h. l. tropice est *exemplar*; hanc enim metaphoram postulat u. 12. et loquendi usus. Cf. Io. VIII, 39. Abrahamus est exemplar non circumcisorum pariter ac circumcisorum (gentilium et Iudaeorum,) duplici respectu: 1) Agere debent, sic, ut ille, egit: ille *ἐπίστευε*, hi etiam debent *πιστεύειν*. 2) Ut ille accepit, quod credidit se accepturum esse; sic hi etiam accipient, quod credunt se accepturos esse.

12. Καὶ πατέρα — Ἀβραάμ) Et (ut effet) exemplar circumcisorum (Iudaeorum,) et quidem eorum, qui non tantum sunt circumcisi, sed etiam imitantur

patris nostri Abrahami fidem, quam habuit nondum circumcisis. Repetendum ex superior: *co: δις τὸ αἶψαι αὐτὸν*, et ad proxime praecedentia referendum. *Iudaei etiam μὴ τισίνουςτες*, sensu vulgari Abrahami soboles dici poterant. Quia vero pro dignis Abrahami filiis haberi non poterant, ideo addit quae statim sequuntur. *τοῖς ἐκ — ἡμῶν Ἀβραὰμ*) eorum nempe, qui non tantum circumcisi sunt, sed etiam vestigia fidei (et fiducia) premunt, quam Abrahamus nondum circumcisis Deo probaverat. *Τοῖς ἐκ περιτομῆς*, pro: *τοῖς*, ut *ἄν* cum *ἐν* apud Hebraeos construi solet, e. g. 2 Sam. VII, 14. *Οἱ ἐκ περιτομῆς circumcisi*, II. 26. 30. *Ἐπὶ τοῖς ἔχουσιν, ἔχουσι βασιλεῖν, δις ἔχουσι λέγειν, καὶ ἔχουσι ἀκολουθεῖν* sunt locutiones metaphoricæ, pro imitari, etiam apud elegantiores Graecos. Ut pro vero Abrahami filio habearis, non sufficit ut sis circumcisis, sed praecipue exemplum fidei eius imitari debes. Alias huius loci explicationes vid. ap. Koppium.

13. *Ὅτι γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τοῦ Ἀβραὰμ*) Supple: *ἔστω*, Neque vero sub conditione legem aliquam observandi promissio illa facta est Abrahamo. Alio argumento sententiam confirmat Apostolus. Ostendit nempe ex historia Gen. XII, promissum esse Abrahamo ingens quoddam beneficium non sub conditione legem aliquam, positivam nempe, observandi, sed tantum sub *πίστεως* conditione. *Ὅτι διὰ νόμου, non cum lege aliqua*, i. e. non cum ea conditione ut legem quandam observaret. *Νόμος* sine articulo, indicat certam quandam legem, quaecunque demum sit. Hoc nempe vult Apostolus, nonnisi ex peculiari quodam Dei favore, nulla legis alicuius, vel ritualis vel politicae observandae conditione adjecta, promissam esse

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. IV. 427.

esse Abrahamo et posteris eius terram. 'Ου γὰρ, neque vero. Ostenderat Apostolus, *circumcisionem* non profuisse Abrahamo ad consequendam felicitatem; nunc vero ostendit, nec ob legis cuiusdam observationem hanc ei felicitatem contigisse. ἡ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) Σπέρμα, ער, posteritas. Si non ipsi Abrahamo sub conditione observandi legem data est promissio; (de qua statim plura) ergo nec posteritati eius; nam eadem est promissio. τὸ κληρονομεῖν αὐτὸν εἶναι τῷ κόσμῳ) Fore, ut terram possideat. Tò est pleonasmus Atticus. Κόσμος formula Iudaica hic nihil aliud esse videtur, quam γῆ, ער, Gen. XII, 7. et in specie terra Canaan; nam Palaestina apud Hebraeos κατ' ἐξοχὴν ער dicta est. Facile tamen phrasis ער הון הון cit. et aliis Geneseos locis de orbe terrarum universo intelligi potuit a Iudaeis, praesertim quum Prophetæ saepius populo Israelitico imperium in omnem terrarum orbem promiserint, e. c. Ies. LIV, 3. Κληρονομας, non est haeres, sed possessor, f. dominus, et proprie quidem, qui portionem terrae Cananaeorum sorte accepit; a νέμω distribuo, et κλῆρος, calculus, quo Hebraei, ut videtur, usi sunt in fortibus dandis, v. Ios. XI, 23. XIV, 2. Videtur autem h. l. possessione mundi intelligi omnia generis felicitas Abrahami posteris promissa. Cf. comm. 16. ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως) Sed per favorem, in quo propter fidem apud Deum erat. Mechilta in Exod. XIV, 31. non haereditate possedit Abrahamus pater noster mundum hunc et futurum, nisi per fidem. Possit etiam vertere: Propter probitatem, quam per fidem (fiduciam erga Deum) demonstravit.

14. 'Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι) Si enim ii (tantum) qui legem observant, consequi possint felicitatem — Abrahami nempe posteris promissam. 'Οἱ ἐκ νόμου sc. ὑπάρχοντες, f. ὄντες, sicuti οἱ παλαιοὶ, antiqui; οἱ παῖδες, praestantes. Κληρονόμοι, sc. γίνονται. κενύονται ἢ πίσις) Fides, fiducia, vi sua auferret, fidei Abrahami et posterorum eius nihil tribui posset. Κενώω, tollo, 1 Cor. IX, 15. 2 Cor. IX, 3. καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία) Et promissum praestaret nullum usum, inutile esset. Sensus est: Si Abrahamus et posterius eius propter observatam legem accepissent bona promissa, non amplius fidei ex parte hominum, et gratiae ex parte Dei suus honor et sua vis constare potuisset, sed merito quodammodo fuisset locus.

16. 'Ο γὰρ νόμος ὁργὴν καταργάζεται) Quin potius lex (qualis est mosaica,) poenam parit, tantum abest, ut per eam praemia contingant. Hanc τὴ γὰρ significationem contextus requirere videtur. Novam sc. rationem affert Apostolus, cur propter legis observationem felicitas a Deo expectari haud possit. Leges nempe occasionem dant delictis et poenis. Καταργάζεται, parit, ut Rom. V, 3. 2 Cor. IV, 17. De voce ὁργὴ bene Theodoretus; ὁργὴν γὰρ τὴν τιμωρίαν ἐκάλεσαν. ἢ γὰρ — παράβασις) Ubi contra lex nulla urgetur, ibi transgressio non habet locum, proinde nec culpa statuitur. Hanc particulae γὰρ significationem in animo habuerunt, qui pro γὰρ legerunt δὲ. Valuit quidem ante Mosen lex naturae, sed ea caruit multis praeceptis et interdictis, quae in lege Moysi erant, et graviores poenas inferebant. In tota hac disputatione de lege morali aeterna et immutabili, vix sermo esse potest. Nam sine huius observatione

salus

salus nulla contingere homini potest. Loquitur potius Apostolus de lege quadam arbitraria, certis tantum temporibus accommodata, qualis erat lex Moſis.

16. Διὰ τὸτο ἐκ πίστεως) Nempe ἡ ἐπαγγελία ἐγένετο, vel etiam; κληρονόμοι γινόμεθα, felicitatem consequimur. Concludit Apeſtolus, quum nec in circumciſione nec in legibus Moſaïcis obſervandis cauſſa felicitatis Abrahamo promiſſæ, quaerenda ſit, ſoli fidei eam eſſe tribuendam. ἵνα κατὰ χάριν) Sc. γένηται. Ut pro beneficio agnoſcatur. Inde nimirum apparet, promiſſum eſſe ingens, quippe procedens ex ſumma Dei benevolentia. Εἰς τὸ εἶναι— Ἀβραάμ) Ut felicitas promiſſa contingere poſſit omnibus Abrahami poſteris, non tantum legem (Moſaïcam) obſervantibus, ſed etiam fidem Abrahami habentibus. Παντὶ τῷ σπέρματι, poſteritati proprie et tropice ſic dictæ. Altera ratio, cur Deus fidem etiam fiduciam reſpexerit, ut paria ſperare poſſent ii, quibus a Deo lex non erat data. Ἡ ἐπαγγελία, vel promiſſio, vel felicitas ipſa promiſſa. Τὸ σπέρμα τὸ ἐκ τῆ νόμου ſunt poſteri circumciſi, quos v. 12. περιτομὴν νόμου vocat, i. e. Iudæi, qui propter circumciſionem poſteri Abrahami habebantur. Τὸ ἐκ πίστεως σπέρμα, i. e. τὸ σπέρμα Αβ. τὸ πίτιν ἔχον. ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν) Caput et pater omnium, qui unquam vere in Deum crediderunt et credunt, ante et poſt Chriſti tempora. Ergo beneficia Abrahamo a Deo promiſſa, non tantum ad Iudæos, ſed etiam ad Ethnicos, qui Chriſto nomen dant, pari iure pertinent.

17. Καθὼς— ὡς ὄντα) (Sicut ſcriptum eſt: multarum nationum auctorem te constitui,) iudice Deo, cui fidem habuit, qui mortuis vitam reſtituit, et efficit

fecit ea quae non sunt, ac si iam essent. Verba καὶ ὡς — τὸ θεῖόν τε, legenda sunt in parenthesi. Desumpta sunt ex Gen. XVII, 5: Τὸ θεῖόν τε, ἦν ἔτι, constitui te. Locus ille apud Moysen sine dubio habet sensum nonnisi historicum, ideoque proprium; et revera multae gentes ab Abrahamo eiusque familia traxerunt originem. Gen. XXV. Paulus vero cum sensu hoc historico alium coniungit allegoricum: nam in his verbis hoc simul intelligi vult: Abrahamum multis nationibus fore exemplar, ut agant sic, uti ille egit, et accipiant similiter aliquid, uti ille aliquid accepit. Κατέναντι ἡ ἐπίστασις θεῶν) Haec proxime construenda sunt cum verbis comm. 16. ὅς ἐστι πατήρ πάντων ἡμῶν, (qui est caput et pater omnium nostrorum), coram Deo (iudicio Dei, vel, ut alii malunt: vi atque potestate divina,) cui pia fiducia addictus fuit. Const. κατέναντι θεῶν, ἡ ἐπίστασις, et hoc pro: κατέναντι θεῶν ἐκείνων, ἡ ἐπίστασις. Ζωοποιεῖν τὸς νεκροὺς est exemplum omnipotentiae divinae. Alii existimant νεκροὺς per translationem hic dici homines decrepitos, et per naturam inutiles ad gignendum; nam Abraham fuit senex et decrepitus, quum ei promissio de copiosa sobole fieret. Sed u. 19. est applicatio eorum, quae hic de omnipotentia divina dicuntur. Καλεῖν τὸ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα, est efficere ea, quae non sunt, ac si iam essent. Philo de creat. Princip. p. 728. Β. τὰ γὰρ μὴ ὄντα ἐκάλεσεν εἰς τὸ εἶναι, namque quae non essent, fecit ut essent. Sensus igitur est: Abrahamus credidit in omnipotentem.

18. Ὅς παρ' — ἐπίστασιν) Qui, quum nulla sperandi materia esse videretur, confidenter speravit. Παρ' ἐλπίδα Vulgatus vertit: contra spem, i. e. quum nihil sperandum esse videretur, nempe secundum naturae leges.

leges. Ἐπ' ἐλπίδι, *cum spe, confidenter*, רַחֲמֵיךָ, ut Pf. XVI, 9. IV, 9. Abrahamus, quamvis fenex, nihilominus confidenter speravit, fore, ut quae Deus ipsi pollicitus esset, eveniant. Gen. XV, 5. XVII, 10. 11. Hoc erat *singulare et inauditum* in Abrahami fide. εἰς τὸ — ἐθνῶν) Ἐἰς τὸ γενέσθαι, i. e. καὶ ὥτως ἐγένετο, ita ut (praemii loco) fieret pater multarum gentium. Vel, quod praefero, iungi possunt haec verba τῷ ἐπισταύσαν: εἰς τὸ (ἄς) γενήσεται αὐτὸν (vel potius αὐτὸν) credidit se fore patrem gentium multarum. ὥτως ἔσται τὸ σπέρμα σε) Talis erit posteritas tua. Nempe ut stellarum immensa multitudo, quod ex loco Gen. XV, 5. hic subauditur.

19. Καὶ μὴ ἀδυνασας τῇ πίστει) *Haud infirmus, i. e. firmissimus fiducia. ἡ κατενόησε — νεκρωμένον*) Non consideravit corpus suum emortuum, i. e. effectum et ad generandum inhabile. Κατενόησε hic significat actum permanentem, ut aliquoties hebraicum נִחַן. Non mansit respiciens, vel considerans; nam consideravit hoc quidem, ut videmus Gen. XVII, 17. sed hanc cogitationem expulit animo, fretus Deo promittente. ἑκατονταέτης πρὶν ὑπαρξον) Abrahamus tunc 99 annos erat natus, ideoque hic additur πρ, fere circiter. Sic Plutarch. in vitis; vita Andoc. αἰταλέ maior fuit Lysia, ἑτασι πρὶν ἔμνοσι, viginti circiter annis. καὶ τὴν νεκρωσιν τῆς μήτρας σάββας) Uterum non ultra conceptui aptum Sarae, utpote, anus nonagenaria.

20. Ἐἰς δὲ — τῇ ἀπιστίᾳ) Nempe qua promissionem divinam non haesitavit diffidentia. Δισταξαι, haesitare. Vulgatus: non haesitavit diffidentia. Theodoretus: ἡ γὰρ ἀπιστία εἰς τὴν ἐκθέσιν

τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῷ ταύτης ἀναμφοβόλως ἐπίστασε ποιη-
τῇ. ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει) *Sed firmavit sese fide.*
Non Passivum hic valet, quod hebraeum *Hitphaël*, pro
quo et ipsi Hebraei saepe ponunt *Kal* aut *Niphał*. Sic
PL. LII, 9. est in *Kal*. γγ. graece in Passivo ἐνεδυνα-
μώθη, utrumque pro *firmavit sese*. δὲς δόξαν τῷ θεῷ)
Dei reverentia ductus. Sic Ios. VII, 19. Dare gloriam
Deo dicitur, qui aut facit, aut dicit, aut ut hic Abraha-
mus, cogitat, quod Deo honorificum est.

21. Καὶ πληροφορηθεὶς) *Et plane persuasum ha-*
bens. Πληροφορηθεὶς est, *persuasum sibi habere.*
Nam graece πλήρης Φορὰ est *plena mensura*; πληροφο-
ρῶν, *plenam mensuram afferre*, ut nihil desit; relate
ad animum: *plenam mensuram argumentorum affer-*
re alteri. Ergo in Passivo πληροφορῶμαι, est: *affertur*
mihi plena mensura, copia argumentorum, i. e. *per-*
suasissimum mihi habere. ὅτι δ' — ποιῆσαι) *Nempe Deus,*
quod nomen praecessit. Promissā pro rebus certis habentur,
si nec de voluntate, nec de potentia promittentis dubitatur.

22. Διὸ — δικαιούνην) *Sc. ἡ πίστις.* Qua propter
fiducia eius pro pie facto ei imputata est. Redit
Apostolus ad propositum. Cf. v. 3.

23. Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον) *Non tantum*
in ipsius laudem. ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ) *Sc. ἡ πίστις ἐς*
δικαιούνην.

24. Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς) *Eo simul consilio scripta*
est historia δικαιώσεως Abrahami, ut eius exemplo posteri
omnes piæ fiduciæ necessitatem atque dignitatem apud
Deum intelligerent. οἷς μέλει λογίζεσθαι) *Supple* ite-
rum:

αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς διὰ δικαιοσύνην. τοῦτο ἔστιν ὁ λόγος τοῦ
 πᾶν) Argumentum, quo utitur Apostolus ad probandam
 fiducia in Deo positae dignitatem, defunctam, est a simili.
 Abrahamus Deo probatus fuit, ideo, quod fidem habuit
 promissis divinis; sic et nos favore divino et beneficiis
 divinis fruamur, si Dei promissionibus credimus. Si Ab-
 rahamus, qui promissioni divinae de numerosa sobole fi-
 dem habuit, Deo probatus fuit, nos multo magis Deo eri-
 mus grati et accepti, qui certissime expectemus beneficia,
 quae nobis propter Christum promisit. Addit Apostolus:
 τοῦτο ἔστιν ὁ λόγος — ἐν γενεῇ, qui fiduciam colloca-
 vit in eum, qui suscitavit Iesum, Dominum nostrum,
 ex mortuis, id est, in Deum omnipotentem. Nam suscita-
 tio Iesu ex mortuis fuit insigne potentiae divinae opus. Ex
 hac igitur resurrectione Iesu firmiter concludere possumus,
 Deum id, quod nobis per Christum promisit, praestare
 posse et velle. Promisit autem nobis mortalibus vitae im-
 mortalitatem, eamque in coelis agendam, proinde vere
 ac perfecte beatam, et etiam si interea moriamur, ex mor-
 te resurrectionem. Huic igitur promissioni divinae, si
 fidem habeamus, haec fiducia nobis imputatur διὰ δικαιο-
 σύνην, probemur Deo, eiusque favore fruimur.

25. Ὁς παρὸς θάνατον διὰ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν) Qui (morti)
 traditus est propter delicta nostra, et in vitam re-
 diit propter nostram felicitatem. Παρὸς θάνατον, sc. δι;
 θάνατον, Deus nempe sapientissimo consilio permisit, ut Ie-
 sus in manus hostium traderetur qui eum truculenta morte
 afficerent. Traditus autem est Iesus morti διὰ τὰ παπα-
 ρήματα ἡμῶν, insons, propter nostra delicta, ut nempe
 ea expiaret, atque nos, respicientes a metu futurae miseriae

post mortem liberaret. Cf. supra c. III, 25. Sed suscitatus est etiam Iesus, et in coelum evocatus *δὲ αὖ τὸν δὲ καὶ αὖ*, ut perpetua et perfecta poteretur felicitare. Nam *ἀναστήσκει* nihil aliud esse videtur, nisi *ἀναστήσκει* *καὶ* *ἀναστήσκει*, de qua supra cap. III, 21. nisi quod *ἀναστήσκει* magis active condonationem huius beneficii denotet. Reditus Iesu in vitam omnino hanc habet vim, ut in fiducia illa, de qua v. 24. dictum erat, confirmemur. Fiducia nempe nostra est in Deo omnipotentem et veracissimum, fore, ut nobis post mortem aeternam vitam et felicitatem largiatur. In hac fiducia maxime nos confirmare potest, quod istius rei exemplum et experimentum Deus dedit in Iesu, quem *Dominum nostrum* fecit, et per quem nobis immortalitatis et aeternae felicitatis spem fecit certissimam.

CAP. V.

Ex tollit Paulus magnitudinem beneficii, quod confertur in eos, qui promissiones Dei per Christum firma fide et fiducia amplectuntur, v. 1—11. deinde vero pitherrima collatione Adam et Christi ostendit, hoc beneficium pertinere ad omnes omnino homines, et religionem christianam non tantum Iudaeis sed et omnibus aliis gentibus ex Dei consilio esse debere efficacissimum salutis remedium.

1. *ἀναστήσκει* — *καὶ* *ἀναστήσκει*) Postquam igitur peccatorum veniam adepti sumus per fidem, nihil nobis metuimus a Deo, per dominum nostrum Iesum Christum, (cui sc. hoc debemus.) De significatione verbi *ἀναστήσκει* vid. supra o. III, 20. *Pacem habemus cum Deo.*

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. V. 483

i. e. vacui sumus a metu poenarum divinarum, quocumque enim pacem habemus, is non amplius nocet; qui non amplius nocet, ab eo nihil amplius metuemus nobis. Alii legunt *ἐχομεν*, ut sensus sit: *teneamus*, i. e. *fruamur*, hac restituta nobis gratia divina.

2. Δι' ἧ καὶ — χάριν ταύτην) Per quem etiam potestatem accipimus fide fruendi huius beneficii, vel divini favoris, *ἐγγήκεται* pro *ἐλθέμεν*. Προσαγωγή est potestas accedendi ad aliquem. Helychius: προσαγωγή, προσέλευσις. Apud Graecos προσαγαίν dicuntur, qui copiam faciunt accedendi ad principes, et προσαγωγῆς sunt, qui legatos ad reges ducunt. Potestatem autem fruendi huius beneficii accepimus per Christum et eius religionem, quae nobis etiam innotuit. χάριν, intellige Dei favorem eum, quo credentibus propter Christum veniam dat, illisque et animi tranquillitatem, et vitae aeternae beneficia confert. ἐν ᾗ ἐσθλαμεν) Ἐν ᾗ, refer ad χάριν non ad πλιν, ut vult Grotius. Quo Dei favore perfruimur, Stare, i. e. permanere in gratia. καὶ καυχόμεθα — θς) Et gaudemus spe felicitatis illius, quam a Deo accepturi sumus, secundum promissam Christi. Δόξα, felicitas cum honore coniuncta. Καυχῶσθαι h. l. est gaudere. Sic γλῶ vertitur et per καυχᾶσθαι, et per κατακαυχᾶσθαι, ut et γλῶ et γλῶ, quae pariter sunt significatus. Potest tamen retineri vulgaris significatio verbi, ut eleganter opponatur ineptis Iudaeorum gloriacionibus, c. II, 17. 23. III, 27.

3. Ὁν μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ) Formula connectendi Paulo solemnem, comm. 11. c. VII, 23. IX, 10. 2 Cor. VIII,

19. Indicat illa, adiectum iri aliquid a priori diversum, idque vel cum gradatione quadam vel sine illa. In nostro loco gradatio adest, et vertere potes: *Quinimo, quod maius est, gaudemus etiam de calamitatibus.* Similiter Philo de vita Mosis Hebraeos asserit quum affligerentur Aegyptii, non nisi calamitatum alienarum fuisse spectatores, καὶ ἑ μόνον ἀλλὰ καὶ μαθημάτων τὰ καλίστην καὶ ὠφελιμώτατον, ἀναδιδασκόμενοι ἐν σέβειαν, imo quod maius est, etiam tales, qui doctrina pulcherrima et utilissima pietatis eruditi essent. Occurrit Paulus tacitae obiectioni. Poterat nempe aliquis dicere, vos gloriamini spe felicitatis a Deo promissae; interim affligimini, vexamini, dedecore et contumeliis afflicimini. Respondet Apostolus: istas afflictiones non amplitus habent rationem poenae apud eos, qui Deum sibi habent amicum. Ducimus nobis istas calamitates maximo honori, quia eas Dei causa perferimus; nihil enim de felicitate nostra decerpunt, sed eam potius vel maxime augent. Θλιψών nomine autem h. l. praecipue intelligenda sunt, quae nobis tanquam Christianis, seu ideo quia Christiani sumus, dura et acerba eveniunt. Potest tamen referri ad alias etiam res adversas, quae nobis sine culpa nostra accidunt. Nunc enumerat Apostolus varias rerum adversarum utilitates. *ἰδοῦτε* — κατεργάζεσθαι) *Scientes, quod calamitas patientiam malorum parit*, nempe in credentibus. *Patientiam*, intellige eam, per quam Dei causa mala quaevis libenter toleramus. Alii intelligunt constantiam in tuenda ea re, propter quam patimur.

4. Δοκιμὴν) *Explorationem*, nempe sui ipsius; nam patiendo discit homo suas vires. Alii intelligant *probationem*

tatem spectatam et constantem. Bewaehrung. 2. Cor. II, 9. Magis magisque confirmamur in professione religionis christianae et verae virtutis studio. (ἁλίστα) Nam qui scit, se durissima pati Dei causa, eius spes magis magisque accenditur, tum ex Dei bonitate, cui non convenit, talem patientiam non munerare, tum ex promisso Christi, Matth. V, 12. Io, XVI, 20.

5.) Ἡ δὲ ἐλπίς ἡ καταισχύνει, Spes (haec), non pudescit, i. e. non fallit. Locutio sumpta ex Pl. XXII, 6. Est Metonymia; quia plerumque pudere eos solet, qui vanis pollicitationibus fidem habuere. Intelligenda autem h. l. est spes, in Dei promissis fundata. ὅτι ἡ ἀγάπη τῆς καρδίας ἡμῶν) Nam Dei erga nos amor abunde effusus est in mentes nostras, i. e. abundanter testatus est animis nostris. Ἡ ἀγάπη τῷ Θεῷ h. l. non est noster erga Deum amor, sed amor Dei erga nos. Cf. v. 8. Effundendi vocabulo inest notio magnitudinis, amplitudinis, Act. II, 17. 18. Additur vero ἐν ταύτῃ καρδίᾳ, ut significetur sensus favoris divini animis Christianorum infusillati. Cum antecedentibus ita cohaerent haec verba: *Ista spes eo laetior est, quo certius nobis de magnitudine divini amoris constat.* διὰ τὴν ἐνδοξασιν) Per doctrinam christianam, qua imbuti sumus, et sensus bonos per eam in animis nostris excitatos. Nempe edocti sumus per doctrinam Christi, nos a Deo amari, et res adversas de felicitate nostra vera nihil detrahere. Τὴν ἐνδοξασιν saepe esse doctrinam christianam, ostendit Ven. Noesselt in disput. sup. loco Pauli Apostoli ad Rom. VIII, 26. 27. (Opusc. Fascic. II, p. 90. sqq.) De deis miraculosis h. l. non est sermo, quia Romani in non videntur tum temporis praediti fuisse, c. I, 11.

6. Ἐτι γάρ — ἀπεθάνει) Nam Christus, quum adhuc essemus impii, tempore statuto pro nobis peccatoribus mortuus est. Docet Paulus, qua ratione Christianis abunde testatus sit amor divinus per doctrinam christianam, v. 5. Deus nempe summum suum erga nos amorem demonstravit, quum adhuc miseri peccatores essemus, per mortem Christi expiatoriam, v. 5 — 8. sane erga nos *officiam adeptos*, v. 9. non *severi iudicis* v. 9. sed *Dei benigni personam induet*, v. 11, Constr. Ἐτι ὄντων ἡμῶν ἀπεθάνει, quum essemus adhuc impii. Ἀσθενεῖς, homines infirmi; h. l. sunt ἀσθενεῖς, v. 8. ἀμαρτωλοί. Tum, quum Deo contraria ageremus, is tamen nobis hoc beneficium exhibuit; unde magnitudo eius apparet. Κατὰ καιρὸν hic omnino cum ἀπεθάνει construendum est, et indicat: *statto tempore*. Sic Lúcianus ver. hist. L. 1. lib. init. Athletas dicit non solum exercitationis curam gerere, ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ καιρὸν γινόμενης ἀναστροφῆς, verum et suo tempore factae remissionis,

7. Μὲντε — ἀποθανεῖσθαι) Itaque vero pro viro bono ovis aliquis moritur. Magnitudinem caritatis divinae erga nos laudat Apóstolus, eamque ratione admodum populo illustrat. Inter homines inauditum est, ut quis moriatur pro viro bono, Christus autem mortuus est pro nobis peccatoribus. Μὲντε, i. e. βραδύτε, ut Thomas explicat; nicht leicht. Δίκαιε in genere masculino, non neutro; Est autem δίκαιος vir bonus, virtute praeditus. Ὅτι γάρ — ἀποθάνει) Pro viro benefico (qui magnis nos collavit beneficiis) forsitan quis animum induxerit oppetere mortem. Τάχα; forsitan. Theodoretus per τῶς exponit. Τολμᾷ ausit, i. e. animum induxerit, ut in illo:

äapere aude, Distinguitur bonus a benefico viro. Nam potest aliquis bonus esse quamvis non sit noster εὐεργέτης. Cic. de offic. VI, 15. Si vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini; recte iustum virum, bonum non facile reperiēs. Est εὐχρηστικός in verbis Apostoli. Aliquos, inquit, in gentibus aut Iudaeis invenias, qui pro viro bono se periculis obiciant, ut Jonathan pro Davide, ut Damon et Pythias, apud Valer. Max. IV, 7.

8. *Συνήγοι.) Conspicuum reddit, demonstrat. Theodoretus: ὁλοῦ. ἔτι ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν* Quum non iusti, non boni (v. 7.) sed impii essemus. Exinde patet magnitudo amoris Christi erga nos. Repetit paulum immutatis verbis sensu eodem, quod dixerat, ut egregium et memoriae infigendum.

9. *Πολλοὶ ἐν μέλλων.)* Hic iam sequitur illatio maioris, i. e. magis credibilis rei. *δικαιωθέντες — αὐτῷ.)* Nunc, ab omni culpa liberati per eius mortem. *Ἄιμα, cruenta mors,* ut supra. *παθόμεθα — ὀφείας.)* Eripimur per eandem (mortem Christi) ab exitio, quod impios manet. Theodoretus: *ὁρῶν γὰρ πολλοὶ τὴν μέλλουσάν ἀόλυσιν.* Firmissime persuasi sumus, nihil nobis metuendum esse a Deo, et afflictiones etiam nobis in bonum cedere, v. 3.

10. *Εἰ γὰρ — ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.)* Si enim, quum eramus adversarii, amicitia cum Deo nobis est parata per mortem filii eius, multo magis, postquam pars est amicitia, liberi erimus malo, quum ille in praesenti vivat. *Ἐχθροὶ ὄντες,* qui erant adversarii, i. e. Deo renitebantur, et contraria agebant, peccatores. Nam ex

usu loquendi. S. Scripturae *ἐχθροὶ τῷ Θεῷ* sunt. ii, qui non obediunt Deo. Quum igitur tales essemus, tamen *κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ*. *Καταλάσσειν τινε, τρι* est conciliare, alicui amicitiam cum aliquo, inter ambos efficere amicitiam. Quodsi igitur parata est nobis amicitia cum Deo, nos nihil ab eo metuemus; amamur a Deo, et nos redamamus eum. Ille condonat nobis peccata, nosque in aeternum felices reddet; nos vero grati sumus pro tanto beneficio, veneramur eum, colimus sanctitatem vitae. Iam argumentatur Apostolus: Si Christus nobis potuit prodesse moriendo, quanto magis proderit vivendo? *Prodesse, liberare nos* (*σωθῆσόμεθα*) et felices reddere.

11. *Οὐ μόνον δὲ*) Sc. *σωθῆσόμεθα ἀπὸ τῆς ὀργῆς*, v. 9. 10. *ἀλλὰ — θς*) *Sed gaudemus etiam de Deo* nobis propitio, atque confidimus, nos insuper bona et aeterna, et maxima consecuturos. *Καυχώμενοι*, subintellecto *ἐσμέν*, quoad sensum idem denotat, quod *καυχώμεθα*. Sic Participium Benoni apud Hebraeos usurpatur. *ἐν τῷ θς*, de Deo, quod nempe Deus ipse sit noster, quod nobis saveat, et curam nostri paternam habeat, *Διὰ τῷ κυρίου — ἐλάβομεν*) Idque totum *per Dominum nostrum Iesum Christum* nobis contigit, utpote *per quem Deo reconciliati*, atque in amicitiam cum eo restituti sumus, favore eius fruimur.

12. Ostendit iam Paulus v. 12 — 21. beneficium, de quo hactenus disputaverat, pertinere non ad Iudaeos tantum, sed ad omnes omnino homines, et hanc felicitatem nos debere soli Iesu Christo, lege, circumcisione, omnibusque meritis nostris exclusis. Illustrat rem totam *populati quadam ratione*, instituens comparationem Christum cum

cum Adamo, qui quodammodo Solus auctor peccati et
 poenarum haberi potest. Quemadmodum nempe peccatum
 ab uno ad omnes transit; sic quoque redemptio per unum
 omnibus contigit. Cavere nobis debemus, ne nimis ex-
 tendamus Christi et Adami similitudinem, quae profecto
 est quaedam, sed levissima. Sic etiam Christus comparatur
 Melchisedechi Hebr. VII, 3. 21. Moysi IX, 6. iterumque
 Adama 1 Cor. XV, 44. Διὰ τὴν — ἡμαρτίαν Qua prop-
 ter, sicut per unum hominem peccatum invasit ge-
 nus humanum: ita etiam per peccatum mors (mife-
 ria) pervasit omnes homines, eo quod omnes peccati-
 runt. Putant plerique interpretes in hoc comm. esse pro-
 tasin, cuius apodosis sit v. 18. Κοππία haec formula est
 formula transeundi brevior, αὐτοπόθηρος, quali in vita
 communi saepe uti solemus. Nostrum: Also, gerade so
 wie, ut cogitatione supplenda sint haec: εὐλαβούμεν καταλλὰ
 τὴν δι' αὐτοῦ. ὡς περ κ. τ. λ. Sed referri potest ὡς ad, καὶ
 ut Matth. VI, 10. Potest etiam (quae est Mori sententia)
 in fine commatis applicatio suppleri: Sic liberatio a male
 per unum introducta est. Ἡ ἡμαρτία non est peccatum
 originale, quod in scholiis dicitur. Nam sermo est de Ada-
 mo, qui primus peccavit, et respicitur ad c. I. et II. ubi
 Paulus evigerat, Iudaeos et gentiles esse ὑφ' ἡμαρτίαν. Ibi
 vero sermo est de peccatis actualibus. Peccatum δις τὸν
 κόσμον ἐσῆλθε, invasit genus humanum, i. e. coepit esse
 inter homines. Similes formulae sunt: Luxus invasit ter-
 ram, provinciam aliquam; i. e. coepit esse in illa terra.
 Hanc ἡμαρτίαν, seu peccandi consuetudinem et licentiam
 introductam esse dicit, δι' ἐνὸς ἀνθρώπου, per unum ho-
 minem, Adamum, qui primus peccavit, et omnium pec-
 cantium agmen ducit. Adamus nempe fuit labilis, (na-

tura ita comparatus, ut cupiditas facile praeponderare posset,) et revera lapsus est. Omnes eius posteri sunt eiusdem naturae, infirmi, laborant imperfectione morali, Non mirum igitur, omnes variis modis peccasse; et adhuc peccare. Ioan. III, 6. Quomodo autem per Adam peccatum invaserit genus humanum, an per neglectam educationem, vel mala exempla, hoc non explicatur ab Apostolo. Καὶ οὕτως ἀνέβη ὁ θάνατος (Sc. ἀνέβη). Varias sunt vocabuli ὁ θάνατος significationes in sacris litteris. Significat nempe *mortem naturalem, capitale supplicium, miseriam omnem e peccato oriundam*; et in hoc et in futuro aevo. Hoc posteriore sensu sumitur saepissime imprimis in Epistolis Paulinis, e. c. Rom. VI, 21 — 22. VIII, 14. Quo sensu autem accipiat in singulis locis, id diiudicandum est ex rei natura et totius sermonis serie. Ita nostro loco latiori sensu, de quavis poena peccati; et de miseria e peccatis oriunda esse sermonem, vix dubitari potest. Nam supra c. I, 32. dixerat, eos qui vitis dediti essent, ἀπέθανον ὡς αὐτὸν; poena dignos esse, et infra v. 15. τὸ θάνατον opponantur singula beneficia, Christi merito in genus humanum collata. Utitur autem Paulus voce ὁ θάνατος, pro noxa peccati et vitiositate ob Gen. II, 17. Sensus igitur huius loci est: *Et per (vel propter) peccatum omnis generis miseria humanum genus (τὸν ἀνθρώπον) invasit. Omnis enim miseria humanae conditionis et originem esse peccata, ipsa quotidiana experientia docet.* καὶ οὕτως — ἡμαρτον) *Et sic noxa ad omnes homines pervenit, quia omnes peccatores deprehenduntur.* Nempe tam late poena patere debet, quam eius causa; ἡ ἁμαρτία. Ita vero Apostolus supra demonstraverat; omnes,

nēs, et Paganos et Iudaeos ὅς ἀμαρτάνειν εἶναι, c. III, 9.
 et πάντες ἡμαρτον, c. III, 23. Unde sequitur, universum
 humanum genus εἶναι ὑπόδικον τῷ Θεῷ, c. III, 19. Ἐφ' ᾧ,
 particula causalis, tantundem valet ac διότι, quia, eo
 quod, quandoquidem; ut 2 Cor. V, 4. Phil. IV, 10.
 Multa loca collegit WERTSTENIUS ad h. l. Thomas Ma-
 gister; εἰς ᾧ, ἀντὶ τοῦ διότι. Varius: εἰς ᾧ ἀντὶ τοῦ
 διότι λέγουσιν Ἀπὸστολοι. Vulgata habet: in quo. Unde
 mirabiles ortae sunt disputationes, quasi mens Apostoli
 fuisset: nos omnes in uno Adamo peccavisse, illiusque cul-
 pam nostram factam esse. Sed in latinitate minus elegan-
 ter in quo (neutr. gen.) saepe sumitur pro eo quod, quia,
 unde ipsa vulgata versio εἰς ᾧ nunc reddit in quo, Phil.
 II, 12, nunc sicut Phil. IV, 10. Multa egregie de hoc
 loco monuit IACOBUS VERNETUS (in Selectis opusc. Ge-
 nev. 1784. p. 268. sqq.) caute tamen legendus. Ἡμαρ-
 τον, peccare solent, ut in aliis plerisque locis huius
 epistolae, Ceterum bene monuit Erasmus ad v. 19. non
 de infantibus, sed de adultis, ut in tota epistola, ita
 et hoc loco Paulum loqui. Cf. supra cap. II, 12, III, 23.
 Summa totius sequentis disputationis, satis obscurae, est
 haec: Sicut omnes Adami posterii, non tantum Iudaei, sed
 etiam gentiles peccant, et miseri fiunt, ita omnes, non tan-
 tum Iudaei, sed etiam gentiles per unum Christum conse-
 qui possunt remissionem peccatorum, et felicitatem. Haec
 est doctrina, a qua probe distinguenda est argumentandi
 ratio, qua Paulus utitur. Disputat nempe cum Iudaeis ex
 concessis. Nam Iudaei erant in ea opinione, peccatum
 Adami fuisse causam omnis humanae correptionis morales,
 omnisque miseriae. Vid. CHRISTOPH. FRIDER. AMMON
 comment. de vestigiis Theologiae Iudaicae in epistola
 Pau-

Pauli ad Romanos (in novis opusculis theologicis. Goett. 1803. 8. p. 63. sqq.) Recte, ut mihi quidem videtur, statuit AMMON, (p. 74.) Paulum Pharisaorum allegorematis et interpretamentis midraschicis initiatum, in sua ad Romanos epistola multas attulisse doctrinas rabbinicas, quibus dogmata christiana involveret, et sublimiora Messianismi, quum allegorici, tum moralis placita animis Iudaeorum insinaret.

13. Ἀρχὴ — νόμου) Nam (ab Adamo) usque ad (Moysi) legem peccatum fuit in genere humano. Haec verba usque ad comma 15. parenthesi includenda videntur. Dixerat nempe Paulus v. 12. omnes omnino homines fuisse et esse peccatores; quod etiam Iudaei de Paganis concedebant, quos κατ' ἐξοχὴν ἀμαρτωλῆς vocare solebant. Hanc propositionem hoc principio niti nunc docet, quod aliqua extiterit et extet lex etiam Gentilibus data, ante Moisaicam, quae Iudaeis unice lex vocabatur. Cf. supra c. 15. 15. Ἀμαρτία — νόμος) Peccatum quidem non imputatur nisi ex lege existente, nisi adsit lex, a qua sit discessum, Ergo, inquit, lex aliqua extabat ante et praeter legem Moisaicam, lex universalis naturae, quae condemnantur quicumque peccant, quoquo modo peccant,

14. Ἄνθρωπος ἐβασίλευσεν — μέλλοντας) Atqui regnavit mors (noxa e peccatis oriunda) ab Adamo usque ad Moysen, in eos etiam, qui non peccarunt sicuti Adamus, qui typus est futuri. Supple: Ergo etiam peccatum regnavit ab Adamo usque ad Moysen. Omnes homines, non tantum ii, qui post legem Moysi datam, sed etiam qui ante eam vixerunt, peccatores fuerunt, Regnavit autem et

ἀνάγκη, noxa e vitiolitate oriunda (v. 12.) *καὶ ἐν* — *Ἀδὰμ*) *Etiam in eos, qui non peccarant sicut Adamus.* *Ἐπὶ τῷ ὁμοιωματι*, pleonastice, sicut *διὰ ταχέων* pro *ταχέως*, *ἐς κἀλλος*, pro *καλῶς*, sic etiam hic, pro: *ὁμοίως τῇ παραβάσει τῆ Ἀδὰμ*. Quæerunt interpretes, in quam re quaerenda sit hæc Adami posterorumque eius dissimilitudo, utrum in eo, quod Adamus *per se*, *libere* et *aperte*, posterum contra tantum in *ipso* et *tacite*; an vero, quod ille contra *disertam legem*, hi vel plane non *contra leges disertas*, vel saltem contra *alias* deliquerint? Mihi videtur in eo esse dissimilitudo, quod Adamus peccavit contra legem positivam, *expressam*, posterum autem contra *legem naturæ*. *ὁ ἐστὶν ἰμῶντος*) *Qui typus (imago) est futuri Adami*, sc. Christi. *Τύπος* inter alia significat imaginem, effigiem. Iudæi quorum loquendi morem Paulus hic imitatur, Messiam appellare solebant futurum Adamum. Similitudo inter Adamum et Christum est hæc, quod ab illo uno in vectum malum se extendit ad omnes omnino homines, non ad Iudæos tantum, sed etiam ad alias gentes omnes; ab hoc uno autem, Christo, beneficium remissionis peccatorum et felicitatis æternæ se pariter non ad Iudæos tantum, sed ad gentes omnes ex consilio Dei diffundere debet. Is est cædō, quo tota similitudo vertitur. Ratio autem, cur Paulus loquatur tantum de peccato et noxa usque ad *Mosen regnante*, in promptu est. Sufficiebat nempe pro consilio suo, ostendere contra Iudæos, quod etiam ante Moisaicam legem aliqua lex extiterit *καὶ ἀναρτῶν* condemnans. Eodem consilio supra c. IV, itidem contra Iudæos probaverat; ut quis placeat Deo non requiri observationem legis Moisaicæ aut circumcisionem, siquidem Abra-

hamus

hamus Deo placuit dudum ante legem illam datam, etiam antequam circumcideretur,

15. Ἀλλ' ἔχ — χάρισμα) Plerique vertunt: *Neque tamen par est ratio peccati (Adamitici) et beneficii divini, quod propter Christum omnibus hominibus contingit. Diversi sunt effectus peccati, et beneficentiae divinae. In verbis: ἔχ ὡς τὸ παραπτῶμα, subintelligunt: τοῦ Ἀδάμ ἥν.* Sed recte monuit Hombergkiius in parerg. sacr. p. 219. ἔχ posse interrogative sumi, et verti: *Nonne vero par est ratio peccati et beneficii divini? i. e. Nonne beneficium divinum aequè erit universale et ad omnes homines pertinens, ut peccatum fuit universale? Sic facilius est sensus et nexus cum v. 12. Vid. Eckermanni theol. Beyträge, Tom. I. fascic. 3. pag. 89. f. δι γὰρ — ἀπειθαγόν) Si enim unius transgressione omnes mortui sunt, i. e. noxam et poenas sibi consciverunt. Ἀποθνήσκειν sumitur eodem sensu, quo infra c. VII, 20. et in hoc nostro capite ὁ θάνατος. Quod omnes homines unius Adami peccato noxam sibi conscivisse dicuntur, id non intelligendum esse de influxu quodam physico ac necessario, tota orationis series, et res ipsa manifeste docet. Ὁ θάνατος et noxa ab Adamo pervenit ad omnes homines moraliter tantum, et per liberae voluntatis contagium, quatenus Adami instar culpa sua sunt inobedientes, sicuti ille inobediens erat, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. vi 12. Ὁι πολλοί, cum articulo: multitudo, totum genus humanum. Est Hebraismus in hac dictione; nam etiam כָּל־אָדָם omnes denotat, et πολλοί redditur in Theodotionis versione Dan. XII, 2. πολλοὶ μᾶλλον — ἐπερίσσευσεν) *Multo magis Dei beneficium per benevolentiam unius hominis, Iesu*
*Chri-**

Christi, in multos (omnes) largissime confertur. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς δωρεᾶς, Hendiad: divinum beneficium gratiosum, vel beneficium, quod sine hominum meritis confertur. In illo τῷ εὐδὸς solo quarendum est Christi cum Adamo similitudo. Aequum nempe est, Deoque dignum, ut beneficium non minus late, imo latius pateat quam noxa. Si igitur ex una homine transgrediente, ad universam hominum multitudinem, quae Adam in illar peccavit, noxa manavit, multo magis ex consilio Dei ad eandem hominum universitatem, seu tam ad gentiles quam ad Iudaeos extendere se debet beneficium quod per unum Christum offertur. Ceterum per quinque versus quinques idem fere repetitur, variatis quidem verbis, at re semper eadem manente.

16. Καὶ οὐχ — τὸ δῶρημα) Et nonne sic se habebit beneficium, ut illa noxa, per unum, qui peccavit, veniens? Οὐχ cum HOMBERGIO et ECKERMANNO iterum interrogative capiendum esse existimo. Porro est elliptis duplex. Nam et post δι εὐδὸς ἀμαρτήσαντος subauditur nomen θάνατος, ex verbo ἀπεθανον, quod praecesserat, et post τὸ δῶρημα subauditur ἔχει. Plena constructio esset: ἔχ ἔχει τὸ δῶρημα, ὡς ἔχει ὁ θάνατος δι εὐδὸς ἀμαρτήσαντος ἀθανάτων. Secunda vice idem dixit Apostolus, quod v. 15. dixerat. Τὸ μὲν γὰρ — δικαίωμα) Nunc autem sententia iudicis propter unum (peccatum) in omnes lata est; ergo etiam beneficium eo pertinet, ut omnes absolvantur. Τὸ πρῶτον ὑπομνη, sententia iudicialis: ὅτι ὁ θάνατος ἀποθανόντος, Gen. II, 17. Ἐξ εὐδὸς, sc. παραπτώματος. Ἐς κατάκριμα, sc. ἐγένετο. Quod nampe Adamus expertus est, (noxam peccati,) id omnes eius

eius posteri experiuntur, quanquam non omnes eodem modo. Hoc est documentum, illam sententiam in omnes latam esse. *Χάρισμα*, beneficium, quod Christo debemus. *Ἐκ πολλῶν — δικαίωμα*, sc. γίνεται, a multis peccatis absoluit: *Δικαίωμα*, absolutio a peccatorum poenis, cuius opus positum est *κατάκριμα*. Vid. ECKERMANN, l. c. p. 61. f.

17. *Ἐι γὰρ — διὰ τῷ ἑνός*) Si enim unius delicto mors grassata est per unum (hominem.) *Βασιλεύει* metaphorice significat: vim suam exercere in aliquem. *Διὰ τῷ ἑνός*, sc. ἀνδρὶ τῷ πολλῷ μᾶλλον — *Χριστῷ*) Nunc ii, qui adepti sunt hoc maximum beneficium et gratuitam absolutionem a poenis peccatorum, per unum Iesum Christum a multo maiorem felicitatem et honorem eveni possunt. *Περίσσεια τῆς χάριτος*, h. e. *χάρις περισσεύουσα*, eximium, maximum beneficium: quemadmodum ἡ δωρεὰ τῆς δικαιοσύνης est *δικαιοσύνη δωδωρημένη*, immunitas a poenis ex gratia concessa. *Βασιλεύειν* nunc est felicitate frui, et quidem felicitate cum magno honore coniuncta. Tertia vice idem dicit Apostolus, sic tamen, ut malus aliquid quam ante inferat. Omnes, inquit, ab Adam orti homines miseri facti sunt; sed per Christum, alterum Adamum, omnes remissionem peccatorum et felicitatem summam consequi possunt. Malum ex peccato est magnum, sed multo maius est beneficium.

18. *Ὡς δι' ἑνός — κατάκριμα*) Sc. ὁ θάνατος δι' ἑνός ex comm. 12. vel *κρίμα ἡλθεν* ex comm. 16. *Quemadmodum per unius (hominis) delictum accidit, ut omnes homines damnarentur*, sc. ad mortem et poenas. *Ἔτω καὶ — ζωῆς*) Post verba: *ἔτω καὶ δι' ἑνός δικαίωματος*, supple: τὸ χάρισμα ἐπέστε. Ita etiam per unius (Iesū Christi)

Christi) innocentiam in omnes homines hoc beneficium conferri potest, ut veniam et vitam aeternam accipiant. Δικαιωμα opponitur τῷ παραπτώματι, ideoque est innocentia Christi. Δικαιωσις vero, opposita τῷ κατακρίματι θανάτου, condemnationi ad poenam, est non tantum absolutio a poenis, sed et cum ea coniuncta felicitas. Quarta vice idem aliis verbis expressum est.

19. Ὡς περ γὰρ — κατατάθησαν οἱ πολλοί) Quem-
admodum nempe unius hominis inobedientia peccatores constituti sunt multi (i. e. omnes.) Paulus hic eadem fere quinta vice dicit, sed paullo aliis verbis, ut quum transgressionem Adami iam vocat παρακοήν, inobedientiam. Per hanc παρακοήν peccatores constituti sunt multi, i. e. omnes, ut supra v. 15. et 18. Omnes nempe post Adamum peccarunt, et rei facti sunt poenae vi legis, quae uni quidem Adamo data erat cum comminatione, sed ad hominum universitatem pertinebat. Cf. Rom. III, 9. Ὡς καὶ — οἱ πολλοί) Sic etiam per unius obedientiam omnes a poenis liberabuntur et felices red-
dentur, si nempe velint, et accipiant oblatum beneficium. Obedientia Christi, opposita inobedientiae Adami, qui sensu et facto Deo reñsus et praescripto contraria molitus fuerat, refertur ad eius mortem, a qua constanter repetitur nostra iustificatio. Sed intelligitur praeter mortem animus is, qui, quod certo consilio ab eo postulatam fuerat, ut moreretur, id lubenter ac promte suscepit et subiit. Cf. Phil, II, 8. Δικαιοί, infantes, immunes a poenis; κατατάθησονται opponitur τῷ ἁμαρτωλοὶ κατατάθησαν. Nullum ergo, quod hanc rem attinet, est discrimen inter Iudaeos et Gentiles. Per Adami delictum om-

nes homines, non soli Iudaei, addicti sunt morti et poenis; per Christi perfectissimam innocentiam *omnes*, non soli Iudaei, ab his poenis liberari et felices reddi possunt. Quid vero lex? dicere poterat Iudaeus. Si ita se res habet, ut Christus sit causa vitae, sicut mortis Adamus, quid ergo egit lex Moysi? Respondet Paulus comm. seqq.

20. Νόμος δὲ παρεσῆλθεν) i. e. προστέθη, ut Gal. III. 19. *Lex vero quaedam insuper accessit*, post Adami peccatum et mortem. Legem Mosaicam intelligi, per se patet. ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα) i. e. ut atrocitas peccati eo magis appareret. Hebraeis saepissime *esse dicitur*, quod *apparet*. Sic περισσεύειν est *abundantius apparere*, supra III. 7. Potest vero ἵνα etiam ἐκβατικῶς sumi, ut sensus sit: *eo eventu, ut numerus peccatorum multiplicaretur*. Πλεονάζω, *plus habeo, copiosus sum, multiplicor*. Per legem Moysi auctus est numerus peccatorum. Haec enim lex multa prohibuit in se licita; praecepit multos ritus. Has leges saepe transgressi sunt Iudaei, et poenas sibi consciverunt. Igitur vana erat eorum gloriatio suis operibus confisa. ἔδὲ — χάρις) *Postquam autem insigniter auctum erat peccatum, multo magis benignitas divina se exseruit*. Ὅι, sc. χρόνῳ, *quo tempore postquam*. Ἐπλεόνασεν et ὑπερπερίσσευσεν, non de praesenti, sed praeterito tempore accipienda. Non satis habuit Apóstolus dicere ἐπερίσσευσεν, sed praepositionem augmentem addidit, ut intelligeretur, nullo modo ἐμαρτίαν et χάριν comparari invicem posse.

21. Ἵνα ὡς περ — κυρίῃ ἡμῶν) *Ut, quemadmodum peccatum vim suam exseruit per mortem, (perniciem,) ita etiam gratia vim suam exserat, per veniam peccato-*

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. VI. 45

catorum, ad felicitatem (quae contingit) per Iesum Christum, Dominum nostrum. Βασιλείαν, cf. v. 17. Ἐν θανάτῳ, per mortem, noxam. Sicuti omnes homines sunt peccatores, ita etiam omnes noxam peccati fenserunt. Cf. v. 17. Ἡ χάρις beneficium per Christum promissum. Hoc aequè universale debet esse ex consilio Dei ac peccatum cum sua noxa. Διὰ δικαιοσύνης, per absolutionem a peccatis, quae est fructus praecipuus huius χάριτος. Huius autem iterum fructus est ζῶν ἀιώνιος, felicitas aeterna. Est igitur in hoc commate epilogus simul et compendium totius sermonis, cuius scopus est is, ut Paulus ostendat, sicut ab uno late serpserit malum, ita ab uno late spargi bonum. Non confert utriusque propagationis modum et rationem, sed tantum unitatem auctoris, et rei amplitudinem, licet diversa fuerit propagationis tum causa, tum ratio. Christus nempe haud paulo aliter nobis prodest, quam obfuit Adamus; fecit enim multa, multaque passus est ex voluntate et consilio nos salvandi, quum Adamus ne cogitaverit quidem de perendis posteris. Quod enim omnes eius posterì nascuntur infirmi, moralitatis inficii, tali praediti natura, in qua cupiditas facile praeponderet, id non pendebat ab Adami libera voluntate, sed ab ordinatione divina. Itaque est quidem quaedam similitudo Adami et Christi, sed magna etiam dissimilitudo.

CAP. VI.

Sequitur tractationis dogmaticae altera pars, quae respondetur ad varias obiectiones, quae doctrinae superiori opponi poterant, et fortassis etiam solebant. Et hoc quidem c. VI, prolixè demonstrat Paulus, hac doctrina ho-

minibus non dari occasionem et licentiam peccandi; esse potius illius hanc vim, ut ad mentis et vitae emendationem monstraret viam, atque ad eam incitet hominesque permoveat.

1. Τί ἐν — πλεονάζει;) *Sed obiiciat aliquis, perseverandum igitur esse in peccato ut beneficii illius (c. V, 21.) magnitudo magis appareat. Τί ἐν ἐρῶμεν; quid ergo dicemus? Haec formula plerumque apud Apostolum objectionem exprimit. Obiiciat quis. Cavet nempe Apostolus, ne quis ex dictis c. V, 29. impiam hanc sententiam eliciat, sine periculi metu indulgere posse hominem christianum peccatis.*

2. Μὴ γένοιτο) Adversantis est, ut supra III, 4. 6. 31. *Nulla modo. Abiurdam et impiam esse sententiam istam Apostolus affirmat, et nunc copiosius declarat, quantepe-re homo christianus per ipsam religionis christianae professionem ad vitam piam et honestam sit obstrictus. ὅτινες — ἐν αὐτῇ;) Quomodo enim nos, qui peccato miseri facti sumus, eidem amplius dediti simus? Verba ὅτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ grammatice duplici modo explicari possunt: 1) Nos qui valediximus peccato. Nam mortui dicimur respectu alicuius rei vel personae, quacum nihil nobis est negotii. Plauti Clitell. III, 1. 16. Nihil mecum tibi, mortuus tibi sum. Persa I, 1. 20. Mihi quidem tu iam mortuus eras, quia te non visitavi. 2) Nos qui propter peccatum mortui sumus. Hoc sensu de Christo dicitur infra v. 10. τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανον. Nec abhorret haec explicatio à loquendi modo apud Graecos et Hebraeos. Eurip. Andromach. τέθνηκα τῇ σὺ θυγατρὶ, quodsi moriar propter filiam tuam. Haec in-*

interpretatio omnino praeferenda esse videtur, quia et usui loquendi huius epistolae, et seriei orationis est convenientissima. Est autem ἀποθνήσκειν h. l. *miserum esse, noxam peccati sentire*. Cf. quae supra c. V, 12. de vocabuli θάνατος significatione monuimus; inprimis vero comma 23. huius cap. et c. VII, 10. Haec peccati miseria in eo est, quod homo intelligentia atque ratione gaudens, cupiditatibus pravis brutorum instar mancipatus est, quae est turpissima servitus; (infra v. 12. seqq.) quod iudice Deo culpam sustinet; (supra c. I, 29—32. III, 9—19.) quod non potest omni metu vacuus vivere, (c. III, 19. 23.) quod futuram etiam post hanc vitam peccatorum miseriam, timere debet, (c. VI, 23.) Hanc peccati miseriam, inquit Apostolus ex parte iam experti sumus. Nemo autem miser esse vult. Ergo non potest fieri, ut amplius peccato nos mancipemus. πῶς ἐτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ) *Qui fieri possit, ut eidem adhuc dediti simus, eoque delectemur? In re aliqua vivere est, totum ei esse deditum*. Aelian. Var. Hist. III, 13. ὅτι Φιλοπότατον ἔθνος τὸ τῶν Ταπύρων, τοσούτον, ὥς τε ζῆν αὐτὰς ἐν οἴνῳ, καὶ τὸ πλεῖστον τῷ βίῃ ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ὁμίλῃ καταναλίσκειν. *Adeo dedita vino est gens Tapyrorum, ut in vino vivat, et plurimum vitae tempus in id insumat*. Philostratus V. Apollon. ἐν πότοις ἔζη. Πῶς, hic non τὸ πάντως ἀδύνατον, sed rei indignitatem ostendit.

3. Ἡ ἀγνοῖα — ἐβαπτίσμεν;) *Aut ignoratis, nos, quotquot in Christum Iesum baptizati sumus, in mortem eius baptizatos esse? Alio argumento confirmat Apostolus, indignum esse Christianis perseverare in peccatis, dum monet, quemlibet Christianum baptismo suscepto se*

obstrinxisse ad novam sentiendi et vivendi rationem. Baptizatur in aliquam personam, qui illi obstringitur, et ideo nominatim obstringitur, ut illius personae doctrinam de religione teneat: obstringitur etiam officiis, quae illius personae sectatoribus propria sunt. Cf. 1 Cor. X, 2. I, 13. In illis doctrinis, quibus baptismo obstringimur, est etiam haec: *Christum mortuum esse pro peccatis nostris*, et quod in toto hoc loco notandum, misera morte perisse, supplicio affectum esse. Quare Apostolus dicit: *διὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ* (χριστοῦ) *ἐβαπτίσθημεν*, publice professi sumus, nos credere, *Christum mortuum esse*, sc. pro peccatis nostris. Videtur autem simul inesse hoc: baptizati sumus *διὰ τὸ ἀποθανεῖν οὖν αὐτοῦ*, suscepto baptismo professi sumus, *moriendum esse nobis, sicuti ipse mortuus est*. Similitudinem hanc magis verbis, quam re contineri, facile patet. Christus in cruce est mortuus. Christianus moritur, dum veterem illam malam vivendi rationem abiicit.

4. *Συνεταφήμεν — θάνατον*) i. e. *ἐτάφημεν ὡς αὐτόν*. Sepulti sumus sicut ipse, baptismo, quo quasi mortui sumus, suscepto. Cf. Col. II, 12. Immersio in aqua baptismi, ex eademque egressus erat symbolum vitae pristinae abrogandae, novaeque contra instituendae. Hinc baptizatos partim *mortuos* atque *sepultos*, partim in vitam novam denuo *resuscitados* dici solenne erat. Recte monent docti, propter hunc baptismi sensum mysticum *immersionis* ritum retineri debuisse in ecclesia christiana. *ὡς κατετάφημεν*) Unde sequitur, sicut Christus Iesus *resurrexit ex mortuis vi et potestate patris*, ita nobis *nova ratione esse vivendum*. *ὡς* h. l. est *ἐνδυνάμει*. *διὰ τ. θ. τοῦ πατρὸς*, vi et potestate patris, s. secundum alios

alios, sua ipsius a patre accepta maiestate divina, *Δόξα* hebr. כְּבוֹד et יָי Ies. XII, 2. XLV, 24. Ps. LXVIII, 35. *ἐν καινότητι ζωῆς* i. e. *ἐν ζωῇ καινῇ*. In baptismo, vel suscipienda religione christiana, promissimus novam sentiendi et vivendi rationem, simul etiam promissimus, nos similes fore Christo, eiusque exemplum per omnia esse imitatu-
 rous. Iam vero Christus post reditum in vitam desit vivere inter homines pristino more, et in coelum susceptus est. Ergo oportet etiam vos novam inire vitæ ratio-
 nem, coelestem vivere vitam. Ex parte tantum comparat Christianos cum Christo per se apparet. Similitudo enim tantum in eo est, quod Christus post reditum in vitam non amplius vixit ut Iudaeus inter Iudaeos, sed coelestem vi-
 tam vivit. Ita etiam, qui eius religionem suscipiunt de-
 sinunt esse Iudaei et Ethnici; imitantur Christum in coelis viventem, deposito pristino sentiendi et vivendi more. Cf. v. 6. Christum innocentem vitam in his terris egisse, et hac parte dissimilem fuisse hominibus, non negat Aposto-
 lus, sed ut omnibus notum omittit.

5. *Ἐτι γὰρ σὺμφοροι — θανάτου αὐτοῦ*) Si enim (Christo) similes facti sumus respectu mortis eius. Dicuntur *σὺμφοροι* de his, quæ uno eodemque loco sa-
 tæ sunt, quæ alias dicuntur *ἰμφοροι*, insita. Iam quo-
 niam ea, quæ vel eodem loco consita vel insita sunt, verè
 possunt dici inter se coniuncta et adunata, sit ut *σὺμφο-
 ρες* unamquamque rei denotet cum aliena coniun-
 ctionem, quo sensu alias ponitur *συμφυῆς*, veluti apud
 Aelianum Hist. Anim. V, 21. ubi animal ait, *συμφυῆ
 εναν ἀποδιδυμεται τῷ ἰδίῳ σώματι*, similem cum cor-
 pore umbram facit. Ioseph. Ant. XV, 11. 4. *σὺμφορος*

σφραγίς *simillimum sigillum*. Plato Timaeo c. 28. εἰσ-
 θησιν ἀνὰγκατον εἶναι μίαν πᾶσιν ἐκείναις βιολαῖον παθημάτων
 ξύμφυτον γίνεσθαι, quae Cicero vertit: *necesse erat*
sensum existere unum communemque omnium, ve-
hementiore motu excitato, Σύμφυτοι τῷ ὁμοιώματι
igitur sunt coniuncti similitudine, i. e. similes. Similes
 autem reddimur Christo respectu mortis eius, dum defini-
 mus vivere more pristino non amplius studemus terrenis
 rebus, quasi in his esset summa nostra felicitas. ἀλλὰ καὶ
 τῆς ἀναστάσεως ὁσόμεθα) Plena oratio esset: ἀλλὰ καὶ σύμ-
 φυτοι τῷ ὁμοιώματι τῆς ἀναστάσεως ὁσόμεθα, *perfecto*
etiam respectu resurrectionis similes ei fieri debemus.
 Ἐσόμεθα, *esse debemus*, ut τὶ ποιήσομεν, Luc. III, 14.
 Ἀλλὰ, *perfecto, utique*, hebr. יְהִי. Fit hoc, dum ad
 honorem et gloriam Dei novam vitam agimus, et magis il-
 lis coelestibus, quam terrenis et caducis huius vitae bonis
 studemus. Cf. Col. III, 1. 2. Non enim eam, quae pro-
 prie dicitur, e mortuis resurrectionem, sed potius ipsam
 illam *καινότητα τῆς ζωῆς* v. 4. intelligendam esse, contex-
 tus ipse, inprimis vero v. 11. perspicue docet.

6. Τῆτο γινώσκοντας) *Et hoc cogitemus; infiga-*
mus animo. Sic γινώσκεις et voces similes interdum
 sumuntur. ἄτι—συνεσαυρώθη) Sensus est: *Veteri il-*
li, et vitiosae sentiendi rationi vim esse inferendam.
 Factum esse dicit, quod fieri debet. Pergit ex cruce, mor-
 te, et resurrectione Christi multas sumere similitudines, et
 eis aptare allegorica loquendi genera, quod ipsum Ψ77 di-
 citur Hebraeis. Ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος hic et Eph. IV, 22.
 est mens, *animus vitiosus (vetus) qualis olim erat,*
quum nondum facti essent Christiani (der alte Sinn
 und

und Denkungsart.) Est nempe ἄνθρωπος pro νῦς, mens, quae Paulo dicitur homo in homine. Vocatur etiam ὁ ὅσος ἄνθρωπος Eph. III, 16. Plato de rep. IX. τὸ ἐξω ἄνθρωπος ὁ ἔντος ἄνθρωπος ἔσται ἐνυπαρτέστατος. Ialkut Rub. f. 10, 3. Caro est vestis interioris hominis, spiritus est homo interior, cuius vestis corpus est. Aulungit Paulus profopopoeiam, qua delectatur plurimum. Tribuit enim rei inanimatae, i. e. accidenti id, quod est animatum. Veterem illam sentiendi consuetudinem dicit, ad similitudinem Christi cruci esse affigendam; quia, sicut cruci affixus non sine gravi dolore moritur, ita illa vitiosa natura non sine dolore vi sua privatur. ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας) Ut ipsum peccatum (cupiditas male agendi) vim suam amittat, et quasi occidatur. Τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας non corpus est, sed σάρξ, sive vitium animi a peccato profectum. Similia huic phrasis Col. I. 22. ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Oecumenius τὸ σῶμα ἁμαρτίας, παραφραστῶς, αὐτὴ ἡ ἁμαρτία. Καταργεῖν occidere, vim et efficaciam alicuius rei tollere, abolere. τὴ μετὰ — ἁμαρτίαν) Tā pro ἔνεα τῇ, ut saepe alibi. Ne posthac peccato, s. vitiosae consuetudini serviamus, ut ante servivimus. Nam Domino mortuo non amplius debemus obsequium, in qua profopoeia Apostolus pergit v. 12. seqq.

7. Ὁ γὰρ — ἁμαρτίας) Qui enim mortuus est, liber est a peccato, sive amplius non peccat. Quum igitur Christiani cum Christo quasi mortui sint, non amplius peccato serviunt. Praeferenda tamen videtur Koppii sententia, ita explicantis locum: Mortuum enim esse, et non amplius indulgere peccatis, sunt unum idemque.

Addita nempe haec esse videntur, ut formulam ἀποθανεῖν improprie accipiendam esse., appareat. Ὁ ἀποθανὼν ἡ τῇ ἁμαρτίᾳ, quod ex verbis sequentibus: ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας est repetendum. Δικαιῶσαι ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, i. e. δίκαιον ἢ ἐλευθέρων εἶναι ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, μηκέτι ἁμαρτάνειν. Cf. Act. XIII, 38, 39.

8. Ἐι δὲ ἀπεθάνομεν σὺν χριστῷ) Quum igitur mortui simus sicut Christus. Ἐι quum. Δὲ igitur, ut hic Syrus habet. Vide dicta ad v. 5. πιστεύομεν—ἀντὶ) Credimus, vivendum etiam esse nobis ita ut ipse vivit, nempe sancte et in aeternum, vita coelesti et felicissima. Verbum συζήσομεν vitam sanctam et aeternam simul complectitur.

9. Ἐιδότες—κυριαύει) Christus enim, ut scitis, post reditum in vitam non amplius moritur; mors in eum non amplius habet vim aut potestatem. Sic nec nos decet redire ad morem pristinum, vel iterare peccata, quibus nobis mortem, miseriam conscivimus. Debemus perpetuo vivere nova illa ratione, cui nos baptismo obstrinximus.

10. Ὁ γὰρ ἀπέθανε) Quantum enim attinet, quod mortuus est Christus. Ὁ pro καὶ δ. Κατὰ autem saepe est: quantum attinet, quod attinet ad; ut Act. XXV, 14. Rom. IX, 5. τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ) Propter peccatum mortuus est semel, et quidem misera morte. Τῇ ἁμαρτίᾳ, i. e. ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας, ad expianda peccata. Res ipsa docet, aliter homines ἀποθνήσκουσιν τῇ ἁμαρτίᾳ, aliter Christum.. Amat Paulus Parallelismum; in quo interpretando multa cautione opus est. δ δὲ—ἰσχυρῶς) Quantum vero ad eius vitam attinet, vivit eam Deo, i. e. sic, ut omnia ad honorem Dei referat, qui maiestate atque

atque dignitate sempiterna eum exornavit. Etiam nunc in statu suo excelsiori se accommodat voluntati Dei. Curat nempe, ut doctrina propagetur, largitur hominibus salutem etc. Cf. Phil. II, 11. Sic et nos, postquam meliores esse coepimus, indefinenter pie vivere debemus, omnemque vitam nostram componere ad voluntatem divinam. Dionys. Halic. III, 17. ἀλλ' εὐταβὲς μὲν, ἰφθ, πρῶγμα ποιεῖτε, καὶ παῖδες, τῷ πατρὶ ζῶντες, καὶ ἰδὲν ἄντι τῆς ἀμῆς ἡμῶν διαπραττόμενοι. Quintil. Declam. 322. Cognosce animum meum. Sicut voluisti, tibi vixi, tibi moriturus fui, nulli alii in hoc pectore locus fuit.

11. Οὐτὼ καὶ — κυπλὴ ἡμῶν) Sic et vos statuite; vos mortuos esse propter peccatum, et vitam componere debere ad voluntatem Dei ad exemplum Christi Iesu Domini nostri. Λογίζεσθε, reputate, discute, statuite. Est in hoc commate applicatio eorum, quae modo v. 10. dicta erant. Ibi erat: Christus τῇ ἀμαρτίᾳ ἀπέθανεν ὑπὲρ ἡμῶν. Ad hoc refertur: statuite ἑαυτοὺς νεκροὺς εἶναι τῇ ἀμαρτίᾳ, vos miseros factos esse peccato, (v. 2.) adeoque vobis ab eo abstinendum, ne porro miseri sitis. Porro comm. 10. erat: Christus ζῇ τῷ Θεῷ. Ad hoc com. 11. refertur: ζῶντας τῷ Θεῷ, putate vos debere vitam vestram componere ad voluntatem et honorem Dei; et quidem ἐν Χριστῷ κατὰ τὸ ἔν, ad exemplum. Est simul in hoc versu conclusio et compendium eorum, quae supra v. 4. 5. pluribus verbis dicta erant.

12. Μὴ ὦν — σαματι) Ne igitur propensio ad malum imperium suum exerceat in membra mortalia vestri corporis. Sequitur admonitio, superstructa doctrinae v. 3 — 11. propositae. Ἡ ἀμαρτία, propensio ad malum, quae est in homine, per prosopopoeiam comparatur ty-

ranno, qui corporis membra pro arbitrio suo ad peccata trahit atque impellit. Ἐν τῇ σῶματι ὑμῶν, i. e. in vobis s. in persona vestra: comm. 13. δαυτέε, ut nonnullis placet. Aptius tamen videtur intelligere *membra corporis*, ut sensus sit: Nolite membris corporis vestri abuti, ad praestandum obsequium peccato, vel pravis cupiditatibus. δις τὸ—αὐτῷ. Verba: αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῷ, valde sunt suspecta, et varīe in antiquis libris leguntur. Et verba δις τὸ ὑπακύνειν omnino plenum sensum efficiunt, coniuncta cum antecedentibus. Absurdum et iniquum est, inquit Apostolus, membra corporis iniustae et interitum illaturae peccatorum tyrannidi subii cere, quin potius menti immortalī corpus mortale, non vicissim corpori mortali mens immortalis subiiciatur oportet. 2 Petr. II, 11. Brevis est haec vita, quam, prout se quis hic gesserit, sequitur vel aeterna miseria, vel aeterna felicitas. 2 Cor. VI, 10.

13, Μηδὲ — ἀμαρτίαις) *Nec sistite membra vestra propensioni ad peccatum, ut sint instrumenta scelerum.* Pergit in coepta prosopopoeia. Prava peccandi cupiditas non amplius est vester dominus, cui obsequium debeatis; ergo nec membra corporis vestri praesto sint pravis cupiditatibus. Τὰ μέλη ὑμῶν idem denotant, quod τὸ σῶμα ὑμῶν v. 12. et intelliguntur vires quaelibet hominis, sive corporis s. animi. Τὰ ὄπλα, hebr. כלי, sunt *instrumenta*, quorum ministerio aliquid fit, comm. 19. δῖλα. Sic quoque *arma* apud scriptores latinos, e. g. de *instrumentis* rusticorum apud Virgilium. Georg. I, 160. Ἀδικία, ut supra I, 18. *scelus* omne denotat. ἀλλὰ παραστήσατε αὐτὰς τῷ Θεῷ) *Tradite vos Deo*

Deo quem nunc pro vestro Domino agnoscitis. Omnia animi desideria, totamque vitam vestram componite ad nutum voluntatemque Dei. *ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας.* (cf. v. 4.) i. e. *ὡς πρὶν μὲν νεκροί, νῦν δὲ ζῶντες*, tanquam homines prorsus immutati. *ἔπλα δικαισύνης*) *Instrumenta probitatis.* *Δικαιοσύνη* ad omnes honestas actiones extenditur, et aequè late patet, atque contraria, quam modo habuimus *ἀδικία*.

14. *Ἀμαρτία — κυριεύσει*) *Propensionis ad peccatum vis non redigat vos in potestatem.* Verbis sequentibus *ἐ γὰρ — χάριν*, ex b. Kopii sententia repetitur illa ipsa dubitatio de libertate Christianorum a legum Mosaicarum terroribus, iam supra initio capitis proposita, ut γὰρ sit particula transeundi: *utique, sane quidem, freylich*, et νόμος sit *lex Mosaica*, ita tamen, ut inprimis respiciatur ad minas legum, quibus Iudaei terrebantur. Itaque ὑπὸ νόμον ἔιναι idem Koppius interpretatur: *poenis lege propositis esse obnoxium, s. metu poenarum, quas istae minantur teneri.* Sed ὑπὸ νόμον ἔιναι, hic, ut Gal. IV, 4. 5. 21. est: *lege Mosaica teneri, ei adstrictum esse.* Et quum, (ut Morus recte [observat,]) *χάρις* et νόμος sibi opponantur, *χάρις* ut Io. I, 17. erit *oeconomia gratiae*, Evangelium. Non amplius, inquit Apostolus obstricti estis, obsequium debetis legi Mosaicæ, quæ iubet, minatur poenas, sed obstricti estis Evangelio, i. e. ei doctrinae, quæ promissis et beneficiis animos ad obsequium impellit. Eo libentius Deo obsequi debetis, quia nos iam non per minas et poenas, sed per promissiones allicit, et sibi devincit.

15. Τί ἔν — μὴ γένοιτο) *Quid igitur? Licetne nobis peccare, quia non subditi sumus legi, sed oeconomiae gratiae? Nullo modo.* Nam officii necessitas et obligatio manet, et si argumenta variant. Argumenta repeti possunt a iussis, minis, poenis; possunt etiam repeti a promissionibus et beneficiis. Posterioris generis argumenta maximam vim habent ad flectendos hominum animos.

16. 'Οὐκ οἶδατε — ὑπακούετε) *An nescitis, vos eius, cui sponte vestra subesse volueritis servos esse, cui obedire debetis? 'Εἰς ὑπακοήν, eo consilio, ut ei obediat. 'Ητοι — δικαιοσύνην) Aut igitur peccato addicti estis ad perniciem, aut obedientiae (erga Christi praecepta,) ad felicitatem. 'Οὐκ οἶδατε; conceditis ipsi. ἢ ὑπακούετε, redundat. ἤτοι ἀμαρτίας sc. θάλας. 'Εἰς θάνατον, ad miseriam vestram, ut infra v. 21. Tum oppositionis lege εἰς δικαιοσύνην vertendum est: ad vestram felicitatem. Suspecta tamen sunt verba εἰς θάνατον, quae si deleantur, ὑπακοή εἰς δικαιοσύνην erit pro ὑπακοή τῇ δικαιοσύνης obsequium erga virtutem, et ὅλος ὑπακ. εἰς δικ. pro ὑπακούων τῇ δικαιοσύνη. Docet Apostolus miserrima servitute teneri eum, qui peccatis indulgeat, eum contra, qui Deo obsequatur, felicissima frui conditione. Est igitur servitus haec, et peccandi consuetudo pars eius miseriae, (θάνατος) de qua ad comma 2. huius cap. diximus.*

17. Χάρις δὲ — διδάχη) *Gratia autem sit Deo, quod, quum fueritis servi peccati, (cupiditatibus pravis obsecuti fueritis) nunc sitis morigeri doctrinae evangelicae, quemadmodum illa vobis tradita est. In verbis ὅτι ἦτε ὅλοι est Hebraismus praeteriti cum copula-*

pulatiua coniunctione, vice participii, *πρὶν μὲν ὄντας* δό-
λοι. Non enim Deo gratias agit, quod servierint peccato,
sed quod, qui servierunt peccato, postea obedierunt evan-
gelio. *Ἐκ καρδίας*, i. e. non exterius tantum, sed in-
tra animi recessus, sincera fide. *ὕπηκésατε εἰς ὃν*
παρεδόθητε τύπον διδασχῆς, pro: *ὕπηκésατε τῇ*
διδασχῇ, κατὰ τὸν παραδομένον τύπον, vel etiam: *ὕπη-*
κésατε εἰς τύπον διδασχῆς ὃς παρεδόθη ὑμῖν. Nam ver-
bum *ὕπακésειν* etiam cum *εἰς* iungi solet, Appianus
bell. civil. L. IV. *ἐκέλευσεν εἰς πάντα ὑπακésειν*, ius-
sit, ut imperata omnia facerent. Paulo post: *ἐβόων*
ὕπακésειν εἰς ὃ, τι βέλοιο. *Τύπος διδασχῆς* est
forma, typus s. imago doctrinae, 2 Tim. I, 13. For-
ma quaedam tribuitur coelesti doctrinae, quoniam verita-
tum eiusdem inter se connexarum imago quaedam atque
effigies animis discipulorum imprimitur. Similiter Plutar-
chus de liberor. educatione: Sicut inquit, sigilla molli-
bus imprimuntur ceris, *ὥτως αἱ μαθήσεις ταῖς τῶν ἐπι-*
παιδίων ψυχαῖς ἐναποτυπένται.

18. *Ἐλευθέρωθέντες — δικαιοσύνη*) Postquam enim
erepti estis dominio peccati, venistis in dominium
virtutis. Non facti estis plane liberi, plane vestri arbi-
trii, sed venistis sub alium dominum; virtutis praeceptis
obsequi debetis.

19. *Ἀνθρώπινον — λόγῳ*) Magis adhuc populari-
ter et ad vestram imbecillitatem accommodate di-
cam. Nam haec forma apud scriptores graecos significat
humano more loqui, populariter, ut facile ab omnibus
possis intelligi, et opponitur magniloquentiae poetarum, in-
pri-

primis tragicorum; deinde subtilitati et obscuritati philosophorum. *Strato ap. Athenaeum IX. ἡμεῖς γ' αὐτὸν ἤδη μεταβαλεῖν, ἀνθρώπων ὡς λαλεῖν τε. Petronius 90. Minus quam duabus horis tecum moraris, et saepius poetice quam humane locutus es.* Chrysostomus recte explicat: ἀπὸ ἀνθρώπων λογισμῶν ἀπὸ τῶν ἐν συνήθειᾳ γινομένων. τὸ γὰρ σύμμετρον τῇ προσηγορίᾳ τῇ ἀνθρώπων δηλοῖ, dicam de iis rebus humana concludendi ratione, exemplis desumptis ab iis rebus, quae in consuetudine positae sunt; etenim id quod humanis moribus convenit hac locutione indicat. διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν) Propter imbecillitatem naturae vestrae, i. e. ingenii vestri. *Infirmitas* haud raro usurpatur de intellectu tarditate, Rom. XIV, 1. 2. XV, 1. 1 Cor. VIII, 9. 10. Σάρξ Paulo per saepe est quicquid in homine vitaeque humana est pravum et vitiosum, superstes adhuc in hominibus Christianis infirmitas quaevis, ad errandum proclivitas, vitiositas denique omnis, et quicquid τῷ πνεύματι est contrarium. ὥσπερ — τῇ ἀνομίᾳ) Quemadmodum (quum peccatores essetis) membra vestra tradidistis impurae et flagitiosae vitae mancipia. Ἀκαθάρσια complectitur impurae et nefandae venenis scelera, supra c. I, 24. sqq. descripta. Potest tamen etiam esse Synonymum ἀνομίας, improbitas quaevis. Post τῇ ἀνομίᾳ ponendum est comma. εἰς τὴν ἀνομίαν) Ita, ut quotidie peiores fieretis. Is enim mos est consuetudinis. Alii τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν coniungunt, ut sit familiaris loquendi modus pro πάσῃ τῇ ἀνομίᾳ. Τὰ μέλη ὑμῶν, pro δαυτές, vos ipsos cum omnibus viribus vestris. εἰς ἀγιασμόν) i. e. ita ut quotidie progressum faciatis in sanctitate. Par enim vis consuetudinis in utramque partem; imo

imo ad bonum fortior. Alii iterum τῇ δικ. εἰς ἀγιασμ. positum esse putant pro πάσῃ τῇ δικ. καὶ ἀγιασμῷ. Δικαιοσύνη et ἀγιασμός sunt synonyma.

20. Ὅτε — δικαιοσύνη) Olim, quum peccati mancipia essetis, verae pietati omnino non suberatis; vivebatis ita, quasi a sanctitatis lege essetis immunes. Theodoretus: τὰ γὰρ ἐκείνης (τῆς ἀμαρτίας) μόνῃς ἐπληρῶτε προστάγματα, τὰς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐκ ἐδέχεσθε νόμους.

21. Τίνα — ἀπαισχύνεσθε) Quale vero emolumentum vobis peperit vita ista, cuius vos iam pudet? Ἐφ' οὗτος; i. e. τῶν ἔργων ἐκείνων ἐφ' οὗτος. Tunc nullus fructus ad vos rediit. Vos ipsi nunc boni facti sine pudore scelerum vestrorum meminisse non potestis. Si hoc efficit recordatio, quid res ipsa? Alii post τότε signum interrogandi ponunt, et vertunt: Quid commodi, utilitatis inde ad vos? Eiusmodi cuius nunc vos pudet. Alii: Quidnam tum fructus ferebatis? Qualis erat vita vestra? Talis, ut nunc vos eius pudeat. τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος) Nam merces eorum est mors, poena. Τέλος usurpatur de eo, quod quis aliqua re tractanda consequitur, sive bonum sit, sive malum, adeoque quum praemium tum poenam indicat. Sic τὸ καλὸν τέλος τῆς ὑδονῆς Alciph'r, Ep. I, 34. Ἐρωτος καλὰ τέλη dicuntur apud Lucian. de Saltatione. Ioseph. Ant. VI, 1. 2. ἐπὶ τοιάτῳ μισθῷ καὶ τέλει, quum tanta merces et poena proposita esset. Θάνατος h. l. est omnis generis miseria, quam veteres omnes mortis imagine, naturae humanae maxime terribili adumbrare solebant. Cf. supra c. V, 12. et ibi notata.

primis tragicorum; deinde subtilitati et obscuritati philo-
sophorum. *Stratō ap. Athenaeum IX. ἡμεῖς γ' αὐτὸν*
ἤδη μεταβαλεῖν, ἀνθρώπων ὡς λαλεῖν τε. Petronius
90. Minus quam duabus horis tecum moraris, et saepius
poëtice quam humane locutus es. Chrysostomus recte
explicat: ἀπὸ ἀνθρώπων λογισμῶν ἀπὸ τῶν ἐν
συνήθειᾳ γινομένων. τὸ γὰρ σύμμετρον τῇ προσηγορίᾳ τῆ
ἀνθρωπίνῃ δηλοῖ, dicam de iis rebus humana conclu-
dendi ratione, exemplis desumptis ab iis rebus, quae
in consuetudine positae sunt; etenim id quod huma-
nis moribus convenit hac locutione indicat. διὰ τὴν
ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν) Propter imbecillitatem na-
turae vestrae, i. e. ingenii vestri. Infirmitas haud raro
usurpatur de intellectu tarditate, Rom. XIV, 1. 2. XV,
1. 1 Cor. VIII, 9. 10. Σάρξ Paulo persaepe est quicquid
in homine vitaeque humana est pravum et vitiosum, super-
stes adhuc in hominibus Christianis infirmitas quaevis, ad
errandum proclivitas, vitiositas denique omnis, et quic-
quid τῷ πνεύματι est contrarium. ὥσπερ — τῇ ἀνομίᾳ)
Quemadmodum (quum peccatores effectis) membra ve-
stra tradidistis impurae et flagitiosae vitae mancipia.
Ἀκαθάρσια complectitur impurae et nefandae ve-
neris scelera, supra c. I, 24. sqq. descripta. Potest tamen
etiam esse Synonymum ἀνομίας, improbitas quaevis.
Post τῇ ἀνομίᾳ ponendum est comma. εἰς τὴν ἀνομίαν) Ita,
ut quotidie peiores fieretis. Is enim mos est consuetudinis.
Alii τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν coniungunt, ut sit familia-
ris loquendi modus pro πάσῃ τῇ ἀνομίᾳ. Τὰ μέλη ὑμῶν,
pro ἑαυτοῖς, vos ipsos cum omnibus viribus vestris. εἰς
ἀγιασμόν) i. e. ita ut quotidie progressum faciatis in sanc-
titate. Par enim vis consuetudinis in utramque partem;
imo

imo ad bonum fortior. Alii iterum τῇ δικ. εἰς ἀγιασμ. positum esse putant pro πάση τη δικ. καὶ ἀγιασμῷ. Δικαιοσύνη et ἀγιασμός sunt synonyma.

20. Ὅτε — δικαιοσύνη) Olim, quum peccati mancipia essetis, verae pietati omnino non suberatis; vivebatis ita, quali a sanctitatis lege essetis immunes. Theodoretus: τὰ γὰρ ἐκείνης (τῆς ἀμαρτίας) μόνης ἐκληρῶτα προστάγματα, τὰς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐκ ἐδέχασθε νόμους.

21. Τίνα — ἐπαισχύνεθε) Quale vero emolumentum vobis peperit vita ista, cuius vos iam pudet? Ἐφ' οἷς, i. e. τῶν ἔργων ἐκείνων ἐφ' οἷς. Tunc nullus fructus ad vos rediit. Vos ipsi nunc boni facti sine pudore scelerum vestrorum meminisse non potestis. Si hoc efficit recordatio, quid res ipsa? Alii post τότε signum interrogandi ponunt, et vertunt: Quid commodi, utilitatis inde ad vos? Eiusmodi cuius nunc vos pudet. Alii: Quòdnam tum fructus ferebatis? Qualis erat vita vestra? Talis, ut nunc vos eius pudeat. τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος) Nam merces eorum est mors, poena. Τέλος usurpatur de eo, quod quis aliqua re tractanda consequitur, sive bonum sit, sive malum, adeoque quum praemium tum poenam indicat. Sic τὸ καλὸν τέλος τῆς ἡδονῆς Alciphro, Ep. I, 34. Ἐρωτος καλὰ τέλη dicuntur apud Lucian. de Saltatione. Ioseph. Ant. VI, 1. 2. ἐπὶ τοιάτῳ μισθῷ καὶ τέλει, quum tanta merces et poena proposita esset. Θάνατος h. l. est omnis generis miseria, quam veteres omnes mortis imagine, naturae humanae maxime terribili adumbrare solebant. Cf. supra c. V, 12. et ibi notata.

22. *Νυνὶ δὲ*) Hoc opponitur illi ὅτε γὰρ. v. 20. quasi dicat, multum mutatae sunt res. Cf. v. 19. *δουλευόντες δὲ τῷ Θεῷ*) *Mancipati Deo*. Supra dixit τῇ δικαιοσύνῃ comm. 18. Nimirum qui bonitati, rebusque honestis servit, is et Deo servit, quia Deus hoc semper amavit et in Evangelio apertissime praecepit. *ἔχετε — ἁγιασμόν*) *Hunc habetis fructum, quod evaditis sanctiores*; vel, ut alii malunt, pro: *ἔχετε καρπὸν ἁγιασμῆ* fruiimini commodis quae virtus offert. τὸ δὲ τέλος, ζῶν αἰώνιον) *Mercedem (praemium) vero tandem consequimini aeternam felicitatem*. Τέλος h. l. praemium. Cf. v. 21.

23. *Τὰ γὰρ — κυρίῳ ἡμῶν*) *Nam merces peccati est miseria; sed gratuitum Dei beneficium est felicitas aeterna, (quae tribuitur) per Christum Iesum Dominum nostrum*. Θάνατον hoc etiam loco esse miseram et noxam e peccato oriundam, ex eo patet, quod ei opponitur ζῶν αἰώνιος, *felicitas aeterna*. Mortem naturalem non intelligi, ex eo etiam apparet, quod etiam pii et probi Christiani moriuntur, qui tamen (v. 22.) sunt liberati a peccato. *δουλευόντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. τὰ ὀφάνια τῆς ἁμαρτίας*) *Stipendia, s. merces peccati, stipendia, quae peccatum tanquam rex et imperator militibus suis praebet*. Hesychius; ὁ ψώνιον, δαπάνη, κέρδος. Theodoretus: τὸν μισθὸν ὑψώνιον κέληκεν. ὀνομάζειν γὰρ ἔτι φησιν αὐτῷ τὸ στρατιωτικὸν σιτηρέσιον. χάρισμα) *Donativum, quod hodie militibus gratificatio vocatur*. Praeter stipendium militibus bene meritis dabantur coronae, laureae, honores. Sueton. Ner. c. 12. *Populo congiarium, militi donativum proposuit*. Ζωή — ἡμῶν) *aeterna felicitas parta per Christum*

stum Iesum, dominum nostrum, s. apud Christum in eius regno olim obtinenda. Ἐν, pro παρὰ.

CAP. VII.

1. **H** ἀγνοεῖτε — χρόνον ζῆ) *Aut ignoratis, fratres, (alloquor enim eos, qui legis Mosaicae cognitionem habent) legem imperare homini quamdiu is vivit?* Pergit Apostolus illustrare id, quod cap. praecedente VI, 24. dixerat, et summatim docet, Christianos a lege Mosàica esse liberos, quam sententiam declarat simili, a coniugibus sumto. Γινώσκεις γὰρ νόμον λαλῶ) *Alloquor enim eos, qui legis cognitionem habent. Νόμος, lex Mosàica. Pòtest tamen etiam lex quaelibet intelligi, (prout ἀνθρώπου voce quilibet homo intelligitur;) et si Iudaei, quos imprimis alloquitur Paulus, de omnium legum natura e legibus suis Mosàicis tulerunt iudicium. ὅτι — ἀνθρώπου). Quod lex imperat homini, ius potestatemque in eum habet, ut dominus in servos. Legem προσωποποιεῖν frequens Hebraeis, Τὸ ἀνθρώπου refer ad κυρίως, non ad νόμος, quasi hyperbaton sit pro νόμος ἐνθρώπου, lex maritali. ἐφ' ἔσον χρόνον ζῆ) *Quamdiu vivit, sc. homo, cui opponit θάνατον ζῆτε com. 4. et ἀποθάνοντες com. 6. Confirmat hoc usus loquendi Iudaicus. Schabbath fol. 30. 1. Quando mortuus est homo, a lege et bonis operibus fit liber. Alii ζῆ ad νόμον referunt: Quamdiu vivit lex, propter exemplum v. 2. 3. propositum, ubi lex, tanquam dominus cum marito comparari videtur. Sed comparationes non nimis sunt extendendae. Hoc dicere vult Apostolus: Sicuti uxor, mortuo marito, recte nubere potest alii: ita et nos Christiani, qui respectu legis Mo-**

saicae tanquam mortui considerandi sumus, ad alium dominum, nempe ad Christum pertinemus. In comparatione non poterat dicere Apostolus: *Mulier mortua potest alii viro nubere*; quare *maritum* mortuum substituit.

2. Ἡ γὰρ — νόμῳ) Exempli gratia, *mulier maritata, viventi marito*, (non autem mortuo,) *adstricta est lege*. Exemplum sumit in lege coniugii. Ὑπανδρος γυνή, mulier quae in matrimonio vivit. Glossae veteres: Ὑπανδρος, *maritata*. Quamvis arctior nulla sit copulatio, quum coniugum, eaque lege praecepta, nihilo tamen fecius cessat, si alteruter coniux moriatur. κατήργηται — αὐδρός) *Libera est a lege s. potestate viri*. Καταργεῖσθαι ἀπὸ τοῦ νόμου est *lege liberari*, ut sequentia ostendunt, quia qui a domino aliquo liberatur, ei mortuus est quodammodo. Respondet ἀργεῖν et καταργεῖσθαι Hebraeo הוּדָה quod est *desinere*.

3. Ἄρα — ἐτέρῳ) Itaque *vivente marito adultera appellabitur, si nupserit alii marito*. Χρηματίσει, *appellabitur*, *audiet*. Diodor. Sic. I, 44. Πτωλεμαῖος ὁ νέος Διόνησος χρηματίζων, εἰν γένηται ἀνδρὶ ἐτέρῳ) *Si alii nupserit*. Hebraismus. Levit. XXII, 12. Ἐάν δὲ — ἐτέρῳ) *Si vero mortuus sit maritus, libera est mulier ab illa lege, ut adeo non sit adultera, si nupserit alii marito*. In tota hac similitudine hoc solum attendendum est, vinculum, quod coniuges copulat, solvi, si alteruter coniugum, sive maritus, sive uxor moriatur. Iam v. 4. sequitur accommodatio.

4. Ὡς — τοῦ χριστοῦ) *Ad eundem modum, fratres mei, vos etiam mortui estis legi per Christum*. Ὡς, pro

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. VII. 469

pro ἄνω; nam sequens καὶ est ἐπιδορινόν; et sic vos quoque etc. Ἐθανατώθητε, interfecti estis, i. e. mortui, τῷ νόμῳ legi Mosaicae, soluti estis obligatione eius. Est similitudo. Quemadmodum uxor, defuncto marito, libera est, ad eundem modum vos nunc liberi estis a lege. Antequam vos Iudaeo-christiani susciperetis doctrinam Christi, vinculo obstricti eratis legi Mosaicae. Nunc autem quum per baptismum mortui essis, (c. VI, 3. 4.) dissolutum est vinculum inter vos et legem Mosaicam; liberi estis a lege ista per corpus Christi, cruci affixum scilicet; nam corpus h. l. debet spectari quatenus interfectum est. Ergo erit: per mortem Christi. Christus enim morte sua vim legis, quae peccatoribus mortem minabatur, sustulit, ita, ut in Christum vere credentes a legis iuribus omnino liberi sint. εἰς — ἀτέρω) Ita ut nunc sitis alius imperio subiecti, non amplius veteri illi et abrogatae legi, sed Christo, ut statim additur. Ecclesia sponsae comparatur. 2 Cor. XI, 2. Eph. V, 49. τῇ ἐκ νεκρῶν — τῷ Θεῷ) Qui ideo e mortuis resuscitatus est, ut nos Christiani novam, Deoque dignam agamus vitam. Verba ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ iungenda sunt proxime praecedentibus, τῷ ἐκ νεκρῶν ἀγερθέντι. Si enim ad εἰς τὸ γυν. ὕμ. pertinerent, scribendum fuisset: καρποφορήσῃτε, non καρποφορήσωμεν. Persequitur similitudinem; nam et partus in matrimonio fructus dicatur. Disciplinae Christi fructus sunt egregia facinora.

5. Ὅτε — σαρκί) Quum enim imbecillitati naturae nostrae relictus essemus, nempe sub sola lege, sine Christo. Theodoretus: ἐν τῇ σαρκί, ταῖς τῇ κατὰ νόμον πολιτείαις, in conditione illa, quae sub lege erat. Σάρξ enim

enim opposita τῷ πνεύματι, saepe *infirmum* aliquid et miserum denotat; saepe etiam ipsam legem. Incipit iam Apostolus ostendere, legem Mosaicam non potuisse praestare id, quod nunc nobis praestet lex nova, doctrina Christi: legem illam haud fuisse praeditam vi illa, quae opus nobis est ad compescendas malas cupiditates, et ad sancte vivendum. Bene haec sunt notanda, ob ea quae sequuntur v. 7. sqq. τὰ παθήματα — μέλεσιν ἡμῶν) *Commotiones animi pravae, per legem excitatae et auctae opus suum ediderunt per membra nostra.* τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν) *Cupiditates ad peccatum ducentes*, Gal. V, 24. appetitus pravi vehementiores. τὰ διὰ τὸ νόμι) Sc. Φαινόμενα, aut γνωσζόμενα, ut Chrysostomus explicat, πλεονάζοντα, *per legem patefactae et auctae.* Posses etiam supplere ἀφορμὴν λαβόντα, v. 8. 11. ut intelligendae sint *malae cupiditates legis occasione enatae.* ἐνεργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν) *Opus suum ediderunt per membra nostra*, et impulerunt nos ad mala facinorosa. Nam homines id, quod prohibitum est, eo magis appetere solent. Leges solae non emendare possunt animum, si nihil aliud acceperit. (Ἐνεργεῖται) est Depo-nens, ac poni solet etiam non expresso Accusativo, ut Gal. V, 6. εἰς τὸ καρποφοῦναι τῷ θανάτῳ) *Ut poenam nostram auferemus*; proprie: *ut fructus ferremus mortis.* *Fructus ferre*, ut v. 4. est actiones perpetrare sive bonas sive malas, ex cogitandi sentiendi et iudicandi ratione ortas. Ὁ θάνατος, *miseria et noxa peccati.* *Fructus fert τῷ θανάτῳ*, qui peragit quae miseriam et noxam afferunt. Per Prosopopoeiam ὁ θάνατος cum tyranno comparatur. Tantum abest, inquit Paulus, ut lex Mosaiica nos a dominio vitiosarum cupiditatum liberare, et ad ve-

ram

ram felicitatem perducere potuerit, ut potius vis malarum cupiditatum et poena augetur.

6. Νυνὶ — γράμματος) *Nunc autem liberi sumus a lege* (Mosaica) *mortui quasi respectu eius (legis) qua tenebamur, ita ut Deum colamus ex praescriptis novae et perfectioris religionis, non ex praescriptis legis antiquae scriptae.* Νυνὶ δὲ κατηγορήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου) *Nunc autem liberi sumus a lege, eiusque rigore.* Cf. supra v. 2. Liberi a lege sumus, quemadmodum mulier maritata a viro, eo mortuo. Ἀποθανόντες — κατειχόμεθα) Alii legunt ἀποθανόντες, quae lectio nata videtur ex interpretationibus Patrum, secundum quos Paulus dicere voluit, legem mortuam esse Christianis. Legendum, ut videtur, ἀποθανόντες, et cum verbis sequentibus coniungendum. Plena phrasis esset: ἀποθανόντες ἐκείνῳ (sc. τῷ νόμῳ) ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Idem sensus, qui comm. 4. Κατεῖχειν vim et rigorem legis indicat, ut κυριεύειν v. 1. Chrysostomus: ὡσανεὶ ἔλασεν, ὁ θεσμός δι' ᾧ κατειχόμεθα, ἐνεκρώθη καὶ διεβύβη, ὥς τὸν κατέχοντα μηδὲν κατέχειν λοιπὸν, τατέσι τὴν ἁμαρτίαν. ὥς δελεύειν ἡμᾶς) Sc. τῷ Θεῷ ἢ τῇ διαικισύνῃ. ἐν καινότητι πνεύματος) i. e. ἐν πνεύματι καινῷ, spiritu novo, i. e. accomodate ad novam eamque perfectam doctrinam, cui statim opponitur παλαιότης γράμματος. Quicquid nempe est perfectum, et hominum consuetas vires, vel scientiam vulgarium hominum superat, interdum vocatur πνεῦμα. Ergo mox est ipsa doctrina christiana, mox sentiendi agendique ratio huic doctrinae consentanea. ἡ παλαιότης γράμματος) Non secundum veterem legem Mosaicam, litteris perscriptam: Γράμμα, scriptum, membrana,

LUC. XVI, 9. 7. *Lex* ita vocatur, quia destituta erat vi et efficacia vere emendandi hominum animos, quia peccata non tollebat, sed potius eorum memoriam renovabat. Hinc patet praestantia religionis Christianae, eiusque prerogativa prae lege illa Mosaica.

7. *Τί ἔν — ἀμάρτια;*) *At dicat aliquis: an lex est causa peccati?* Metonymia, quasi dixisset: *διὰ νόμου ἀμάρτια*. Dixerat Apostolus v. 5. affectiones animi pravas per ipsam legem commotas fuisse et auctas. Hinc oblicere poterant Iudaei, legis Mosaicae tenaces, ex mente Apostoli legem fieri causam peccati. Hanc objectionem refellit v. 7—12. Negat, ea, quae de potestate et vi peccati sub lege dixerat, ita esse capienda, ac si lex peccati veluti magistra, atque noxia esset, quod adversarius potuisset oblicere, et ostendit, legem arguere tantum homines et convincere male factorum. *Τί ἔν ἐρῶμεν* est formula Paulo usitata, qua occupatur reprehentio: *at dicat aliquis*. Respondet Paulus ad hanc objectionem: *Μὴ γένοιτο — διὰ νόμου*,) *Absit hoc. Imo potius peccatum non agnoscebam, (non habebam notitiam malefacti) nisi per legem.* Qui legis notitiam non habet, is nec habet peccati, i. e. *malefacti* notitiam. Hoc de prima hominum aetate capi debet; nam alia hominis aetas nulla expers est omnis notitiae legis et peccati. Vid. b. MORI *additamentum disputationis de homine, submittente se Deo*, (Lips. 1789.) p. 4. *Νόμος* h. l. est lex quaevis, siue sit humana, siue divina. Sensus igitur est: Lex Moysi hoc cum aliis legibus habet commune, ut doceat homines, quid sit non recte appetere et agere; habet hanc utilitatem ut ignorantiam mortalitatis depellat. *τῆντε γὰρ — ἐπιθυμίας*)

μήσεις) *Concupiscentiam enim non cognovissem, nisi lex dixisset: Noli concupiscere. Ignorare cupiditatem h. l. est, eam hactenus ignorare, quatenus e lege diiudicatur, et, qualis sit, cognoscitur. Iam e lege cognoscitur, non omnia sine discrimine appeti debere, sed certum appetendi genus, certum gradum et modum dissuaderi, improbari, prohiberi. Ignorat ergo cupiditatem, qui ignorat eam esse illicitam, ut in exemplo addito, non esse altius bona sic expetenda, ut tibi ea vindicare velis. Talia puer, alienus adhuc a legis et interdicti notione, diiudicare et discernere nequit. Ut primum autem legis notitia oblata discitur, aliquid et aliquo modo appeti non debere, discitur et illud, agi hoc et hoc modo non debere, quod appetere, et hoc modo appetere non liceat. Notandum est hoc loco ac deinceps Paulum in prima persona loqui, non quod de se agat; sed quod modestiae causa res odiosas sic exprimere malit, quod ipse dicit μετασχηματίζων. 1 Cor. IV, 6. Talia et alibi occurrunt. Scholiastes Horatii ad epistolam VIII. Lib. I. *Reprehendit Celsum morositatis et inconstantiae, ita tamen, ut quae in eo carpit, in se transferat, quo reprehendat liberius.* Sic in arte poetica: *Brevis esse laboro, obscurus fio.* Totum hunc locum docte illustravit D. FRID. SAM. WINTERBERG. in *periculis exegeticis*. Mengerinhufae, 1791. 3. Illud in Mose: *ἐν ἐπιθυμίαις* Exod. XX, 14. non de sola animi prava cupiditate, sed etiam de ipsis, quibus ex se exferere solet, artibus atque facinoribus est intelligendum.*

8. Ἀφορμὴν — ἐπιθυμίαν) *Sed propensio ad malum, occasionem nacta per legem, effecit in me varii generis cupiditates. Docet nunc Apostolus, non tam*

in lege, quam potius in ipso homine esse causam et culpam, quare concupiscat prohibitum. Ἡ ἀμαρτία h. l. est propensio, inclinatio hominis ad varia peccata; *der Hang, die natürliche Neigung zum Bösen*. Haec occasionem nacta διὰ τῆς ἐντολῆς, per praeceptum, illud nempe: ἐκ ἐπιθυμιῶν, effecit in me varii generis cupiditates, artes pravas, et turpissima quaevis consilia, Ovidius Amor. II, 19. 3. Quod licet, ingratum est: quod non licet, acrius urit. III, 4. 17. Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata. χωρὶς — νεκρὰ) Peccandi enim libido, nisi lege quadam irritetur, torpere solet, non tam facile in prava facinora erumpit. Est enim hoc comparate dictum, Νεκρὸν, iners, quod vim suam non exserit.

9. Ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου πρὸς) Pergit Apostolus in Metaschematismo, coepto com. 7. Equidem vivebam aliquando sine legis notitia. Loquitur Paulus de eo, quod omnibus hominibus evenire solet. Infantes nempe nullam habent notitiam legis; paulo post pueri discunt quidem leges quasdam et memoriae mandant, sed eas parum curant. Ἐλθέσης — ἀνέζησεν) Quum vero lex mihi innotesceret, tunc propensio ad malum exardebat. Ἐλθέσης τῆς ἐντολῆς, sc. animo meo; postquam notitiam legis accepi.

10. Ἐγὼ δὲ ἀπέθανον) Ego vero poenam mihi consievi. Peccavi et merui poenam, intellexi, me miserum esse. Nam haec h. l. est significatio verbi ἀποθνήσκειν ut ἀποκτείνεσιν comm. 11. et 2 Cor. III, 6. ad mortem vel poenam condemnare. Sic hebraicum מוֹת est mori, et mortis reum esse, miserum et infelicem fieri, Gen. XVI, 11. Respicit Paulus ad commina-

tio-

tionem poenae Gen. II, 17. καὶ ἐυρέθη — θάνατον) Ellipsis: ἡ ἐντολὴ (ἡ δεδομένη, vel ἡ γενομένη) πρὸς ζῶντα, αὐτὴ (ἐυρέθη γεγαυῖα) εἰς θάνατον. Εὐρίσκομαι, sum, appareo. Atque lex, consilio salutari data, effecit, ut poenam subirem. Nam propter imbecillitatem humanam lex non tantum mihi hunc usum non praestitit, sed etiam propensione ad peccata occasionem dedit, ut in mala facinora erumperet.

11. Ἡ γὰρ ἀμαρτία — ἀπέκτεινεν) Nam propensio ad malum occasionem arripiens a lege, me decepit, et per eam (legem) miserum reddidit. Non ipsa lex, sed propensio ad male agendum me induxit, ut legem violarem. καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν) Cf. comm. 10. Ἀποκτείνειν h. l. est infelicem, miserum reddere. Nontantum Hebraei, verum etiam profani τὸ ἀποκτείνειν sic usurpant. Apud Plutarchum. *Discr. adul. et am.* Cassius Severus dicit: αὐτὴ τῦτον ἡ παρρησία, τὸν ἄνθρωπον ἀποκτείνει, ista loquendi libertas hunc hominem perdet. Et Stryangaeus violentas sibi inferens manus, quod turpibus ipsius cupiditatibus gratificari Zarinaea noluisse, ad hanc scripsit: αὐτὸς δὲ με ἀπέκτεινας, tu mihi necis causa fuisti. Euripidea in *Troad.* v, 737.

12. Καὶ ἡ ἐντολὴ — ἀγαθὴ) Ἡ ἐντολὴ, vel est, praeceptum illud, de non concupiscendo, vel praeceptum fingulare quodvis. Sanctum, i. e. innocens, in quo non est causa miseriae; aequum et iustum; quod vetat circumventiones et fraudes alteri noxias; bonum est, et utile tum quia iubet, ut alios diligamus tanquam nos ipsos, tum quia legem observantibus vitam promittit.

13. Τὸ ἔν — θάνατος;) Ergone res bona mihi fuit causa pernicii? Respondet Apostolus: ἀμαρτίαν esse caus-

causam proximam miseriae humanae, νόμον autem occasionem tantum remotam. Τὸ ἀγαθόν, i. e. *lex quae bona est.* θάνατος h. l. αἰτία τῷ θανάτῳ. ἀλλὰ ἡ αἰτία) Sc. ἐμοὶ γέγονε θάνατος. Sic mihi interpungendum videtur. Sed *propensio ad malum mihi exitio fuit.* Alii aliter, sensu fere eodem. ἵνα Φαινῇ — θάνατον) Ita ut manifestum fieret, peccandi proclivitatem occasione accepta et lege, quae bona est, mortem mihi peperisse. ἵνα Φανῇ καταργαζομένη, ut φαίνεται καλεμένη, φαίνεται ποιήσας, apud Thucyd. Plutarch. aliosque Profanos. Ἀγαθόν h. l. est lex, quae bona et sancta est. v. 12. ἵνα γένηται — ἐκτολῆς) Ut adeo proclivitas ad peccandum fieret longe pessima, occasione legis. Ὑπερβολὴ eminentia, excellentia, magnitudo. Paulus vero hanc formam: καὶ ὑπερβολὴν, ponere solet pro adverbio ὑπερβολικῶς, praeter modum. 1 Cor. XII, 31, 2 Cor. I, 8. aliisque locis. Hoc vult Apostolus: Apparuit, propensionem ad malum esse maxime abominandam; turpissimum enim est, re bona abuti,

14. Ὅιδμεν — πνευματικὸς ἐστίν) Scimus enim, legem esse perfectam, praeclaram, bonam, v. 12. Est nempe lex virtutis officiorumque magistra, perfectionis moralis norma, appetitionique illicitae contraria. Πνεῦμα, πῆγ, in genere suo praestans et egregium, cuius oppositum est σάρξ, infirmum, tenue. ἐγὼ δὲ σαρκινὸς εἰμι) Ego vero infirmus sum pravis affectibus abripior, vel deditus sum. Ἐγὼ, iterum in sua persona loquitur Apostolus de quolibet, homine non Christiano, qui Iudaeus sit, sive ethnicus. Miror, Κορρίῳ eorum accessisse sententiae, qui putant, Paulum de se etiam, et de omnibus vere

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. VII. 477

vere Christianis haec dicere. Contrarium non tantum ex verbis proxime sequentibus, sed etiam ex ipso Apostoli consilio et universo nexu orationis patere videtur. Vult nempe demonstrare, *legibus solis* nullum facile hominem mente emendari; ipsas etiam leges Mosaeicae vi emendandi animum carere: hominem, peccato diutius assuetum, ea animi impotentia laborare, ut quum maxime velit ac studeat sequi legem, huic rei se sentiat imparem, et in animo experietur tantam, tamque continuam pugnam inter appetitum animale et rationalem, (v. 15.) ut agat, quod improbet et nolit, quod probet et velit, exsequi non possit; hanc autem vim emendandi hominum animos inesse *religioni christianae*, quae sola viribus instruere possit ad sancte vivendum necessariis. Vide inprimis infra c. VIII, 2. 3. ubi expresse docet Apostolus, νόμον τῷ πνεύματι τῆς ζωῆς praestare id, quod nec lex Moysis, nec ulla alia lex hactenus praestiterit, vel praestare possit. Σάργξ, *infirmum*, vel *quicquid in homine est vitiosum et prae-vium*. Nam veteres omnis vitiositatis in agendo origines ad corpus referebant. Ostendit Paulus causam, cur ex lege aliud in homine consequatur, quam id, quod lex per se propositum habet, quia nimirum alia natura est legis, alia hominum. παρραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν) *Mancipium peccati*. Similes sunt Achabo, de quo Elias id praedicat, 1 Reg. XXI, 20. Ex quo patet, Paulum nec de seipso, nec de aliis vere Christianis loqui. Hi enim sunt liberi ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας VIII, 2.

15. Ὁ γὰρ καταργῶμαι, & γινώσκω) *Igitur quod facio non approbo*. Nam sic γινώσκω sumunt Hebraei, Hof. VIII, 4. Matth. VII, 23. Alii: *inscius et invitus facio*, quae

ἡὐστὲ facio. ἔ γάρ ὃ θέλω, τῆτο πράσσω) Θέλω recte
 veritas potentialiter: quod vellem, Matth. XXVI, 39. quan-
 quam et indicativo sumi potest, dum noris, non agi hic
 de certa constitutione decretoque voluntatis, sed de levi
 desiderio. OVID. Metam. VII, 19. *Sed trahit invitam
 nova vis, aliudque cupido, mens aliud suadet. Vi-
 deo meliora, proboque; deteriora sequor.* HORATIUS
 I. Epist. VIII. *Mente minus validus, quam corpore
 toto — Quae notuere sequar; fugiam quae profore
 credam.* Arrianus Epictet. II, 26. ἐπεὶ γὰρ ὃ ἀμαρτά-
 νων ἔ θέλει ἀμαρτάνειν, ἀλλὰ κατορθῶσαι, ὁρῶν ὅτι, ὃ
 μὲν θέλει, ἔ ποιεῖ, καὶ ὃ μὴ θέλει, ποιεῖ.

16. Ἐν δὲ — καλός) Si vero, non quod volo, hoc
 idem efficio, (tacitus) assentior legi, eamque bonam
 esse testor. Σύμφημι, assentior. Euripid. Hippolyt.
 266. καὶ ξυμφήσας σοφοὶ μοι. Hesychius: σύμφημι,
 συναινῶ, συνομολογῶ. Verum hoc esse, experientia do-
 cet. Saepe enim fatentur homines, hoc vel illud recte
 prohibitum esse, et tamen, affectibus abrepti faciunt, quod
 illicitum esse fatentur.

17. Νυνὶ — αὐτὸ) Ergo non tam ego malum illud
 ago; quia nempe ratio ipsa relucet et reprobatur illa, ad
 quae pravorum affectuum vis impellit. Νυνὶ h. l. est con-
 iunctio ratiocinando concludentis, et significat: igitur, ut
 Iac. IV, 13. V, 1. ἀλλ' — ἀμαρτία.) Sed propensio ad
 malum, quae me impellit et regit. Proclivitas ad pec-
 candum comparatur herō, servis suis imperans eosque ad
 obsequium cogens. Homo pravis cupiditatibus resistere
 non potest, nisi aliud auxilium accedat.

18. Ὅϊδα γὰρ — ἀγαθόν) Scio enim, in me, i. e. in pravis affectibus meis non reperiri bonum. Homo, quum nominatur, modo totus intelligitur, modo κατὰ συνειδησιν tribuitur id nomen partibus. Sic, quod hic dixit in me, interpretatur de carne, et pravis affectibus e carne orientibus. Τὸ γὰρ — εὐρίσκω) Nam voluntas mihi est in promptu, sed perpetrare rectum non valeo. Παράκειται, i. e. παρῇ, adest. Denotat enim proprie vicinum esse, s. a latere adhaerere. Εὐρίσκειν, εὐρίσκειν, assequi posse.

19. Ὅ εἰ θέλω κακόν) Quod, odi, malum, idem quod μισῶ. v. 15. Ita ostendit Paulus, praeceptis legis Mosáicae non inesse eam vim, ut malarum cupiditatum imperium frangat.

20. Repetit, quod dixerat v. 17. sed addit πλοκήν, ἁγὼ bis sumto; sensu diverso. Homo est, qui consentit peccato, sed non totus, hominis mente diversum dictante; quod culpam augeat.

21. Εὐρίσκω — παράκειται) Experior igitur, quotiescunque bene agere volo, legem, i. e. vim quandam adversam, quae me impediat, quia malum, vitiositas mihi adhaeret. Construe: εὐρίσκω ἅρα τὸν νόμον, ὅτι ἐμοὶ θέλοντι ποιεῖν τὸ καλόν, τὸ κακὸν παράκειται, redundante ἐμοὶ ex Atticismo. Νόμος interdum vocatur animi humani impetus, quo ad agendum omnes incitatur, sive ille sit naturalis et corruptus, sive spiritu divino excitatus, et ad honesta quaevis impellens, ut v. 23. c. VIII, 2. Dictamen dicere possis. Vocatur autem sic, propter aliquam cum legibus, earumque vi, qua ad agendum ho-

mines

mince impellere et cogere solent, similitudinem. Aliis δ νόμος est lex Mosaica, vel quaevis lex divina, et τὸν νόμον pro κατὰ τ. νόμον.

22. Esse in homine nondum emendato eiusmodi dictamen (v. 21.) probatur ex experientia. συνήθουμαι — Θεῷ) *Delector enim lege Dei*, i. e. approbo legem Dei. Est metonymia. Nam proprie mentis est *approbare*, non *gaudere*; sed solent caussis tribui proximorum effectuum nomina. κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον) *Quoad mentem, rationem*. Ὁ ἔσω ἄνθρωπος, i. e. ὁ ἄνθρωπος ἐν ἐκάστῃ τῇ ψυχῇ κατοικῶν. Philo de agricultura vocat τὸν ἡγεμόνα ἄνθρωπον; additque, ἄνθρωπος δὲ ἡ ἐν ἐκάστῃ ἡμῶν, τίς ἂν εἴη, πλὴν ὁ νῦς. Comm. 23. vocatur νῦς. Sic etiam Pythagoricis *mens sola* homo est, cetera non partes, sed instrumenta hominis. Ialkut Ruben, f. 10, 3. *Curo est vestis exterior hominis, sed spiritus est homo interior, cuius vestis corpus est.*

23. Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον) *Sentio autem aliam legem, aliud dictamen*, sc. vim pravarum cupiditatum, quae instar legis est. cf. v. 21. Βλέπειν, idem quod εὐρισκεῖν. eodem v. 21. ἐν τοῖς μέλεσι μὲν) i. e. ἐν τῇ σαρκὶ μὲν, v. 13. in proclivitate ad peccandum, et sensuum imperio, *Membra* h. l. dicere maluit, propter metaphoram a bello ductam, quae sequitur; nam membra corporis ad bellum quasi armantur. Ἀντιστρατεύμενον — νόος μὲν) *Quae se opponit legi mentis meae*. Ὁ νόμος τῷ νοῷ, dictamen rationis, das Vernunftgesetz, opponitur τῷ νόμῳ ἐν τοῖς μέλεσι, dictamini sensuum. In verbo ἀντιστρατεύεσθαι est metaphora a bello ducta. Καὶ ἀρχαλατίζοντα — μέλεσι μὲν) *Et me in potestatem redigit di-*
eta-

ctaminis sensum, quod est in membris meis. Continuaturs translatiō a bello desumpta. Pharseos captivum ducere adiunctum est *servum facere*; nam vetere more in bello captivi facti sunt servi.

24. *Ταλαίπωρος ἐγὼ ἀνθρώπος*) *O me miserum hominem!* Dicit, vere miserum esse huiusmodi hominem, qualem hactenus descripsit. *τίς με λύσεται*; ad formam hebr. *יְיָ מַלְכֵנוּ* *utinam liberer tandem.* Lex me liberare non potest. Aliunde ergo quaerenda libertas. *ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τέρψ*) *A corpore hoc damnum afferente,* i. e. quis vires mihi dabit, ne membra corporis mei peccato servire et poenas sibi mereri cogantur? Gentivi Hebraeis, et eos imitantibus Hellenistis saepe sunt pro adiectivis, ut hic corpus mortis, vel miseriae, quod hominem miserum reddit, quia est sedes vitiositatis. Tristis est conditio hominis, qui non valet efficere bonum, vel fugere malum, quod ipso averfatur ac damnat.

25. *Εὐχαριστῶ — κυρίῳ ἡμῶν*) *O me felicem per Dominum Iesum Christum,* i. e. o me felicem, qui Christianus sim! Gratias ago Deo, quod per Christum, i. e. per eius doctrinam huc ductus sim, ut tandem possim obistere illi propensioni ad malum. Gratias autem agere solemus Deo pro beneficiis, et propter ea beneficia felices nos praedicamus. Haec plane per parenthesin legenda, quae omissa, cetera cum sequentibus cohaerent. Ego quidem, dicit Apostolus haec in prima persona per modestiam quandam elocutus sum, at revera, si sine figura mihi de memetipso loquendum sit, non is ego sum, qui tales laniatus sentiam, quum Deus me per Iesum Christum, i. e. per Evangelium et Spiritum eius, ab ista servitute liberavit. *Ἄρα*

ἔν — ἀμαρτίας) *Ergo ego ipse idem quoad mentem, s. rationis dictamen servire studeo legi Dei, sed membris corporis servo legi peccati.* Loquitur de eiusmodi homine, qualem sub primae personae pronomine descripserat. Bellum in se sentit rationis et pravarum cupiditatum, quod lege Moisaica nullo potest modo compesci. Doctrina autem Christi melliore praestari id, quod lex praestare non poterat, statim c. VIII. docetur.

CAP. VIII.

Exponit Apostolus felicem vere Christianorum conditionem, dum ostendit, eos auxilio doctrinae perfectioris (christianae) adiutos praestare posse, quod homo solius legis notitia imbutus praestare non possit, ac proinde benevolentia Dei frui, et beatos esse spe felicitatis aeternae, v. 1 — 17.

1. 'Οὐδὲν ἄρα — Ἰησοῦ) *Nulla igitur poena timenda est vere Christianis.* Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἶναί, cum Christo coniunctum esse, in eum credere et praeceptis eius obtemperare, i. e. genuinum esse Christianum. Κατάκριμα, *condemnatio et per meton. poena.* Non amplius metuenda est vere Christianis noxa et miseria e peccatis oriunda; de qua vide notata ad c. V, 12. Nam in veri nominis Christiano non est tale peccatum, ob quod damnetur, tale nempe peccatum, cui quis consulto et perpetuo indulget. Quanquam enim irritatur per sensus, et propendet ad malum, tamen resistit, et tandem ope doctrinae christianae huc venit, ut possit resistere, et raro tantum abripiatur ad peccatum. Hoc exprimitur verbis: Μὴ κατὰ — πνεῦμα, *qui non suis cupiditatibus, sed doctri-*

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. VIII. 475

doctrinae Christi obsequuntur. Πνεῦμα h. 1. est doctrina perfectior, *doctrina Christiana.* Nonnulli, omittenda esse haec verba, censent, quippe e comm. 4. perperam huc translata. Sed verba: *μὴ κατὰ σάρκα περιπατεῖσιν* retinenda esse videntur; nam defunt tantum in codicibus graeco-latinis, extant vero propemodum in omnibus codd. mere graecis, uno excepto. Ultima autem verba: *ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα* omittuntur in nonnullis codicibus, in versione Syr. vulg. aliisque versionibus, etiam a Patribus nonnullis graecis et latinis. Et salvo sensu omitti possunt. Qui enim non amplius vivit *κατὰ σάρκα*, is vivit *κατὰ πνεῦμα*. Priora autem verba sunt necessaria ad sententiam. Describere nempe Apostolus volebat, et debebat, quid hoc sit: *εἶναι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*. Vid. MORUS ad h. l. Reddit nunc Apostolus ad id, quod c. VII, 6. dixerat *ὥστε δελεῶσιν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, ἢ καὶ ἐν παλαιότητι γράμματος*, et ostendit, Evangelium in praestare, quod lex Moisaica praestare non poterat, sc. liberare nos ab imperio et tyrannide peccati.

2. Ὁ γὰρ νόμος — τῷ θανάτῳ) Nam dictamen religionis (christianae,) quae affert salutem per Christum Iesum, liberavit me a dictamine illicitae cupiditatis, quae miseriam et noxam parit. Νόμος τῷ πνεύματος est dictamen religionis, doctrinae christianae, quae carpit et minuit illam cupiditatem, de qua c. VII. dictum est. Νόμος eodem sensu, quo c. VII. 21. hic accipitur. Πνεῦμα autem est *doctrina christiana*, ut ostendimus ad c. VII, 6. Alii malunt τὸ πνεῦμα in hoc cap. et alibi esse *animum sensumque vere christianum* (christlicher Sinn, göttlicher Sinn,) eodem sensu. Nam doctri-

na christiana est norma, ad quam animus Christianorum conformatur. Igitur nihil vetat, quo minus *πνεῦμα* mox *doctrinam christianam*, mox *animum christianum* ad hanc doctrinam conformatum, vertamus. Notandum tamen est, et hanc doctrinam, et pios sensus Christianorum referri ad Dei Spiritum, tanquam auctorem, qui omnia haec bona mediante doctrina efficiat. Infra v. 25. 27. 1 Cor. XII, 11. Haec doctrina dicitur *τῆς ζωῆς*, *salutis et felicitatis*, ab effectu, quia salutem et felicitatem, nempe animi emendationem, tranquillitatem, spem certam aeternae felicitatis, et ipsam denique hanc felicitatem affert omnibus iis, qui ei obtemperant. Nam docet nos agere agenda, et fugere peccata amore erga Deum et Christum, amore erga alios, non metu coactos et poenia, sed sponte, beneficiis permotos, ob spem felicitatis aeternae. Unde sequitur doctrinam christianam multo praestantiorē esse lege Mosáica. Non inusitatum est scriptoribus sacris *Evangelium* appellare *νόμον*, Iac. I, 25. Rom. III, 28. 21. Repetit igitur Paulus, quod supra c. VI, 14. aliis verbis dixerat. *Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ* referri potest ad *ζωή*, *felicitas per Christum parata*; (sed tum dici debuisset: *τῆς ἐν Χ. I.*) vel ad *ῥῆλυθέρωσις*, sublato commate post *Ἰησοῦ*, *per Christum Iesum liberat me*. *Ὁ νόμος τῆς ἀμαρτίας*, vox et dictamen cupiditatis ad mala instigantis et rapientis. Obsequium huius dictamini praestitum affert *τόν θάνατον*, *miseriam et noxam*. Hanc enim vocis *θάνατος* in hac epistola esse significationem, saepe iam monuimus. Ergo dicit Apostolus et ab imperio pravarum cupiditatum et a noxis inde secutis se liberatum esse per dictamen religionis. Non autem de se solo, sed de omnibus vere Christianis Paulum loqui, in promptu est, v. 1.

3, Τὸ γὰρ ἰδύνατον — ἐν τῇ σαρκί). Quum enim lex id efficere non posset, quia invalida erat reddita per vitiositatem, Deus, mittens filium suum, habentem corpus simile illi, quod nos habemus, qui sumus peccatores, et peccati causâ (ad expianda peccata) condemnavit (vi sua privavit) peccatum, quod se per corpus exserit. Hoc comma continet explicationem eorum, quae dicta erant v. 2. In verbis τὸ ἰδύνατον τῷ νόμῳ esse videtur nominativus absolutus, pro: διὰ τὸ τῷ νόμῳ ἰδύνατον εἶναι, s. διὰ τὴν τῷ νόμῳ ἀδυναμίαν. Lex vim suam exserere, i. e. animos hominum emendare non poterat, Alii anacoluthon esse putant, et post θεός supplent ἐποίησα, s. ποιῶν, quod leges efficere non poterant, Deus hoc efficere decrevit. ἐν ᾧ ἡδένει διὰ τῆς σαρκός.) Quia propter humanae naturae imbecillitatem vim suam (emendandi animos) amittebat. Ἐν ᾧ hic valet quia, more hebraico, Σάρξ, vitiositas et imbecillitas humana, die verderbte herrschende Sinnlichkeit. De hac legis infirmitate c. VII. proluxè disputatum est. Deus igitur, ut alio modo optularetur humanae infirmitati, misit filium suum, ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, i. e. ἐν σαρκὶ ὅμοιᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰσὶ, in corpore (σαρκί) simile illi, quod nos peccatores habemus, cuius membris abuti solemus ad peccandum, κατὰ τὴν ἁμαρτίαν) Sc. θυσίαν; tanquam sacrificium pro peccatis; ad expianda peccata; nam haec est plena phrasis; vel προσφοράν κατὰ ἁμαρτίας. Hebr. X, 18. Propterea etiam dici potest Christus peccati causâ missus esse, quia docuit nos, peccata fugienda esse, et quia nobis perfectissimae virtutis exemplum praeiuit. Non addit Apostolus, Filium Dei missum esse, ut afferret πνεῦμα doctrinam

perfectiorem, de peccatorum venia, de felicitate aeterna et aliis rebus, quarum notitiam nobis procuravit; hoc enim una voce missionis comprehenditur. κατέκρινε — σαρκί) i. e. κατέκρινε τὴν ἀμαρτίαν (τὴν) ἐν τῇ σαρκί (ὀικισαυ) *Destruxit*, i. e. vi sua privavit peccatum in nobis habitans, c. VII, 17. 18. 25. Κατακρίνεις h. i. est quasi perdere, destruere, vi sua privare, ut 2 Petr. II, 6. *Destruxit vim pravarum cupiditatum in nobis*, i. e. effecit, ut iam resistere possimus illicitis cupiditatibus, frangere earum vim: et praestare id, quod lex postulat. Hoc autem efficit Deus per τὸ πνεῦμα, doctrinam perfectiorem, e. c. de omnium peccatorum venia, de felicitate aeterna vere Christianis promissa etc. Cf. etiam supra c. VI, 3-16. *KOPPE*: *punit peccatum in homine aliquo nempe in Christo*, ut σὰρξ sit *natura humana*, homo ipse, et quidem *humana eaque imbecilla Christi in terris conditio*. Praefero priorem explicationem.

4. ἵνα τὸ δίκαιωμα — ἡμῖν). *Ut id. quod lex divina a nobis postulat, praestare possimus*, non impediti iam a nimia ista peccati vi, qua antehac ad facienda ea quae ipsi improbabamus, abripiebamur. Τὸ δίκαιωμα τῷ νόμῳ, *praeceptum legis*, id quod lex postulat. Supra c. II, 26. πληρῶν τὸ δικ. τῷ νόμῳ est: *servare praecepta legis*. Ἐν ἡμῖν, i. e. δι' ἡμῶν. Ad reliqua verba huius comminatis cf. notata ad v. 1. Inest iis uberior hominis πληρῶντος τὸ δικ. νόμῳ descriptio.

5. Ὅτι γὰρ κατὰ τὰρκα ὄντες) *Qui enim illicitis cupiditatibus tenentur*, i. e. qui uno retinentur impetu appetitionis, atque eo rapiuntur more brutorum animalium ratione religionisque notitia carentium, ἢ τὰ τῆς σαρκὸς

Φρονῆσιν, obtemperant dictamini ad mala instigantis cupiditatis; sic student rebus, quæ sensibus sunt iucundæ, ut legis divinæ nullam habeant rationem. Τὰ τῆς σαρκὸς, sc. πράγματα. Φροναῖν τὰ τινος est facere cum aliquo, studere alicui rei. Herodotus: οἱ ἔτι τὰ ἑαυτοῦ ἀφρόνουν, qui adhuc partes eius tuebantur. Qualis est causa, talis effectus. A factis hominum concluditur ad animum, ad sensum. οἱ δὲ — πνεύματος) Qui vero meliore indole præditi sunt, ii rebus melioribus student. Ὅι κατὰ πνεῦμα, sc. ὄντες. Τὰ τὸ πνεῦμα, sc. Φρονῆσιν. Πνεῦμα nunc videtur esse sensus melior, quem cognitio religionis christianæ efficit.

6. Τὸ γὰρ — θάνατος) Studium vero rerum pravarum affert mortem, i. e. miseriam maximam. Ponitur θάνατος per metonymiam pro infelicitatis causa. τὸ δὲ Φρόνημα — εὐτυχία. Studium contra eorum, quæ religio præcipit, felicitatem summam, Deique favorem affert. Ζωὴ καὶ εὐτυχία iterum, per metonymiam pro eo, ex quo hæc felicitas oritur.

7. Διότι — θεῶν) Nam homo sensuum imperio subiectus adversarium se præbet Deo, repugnat consiliis divinis, vult et agit ea, quæ voluntati Dei adversantur, eique displicent. Abstracta posita hic sunt pro concretis. Cf. Jac. IV. 5. Hoc et sequenti commate continentur rationes, cur miseria sequatur improbitatem hominum. τῷ γὰρ — ὑπεράσσειται) Non obedit legi Dei. Fertur, qua lubet, non qua monstrat Dei lex. ἑδὲ γὰρ δύναται). Non potest obsequi præceptis Dei, quia defunt vires, et quia tanta est vis malarum cupiditatum, ut non nisi per spiritum divinum homo liberari possit ab earum imperio.

8. 'Οι δὲ — δύνανται) Illi ergo, qui malis cupiditatibus obsequuntur, Deo placere non possunt; Deo placere non magis possunt, quam subditi rebelles regi. Quomodo ergo Deus illis daret felicitatem aeternam? Δὲ, pro ὧν: deducuntur enim haec e superioribus.

9. 'Υμεῖς δὲ — πνεύματι) Vos autem non pravīs cupiditatibus, sed religioni obtemperatis. Apostolus Christianos Romanos alloquitur. Vos, inquit, non estis ex numero eorum, quos Deo displicere, imo morti atque poenis divinis obnoxios esse modo dixi, sed estis ex eo hominum felicissimorum genere, quibus per Christum ζωὴν καὶ ἀπὸρρῶν partam esse docui. Sic se saltem sperare Apostolus dicit. Sed ἐπεὶ potest etiam esse imperativus; obtemperate, ut sit cohortatio. Ἐπεὶ πνεῦμα θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν) Si modo divinae voluntati consentanea sentiendi ratio imperium in vobis obtinet. Deus enim nil nisi bonum et praeciatum velle potest: Πνεῦμα θεοῦ, i. e. sentiendi ratio divinae voluntati consentanea. Synonymae sunt loquendi formulae: πνεῦμα θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, et: τὰ τῷ πνεύματι προσαίρε v. 5. et applicat Paulus ad Romanos normam v. 5. propositam. 'Οὕτως, eodem sensu hic sumitur, quo supra c. VII, 17—20. habuimus. Non de spiritus sancti persona hic esse sermonem, sequentia verba docent. εἰ δὲ τις — αὐτῷ) Si quis vero non praeditus sit ea mentis indole, quae Christi menti est similis, is non est illius, non potest dici eius sectator, Christianus dici nequitquam mereatur, nec beneficiorum quae Christus nobis procuravit, particeps esse potest.

19. 'Εἰ δὲ Χριστός ἐν ὑμῖν) Quodsi Christus in vobis est, i. e. Christi doctrina vos regit. Christus pro doctrina

ctrina Christi dicitur etiam 2 Cor. III, 17. Commate 9. sic
 expresserat Paulus eandem rem per phrasin *ἐχέιν τὸ πνεύ-
 μα Χριστοῦ*. Τὸ μὲν σῶμα — δικαιοσύνην) *Corpus quidem
 emortuum (infirmum, miserum) est propter peccatum,
 sed doctrina christiana (vobis) salutem promittit, si-
 quidem recte agatis*. Hoc equidem sic intelligo: Erant
 omnino, ut par est credere, inter Christianos Romanos, qui
 ante susceptam religionem christianam vixerant κατὰ σάρκα,
 illicitis cupiditatibus addicti. Horum corpora erant *νεκ-
 ρά*, viribus exhausta, enervata διὰ ἀμαρτίας per flagi-
 tia quibus hactenus dediti fuerant; hoc enim sensu νεκρὰ
 haud raro sumi, notum est. (Cf. supra c. IV, 19.) Paulus
 igitur eos bono animo esse iubet, nec esse, dicit, cur de his
 malis corporis valde doleant, aut de salute desperent, quodsi
 enim in posterum vitam probam et religioni consentaneam
 acturi essent, fore ut felices sint, (ζῶν) *propter virtu-
 tem (διὰ δικαιοσύνην)*. Ven. NOESSELT per σῶμα intel-
 ligit τὸ σῶμα τῆς ἀμαρτίας, s. vitium animi a peccato pro-
 ductum, ut c. VI, 6. (Opusc. Fascic. II, p. 94. sqq.) et ver-
 ba sic reddit: *natura quidem vestra vos morti addidit
 propter peccatum; sed spiritus .h. e. doctrina christiana
 vitam reddit propter iustitiam*. Alii aliter. Illa, quam
 ego dedi, explicatio et usui loquendi et contextui sermonis
 convenientissima esse videtur. Non repugno tamen, si quis
 cum Eckermanno (l. c. p. 147.) malit *διὰ* explicare:
*quod attinet ad, et vertere: corpus quidem mortuum
 est, quod attinet ad peccatum, vlm cupiditatum malā-
 rum, (ut Rom. VI, 5.) sed spiritus, pars nobilior vivit
 propter virtutem, quod attinet ad virtutem.*

11. *Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα — οἰκιστὴν ἐν ὑμῖν* Quodsi nempe
 Deo, qui Iesum ex mortuis suscitavit, quoad animi

indolem similes fieri studuistis. Verba hæc eodem sensu accipienda esse, quo comm. 9. ea accipi debere ostendimus, manifestua membrorum commatis 10. 11. parallelismus nos docet, Πνεῦμα τὸ ἐγείρωντος Ἰησοῦν pro πν. τῷ Ἰησῷ. Sed maluit Apostolus hac uti periphrasi, quia ex resurrectione Christi ipsa Christianorum similem resurrectionem deducere constituerat, ὁ ἐγείρας — σώματα ὑμῶν) *Is, qui Iesum ex mortuis suscitavit, vestra etiam mortalia corpora vitæ restituet, propterea quia Spiritus eius in vobis est,* quia doctrina divina animos vestros regit, vosque Deo similes reddit, Optime cohaeret comma hoc cum præcedente. Illustrat enim Paulus verba illa: τὸ δὲ πνεῦμα ζῆν διὰ δικαιοσύνην. Felices nempe sunt, qui nunc sanctitati vitæ student, quamvis mala corporis ex antea vita exorta, adhuc sentiant; nam in illa futura vita perfectæ beati erunt. In verbis: ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν est mera periphrasis omnipotentiae divinae. Deus, inquit Paulus, qui pro sua omnipotentia Christum in vitam revocavit, is vos etiam post mortem vitæ restituet. Docet igitur Apostolus, ne corpora quidem eorum, qui mente vere christiana præditi sunt, expertia fore felicitia illius sortis, qua post mortem animæ ipsorum gaudent. Alii h. l. intelligunt hominis ad meliorem sanctioremque vitam per religionem Christi instaurationem et emendationem. Sed propter verba: ζῆτε σώματα ὑμῶν prior sententia præferenda videtur. διὰ τὸ ἐγείραν αὐτὸ πνεῦμα ἐν ὑμῶν) Præferenda est hæc lectio illi: διὰ τῷ ἐγείραντες αὐτὸ πνεῦμα ἐν ὑμῶν. Est quidem utraque lectio aequè fore antiqua, et, si Patrum testimonia numeres, neutra alteri cedit. Sed lectio διὰ τὸ πνεῦμα sine dubio potior est, si codicum numerum spectes. Accedit,

quod

quod illud διὰ δικαιοσύνην v. 19. ob evidentem membrorum commatō v. 10. et 11. parallelismum postulat διὰ τὸ πνεῦμα. Sensus igitur est: Propterea quod spiritu eius animati estis, quod mente et animo similes estis Deo. Sicuti Deus Christum, quia in se habuit naturam illam divinitatem, e mortuis resuscitavit: ita etiam Christianos, qui sunt κοίνοι οἱ θεοῦ φύσεως, (2 Pet. I, 4.) e mortuis resuscitabit.

12. Ὁφειλέται — ζῆν) Obsequium debemus non viliosae naturae, ut pravis cupiditatibus indulgemus. In voce ὀφειλέται est metaphora, quālis c. VII, 23. Subauditur ex ratione oppositi: ἀλλὰ πνεύματι, τὸ κατὰ πνεῦμα ζῆν.

13. Μάλιστα ἀποθνήσκειν) Infelices, miseri eritis, et in hac et in futura vita. Ἀποθνήσκειν sumitur ut supra VII. 10. Vitia esse originem omnium malorum omniumque miseriae, experientia docet, εἰ δὲ πνεύματι — ζῆσθε) Sin autem ope religionis christianae pravos affectus et malas cupiditates represseritis, felices eritis. Πνεῦμα, sc. τὸ θεῶν, mens divina — göttlicher Sinn, vel religionis doctrina, sensu prorsus eodem. Πράξεις, h. l. sunt malae actiones, et quidem τὰ σωματός, quae per corpus se exferunt, membris corpora peraguntur, κατήματα et ἀπειθυμία, ut Gal. V, 24. aut τὰ φρόνημα τῆς σαρκός, ut supra v. 6. actiones etiam eternae includantur.

14. Οσοὶ γὰρ καὶ θεῶν ἄγονται) Qui enim a spiritu divino se regi patiuntur. Sic enim passivum occurrit apud auctores. Dionysius Halic. Ant. L. X. οἷς δὲ κατέμαθαν ὁ Ὀυεργύλιος ἀγόμενον καὶ ζῆμα καὶ ἐπὶ τῷ ἁλῶ.

ἀόγων. — *plebem his sermonibus flecti.* Cf. notata ad v. 9. *Agitur a spiritu divino*, qui perfectiorem illam doctrinam, christianam nempe, non tantum animo tenet, sed ei etiam convenienter vivit. Hoc supra expressum est phrasibus: *περιπατεῖτε κατὰ πνεῦμα*, v. 4. *Φρονεῖν τὰ τῷ πνεύματι*, v. 5. *πνεῦμα θεοῦ ὁικαί ἐν ὑμῖν*. Omnes istae phrasae sunt synonymae, et eandem expriment rem, scilicet *regi doctrina christiana*, atque ad hanc normam totam vitam componere. Hi igitur, qui religionis dictamini obsequuntur *ἑτοίμοι εἰσιν υἱοὶ θεοῦ*, i. e. *Dei similes*, Deoque cari. Constat nempe, consuetudine Hebraeorum quamcunque conjunctionem exprimi *filiorum* nomine. Sic etiam si homines vocantur *filius Dei*, (*Kinder Gottes*) qui quandam similitudinem habent cum Deo; istaque similitudo in eo cernitur; ut animati sint sicuti Deus, eumque imitentur in amore virtutis veraque sanctitate, (Matth. V, 43. 1 Io. II, 29. 2 Petr. I, 4.) ut didicerint atque teneant Christi doctrinam, quae ipsius Dei doctrina est, (1 Io V, 1. Io. VIII, 47.) et quoniam is, qui rectam doctrinam amplectitur, eique se bene agendo accommodat, non potest non esse Deo acceptus et beatissimus, igitur nomen *filiorum Dei* transfertur etiam ad *beatitudinis divinae* similitudinem, ut hoc nostro loco, 1 Io. III, 2. aliisque locis. (Vid. Io. AUG. NOESELLTI *diss. de vera vi nominis filiorum Dei*, Opusc. Fascic. II, p. 333. sqq.) Sensus igitur huius commatis est: Quotquot doctrina christianam reguntur et virtuti sanctitatisque student, si sunt vere beati, liberaliter et benigne a Deo habentur.

13. Ὁυ γὰρ — ὁ πατήρ) Non enim iterum animum servilem accēpistis, ut vobis metuenda sit poena,

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. VIII. 493

na, sed accepistis animum filialem, quo confidenter (ipsum Deum) *appellamus Patrem nostrum.* Confirmat Paulus id, quod v. 14. dixerat: *ἔτοι ἐσιν υἱοὶ Θεοῦ. πνεῦμα δουλικόν*) *Affectum, animum servilem, metu solo poenae praesentis a malo abstinentem.* Πῦρ, πνεῦμα, pro *affectu*, frequens Hebraeis, unde et pro ira et pro amore sumi solet. Gal. IV, 24. Servilem sensum non acceperunt *πάλιν*, i. e. ut antea, antequam Christiani esse coeperunt. Respicitur maxime ad Iudaeos sub oeconomia Moisaica, quae severa erat minitendo puniendoque, et postulabat quotidianas expiationes peccatorum necessarias. Non igitur mirum, si eiusmodi gens propendebat ad metum servilem. Potest etiam referri ad Christianos, qui nupergentiles fuerant; nam et hi usi sunt numinum suorum expiationibus; et multitudo nominum effecit, ut a nullo eorum sperare possent bona, quoniam numina ipsa sibi adversabantur. Vos, Christiani, inquit Apostolus, per doctrinam Christianam ad eiusmodi sensum servilem non de novo adducti estis, sed ad sensum filiorum; *ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας. Ὑιοθεσία*, ab *υἱὸς θεός*, *filii positus*, quem constitui mihi esse filium, quanquam mihi non fuerat natus, i. e. *adoptatus. Ὑιοθεσία*, *adoptio*. Ergo sensus adoptionis est sensus, qualem adoptati filii habent erga parentes, qui aequae ac filii nati sperant a parentibus quaevis bona. NOESSELTUS *πνεῦμα υἱοθεσίας* interpretatur *de Evangelio* (I. c. p. 98.) quoniam (v. 2. ut Gal. II, 19.) per *Evangelium* liberati sumus a lege. Quanquam autem verum est, Evangelio nos certos reddi de paterno Dei amore, aptius tamen videtur h. l. intelligere ipsum illum sensum et animum, quem doctrina christiana nobis instillar, *Ἐν ᾧ — πατήρ*) *Quo confidenter (Deum) appellamus*
pa-

patrem nostrum. Κράζεν respondet hebraico קָרָא, *vocare, invocare*: nec in hoc verbo, nec in Ἀββᾶ ὁ πατήρ est emphasis. Paulus his posuit, quia graece explicare voluit syriacum his, qui syriaca nescirent. Scripsit enim lectoribus, qui et Iudaei et gentiles fuerant.

16. Ἀυτὸ—τέκνα Θεῶν) *Ipse ille sensus et animus* (Geist und Gesinnung) *animus nostrum convincit, nos esse Dei filios.* Ἀυτὸ τὸ πνεῦμα sc. ὁιοθεσίας, animus ille et sentiendi agendique ratio liberalior, qua non amplius timore servilli regimur, sed ex amore Dei et plenae fiducia recte agimus, nobis est quasi testimonii loco nos esse *filios Dei*, v. 14. Dei similes ac proinde beatos, et favoris divini participes. Deus enim non potest non amare et favore suo complecti sui similes. Dicit autem Paulus συμμαρτυροῖ, quia Evangelium s. doctrina Christiana nos idem docet, 2 Cor. III, 6. Πνεῦμα ἡμῶν, hic est *animus noster*, ut 1 Cor. II, 11. 2 Cor. VII, 1. Paulus vocum similitudines amat, etiam in significato diverso, quod genus figurae Graeci ἀντανάκλασιν vocant, qualis apud Plautum: *Oculorum praestitiguit aciem in acie hostibus.*

17. Ἐι δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι) *Si autem filii sumus, sumus etiam haeredes, felicitatis participes.* Hoc statim explicatius declaratur. Pergit Apostolus in sua argumentatione, et ostendit quam beati et felices sint et futuri sint vere Christiani; sicuti nempe filii sunt haeredes bonorum paternorum, ita etiam filios Dei fore participes eorum bonorum, quae Deus filiis suis promisit, beatitudinis nempe qua Deus ipse fruitur. κληρονόμοι μὲν Θεῶν) *Felicitatis summæ, quam Deus promisit suis, participes.* In voce κληρονόμοι hic non respicitur ius succedendi in bona de-

defuncti, sed possessio firma atque inalienabilis. Proprie κληρονομία (a κληρος et νέμω ducta) de portionibus Palaestinae, Israelitis forte divina tributis, dicitur; τρόπice vero felicitatem coelestem denotat. συγκληρονόμοι δε χριστοῦ) *Participes felicitatis, qua Christus fruitur.* Ipse Christus κληρονόμος πάντων dicitur, Hebr. I, 2. cuius μέτοχοι fiunt, qui fide ei addicti sunt Hebr. III, 14. coll. c. I, 9. ἕπερ συμπέσχομεν) nempe Christo, i. e. si constanti patientia omnia adversa toleremus, sicut Christus fecit. ἵνα καὶ συνδοξαθῶμεν) *Ut una cum ipso felicitatis summae simus participes,* 2 Tim, II, 11, 12. Col. III, 4.

18. Λογίζομαι γὰρ — εἰς ἡμᾶς) *Equidem enim plane statuo, calamitates huius vitae nullius momenti esse ad felicitatem qua olim (in altera vita) manifeste fruemur.* Apostolus, laudata superius atque commendata insigni religionis christianae felicitate, pergit ad caput de miseriis quibus Christiani anguntur. Obiici poterat, cum tanta christianae religionis laude haud facile conciliari posse pressuras et calamitates ubique obvias. Fortassis etiam respicit Paulus ad adversariorum voces, stultam esse et ridendam Christianorum fidem, per quam bona omnia expectabant, et tamen vix unquam aliquid praeter adversitates, et turbas accipiebant. Hanc offensam removet tum admonitione, quod nondum omnimoda felicitas obtingere possit hominibus, quae potius futuro tempori reservetur ac spe tantum capiatur, v, 19—25. tum commendatione praesentis fructus, quem inter ipsas miseras religio christiana afferat, 26—39. quum nos meritis reddat, secundum ordinationem divinam piis Dei cultoribus etiam mala ad bonum cedere v. 28. eosque olim fore felicissimos exemplo Christi,

Si, cui nonnullis per miseriam huius vitae adiutus ad summam felicitatis dignitatisque culmen paratus esset, v. 29. 34. Λογίζομαι, i. e. ὁρῶμαι, ἡγῶμαι Ἀξίς vox deducta est ex rebus, quae ponderantur. Nam quot ponderis exempli causa pendet, dicitur τοσάτων ἀγειν, i. e. trahere, deducere. Si in alteram lincem iniectis adversa quae ferenda sunt, in alteram bona, quae expectantur, immensum propendebit, in qua sunt bona. Τὴν μέλλουσαν ἀποκαλοφθῆναι. Cf. 1. Ioh. III, 2. Col. III, 4. In sequentibus tamen non describitur illius felicitatis magnitudo, sed certitudo.

19. Η γὰρ ἀποκαρδομία — ἀπὸ ἀρχῆς) Nam creaturae spes (rerum natura) expectat tempus, illud, quo verus honor filiorum Dei manifestabitur, vel tempus illud, quum omnibus apparebit, quanta futura sit felicitas et gloria filiorum Dei. Ἀποκαρδομία, spes, quae cdm. 21. 25. vocatur ἐλπίς. Suidas recte sine emphasi interpretatur ἀποκαρδομίαν per προσδοκῆαν. Scilicet ἀποκαρδοκεῖν proprie est: vultum aliquo ad spectandum convertere, atque adeo observare. Sic Ioseph. de B. I. III. 7. 26. ἀπὸ ἀποκαρδομίας δὲ τὴν ὁρμὴν τῶν βαλῶν, telorum impetum autem observabat. Iam, quoniam ii, qui vultum aliquo ad spectandum convertunt, aliquid fere expectare solent, inde Graecis ἀποκαρδοκεῖν et καρδοκεῖν est expectare. Xenoph. Memorab. III, 5. 6. ἀλλὰ καὶ σιγῇ παραδοκῶντες τὰ προσταχθέντα. Quid autem sit ἡ πίστις h. l. quaeritur. Extat ingens copia dissertationum et libellorum de creatura gengebunda, von der seufzenden Kreatur; sed vix unquam interpretatio huius loci, quae omnibus satisfaciat.

Alii

Alli intelligunt homines, vel omnes, vel probos, vel impios, vel Iudaeos, Iudaeo-christianos, Christianos qui nuper gentiles fuerunt, vel bonos angelos. De animantibus rationis expertibus, olim in vitam et feliciorem conditionem restituendis locum hunc explicat LAUR. SMITH, Danus, in libro: *Ueber die Natur und Bestimmung der Thiere, wie auch von den Pflichten der Menschen gegen die Thiere*. Havn. 1700. 8. p. 83. sqq. Ab hac sententia non alienus fuit MICHAELIS in not. ad h. l. Probabilior hac est illa explicatio, quae olim plerisque interpretibus placuit, quam magno studio exornavit Io. Frid. Jacobi in *Abhandlungen über wichtige Gegenstände der Religion* P. I. 5. quam etiam KOPPE defendit, omnino hic conferendus. Κτίσις nempe sicut hebr. תַּיִם, praesertim si πάντα additur, saepe est omnis rerum natura, universum ipsum, ut Iudith. IX, 12. ubi Deus dicitur βασιλεὺς πάσης κτίσεως, et Sap. V, 17. Deus ὁ πλοκοιῇσει τὴν κτίσιν εἰς αἰώνων εὐχάρων. Verti itaque possent haec verba: *Universa rerum natura expectat tempus illud, quo vera filiorum Dei felicitas et honor manifestabitur*. Protopoeia, quā toti rerum universitati tribuitur, quod naturis sentientibus et intelligentibus proprium est, non est insolita. Sic in communi vita naturam serena veris aestate subridere dicimus; Paulus autem morti aeternae, legi, peccato personae vim tribuere solet. Cf. etiam Gen. IV, 10. Ps. XIX, 1. Iac. V, 4. LACKEMACHERUS (in Biblioth. Brem. Class. VII. p. 618. sqq.) putavit, Paulum ad singularem Iudaeorum hypothesein respexisse. Credebant nempe Iudaei, Messiae tempore res creatas, Adami lapsu depravatas et corruptas, integritati suae restitutum iri, ut ad Iudaicae gentis usum eo essent aptiores. Quam creaturarum

in Messiae regno restitutionem **הִירֵשׁ הָעוֹלָם**, mundi innovationem, seu universi huius, quod propter se solos conditum existimabant, instaurationem appellabant. Igitur hoc voluisse Paulum, existimat *Lackemacherus*: Tam certo futura est singularis illa, qua in Christi regno beandi sumus, prosperitas, ut ipsa etiam creatura, eodem tempore, ut creditur, integritatem suam recuperatura, desiderio maximo illam expectet. Vid. *Wolf.* in curis ad h. l. Cf. *Koppius* et *Morus* ad h. l. In hac sententia fuerunt etiam Patres nonnulli antiquissimi, qui regnum Christi millenarium in his terris expectabant, e. g. *IRENAEUS* advers. haeres. L. IV, c. 51. 33. "Oportet, inquit, et ipsam conditionem (**κτίσις**, rerum naturam in regno millenario) reindegradam ad pristinum, sine prohibitione servire iustis: et hoc Apostolus fecit manifestum in ea quae est ad Romanos, sic dicens: *Nam expectatio creaturae revelationem filiorum Dei expectat.*" Vid. nostra *historia interpretationis libror. sacror.* P. II. p. 218. sqq. Aliam interpretationem proposuit *DOEDERLINUS*, Theologus olim Ienensis in Progr. 1789, scripto, qui statuit τὴν κτίσιν esse in universum hominem, sive hominum universitatem, *die Menschheit*, et consilium Pauli esse, ut ostendat, "nihil a se statui, quod aut insolitum esset, aut verae felicitati adversum, dum negat omnino beatos esse Christianos et immunes ab omni miseriarum conflictu. Etenim omnes, quotquot beatos ceteroquin novimus, calamitatibus affigi et meliora sperare. Quare spe beatum esse, ad futura adspirare, et animum ad altiores fructus erigere, non obesse verae hominis Christiani felicitati." Ut igitur Paulus persuadeat, (sic pergit *Doederlinus*,) non deterio-

riorem fieri conditionem Christianorum, ostendit. v. 19—23. communi hac *lege omnes* semper vixisse, atque adhuc vivere, ut spem melioris sortis foverent atque alerent. „Quemadmodum vero, quum universitas laudatur, popularis usus praevalet, qui de omnibus affirmat, quod de pluribus valet: ita hoc etiam loco *ἡ ἁνθρωπότης* (universitas hominum,) significat *permultos*, quorum aut historiae conservarentur, aut animum intueri liceret. Quinam illi fuerint, id intelligitur tum ex universa epistola, quae ad Iudaeos Christianos transcripta fuit, tum e caractere *τῆς ἁνθρωπότητος*, quem paucis lineis videmus ab Apostolo defini-ri. Intelliguntur nempe plurimi e maioribus vel e coaevia Iudaeorum et Christianorum, quorum aut fides spectata, aut desiderium beatoris status illustre fuit. Hos enim sciebant nomine *filiorum Dei* insigniri; hos, ut honore *θεογονίας*, ita promissionibus divinis et expectationis firmitate reliquis gentibus praestare, et melius aevum anhelare.” Haec Doederlinus. Nec improbabilis est IO. AUG. NOËSSLETII sententia (in opusculis etc. Fasc. I. p. 124. sqq. edit. 2.) statuentis, gentes esse, quas Paulus nomine *τῆς ἁνθρωπότητος* comprehendit, aut potius de gentibus Christianos. Mihi tamen nunc probabilior videtur esse eorum sententia, qui universam rerum naturam intelligunt; nam omnino Paulus respexisse videtur ad Iudaeorum opinionem de innovatione huius universi in regno Messiae.

20. 21. *Τῇ γὰρ παραϊότητι — τῶν τῶν τῶν θεῶν*)
Fragilitati enim rerum natura subiecta est, non sua sponte, sed propter hunc, qui eam subiecit, cum spe tamen, fore, ut ipsa etiam rerum natura liberetur a necessitate interitus, tempore liberationis filiorum

Dei. *Ματαιότης, fragilitas.* Τὸ ματαιὸν, hebr. הבל est quodvis mutabile, caducum. Cohel. I, 2. 14. II, 1. 11. 15. 'Ουχ' ἐκῆσα, non sua sponte: non enim se ipsa procreavit. 'Αλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, sed propter creatorem, qui instituit ita, ut omnia essent caduca. 'Επ' ἐλπίδι coniungi potest cum ὅτι v. 21. *Δαλεια τῆς Φθορᾶς, servitus corruptionis*, i. e. necessitas interitus; nam *Φθορὰ* iterum respondet hebraico הבל. Liberabitur igitur natura *εἰς τὴν ἐλευθερίαν* — τῷ Θεῷ, eo tempore, quo filii Dei fruuntur libertate gloriosa, i. e. plane insigni et eximia. *Εἰς* positum esse videtur pro *ἐν*, ut saepe. Sic Eph. 1, 10. *εἰς* οἰκονομίαν dicitur pro *ἐν* οἰκονομίᾳ.

22. *Οἶδαμεν — ἄχρι τῷ νῦν*) Novimus enim, omnem naturam rerum una gemere et dolere ad hunc usque diem (in hac rerum constitutione.) In verbis *συνσάξουσιν* et *συνωδύουσιν* illud *συν* non referendum est ad Christianos, sed indicatur universitas: omnes creaturae. Tenenda est idea adiuncta: Omnis rerum natura patitur incommodum hoc, ut mutetur, ut tandem intereat, et sub hoc onere quasi ingemiscat. *Ἀχρι τῷ νῦν* potest etiam verti: hoc tempore, in hac rerum constitutione; nam *ἄχρι* non semper definit tempus ad quod, sed interdum etiam quo aliquid factum fuerit, ut Hebr. III, 13. Vid, NOBSELT et KOPPE ad h. l.

23. *Οὐ μόνον — τῷ σώματι ἡμῶν*) Neque vero tantum (universa natura gemit) sed ipsi quoque nos, qui praestantissimam indolem accepimus, ipsi nos (ego) ingemiscimus, expectantes omnimodum adoptionis nostrae fructum, liberationem a corporis nostri

IN EPISTOLAM AD ROMANOS C. VIII. 301

nostri fragilitate. 'Ου μόνον δὲ, sc. πᾶσα ἡ κτίσις συνάξει, sed et nos (sc. gemiscere solemus, sentimus molestias huius fragilitatis nostrae.) Ἀπαρχὴ proprie de frugum primitiis usurpatur. Quia vero primae frugea, quae Deo consecrabantur praestantissimae erant, factum est, ut metaphorice ἀπαρχὴ diceretur omne id, quod primum est in suo genere, vel temporis, vel dignitatis et praestantiae ratione habita, ita, ut de rebus aequae ac de hominibus adhibeatur. Vid. SCHLEUSNERI Lexicon ad h. vocem. Πνεῦμα significat praestantissimos fructus spiritus, i. e. fructus doctrinae melioris, praestantissimam indolem. 'Οι τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες sunt Christiani omnes, quos Paulus in superiore oratione πνεύματι insignitos, et tum notitiis, tum maxime sensibus piis beatos esse laudaverat, v. 1—9. Καὶ ἡμῶς varie transponitur et mutatur in antiquis libris. Scilicet codd. nonnulli veteres omittunt h. l. et addunt ἡμῶς post ἀλλὰ καὶ. Syrus omittit h. l. et mutat αὐτοὶ prius in ἡμεῖς. Alii aliter. Ἐν ταυτοῖς (i. e. ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συνάζομεν. Nos etiam huius vitae aerumnas experimur; non possumus acquiescere in conditione, sed melioris desiderio flagramus. Τιθησθαι ἀπεκδεχόμενοι, i. e. τὴν ἀπακάλυψιν ὁδοθείας, dum expectamus fore, ut manifestum tandem fiat, nos esse adoptatos Dei filios. Απολύτρωσις est liberatio ab incommodo aliquo; hoc incommodum autem τὸ σῶματος est ipsa eius fragilitas. Ab hac fragilitate corpus liberabitur non in morte, sed in resurrectione; tūm enim restituetur vitae, et erit ἁφθαρτον, 1 Cor. XV, 42. sqq. Quanquam, Apostolus inquit, certi sumus de sapientia et benignitate Dei, quae iam in hac vita nos complectitur, tamen in eadem aliorum hominum querelas consentimus. Tantum ab-

est, ut novae nostrae conditionis praesentia tollat omnem imbecillitatis sensum, ac dolorum pressuras, ut potius magno melioris conditionis desiderio flagremus. Interpretatio huius loci vexatissimi, modo proposita, videtur esse simplicissima, et contextui conveniens. Nam dixerat Apostolus v. 18, calamitates huius vitae nullius momenti esse ad felicitatem Christianorum olim expectandam. Debet igitur in sequentibus aliquid tradi de futura illa beatitate; et hoc fecit Apostolus, dum docuit, felicitatem illam tam certam esse, quam certa sit universae naturae liberatio a fragilitate. Caeterum frustra quaeritur, an tum mundus novus, et qualis futurus sit? Paulus enim disputavit ex hypothese Iudaica, de sperata in regno Messiae felicitate externa. Prophetae nempe Hebraeorum regnum Messiae ita descriperant: fore, ut tum omnis rerum natura mutetur, et in feliciorem melioremque conditionem restituatur. Hinc illae imagines de luporum agnorumque, pantherorum et leonum mutuo et amicali invicem consortio. Ies. XI, 6. LXVI, 22. Huiusmodi igitur felicissimam rerum conversionem in regno Messiae Iudaei expectabant. Hac hypothese usus est Paulus, quia ita comparata erat, ut ad persuadendum Christianis Ex-Iudaeis, meliorem post mortem conditionem expectandam esse, non parum facere posset. Cf. KOPPE ad h. i. et *Theologie des A. T.* Lips. 1796. 8. p. 427. f.

24. Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν) *Spe enim felices et beati (nunc) sumus*, i. e. salutem aeternam non habemus adhuc, sed speramus. Sic Cicero dixit, *in spe* esse negotium, quod non existit, sed speratur. Koppe: τῇ ἐλπίδι (διὰ τῆς ἐλπίδος, ἐλπίζοντες) ἐσώθημεν pro σωθῆσόμεθα
Hag

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. VIII. 503

Hac conditione salus olim nobis parata est, ut aliquamdiu eandem, etsi nondum sensibus perceptam, inconcussa spe et fiducia exspectemus. Sed videtur potius sensus esse, hac ipsa spe non tantum conditionem, sed multo magis partem haud ultimam beatitudinis contineri. Est nempe spei proprium, ferri ad absentia bona, eaque animo velut praecipere. ἡλπὶς δὲ — ἡλπὶς) Sed res sperata, oculis iam subiecta, non amplius speratur. Ἑλπίς h. l. est res quae speratur, ipsa felicitas. Spes visibilis, s. rerum adspectu ostro obviarum, nulla est. τί καὶ ἡλπίζει;) Cur ultra id speret? Est enim indicativus pro Subiunctivo.

25. Ἐν δὲ — ἀπεκδεχόμεθα) *Quum autem, quod nondum videmus, sperandum nobis sit, firmo animo id exspectemus. Ἑλπίζομεν, pro ὁφείλομεν ἡλπίζειν et similiter ἀπεκδεχόμεθα pro δεῖ ἀπεκδέχεσθαι ἡμῶς. Δι' ὑπομονῆς, i. e. ὑπομενόντως, constanter. DOEDERLEIN: Nos igitur, quandoquidem res nondum conspicuas speramus, perseveranter exspectamus, et futurorum desiderio flagramus. Iam progreditur Apostolus ad praesentem fructum, quem inter ipsas miseras religio christiana afferat, atque animus per eam institutus rectusque et nutritus percipiat, v. 26 — 39.*

26. Ὡσαύτως — ἀθανάτως ἡμῶν) *Frusterea etiam nova illa indoles adiuvat nos in calamitatibus nostris. Ὡσαύτως, hebr. חַיִּים, quod LXX. vertunt μετὰ τὰυ-
τα, ὁμῶς, et Ὡσαύτως Deut. XII, 22. XV. 22. Τὸ πνεῦμα sc. τὸ Ἅγιον, omnino hoc etiam loco, ut in toto hoc cap. videtur esse animus sensusque christianus (Geist und Gesinnung des Christenthums,) modo cogites, hunc sensum*

nobiliorem et animum filiali erga Deum amore plenum referri ad Spiritum Dei tanquam auctorem; vide supra notata ad comma 2. *Συναντιλαμβάνεσθαι* est *auxilio esse*, et per Metonymiam *solari*. Ἄσθενεῖαι sunt Apostolo *dolores ex rebus adversis*, ut 1 Cor. II, 3. 2 Cor. XI, 30. XII, 5. 9. 10. etc. Sensus igitur est: Ipse ille animus noster christianus, quo Deum veneramur et amamus ut Patrem nobis faventem (v. 15. 16.) nobis offert magnum fructum et solatium in calamitatibus, et huius vitae aerumnis. Quis autem sit hic fructus, statim declaratur sequentibus verbis: τὸ γὰρ — στεναγμοῖς ἀλαλήτοις) *Quando enim, quid expetere precibus debeamus, non satis scimus, ipse ille Spiritus* (sensus nobilior) *succurrit nobis suspiriis voce non expressis*. Dicitur igitur Paulus, saepe incidere casus, ubi Christiani rebus pressi adversis nesciant, quomodo voluntati Dei conformare debeant preces suas, an gravitatem miseriarum deprecari, an vero patienter ferre debeant, quae sibi contingant nutu ac voluntate Dei, τὸ γὰρ — οἶδαμεν) *Non enim satis scimus, quid expetere precibus debeamus*. Sermo est de homine inope consilii, qui statuere nequit, quid maxime hoc tempore sibi expetat a Deo. Huic homini succurrit αὐτὸ τὸ πνεῦμα, idem ille sensus fiduciae erga Deum. Ἐντυγχάνειν, vel ὑπεραντυγχάνειν ὑπὲρ τινός est, *suscipere alicuius partes, causam alicuius agere*. Idea adiuncta est: *succurrere, opem ferre alteri*. Personificatur τὸ πνεῦμα, ut ἀμαρτία, supra c. VII, 17. 20. Ergo sensus est: Illud πνεῦμα succurrit nobis in rebus adversis, et quidem στεναγμοῖς ἀλαλήτοις, *suspiriis tacitis*. Ἀλάλητον significare potest vel id, *quod non proferitur per verba*, vel *quod non potest proferri per verba*, quod

in-

ineffabile est. Prius praeferendum est, propter versum sequentem, in quo Θεός ἐρευνῶν τὰς καρδίας dicitur nosse, quae sint in hominis mente. Succurrit igitur nobis sensus fiduciae erga Deum, *suspiriis tacitis*, i. e. per breves mentis cogitationes, quum dicimus: O Deus, pater, tibi permitto res meas; non mea fiat voluntas, sed tua; nam tu mihi es pater. Veteres Theologi per τὸ πνεῦμα intelligebant *Spiritum sanctum*, et quaerebant, quomodo intercessio Spiritus sancti comparata sit in se, et quomodo ab illa, quae Christo tribuitur, distincta sit? DORSCHKEUS, FEUERBORN, GOTTFRIED OLEARIUS aliique statuerunt: Spiritus sanctus non intercedit ut mediator, vigore meriti sui, sed ut advocatus, qui fideles ad instar clientium excitat ad precandum, instruit quomodo precandum sit, ac spem voti potiundi alit. Accuratus hunc locum explicavit Io. ZACH. LEONH. IUNCKHEIM in libro: Von dem Uebernatürlichen in den Gnadenwirkungen, Erlangae 1775. p. 680. sq.

27. Ὁ δὲ ἐρευνῶν — ὑπὲρ πάντων) Qui autem perfectissime novit animos (hominum omnium,) is novit id, quod spectat ille sensus; nam voluntati divinae convenienter succurrit Christianis. Ἐρευνᾷν (hebr. חָקַר Ps. 139, 1.) non est simpliciter scire, sed penetrare intelligendo, et est Dei epitheton, Ps. VII, 10. Ierem XI, 20. τὸ Φρόνημα τῷ πνεύματι est id, quod spectat, quo tendit illud πνεῦμα, seine Absicht. Succurrit Christianis κατὰ θεόν, i. e. κατὰ τὸ θέλημα τῷ θεῷ, 1 Ioh. V, 14. Porphy. de abst. I. 25. τῷ δὲ ἔ, γνώμη γίνεται ἀνθρώπων, ἀλλὰ κατὰ θεόν. Iterum τὸ πνεῦμα personificatur, ut v. 26. vel sensus Christianorum in rebus adversis fiducia plenus, et se omniaque sua Deo, Patri optimo permittens, et causam agere Christianorum piorum dicitur

tur, quasi *Spiritus* ab ipso homine cuius res agitur, sit persona diversa, eodem plane modo ut Rom. VII, 17. *ἀμικρτω* tanquam persona ab homine diversa sistitur. Nihil aliud expetimus a Deo, inquit Paulus, nisi quod sit *κατὰ Θεόν*, congruat cum consilio Dei; *Plan, Entwurf*. Ergo preces nostrae Deo sunt gratae et acceptae; fiet, quod nobis et aliis erit salutare.

28. *Οἶδαμον δὲ — πητοῖς ἔσιν*) *Scimus nempe omnia inservire eorum, qui Deum pie colunt, commodis, illis nimirum, quibus benigno consilio felicitas aeterna promissa est*, vere Christianis. Hoc est illud *Φρόνημα τῷ πνεύματος*, de quo v. 27. sensus christianus, quo Christiani calamitatibus pressi eriguntur. *ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι — ἀγαθόν*) Scilicet *adversa* etiam ipsis ad incrementa virtutis et praemii sunt utilia. *Ἀγαπῶντες τὸν Θεόν. יהוה יראו* sunt pii cultores Dei. *Πάντα*, omnes res, sc. secundae, et adverfae; nam de his h. l. est sermo. *Ἀγαθόν*, utile, ut saepius. *Καλεῖν* Hebraeorum loquendi more simpliciter est movere aliquem, ut aliquid faciat felicitatis suae causa, ut Matth. XI, 13. deinde etiam *edocere eum* de felicitate, et modum eius adipiscendae monstrare, ut 2 Theff. II, 14. denique etiam *afferre et promittere felicitatem*, Rom. XI, 29. IX, 11. Unde *πητοί* saepe sunt *Christiani*, quibus innotuit doctrina, et *vere Christiani*, quibus, quia sunt veri Christiani, felicitas est promissa. *Πρόθεσις*, sc. *θεῖα*, *benigna Dei voluntas*, ut 2 Macc. III, 8. *πρόθεσις βασιλέως*, *benigna Regis voluntas*.

29. *Ὅτι ἔς — πολλοὺς ἀδελφοὺς*) *Quos enim praescipit (tales futuros esse Christianos,) hos decrevit filio suo*

suo similes reddere, ita ut ipse sit caput multorum fratrum. "Οὓς προέγνω, quos praescivit, sc. fore κλητάς, probos Christianos. Προ in προγνωσκῶ et προορίζω, quod per se significat ante, multo ante, dudum, indicat aeternam Dei praescientiam et benevolum consilium aeternum. Antequam fuimus, atque adeo antequam ullus homo, ipseque mundus fuit, cognovit Deus homines eos, qui futuri essent vere Christiani, hisque destinavit aeternam salutem. Quaecunque enim Deus scivit et voluit, ea ab aeterno scivit et voluit. καὶ προώρισεν — αὐτῷ) Hos decrevit filio suo similes reddere, i. e. participes eiusdem felicitatis, qua Christus fruitur. Duplex ellipsis. Nam et initio deest τέτας, et in fine γενέσθαι. Συμμόρφας τῆς εἰκόνος, idem quod συμμόρφας εἰκόνι, qđomodo σύμμορφον τῷ σώματι, Phil. III, 21. Vocat autem εἰκόνα exemplar, ad quod aliud aliquid effingitur, quod alibi τύπος, ὁμολοῖμα. Christus in passionibus atrocissimis obediens fuit, et sic ad regnũ illud coeleste pervenit; eadem via Deus constituit dũcere Christo credentes. Supra v. 17. Phil. III; 9. εἰς τὸ — ἀδελφοῖς) Ita ut ipse sit veluti primogenitus, s. caput multorum fratrum, princeps inter multos fratres. Filii primogeniti erant capita familiae iure hereditario; hinc fit, ut בכור denotet caput s. dominũ, Pl. LXXXIX, 26, deinde etiam, quia parentes filios primogenitos insigniore quodam amore et studio complecti solent, πρωτότοκος est filiorum optimus, dilectissimũs. Dicit ergo Apostolus, Christianos omnes Christo in eo fore similes, quod fruituri sint iuribus et felicitate filiorum Dei, Christum autem ipsum manere filium principem omniumque carissimum, qui etiam ius imperii habeat in fratres reliquos,

30. "Οὐς δὲ πρῶρις) Repetendum hic ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. *similēs reddere filio suo. τῆς καὶ ἐκάλει) Eos etiam invitat ad fruendum olim felicitate aeterna.* Edocet eos de felicitate, modum eius adipiscendae iis monstrat, et credentibus atque obedientibus promittit felicitatem. Καὶ ἔς ἐκάλει. *Et eos, quibus obtulit et promissit felicitatem. τῆς καὶ ἐδικάωσε) Hos a peccatorum culpa et poena absolvit, atque favore suo persequitur.* Ita saepe hoc verbum habuimus in hac epistola. τῆς καὶ ἐδόξα) Eos (tandem) immortalī felicitate donat, vel in aeternam illam gloriam recipit. In verbo ἐδόξα est Enallage praeteriti pro futuro. *Ad summam illam felicitatem eos perducet.* Efficiat eos συμμέροφες τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, v. 29. MORUS: *hos etiam felices reddit.* Illi nempe, quibus Deus peccata remisit, habent mentem tranquillam, sunt spe optima pleni, Deum spectant tanquam patrem etc. Certi igitur sunt, se non fore miseros, sed accepturos esse salutem,

31. Τί ἐν ἐρεῖμεν πρὸς ταῦτα;) i. e. Quid ex his inferimus? Nam ἐρεῖμεν apud Apostolum in praesenti etiam tempore ponitur. εἰ δὲ θεός — ἡμῶν) *Si Deus nobis fa- veat, (nosque tantopere ornare decreverit, uti dictum v. 28—30,) ecquis tandem nobis obsit? quis tandem nocere nobis possit?* Ostendit nunc Apostolus, quomodo haec tanta Dei erga nos beneficia in usum solatiumque nostrum transferre possimus. Nobis nempe, qui in tanta apud Deum sumus gratia, nihil inter atrocissimas etiam calamitates est metuendum.

32. "Οὐς — εἰσεσάκε) Quod in Abrahamo signum fuerat amoris in Deum, Gen. XXII, 12, id in Deo signum

num beivolentiae erga homines. τὸ ἴδιον υἱὸν, filii sui; nam vox ἴδιος saepe mere Synonymum est pronominiς αὐτοῦ, ut Matth. IX, 1. XXII, 5. Io. V, 43. et aliis locis. Totius ergo sententiae vis non in ἴδιος υἱος, sed in voce υἱὸς quaerenda videtur. ἀλλ' → παρέδωκεν αὐτὸν) Sed eum pro nobis omnibus tradidit, sc. in mortem. Τὸν ἡμῶν, commodum nostro, ad expiationem nostram. Ita explicandam esse hanc formulam, quotiescunque de morte Christi pro hominibus perpeffa adhibetur, patet e comm. 3. h. c. et Epistolae ad Hebraeos locis pluribus. πῶς — χαρίσται) Omnia, reliqua scilicet, quae nobis vere prodesse, atque ad salutem nostram pertinere possint. Populariter dictum. Facilius est dare omne aliud, quam filium. σὺν αὐτῷ, i. e. χαρισάμενος αὐτὸν ἡμῖν. χαρίζεσθαι utem h. l. est dono dare, gratiose largiri aliquid.

33. Τίς — θεῶν) *Ecquis accuset Deo dilectos?* Ἐκλεξαθαί, קַח, amare, probare, Deut. IV, 37. Propius munit Christianos adversus criminum iudicia, quae ipsis innocentibus intentabantur. Qui tandem sunt, qui eos accusare audent? nempe homunciones. Alii referunt ad peccata, in Christianis residua, ut Apostolus dicat, ne his quidem gratiam Dei, propter Christi mortem nobis concessam, eripi nobis posse. θεὸς ὁ δίκαιον) *Deus (eos) absolvit.* Vocent eos alii odiosissimis etiam nominibus; Deo eorum innocentia perspecta et grata est. Alii hic et in sequentibus ponunt signum interrogationis, *Ecquis accuset Deo dilectos? Deus absolvens?* i. e. Deus, qui eos absolvit a culpa et poena peccatorum, non accusabit eos, et si alii eos accusent, id nihil damni ipsis afferet, et sic porro sensu fere eodem manente,

34. Τίς ὁ κατακρ. — ἀποθανών (*Et quis damnet, vel morte eos dignos iudicet, pro quibus Christus mortem peressus est?* Si etiam damnantur Christiani a malis iudicibus, innocentes tamen moriantur, quia Christus pro illis est mortuus. μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς) Imo etiam nostri caussa ex mortuis est suscitatus, nempe ut sciremus, illum nobis fore iudicem. Act. XVII, 31. ὅς καὶ ἔστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ) Qui etiam cum Deo regnat, gloriae eius summae est particeps, vel proximus ei est honore. Desumpta phrasia ab Orientis consuetudine, qua duo supremi regni administri utrique Regis lateri assidere solent, a. g. Constantinopoli, Vizirius et Musti. ὅς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν) Qui et causam nostram Deo commendat. Cf. Hebr. VII, 25. 1 Ioh. II, 1. Vulgo intelligunt de Iesu hominis quadam ad Deum precatione, humanis precibus simili. Alii improprie explicant de meritorum Christi vi perpetua. Varias variorum sententias et in vertendo vocabulo ἐντυγχάνειν et in explicanda ipsa re enumeravit et diiudicavit b. MORUS in dissertatt. theol. et philog. p. 298. fqq. Recte monet, illud ἐντυγχάνειν a Scriptoribus sacris referri ad illud tempus, quo Christus Deo dexter sedet, non ad illud, quo his in terris humilis vixit; describi igitur, Christum regnantem nobis adhuc esse eundem, qui tum fuit, quum pro nobis passus et mortuus est, benevolum, beneficium, servatorem peccatorum, eumque adeo nos potro tueri et curare, ut peccatores; abfecto omni metu, freti et tranquilli hac eius perpetua benevolentia, curā et beneficentia, a Deo de se optime sperare possint, hoc est breviter, *Christum adhuc esse et manere causam salutis nostrae et datorem*, et qui

salutem quaerant, hos propter hunc et per hunc eam certo accipere.

35. Τίς ἡμᾶς — χριστῷ;) *Quis nos avellat ab amore erga Christum?* Ἡ ἀγάπη τῷ χριστῷ potest significare eum amorem, quo Christus nos complectitur, vel etiam amorem eum, quem nos erga Christum habemus. Plurimi interpretes priorem significationem praeferunt; quia de beneficiis Dei in fideles collatis, atque de eorum felicitate sit sermo. Tum sensus igitur erit: *Quis nobis possit eripere amorem, quo Christus nos complectitur?* vel privare nos benevolentia et amore Christi? Quicquid adversi nobis eveniat, nos nihilominus firmiter erimus persuasi, nos a Christo amari. Si ἡ ἀγάπη τῷ χριστῷ est pietas in Christum, tum sensus est: *Quis infringat, tollat nostrum amorem in Christum?* *Quis nos permoveat, ut deserenda religione rursus excidamus hoc tanto Dei Christique amore?* Haec interpretatio praefenda esse videtur. Non enim dicit Apostolus: Quis Christum abstrahat ab amore erga nos? sed: quis nos abstrahat ab amore erga Christum. Post tot ac tanta beneficia debemus eum constanter amare. Θλίψις — μάχαιρα) Θλίψις, calamitas. Στενοχωρία, angustia, quam, quo nos vertamus non habemus. Τυμνότης, indigentia summa. Μάχαιρα, caedes, quae sit gladio.

36. 37. Καθώς γέγραπται) *Experimur, id, quod scriptum est;* Pl. XLIV, 23. *Experimur, inquit Apostolus, idem fere, quod de se ac civibus suis propter religionem vexaris commemorat vates. Θανάτουμεθα ἕλην τὴν ἡμέραν)* *Mortis periculo expositi sumus quotidie, כִּי הָיוּ* *quotidie, ἀλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς;)*

Τρα

Tractamur, tanquam pecudes mactationi destinatae,
sicuti Ps. CII, 24. בְּנֵי תַמְתָּר filii ad mortem destinati.

ἀλλ' ἐν ταῖς πασὶν ὑπερνικῶμεν) *Sed de iis omnibus triumphamus.* Τὸ ὑπέρ h. l. auctendi notionem habet, et Paulus vult indicare, se divino auxilio munitum, plus virium habere, quam requirantur ad istos varii generis hostes vincendos. διὰ τῆ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς) *Non nostris, sed a Deo, qui nos amat, datis viribus.* Alii: *amore compulsi eius, qui tantopere nos adqumavit.*

38. Οὐτε θάνατος, ἔτε ζωῇ) i. e. plane nihil. Quicquid enim est in rerum natura, aut vivit, aut vita caret. Alii: *nec metus mortis, nec spes vitae servandae.* ἔτε ἄγγελοι — δυνάμεις.) *Nec angeli, nec principes, nec potentes, i. e. nulla vis, neque humana, neque humanam superans.* In his, ut et in praecedentibus et sequentibus Apostolus per μερισμὸν explicat copiose sententiam hanc: In omni rerum natura nihil esse, quod vere Christianos avellere possit ab amore Dei. Quare frustra quaeritur, quomodo angeli possint infringere matuum inter Deum et homines amorem; ponit enim Apostolus partes universi, prout in mentem veniebant. Ἀρχαί, pro: οἱ ἐν ἀρχῇ, i. e. ἄρχοντες. Δυνάμεις, pro: οἱ ἐν δυνάμει, i. e. οἱ δυνατοί. Nonnulli intelligunt angelos potentes, alii vero rectius principes et potentes in his terris, qui potestate sua Apostolos affligebant. ἔτε ἐνεῶντα ἔτε μέλλοντα) *Nec praesentia, nec futura.* Sc. πρὶν γὰρ. Nec quae nunc sentimus mala, nec si qua graviora imminet.

39. Οὐτε ὑψωμα, ἔτε βύθος) *Nec supera, nec infera, nec spes honorum, nec metus ignominiae.* ὑψωμα, super-

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. IX. 313

superbia animi elati; deinde vero gloriae, dignitatis fastigium. Iob. XXIV, 24. *πολλὰς γὰρ ἐπέκρινεν τὸ ὕψωμα αὐτοῦ.* Τὸ βᾶθος πῶς calamitas, Pf. CXXX, 1. Alii ὕψωμα interpretantur *coelum*, et βᾶθος *terram*, Ies. VII, 11, Ephes. IV, 8. ut sententia eadem sit, quae Asaphi Pf. LXXIII, 25. 26. P. H. HANE (*Schrifterklärungen* p. 92. sqq.) ὕψωμα esse putat *arcem*, carcerem in castello; nam in castellis et arcibus carceres fuisse, res est nota, Pf. LXVI, 11. Sic βᾶθος esset *carcer subterraneus*, Gen. XLI, 14. Ies. XXIV, 17—22. Ier. XLVIII, 43. 44. XXXVIII, 6. *ἔτις τις κτίσις ἐτέρα*, nec quicquam aliud. Κτίσις h. ἢ. idem quod πᾶγμα, χρῆμα. Sirac. XXXIX, 29. Nihil igitur in rerum natura *θυνησεται* *κρυφὸς ἡμῶν*, nos poterit abstrahere ab illo amore erga Deum, qui in nobis inest propter Christum Iesum, dominum nostrum, qui oritur e beneficiis, quae Deus nobis propter et per Christum eiusque doctrinam tribuit ac destinavit. Alii vertunt: nihil poterit.

CAP. IX.

Novum argumentum tractat Paulus ab hoc IX. c. usque ad finem capituli XI, nempe de gentis Iudaicae statu ac conditione misera, de causis unde ea sit repetenda, de fine denique in quem aliquando sit exitura. Causam haec scribendi Apostolus habuisse videtur hanc, quod Iudaei, non tantum in veteri sua religione perseverantes, sed etiam ipsi e Iudaeis Christiani, aegre ferrent, Ethnicis paribus iuribus cum Iudaeis frui. Hoc enim vehementer pugnat cum iis opinionibus, quas Iudaei ex magistris suis hauserant: posteros Abrahami, Isaaci et Iacobi semper prae-

cipuo apud Deum loco fore, et, quamvis multa delinquerent, Deum illa condonatarum, tum ob maiorum virtutes, tum ob professionem verae religionis. Ostendit ergo A. ostendit, Deum et in puniendo et benefaciendo semper esse iustissimum, aequissimumque, et magnae esse temeritatis disputare contra id, quod Deus faciat v. 6—18. h. c. deinde vero docet, Iudaeis haec mala accidere ipsa eorum culpa, propter suam improbitatem, superbiam et incredulitatem. IX, 19. X, 21. *denique* etiam solatur Christianorum animos cogitatione ea, multos Iudaeorum iam Christo nomen dedisse, et fore aliquando tempus, quo universa gens Iudaica ad religionem Christi sit accessura. c. XI. Ac primum, quia credi poterat Paulus aut infensus Iudaeis, aut propensior in Christianos e gentibus vocatos, suspicionem hanc longe a se amolitur, v. 1—5. et quidem iureiurando, adhibito per Christum, quod non minoris haberi debet in novo foedere, quam iuramenta in veteri foedere per Deum facta. Egregie more suo interpretatus est hoc caput D. Io. AUG. NOßSSELTUS. Vid. eius Opuscula ad interpretationem Sacrar. Scripturar. Fascic. I. edit. 2. p. 141. fqq.

1. Ἀληθσιαν—πνεύματι ᾧ/ω) *Profiteor per Christum, non mentior, (testis est mihi conscientia,) per Spiritum sanctum, (per Deum). Εν Χριστῷ, per Christum.* In omni asseveratione ea res, quae cum Graecorum particula *ἐν* vel *ἐν* Hebraeorum coniungitur, significat id, per quod iusiurandum vel obtestatio peragitur, ut Math. V, 34. seq. Apoc. X, 6. Ies. LXII, 8. Gen. XXII, 16. Ὁ ψεύδομαι, *non mentior.* Repetit idem verbis negantibus. ad rem magis confirmandam, ne videretur, quae dixerat, tunc.

temere dixisse. Verba *συμμαρτυρέσης μοι τῆς συναιδήσεώς μου*, concludenda esse videntur parenthesi, ut verba *ἐν πνεύματι ἀγίῳ* coniungantur cum illis: *ἐψέυδομαι*, per spiritum sanctum! non mentior. Sic accuratissime haec formula responderet illi superiori: *per Christum*; *verum est quod dico*. Πνεῦμα ἅγιον h. l. videtur esse ipse Deus, cui omnia patent, sanctissimus, ut Act. I, 16. III, 21. IV, 25. coll. v. 24. Hebr. I, 1. Vid. SCHLEUSNER ad vocem πνεῦμα, nr. 10. Illud autem *συμμαρτυρεῖν*, ut Latinorum *contestari*, non habet vim maiorem verbo simplici *μαρτυρεῖν*, quemadmodum Apoc. XXII, 18. aliaque loca docent.

2. Ὅτι λύπη — καρδία μου) *Me magnam sentire tristitiam et perpetuum dolorem*, sc. ex statu populi Iudaici, reiicientis Messiam, et salutem per eum oblatam. Sermo est concitator; Nam idem bis repetit Apostolus, verbis tantum aliis, non addita tamen causa, cur acerbissimo hoc dolore angatur, quam comm. demum 3. verbis ἐπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου obscure indicat.

Ἡυχόμεν — ἀδελφῶν μου) *Vellem enim devoveri a Christo gravissimis malis (huius vitae) pro fratribus (popularibus) meis*. Ἡυχόμεν est imperfectum, pro Optativo, quod frequens Graecis, siye addito, siye non addito ἄν, ut Act. XXV, 22. Ἀνάθεμα proprie denotat omne id, quod Deo devovetur. Iam, quia id, quod sic devotum erat, quoad homines plane interierat, inde ἀνάθεμα. notat, quod occiditur et perit. Unde LXX. interpretes Hebraicum מריק non solum per ἀναθεματίζειν sed etiam per ἐξολοθρεύειν, e medio tollere, perdere, excindere, occidere, reddiderunt, adeo ut ἀνάθεμα εἶναι

ἀποῦ utrumque notet, et medio tolli, perire, occidi, ut in Deuteronomio et Iosuae libro saepe. Interpretandum igitur est: *Optarem emori pro Iudaeis*, qui mihi cognati sunt natione. Quod attinet ad voces ἀπὸ τοῦ χριστοῦ, notandum est, praepositionem ἀπὸ cum suo Substantivo ex Hebraismo interdum otiosam esse, ut Ps. XVIII, 22. Potest tamen probabilis reddi ratio, cur Paulus addiderit ἀπὸ i. e. παρὰ τοῦ χριστοῦ. Instabat nempe tempus, ut Iudaei rebelles et in Christum impii ab ipso devoverentur Romanisque exscindendi traderentur. Hanc calamitatem nationi impendentem, Christo iudici tribuit Paulus. Phrasin ἀναθεμα εἶναι, i. e. ἀναθεματίζεσθαι ἀπὸ τοῦ χριστοῦ denotat itaque: *morte puniri atrocissima a Christo*. Dolet nempe Apostolus miserrimam Iudaeorum sortem, velletque suo sanguine illorum salutem redimere, et in suum caput transferre mala omnia huius vitae, si modo illos ad Christum perducere, et e periculo eripere posset. Non optat χωρισθῆναι, separari a Christo, verum offert se, tanquam piacularem victimam pro salute gentis suae, ut M. Curtius, et Decius. Livius IX. 4. *Equidem mortem pro patria praeclaram esse fateor, et me vel devovere, pro populo Romano Legionibusque paratus sum*. Vulgarem sententiam b. Koppe exornat, ita vertens hunc locum: *Mallem equidem infelicissima sorte ipse frui, quin excludi adeo ab ipso Messiae regno, si hac re fieri posset, ut populares meos servarem*. In tota tamen formula, nihil nisi integerrimi amoris, vehementissimi-que, quo Iudaeorum salutem exoptabat Apostolus, desiderii significationem quaerendam esse arbitratur. τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα) Qui sanguinis vinculo mihi sunt

coniuncti; cognati mei sunt quoad gentem; vel potius *populares*, eadem gente oriundi.

1. Ἰσραηλῖται) Honoris nomen, 2 Cor. XI, 22. nam Iacobo patriarchae *Israelis* nomen ab ipso Deo honorifice inditum fuerat, Gen XXXII, 28. ut esset symbolum gratiae divinae. ὧν ἡ υἰοθεσία) *Ad quos pertinet adoptio*; i. e. quos Deus prae aliis gentibus exornavit maximis beneficiis, Quare Deus Isaacem *primogenitum* appellavit, Exod. IV, 22. 23 Deut. XIV, 1. Filiorum loco eos habuit. καὶ ἡ δόξα) *Ad quos pertinuit honor praesentiae divinae.* Ἡ δόξα, שְׂכִינָה, praesentia Dei gloriosa in columna nubis et ignis Exod. XL, 34. 35. deinde verò in nubecula super arca foederis 1 Sam. IV, 12. quae nubes se interdum ita extendebat, ut totum templum impleret, 1 Paral. VII, 1. 2. αἱ διαθήκαι) *Decalogus, tabula foederis*; nam hebr. בְּרִית Deut. IV, 13. explicatur per עֲשֵׂת הַבְּרִית. Διαθήκαι per Atticismum pro sing. Alii intelligunt foedus quodcunque, quod Deus cum Israelitarum maioribus inivit, quum non solum Abrahamo Gal. III, 16. 17. plures διαθήκαι et διαθήκαι constitutae a Deo legantur, sed foedus etiam Deum inter et Mo- sen saepius repetitum dicatur Deut. XXIX, 1. ἡ νομοθεσία) *Lex*, (non legis promulgatio.) Sic quoque 2 Macc. VI, 24. ἀγία καὶ θεόκτιστος νομοθεσία dicitur, Intelligendum est igitur *integrum legum Systema*. ἡ λατρεία) עֲבוֹדָה, cultus externus Leviticus, praecipue sacrificia. αἱ διαθήκαι) *Promissiones* Palaestinae et Messiae Patriarchis et Prophetis factae.

5. Ὁν οἱ πατέρες) *Quorum maiores sunt Patriarchae*, Abrahamus, Isaacus et Iacobus, alique, quos Deus singulari amore complexus est, quos Iudaei plus iusto iactabant ad alios. καὶ ἐξ ὧν — σάρκα) *Ex quorum genere natus est Messias quoad humanam originem*. Non secundum τὸ θεῖον, quod in ipso, sed secundum τὸ ἀνθρώπινον. ὁ ὧν — αἰῶνας) Dubiae interpretationis est hic locus. ERASMUS: "Nisi haec particula (Qui est in omnibus Deus) adiecta est, sicuti quasdam adiectas offendimus, hoc certe loco Paulus palam Christum pronuntiavit Deum. Et consentiunt, quae quidem viderim graecorum exemplaria. Vulgarius admonet, hoc loco refelli Arianorum impietatem, qui solum patrem voluerunt esse vere ac proprie Deum. Similia differit Origenes, indicans iam tum fuisse, qui non audebant Christum appellare Deum, ne plures Deos facere viderentur: Sed suspicor hunc locum, quod intolerabilis esset Romanis auribus, mutatum ab interprete, aut ab alio quopiam quisquis is fuit, qui declarat sese etiam initio operis nonnihil adiecisse de suo." Ipsa verba varie interpungi possunt, et ex varia interpunctione enascuntur variae interpretationes. Nonnulli enim post πάντων positō commate, sic verba nostra vertunt: *Qui idem est dominus rerum omnium, Deus aeternum venerandus*. Alii iungunt ὁ ὧν ἐν πάντων θεός, pro: ὁ ὧν ὁ μέγιστος θεός, *qui idem est Deus summus aeternum adorandus*. Quum autem Christus nullibi supremus Deus nominetur, sed saepius a Deo summo expresse discernatur, 1 Cor. VIII, 6, XV, 27. 28. Eph. I, 22. 1 Tim. II, 5. prior ratio praeferenda videtur. Εὐλογητός εἰς τὰς αἰῶνας, *celebrandus in aeternum*, ad Christum referri videtur. Additur haec doxologia,

gia, ne quasi iniurius in Christum fuisse videatur Apostolus in commemoranda eius cum Iudaeis cognatione. Veterum et recentiorum interpretatio ea, quia haec verba ad Patrem referuntur, nec contextus, nec regulis Grammaticis est conveniens. Quodsi enim vera esset, Paulus non *ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός*, sed potius *ὁ Θεός ὁ ὢν ἐπὶ πάντων* etc. scripturus fuisset, ut 2 Cor. XI, 31. Istud vero *ὁ ὢν*, quod h. l. legimus, positum est pro *ὅς ἐστι*, ut Ioh I, 18. et III, 13. ideoque ad Christum pertinet, de quo antea dixerat, eum *κατὰ σάρκα* e Iudaeis ortum esse; iam vero, ne hic subsistant Christiani ex Iudaeis, divinam Messiae maiestatem addita doxologia celebrat. *Eucharius Ferd. Christianus Oertel*, (in libro, quem inscripsit: *Christologie, oder die Resultate der neuesten exegetischen Aufklärungen über den Artikel von der Gottheit Christi*, etc. 1792. 8. partic. I. p. 211. sqq.) post *πάντων* posito puncto, ita vertit: *Ex quibus natus est Messias, quoad humanam et humilem conditionem, qui praestantior est omnibus* (patribus illis,) de quibus gloriantur Iudaei. *Deus in aeternum sit laudatus*, pro hoc tanto beneficio. Ex hac igitur interpretatione doxologia Patris esset in his verbis: *Θεός ἐὺλογητός διὰ τὰς αἰῶνας*. In hanc sententiam *Grotius*, (quem hic laudat *Oertelius*;) inclinasse videtur, haec notans ad locum nostrum: "Satis erat huic quidem loco, dicere, hoc privilegium Iudaeorum, quod ex illis natus esset Christus, omnibus aliis maius esse, quia Christo laus et honor debetur supra omnes, id est, etiam supra *Abrahamum, Isaacum et Iacobum*." Per se intelligitur, ex hac interpretatione *πάντων* sumi in genere masculino. Conferri etiam possunt *Koppe* e *Nöesselt* interpret. huius cap. in opusculis eius p. 166. sqq. edit. 2.

inprimis D. Io. Iac. Stolz *Erläuterungen zum N. T.* (mit Beziehung auf seine Uebersetzung desselben) für geübte und gebildete Leser. Drittes Heft. Hanov. 1801. p. 167. sqq. ubi hunc locum accurate tractavit.

6. 'Ουχ οἶον — τῷ Θεῷ) *Non autem fieri potest, ut promissio Dei irrita fiat, ex οἶον δὲ. sc. ἐστὶ, fieri autem non potest.* Hefychius: οἶον τῷ, δυνατόν λέγεται. 'Ουχ οἶον τὸ εἶναι, ἢ δυνατόν εἶναι. Plato Apol. Socr. εἰ τις υἱὸς τ' εἴη παιδύειν ἀνθρώπους. Alii ἐχέειν ὅτι idem putant esse quod ὡς ὅτι, quasi, idque ex populari loquendi nŕu interpretantur sic: τῷ δὲ ἢ λέγω ὡς ὅτι ἐκπέπτωκεν. *Glaubt aber ia nicht, dafs darum Gottes Aussprüche unerfüllt bleiben.* 'Ο λόγος τῷ Θεῷ, *promissio divina*, hebr. בְּרִית saepe significat *promissionem*.

Ἐκ κίττιον denotat *irritum fieri, eventu carere*. Sic בְּרִית 2 Reg. X, 10. et aliis locis eodem sensu occurrit. Dicit Apostolus: Ex eo, quod maxima pars populi Iudaici relicta, minime sequitur, Deum non stare promissis Abrahamo de Messia eiusque beneficiis datis. Hoc dicit contra Iudaeos, qui propter praerogativas illas, quas modo commemoraverat Apostolus, etiam nunc sibi promeritum aliquod ius arrogare volebant, et beneficia in regno Messiae obtinenda sibi solis competere dicebant. Huic falsae persuasioni occurrit Paulus in sequentibus, et utitur argumentandŕ ratione, captui Iudaeorum sui temporis accommodata. Haec igitur disputatio non pertinet ad omnes Christianos; nos enim talibus argumentis non egemus. Bene notant interpretes, non agi hoc loco de *singulorum hominum salute aeterna*, sed de *Iudaicae et aliorum gentium invitatione ad veram Messiae religionem*. ἢ γὰρ

— Ἰσραὴλ.) Non enim omnes, qui ab Israhælo genus ducunt, veri nominis Israelitæ sunt. Supple: Ergo nec ad omnes posteros Israelis beneficiæ Messiae pertinent, sed tantum ad eos, qui hoc nomine digni reperiuntur. Hoc dicit contra Iudaeorum sententiam: se omnes, et solos esse populum Dei. Οὐ ἐξ Ἰσραὴλ: pro: οἱ Ἰσραηλιῖται. ἔσονται pro εἰσιν, hebr. אֵל. In voce Ἰσραὴλ est emphasis. Israhælitæ ii, ad quos pertinent p̄missa Dei, similes Israeli patri fiducia et obsequio in Deum, cuius solius causa Iacobus dicebatur יִשְׂרָאֵל. Gen. XXXII, 28.

7. Οὐδ' ὅτι — τέκνα) Neque propterea, quod ab Abrahamo genus ducant, omnes censentur filii, sc. ad quos beneficia Messiae pertineant. (Τὰ τέκνα sc. τῶ Θεοῦ, vel τῆς ἐπαγγελίας, v. 8.) Hoc confirmat Paulus duplici exemplo. Primum est, quod Israhel et filii ex Cethura, qui duxerunt genus ab Abrahamo, non iisdem cum Israhel posteritate iuribus usi sunt. αἱ — σπέρμα) 'Αἱ concise dictum, pro: αἱ ἐκ τῆς σπέρματος. Sed dictum est; (Gen. XXI, 11, 12.) per Isaacum erit tibi posteritas, i. e. Isaacus unice erit, s. habebitur filius tuus, in quem unicum conferenda sint beneficia tibi liberisque tuis ante promissa. Vocari in aliquo hebraico loquendi modo est: cognomen habere ab aliquo. Itaque hæc verba possunt verti: Posteritas tua habebit cognomen ab Israhel, Israhæliæ appellabuntur. Hoc exemplo confirmatur: non a natalibus pendere, ut quis beneficiis a Deo ornetur.

8. Τέκνα) Paulus non vult explicare sensum grammaticum verborum præcedentium, sed vult ostendere, quid his verbis auditis cogitari possit. Οὐ τὰ τέκνα —

Ἰσθ') *Non qui generatione humana sunt filii* sc. Abrahami, *iidem statim etiam filii Dei censentur*, i. e. a Deo peculiariter diliguntur, vel sunt *filii veri*, iure pleno. ἀλλὰ — σπέρμα) *Sed ii tantum*, qui secundum Dei promissionem nati sunt, *censentur pro filiis*, nempe pro veri nominis filiis Abrahami; tractantur a Deo ut filii. Τέκνον τῆς ἐπαγγελίας h. l. est filius promissus, et ex Dei promissione natus. Σπέρμα κατ' ἐξοχὴν est ex posteritas Abrahami ad quam promissiones pertinent. Sensus bene Ven. Noerseltus exprimit sic: *Filii promissi*, h. e. ii, qui in eo similes sunt Isaaci, ut, quemadmodum is praeter naturae vim, solius divinae promissionis virtute, Abrahamo atque Sarae natus erat, iam per aetatis imbecillitatem viribus ad procreandam sobolem destitutis, sic isti divina prorsus virtute gignantur, atque a Deo nati, et Abrahami, tanquam spiritualis patris sui, fide moribusque similes existant, (Io. I, 12. 13') isti demum λογίζονται εἰς σπέρμα i. tanquam veri Abrahamae filii habentur.

9. Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος ἔτος) *Promissionis enim erat formula*, Gen. XVIII. 10. Recte monet Koppius, voci ἐπαγγελίας paullisper tono esse inhaerendum, non voci ἔτος, quae etiam hic ex hebr. עֵת pro verbo substantivo εἶς est accipienda. Ipsa verba promissionis affert Paulus ut veritas huius rei, de qua hactenus disputaverat, pateat. κατὰ — υἱός) *Circa hoc tempus veniam, et Sarae erit filius*. Dicitur vero Deus ad homines venire, quando in eo est, ut insignia illis beneficia tribuat, ut Zach. IX, 9. coll. Matth. XXI, 5. Ergo Isaacus non naturalibus viribus Abrahami et Sarae natus est, sed vi promissionis divinae. Ita etiam Christiani nascuntur non natu-

naturae viribus, sed vi divina et intercedente promisso, quod sibi applicant.

10. Ὁν μόνον δὲ) Sc. τὸτο ἕτος ἔχει, vel: Σάρρα δεικνύσι τὸτο, neque vero Sarae, unicum exemplum est, quod haec doceat. ἀλλὰ καὶ ῥεβέκκα) Sc. idem nos docet, Deum in benefaciendo non respicere ortum ex his vel illis parentibus, vel ἔπαθε τὸ αὐτὸ, Rebecca etiam accidit, ut non uterque, sed unus tantum filius eius singularibus beneficiis divinis bearetur. Afferit historiam Esavi et Iacobi, qui quamvis fratres germani et gemini essent, tamen ideo non iisdem iuribus usi sunt; Esavus enim, quamvis primogenitus, tamen Iacobo postpositus est v. 12. 13. Hoc alterum exemplum subiungit Paulus ideo, quod Iudaei obvertere poterant, causam, cur unus Iaacus legitimus Abrahāmi hæres fuerit, in eo positam fuisse, quod diversi isti Abrahæ liberi nec ab eadem matre editi, nec eiusdem virtutis fuissent. ἐξ ἑνὸς — πατρὸς ἡμῶν) Quae gravida facta erat ex uno Isaaco, patre nostro. Κοίτη, respondens hebr. כַּבֵּד primo sensu est cubile, deinde per metonymiam adiuncti σμυνῶς sic exprimitur concubitus, deinde per longius euntem figuram conceptio, quod inde patet, quia additur ἐξ ἑνὸς, et concipere ex aliqua dicitur.

11, Μητὴρ — κακόν) Quum enim nondum nati essent pueri, neque aliquid bene aut male fecissent. Τὸ ἀγαθόν ἢ κακόν, ex Hebraismo est nihil plane. De absoluto decreto Dei ad aeternam salutem vel condemnationem, ut multi post Augustinum existimarunt, h. l. non esse sermonem, ex contextu et ipso sensu verborum satis patet. Addita hæc sunt eo potius consilio, ut obsecrationi Iudaeorum

rum, Esavum improbum, huiusque improbitatis causa a Deo reiectum fuisse, locum omnis praecluderetur. *ἵνα ἡ κατ' — μένῃ*) *Ut benignissimum Dei promissum perstaret, non ex merito, sed ex benignitate largientis.* Sensus est: *ut appareret, nihil unquam hominis merito, sed omnia tribuenda esse gratiae divinae.* *ἵνα* est ἀποδεικτικόν, *zum Beweise dafs.* Πρόθεσις, *propositum, voluntas*, deinde in specie benigna voluntas, sive benignitas. Ἐκλογὴ, *electio, libertas.* Κατὰ h. l. elegantem periphrasin facit adiectivi, ut ἡ κατ' ἐκλογὴν τῷ Θεῷ πρόθεσις sit *benignitas libera*, ut infra X, 2. ζῆλος κατ' ἐπίγνωσιν, *Zelus prudens*, XI, 21. ἡ κατὰ φύσιν κλάδοι, *naturales rami.* Μένῃ, *pro ἀεὶ γίνηται.* ἐκ ἐξ — καλῶντος.) *Non ex merito, sed ex benignitate largientis.* Nam καλεῖν, *vocare, invitare, offerre* dicitur Deus interdum, quum declarat, se velle aliquid dare, vel exsequi. Ἐκ, *propter.* Sensus igitur est: *Denm ex libera benignitate, non habita ratione dignitatis vel praestantiae cuiusdam externae in Iacobo et Esavo, illi maiora beneficia, decrevisse, quam huic.*

12. Ἐφάσθη — ἐλάσσονι) Gen. XXV, 23. Iacobum respectu Esavi dici ἐλάσσον, eo sensu, ut sit iunior respectu primogeniti, omnibus facile patet. Itaque Iacobus a Philone et Iosepho dicitur νεώτερος, *natu minor*, Sub parentum designatione intelligi hic populos, posteros nempe Esavi et Iacobi, apparet ex iis, quae loco Geneseos cit. praecesserant: אַבְרָהָם וְיִצְחָק, ut recte percepit Iosephus Antiqq. XIII, 9. 1. Quod effatum eventu est confirmatum. Nam *Davides* primus *Idumaeos*, i. e. posteros Esavi in servitutem redegit, a Sam. VIII, 14.

Quum-

Quumque iugum *Ioram*o regnante excussissent, 2 Reg. VIII, 20. 22. tempore *Maccabaeorum* iterum victi sunt, 1 Macc. X, 27. 31. Tandemque *Hyrcaus* eos omnino debellavit, ut nos docet *Iosephus* I. c. Haec igitur, quae *Paulus* ex historia liberorum *Isaaci* colligit, continent hanc doctrinam: Deum, qui singularia beneficia in hanc illamve gentem conferat, nullo modo id facere coactum quasi moribus vel meritis istiusmodi gentis, sed motum rationibus ex se ipso suaque liberalitate unice ductis.

13. Καὶ οὕτως γὰρ γέγραπται) Mal. I, 2. 3. Est et hic ellipsis. Plena sententia: Quod vaticinium revera impletum est, ut scriptum reperimus a *Malachia*. τὸν Ἰακώβ — ἐμύσησεν) *Praetuli Israelitis Idumaeis*. Nam et hic *Iacobus* et *Esavus* pro posteris utriusque. Μισεῖν vero ad imitationem hebraici נָשַׁךְ ponitur, quod non semper *odisse* notat, sed etiam interdum *minus benigne tractare*, *postponere*. Gen. XXIX, 31. Luc. XIV, 26. coll. Matt. X, 37. Deus enim posteris *Iacobi* terram patriarchis promissam et sacra externa concessit, non aequae *Idumaeis*. Itaque verba dicti nostri de utriusque populi conditione externa tantum capienda sunt.

14. Μὴ ἀδίκῃς κατὰ τὴν ἰσχύϊ;) Num iniuste Deus agit? si nempe *Iacobo* eiusque posteris non propter virtutis praestantiam, aliqua merita, sed libera et gratuita benignitate commotus favit? *Iudaeum* inducit disputantem atque pugnantem ita, ut doctrinam *Pauli* summa Deum iniuria afficere doceat. Hanc sententiam, Deum iniuste agere, verbis μὴ γίνωσκε repellit tanquam insanam et viro bene indignam. In tota hac Apostoli disputatione notandum est, agere eum cum hominibus *superbis, hypocritis,*
suam,

suamque dignitatem non ex verae virtutis studio, sed externarum rerum vanitate metientibus. Contra hos initio potestatem et ius Dei ita defendit, ut iis opportune phrasibus utatur, quibus antehac in disciplina Pharisaica videtur assuetus fuisse. Non tenetur Deus rationem reddere hominibus, cur sic vel aliter agat. Iam duos V. T. locos subicit Apostolus, *unum*, ut declaret Deum ipsum de se confirmasse, quod in beneficiis conferendis plane agat ex arbitrio, v. 15. 16. *alterum*, ut etiam Deum se in severitate adhibenda plane liberum consistentem ostendat.

15. Τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει) Exod. XXXIII, 19. Dixit vero Deus haec, quum Moyses rogaret, ut Deus se ipsi manifestaret, in signum futuri favoris. Est igitur h. l. sermo de eximio quodam et plane extraordinario beneficio, cuius non quivis homo fieri potest particeps. ἀσέσω — οὐκ ἐσώσω) *Libere unicuique. et pro arbitrio benigno facto.* Ἐλεσέν et οὐκ ἐσώσω, quemadmodum hebr. יָנַן et יָנַן significatu parum vel nihil differunt; nam utrumque verbum laepe significat, *libere, pro arbitrio hominibus beneficia tribuere, benigne facere.* Scriptori libri *de vita et morte Moysis* verba *Exodi* ita explicat: *Nomini quicquam debeo, gratis do mea.* Non affert haec Apostolus, quasi suae disputationis, de qua agit hactenus, rationes aliquas reddere non possit, (nam et reddet aliquas,) sed quod prius quam eo veniat, edomare velit contradictoris audaciam. Etiam de principibus dicunt Politici: Non esse nostrum aestimare, quem supera ceteros, et quibus de causis extollant; summum illis datum esse rerum arbitrium, subditis obsequii gloriam relictam.

16. Ἀρα — 325) Ergo (quod attinet beneficia extraordinaria,) hominum studiis nihil efficitur, sed omnia a benignitate divina pendent. Uti non Esavus, qui cupiebat, quique post praedam currebat, sed Iacobus, invitatus fere et aegre matri parens, benedictionem paternam obtinuit: ita nunc non Iudaei currentes 31. et caerimonias observantes, sed gentes comm. 30. obtinent Dei favorem. Ex quo tamen non sequitur, plane superfluum esse, ut homo ipse agat, viribusque divinitus concessis utatur, sed hoc tantum, virium usum solum non sufficere ad id, ut quis voto suo potiatur, sed unice hoc a gratia et benignitate divina pendere. Τρῆχειν currere, per Metaph. expetere, sensu non differt a 326, nisi quod intentius studium indicat.

17. Ἄγει — 326) i. e. in sacra Scriptura dicitur Pharaoni. Locus est Exod. IX, 16. Γὰρ vicissim. Affert nunc Paulus exemplum contrarium hominis, quem Deus gravius punivit quam alios malos homines, et quidem libera sua voluntate, et ex sapientissimis causis, maximam partem ignotis. ὅτι ἐς αὐτὸ τὸ ἐξῆγειρά σε) Propterea te excitavi, i. e. regem constitui. Ἐξῆγειρα respondet hebraico שׁוּמַרְתִּיךָ, proprie: Stare te feci, et manere adhuc in fortunis tuis. Hunc verum sensum esse, apparet ex Mosia narratione, ex verbis: Iam in eo sum, ut te perdam; poteram te morbo pestifero cum omnibus tuis absumere; sed non statim te perdo; servo te adhuc incolumem. Alexandrini verterunt: διατηρήθης, conservatus es, ut Exod. XXI, 21. Ierem. XXXII, 14. Ὅπως τῇ γῇ) Ut ostenderem in te potentiam meam (me posse te servare incolumem, aut exuere bonis et fortunis, quando

do volō,) *atque ego per orbem terrarum celebrarer.* *Nomen meum,* i. e. gloria et maiestas mea, □ω. Multis prodigiis et miraculis opus erat, ut frangeretur Pharaonis malitia, nolentis permittere exitum Israelitarum ex Aegypto, quod maximam gloriam Deo peperit.

18. Ἄρα ἔν — σκληρύνει) *Ergo pro sub arbitrio hunc benigne, illum minus benigne, vel duriter tractat.* τῷ σκληρύνειν opponitur ἐλαττεῖν, quod quum sit libere, pro arbitrio benefacere, lex oppositionis efflagitat, ut σκληρύνειν sit minus benigne, duriter tractare, quemadmodum hebr. הַשְׁרִיף sive potius in Hiph. הִשְׁרִיף, Iob. XXXIX, 16. 2 Paralip, X, 14. Itaque Paulus verbo σκληρύνειν h. l. utitur alio significato, quam occurrit Exod. III, 3. X, 27. XI, 10. Nam apud Moysen Deus σκληρύνει τὴν καρδίαν Φαραὼν, i. e. indurescere patitur animum Pharaonis. Potest tamen hoc etiam loco retineri usitata phraeos significatio, ob versum proxime sequentem 19, qui sensu carere videtur, si τὶ ἐτι μέμνηται, non ad animi obstinationem refertur. Tum verò phrasia: *obstinatum aliquem reddere*, populariter est intelligenda, nec ad philosophicam ἀριβειν exigenda. Licet nempe praevideret Deus, longa patientia et inhibitione poenarum Pharaonem peiorem redditum iri, tamen subinde nova lenitatis suae erga eum dedit documenta; quo facto obstinatio reddita est eius animus, ut solent morosi ingenii homines, qui nec bonitate nec severitate molliri se patiuntur. Ita filius degener et verberibus inflictiis irritatur, et indulgentia patris fit segnior: unde oriuntur querelae: ego indulgentia mea filium perdi et verberibus malitiam non excussi, sed incussi. Quam igitur Deus obstinatum red-

reddidisse Pharaonem dicitur, id minime ita intelligendum est, ac si hominis libertatem sustulisset, sed quod eum in vita conservando, occasionem ei dedit, pertinaciam suam factis demonstrandi. et tandem post multa patientiae documenta non clam et tanquam in carcere occidit, sed tanquam in theatro totius mundi, ut supplicium eius esset illustrius, et ad terrorem aliis incutiendum aptius,

19. Novae obiectioni, occurrit Paulus. Dicere nempe aliquis poterat, non consentaneum esse vel benignitatem vel iustitiae Dei, quod eos obiurget atque reprehendar, qui male agant, quum tamen aliter, quam Deus illud decreto suo firmasset, vivere ac agere non possent. Quamquam haec conclusio legitime e Pauli doctrina duci non poterat, erat tamen necesse, ut ille omnem Iudaeis elabendi atque contradicendi opportunitatem eriperet. Pergit igitur: *Ἐπεὶ δὲ — ἀνθίστημι;*) Dices igitur mihi: quid est igitur, quod Deus succenseat nobis, quem enim, (si tua disciplina probatur,) reperias, qui Dei resistere voluntati queat?) Indicativus ἀνθίστημι ponitur pro Subiunctivo, et praeteritum pro quovis tempore, quasi dicat: *τίς ἀνθίστημι;* Hanc obiectionem refutat Paulus dupliciter; primum sic, ut doceat, non esse hominum examinare mores Dei atque reprehendere velle v. 20. 21. deinde, ut iis etiam hoc permittatur iudicium, tamen Deum non temere aut contra rectam rationem agere, sed plane sapienter et summis suis virtutibus declarandis accommodare. v. 22. 23.

20. *Μενέων, ὃ ἀνθίσταται*) Atqui, o tu! sunt verba corrigentis sermonem alterius, ut infra X, 18. Luc. XI,

28, *ὁ τίς — θεῶν*) *Quo tandem iure tu audes cum Deo altercari?* Humanam imbecillitatem non decet cum Deo disceptare, ac veluti causas ex eo quarerere, cū hoc vel illud faciāt? Non dicit Apostolus, Deum sine iustis causis aliquid agere, quod profecto numine sapientissimo esset indignum; sed hoc tantum vult, temeritatis esse, si homo sibi praesumat, has causas diligentius, quam par est, exquirere, et si non datum fuerit, eas penitus cognoscere, eum reprehendere, vel cum eo disceptare, quasi iniuste egisset. *μή εἶπαι — ἔρω;*) *Num dicet vas (vel opus figlinum,) ei, qui finxit, cur me sic tractasti?* Sumtum hoc ex usu, Ief. XXIX, 16. XLV, 9. Nihil autem aliud indicat, quam non debere homines reprehendere facta Dei, opificis sui. Παιδὶν pro Dativo habet Accusativum in hoc sensu ut Matth. V, 44.

21, *ἢ ἐκ — πηλῆς*) *Nonne figulus potestatem habet in lutum?* Nonne pro arbitrio suo uti potest luto? Refero nempe cum aliis τῷ πηλῇ ad ἐχει ἐξουσίαν. Si autem refertur ad καραμεύς, redundat. ἐκ τῷ — ἀριμύαν) *Ita ut ex eadem massa aliud vas ad honestos, aliud ad viliores usus fingere possit?* Sap. XV, 7. Ius habet figulus non modo ex eodem luto facere, quae velit, vasa, sed et facta refingere, et ex esculentis, si velit, facere matulas. Multo magis Deo competit ius liberrimum in suas creaturas, nec est ullo modo ferendum, si eorum, quae Deus agit, velimus esse censores ac iudices. Nam quum homines se ipsos omniaque, quanta sunt bona sua liberalitati divinae debeant, atque Deo non solum nihil sapientius dici aut fingi possit, sed tanta etiam summae eius sapientiae ac benignitatis in nos documenta extent; quomo-

do nisi summam per stultitiam et impietatem dubitari potest, quin Deus in constituendis rebus nostris sapientissime nobiscum et clementissime egerit?

22. 'Εἰ δὲ — ἀπώλειαν;) *Si vero Deus, quum vellet ostendere severitatem, et manifestare potentiam suam, non subito perdidit, sed sustinet et tolerat magna patientia homines puniendos, qui suam sibi perniciem contrahunt!* (quis eum hoc nomine vituperare potest?) Supplenda est formula: *ἐκ ἧς ἐξουσίαν?* Post repressam superbiam obtrequantium paullatim causas aperit, cur Deus maximam partem populi Iudaici reiciat, et gentes propter fidem in Christum recipiat. Dant nempe Iudaei poenas suorum peccatorum, et voluntariae incredulitatis. *εἰ δὲ* (iunge cum ἤνεγκεν,) *quid tum; quid in eo est iniqui? θέλων ἐνδείξασθαι, pro καίπερ ἐθέλει ἐνδ.* Simplicior tamen videtur esse NOESSELTII interpretatio: *Quum autem constituisset Deus severitatem ostendere, et, quantum efficere possit demonstrare, magna cum patientia tulit eos, qui ira se divina dignos reddiderunt, atque sibi ipsi contraxerant miseriam.* 'Εἰ δὲ θέλων, intellige ἦν, pro ἤθελεν, ut v. 28. Primaria igitur propositio est in verbis: ἤνεγκεν — εἰς ἀπώλειαν. Hac in re Deus duo sibi proposita habuit, unum, quod declaratur in illis: (v. 22.) voluit Deus ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν α. τ. λ. alterum quod est in his: (v. 23.) καὶ ἵνα γνωρίσῃ — εἰς δόξαν. Illa ἀναπολεθία, s. duplex verborum structura, quae est in comm. 22. 23. neminem offendet; huius enim exempla et in N. T. et in profanis Scriptoris extare, notum est. Τὸ δυνατὸν, i. e. τὴν δύναμιν. ἤνεγκεν, toleravit, non subito perdidit, sed diu, ut ad meliorem

mentem redirent, exspectavit. : *Σκῆπη* h. l. sunt *homines*, quos Apostolus nunc *vasa* nōminat, quia praecefferat similitudo vasis et figuli. Ita continuat metaphoram, ut fiat allegoria. Ὁργή, *poena*, ut saepius. Itaque *σκῆπη ὀργῆς* sunt *homines puniendi*. *κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν*, qui *suam sibi perniciem contrahunt*. Accipiendum enim *κατηρτισμένα* voce media, s. reciproca, ut Actor. XIII, 48. Ἀπώλειαν, omnis generis miseriam et huius et futurae vitae intelligo, ad quam se composuerant Iudaei. Si cum aliis vertis : *homines facti ad summam illam perniciem*, populariter est intelligenda phrasis, pro: *certo et inevitabili fato perituri*. Io. III, 36. Col. III, 6. Quae causa sit certi exitus miseri, id non est in formula, sed in re: quia partim longae vitae multa scelera non deposuerunt, quantumvis Deus indulserit, partim extare debet luculentum exemplum scelesti, eiusdemque ob scelera miseri.

23. Καὶ ἵνα — εἰς δόξαν) *Et ut declararet summam suam benevolentiam benignitatis suae capacibus, quibus certa et parata erat felicitas, i. e. ad christianam religionem aditus*. Iterum supplenda est formula: *ἐν ᾗ εἰς ἐξουσίαν; Δόξα Θεῷ, Dei maiestas* nonnunquam etiam dicitur de singulis attributis divinis, et hoc quidem loco de *benignitate divina*, conspicua in convertendis Ethnicis et Iudaeis. Πλεονς τῆς δόξης, i. e. *δόξα ὑπερβάλλουσα, immensa benignitas*. Eph. I, 7. 18. II, 7. *Σκῆπη ἄλλης* hic vocantur Gentiles, et ii ex Iudaeis, qui in Christum erant credituri et opponuntur Iudaeis impiis, quos v, 22. vocaverat *σκῆπη ὀργῆς*. Hos Deus *προητόιμασεν εἰς δόξαν*, destinavit ad felicitatem. Nam *προετοιμάζων*, quod alias est *praeparare*, interdum etiam significat *de-*

destinare ut Gen. XXIV, 14. Matth. XXV, 34. Loquitur Paulus de iis, quibus destinatus erat aditus ad religionem christianam. Voluerat Deus aliquando ex ambobus eundem coetum efficere, neque ab eo semper separatos esse paganos, idque ita eventurum dudum praenunciavit. Unde quum nunc fieret quod per consilia divina fieri debebat; quum id, quod iis certum paratumque erat, acciperent, non obistere debebant Iudaei. Deumque reprehendere, ut sua illi libertas in propaganda religione constaret.

24. (Ὅς καὶ ἐπέλεσαν ἡμᾶς) Tales (i. e. tanquam homines bonitatis suae capaces) invitavit et nos. Potest etiam ὅς καὶ positum esse pro διὸ καὶ, ex Apostoli more periodos periodis iungendi per relativa. ὅς refertur ad σκεύη ἐλέες v. 23. quasi non σκεύη dixisset, sed αὐθρόπας. Καλεῖν, ad religionem Christianam adducere. ἃ μόνον — ἐθνῶν) Partim ex Iudaeis, partim ex aliis gentibus, et quidem plures ex aliis gentibus, quam ex Iudaeis, quod in sequentibus declarat pluribus.

25. Ὁς καὶ ἐν τῷ Ὡτηῇ λέγει) Nempe Deus, qui a propheta loquens introducit. Desumpta sunt haec verba ex Hof. II, 25. plane iisdem, vel eodem ordine positae verbis, sed sensu salvo. Agit autem Hoseas de decem tribubus, abductis per Assyrios, ex quibus pauci simul cum Iuda et Beniamino erant redituri in patriam, et futurum Dei populus. Non est igitur in his verbis proprie vaticinium de vocatione gentium, nec Apostolus tanquam vaticinium de hac re adducit hoc dictum; sed est argumentum a pari. Referenda haec sunt ad verba v. 24. ἃ μόνον ἐξ Ἰσραὴλ. Non est novum, inquit Paulus, quod

nostro tempore fit; nam et alio tempore, simili occasione Deus usus est eadem libertate recipiendi in gratiam, quos olim neglexisset. Iterum nunc fit, quod Hoseas olim dixit, sed modo multo illustriori. καλέσω — λαόν μου) *Eos, qui populus meus non amplius erant, vocabo populum meum*, i. e. eos iterum agnoscam pro populo meo. Nam καλέσω saepe est *efficere*. Loqui autem Prophetam de Israelitis decem tribuum, patet ex c. I, 6. 9. Hos Deus, quod Baalis cultui dediti essent, pro filiis suis habere recusaverat. καὶ τὴν — ἡγαπημένην) *Et populum haud dilectum agnoscam pro dilecto populo*. Foemininum usurpatur accomotate ad nomen עַמִּי quod propheta omnis causa filiae e meretrice susceptae imponere debuerat, quam Deus cum natione Israelitica comparat, Hof. I, 6. II, 6. 7.

26. Καὶ ἔσται — ζῶντες) Ex Hof., II, 1. *Et illo ipso loco* (in terra gentilium nempe, ubi dispersi erant,) *ubi dictum fuerat illis: vos non estis populus meus, ibidem agnoscentur pro filiis Dei vivi, vel immortalis, quum nempe illis restituet patrias sedes.*

27. Ὁσαύτως — Ἰσραὴλ) *Iesaias vero de Israelitis palam pronunciat, Κράζουσιν hic, ut Io. I, 15. est: palam dicere, s. profiteri. Ὑπάρχει, de, ut 2. Cor. I, 6. et aliis locis. Quod modo v. 25. de loco Hoseae diximus, hoc idem valet etiam de hoc loco Iesaias, qui extat c. X, 22. Agit nempe locus de liberatione Israelitarum ex exilio Assyrio, Babylonico. Cf. notanda ad. v. 29. εὐθὺς — σωθήσονται) *Ex innumera populi multitudine reliquiae* (vel pauci) *servabuntur*. Insignem multitudinem cum arena comparare Profanis etiam est usitatum. Virgil.*

Georg. II. 105. *Est numerus — quem qui scire velit, Lybici velit aequoris idem discere quam multae Zephyro turbentur arenae.* κατὰ λειμμά. hebr. קאץ latine reliquias vertere possis. Sirac. XLIV, 17.

28. Λόγον — δικαιοσύνη) *Perficiet enim et subito absolvet rem pro veracitate sua.* Verba Ies. X, 22. hebraice ita sonant: קבלין קרן שטש קרן. Sed Paulus sequitur Versionem LXX. interpretum. In nostris verbis post συντελῶν suppleri debet: ἐστὶ δὲ κύριος ut Matth. III. et in parallelis Φωνὴ βοῶντος adest vox clamantis. Verba: λόγον συντελῶν respondent voci קבלין, quae quum consumptionem penitus finitam notet, pro eo graece positum est: *adesse qui rem perficiat*, i. e. rem illam de Iudaeorum intereptione. Λόγος, קרבן, res, et συντελεῖν λόγον, rem perficere. Sic Polybius L. IX, c. 37. τῆς δὲ πραθείσεως συντελεσμένης, quod inceptum, quum perfecisset. Συντέμνειν, conscindere, praecidere, in angustum contrahere, breviter absolvere, de caussis forensibus, quae celeriter absolvuntur et finiuntur, interdum usurpatur; ut apud Philostr. vit. Apollon. VII, 17. συντεμνήσονται οἱ ἐν τῷ δικαστηρίῳ λόγοι. Sic Dan. IX, 26. πόλεμος συντελεσμένος est bellum decisum. Ἐν δικαιοσύνη קבץ, pro veracitate sua. ὅτι λόγον — γῆς) *Rem sic decretam exsequetur Dominus in terra.* Eadem cum priori sententia, aliis tantum verbis expressa. Ὅτι hebr. קבץ reduplat, vel vertendum: utique, profecto.

29. Καὶ καὶ θῶς προείρηκεν Ἡσαίας) *Perfectum hic est pro plusquamperfecto, more Hebraeo; vult enim dicere:*

sicut in prioribus (c. I, 9.) dixerat Iesaias. Alius eiusdem argumenti locus, docens, singulari Dei benignitati tribuendum esse, quod pars saltem aliqua felicitate divinitus promissa potiatur. *ὁ μὴ — σπέρμα*) Nisi Iehova omnipotens nobis reliquisset paucos. *Κύριος σαβαώθ*, pro hebr. *יהוה צבאות* Deus omnium creaturarum. LXX. interpretes in libro I. Samuelis et in Iesaiâ pro *צבאות* retinuerunt *σαβαώθ*, in reliquis libris habent *παντοκράτωρ*. Pro *σπέρμα* in hebraico textu Iesaiæ est *שְׂרִיר*, reliquiae, idem quod *κατάλειμμα*, ut recte observat THEODORETUS, pauci superstites, seminum instar, quæ ad sementem servantur, unde nova messis exspectatur. Loquitur autem ibi propheta de vastitate et occidione sub Achafo facta per Assyriorum regem, quo tempore Deus paucos, si cum ceteris conferas, Hierosolymis conclusos, servavit, unde iterum cresceret populus. *ὡς Σόδομα — ὠμοιάθημεν*) Sodomitis et Gomorraeis similes facti essemus, e quibus nemo superstes mansit; *ὡς Γόμορρα* hic positum pro Dativo *Γομορρά*, *לְעֶמְרָה*. Hic Iesaiæ locus non est vaticinium de rebus N. T. sed ab Apostolo positus ideo, quod satis declaret, non esse, quod Iudæi tam iactarent Dei benevolentiam in omnes eos, qui se Iudæos profiterentur; neque enim hos caros esse Deo universos, sed exosos potius ut internecioni quasi datos, nisi proborum hominum pietas severitatem Dei quodammodo retardaret.

30. *Τί ἐν — πλεονεξία*) Quid inde sequitur? Gentiles non appetentes felicitatem, accipiunt felicitatem, sed propter fidem consequuntur. Ex hactenus dictis

dictis infert Apostolus, non iniquum videri posse, si, re-
lectis Iudaeis incredulis, Ethnici ad religionem Christi in-
vitentur. Ἐθνη, sine articulo, *multi gentiles*. Δικαιο-
σύνη, (c. I, 17.) *praemium, felicitas in regno Messiae*
expectanda. Διῶκεῖν, i. e. ζητεῖν, *studiose quaerere*.
Κατέλαβε, pro praesenti: καταλαμβάνει. Δικαιοσύνη
ἡ ἐκ πίστεως, sc. δοθεῖσα. Πίστις, h. l. est firma persuasio,
Iesum esse Messiam, et ab eo omnem felicitatem esse ex-
spectandam. Vult autem dicere Apostolus, gentiles, va-
cuos ab isto fastu Iudaeorum, qui in se suoque studio po-
nerent omnia, illud beneficium gratis sibi oblatum, liben-
ter accepisse, Iudaeos autem fastu suo impeditos esse, quo
minus spem benevolentiae divinae consequendae factam per
Evangelium, admitterent.

31. Ἰσραὴλ — ἐφθασε) *Israelitae autem eo quod*
tenentur studio legis (alicuius) a cuius observatione
sibi felicitatem promittunt, non capiunt fructum
eius legis, (doctrinae,) quae veram felicitatem offert.
Νόμος in priori membro est lex Mosaica, cuius observa-
tione Iudaei favorem Dei et praemia se consequi posse pu-
tabant, in altero membro est *doctrina Christi*, nova lex,
quae nobis veram felicitatem offert. Νόμος, quandoque
de quacunque doctrina dicitur. Vid. supra III, 27. Iac. I,
25. Quoad totam sententiam cf. infra X, 3.

32. Διὰ τί;) *Quare?* sc. non consequuntur felicitatem.
ὅτι ἐκ — νόμου) *Quia non per fidem, sed per ob-*
servationem legis (Mosaicae) consequi volunt, nimirum
per ritus lege praescriptos, veluti per circumcisionem;
Rom. IV, 11. 12, sacrificia, ciborum discrimina, et alia si-
milis δικαιώματα σαρκός. προσέκοψαν — προσκόμματος)

Impegerunt enim in saxum illud, in quod multi impingunt, i. e. offensus sunt et offenduntur Messiae humilitate. Solent, qui iter faciunt, interdum in lapides impingere, et pedes laedere, ac sic impediri, ne iter prosequantur. Sic ergo quidam προσηγορεύει τῷ λόγῳ, 1 Pet. II, 8. Quod Petrus ibi dicit de Evangelio, id hic Paulus de Christo; quia idem est Christus praedicatus et Evangelium; et considerandus hic Christus eiusque doctrina simul cum sua cruce. Hoc enim est, quod Iudaeos plerosque offendebat. Haec autem est ratio, cur Iudaeos excludat Deus a felicitate regni Christi. καθὼς γέγραπται) Coniunxit Apostolus duo loca Alexandrinae versionis, Ies. XXVIII, 16. VIII, 14.

33. Ἰδὲ τίθημι — σκάνδαλον) *Ecce ego fundamenti loco in Sione ponam sexum, in quod multi impingent, rupem in qua multi labentur.* Iudaeos olim hunc locum de Messia interpretatos esse, vix potest negari. Iarchius in locum Iesae, *Decretum coram me factum est, et constitui Regem, Messiam, ut ille sit in Sione lapis munitiois: istud enim יִסְדִּיךָ significat יִסְדִּיךָ, i. e. munitioem et firmitatem etc.* Sed locum Iesae non agere de Messia, totus contextus docet. Utitur igitur Paulus verbis prophetae ad cogitationes suas exprimendas, ut in praecedentibus locis in hoc capite allatis. Cf. Luc. II, 34. Iudaeis pharisaica doctrina imbutis, σκάνδαλον erat patria Christi, humilitas, mors, atque imprimis crucifixio. καθὼς — κατασχευθήσεται) *Quicumque vero ei confisus fuerit, spe sua non frustrabitur.* Ies. XXVIII, 16. pro יִסְדִּיךָ nonnulli legendum esse existimant לֹא יִבָּרֵךְ. Sed יִרְחֹץ, cui plerumque festinandi po-

testas

testas subiici solet, habet etiam *timendi* et *erubescendi* notionem, certe in cognata lingua arabica. Cf. Filii mei *Ernesti Frid. Caroli* Scholia ad Ies. XXVIII, 16. Sensus huius loci est: Qui Christo non credunt, eos impediri, ne viam insistant, quae ad veram iustitiam ducit. Qui vero ei credunt, eos neutiquam falli, sed quod cupiunt, adepturos. Καταίσχυνσθαι est *falli*, ut Rom. V, 5.

CAP. X.

1. Ἡ μὲν — σωτηρίαν) *Equidem ex animo exopto et precor, ut Deus Israelitas salutis participes reddere velit.* Opto illis bona omnia, etiam aeterna. Ἐυδοκία, *voluntas*, animus quam maxime benevolus, desiderium. Pergit Apostolus exponere causas, cur tanta Iudaeorum multitudo a societate regni Messiani excludatur. Ne autem Iudaeo-Christiani crederent, ex odio haec a se dici, amorem suum in eos iterum profitetur.

2. Μακροῦ — ἔχουσιν) *Testor enim iis, quod studium erga Deum habent.* Sic. Io. II, 17. ὁ ἄλλος τῷ ἑαυτοῦ. Cf. Act. XXII, 3. Gal. I, 14. *Studium erga Deum*, i. e. in leges Mosaiscas; has enim non sine Dei ipsius contemptu a Christianis negligi existimabant. ἀλλ' κατ' ἐπίγνωσιν) *Sed non coniunctum cum vera Dei cognitione.* Ἐπίγνωσις idem quod γνῶσις. Vel κατὰ hic ut supra c. IX, 11. facit periphrasin Adiectivi: *Zelus imprudens.* Errabant nimirum Iudaei, tum in legum Mosaiscarum consilio, tum in bonorum operum suorum, quibus gloriabantur, dignitate et pretio rite constituendo.

3. Ἀγνοῦντες — δικαιοσύνην) Quum enim non rite intelligant, quinam sit modus adipiscendi felicitatem Deo probatus, quum non intelligant modum consequendi favoris divini, Δικαιοσύνη eodem sensu sumitur, quo supra c. I, 17. Ἀγνοεῖν non solum denotat ignorare, sed et non rite rem intelligere, ut Marc. IX. 52. καὶ τὴν ἰδίαν — εἴσαι) Et suam rationem benevolentiae divinae consequendae stabilire studeant. Ἰδία δικαιοσύνη vi oppositi est ille modus consequendi divini favoris, quem Iudaei tanquam unico verum Deoque probatum commendabant. Ἰσᾶναι, ἰσχυῖ, h. l. valere facere, geltend machen. τῇ δικαιοσύνῃ τῷ Θεῷ ἐκ ὑπετάγησαν) Est hic forma passiva pro reciproca; Niphal, ut Hebraei loquuntur, pro Hithpaël. Viam non ineunt, per quam benevolentia divina comparari possit, fidem scilicet. Non obsequuntur, non accommodant se doctrinae quae est tanquam regula et lex proposita. Supra c. VI, 17,

4. Τέλος γὰρ νόμου χριστός) Nam Christus sustulit legem Moisaicam. Τέλος varie explicatur. Secundum nonnullos est finis, ad quem quis contendit, quem attingere vult, ut sensus sit, Christum per legem Moisaicam obumbratum fuisse et legem nunc cessare, quum Christus apparuit, Gal. III, 24. Alii explicant: Quod lex non poterat, id Christus effieit, et praestitit. Eleganter enim vaticinia dicuntur τέλος εἶχειν, quum impleantur, Ioseph. Antiq. II, 5. 3. et IV, 6. 5. Facilior tamen ratio est, si dicas, populariter dictum esse, pro χριστός τέλος εἶφερε τῷ νόμῳ, i. e. κατήργησε τὸν νόμον. Quicquid sit, semper erit sensus, non amplius opus esse lege Moisaica, eiusque observatione, quum Christus apparuit. εἰς δικαιοσύνην παν-

τι τῷ πισεύοντι) *Ut iustus habeatur (adeoque favore Dei fruatur) omnis in eum credens. Hic est cardo totius huius disputationis, ostendere, non observatione legis Mosaicæ, sed potius per fidem in Christum nos fieri Deo gratos acceptosque.*

5. Μωσῆς γὰρ — νόμος) *Moses quidem ita describit felicitatem observatione legis comparandam. Γράφειν h, l. est describere. Verba Moysi autem extant Levit. XVIII, 3. ὅτι ὁ ποιήσας — αὐτοῖς.) Quicumque ea, (præcepta legis) servaverit, vivet, i. e. felix erit per ea. Videtur in his verbis esse obiectio Iudæi, provocantis ad Moysen ipsum. Nonne vero ipse Moses dicit, observatione legis felices reddi homines? Respondet Paulus v. 6—11. hoc esse quidem verum, sed nunc ostendi faciliorem viam ad salutem perveniendi. Quamdiu valebat legum Mosaicarum auctoritas, utique iis diligenter observandis salutem consequerentur homines; nunc vero, abrogatis his legibus per Christum fides requiritur. Bene tamen cohaerent omnia, si verba haec Pauli esse dicamus, non adversarii.*

6. Ἡ δὲ ἐκ — λέγει) *Sed felicitas, quae per fidem contingit, ita quasi dicit. Facile apparet, Paulum haec verba non ita asserere, quasi Moyses de iustitia per fidem locutus sit; nam λέγει non Μωσῆς, sed ἡ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη. Est igitur prosopopoeia, quā ea felicitas, quae per fidem in Christum comparatur, loquens introducit. Sensus igitur est: de ea ratione ad favorem Dei perveniendi, quam Evangelium commendat, maiori iure valere, quod Moyses de sua lege affirmaverit Deut. XXX, 11—14. μὴ ἐπιπλεῖν — καταγαγεῖν) *Noli cogitare, quis ascendet in coelum, ut nempe Christum deducat?**

Sensus est: *Doctrina Christi non difficilis est intellectu et creditu.* Solent, qui rem perquam difficilem volunt significare, uti similitudine adscensus in coelum, et descensus ad inferos. *Bava Mezia* f. 94. 1. Si quis dixerit mulieri, si ascenderis in firmamentum, aut descenderis in abyssum, eris mihi desponsata — haec conditio frustranea est. Ceterum Paulus non argumentatur e verbis Moſis, sed phrasibus tantum nonnullis ad rem suam utitur. Admonet Moſes Israelitas, cognitionem legum divinarum non esse acquisitu difficilem, ut ad eas tenendas opus sit peregrinatione in diſſitas terrarum regiones. Hoc etiam de veritate doctrinae Christianae valere, dicit Paulus. Χριστός per metonymiam est *doctrina Christi*, ut supra c. VIII, 10. et multis aliis locis. Τῶν λέει: nimirum, *nempe.*

7. Τίς καταβήσεται—ἀναγαγεῖν;) *Quis descendet in orcum, ut nimirum Christum ex mortuis adducat?* Pro verbis εἰς τὴν ἄβυσσον; in Graeco LXX. interpretum est: εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης. Sed Paulus accommodare ad suam sententiam usus est voce ἄβυσσος, quae hoc loco idem denotat quod ὄρνις orcus, sedes mortuorum, quae vulgo coelo opponi solet. Sensus est: *Doctrina nostra de fide non est difficilis intellectu et creditu; cognitio eius non e coelo vel ex inferis accersenda est.* Facile se commendat eius veritas et certitudo cuivis homini, praecudiciis non occupato. Haec interpretatio plane convenit cum v. 8.

8. Ἀλλὰ τί λέγει;) Sc. τῇ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη. Affirmative nunc exprimitur sententia, v. 6. 7. ἐγγύς σε τὸ εὐαγγέλιον; Quod prope est, facile a nobis potest cognosci.

ci. Serfus igitur est: *Facilis est tibi doctrinae coelestis cognitio*, vel certissimis argumentis adeo tibi confirmata, ut dubitare de eius veritate non possis. *ἐν τῷ καρδίᾳ σε*) i. e. *ut eam et ore profiteri, et animo credere possis*, Ἐν, hebraica ך praefixum pro. *τῷ* *ἐστὶ* — *κηρύσσομεν*) *nempe doctrina quae fidem postulat etc.* *Ῥῆμα*, doctrina; *τῆς πίστεως*, i. e. *ἧς πιστεύειν ἐστὶ*. Oſtendit SURENHUSIUS in *βιβλῇ καταλλαγῆς* pag. 476. fuisse scriptoribus Iudaicis familiare, ut alterius scriptoris locum repeterent, alium sensum per disertās explicationes adderent, et sic in rem suam converterent. Hunc morem Paulus etiam h. l. secutus est.

p. *Ὅτι ἐὰν — σωθῇς*) *Si nempe ore profitearis, Iesum esse dominum, et animo credas, Deum excitasse eum e mortuis, hoc tibi erit salutiferum.* Ὁμολογᾶν *τόματι* prius posuit Apostolus quam *πιστεύειν*, quia in loco Mosaisco, quem sequitur, *τόματι* prius, *καρδίᾳ* posterius erat. Bene observat Koppius, et Parallelismi studio sic scripsisse Paulum et sensum ita esse constituendum, quasi esset: *ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ τόματι σε, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σε, ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶ κύριος, καὶ ὅτι Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθῇς*. Resurrectionis Christi mentio fit, quia illa est firmissimum argumentum, quo constat, eum esse nostrum redemptorem. Quare qui de hac recte sibi persuasum habuerit, non amplius sacrificia et alia opera legis tanquam summa consequendae salutis aeternae praesidia celebrabit, nec eorum observatione, veluti meritis quibusdam suis gloriabitur.

10. *Καρδίᾳ — δικαιοσύνην*) *Mente enim creditur, et oris professio editur eo effectū, ut adipiscamur*

salutem. "Εἰς h. l. denotat causam finalem, *Ut enim* favoris divini fiamus participes, *aprimo est credendum.* Ceterum εἰς δικαιοσύνην et εἰς σωτηρίαν in membro sequenti sunt mere synonyma et locus sic est construendus: καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται καὶ σώματι ὁμολογῆται εἰς δικαιοσύνην καὶ σωτηρίαν. Fidem vivam esse intelligendam per se patet.

11. Πᾶς) Cf. supra c. IX. 33. *Omnis*, sive Iudaeus prius fuerit, sive non. Quam vocem Iesaias non habet.

12. Ὁ γὰρ αὐτός κύριος πάντων) *Nam communis est Dominus et Deus omnium*, et gentilium et Iudaeorum. Κύριος hoc loco; valet ἰηϋ, pro quo dixit Θεός supra III, 29; πλατῶν — αὐτὸν) *Abundans bonitate in omnes eum pie colentes.* Πλατῶν, sc. χάρισι, vel χρηστέητι. Ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν est *Deum pie colore*, hebr, יְהוָה עֲשֵׂה נֶחֱמָה.

13. Πᾶς γὰρ — σωθήσεται) *Ioel III, 5. Quicumque Deum pie coluerit, servabitur*, sive natione sit Iudaeus, sive Graecus.

14. Πῶς ἔν — ἐπίτευσαν;) *Quomodo vero eum colent, cui non dederint fidem?* etc. Infert Apostolus ex v. 13. recte Evangelium praedicari et Iudaeis et gentilibus. Deus enim omnibus suis piis cultoribus promisit salutem, sive natione sint Iudaei sive gentiles; ergo etiam omnibus, non habita generis ratione, offerenda est salus, quod fit praedicatione Evangelii. Eleganti sorte utitur Apostolus, ab effectis ad causas progrediente, ad confirmandam sententiam, Ethnicis etiam praedicandam esse doctrinam Christi.

Christi; quod Iudaei negabant. ἔ (pro ὅν, ex graecismo) ἐκ ἡμεσάν, i. e. περὶ ἑ ἐδὲν ἡμεσάν, ἔγνωσαν, quem nesciunt. Κηρύσσειν, i. e. διδάσκειν.

13. Πῶς — ἀποσταλῶσι;) Exoptatissima igitur est res, quod doctores Evangelii ad cuiusque generis et conditionis homines mittuntur. καθὼς γέγραπται) Iesaiæ cap. LII, 7. ὡς ὠραῖδι — εἰρήνῃ) *Quam iucundi sunt nuntii pacis vel felicitatis.* De hebraismo in hac locutione cf. notata ad Act. V, 9. Iesaias loquitur de iis Iudæis, qui, facta a Cyro facultate redeundi in patriam, antegressi alios, quum in regionem montanam Palaestinae pervenissent, annunciabant Iudaeorum reliquiis, quae in Iudaea remanserant, populares suos nunc redituros esse in patriam; Deum iam regni sedem in Siónē fixurum esse, ubi hucusque Chaldaei regnaverant. Haec igitur Iesaiæ verba non citantur ut vaticinium, sed illustrandi causa. Nunc etiam, inquit, exoptatissima est res, quod doctores Evangelii ad cuiusque generis et conditionis homines mittuntur. Iudaei tamen interpretes hunc locum ad Messiae tempora retulerunt.

16. 'Αλλ' ἔ — εὐαγγελίῳ) In parenthesi legendus est hic versus, vel ita, ut cum praecedente hoc modo cohaereat: Exoptatissimi sunt nuntii Evangelii (permultis sc.) *quamvis non omnes obsequantur* huic doctrinae. Τῇ ἡμεσάν pro praesenti ὑπακίσει. Ἡσαίας γὰρ λέγει.) Verba extant Ies. LIII, 1. Non citantur ab Apostolo ut vaticinium, sed illustrandi causa. Idem fit nunc, quod olim, iam Iesaiæ tempore factum est. κύρις — ἡμῶν) *Domine, quis fidem habet doctrinae nostrae?* Quasi dicet pauci. Ἡ ἀκοή, hebr. יְרֵכָה, est doctrina, quae auri-

bus percipitur, vel potius publica institutio, quae, audientibus aliis, fieri solet.

17. Ἀρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς) Sc. γινεται. Ergo ad fidem promovendam opus est institutione publica. ἡ δὲ — θς εἰ) Haec vero institutio esse non potest sine verbo Dei, s. doctrina a Deo patefacta. Verba διὰ ῥήματος θς εἰ, posita sunt pro: διὰ κηρύγματος τῷ ῥήματος τῷ θς εἰ. Itaque Apostolus denuo muneris Apostolici necessitatem, et doctrinae christianae divinam auctoritatem asserit contra Iudaeos, qui legi Mosaeicae soli divinam tribuebant auctoritatem, spreto Evangelio.

18. Ἀλλὰ λέγω, μὴ ἔτι ἤκουσαν;) Nunc autem quaero, annon audiverint doctrinam Evangelii, ii nempe Iudaei, qui non obsequuntur? Hanc excusationem non valere, statim subiungit verbis e Ps. XIX, 5. desumptis: μένουντες — ῥήματα αὐτῶν) Immo vero vox eorum (sc. praeeconum Evangelii) in universum orbem exiit, verbaque eorum usque ad remotissimas regiones. Idem valet de propagatione Evangelii ad omnes populos, quod Davides Ps. XIX, 5, de propagatione cognitionis Dei naturalis per solem et sidera cecinit. Quemadmodum nempe astra totum terrarum orbem collustrant, eoque ipso ubique intelligi potest, esse Deum; sic etiam, quum Apostoli in illustrioribus urbibus fuerint, ibique et praedicaverint et miracula fecerint, inde fama rerum tantarum pervenit ad omnes terras alias, idque sufficit. Nam inde sequitur, Iudaeos et gentes potuisse doctrinam Christi cognoscere si voluissent. Pro ὁ φθέρων αὐτῶν in hebraico textu est □□□ linea eorum; LXX interpretes autem legisse □□□ mul-

multorum est sententia. Potuerunt tamen etiam ⲓⲛⲓⲣ interpretari ⲟⲩⲑⲟⲓⲛⲟⲥ αὐτῶν, nam ⲓⲛ denotat etiam *ner-
vum sonantem, fides sonoras*. Formulæ πᾶσα ἡ γῆ,
et τὰ περὶ αὐτῆς διακείμενη non est inhaerendum, quasi
Apostolus dicere voluerit: doctrina Evangelii promulga-
ta est omnibus omnino nationibus in toto orbe terrarum;
nam historia repugnat, nec fuit hæc mens Apostoli, sed
hoc voluit, Iudaeos, qui tum reiiciebant doctrinam, et
gentes multas potuisse eam cognoscere, si voluissent.

19. Ἀλλὰ λέγω, μὴ ἐκ ἔγνων Ἰσραὴλ;) Porro quæ-
ro; num Israelitæ ignorarunt? cuiusque generis ho-
minibus, omnibus gentibus tradendam esse Evangelii do-
ctrinam? Potuerant Iudæi obiiicere, se ne divinando qui-
dem assequi potuisse, si ipsi religionem Messiae recusarent,
eandem ad gentes esse transiitram. Huic rationi ita oc-
currit Paulus, ut simile quid diu a prophetis declaratum
fuisse, rursus locis V. T. confirmet. πρῶτος Μωσῆς λέγει)
Moses, qui Davidem, vel Iesaiam (v. 16.) tempore ante-
cedit, hoc dicit. Deut. XXXII, 21. Πρῶτος pro πρῶτος,
refertur ad præcedens testimonium ex Davide, vel po-
tius Iesaiâ. Semlerus: prior, sc. nobis Apostolis, ἐγὼ—
ἔθνη) Ego ad æmulationem provocabo vos per
Non-populum, i. e. per populum, qui eo nomine non
est dignus, quia nullas, aut malas habet leges. ἐπὶ ἔθνη—
ὑμᾶς) Propter populum impium ad iram provocabo
vos. Ἐθνὸς ἀσύνετον, hebr. גִּבּוֹרִים, gens impia, pro-
fana. Παραζηλώσω et παροργισῶ, hebr. אֶקְנִי וְאֶקְדֵּשׁ,
provocabo eos ad odium et invidiam contra gentes,

quibus antea non invidebant. Moses Israelitis nomine Dei minatur poenas gravissimas, si negligentes forent legum divinarum. Sensus est: Rem ita evenire patiar, ut eos male habeat favor insignis, quo gentiles, qui hactenus populus meus non fuerunt, amplexurus sum, dum nempe vincentur ab hostibus. Paulus verba Moysi non citat tantquam vaticinium de vocatione gentium; sed hoc tantum vult, diu praedictum esse, Israelitas non ita esse electos in populum Deo peculiariter proprium, ut aliis gentibus benefacere nolit; fore, ut alii interdum populi longe sint superiores Israelitis, idque iam aliquoties factum, nunc magis quam unquam antea fieri. Factum id erat praecipue in destructione regni Iudaici per Chaldaeos, quam non poterant non Iudaei aegerrime ferre, quippe qui omnes alias nationes longe deteriores iudicant.

20. Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ καὶ λέγει) i. e. ἀποτολμᾷ
 sive παρρησιάζων λέγει, dicere audet, ingenue profite-
 tur, non metuens furorem Iudaeorum, qui hoc tanquam
 pessimam calumniam in populum Dei dictam interpretari
 poterant. εὐρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητεῖν) Haec et sequen-
 tia verba desumpta sunt ex Ies. LXX, 1. ordine inverfo, et
 agunt de reprobatione Iudaeorum, in quorum locum aliae
 gentes sint transiturae. Cognoscor ab iis, qui me non
 curabant. Εὐρίσκειν τὸν Θεόν, est Deum cognos-
 cere et colere, quemadmodum μὴ ζητεῖν τὸν Θεόν,
 Deum non colere, vel curare. ἐμφανῆς — ἐπερωτᾷ) *Innotui* (per revelationem) *non consulentibus me.*
 Ἐπερωτᾷ, hebr. שָׁאַל inprimis de oraculis expetendis
 dicitur. Potest tamen etiam synonymum esse τὸ ζητεῖν,
 pie colere Deum. Tum phrasίς ἐμφανὲς ἐγνόμενῃ expli-
 canda.

tiam et benignitatem excitaret atque compelleret. Ἀπο-
 θίστῃσαι, *repellere, abiicere*, deinde vero *negligere*,
aversari, quod, quae averfamur, a conspectu nostro so-
 leamus amovere. *Populus* opponitur *certis quibusdam*
civibus. καὶ γὰρ — *Beniamin*). Quasi dicat, si hoc dice-
 rem, omnes omnino Israelitas Deo exosos, iam et ego sine
 ulla spe salutis essem, ex frustra tanta perpeterer. Sum
 enim et ego non tantum ex Abrahamo ortus, sed et ex Is-
 raele, nempe per *Beniaminum*. Designate originem suam
 explicat, quo minus de ea dubitetur.

2. Οὐκ ἀρῶσατο — *προέγνω*) *Non repudiavit Deus*
populum suum, quam ab aeterno cognitum habuit.
 Eos nempe non reiciendos decrevit, quos praevidit cre-
 dituros esse in Christum. Declarat nempe Apostolus, se
 hic non intelligere eum populum Dei, qui genus ducat ab
 Abrahamo, sed enim, qui fide et moribus imitetur Abra-
 hamum. Hunc populum suum Deus non reicit, sed per-
 petuo amat et amabit. Cf. c. IX, 6. sq. ἐν Ἠλλά) *In hi-*
storia Eliae, in ille parte, libri Regum, qui, quod res
 Eliae contineret, ideo metonymice de eius nomine appel-
 latur. ὡς — Ἰσραὴλ) *Deum Israelitas apud Deum hoc*
modo accusat. Sicut ἐντυγχάνειν ὄρεσ τινας est *negotium*
alicuius comprehendere, intercedere pro aliquo, ita
 ἐντυγχάνειν παρὰ τινας, est *aliquem accusare*. Partici-
 pium λέγων, quod addunt nonnulli, ab optimis codicibus
 abest. Quemadmodum olim, inquit in sequentibus, tem-
 pore Eliae, numerus Israelitarum, qui a Baalis cultu ab-
 stinuissent, longe maior erat, quam ipse Propheta crederet,
 sic etiam nunc satis magnus numerus Iudaeorum servatur,
 etiam si paucissimi servari videantur.

8. Κύρις — ἀπέκτιναν) i. Reg. XIX, 10. 14. Ahabus rex, impulsu reginae Isebelis, Sïdonia stirpe oriundae, multos prophetas interfici iusserat, i. Reg. XVIII, 4. 13. καὶ τὰ — κατέσκαψαν) Et altaria tua diruerunt. Κατασκάπτειν, suffodiendo evertere, diruere. Altaria illa, quae eversa dicuntur, ea erant, quae pii, in decem tribubus in veri Dei honorem sibi struxerant, ex quo permixti non erant ad templum ire, quo tempore lex de altari- bus alibi struendis cessare videbatur. ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου) Vitam mihi adimere student. ψυχὴ, vita.

4. Ὁ χρηματισμὸς) Monitum, s. oraculum divi- num. Χρηματίζειν dicitur de omni ratione, qua Deus aliquid hominibus praeter ordinem significat, ut Matth. II, 12. Κατέλιπον — τῇ Βαάλ) Servavi mihi septem millia hominum, qui Baalis imaginem non adorarunt. Τῇ Βαάλ, i. e. τῇ εἰκόνι τῆς Βαάλ. Baal, idolum Phoenicio- rum et Cananitarum, inversione τῶν ὁ in genere masculino ὁ βάαλ, (domipus) et ἡ βάαλ, (domina) occurrit. Co- luerunt illud numen sub imagine tauri, at vitulae. Imago tauri exprimebat solem: imago vitulae aut vaccae expri- mebat lunam, ut Moloch vocatur rex coeli, sol, et Me- lechet, regina coeli, luna. Illum a viris, hanc a mulie- ribus cultam esse existimat Abbarbanel ad Ier. XLIV.

5. Οὕτως — γέγονεν) Sic quoque nunc reliquiae, (i. e. pauci) servantur per gratuitam Dei benigni- tatem. Λεῖμμα idem denotat, quod κατέλειμμα supra IX, 27. pars populi. Ἐκλογὴ libertas, deinde vero propensa voluntas. Χάρις, unde fuit ἐκλογὴ, est Dei bonitas, benignitas, beneficium.

6. *Ἐι δὲ — ἔργων*) *Sin autem ex beneficio* (sc. Deus nunc servat paucos, in Christum credituros) sequitur, *id non fieri ἐξ ἔργων* sc. τῷ νόμῳ, propter opera, s. ex merito; non propter observationem legis Mosaicæ, per quam Iudæi favorem Dei mereri volunt. *Ἐτι* hic et mox postea abundat. *ἔπει — χάρις*) *Alioquin beneficium non esset beneficium, sed officium, sive debitum, ὁφειλόμενον*, c. IV. 4. *Γίνεσθαι*, pro *εἶναι*. *ἔι δὲ ἐξ ἔργων, ὡς ἔτι ἐστὶ χάρις, ἔπει τὸ ἔργον ὡς ἔτι εἶναι ἔργον*) Haec recte desunt in Manuscriptis optimis, nec non in multis Versionibus et Patribus. Ceterum parenthesi includendum est hoc comma; non enim ad universi loci consilium, sed ad solam, quæ praecefferat, *χάριτος* vocem pertinet.

7. *Τὴν γὰρ*) Quid igitur ex hactenus dictis sequitur? *ὁ ἐπιζητεῖ — ἐπέτυχεν*) *Quod maxima pars Israelitarum quaerit, id non consequitur. Ἰσραὴλ* h. l. sunt Iudæi, qui natione et ortu tantum sunt Israelitæ, qui autem reiiciunt Messiam. Hi quaerebant benevolentiam divinam, sed operibus suis, et propriis meritis, supra c. IX, 31. X, 3. proptereaque eam non consecuti sunt. Pro τῷ τῷ plurimi optimique codices habent τῷ τῷ, quam lectionem Ven. Koppe probans, ὁ ad Ἰσραὴλ refert, quasi esset: *Ἰσραὴλ ὁ ἐπιζητεῖ* (i. e. τὸ ἐπιζητῶν, καὶ περὶ ἐπιζητεῖ) *τῷ τῷ ἐπέτυχεν*, sunt Israelitæ, qui magno studio affectant felicitatem in regno Messiae, et tamen non obtinent eam. *ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν*) *Melior vero eorum pars consequitur, sc. benevolentiam divinam, et cum ea coniuncta beneficia divina. Ἡ ἐκλογὴ*, pro *ἐκλεκτοί*, quemadmodum *παριτομήν* habuimus supra pro circumcisīs. *Ἐκλεκτὸν* fac-

saepe est, quod in re quaque est eximium, *selectum*,
 ut Matth. XX, 16. οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν) *Reliqui*
se excoecarunt, vel *induruerunt*, nempe praeiudiciis
 suis. Πωρόω ducitur vel a πῶρος, *callus*, denotatque
 proprie obducto *callo durum reddo*, vel a πωρός,
coecus, ut Hesychius: ἐπωρώθησαν, ἐτυφλώθησαν, sen-
 su eodem.

8. Καθὼς γέγραπται) Deut. XXIX, 3. Ies. XXIX,
 10. quae duo dicta commiscet Apostolus. Et nunc pluri-
 mos Iudaeos tales esse dicit, quales fuerint olim tempore
 Moysi et Iesaiæ. Ἐδωκεν — ἡμέρας) *Dedit iis Deus ani-*
imum somnolentum, oculos coecos, aures surdas,
usque ad hodiernum diem. Πνεῦμα κατανύξεως
 h. l. est *animus sopore sepultus, i. e. omnino stupidus*
et hebes. Apud Iesaiam c. XXIX, 10. מְרִירָה וְחֹרֶן,
 quod LXX. vertunt πνεῦμα κατανύξεως. Quamquam enim
 κατανύξις graece *compunctionem* denotat, a κατα-
 νύσσω, *pungo*; Hellenistae tamen huic vocabulo *soporis*
 potestatem subiecerunt, quasi a κατανυσάζω *dormito*
 repetissent; quare etiam Pl. IV, 5. κατανύσσειν ipsis est
 idem, quod κατανυσάζειν, *dormitare.* Πνεῦμα, cum
 vocabulo virtutis aut vitii coniunctum, indieat *indolem,*
animi affectionem, propensionem ad aliquid; Πνεῦμα
 κατανύξεως igitur est *somolentia, der Hang zur Schlaf-*
rigkeit, et significat animi qualitatem, quae plane aliena est a
 discendo et attendendo. ὀφθαλμὸς — ἀκέειν Deut. XXIX, 4.
 Ies. VI, 10. Est hebraica phrasī, pro: ὀφθαλμὸς τῆς
 ἀβλεψίας, i. e. ὁδὸν βλέποντας, *τυφλὸς*, et ὥτα τῶ μὴ
 ἀκούειν, ἡγὰρ τῆς ἀνηκούας. i. e. ἀνήκουα. Nec oculis nec
 auribus recte ūti volunt. Non desunt média salutis, sed

respuunt ea scientes volentesque. ὥς τῆς σήμερον ἡμέρας) Addidit haec Paulus, quia istas Prophetarum querelas ad sua etiam tempora accommodari voluit. Caeterum notum est; Scriptores Orientales Deo tribuere immediate id etiam, quod non impedit; nos vero, edocti, Deum pro summa sua sanctitate non posse homines ad scelera vitiaque impellere, recte statuimus, talia effata ita esse capiendū; Deum ea fieri passum esse, nec impedivisse.

9. Καὶ Δαβὶδ — ἀνταπόδομα αὐτοῦ) Sed David dicit: Convivium eorum sit iis laqueo et capturas (fraudi et exitio,) offendiculo et remunerationi. Ps. LXXIX, 23. Καὶ hic vertendum est: sed. In Psalmo denunciantur mala his, qui aliquem insignibus malis vexaverant. Vexatus ille sic loquens introducitur; "Tum edo, praebent mihi cicutam, quum sitio, porrigunt mihi amatum potum." Deinde sequitur: "Utinam et illis coena amara reddatur periculis et infortunis." Haec Paulus accommodat ad suam rem. Quemadmodum Davides (inquit,) iniustis hominibus denunciat mala; ita et Deus his Iudaeis contumaciam suam erga Messiam rependet. ἡ πρᾶξις αὐτῶν, convivium ipsorum. Τὰ πρᾶ per meton. cibus, qui mensae imponitur, et convivium ipsum, s. convictus. Παῦλος et Θῆρας, laqueus, captura, sunt synonyma. Laqueus metaphorice denotat periculum, insidiae; nam laqueo insidiae sunt bestiis et avibus, σκάνδαλον ὡς quod muscipulam s. decipulam denotat, a LXX. passim σκάνδαλον vertitur, ut Ios. XXIII, 13. Iud. VIII, 27. et 1 Sam. XVIII, 21.

10. Σκοτιθήτωσαν — βλέπειν) *Fac, ut nihīl omnino cernant*, i. e. incidant coecorum instar in mala ipsis parata; nam solet hoc dici de gravibus miseris, Lament. V, 17. καὶ τὸν — σύγκαμψον) *Fac, ut tergum ipsorum semper incurvetur*, i. e. onera gravia ipsis impone. Idem valet curvare dorsum; quod lassare, gravibus impositis oneribus, deinde vero indicatur servitus, qualis innumeris Iudaeorum evenit per Titum.

11. Λέγω — πείσωσι) *Dico vērō: num ita lapsi sunt, ut pereundum sit ipsis (omnibus?) Num errare et delinquere eos passus est Deus eo consilio; ut sine spe salutis eos redderet miseros?* Negat hoc Apostolus, et docet, eo consilio hoc permīssum esse a Deo, ut eo celerius ad gentes alias perferri possit doctrina Christi, et addit: fore aliquando tempus, quo reliqui, increduli adhuc, Iudaei ad religionem Iesu sint accessuri. ὅς τις πείσῃν, per metaphoram miserum fieri, perire, h. l. ultimam perniciem denotat, sicut πτάσειν, impingere, peccare, et in specie contra Messiam peccare incredulitate. ἀλλὰ τῷ — παραζηλώσαι αὐτοὺς) *Sed potius ipsorum delicto occasio data est gentilibus consequendae salutis, ut per hos ad aemulationem excitarentur (Iudaei.) Παράπτωμα* h. l. ἀπιστία, qua Iudaei plurimi Messiam reiecerunt. Hac incredulitate Iudaeorum data est occasio Apostolis annunciandi Evangelium gentibus. Act. XIII, 46. 47. Apparuit hac ratione, nullam iniuriam Iudaeis a Deo fieri, quod gentes vocaret ad ea, quae ipsi repudiaverant. Contra, si Iudaeorum pars maxima in Christum credidisset, ea obstitisset, ne gentes, nisi circumcisae et legi Moysi subditae, ad corpus ecclesiae reciperentur Act. XV, 1.

XXI, 20. Nunc vero multo minor pars quam essent Iudaei, legem dare ceteris non potuere. Sed nunc vicissim gentiles ad Christum conversi παραζηλώσαι, i. e. ad aemulationem excitare poterant Iudaeos, ut et ipsi Messiam amplecterentur.

12. 'Εἰ δὲ — κόσμος) Sc. ἐγένετο, i. e. διὰ παραπτώματος αὐτῶν ἐπληρώθη (ἐσώθη) ὁ κόσμος. | Si vero delictum eorum, quo fidem Christo denegarunt, res saluberrima fuit gentibus. Τὸ παράπτωμα, eodem sensu quo v. 11. Πλῆτος per hebraismum h. l. est emolumentum, commodum, felicitas, res longe saluberrima, ut Hebr. XI, 26. Κόσμος homines, qui in mundo sunt, gentiles, oppositi Iudaeis. καὶ τὸ — εἶθ' ὧν) Si paucitas eorum emolumento fuit gentibus, vel: si eorum conditio deterior salutaris fuit gentibus. Ἡττημα est vel paucitas, vel conditio deterior, clades. Huc referri quodammodo potest locus Ies. XXXI, 8. οἱ δὲ γεανίσκωσι ἐσονται εἰς ἡττημα, i. e. vincuntur, prosternuntur ab hostibus. Illa incredulitas multitudinis, et paucitas Iudaeorum credentium facta est opulentia gentium, quia occasionem istam arripuit Deus gentes vocandi. πόσῃ — αὐτῶν;) Quanto magis eorum (Iudaeorum) multitudo exemplo suo ac doctrina alios adhuc e gentibus ad fidem perducet? Hebraicum מִלִּיּוֹן LXX. non tantum πλήρωμα reddunt, sed interdum etiam πλεῖστος, ut Gen. XLVIII. 19. Est igitur πλεῖστος h. l. multitudo. Dicum est hoc Christianis e gentibus, ne iudaicam gentem spernerent.

13. Τμὴν γὰρ λέγω τοῖς ἑθνεσιν) Vobis Christianis e gentibus hoc dictum esto. Commata 13. et 14. in parenthesi legenda sunt. Perpendere eos iubet, quanta felicitate fruantur, dum interea Iudaeorum magna pars peccet,

cet, sibi que noceat. 'Εθνη vocat eos, qui fuerant gentiles. εφ' ὅσον — δοξάζω) *Quum ego sim gentilium Apostolus, honori duco mihi administrationem muneris mei.* 'Εφ' ὅσον, quatenus, in quantum, vel subaudito vocabulo χρόνον, quamdiu, Matth. IX, 15. 'Εθνην ἀπόστολος, ex Christi mandato Act. IX, 16. Gal. II, 7. Apostolum gentium se dicit Apostolus, non quod non et Synagogas, et quidem primo semper loco adierit, sed quod praecipue in ea loca se conferret, ubi plurimi essent gentiles. Δοξάζειν τὴν διακονίαν, celebrare, laudare munus, honorem sibi quaerere ex muneris administratione.

14. 'Επιπώς — ἐξ αὐτῶν) *Si fortasse consanguineos meos ad aemulationem excitem, et ad salutem adducam.* Ἡ σάρξ h. l. per Hebraismum consanguineos vel gentem denotat, ut ἡ ψῆ Ies. LVIII, 7. Exemplo suo monet Christianos ex gentibus, ut et ipsi optent, et quantum in ipsis sit, promoveant conversionem Iudaeorum. Equidem, inquit, libenter gentibus Evangelium annuncio, et gaudeo de muneris mei successu, sed gentem meam adeo non despicio, ut potius salus eius mihi maxime sit curae cordique. καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν) *Et ad salutem aeternam i. ad religionem christianam adducam.* 1 Cor. VII, 16. IX, 22.

15. 'Εἰ γὰρ — κόσμος) Sc. εἶναι s. ἰσχύεσθαι. *Quum enim reiectio eorum occasionem dederit, ut multi ex gentibus Deo reconciliarentur.* 'Εἰ, quum, Io. XIII, 32. Act. IV, 9. Ἀποβολή, reiectio, per metonymiam effectus pro causa, est contumacia Iudaeorum, propter quam a Deo reiecti sunt, idem quod παράπτωμα v. 11, 12. et ἀπιστία, v. 20. Καταλλαγή occasio reconcilia-

liationis, sc. cūm Deo. *τε ἡ — νεκρῶν;*) Nonne receptio eorum futura esset quasi vita ex mortuis, i. e. exoptatissima, et allatura gentibus etiam maxima commoda? *Resurrectio ex mortuis* metaphorice denotat magnam et laetam rerum conversionem, maximam felicitatem. *Ter. Hecyra V, 4. Egone, qui ab orco mortuum me reducem in lucem feceris, sinam sine munere a me abire?* *Πρόσληψις* contrarium est τῇ ἀποβολῇ, receptio in Dei favorem, quam praecedere debet conversio ad Christum.

16. Ostendit Apostolus etiam Iudaeis reliquis aditum patere ad gratiam Dei, si ad Christum convertantur, et ad hanc rem illustrandam utitur nonnullis similitudinibus. *ὁ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ Φύραμα*) Sc. ἅγιον ἐστὶ. *Si primitiae sunt sanctae, (Deo consecratae) etiam massa est sancta, i. e., humano usui permessa. Ἀπαρχή, primitiae, ἡρώγη* quae offerebantur e fructibus terrae Israeliticae ad usus hominum iam preparatis, quibus oblati, omnes cibi e fructibus huius anni praeparati, erant sancti, i. e. sine peccato iis vesci licebat. Num. XV, 17—21. Cum *primitiis* comparat Apostolus eos, qui primi crediderunt in Christum, et fuerunt Iudaei: cum *caussa* comparat reliquos Iudaeos, nondum conversos. Sensus igitur est: *Quum multi Iudaei per fidem in Christum iam sint oblati vel consecrati Deo, etiam reliqua pars populi recte potest vocari ad regnum Christi.* Alii per τὴν ἀπαρχὴν intelligunt patriarchas, primos gentis auctores, Abrahamum, Isaacum et Iacobum, et per τὸ Φύραμα omnem reliquam populi multitudinem, distinctam a primis huius gentis auctoribus. Pari modo ex eorundem sententia in sequentibus ἡ ῥίζα sunt auctores gentis, et οἱ

κτλ.

κλάδοι sunt eorum posterī; ut sensus sit: Si Patriarchae Deo fuerunt sacri, posterī etiam eorum sunt, vel esse possunt Deo sacri. Aliis *stirps* non est unus Abrahamus vel Patriarchae, sed *universa gens Iudaica*, quatenus olim fuerat populus Deo peculiaris s. *ecclesia Iudaica*. Tum sensus esset: Si universa gens recte potest vocari populus Dei, etiam singula eius membra nunc possunt per fidem in Christum consecrari Deo. ΚΟΡΡΗ: *Populus ex parentibus sanctis stirpem ducens ipse est sanctus*.

17. 'Εἰ — ἐξεκλάδισαν) Quamvis autem quidam rami defracti sunt. Utitur voce agricolarum, qui inutiles ramos defringunt; sic etiam Iudaei increduli tunc temporis a iuribus populi Dei exclusi sunt. Euphemismus est, quum dicit *quidam* pro longe plurimis. σὺ δὲ — ἐν αὐτοῖς) Tu autem, qui oleaster eras, stirpi istorum insitus es. Unum aliquem gentilium alloquitur pro omnibus. Ἐν αὐτοῖς, i. e. positus es inter ramos illius arboris. Ethnici comparantur *surculis feris, miti arbori insitis*. Ἀγριέλαιος, s. ipsa olea agrestis, s. subintellecto κλάδος, oleae agrestis surculus. Ἐγκεντρίζειν proprie est *stimulare*, diciturque de equis per calcaria stimulantibus; hinc ad *insitionem surculorum* nobiliorum accommodatur. Iudicatur hac similitudine coniunctio gentilium cum vero populo Dei, ecclesia christiana nemp̄, quae ab initio nonnisi ex Iudaeis constitit. καὶ συγκατανύς — ἐγένε) Et pinguedinis ex radice olivae profluentis particeps factus es. Est Hendyadys, pro: τῆς πίότητος τῆς ῥίζης τῆς ἐλαίας: nam a radice succus ad ramos diffunditur, et proprie id convenit olivae, Iud. IX, 9. Indican-
na,

na, et inprimis promissa, quae Deus fecit Abrahamo. Sensus: *Vos gentes in societatem venistis promissae olim Iudaeis tantum felicitatis.*

18. Μη κατακαυχῶ τῶν κλάδων) *Noli despiciere ramos defractus, multo magis adhuc adhaerentes, i. e. absit, ut Iudaeos despiciatis vobisque inferiores existimetis. ἡ σὺ — βίζα σά) Supple ante haec verba: Cogitare debes. Scire debes, quod non tu stirpem sustentas, s. alis, sed stirps te alit; i. e. vos gentiles cogitetis, salutem vobis oblatam a Iudaeis ad vos pervenisse, non autem vice versa.*

19. Ἐρεῖς ἔν) *Dicis igitur.* Verba ponit Christianorum quorundam ex gentibus, sicut ante Iudaeorum posuit. ἐξεκλάδησαν — ἐγκεντρίω) *Defracti sunt rami, ut ego insererer.* Deus, Iudaeos abiiciendo, mihi locum fecit. Ergo potior sum Iudaeis.

20. Καλῶς) *Bene, dixisti scilicet.* Formula dictum approbantis, ut et ἔν, εὖγς, καλῶςγς. Τῇ ἀπιστίας pro τῆς ἀπιστίας ἔνεκα, quia Messiam repudiaverunt. τῇ πίστει ἔσηκας) i. e. per fidem divino favore frueris, 1 Cor. X, 12. Ἐσηκας, nempe ἐν τῇ ἐλαίᾳ. μὴ ὑψηλοφρόνῃ) *Ne superbias, cf. infr. XII, 16. ἀλλὰ φοβῆ) Sed modestus esto.* Nam φόβος hic opponitur superbiae, et significat humilitatem, modestiam.

21. Ἐι γὰρ — φοβίστηται) *Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, cave tibi, ne fortasse nec tibi parcat, i. e. Quum enim Deus non pepercit Iudaeis, qui propter genus ab Abrahamo et Patriarchis pertinerent ad populum Dei; nunc supplendum est: φοβῆ, cave tibi.*

22. Ἰδὲ ἔν—θεῶ) Considera igitur benignitatem et severitatem Dei. Ἀποτομία, *severitas, durities*. Sic Plutarchus de educat. lib. ἀποτομίαν opponit τῇ πραότητι, dicens: δεῖ τὰς πατέρας, τὴν τῶν ἐπιτιμημάτων ἀποτομίαν τῇ πραότητι μινύουαι, *patres reprehensionum severitatem mansuetudine temperare oportet*. Κρίσις ἀπότομος *sententia, s poena, severa* legitur Sap. VI, 5, Ἐπὶ μὲν ἐκκοπήσῃ) Severitatem quidem erga eos qui peccant; benignitatem vero erga te, si modo dignum te praebueris benignitate; alias tu etiam resecaberis. Post χρηστότητι suppleri debet θεῶ, ut sensus sit: Si Dei bonitatem retineas, s. ea recte utaris, ut Act. XIII, 43. ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ) Alioquin et tu excideris, i. e. ex populo Dei excluderis. Ἐπεί, *alioqui*, ut v. 6.

23 Καὶ ἐκείνοι — ἐγκεντριθῆσονται) Contra autem illi (Iudaei,) si fidem Christo pertinaciter denegare desierint, stirpi populi Dei rursus inserentur, vel potius inseri poterunt. Possunt gentiles iterum relici propter incredulitatem, Iudaei vero iterum recidi per fidem. Δυνατὸς γὰρ ἐστίν, i. e. δύναται γὰρ. Nihil est praeter incredulitatem; quod Deum impediāt, eos rursus pro suis adsumere, et paterne tractare.

24. Εἰ γὰρ σὺ — ἐλαία) Si enim tu, ex oleastro tibi naturali resectus, et praeter naturam insitus es in oleam cultam, quanto magis hi naturales (rami) inserentur oleae suae? Sensus est: Quid tu, separatus ab illa gente, Deorum cultui dedita, in qua natus es, additus fueris populo Dei, non per natales, sed divino beneficio: quanto magis hi, qui nati sunt in illo populo, rursus in eum recipi, denuo huic coetui addi possunt?

25. 'Ου γὰρ — ἐισέλθῃ) *Nolo enim vos ignorare, o carissimi, arcanam hanc rem, ne vobis nimis placeatis, nempe duritiem illam ex parte populo Israelitico accidisse, usque dum magna multitudo gentium accesserit* (ad coetum Christi.) *Μυστήριον* est res arcana, quam homines, nisi Deo dante, scire nequeunt, ut 1 Cor. XV, 51. et dicitur etiam de hominum arcanis, Tob. XII, 6. Iudith II, 2. ἵνα μὴ — Φρόνιμοι) i. e. ne existimetis, vos esse ita prudentes, ut vestro ingenio possitis, quae futura sunt, praeoscere; vel, ut *Reza* explicat, *ne intus insolescatis*, ut *Φρόνιμος* non ad prudentiam, sed ad affectum referatur. ὅτι πώρῳσις — γέγονεν) *Quosdam Israelitas se excoecasse*. De voce πώρῳσις cf. v. 7. Ἀπὸ μέρεσ, opponitur τῷ πᾶσι, v. 26. Πλήρωμα, *ingens multitudo*. Gen. XLVIII, 19. מלֵּאכֶּלֶת vertitur πλήθος ἐθνῶν. Hesychius: πλήρωμα, πλήθος. Ἐισέλθῃ sc. εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῷ χριστῷ. Deut. XXIII, 2. 4.

26. Καὶ ἔτι πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται) *Tum vero plerique Israelitarum servabuntur, liberabuntur ἀπ' ἀπίστιας*. Καὶ ἔτι, pro καὶ τότε, καὶ ἔπειτα. Sic ap. Theophrast. Charact. c. 18. Πᾶς Ἰσραὴλ, cuius futura salus praenunciatur, opponitur τῷ μέρεσι, v. 25. i. e. *illi parti populi Iudaici, quae primis christianorum sacrorum temporibus in rebellionem adversus Christum perseveravit*. Πᾶς Ἰσραὴλ) Inde orta est opinio, fore aliquando universae gentis Iudaicae conversionem ad religionem christianam, et quidem conversionem simultaneam, (eine allgemeine Iudenbekehrung); fore ut omnes, qui sunt eodem tempore in orbe terrarum Iudaei, vi divina, miraculo divino perducantur ad religionem christianam. Sed πᾶς saepe

est

est maxima pars; πάντες plerique, multi, ut 1 Cor. VIII, 1. coll. v. 7. 1 Cor. VI. 22: Non definitur, quando id sit eventurum, an sit eventurum eodem tempore, aut per longum temporis decursum. Quamquam enim, v. 25. tempus definiri videtur, ubi dicitur, Iudaeos fore contumaces. donec copia gentilium se adiunxerit coetui christiano; tamen iterum non definitur, quanta futura sit haec copia. Ergo nihil aliud praedicitur nisi hoc: maximae parti gentis Iudaicae destinata esse magnam moralem felicitatem. Sed alii hoc concedere nolunt, et vertunt verbum σωθήσονται: servari poterit; cui sententiae vero obistere videntur vaticinia v. 26. 27. allata. Accedit, quod talem rem, quae per se patet, usuque venit, Apostolus non fuisset dicturus μὴ σῆριον v. 25. Restat igitur ut sermo sit de conversione magnae partis Israelitarum, quae eodem iure μὴ σῆριον dicenda sit, quo gentilium conversio infra XVI, 25. et Eph. III, 4—6. Ob eandem et alias rationes πᾶς Ἰσραὴλ non potest accipi improprie de Christianis ex Iudaeis Ethnicisque collectis. Secundum Wetstenii, aliorumque sententiam, aut Paulus non eventum praedicit, sed consilium Dei indicat, aut potius loquitur de magna Iudaeorum turba, quae paulo post, eversa republica et combusto templo, ad Christum accessit. καὶ ὡς γέγραπται) Ies. LIX, 20. 21. "Hēxi — Tanōβ) Veniet e Sione liberator, qui avertet perversitates a Iacobitis. Ὁ ρυόμενος משיח, סוֹתֵף. Messiae nomen. E Sione, i. e. ex gente Davidica, cuius erat arx in monte Sione exstructa. Pro ἐκ σιών LXX. interpretes habent ἐν σιών, hebr. ירוּשָׁלַם. Fortassis ex librationum culpa ex ἐν σιών factum est ἐκ. καὶ — Tanōβ)

Et impietatem posterorum Iacobi tollet s. *delebit*.
 Hebraicus textus habet: וְיָשִׁיב פָּשָׁע בְּיַעֲקֹב *et revertenti-*
tibus a peccato in Iacob. LXX. vero vel loco verbi
 וְיָשִׁיב legerunt וְיִשְׁכַּח, vel certe ita explicandum putarunt.

27. Καὶ ἔτι — αὐτῶν) *Et hoc est promissum il-*
lud, quod ipsis praestabo, quando condonavero ip-
sis peccata. Ies. LIX, 21. Ἡ παρ' ἐμὲ διαθήκη, *meum*
promissum, sicut Phil. IV, 18. τὰ παρ' ὑμῶν, *vestra*
 Hoc autem loco διαθήκη est ipsa promissionis impletio.
 Verba: ἔτι — αὐτῶν, Paulus addidit ex Ies. XXVII, 9.
 Est autem *condonare peccata*, e miseria quavis, quae
 ex peccatis oritur, homines liberare. Quod ad hunc Ie-
 saiae locum attinet, praedicitur, venturum esse aliquem
 nationis liberatorem. Hoc sine dubio iam evenit tum,
 quum venit Messias, multosque Iudaeorum abstraxit ab
 αἰσία. Hinc autem concludit Paulus, id porro etiam fu-
 turum esse, ut quemadmodum tum, quum Iesus in terris
 apparuit, nationi venit liberator, ita et porro huic genti
 contingat liberatio a perversitate.

28. Κατὰ — πατέρας) *Quod quidem ad Evange-*
lium attinet, (Iudaei) adversarii sunt, propter vos,
quatenus autem sunt electus populus Dei, cari sunt
propter maiores. Iudaei sunt ἔχθροί, sc. ipsi Evangelio,
 vel, ut alii volunt, adversantur Deo, et quidem δι' ὑμᾶς,
 nobis Ethnicis commodo et utilitati. Ἐκλογὴ h. l. est il-
 lud beneficium divinum, quo Deus Israelitas sibi peculia-
 rem suum populum elegit. Ἀγαπήτω. sc. Θεὸς ἡσιν. Διὰ
 τὰς πατέρας, *maiorum causa*, quos amabat Deus; quo-
 rumque causa etiam posteris se bene facturum esse promisit.

Quum,

Quum, inquit Apostolus, Iudaei sint populus in maioribus suis a Deo electus, eique in primis carus, utique servari possunt, atque adeo a Deo servabuntur, si mores maiorum imitentur.

29. Ἀγαπήματα — Gal.) Non enim poenitet Deum donorum et beneficiorum suorum. Κλῆσις semper connotat clementiam et amorem, uti καλῶς, et saepe potest explicari per beneficia divina. 1 Cor. VII, 10. 2 Petr. V, 10. Sermo hic est de dono quodam absoluto, ut loqui solent, quum Deus promissit, et quidem propter patres, quorum hic iam praecessit mentio, se nunquam interuentione extincturum Iudaeos, sicut alios saepe populos extinxit. Levit. XXVI, 44. Ierem. XXX, 11. Deinde etiam promissit Deus, se nunquam toti isti populo praeccludere velle vias, per quas ad respiciendum adduci possit. Aliter se res habet cum donis Dei conditionati, in quibus Deo tribuitur poenitentia secundum nostrum loquendi modum. Ier. XVIII, 7. 8.

30. Ὡςπερ — ἀπειθεία.) Sicut enim vos olim Deo non obedivistis, nunc autem Christiani facti estis occasione incredulitatis eorum, (i. e. Iudaeorum.) Ὡςπερ. sc. Christiani e gentibus Ἐπειθήσατε τῷ Θεῷ relicto vero Deo, secuti estis et coluistis idola. Νῦν δὲ ἡλεήθητε, nunc autem gratia divina vocati (Christiani facti) estis. De vocatione ad religionem Christianam explicanda est h. l. vox ἡλεῖν, qua utitur Apostolus eo consilio, ut declaret, omnia a benignitate divina pendere, nihil propriis hominum meritis esse tribuendum. Τῇ τῶν ἀπειθεία, i. e. διὰ τὴν τῶν ἀπειθ. occasionem nati illorum (Iudaeorum) incredulitate.

31. Ὅτις καὶ — ἐλεῖθῶσι) Sic et illi (Iudaei) nunc increduli sunt, ita tamen, ut beneficio quod vobis contigit, excitari possint, ad eandem felicitatem quaerendam. Sic vertenda sunt haec verba, si post ἡπελθσαν ponitur comma. Alii τῶ ὑμετέρῳ ἄλλαι iungunt superiori ἡπελθσαν, et vertunt: vestrae salutis; quae res in salutem vestram cessit. Sed priorem rationem praefero. Ex eo igitur, quod Iudaei adhuc sunt increduli, haud sequitur eos aeternum iri reprobatum.

32. Συνέκλεις — ἐλεῖται) Permisit enim Deus omnes immorigero sensui, eo eventu, ut omnibus exhibeat favorem. Οἱ πάντες h. l. non sunt singula hominum individua, sed Iudaei et Gentiles, duae illae partes generis humani. Συνέκλεις τινὰ ὑπὸ τί est trahere aliquem alicui rei, ut hebraicum קָרַח cum כ et ח constructum: deinde vero est etiam aliquem permittere alicuius potestati, quemadmodum etiam παραδιδόναι interdum hoc sensu occurrit, quod LXX. saepe pro קָרַח ponunt, ut Deut. XXIII, 16. XXXII, 30. ἵνα τὸς πάντας ἐλεῖται) Intelligendum hoc non τελικῶς, sed ἐκβατικῶς. Cuius tandem incredulitatis is erit exitus, ut benignitatem suam omnibus ostendat.

33. Ὡς βάθος — θεῶ) O immensam bonitatem, et sapientiam et cognitionem divinam ! Βάθος tribuitur his proprietatibus divinis ob immensam magnitudinem, quare Hesychius τὰ βάθη exponit τὰ ἀχώρητα, τὰ ἀκατάληπτα. Eam etiam ob causam τὰ βάθη τὸ θεῶ vocantur consilia Dei (1 Cor. II, 16) quia nemo ea scire potest, nisi Deus detexerit. Πλεῖτος hic intelligenda abundan-

dantia, nempe bonitatis, quod nomen additur supra II, 4. Impenetrabilis est bonitas divina in hac re, quod Deus olim gentium, deinde Iudaeorum contumaciam tam diu pertulit; impenetrabilis *sapientia*, quod gentes non vocavit, nisi post offensam mundo Iudaeorum contumaciam; impenetrabilis *scientia* Dei quod gentiles quidem miraculis nunquam antea auditis, Iudaeos vero partim invidia, partim summis calamitatibus ad se pertraxit. *ὡς ἀνεξέρευνητα — ὁδοὶ αὐτοῦ*) *Quam imperscrutabilia sunt eius decreta, et quam impervestigabiles rationes, quibus decreta sua exsequitur!* *Κρῖματα* vocat De decreta, *מִשְׁפָּטִים* LXXII, 1. aut universae *Dei imperium, providentiae regimen*. Per vias autem, *דרכים* intelligit rationes illas, per quas decreta sua Deus ad exitum perducit. Sensus est: Neminem perscrutari posse decretorum divinorum causas et rationes; neminem pervestigare modum, quo Deus decreta sua exsequatur. Deum id, quod assequi vult, assequi optimo modo, eoque longe superante nostram diiudicandi et inveniendi facultatem.

34. *Τίς — ἐπέτρεξεν;*) *Quis novit mentem Dei? consilia divina? aut quis consilium dedit sapientissimo?* Desumpta sunt haec ex Ier. XL. 13. 14. Reges terreni habent consiliarios, qui intima ipsorum noverint. At Deus ad sua consilia homines non admittit. Non potest igitur eius providentia, nec ingenio humano penetrari, nec adjuvari consiliis humanis. Scimus quidem consilia Dei quaedam, sed a Deo patefacta, et ea ipsa exigua sunt pars consiliorum Dei.

45. Ἡ τίς — αὐτῷ) *Aut quis prior exhibuit aliquid, ut vicem reddere debeat?* Multi existimant, respici his verbis ad Iob. XLI, 3. Quasi dicat Apostolus: Si cui rationes divinae dispensationis a me hactenus allatae non satisfaciunt, cogitet, de beneficiis distribuendis, non de meritis remunerandis hic agi, nec posse ab hominibus rationes perspicere, cur Deus hos homines aliis praeferat. Deus nemini hominum quicquam debet.

36. Ὅτι — πάντα) *Nam ipse est omnium rerum auctor, conservator et gubernator; ad eum omnia spectant, vel referenda sunt.* Ἐκ πάντα ἐξ αὐτοῦ, ἰ. εἰς, ipse est auctor omnium rerum. Sunt omnia δι' αὐτοῦ, omnia per eum conservantur et gubernantur. Omnia sunt δις αὐτόν, conferunt ad consilium Dei, inserviunt eius consiliis, ei quovis modo sub sunt, ideoque faciunt et vergunt ad eius agnitionem, admirationem, venerationem, ac debent etiam huc vergere. Πάντα δις ὁ-ξαν Θεῷ. Πάντα refertur ad omnia illa, quae in mundo fiunt, imprimis vero ad totam illam rem, de qua hactenus egerat Apostolus. Ab ipso omnes homines ad salutem vocantur, per ipsum bona accipiunt, idque ut ipsum honorent. Alii discrimen inter formulas ἐξ αὐτοῦ — αὐτόν non anxie quaerendum, sed cumulas particulas vehementiori animi affectui tribuendas esse existimant, ut sententia sit: *Ab ipso omnia pendent.* Sic *M. Antonin.* IV, 23. ὅτι φύσις, ἐν σὲ πάντα, ἐν σοὶ πάντα, ἐκ σὲ πάντα. Sed hic locus noster non debebat conferri cum his *M. Antonini* verbis, quum ab eo, quippe scholae Stoicae philosopho, dicantur omnia ex materia quadam ortum habuisse, omnia in ea ut partes in toto, esse, omnia denique dissolvi,

et

et ita reverti ad materiam Eidem philosopho ex eiuadem scholae placitis, princeps materia, divinitatem habens, est aether, in quam tandem omnia dissoluta sic reditura sint, ut totus mundus ignescat, sive aether fiat. Cic. de Nat. D. 2, 46. αὐτῷ — ἀμὴν) Quaecunque Deus agit, non a nobis diiudicanda, sed cum veneratione et laude excipienda sunt. Simil a epiphonemata habuimus bis supra I, 25. IX, 5.

CAP. XII.

1. Παρακαλῶ — θεῶ) Hortor igitur vos, fratres, propter insignia haec beneficia, quae benignitati divinae debetis. Sequitur pars huius epistolae paraenetica, in qua hoc, tanquam primum ponit Apostolus obstrictos esse Christianos ad vitam tantis beneficiis divinis dignam: Οικτιρμοί, חַסְדִּים, per meton. causae pro effectu, insignia illa beneficia, quae misericordiae Dei debemus. παραστήσαι — τῷ θεῷ) Ut vos ipsos Deo consecretis, tanquam victimas vivas eidemque sacras et acceptas. Παραστήσαι, חַסְדִּים alias προσφέρειν, quam vocem habes de holocaustis, Levit. I, 2. et sequentibus. Et θυσία nomen generale κατ' ἐξοχήν, dicitur de holocausto, ideoque חֹלֶֿעַ vertitur θυσία, Exod. X, 25. XXIX, 42. aliisque locis; ζῶσα autem, quia non iam corpus mortuum, ut olim Iudaei, sed nos ipsos vivos Deo offerre debemus. Τα σώματα ὑμῶν, per Synecd. part. pro toto, vos ipsos, ut 1 Cor. VI, 15. qua parasi h. l. utitur, quia de immolatione sermo est. Sanctum in lege dicitur, quicquid Deo oblatum est, quod vero sine vitio esse debebat,

2. Καὶ μὴ — τέτρω) *Nec conformate vos ad prae-
vōs mores hominū huius aetatis.* Αἰών, □□□□,
seculum, vel potius homines huius seculi vel aetatis:
praecipue vero gentiles a Iudaeis vocati sunt. □□□□. Eph.
IV, 17. *συσχηματίζεσθαι imitari alterum*, sive serio id
fiat, sive simulate. 1 Petr. I, 14. ἀλλὰ — τῇ νοῦς ὑμῶν) *Sed aliam personam induite emendatione animi ve-*
stri. Μεταμορφῶσθαι proprie est *transfigurari*, et usur-
patur etiam de moribus. Seneca epist. 6. *Sentio non*
emendari me tantum, sed transfigurari. Duo igitur
requirit Apostolus, ut externos mores mutant, et animum
emendent, quae animi emendatio mutationem externorum
morum in melius praecedere debet. εἰς τὸ δομιμάζειν —

τέλειον). Ut explorētis, (et probetis) quid Deus veliſſet (a vobis fieri,) quid sit bonum, (Deo) acceptum, et homine ad perfectionem adspirante dignum. Ostenditur, quo modo melior animi sensus se prodere debeat. Post *θέλημα θεῷ* ponendum esse videtur comma. Est autem *θέλημα θεῷ* id, quod Deus vult ab hominibus fieri, quod postulat. *Τὸ ἀγαθόν, rectum honestum etc.* *Τὸ εὐάρεστον*, sc. *θεῷ*, *τέλειον*, i. e. *ἁμωμον*, labe carens, idem quod *ἀγαθόν* Iac. I. 4. 17. Vulgo epitheta *ἀγαθόν, εὐάρεστον* etc. iunguntur *τῷ*: *θέλημα θεῷ*. Tum *τέλειον* est perfectum, quod omnes suas partes habet.

3. *Λέγω — ἐν ὑμῖν*) Moneo enim quemlibet vestrum pro auctoritate muneris apostolici mihi demandati. *Λέγειν* h. l. est *monere, iubere*. *Ἡ χάρις* h. l. munus apostolicum ex gratia Dei demandatum. Meton. causae pro effectu. *Παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν*, i. e. *ἐκαστῷ ὑμῶν*. Commendat nunc Apostolus singularum virtutum christianarum studium, inprimis *modestiae*, quae tum negligebatur praesertim ab iis, qui sapientia, vel muneris dignitate prae aliis excellere videbantur. *μὴ — φρονεῖν*) Ne quis superbiat, vel immodeste de se sentiat. Paronomasia; *ὑπερφρονεῖν*, *φρονεῖν*, *σωφρονεῖν*. *φρονεῖν*, studium habere alicuius rei; *ὑπερφρονεῖν*, immoderato studio esse, nempe eminendi studio: *Παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν*, studium habere contra quam oportet, contra normam; ergo illicitum studium. Est mera periphrasis verbi *ὑπερφρονεῖν*. *Ἀλλὰ — σωφρονεῖν*) Sed ut modeste de se sentiat. *σωφρονεῖν*, h. l. significat *moderatum esse*. Idem est, ac si dixisset: *φρονεῖν σωφρόνως*. Vetus Latina: *sapere ad sobrietatem*. *ἐκαστῷ — πᾶσι*) Est hic transpositio, pro: *ὡς ἐκαστῷ*, qualia multa apud Paulum.

Ut

Uti Deus cuius mensuram aliquam scientiae tribuit. Πῶς, ut MORUS ad h. l. monet, nunc est scientia religionis, persuasio de religione, et facultates, qualitates huic scientiae annexae. — Quivis itaque de se sentiat convenienter gradui scientiae, persuasionis, (der Ueberzeugung,) et bonorum inde nexorum, quem a Deo accepit. Nunc sequuntur exempla.

4. Καθ' ἓν — πᾶν) *Quemadmodum enim in uno eodemque corpore multa membra habemus, sed omnia membra non unam eandemque functionem habent. Frequens est apud omnes scriptores comparatio corporis humani cum corpore sociali, quale est corpus reipublicae, ad quod similitudinem corpore humano deduxit Menenius Agrippa, ea oratione, quam habet Livius Lib. II. Tale est ecclesiae christianae corpus, cui similitudines ab humano corpore sumtas, aptat Apostolus, non hic tantum, sed et 1 Cor. XII, 12. seqq. Eph. IV, 25. V, 50. Πᾶν dixit Paulus per meton. functionem, quod ministerium dixit Menenius, indicata iam oratione.*

5. Οὗτος — μέν) *Sic universa multitudo Christianorum unum quasi corpus efficit, alter autem alterius quasi membrum est. οἱ πολλοί, sc. τισίνους. Nos credentes, qui multi sumus. ἐν σῶμα ἐν Χριστῷ, corpus unum, Christo iunctum, σῶμα ἡ κεφαλὴ Χριστός, vel respectu Christi, societas christiana. Καθ' ἓν usurpatur sermone quotidiano; quanquam κατὰ Nominativum iunctum est contra grammaticam. Alibi dicitur καθ' ἕνα, vel ὁ καθ' ἕνα ἕκαστος, singuli, Cf. Marc. XIV, 19. Ut bene sit ecclesiae christianae, Paulus inquit, magna opus est virium et facultatum varietate, iunctoque omnium usu.*

6. Ἐχοντας — διάφορα) Utimur vero donis, pro beneficio nobis exhibito, variis. χάρις, beneficium. Nonnulli haec verba ad proxime superiora ὁ δὲ καὶ εἰς ἀλλήλων μὲν referunt, ut sit ἔχοντας δὲ pro καὶ περ ἔχοντας, quantacunque demum donorum munerumque varietate invicem differamus. εἰς — πίστεως) i. e. εἰς προφητείαν ἔχει τις, ἔχεται αὐτήν, i. χαράθω αὐτῇ κατὰ τὴν ἀναλογίαν πίστεως. Si quis facultate singulari docendi sit instructus, utatur ea pro portione doni accepti. De prophetis inter primos Christianos cf. Κοππί Excurs. III. in Epist. ad Ephesios. Προφήτις, נָבִיא in genere est, quisquis cum Deo singulari quadam ratione est coniunctus, cui Deus revelat, quae antea ei parum cognita fuerant. Exinde varias accipit significationes, ut denotet hominem, qui profert vaticinia, vel arcana aliorum hominum consilia retegic, vel subito spiritus divini impulsu ad docendum, cohortandum consolandumque assurgit, vel carmen divinitus inspiratum decantat. Hoc loco προφητεία videtur esse donum eiusmodi, quo nonnulli Christiani, singulari quodam Spiritus divini impetu abrepti docebant. Nam προφητεία, ad quam referenda quae sequuntur, διδάσκειν et παρακαλεῖν, opponitur τῇ διακονίᾳ, ad quam referenda sunt τὸ μεταδιδόναι et προτεῖναι. Facit nempe Apostolus duo Christianorum, qui χαρίσμασι fruebantur genera, Prophetas et diaconos. Ἀναλογία, portio, rata portio Demosthenes pro Corona: κατὰ τμήσιν — κατὰ τὸν ἀναλογισμὸν — κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ἀναλογίαν. Πίσις iterum est scientia, ut v. 3. Est igitur ἀναλογία τῆς πίστεως idem quod v. 3. μέτρον τῆς πίστεως. Varia Prophetarum erant officia, e. c., ut docerent,

cohortarentur, consolarentur etc. Unumquodque horum officiorum requirebat suum donum; quo quisque contentus esse, et suo se modulo metiri discere debeat.

7. "Εἰτε διακονίαν (sc. ἔχει τις) ἐν τῇ διακονίᾳ) Sc. μανέντω. Sive habeat negotium Diaconi, in negotio Diaconi versetur, subsistat intra muneris sui limites. Διακονία h. l. est cura eleemosynarum colligendarum, et in pauperes erogandarum, quod munus varias in se complectebatur functiones, e. c. rerum ecclesiasticarum, aegrotorum curam, pecuniarum in ecclesia collectarum distributionem. Vid. Act. VI, 1—7. Εἰτε—διδασκαλίᾳ) Ὁ διδάσκωντες h. l. sunt ii qui antea vocati sunt Prophetæ, qui docebant, non suo ingenio, sed singulari spiritus sancti impulsu incitati. In aliis locis e. g. Eph. IV, 11. Doctores a Prophetis distinguuntur, ubi διδάσκαλοι sunt, qui ea, quæ ab Apostolis edocti essent, proferebant.

8. "Εἰτε—παρακλήσει) Sive hortator aliorum sit, in cohortando versetur. Παρακλήσει h. l. est, populum publice admonere, et hortari, ut Act. XIII, 15. 1 Cor. XIV, 31. Sed hoc tamen non est certum. Fortasse in universum capi debet: Si sit in aliquo facultas cohortandi alios, si habeat a „Deo hoc, ut alios amantissime et graviter possit hortari, is versetur in hac re, nec velit ideo esse publicus doctor." MORUS. Sequuntur nunc officia vitæ communis, per quæ alter alterum adiuvat. De quoque Christiano, qui liberalitatem erga pauperes demonstrare velit, loqui videtur Apostolus. ὁ προϊστάμενος, ἐν σκεδῇ) Qui praeest aliis, sive alios curat, et in clientela habet, faciat id diligenter, Rom. XVI, 2. 1 Tim. III, 4. ὁ ἐλεῶν, ἐν λαρότητι) Is, qui misericordiam exercet, hilari

lilari animo id faciat. Ἐλεῖν, per meton. clausulae pro effectui miserorum curam gerere.

9. Ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος) Sc. ἔσω. Ἀνυπόκριτος, haud simulata. Ἡ ἀγάπη, amor erga omnes homines. Aliis est synonymum τῆς Φιλαδελφίας. ἀποσυγῶντες τὸ πονηρὸν) Detestamini scelus et vitium omne. Hefychius: ἀποσυγῶντες, μισῶντες, Theodoretus explicat: τὴν μὲν πονηρίαν ἄγαν μισεῖν, scelus valde odisse, Euripides in Ione v. 438. τὸν δ' ἄπαιδα ἀποσυγῶβιον, orbam vero aversor vitam. κολλῶμενοι τῷ ἀγαθῷ Summopere sectamini virtutem Κολλᾶσθαι exprimit hebr. קָבַץ. Τὶ ἀγαθόν, quaevis virtus, vel, ut alii volunt, quod alteri est utile.

10. Τῇ Φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους Φιλόσοργοι) Tenerimo vos invicem amore, ut fratres prosequimini. Φιλαδελφία amor quem Christianis debemus, nam omnes Christiani sunt fratres. Φιλόσοργοι, vehementi amandi affectu erga alios praediti. Usurpatur haec vox proprie de iis, qui magno amore erga liberōs vel alumnos afficiuntur. Aristoteles H. A. IX. δοκεῖ τὸ τῶν ἱππῶν ἡγεύος εἶναι φύσει Φιλόσοργον. τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγέμενοι) Honore vos invicem praevenientes, s. praeerentes. Tacitus Agric. 6. Vixeruntque mira concordia per mutuam caritatem, et invicem se antependendo.

11. Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί) Nolite in officiis explendis segnes esse. Δέλος ὀκνηρὸς Matth. XXV, 26. τῷ πνεύματι ζῶντες) Animo ferventes estote, i. e. summo animi ardore agite quod vobis incumbit. Πνεῦμα, νῆς, animus. τῷ κυρίῳ δαλσύνοντες) In nonnullis codicibus, in latina

latina vetere, apud Cyprianum *καίρω* legitur. Sed *κρίσις* habent graeci Codices fere omnes, Versiones Syrae, Arr. Copt. Aeth. Arm. Vulg. et multi Patres. *Domino servire* omnia quidem officia complectitur: at hic non docet Paulus, *quid* sit agendum, sed *quomodo*, nempe ex animo, sincere, aperte, candide, *tanquam Domino Iesu Christo*, qui omnia videt, qui renes et corda scrutatur, *servientes*. Io. IV, 24. Ephes. VI, 5—8. ei, qui *potens*, qui *dives*, qui *iustus*, qui *immortalis* est. Alii: *Facite vestrum, ut Christi religio servetur et propagetur*. Si legas: *τῷ καιρῷ ὁσλεύοντες*, sentius erit: *ferre ea, quae pro temporis ratione sunt ferenda*, vel: *diligenter utimini temporis opportunitate*, eodem sensu. Cicero ad famil. IX, 17. *ervire temporis*. Lucan. in Piton. I, 143. *Temporibus servire decet; qui tempora certis ponderibus pensavit. eum si bella vocabunt, miles erit: si pax, positus toga gestiet armis*.

12. *Τῇ ἐλπίδι — προσκρεσσέντες*) *Propter spem laeti estote, in rebus afflictis constantes, in precibus assidui*. Haec coniunctim sunt spectanda. Si nempe res adversae ingruunt, Christiani debent memores esse, se non carere spe, quae exhilaret et recreet animum, et adiungere preces ad Deum.

13. *Ταῖς — κοινωνέοντας*) *Succurrite inopiae Christianorum*. *Χρεῖα* passim de indigentia qualibet, ut Phil. IV, 19. *Hesychius*: *χρεῖαι, ἐνδεῖαι*. *Latina vetus*: *necessitates*. *Κοινωνεῖν* Theodoretus recte explicat *μεταδέναι χρημάτων*. Tum temporis fame premebantur Christiani sub Claudio, Actor XI, 28. et multi hospites Romam veniebant, infra XV, 24. Hebr. XIII, 2. 1 Petr. IV, 3. *Τὴν φιλοξενίαν* autem commendat Apostolus, quia
haec

haec virtus imprimis necessaria erat illo tempore, quo multi Christiani patria expulsi in peregrinis terris oberrare cogebantur.

14. *Εὐλογεῖτε — καταρᾶσθε*) Bene precamini affligentibus vos, bene precamini, nec imprecamini. *Εὐλογεῖν*, bene precari; *καταρᾶσθαι*, male precari, devovēre. Cf. Matth. V, 44. Latiori sensu autem illud est bene velle, hoc autem: odia habere. Sensus: Hostibus vestris praestate animum benevolum, et ab omni vindictae cupiditate alienum.

15. *Χαίρειν*) Enallage Infin. pro Imper. Atticis, etiam familiaris. Gaudete de felicitate aliorum, et de malis eorundem dolete. *χαίροντες* h. l. sunt, qui prospera utuntur fortuna, atque de ea laetantur, *κλαίοντες*, qui adversa, atque propter eam tristitia afficiuntur.

16. *Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονεῖντες*) Eodem animo inter vos mutuo affecti estote. Phil. III, 15. 16. Vult Apostolus, ut ita velimus proximo, sicut nobis volumus, ut in Evangelio Dominus dicit: quae vultis, ut vobis faciant homines, et vos facite illis. Rom. XII. d. 361. τὰ γὰρ φρονεῖς; ἅτ' ἐγώ περ. Jl. v. 487. πάντες, ἕνα φροσὶ θυμὸν ἔχοντες. Schol. ἐν καὶ τὸ αὐτὸ φρονεῖντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ — συναπαγόμενοι) Neque studetē rebus altis, sed imitamini humiles. φρονεῖν τὰ ὑψηλὰ, malo sensu est, velle semper antecellere alios, efferre se ultra alios. *Οἱ ταπεινοί* h. l. non sunt conditione vel vitae statu, sed mente humiles; nam per totum hunc locum de virtutibus et vitiis est sermo. *Συναπάσασθαι τι* alias in partem sinistram dicitur, abripi ab aliquo, exemplo al-

terius abdāci. Sed Paulus usus est hoc verbo suo quodam modo in meliorem partem: *Ducamini exemplo demissorum*. *μὴ γίνεσθε Φρόνιμοι καθ' ἑαυτοὺς*) Nolite prudentiae opinione turgere, vestro iudicio sapere. *Φρόνιμοι*, i. e. σοφοί, Prov. III, 7.

17. *Προνοούμενοι — ἀνθρώπων*) *Honeste vos gerite erga omnes homines*. Cf. Prov. III, 4. *Προνοῖσθαι*, *studere, operam dare*. Io' ephus, A. I, 2. 1. Ἀβελος ἀρετῆς προνοῖσι, *Abelus virtutis studiosus erat*. *Morus* vertit: *providi estote iudicio omnium hominum; coram omnibus hominibus vivite caute*. Καλῶς, pro adverbio καλῶς, ut formula *prospicere bene* describat hominem providum, prudentem, cautumque. 2 Cor. III, 21.

18. *Ἐὶ δυνατόν — εἰρηνεύοντας*) *Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus pacem colite*. *Ἐιρηνεύειν μετὰ τινος*, ita cum altero vivere, ut nulla re eum laedas, sed quævis bona officia ei praestes.

19. *Δότες τόπον τῇ ὀργῇ*) Sc. τῷ Θεῷ. *Vindictae divinae locum date*, i. e. permittite vindictam, i. e. poenam Deo. Chrysostomus: *συγχώρησον τῷ Θεῷ ἐκτελεσθῆναι*, permittite Deo puniendi facultatem et occasionem. Hanc explicationem sequentia postulant. *Ὀργή*, ultio divina. *Τόπον δίδουσα*, *cedere*. Alii interpretantur: *Cedite iratis*, vel: *date facultatem vestrae irae detumescendi; differte iram*. Latina phrasis est: *spatium dare irae*. γέγραπται — κύριος) Deut. XXXII, 35. *Ἐμοί hic valet. ad me pertinet Ipse ego vindictam sumam, ipse ego remunerabor*.

20. *Ἐάν — πόριζε αὐτόν*) *Si igitur esuriat adversarius tuus, porrige ei cibum; si sitiât, potum ei* παρε-

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. XII. 576

praebe. Duobus exemplis, quibus quævis alia beneficiorum genera comprehenduntur, commendatur benevolentia erga inimicos. Non satis esse, Apostolus inquit, mala malis non compensare, sed adiuvandos etiam esse inimicos a nobis, si ope nostra indigeant. ψωμίζειν, *alere*, cibum suppeditare; Pl. LXXX, o. Sap. XVI, 20. Hesych. τρέφειν. τρέτο γὰρ — καὶ φάλλει αὐτοῦ) Prov. XXV, 22. *Id si feceris, dolorem ipsi iniicies maximum.* R. Levi filius Gerson ad I. Prov. *Haec enim res male habebit eum, quasi carbones intulisses in caput eius, ad urendum eum; quia maxime eum pudebit, beneficium a te accepisse, loco mali, quo te affecit.* Alii: *Si alter illa tanta tua patientia et beneficentia non redierit ad mentem meliorem, gravis ei impendet poena.* Verum, si quid video, non necesse est, ut phrasin proverbialem, (cuius sensus est: *facere ut quis atrocissimis doloribus excrucietur*) de poenis divinis intelligamus. Ἐπὶ τ. καὶ αὐτοῦ, ὡς γὰρ i. e. ἐπ' αὐτόν.

21. Μὴ νικᾷ — τὸ κακόν) *Ne vincaris iniuriis (tibiflatis) sed vince. beneficiis malitiam aliorum.* Per τὸ κακόν, malum, damna, iniuriae, quas ab hostibus patiuntur pii, per τὸ ἀγαθόν vero beneficia intelliguntur, quae pii etiam hostibus suis praestant. *Vincerentur pii, si iteratis hostium iniuriis fatigati, ad ulciscendas easdem rapi se paterentur.* τὸ κακόν vero, sive malitia hostium beneficiis vincitur, si illi diu obluctati iram et odium deponere, et a malis inferendis desistere tandem coguntur. *Seneca de ira, II, 32. Non enim ut in beneficiis honestum est merita meritis repensare, ita iniurias iniuriis: illic vinci turpe est, hic vincere.* Idem de bene-

ficiis VII, 31. *Vincit malos pertinax bonitas, nec quisquam tam duri infestique adversus diligenda animi est, ut etiam vi tractus bonos non amet.*

CAP. XIII.

1. Πᾶσα — ὑποτασσέσθω) Quisque summis magistratibus obediat. Ἐξέσται, magistratus, quos interdum Latini etiam vocant *potestates*. Plinius Paneg. 59. Nam praeter id, quod est arduum, duas easque summas simul capere potestates (nempe consulatum et principatum.) Ammianus Marcellinus, Lib. XXV, 4. absque his, (fundis,) quos velut iure vendidere praeteritae potestates. Quum autem hic additum sit ὑπερῆχος αἰς, intelligendi sunt summi magistratus in universum, ac imprimis Imperatores Romani. Nam ὑπερῆχεν dignitatis quandam praestantiam prae aliis indicat. Igitur ἑξῆς αὖ ὑπερῆχοντες idem quod apud Iosephum B. I. VII, 11. 1. οἱ πρῆχοντες τοῖς ἀξιώμασι, *Principes, et magistratus summi, qui prae ceteris dignitate potestateque conspiciendi eminent.* Sap. VI, 5. οἱ ὑπερῆχοντες sunt *reges et procures.* 1 Tim. II, 2. Sequitur paraenesis ad obsequium magistratibus quibusvis, etiam iniquis praestandum. Quam necessaria fuerit ista admonitio, discimus ex historia. Nam sub imperio Claudii et Neronis innumeri fuerunt civium, qui horum Imperatorum dominationem exosi, imperium eorum detrectare, resque novas moliri conarentur. Inde factum est, ut Caligula morte violenta, Claudius veneno et Nero denique non feliciori fato, de medio tolleretur. Et iam antea Iudaei, Romae commorantes, ob tumultum concita-

tum sub imperio Claudii, ex urbe erant eieci. Act. XVIII; 2. Sueton. in Claud. c. 25. Hanc doctrinam, Imperatoribus non esse praebendum obsequium, Iudaei sine dubio hauserunt e doctrina Phariseorum. Ioseph. A. XVIII, 2; 4. εἰ γὰρ — θεῷ) *Neque enim magistratus officium nisi a Deo est.* Ipsa magistratus institutio a Deo est. Non sine singulari quādam providentia divina magistratuum dignitas orta est. αἱ δὲ ἰσχυεῖς — δικῶν) *Quare etiam qui nunc sunt magistratus, a Deo sunt constituti.* Nam Deus populos etiam a principibus improbis regi permittit, si velit castigare peccatores.

2. Ὡς — ἀνθέστημεν) *Ἀντιτάσσασθαι, per vim se opponere.* Διαταγὴ τοῦ θεοῦ, institutum divinum. Bereschit R. Sect. 94. *Quicumque se opponit regi, idem est ac si se opponeret maiestati divinae.* ἑαυτοῖς, κατὰ τὴν ποινὴν) *Suam poenam ferent* Matth. XXIII, 14. Solent verba de rebus bonis ad malas transferri. Ἐαυτοῖς, *sua culpa.* Punientur autem tum a magistratibus, tum alia ratione a Deo ipso.

3. Οἱ γὰρ — κακοὶ) *Magistratus enim non sunt formidandi recte agentibus, sed delinquentibus.* Φόβος pro φόβος, eleganter. Sic Menander apud Stobaeum ferm. 71. dicit: ἴσθι δὲ γυνὴ λέγεσθαι χρηστὴν ὑπερβαλλών Φόβος *mulier verbis benigna maximo timenda est.* In sequentibus est metonymia effecti pro causa; nam opera ponuntur pro operantibus: ἀγαθῶν ἔργων, i. e. τῶν τ' ἀγαθὸν ἐργαζομένων. καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς) *Prohabebit te, tanquam civem bonum.* Saepe etiam ἔπαινος et τιμὴ de praemio dicitur. Dicent: *Bonus est vir Caius Seius, tantum quod Christianus, ut est apud Tertul-*

lianum. Quum haec scriberet Paulus, non saeviebat Romanae in Christianos. Etiam Iudaei Romam redierant.

4. Θεῷ γὰρ — εὐχαθόν) *In tuum enim commodum constituti sunt magistratus a Deo. εἰ γὰρ — Φορεῖ*) 'Ου γὰρ ἐκίη est λιτότης, pro: *gravi de caussa gladium gerit*. Romani Imperatores pugionem gerebant, quod ius vitae necisque civium interpretatur Tacitus Hist. III. Sueton. Vitell. 15. *assistenti consuli exsolutum a latere pugionem, velut ius necis vitaeque civium reddebat*. ἔκδικος — πράσσοντι) *Qui scelestos severe punire debet*. Ἐκδικος, pro particip. ἐκδικῶν. Ἐς ὄργην, meton. in poenam, h. l. redundat.

5. Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι) *Hinc patet obedientiae praestandae necessitas*. Διὰ τὴν ὄργην, *poenae metu*. Διὰ τὴν συνείδησιν, *conscientiae caussa*, quia Christus praecepit, Matth. XXII, 21.

6. Διὰ — τῶνδε) *Propter hoc enim etiam tributa solvite*. Ὁ Φέρος tributum denotat, quod personis s. fundis imponitur, et idem fere est, quod κῆνσος, ut Luc. XX, 22, coll. Matth. XXII, 17. Λειτουργοί (vid. not. ad Luc. I, 23.) sunt *magistratus ipsi*, servata propria significatione, qua λειτουργός est minister publicus. *Constituti a Deo, ut utilitati publicae consulant*. εἰς αὐτὸ τὸ το προσηκέρωντες) *Qui hoc ipsum assidue curant, s. curare debent*, sc. ut se tanquam Dei ministros in curanda civium salute et felicitate gerant. Tacitus Hist. IV, 74. *Nec quies gentium sine armis, nec arma sine stipendiis, nec stipendia sine tributis haberi queunt*.

7. Τὰς ὀφείλας) *Quaecunque ipsis debentur*, non regibus tantum, sed et praesidibus, procuratoribus, publicanis et ministris regum. τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον) i. e. τῷ προσήκοντι λαβεῖν τὸν φόρον, ἀπόδοτε τὸν φόρον. Cf. v. 6. τὸ τέλος) *Vectigal*, quod pro mercium transportatione solvitur. Strabo Lib. II. ἀνάγκη γὰρ μειῶσαι τὰ τέλη, φόρων, ἐπιβαλλομένων, *necesse enim est, vectigalia minui, si tributa imponuntur*. τὸν φόβον, τὴν τιμὴν) *Timorem* Hebraeorum more vocat obedientiam; *honoris* autem nomine intelligit reverentiam, quam magistratui habere par est. Aliis τιμὴ sunt *officia erga aequales*, ut 1 Petr. III, 7.

8. Μηδενὶ — ἀλλήλῃς) *Quod ceteros homines attinet, qui non sunt magistratus, nihil cuiquam debetis, quam mutuum amorem*. Est autem argute et eleganter dictum. Cetera debita solvantur, nec manent; dilectionis debitum semper et solvitur, et manet. Alii ὀφείλετε in Imperativo explicant: *Exsolvite vos quolibet officio aliis debito, excepta mutua benevolentia*, qua nempe nunquam penitus exsolvi potestis. ὁ γὰρ — πεπλήρωκε) *Nam qui alterum amat, id, quod in lege summum est, praestat*. Summa legis, quatenus officia erga homines praestanda praecipit, continetur praecepto de *amore*, vel mutua benevolentia, Matth. XXII, 39. 40. Gal. V, 14. Iac. II, 8.

9. Τὸ γὰρ) Sc. εἰρημένον s. γεγραμμένον. Vel δειντικῶς ponitur, quemadmodum solet articulus generis neutrius. εἰ τις ἐτέρῳ ἐντολῇ) Nempe eiusdem naturae, id exigens, quod alter debemus alteri, puta honorare parentes. et alia, quae sunt in lege, sed extra Decalogum. ἀναπεφαιδύνεται) *Continetur*, s. comprehenditur hac ve-

veluti summa. Comprehenduntur illa legis praecepta in isto Christi praecepto Matth. XIX, 19. ut para in toto, multas etiam alias partes habentē. Ἐν τῷ λόγῳ, i. e. in hac sententia, γνώμη, vel etiam in hoc praecepto; nam sic Hebraei עֲשֵׂה eximie usurpant.

10. Ἡ ἀγάπη — ἀργάζεται). Dilectio, i. e. is qui alterum diligit, (abstractum pro concreto, ὁ ἀγαπῶν) alteri nihil facit mali. Si nihil mali, ergo nec matrimonium eius, nec vitam violabit, nec res furripiet. πλήρωμα ἔν νόμῳ ἢ ἀγάπῃ) Ergo, qui alterum amat, id, quod in lege summum est, praestat. Πλήρωμα νόμου h. l. est illud legis praeceptum, quod cetera omnia in se comprehendit.

11. Καὶ τῷ) i. e. praesertim, καὶ μάλιστα, καὶ τοῦτόν μᾶλλον, idque eo magis, His virtutibus, inquit, eo magis operam dare debetis, quo maior vobis data est opportunitas. διότι τὸν καιρὸν) Considerantes, quale iam sit tempus, qualis opportunitas. ὅτι ὥρα — ἐγερθῆναι) Tempus nimirum adesse a somno expurgiscendi, i. e. abiiciendi tarditatem in explendis pietatis christianae officiis. νῦν γὰρ — ἐπισύσαμεν) Nunc enim nobis propior (facilior) est salutis cognitio, i. e. (pluribus salutaris doctrinae cognoscendae auxiliis utimur) quam eo tempore, quo primo fidem Christo dedimus. Ἐγγύς ἐστιν h. l. usurpatur ut ἐγγύς; Rom. X, 8. Σωτηρία autem metonymice ipsam salutis cognitionem, sive Evangelium denotat. Πιστεύειν h. l. est fidem dare Christo. Verba enim talia interdum initium, interdum progressum, interdum exitum significant. Sensus igitur verborum est: Decet nos eo magis tarditatem omnem

omnem in colendis pietatis christianae officiis deponete, quo maiora nunc quidem apud nos sunt salutaris cognitionis incrementa, postquam nempe tantum temporis praeterlapsum est, ex quo fidem Christo dedimus, διὰ χρόνου, ut ait Hebr. V, 12. Alii τὴν σωτηρίαν intelligunt omnem felicitatem in regno Messiae olim respectandam. Diceret igitur Apostolus, operam dandam esse virtutibus, propter prope instantem Christi in terram reditum, atque cum eo vitae melioris feliciorisque auspicia. Sed aptior sequentibus est prior explicatio.

12. Ἡ νύξ — ἤγγικεν) Nox nunc fere praeteriit, dies autem iam appropinquat. Πραξόπτειν est maximam partem iam confecisse. Iosephus de B. I. IV, 4. 6. καὶ δὲ τῆς νυκτὸς προκοπταίσης, καὶ τὰ χειμῶνος ἐπαυμαίνοντος, κοιμῶνται μὲν τὰς ἐπὶ τῇ σοφίᾳ Φραρυς, enimvero, quum iam multa nox esset etc. Nox est tempus ignorantiae rerum divinarum, quae non tantum apud gentiles erat, sed et Iudaeos invaserat, Io. I, 5. Nunc autem Romanis ad Christum converſis affulſerat lux doctrinae christianae. Qui totum locum ad futura regni Messiae tempora referunt, verbum ἤγγικεν, servata praeteriti significatione, vertunt: propius iam accessit ad nos. Idem νόκτα symbolum vitae humanae flagitiis et calamitatibus funestae, ἡμέραν vero symbolum vitae virtute et felicitate insignis, qualis in regno Messiae expectari potest, interpretantur. Durius, si quid video. ἀποθώμαδα ἐν τὰ ἔργα τὰ σκόρα) i. e. exuamus pristini temporis vitiositatem. Τὰ ἔργα τὰ σκόρα, opera, quae in tenebris peragi solent. Ovidius Amor. I. 6. 59. Nox et amor vinumque nihil moderabile suadent. Tacitus

H^o IV, 56. omnem pudorem nox ademerat. καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὄπλα τῷ Φωτός) i. e. induamus christianae virtutis ornamenta. Τα ὄπλα, instrumenta, arma, sed et vestes. Proprie itaque sunt vestes, quibus interdum induimur : improprie autem eiusdem vitae institutum, quod decet homines luce Evangelii illustratos, τὰ ἔργα τῷ Φωτός. Theodoretus : ὄπλα Φωτός, τῶν ἀγαθῶν τῇ ἐνεργείᾳ.

13. Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν) Vitam igitur honestam agamus, qualis lucem divinam decet. Σχημα saepe de vestibibus adhibetur, de iis praefertim, quibus uti solebant, qui in theatris aut alibi aliorum repraesentabant personas. Plaut. Amphitr. in Prologo v. 116. Hinc petita translatio, ut εὐσχημόνες dicerentur, qui decentem quandam veluti induebant personam, et morum studebant honestati, illustria imitantes exempla. μὴ κώμοις καὶ μέθαις) Non comissionibus et comprostationibus dediti. Hefychius : κῶμος, τὰ ἀσελῆ καὶ πορνικὰ ἄσματα. Lucian, bis accusat. 16. et 17. μεθ' ἡμέραν, ἐκώμαζε διὰ τῆς αγορᾶς μέσης, ψαλτρίαν ἔχων καὶ καταδόμενος ἔωθεν εἰς ἐσπέραν, μέθων αἶσι καὶ κραιπαλῶν, καὶ τὴν κεφαλὴν τοῖς σεφάνοις διηνδισμένος. In his comissionibus et discursionibus nocturnis mares foeminarum et hac marium vestes et personam induere poterunt, quod adeo frequens erat, ut id neglectum maioris impudentiae esse putaretur. Demosthenes de fals. legat. Cerybionem execrandum hominem vocat, ὅς ἐν ταῖς πομπαῖς ἄνευ τῆ προσώπειε κωμάζει, qui in festis absque persona comissetur. Κῶμος gravius peccatum est quam μέθη. μὴ ποιοῖς καὶ ἀσελγείαις) Non scortationibus et lasciviis. Hefychius : ἀσελγεία, πορ-

πορνεία. Κοίτη, alias cubile, hic concubitus denotat. Sic Pindarus *Pyth.* II. v. 38. dicit: ἡ δέσπω λέγει δαμολιζομένην, ἐννύχιοι παρέγρυ κοῖται; num illam in alio lecto lascivientem nocturni perverterunt concubitus?

14. Ἀλλ' ἐνδύσαθε — χρίσιν) *Sed imitamini Christum*, similes illi fieri studete. Sic apud *Dionys. Halic. Ant.* L. XI. Appius et reliqui decemviri vocantur ἐκτεμετριάζοντες, ἀλλὰ τὸν Ταρκύνιον ἐκείνον ἐνδύμενοι non amplius modum servant, sed *Tarquinius illum induentes*, i. e. imitantes. Petita est locutio ab illis, qui in theatris aut alibi aliorum personam induentes, eorum actiones imitari atque exprimere studebant. καὶ τῆς σαρκὸς — ἐπιθυμίας) *Et corporis curam agite sic, ut cupiditates non incendantur.* Ex Hebraismo σάρξ h. l. pro σῶμα ponitur. Eandem sententiam Iosephus *Ant.* VIII, 12. 8. ex loquendi more Veterum Graecorum ita expressit: ἐπὶ τὴν τῷ σώματος πρόνοιαν τρέψασθαι, ex quo loco etiam patet, τῇ προνοίᾳ σώματος indicari curam corpori habendam, quum quod ad habitum, tum, quod ad victum. Ἔως ἐπιθυμίας, i. e. usque ad cupiditates, s. libidines. Per cupiditates autem hic non tantum vicia animi, sed et ipsa facta externa intelliguntur, quae v. 13. nominantur. 1 Petr. IV, 2. 3. 1 Io. II, 16. Videtur autem Paulus eo consilio curam corporis Romanis suis praecepisse, ne, ut multi inter Iudaeos faciebant, corpus ergastulum quoddam et animi impedimentum, atque adeo durius habendum omnique modo affligendum putarent, quae perversa opinio sectam Essenorum tenebat, de qua est apud Iosephum de B. I. II, 8.

CAP. XIV.

1. **U**t sequentia recte intelligamus, notanda sunt, hæc : Iudæi multi ad Christum conversi, omni modo servare volebant, et aliis servanda imponere praecepta Moſis, etiam ritualia, Act. XV. et vocatos ex gentibus ista praecepta non ſervantes averſabantur. Contra vocati e gentibus, conſcii datae per Christum libertatis, Iudæos Iudæice viſcentes defugiebant, et ut imperitos ſpernebant; unde ſecuturum erat ſchiſma, mire in ipſis initis obſtiturum Evangelii progreſſibus. Huic malo ut occurrat Paulus, mediam inſtituit viam, et Iudæos, qui in Christum crediderant, monet, ita ſequantur ſuam opinionem, ut a damnandis aliis, aliter ſentientibus, abſtineant; ex gentibus vero vocatos, ne illos, quanquam Iudæice viſcentes, ut imperitos ſpernant. A vulgari aliorum ſententia diſcedit KOPPE, et per *infirmos fide* intelligendos eſſe putat eos inter Chriſtianos, qui ſeveriori Eſſenorum diſciplinæ addicti, *carnibus vel omnino*, vel ſaltem *certis quibusdam diebus* abſtinendum putarent. Certum eſt, admodum frequentatam fuiſſe eo tempore abſtinentiam a carnibus inter Iudæos, Graecos et Romanos, quod etiam multis veterum locis probat vir doctiſſimus. Et quum *Romae* etiam fuerint Iudæi, huic ſeveriori diſciplinæ addicti, ut patet ex *Iosephi* loco, ſtatim v. 2, a nobis commemorando, huius generis homines, ſi non unice hic intelligendi, includendi tamen eſſe videri poſſent. Sed contra hunc ſententiam recte monet MORUS, (in diſſertatt. theolog. et philog. p. 220. *) qui monentur in hac re eſſe concordēs, eos fuiſſe homines, qui e pagania Iudæisque in eundem coetum coierant, horum autem diſcordiam non pependiſſe e quae-

e quaestione, an quis ex opinionibus philosophicis abstinere uno alteroque cibo; sed, an propter Mosaicam legem abstineret. Egregia etiam est eiusdem Viri docti observatio: (lib. cit. p. 228. *) in N. T. libris ibi contra merum Iudaismum dici, ubi Iudaicae legis vis in decernendo delectu ciborum sublata dicitur, et ostenditur male agi, quod ea vis adhuc inculcetur Christianis, e contrario ibi contra opiniones Iudaismo additas. delectum illum commendantes, dici, ubi defensio huius delectus niti dicitur nugis et affectatione insignis sapientiae aut pietatis. Tota haec Viri egregii disputatio (*exemplum cogitandi de religione, nominatim de officiis, ex cap. XIV. Epistolae Pauli ad Romanos depromptum,*) digna est lectu, et ad hanc rem illustrandam multum facit. τὸν — προσλαμβάνοντα) *Eum, qui infirmus est in fide*, i. e. non satis accuratam cognitionem officiorum quorundam consecutus est, *benigne tractate*. Πίσις h. l. non est assensus, qui praebetur doctrinae, sed est persuasio de eo, quid liceat, quid non? et πίσιως obiectum non sunt dogmata, sed officia de agendo. Igitur ἀθενῶν τῇ πίσει est homo, dubius et fluctuans in officiis quibusdam. Theodoretus: τὸν ἀθενῶντα δὲ τὸν ταῖς νομικαῖς παρατηρήσαι δεδωλεμένον καλεῖ. Προσλαμβάνεσθαι est *comiter, benigne tractare*, quemadmodum qui infirmus aut prostratus est; solet manibus aliorum porrectis sublevari, quo quidem sensu ἀντιλαμβάνεσθαι dicitur Luc. I, 54. μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν) i. e. *ne in ipsius sententiam curiose inquiratis, eamque severe damnetis*. Iac. II, 4. Διακρίνειν, *diiudicare*, Matth. XVI, 3. 1 Cor. VI, 5. Διαλογισμοί, *cogitationes*, Matth. XV, 19. aliisque locis. Nolite alios iniquius diiudicare, quasi malo animo

id agant, quod agant. Alii: καὶ μὴ διακρίνεσθε διὰ τὰς διαλογισμούς, nolite rixari propter opiniones, vel: μὴ εἰς τὸ διακρίνεσθαι ὑμῶν διαλογισμοῖς, pro: ἄνευ διακρίσεως καὶ διαλογισμῶν, (et verbo διακρίνεσθαι et nomine διαλογισμοῖ dubitandi significatione sumptis,) nolite ullo modo dubitare, ohne euch irgend ein Bedenken zu machen. Sed prior explicatio contextui est convenientior.

2. Ὁς — πάντα) Est qui credit, licet omnibus promiscue vesci. Supple: ἐξείναι. Πάντα i. e. omnis generis edulia, non olera tantum, verum etiam carnes, etiam in lege Moysi vetitas. Non amplius opus esse delectu ciborum, Moysi lege constituto. ὁ δὲ — ἐσθίει) Infirmus autem i. e. exigua cognitione praeditus, oleribus vescitur. Augustinus Exposit. ex Epist. ad Romanos 78. Quidam infirmiores vero abstinebant a carnibus et a vino, ne vel nescientes inciderent in ea, quae idolis sacrificabantur. Omnis enim tunc immolatio caro in macello venundabatur etc. Constat ex Iosepho (Vit. 3.) Romae isto tempore Iudaeos fuisse, qui pietatis causa non nisi frugibus vescerentur, propterea, quod fruges et olera, etiam in terra gentilium per legem Iudaicam haud prohibita, tanquam cibum certissime mundum, unice sibi concessa crederent.

3. Ὁ ἐσθίων — ἐξ ἀθηνῶν) Qui vescitur, nempe carnibus ex animalibus, vetitis etiam in lege Moysi, eum qui abstinet carnibus, et oleribus contentus est, non condemnat, tanquam rudem et imperitum. καὶ ὁ — κρίνεται) Is vero, qui abstinet a carnibus non damnet eum, qui promiscuo victu utitur, tanquam hominem improbum, atque poenis divinis dignum. Κρίνεται, pro κατα-

κρί-

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. XIV. 591

πενέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσέλαβετο) *Nam Deus eum benigne excepit. Deus eiusmodi hominem, utentem plane aut non omnino utentem libertate christiana, tamen hoc beneficio auxit, ut eum adduceret admitteretque ad Christi coetum. Voluit ergo eum, religionis huius socium, reddere bonorum ei propriorum participem. Huius consilio Dei et modo se gerendi erga illum hominem obstitit paganus, qui talem Iudaeum sinistre diiudicat, et cul-pae gravissimae coarguit: obstitit vero etiam Iudaeus, qui talem paganum, nihil se patriis Iudaeorum moribus adstringentem, vituperat et sceleris arguit.*

4. Σὺ — διήτην;) *Quo tu iure audes servum alie-mum damnare?* Non ad te, Iudaeae vel pagane, qui ini-quius diiudicas alterum, pertinet iudicium de huiusmodi factis, sic cum religione coniunctis, sed ad solum Deum, ad quem unum omnis religio refertur. Ut ergo fas est in communi vita servum, in officiis titubantem, hero permit-tere: sic haud paullo magis decet, cultorem Dei (δύλον Θεοῦ) Deo permittere, qui unus aestimare debet, titubetne ille ipsius cultor, et quare; an recte praestet officium, et ani-ma bono, et sedato. Τῷ ᾧ δίδω — εἰς αὐτὸν) *In Domi-ni potestate est, sive (in talibus rebus) certus animi recte agat, sive incertus erret, non autem semper incertus errabit. Potest enim Deus eum certiore reddere, atque ei sic ab errore cavere. Στεῖχος in h. l. dicitur, qui certus animi, persuasus de sua sententia, re-cte agit; πτερος, qui incertus errat. Eum igitur, qui incertus errat, non semper erraturum esse, dicit Aposto-lus, (εὐθυστα.) Deus enim, (addit) potest eum εἰ-σαι, certiore reddere. Dicere poterat aliquis: At et, qui*

qui libertate christiana utitur vel non utitur, non est persuasum de quo debebat, si Christianus vere dici haberique velit. Respondet Apostolus: Deus eum certiores reddere potest. Hoc tempus expecta. Noli precipitare rem et festinare, ubi Deus lentius progreditur. Fer modo illum haesitantem lentiter, qui de reliquo necessariis officia non negligit, sed summam rei in exercitiis religionis curat. Imitare Deum, etiam in talibus μακρόθυμον.

5. "Ος μὲν — ἡμέραν.) Ille aestimat diem prae die, dies quosdam iuxta legem Mosaicam prae ceteris sacros existimat; praefert sabbata, pascha, pentecosten, festum tabernaculorum, interlunia, diebus aliis. Κρίνει, aestimat, ut 1 Cor. II, 2. Sic κρινώ πολέμους pro hostibus habeo, apud Demosthenem. Ἡμέραν καὶ ἡμέραν, diem prae die, quomodo παρὰ a LXX. haud raro sumitur. ὅς δὲ κρίνει πάντων ἡμέραν.) Sc. ἴσθι. Hic vero quemvis diem aestimat, quemvis diem pariter sanctum haber, i. e. pietatis officiis destinatum. Κοππius arbitrat, etiam his 5to et 6to versibus eandem de abstinentia a carnibus vescendo sententiam, tantum quodammodo immutatam esse quaerendam, hac ratione usus, quod post v. 6. toto capite huius quidem dierum delectus non amplius meminerit Apostolus, contra vero ad priorem de carnium abstinentia locum saepius redeat v. 14. 15. 17. 20. 21. 23. Equidem non video, cur Apostolus, alia etiam admonitione interposita, ad priorem locum redire non potuerit. Pro certo sumit Vir celeb. fuisse iam tum inter Christianos, qui, vulgo quidem vesci carnibus non dubitantes, certis tamen diebus, (velut feria quarta, sexta et die Sabbathi) abstinendum iis esse arbitarentur. An vero cer-

tis argumentis hoc confirmari possit, valde dubita. Accedit quod Apostolus v. 6. ipse distinguat utrumque genus disceptationum, et de diebus, et de cibis. *ἕκαστος — πληροφανεῖσθαι*) Quisque sit certus et firmus in sua sententia, ne scilicet aliquid contra conscientiam, vel dubia mente agat. De verbo *πληροφανεῖσθαι* cf. supra c. IV, 21.

6. *Ὁ φρονῶν τὴν ἡμ. τ. κ. φρονεῖ*) Qui aliquem diem sanctiorem ceteris iudicat, is iudicat in honorem Domini. *φρονεῖν τι* est studio ferri ad aliquid, inclinari ad aliquid. Ergo *φρονεῖν τὴν ἡμέραν* est, qui huc est propensus, ut aliquem diem sanctiorem iudicet aliis. *Τῷ κυρίῳ*, i. e. *in honorem Domini*. Observat dies festos pio animo, quod hoc in Iudaeis Deo placere existimet. *κυρίῳ & φρονεῖ*) *In honorem Dei non observat*; nihil aliud in hoc, quam honorem Dei respicit, quia bene novit, Deum gentilibus talia nunquam praecepisse. *Ὁ ἐσθίων*, sc. *πάντα*, non tantum olera, sed etiam carnes. *καὶ εὐχαρισεῖ τῷ Θεῷ*) Gratias nempe agebant Deo Iudaei et Iudaizantes, quod legem dedisset, et discrimen ciborum instituisset; quod testantur precandi formulae etiamnum apud Iudaeos usitatae. *Κυρίῳ ἐσθίμεν*, quando in ciborum usu cogitamus agnoscimusque Deum, eorum auctorem atque conservatorem, eundemque laeto et grato animo celebramus. Ubi ergo videris aliquem, inquit Apostolus, omnium rerum conditori Deo pro alimentis gratias agentem, non negabis ab eo Deum in universum recte coli. Ergo, is qui vescitur cibo, quam tu tangere non sustines, non minus probus te erit, quum eo se duci patiatur, quò praeter naturae providentiaeque cogitatio-

nem, doctrina christiana vocat. His ita cogitandis lenitas ingenerari debebat Iudaeis erga paganos, in alimentorum usû liberiores. Talis enim nuperus paganus, nunc Christianus, *κυρίῳ ἐδίδας*, refert id, quod alimenta habet atque fumat, ad Dominum; *ἐυχαρίσαι τῷ κυρίῳ*, communi et necessario fungitur officio. Sed idem illud nuperos paganos Iudaeis, in hoc genere adstrictioribus, mitiores reddere debebat, quum Iudaei quoque, quamquam suo modo, ederent viverentque Deo, neque tamen, quod aliter sibi persuadere non potuerant, minus probi essent probatique Deo.

7. *Ὅυδεις γάρ — ἀποθνήσκει*). Nemo enim nostrorum (qui Christiani sumus,) suo arbitrio vivere morique potest, rationem nempe vitae redditurus est olim Deo. *Ἐαυτῷ ζῆν* est arbitrio suo vivere et genio suo indulgere, *nach seinem eigenen Belieben und Gefallen leben*. Apud Euripidem in Ione v. 645. Ion Atticae imperare ob coniunctas molestias recusans, ad Patrem oraculo sibi datum dicit: *ἔα δ' ἐμαυτῷ ζῆν*, sine me mihi vivere, Ovid. T. III, 4. 4. *Vive tibi*, et longe magna nomina fuge. *ἔδεις ἑαυτῷ ἀποθνήσκει*, nemo sibi moritur; nemo post mortem a Deo pendere desinit; non potest tum, quum moritur, definire, quam post discessum ex hac vita sortem habere velit, aut quid illi prodesse debeat sic potissimum vixisse. Non spectantur h. l. *mors et vita*, qua sunt in spirando, movendo, sentiendo, aut in fine horum omnium; non quaeritur, quis nos et quando vivere morique iubeat. Nam ex doctrina de providentia divina, initium et finem humanae vitae moderante, nihil magnopere concludi potest neque ad iudicium de libertate christi-

christiana in alimentorum usu, de qua tamen unice h. I. sermo est, neque ad eius defensionem, neque ad lenitatem in ferendis aliis, qui secus sentiunt et agunt. Spectatur igitur *vita*, qua officii constat, eamque olim iudicium sequetur; *mors* vero, qua est initium conditionis post hanc vitam, praemia accipientis in utramque partem.

8. Ἐκ τῆς γὰρ — τῆς κυρίας ἐσμεν) *Sive enim vivamus, Domino subsumus, sive moriamur, Domino subsumus; nempe sive vivamus, sive moriamur, a Domino pendemus.* Continuatur id quod dictum est v. 7. et aliis verbis repetitur. *Domino vivere* dicimur eo sensu, quo illi ita subesse dicimur, et ab eo ita pendere, ut eius legem, consilia, instituta faciamus normam statuendi agendique. *Domino mori* dicimur eo sensu, quod nos mortuos ita iudicabit tractabitque, prouti normam illam vel tenuimus vel negleximus. Ut Dominus normam agendi definivit, ita lex praemiorum ab eodem finita est. Utrumque ab illo pendet. Est igitur necessitudo hominum cum Deo, quae pertinet ad omnem vitam, ad omnia genera factorum, in quibus locus est conscientiae sui, proposito, causis consiliisque, per quae cum religione coniunguntur. Addit Apostolus:

9. Ἐκ τῆς γὰρ — κυρίας) *In hunc enim finem etiam Christus mortuus est, et in vitam rediit, et novam (coelestemque) vitam ingressus est, ut supremum dominium in mortuos pariter ac vivos exerceret.* Verba καὶ ἀνέστη defunt in nonnullis Codicibus, Versionibus non paucis et Patribus, et a librariis ex 1 Theff. IV, 14. huc translata esse videntur. Confirmatur quod v. 7. et 8, dictum erat, nos vivos et mortuos Domine subesse.

Deus nempe Christum constituit iudicem vivorum et mortuorum, cui rationem reddituri sumus. Act. XVII, 31. 2 Cor. V, 10. Haec omnia autem eo consilio dicuntur, ut appareat, iudicium de huiusmodi factis, quae delectum ciborum concernunt, non pertinere ad homines, sed ad Deum, ad quem unum omnis religio refertur, et quicquid in hoc genere fiat, id ita iudicandum esse, prouti hoc, quod fieri et omitti in non necessariis potest, ab eo, qui facit vel omittit, ad Deum referatur, coniungaturque cum necessariis officiis, ne haec damnum capiant. Unde concluditur, uti iudicium, ne nostrum quidem sit, sic lenitate erga alios opus esse. Quare sic pergit Apostolus:

10. Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου;) *Tu v̄ero, Christiane, legis ritus observans, quo iure damnas fratrem tuum, eosdem ritus non observantem? cf. 1 Cor. IV, 5. ἢ καὶ σὺ — ἀδελφόν σου;) Aut quo tandem iure tu, Christiane, liberum te a ritibus credens, fratrem tuum, tanquam imperium, contemnendum putas, quod ius illud a Christo datum, nondum satis intelligat? πάντες — χριστῷ) Omnes enim adstabimus tribunali Christi. Quid occupas Christi officium? Illius est, de occultis iudicare. Solus novit, quantum cognitionis quisque acceperit, quantum ab eo pro talenti sui modo exigi debeat. Tribunal Christo, ut iudici, attribuitur etiam 2 Cor. V, 10. et stare solent, quorum causa tractatur. Solent autem res divinae ad humanarum modum explicari.*

11. Γέγραπται γάρ) Ies. XLV, 23. Quae hic de Iehova dicuntur, eadem ad Christum transfert Apostolus. ζῶ — σεψ) *Ita ego vivo, inquit Dominus, me flexis genibus omnes venerabuntur, omnesque voce sua Deum*

INEPISTOLAM AD ROMANOS. C. XIV. 597

Deum dominum profitebuntur. Verba textus hebraici et LXX. interpretum paulo aliter sonant, sed sensus ab Apostolo recte expressus est. Agit locus Iesaiæ de propagatione Iudaicæ religionis inter gentes, et prædicitur, fore, ut omnes, i. e. pleraque nationes agnoscant et colant Deum verum. Id ab Apostolo transfertur ad Christum, quem in illo iudicii die omnes homines pro suo Domino agnoscent, cui etiam rationem reddituri sunt. Non esse in verbis Iesaiæ vaticinium de Christo, facile perspicitur.

12. Ἀρα — ὅσῳ) *Ergo quisque nostrum vitæ suæ rationem Deo reddet*, quippe omnium Domino, et iudici. Δώσῃ pro ἀποδώσῃ. Περὶ ἑαυτῆς de semetipso, num scilicet recte senserit nec ne, in illis, quæ Dei causa fecit, v. 6.

13. Μηκέτι ἔν ἀλλήλοις κρίνομεν) *Non igitur amplius alterum damnemus.* Periculosum enim id in rebus dubiis, quia, quale de alio iudicium tuleris, tale de te feretur, Matth. VII, 1. ἀλλὰ τῷτο κρίνατε μᾶλλον) *Sed hoc potius æquum et iustum iudicate.* In verbis κρίνομεν, κρίνατε, est Antanaclassis. Nam priori membro κρίνειν est inique iudicare de altero; posteriori autem statuere apud se. τὸ μὴ — σκάνδαλον) *Ne offendiculum vel impedimentum aliquod fratribus obticiatis.* De voce σκάνδαλον, vid. notata ad Matth. V, 29. Aliam rationem affert Paulus, cur lenitate sit utendum in diiudicandis aliis, delectum ciborum probantibus vel improbantibus, at cur nemo suam de hac re sententiam assis, ut necessariam omnibus, obtrudere debeat. Huiusmodi nempe iniquioribus iudiciis et agendi modis alios fa-

cile posse eo adduci, ut contraria suae persuasioni agant, et contra conscientiam peccent.

14. Οἷδ' — Ἰησοῦ) *Equidem scio et persuasus sum per doctrinam Iesu Christi* ('edoctus.) 'Εν, per, ut saepissime. ὅτι ἅδ' ἐν κοινὸν δι' αὐτοῦ) *Nullius cibi usum illicitum esse per se, i. e. natura.* Κοινὸν, hebr. כֹּחַל, *impurum, cibus quo vesci est nefas.* Supponit autem, nullam esse de ea re gentibus legem datam; et ab Iudaeis ablatam iam ante ostenderat. εἰ μὴ — κοινὸν) *Si autem illicitum putaveris, et tamen vescaris, delinquis.* Quod Paulus dicit, cibos iis tantum impuros illicitosque esse, qui eos tales censeant, id non ita intelligendum est, ac si iudicium de facto licito aut illicito ab opinionis, temere aut speciose conceptae lubitu pendeat. Nempe ὁ λογίζμενος βρώμα κοινὸν non est is, qui arbitratum suum sequitur, et opinionem suam pro norma habet, sed Iudaeus ullus aliquis, cui propter suam legem patriamque religionem adhuc persuasum est, vitanda esse quaedam ciborum genera; aut paganus, ad christianam religionem traductus, sed in hac parte Iudaeis obtemperans, nec uti libertate christiana sustinens. Huiusmodi igitur Christianus sequi debet tam diu sententiam suam de libertate adstrictiore, quam diu eam nondum potest abicere, et contrariam tueri.

15. Εἰ δ' — λυπεῖται) *Quodsi vero alter per tuam vescendi licentiam tristitia afficiatur, i. e. si tuam libertatem ita defendas, ut ipsi imperitiam exprobes, qua exprobratione afficiatur tristitia.* Alii: *Si vero alter per tuam vescendi licentiam miser reddatur, nempe dum tuo exemplo incitatus vescitur ipse, sicque in peccandi*
aerum-

IN EPISTOLAM AD ROMANOS C. XIV. 599

ærumnas et miseriam delabitur. *Λυπεῖται*, i. e. *σκανδαλίζεται*. *ὥς ἔτι* — *περικατεῖς*) Non ita vivis, ut lex de diligendo proximo poscit. Nam dilectio non tantum vult tolerari eos, qui nondum omnia pervident, sed etiam illorum homo libertatem nostram circumcidi. *μὴ ἀπέθανε*) Perdimus autem vel miserum reddimus fratrem, si eum ad peccatum contra animi conscientiam committendum nostro exemplo seducimus.

16. *Μὴ — ἀγαθὸν*) Cavete igitur, ne religio (libertas) vestra calumniis adversariorum exponatur. Τὰ ἀγαθὸν h. l. religionem christianam denotare videtur, ἡ βασιλεία Θεῶ, ut mox dicitur. *Chrysostomus* et *Theodoretus* τὸ ἀγαθὸν h. l. interpretantur, τὴν πίστιν. Alii libertatem Christianam intelligunt. *Μὴ βλασφημεῖσθε*, nempe apud eos, qui lites vestras mutuas audiunt. Facile enim religio vestra in contemptum et odium adduci posset.

17. *Ὅτι γὰρ — ἀγία*) Nam in regno Dei (religione christiana) non spectatur cibus et potus, sed virtus, et concordia, et ea mentis laetitia, quam Spiritui sancto (sensui animoque christiano) debemus. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, coetus Dei, coetus Christianorum, religio, quae in eo exercetur et exerceri debet. Hic coetus, et religio quae in eo exercetur, ἐν ἑαυτοῖς καὶ πρὸς ἑαυτοὺς, non quaeritur, spectatur in eo cibus et potus. Similis phrasis est 1 Cor. IV, 20. Sensus est: Non quaeritur in religionis huius exercitio, quid quisque potissimum edat et bibat, et quibus alimentis abstineat. Spectatur et postulatur potius in religionis huius exercitio δικαιοσύνη, virtus, mentis vitaeque probitas; εἰρήνη, concordia,

dia, quae nihil disceptat, super illis cibis, neque fecus agentes carpit aut recusat ferre, καὶ χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ, et laetitia per Spiritum sanctum effecta. Quid sit πνεύμα ἁγίον supra c. VIII. dictum est. Nempe per doctrinam christianam sic conformantur animi eorum, qui illa recte utantur, et ea sciant, sentiant, agant, unde laetitiae tranquillitatisque causae quamplurimae suppeditentur; spectatur hoc, ut iis religio sit fons uberri-
mus constantis certaeque laetitiae.

18. Ὁ γὰρ — ἀνθρώποις) *Nam qui in his Christo obedit, is est gratus Deo, et probatus hominibus.* Ἐν ταῖς) *Per tales actus, harum virtutum exercitio.* Δεξιῶν τοῦ χριστοῦ, colens Christum eiusque doctrinae obsequium praestans. Eiusmodi homo, (in sequentibus dicit Apostolus,) Dei favorem sibi polliceri poterit, et laudem ab hominibus piis. His ita quaerendis praestandisque colitur Christus, sentitur et vivitur accommodate ad huius doctrinam, Deique favor et hominum approbatio tenetur; neque adeo, ubi haec exercitii summa fuerit, ibi quaeritur, quo quis potissimum genere alimentorum utatur.

19. Ἄρα — ἀλλήλων) *Ergo servandae concordiae et promovendae utilitatis mutuae studiosi simus* Theodoretus οἰκοδομήν interpretatur ὡφελείαν. Προσῆκει ἡμᾶς — τῆς ἀλλήλων ὡφελείας ἕνεκα πάντα ποιεῖν. Τὰ τῆς οἰκοδομῆς, quae faciunt ad communem utilitatem et felicitatem.

20. Μὴ ἕνεκεν — τοῦ Θεοῦ) *Noli propter cibum impedire opus Dei.* Τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ h. l. est divinum
con-

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. XIV. 601

consilium propagandae nunc religionis, omnibus gentibus communis, quod Deus post reditum Christi in vitam exsequi voluerat, et ipso illo tempore exsequi coeperat. Cf. c. XV, 5—15. Hoc Dei consilium teneri non poterat, nisi dissepimento Mosaeicae oeconomiae remoto. (Eph. II, 14.) Non igitur debebat huius oeconomiae necessitas ita urgeri, ut illi alteri consilio communis religionis propagandae obstarét. Hanc enim necessitatem qui acriter defendebat, is impendebat hoc opus Dei, i. e. efficiebat, ut haec religio non omnibus communis fieret, vel tardius, vel ad pauciores propageretur, vel his ad quos pervenerat, non eos afferret fructus, quos et poterat et debebat. Vid. MORUS I. c. p. 221. f. Πάντα μὲν καθαρά. Πάντα βρώματα, omnes cibi sunt puri; usus eorum est licitus. Quum nempe natura cibi spectatur, praeter eius vim sanitati noxiam, de qua tamen nunc plane non est sermo, nihil vel cogitando intelligi potest, quare vetitis illicitisque rebus accensendus sit, eiusque usus dici possit officio repugnare. Ἀλλὰ κακὸν — ἐσθίουσι. Sed malus (noxius) est (cibus) homini, qui eo cum offensione utitur. Κακὸν sc. τὸ βρῶμα. Διὰ προσκόμματος, cum offensione, s. conscientiae suae. Peccat, si contra, quam ei persuasum est, agat, quia nefas est, mentē aliquid improbare, et tamen facere. Vid. infra v. 23.

21. Καλὸν) *Melius est. Positivus pro Comparativo, ut Matth. XVIII, 8. 9. Quicquid potius nobis sustinendum est, quam ut facto nostro non necessario fratrem in ruinam impellamus. μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει. Neque quo alter impingit (peccat). Supple: facere. Et ἐν ᾧ valet per quod. ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀδανεί.*

Aut ad peccatum incitatur, aut dubius redditur. Si importune instas, ut frater ex Iudaeis edat cibos lege vetitos, vel exemplo tuo moves, ut edat, agit ille contra dictamen conscientiae suae, et tu ipsum ad peccandum adigis, vel animum eius dubium reddis.

22. Σὺ πιστὸν ἔχεις) i. e. εἰ σὺ πιστὸν ἔχεις. Πίστις hic est persuasio ea, per quam quis credit, licitum esse id, quod facit; assensus conscientiae. κατὰ σεαυτὸν ἔχει ἐνώπιον Θεοῦ. Retine hanc persuasionem apud teipsum coram Deo, i. e. tunc utere, quum alium non habes testem, quem offendas. Cave, ne ea superbias in detrimentum aliorum, et quidem infirmiorum. μακάριος — δοκιμάζει) *Felix, qui seipsum non damnat, in ea re quam praefert*, i. e. quam agendam suscipit. Δοκιμάζειν et κρίνειν opponuntur, ut probare et improbare, exprobrare sibi aliquid.

23. Ὁ δὲ διακρινόμενος, εὖν φάγγ) *Qui autem haesitat, quum vescitur*, sc. cibis in lege Moysis vetitis, an nempe licitum sit iisdem vesci, vel minus. κατακρίνεται) i. e. ἀμαρτάνει, peccat et reus sit. ὅτι ἐκ ἐκ πίστεως) Sc. hoc facit. Quia non cum firma persuasione vescitur, licitum esse quod facit. πᾶν δὲ — ἀμαρτία ἐστίν. Quicquid autem non fit certa animi persuasione, licitum id esse, vel conscientia adstipulante, peccatum est. Quisquis enim facit id, quod mente improbat, is versatur in perpetuo, e sua quidem sententia, male agendi et contractae culpaе sibi exprobrandae periculo. Hoc monitum Iudaeos, qui Christiani facti erant, spectat, ne aliorum exemplo id facerent, quod ipsi aut licitum non putabant, aut de quo certe valde dubitabant. Post haec verba sequuntur

com-

IN EPISTOLAM AD ROMANOS C. XV. 603

commata tria c. XVI, 25. 26. 27, in cod. Alexandrino, et in codicibus minutis litteris scriptis tantum non omnibus, in Lectionaris graecis, Syra poster, Arab. polygl. Arm. Slavonica; Codd. apud Rufinum, Chrys. Theodoret. Damasc. Theophyl. Oecum. Theodul. Praeterea, reliqua usque ad finem Epistolae cuncta dissecuit Marcion. Nec satis certum, an in exemplari epistolae ad Romanos ea legerit Tertullianus. Videtur Paulus, primum hic finire voluisse epistolam, sed postea aliquanto plus, quam speraverat, nactus temporis, alia quaedam adiecit. Semlerus existimat, ea, quae cap. XV. et XVI. hodie efficiunt, nonnisi appendicea esse, Epistolae huius latoribus a Paulo separata in schedula scriptas, non ut partem epistolae ad Romanos, sed catalogum salutandorum per iter. Hanc schedam, etsi ad Corinthios propter argumenti indolem pertineret, tamen propterea, quod olim cum Epistola ad Romanos a Paulo missa esset, finirente Sec. II, quum ordo epistolarum omnium a Catholicis institueretur, eidem epistolae adiectam esse, ne interiret, quum ipsis commodiori loco nullo collocari posse videretur. Cf. quae Io. Chr. Frid. Schulz ad Bowyeri Coniect. in N. T. pag. 385. sqq. contra hanc sententiam monuit. Vid. etiam Koppe Excurs. II.

CAP. XV.

1. **Ο**ψιθρομεν — βασιλειν) i. e. *debemus autem nos, qui sumus profectiores (in rerum divinarum cognitione,) rudiores patienter ferre, (et ad eorum imbecillitatem nos accommodare.)* Arctissime cohaeret hoc caput cum v. 22. capitis superioris, nec ab eo seiungi debet.

debebat. Proprie οἱ δυνατοὶ sunt robusti, qui bene valent, et opponuntur τοῖς ἀδυνατοῖς, aegrotis, quod multis locis probat *Wetstenius*. Nunc si quis pedibus aeger est, non ideo contemnimus ipsum et vituperamus, sed gestamus potius et adiuvamus. Si quis morbo decumbit, etiam consulimus ut a carnibus abstineat. Quid si animo aeger et infirmus sit? Annon tunc potius eius misereri et vicem eius dolere, eumque ferre iustum est? Sunt igitur οἱ δυνατοὶ intelligentiores, ἀδυνατοὶ vero imperitiores. καὶ μὴ αὐτοῖς ἀρέσκειν) Nec nobis ipsis placere, ita scilicet, ut fratres infirmiores contemnamus, et nos ipsos super eos efferamus. *Wir sollen uns nicht zu viel einbilden.* Iuvenal X. 41. Et, sibi consul ne placeat, curru servus portatur eodem. Petron. 26. Rogo, inquam, numquid illa, quae me amat, tu es, Multum risit ancilla — et nolo, inquit, tibi tam valde placeas,

2.) Ἐκαστος — οἰκονομῆν) Unusquisque nostrum alteri gratificetur ita, ut eius commodum utilitatemque promoveat. Ἀρεσκῶ, i. e. ζητέω ἀρέσκειν) Ne autem quis putet, in rebus omnibus, etiam non honestis gratificandum esse proximo, addit Apostolus: δις τὸ ἀγαθόν, sc. αὐτῷ. Οἰκονομῆ, utilitas, ut alter melior evadat.

3. Καὶ γὰρ — ἕκ' ἐμῆ) Nam Christus etiam non tantum ad se respexit, sed (toleravit) quod scriptum est: Contumeliae eorum, qui te afficiunt contumelia, in me ingruunt. Verbis e Psalmo desumptis maluit quam suis exprimere sententiam: ὁ Χριστὸς ὀνειδισμὸς ἀνθρώπων ὑπέμεινε. Καθὼς γέγραπται) Id, quod scriptum extat, sc. Ps. LXIX, 10. Haec nempe carminis veteris sententia egregie quadrat in Christum. Dicit se obrui convitiis

tiis hominum non bonorum, sed Dei inimicorum et adversariorum; opprobriis, quae ipse culpa sua non esset commeritus, sed quae omnia in Deum referantur, nec ob alia fiant quam ob ea, quae ipse ex Dei voluntate et praecepto faciat. Monet Apostolus Christianos, ut ducem et caput Christum imitentur, et potius convitia sustineant, quam contra conscientiam agant.

4. "Ὅσα γὰρ — προσωπῆ) Quae enim ante scripta sunt, (in V. T. libris) ad nostram institutionem ante scripta sunt, docendi nostra causa. ἵνα — ἔχωμεν) Ut spem retineamus, vel in fiducia nostra in Deum confirmemur, per patientiam ex consolatione Scripturarum fluentem. Διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, est Hendyadis. Διὰ τῆς ὑπομονῆς, vertere etiam possumus: per constantiam, sc. eorum, quorum exempla laudantur. Cf. Hebr. XI. et XII, lac. V, 7. sq. Ἡ παρακλήσις τῶν γραφῶν, argumenta solatii vel admonitiones, exhortationes, quae in scripturis continentur.

5. Ὁ δὲ Θεός — Ἰησοῦν) Deus vero constantiae (vel tolerantiae) auctor largiatur vobis concordiam mutuam, convenienter doctrinae christianae. Ἐπομονή, vel est constantia in adversis, vel, quod magis placeat, tolerantia, qua alter alterum amanter fert. Χριστός, per meton. h. l. est doctrina Christi, ut 2 Cor. XI, 4. Eph. IV, 20. Redit Paulus ad illa, quae c. XIV. exposuerat, nempe ad concordiae mutuaeque lenitatis commendationem.

6. Ἵνα ὁμοθυμαδὸν — Ἰησοῦ χριστῷ) i. e. Ut quum Deum laudatis, eique preces funditis, faciatis id non
tane

tantum uno ore, eodem verborum sono, sed et animo pleno mutuae dilectionis, sine contemptu, sine odio. Τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, Deum, qui idem pater est Domini nostri Iesu Christi. Ephes. I, 17. lo. XX, 17.

7. Διὸ — ἀλλήλους) Quare benigne tractate vos invicem (mutuo amore vos complectimini) Cf. notata ad c. XIV, 1. ὡς καὶ — ὑμᾶς, sicut etiam Christus vos (Christianos e Iudaeis et gentibus) in suam amicitiam recepit; auxit vos hoc beneficio, ut vos adduceret admitteretque ad suum coetum. Ἐἰς δόξαν Θεοῦ, ad honorem Dei. Non ipse suis commodis suoque honori studuit, sed omnia fecit eo consilio, ut voluntati Patris satisfaceret, atque ex eius voluntate salutem hominum confuleret.

8. Λέγω δὲ — πατέρων) Hoc autem volo, Iesum Christum inserviisse Iudaeis ad stabiliendam Dei veracitatem, ut exhiberet bona Patribus promissa. Utitur Paulus hoc argumento: Quia Christus et Iudaeis (v. 8.) et paganis (v. 9.) prodesse, atque ex ambobus unum coetum efficere voluerit, debere alterum Christianorum alteri lenem esse, atque ita ei secundum exemplum Christi inservire, neque vero eum infestare. Περιτομή, circumcisi Iudaei, ut saepius in hac epistola. Διάκονος, sc. Θεοῦ, Dei minister, i. e. doctor, ut 1 Cor. III, 5. VI, 4. aliisque locis. Et est brevis locutio; pro: διάκονος (Θεοῦ) ἀποσπλόμενος πρὸς τὰς περιτετμημένους. Matth. XV, 24. ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ) Pro veracitate Dei, ut nempe fides constet promissis, Abrahamo, Isaac et Iacobo olim a Deo factis, ut statim sequitur. εἰς τὸ — πατέρα) Ut impleretur promissio patribus facta. Genitivus πατέρων

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. XV. 607

ρων hic obiectum significat. Patribus enim, nempe Iudaeorum, facta erant ista promissa, non gentibus, quam et de gentibus vocandis vaticinia praecefferant.

9. Τὰ δὲ εἰς θεὸν) *Sed gentes etiam debere gratuitam Dei erga se misericordiam venerari.* Subauditur et λέγω ex praecedentibus et verbum ὀφείλειν, *debere.* Similis ellipsis supra IV, 13. Quanquam, (Apostolus inquit,) Iesus Iudaeis tantum per se Evangelium annuntiavit, gentiles tamen minime neglecti sunt, sed et ipsi Deo debent maximas agere gratias, pro tanto beneficio ipsis exhibito, ex nulla promissi obligatione. καὶ ὥς γὰρ γράπτται) i. e. Sic ut vere impleatur, quod scriptum est. In hoc et sequentibus locis excitantur gentes ad Deum celebrandum. Hoc iam fieri, inquit Apostolus, quum participes sint cognitionis veri Dei, veraeque doctrinae. διὰ τοῦτο — ψάλλω) *Quapropter celebrabo te inter gentes, tuasque laudes canam,* Ps. XVIII, 50. De significatione verbi ἐξομολογῆμαι vid. notata ad Matth. XI, 5. Ψάλλειν, *leniter percutere, tangere, tangere chordas, lyram pulsare, hymnos canere.*

10. Καὶ πάλιν λέγει) Sc. ἡ γραφή, Deut. XXXII, 43. εὐφρανθήτε — αὐτῇ) In dicto loco Deut. hebraice extat: מְרַנְּנִים וְגֵיְתָא, *Laetamini gentes, populus eius,* i. e. gentiles, qui et ipsi Dei populus estis. Sed interpretes LXX. quos hic Paulus sequitur, bis legisse videntur litteras מְרַנְּנִים, nempe hoc modo: מְרַנְּנִים מְרַנְּנִים. vel, ut Kennicottus e cod. 146. affert, מְרַנְּנִים מְרַנְּנִים.

11. Καὶ πάλιν) Ps. CXVII, 1. Verba hic eadem, quae apud LXX, nisi quod ibi omittitur copula, quae et in

in Hebraeo non est, sed subauditur. Tria haec loca Paulus tantum accommodat ad sua tempora. Sequens autem locus Messiam felicitatis gentibus promissae auctorem facit.

12. Ἐξαι ἡ ρίζα τῆ Ἰσσαι) *Erit oriundus e stirpe Iessaea*, Isai, XI, 10. Ἡ ρίζα, *stirps*, metonymice, oriundus e stirpe. Apoc. XXII, 6. καὶ — ἐθνῶν) *Imperium in gentes habens*. Latina vetus: *Et qui exsurget regere gentes*. Hebraicus textus habet: *Qui stat in signum populorum*. ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπύουσιν) Sic LXX. Hebraice: יְרֵשׁ גוֹיִם אֱלֹהֵי נֹחַ *eum consulent gentes*, i. e. a Messia communi auctore salutis populorum omnium, non modo Iudaei, sed et gentiles oracula sibi expetent, s. salutis consequendae rationem doceri cupient, ideoque fiduciam in eo collocabunt.

13. Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος) *Deus huius spei*, vel huius felicitatis, quam speramus, auctor. πάσης — πεισθείας) *Omni tranquillitate et concordia, ita tamen, ut communem fidem retineatis*. Neque enim Deus concordiam probat cum detrimento fidei in Christum. χαρὰ, *hilaritas, animi tranquillitas*. Ἐρήνη, *concordia*, vel, ut alii malunt, *vacuitas a malo, tranquillitas*. Tum vero χαρὰ esset ipsa, de eo, quod Christianus sis, *laetandi materies*. ἐκ τοῦ — ἀγίου) *Ut ex illa tranquillitate et concordia spes vestra in Deum crescat, ope spiritus sancti, religionis, qua Deus has virtutes, hanc animi tranquillitatem in nobis efficit*.

14. Πέπεισμαι — ἀγαθωσύνης) *Ceterum spero, vos sponte vestra, sine meo monitu plenos fore benig-
tate.*

tate. Captatio benevolentiae, qualis etiam Hebr. VI, 9. extat. Ἀγαθωσύνη, benignitas, vel virtus, probitas universa. καὶ αὐτοί, sponte vestra. πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως) Satis intelligentes esse vos plerosque libertatis christianae. δυνάμει καὶ ἀλλήλων νεφετεύειν) Al. legunt ἄλλους, alios, i. e. imperitiores instituere de ea libertate.

15. Τολμηρότερον — ἀπὸ μέρας) Si ἀπὸ μέρας refertur ad τολμηρότερον, sensus erit: paulo liberius, ut hic accipit Syrus; nam ἀπὸ μέρας, et ἐκ μέρας diminuit aliquid de eo quod dicitur, ut infra 24. Sed potest etiam referri ad ἔγγραφον. Tum dicere vult Apostolus; se in nonnullis epistolae locis liberius scripsisse. ὥς ἐπαναμνήσκων ὑμᾶς, ut vobis in mentem revocarem ea, quae ipsi optime nostis. Verba: διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ut muneris mihi a Deo mandati, iungenda sunt sequenti commati.

16. Ἔτις τὸ ἐθνεύειν) ut Christo serviam in erudendis et instituendis ad religionem ethnicis. Utitur Apostolus formulis e re sacra Iudaeorum repetitis ad exprimendam sui muneris dignitatem et gravitatem. Λειτουργός, minister publicus. sacerdos. λειτουργεῖν τὸ εὐαγγέλιον τῷ Θεῷ) Deo ministrantem in tradenda Evangelii doctrina. Non otheo sacerdotium Leviticum, sed Christianum. Verbum λειτουργεῖν sacrificiis proprium est, diciturque de iis, qui sacris operantur, remque divinam faciunt. Igitur elegans metaphora inest in his Pauli verbis. ἵνα γένηται — εὐκρίσθαις. Persistit in similitudine victimae. Ut oblatio mea, (qua non pecudes offero, sed multos gentiles ad Deum conversos.) Deo sit grata et accepta, ἡγιασμένη ἐν πνεύματι ἀγίῳ) Con-

secreta (Deo) *per Spiritum sanctum*, i. e. per institutionem in meliore illa et praestantiore religione, quae, quia Deum habet auctorem, saepe *πνεῦμα* nominatur. Vid. cap. VIII. tot. Victimae Leviticae Deo consecrabantur *sae*. Mea oblatio, Paulus inquit, qua multos paganos Deo consecrare soleo, sit per institutionem in illa religione praestantiore, cuius ego sum doctor et minister.

17. Ἐγὼ ἐν κἀνχῇσιν ἐν X. ἰ.) Possum igitur *glo-*
riari de Christo, i. e. me de propaganda Christi doctrina bene meritum esse.) τὰ πρὸς τὸν Θεόν) sc. ὄντα vel ἀν-
κοντα, in rebus ad Deum eiusque gloriam pertinen-
tibus.

18. Ὅν γὰρ τολμήσω — ἔργῳ) Non enim auderem
dicere, aliquid per me esse gestum, quod tamen Chri-
stus non per me effecerit ad propagandam Evange-
lii doctrinam inter gentes verbis et factis, i. e. nisi
res se ita haberet, ut modo dixi, non id affirmarem,
quamvis non tam ego, quam potius Christus per me haec
omnia perfecerit. ὧν, pro ἐκείνων, ἃ. Ἐἰς ὑπακοὴν ἰθ-
υῶν, i. e. εἰς τὸ ὑπακούειν (πιστεύειν) τὰ ἰθὺς τῷ εὐαγ-
γελίῳ. Λόγῳ καὶ ἔργῳ verbis, praedicatione Evangelii,
et factis, miraculis nempe, ut statim clarius dicit. Con-
strue haec verba cum παρειργάσατο.

19. Ἐν δυνάμει — πνεύματος Θεοῦ) vel, ut alii le-
gunt, πνεύματος ἁγίου: Ope plurium miraculorum,
ope Spiritus sancti. Declarat, quid sit, ἔργῳ, v. 18. Res
ad Deum pertinentes sunt: propagatio religionis christia-
nae, cuius auctor est Deus, qui Christum misit. Πνεῦμα
Θεοῦ, vel πνεῦμα ἅγιον vis et potentia illa divina, qua
Paulus miracula effecit, vel etiam spiritus sancti dona, qui-
bus instructus Evangelium docuit. Nam docendi peritia

impri-

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. XV. 611

isprimis ad πνεῦμα ἅγιον refertur. Io. XIV, 26. 1 Cor. XII, 8. Declarat, quid sit λόγῳ v. 18. ὡς μετὰ τῷ Χριστῷ. Ita ut ab Hierosolymis et adiacentibus regionibus neque in Illyricum cum felici successu docuerim Evangelium. Κύκλῳ hic adverbialiter ponitur pro circum. Intelligit Phoenicem, Syriam et Arabiam. Πληρῶν, perfecte, prospero successu docere, hebr. מלא. unde etiam תורה doctrina Talmudica. Illyricum, regio intra Pannoniam et Epirum iuxta tergum Adriatici maris procurrens. Eius urbs extrema, Lissus, Hierosolymis distat 26 gradibus, i. e. circiter 350 milliaribus germanicis.

20. "Οὕτω δὲ φιλοτιμέμενον εὐαγγελίζεσθαι) Ut sic magno studio conatus fuerim doctrinam evangelicam tradere. Φιλοτιμέμενον cohaeret cum voce μέ, v. 19. Verbum φιλοτιμῆσθαι. compositum ex φίλος et τιμή significat facere aliquid honoris causa. Iam vero, quae honoris et ambitionis causa sunt, studiose solent agi, quoniam, ut Poeta ait, magnum gloria ealcar habet. Est igitur φιλοτιμέμενος εὐαγγελίζεσθαι. qui magno studio doctrinam evangelicam tradit. Cf. 2 Cor. V, 9. ἔχ' ὅπως ὀνομάσῃ Χριστός) ἔχ' non tam, ἀλλὰ. quam potius, v. 21. Non iam locis iis, in quibus Christus iam coleretur, quam aliis locis, ubi nomen eius adhuc ignotum esset. Nam quod hic dicit, non absolute, sed comparative est accipiendum. Reperiebat sane Paulus iam in locis quibusdam, ubi in munere suo fungebatur, μαθητὰς, ut Ephesi, Act. XIX, 1. Imo et Romae, ubi iam ab aliis fundata erat ecclesia, ipsum non pudebat τῷ εὐαγγελίσασθαι, c. I. 15. 16. Ὀνομάζεσθαι

Graecis dicitur, qui *inclutus est*, cuius magnum est nomen et *ὀνομάζειν τὸ ὄνομα κυρίᾳ* 2 Tim. II, 19. denotat Christum colere. *ἵνα μὴ — ὁπποδομῶ*) *Ne in alieno fundamento aedificarem*, ne pergerem, ubi alii initium fecerunt; quasi diceret: Non id tantum agi, quod facilius erat, nempe ut ibi praedicarem Evangelium, ubi iam per alios erat annunciatum, sed et difficiliora in me suscipere haud dubitavi. Similitudine autem fundamenti et alibi hac in re utitur, 1 Cor. III, 10. Eph. II, 20.

21. Ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται) *Sc. feci. Et ego mea ex parte implere studui*, quod scriptum extat Ies. LII, 15.

22. Διὸ καὶ — ὑμᾶς) Saepe, quum scilicet vellem ad vos venire, inhibitus fui, nempe quia alio trahebat me cura populorum, ad quos nondum, ut iam ad Romanos, Evangelii notitia pervenerat. Hesychius: *ἐνσκοπτόμεγν, ἐνποδοίζομεγν.*

23. Νυνὶ δὲ — τόποις) *Nunc autem, non amplius opportunitatem habens in his regionibus*, sc. iacendi fundamenta. Phrasin *τόπον ἔχειν* h. l. de occasione et opportunitate, s. loco opportuno cum fructu sufficienti in regionibus illis permanendi intelligenda est, ut Hebr. XII, 17. et apud Iosephum aliquoties. Alii subaudiunt: *ὅπου ἐκ ἀνὸμόμαθι χριστός*, et *τόπον* intelligunt locum, celebriorem nempe urbem, unde doctrina Apostoli in vicos minores paullatim transferri poterat. Glossar. *regio, κλίμα.* Philo de Mundo p. 623. 56. *μεγάλα κλίματα τῆς οἰκουμένης.* Geographi veteres quicquid terrae inter aequatorem et Polum Arcticum interiaceret, in septem climata per circulos aequatori parallelos distinxerunt.

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. XV. 6:5

24. Ὡς εἰν — σπάν(αν)) Etsi Apostolus huius voti non statim compos factus sit, ideoque pluribus viris doctis in Hispaniam nunquam pervenisse videatur, non defuerunt tamen inter Veteres, qui Apostolum post transactum prioris captivitatis Romanae biennium in Hispaniam abiisse afferrent, ut Theodoretus ad Phil. I, 25. et 2 Tim. IV, 17. Quum autem nullum huius itineris certum vestigium in quoquam veteri monumento appareat, et hic ipse noster locus, quem Patres nonnulli pro hac sententia afferunt, *consilium* tantum itineris faciendi commemoret, vere perfectum esse hoc Apostoli iter in Hispaniam, merito dubitatur. εἰλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς) Defunt verba εἰλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, et illud γὰρ in Codicibus optimis, nec non in multis Versf. et Parr. Legendum itaque: ἐλπίζω διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, *spero obiter invisere vos*. Non opus esse videbatur Apostolo, ut diu ibi commoraretur, quia religionem christianam Romae iam satis propagatam et confirmatam existimabat. C. I, 8. καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ) *A vobis illuc (in Hispaniam) deduci*. Sic quoque 1 Cor. XVI, 6. et 2 Cor. I, 16. In more erat eiusmodi *comitatus*. Act. XV, 3. XVII, 13. 15. etc. Neque hoc tantum indicatur verbo *προπέμπειν*, sed et *beneficia in hospites conferre*, efficere, ut iter suum commodè continuare possint, denotat, 2 Io. 6. Tit. III, 13. Phil. IV, 16. 17. εἰν — ἐμπλησθῶ) *Postquam vobis prius ex parte exsatiatus ero*. Ἐμπλησθῆναι notat, *expleri, exsatiari, frui aliquo, voluptatem, gaudium et fructum ex aliquo percipere*. Apostolus *exsatiare* se volebat fidelium Romanorum aspectu et praesentia, c. I, 12. Aelian. H. An. L. V. c. 21. de pavo-

nibus pennarum splendorem ostendantibus dicit: *ἡ δὲ γὰρ ἐμπλησθῆναι τῆς δόξης τὸν παρῶντα, spectatorem enim conspectu suo expleri facile patitur. Maximus Tyr. Dissert. 41. Ut coelum aspiciat, καὶ ἐμπλησθῇ λαμπρῆ φωτός, puraque luce penitus fruatur.*

25. *Διακονῶν τοῖς ἁγίοις*) *Collectam pecuniam deportaturus et distributurus Christianis.* De verbo *διακονεῖν* cf. Act. VI, 2.

26. *Ἐυδόκησαν — Ἀχαῖα*) *Placuit enim Macedoniae et Achaiae, i. e. ecclesiis quae sunt in Macedonia et Achaia.* Tacite Romanos ad pares liberalitates invitat. *κοινωνῶν — ἱερεταλῆμ*) *Pecuniam conferre ad usus pauperum Christianorum, qui sunt Hierosolymis. Κοινωνίαν τινα ποιήσασθαι, Latini veteres reddunt: Colationem aliquam facere, eine Collecte machen. Κοινωνῶν ποιήσασθαι, pro κοινωνεῖν, ut λόγον ποιεῖν pro λέγειν. significat communicare, in commune conferre, largiri aliquid. Christiani Hierosolymitani praeter ceteris vexationibus Iudaeorum expositi erant. Damnabantur a Synedrio, bonis spoliabantur, et alias graves calamitates sustinebant. Ideo Paulus sedulo curavit, ut in omnibus fere ecclesiis in usum eorum pecunia colligeretur.*

27. *Ἐυδόκησαν — δίδιν*) *Placuit ipsis, inquam, sed et debent iis multa.* Est in his verbis *ἀναφορὰ*, simul cum *ἐπανορθώσει.* *Proprie* debet, a quo in iure aliquid exigi potest: *improprie*, ut hic, quem honesta aliqua ratio ad agendam impellit, *ἡ γὰρ — λειτεργῆσαι αὐτοῖς*) *Quam enim beneficiorum divinarum Evangelii, quae proprie ad eos (Iudaeos) pertinebant, participes facti sint*
gen-

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. XV. 615

gentiles; *aequum sane est, ut illos beneficiis ad corpus pertinentibus adiuvent.* Κοινωνεῖν τιμι, in societatem rei venire. Τὰ πνευματικά, sc. χαρίσματα, beneficia Evangelii, quae proprie ad Iudaeos pertinebant, quippe quibus Messias proxime erat promissus. Σαρκι καὶ vocat, quae ad hanc vitam sustentandam pertinent. Λειτουργία hic est *inservire*, nempe alicuius necessitatibus.

28. Τὸτο ἐν ἐπιτελείᾳς) Quo sacro officio postquam defunctus fuero. Verbum ἐπιτελεῖν inprimis de ceremoniis sacris usurpari solet, Hebr. IX, 6. καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς, τὸν καρπὸν τῶτον) Istumque muneris mei inter gentiles fructum deposuero. Σφραγίζειν, obsignare metonymice est *tuto deponere*; nam obsignari solent, quae deponuntur. Sic 2 Reg. XXII, 4. σφράγισον τὸ ἀργύριον. Porro καρπὸς fructum muneris Apostolici apud gentiles gestū denotat, nempe eiusmodi beneficia, quae ipso facto doceant, quid Paulus institutione sua apud gentiles consecutus sit. δι' ὑμῶν) i. e. *per urbem vestram*, sicut: *eamus ad me*, i. e. domum meam.

29. Ἐν πληρώματι—χριστῷ) Cum beneficiis summis Evangelii Christi. Πλήρωμα per Hebraismum, *abundantia*, s. *copia maxima*. Ἐυλογία est omne id, quod liberaliter in nos confertur, *beneficium*. Ἐν πληρώματι εὐλογίας igitur est pro ἐν πολλῇ εὐλογίᾳ. Sperat Apostolus se multum profuturum esse Romanis augendo et confirmando eorum scientiam religionis, exhortando, monendo, consolando etc. Conf. supra c. I, 11.

30. Διὰ τῆς ἀγάπης τ. πν.) Per illam dilectionem, quam in nobis effecit Spiritus sanctus, nempe per doctrinam

nam Christi, vel etiam per amorem sanctum, natum e doctrina Christi. συναγωνίσασθαι — θεόν) *Ut una mecum in precibus pro me ad Deum faciendis magnum studium adhibeatis.* Ἀγωνίζεσθαι. dicitur pro: magno studio et contentione aliquid facere. Cf. Luc. XIII, 24. Bene de precibus id dicitur, quandoquidem et Latini usitata est forma: *precibus contendere.*

31. ἵνα ῥυθῶ — Ἰδούαια) *Ut eripiar ab immorgeris in Iudaea,* ab his qui resistunt evangelicae doctrinae, ut eorum manus evadam. Praevidebat enim periculum ex eorum saevitia, Act. XXI, 11. De eventu cf. Act. XXI, 27. sqq. XXII, 22—24. XXIII. etc. ἵνα ἡ διακονία — αἰγίς) *Ut ministerium meum Hierosolymitanis destinatum Christianis illis gratum sit.* Διακονία autem h. l. est pecunia collecta, quam deportabat Hierosolyma. Oportet ut Iudaeo-Christiani Christianos ex gentibus ament, confecta eorum in se beneficentia.

32. Ἐν χαρᾷ) *Laetus tam bono operis successu.* διὰ θελήματος θεοῦ) *Hanc conditionem addidit in eadem causa,* Rom. I, 10. Neque tamen aliter nisi captivus Romam venit. Act. XXIII, 11. XXVIII, 14. συναναταύσωμαι ὑμῖν) *Una vobiscum animi voluptatem capiam.* Συναναπαύεσθαι est *solatium dare et accipere.* Supra c. I, 12. συμπαρακληθῆναι dixerat.

33. Θεὸς τῆς εἰρήνης) *Deus omnium horum beneficiorum auctor;* cui haec omnia debemus. Εἰρήνη. εἰς ὅπ, omne bonum. μετὰ πάντων ὑμῶν) *Vobis adsit, saveat, optuletur.*

CAP. XVI.

2. $\Sigma\upsilon\nu\tau\eta\mu\iota$ — $\epsilon\nu$ Κεγχρεαῖς) Videtur haec *Phoebe* fuisse in consortio eorum, quibus, conjunctim iter Romam facientibus, Paulus has litteras perferendas tradiderat. Τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν ob religionis societatem nobis coniunctissimam. ἔσαν διάκονον , i. e. $\text{ἦτις ἦν μέχρι τῆ νῦν διάκονος}$, quae hactenus erat ministra. Veteres vocarunt etiam *Diaconissas* tales mulieres. Officium earum in eorum positum, ut mulieres baptizandas fontibus faceris mergerent, catechumenas docerent, aegrotas vel afflictiis viderent et curarent, aliisque pluribus rebus operam darent, quas recenset *Binghamus* in Orig. Eccles. II, 22. Fuerat autem *Phoebe* Diaconissa $\text{τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς}$, De Cenchreis locus extat apud *Apulej.* I, 10. "*Cenchreas* pervado, quod oppidum adeunt quidem nobilissimae coloniae Corinthiensium, alluitur autem Aegeo et Saronico mari, ubi *portus* etiam, tutissimum navium receptaculum, magnoque frequentatur populo." Coetus Christianus in hac urbe pertinuisse videtur ad ecclesiam Corinthiacam, seu matrem.

2. Ἰνα αὐτὴν — ἀγῶν) Ut eam ob Christum, (cui fideliter interviit) hospitio excipiat, sicut Christianos decet. Ἰνα παρῴτῃ αὐτῇ) Ut eam adjuvetis. Metaphora elegantissima, petita a militibus, qui in acie sibi adstant, mutuoque sunt auxilio, unde παράστασις dicuntur, quo sensu est apud Iosephum, de B. I. II. 12. 7. Ἐν ᾧ — πράγματι) in quacumque re indiguerit ope vestra. Πράγμα , res, negotium quodvis. Qui causam forensam coram Caesare agendam intelligunt, statuunt id sine

idonea ratione. καὶ γὰρ αὕτη — ἐμῇ) *Nam et ipsa patrona multorum, meique ipsius extitit. Glossar. patronus, προσάτης, πάτρων, ταῖς τιν' ὁ ἐλευθερώσας. Sic Athenis dicebantur peregrinorum defensores. Suidas: οἱ τῶν μετοίκων Ἀθήνησι προσήκοτες, προσᾶται ἐκαλῶντα, ἀναγκαῖον γὰρ ἦν ἐκὰς τῶν μετοίκων πόλιν τινὰ Ἀθηναίων νόμῳ προσάτην. Theodoretus ad nostrum locum: προσασίαν δὲ, ὡς δῖμαι, τὴν φιλοξενίαν καὶ κηδεμονίαν καλεῖ — hospitalitatem, et curam, quam eius causa suscepit.*

3. Πρίσκην καὶ Ἀκύλῳ) Omnino legendum Πρίσκαν, non Πρίσκιλλαν, quia priorem istam lectionem habent Codd. 6. uncialibus, et plurimi minusculis litteris scripti, cum nonnullis Verff. et Patr. Sed *Prisca* eadem est, quae in Actis *Priscilla* dicitur. Sic Livilla, Secundilla. Tertulla, pro Livia, Secunda, Tertia. τὰς συνεργὰς — Ἰησοῦ) *Adiutores meos in tradenda doctrina Christi. Cf. Act. XVIII, 2. 24—26. 1 Cor. XVI, 19. etc.*

4. Οἵτινες — ὑπέθηκαν) *Qui vitam mihi cum praesentissimo vitae suae periculo servarunt. Est proverbialis locutio τραχὺν ὑπατιθεῖναι, quomodo dare cervicem et praebere cervicem apud Ciceronem et Iuvenalem. Sic et caput obicere periculis frequens locutio. Fortassis Corinthi apud Gallionem Proconfulem pro Paulo se interposuerunt, Act. XVIII, 12—19. vel Ephesi Act. XIX, 30. 35. coll. XVIII, 18. 19.*

5. Καὶ τὴν — ἐκκλησίαν) *Et coetum, qui in eorum aedibus convenire solet. Nam in aedibus privatis tum Christiani ad cultum divinum convenire solebant. Ἐπαενοῦ — τῆς Ἀσίας εἰς χριστόν) Epāenetum, primum in Asia*

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. XVI. 619

Asia Christianum. Alii legunt τῆς Ἀχαΐας, sed praefenda videtur, lectio τῆς Ἀσίας, quam et optimi Codd. et Versf. nonnullae ac Patres habent. Nam ἀπαρχὴ Ἀχαιοῦ, non *Epaenetus*, sed *Stephanas*, 1 Cor. XVI, 15. *Primitiae* vocantur, qui in quaque gente primi crediderunt, similitudine ducta ab illis oblationibus, quae תרומות Hebraeis, ἀπαρχαὶ Hellenistis.

7. Καὶ Ἰουνίαν) Quae videtur fuisse uxor Andronici. Alii *Iunias* est nomen viri, pro Iunius. Τῶς συγγενεῖς μὲν, generis propinquitate mihi coniunctos, nempe Iudaeo Christianos. Συγγενεῖς h. l. videntur esse populares, non cognati. καὶ συναιχμαλώτους μὲν) Quanquam Acta Apostolorum de hac captivitate nihil habent, certum tamen est, Paulum, antequam hanc ad Romanos Epistolam scriberet, aliquoties in carceres coniectum esse. 2 Cor. XI, 23 οἵτινες — Ἀποστόλοις) Qui etiam ceteris Apostolis bene sunt cogniti. γεγόνασιν ἐν Χριστῷ) Christiani fuerunt. Ἐν Χριστῷ εἶναι, in Christum credere.

8. Τὸν ἀγαπητὸν μὲν ἐν κυρίῳ) Qui est amicus meus, isque Christianus. Formulae ἐν κυρίῳ, ἐν Χριστῷ habent vim definiendi, i. e. indicandi quo sensu, quaque cum cautione accipiatur verbum cui adiungantur.

9. Τὸν συναργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ) *Commilitonem nostrum, nempe in Christi doctrina propaganda, s. commilitonem christianum.* Vid. v. 8.

10. Τὸν δοκιμὸν ἐν Χριστῷ) i. e. probatum Christianum; qui magnis experimentis apparuit esse bona fide Christianus. τὰς ἐκ τῶν ἀριστοβέλας) sc. οἰκιακῶν ὄντας. dome-

domesticos vel familiares Aristobuli, qui tunc iam mortuus fuisse videtur.

11. Τὰς ὄντας ἐν κυρίῳ) *Qui sunt Christiani.* Ergo non omnes Narcissi familiares erant Christiani. Erat quidam *Narcissus* Claudii libertus, cuius sit mentio apud *Sueton.* in Claud. 28. *Tacit.* A. XII, 57.

12. Τὰς κοπιῶσας ἐν κυρίῳ) *Quae bene merentur Christianis.* Κοπιᾶν, laborare, labores suscipere, operam impendere. Ἐν κυρίῳ, *respectu Domini*, pro coetu christiano.

13. Τὸν ἐλεκτὸν ἐν κυρίῳ) *Carum nobis propter Dominum*, quia est Christianus. Nam *electus* ob Hebraismum videtur simpliciter indicare *dilectum*, *carum*. Καὶ τὴν — ἐμὴν) Rufi matrem natura, Pauli affectu, quomodo Maria virgo mater Ioannis Apostoli. Terent. *Adelph.* I, 2, 46. *Natura tu illi pater es, consiliis ego.*

14. Ἐρμῆν) Putant Origenes, et eum secuti Veteres, hunc esse, qui graece scripsit librum *Pastoris*, quem habemus latine, et fragmenta quaedam graeca apud *Irenaeum* et *Clementem*. Sed notissimum fuisse inter Graecos Romanosque nomen, patet ex Grut. *Inscript.* Vid. indicem.

16. Ἀσπάσασθε — ἀγίνω) Exosculatio ista post peractas preces publicas, ante celebrationem sacrae coenae usitata erat. Iustinus M. *Apol.* II. ἀλλήλους φιλήματι ἀσπαζόμεθα παυσάμενοι τῶν εὐχῶν. Constitutt. Apost. Lib. II. c. 57. εἴτα καὶ ἀσπαζέσθωσαν ἀλλήλους οἱ ἀνδρες, καὶ ἀλλήλας αἱ γυναῖκες, τὸ ἐν κυρίῳ φίλημα.
Often-

IN EPISTOLAM AD ROMANOS, C. XVI. 621

Ostendebant eo modo Christiani, se omnes inter se pares esse. Nam apud Persas et alios Orientis populos pares os inter se iungebant, superiores dabant manum osulandam inferioribus. ἀσπάζονται — χριστῷ) Quærent interpretes, quomodo omnium ecclesiarum nomine salutem scribere Paulus potuerit? Erasmus: Quoniam cognovit omnium erga Romanos studium, omnium nomine salutem. Sed per se intelligitur, Paulum salutare Romanos earum ecclesiarum nomine, quæ in itinere visere sibi contigerat. Salutem dicere fidei, qui nobis nonnisi ex fama noti sunt, solenne esse omnes sciunt.

17. Ἀδελφοί) Christiani. Non tantum presbyteri, quibus tradebatur epistola, sed et reliqui Christiani, quibus omnibus commune et fratrum nomen, hic intelligi possunt. σκοπεῖν — ποιῶντας) Ut caveatis vobis ab hominibus rixas et schismata contra doctrinam qua imbuti estis, excitantibus, quales multi Pseudapostoli passim hactenus extiterant. τὰ σκάνδαλα, vel pravae opiniones vel flagitia et scelera. καὶ ἐκκλίνετε ἀπ' αὐτῶν, declinate familiarem huiusmodi hominum convictum. Cf. 2 Thess. III, 6. Tit. III, 10.

18. Ἀλλὰ τῇ ἐαυτῶν κοιλίᾳ) Sed ventri suo inserviunt, quaestum, victum, alimenta sibi parare student. Phil. III, 18. 19. Nimirum isti homines duo spectabant: primum ut semet et alios Christianos liberarent a cruce; nam Iudæis ab antiquo permixta erat per Imperium Romanum suae religionis libertas, non item Christianis: deinde ea ratione Iudæorum sibi amicitiam et inde utilitates parabant. Fortassis idem fecerunt, quod tum facere solebant multi, qui erant e secta Phariseorum, Matth. XXIII, 14.

15. Videntur nempe lucri causa ditioribus persuasisse professionem Christianismi, ita tamen ut circumciderentur, et ritus Moïsaicos observarent. Sic etiam laudem et praemia ab ipsis Iudaeis reportabant. Vid. *Michaelis* ad h. 1. διὰ τῆς χρησολογίας) Blandis verbis. *Iul. Capitolinus* in *Pertinace*. 13. Omnes, qui libere conferebant, male *Pertinacem* loquebantur, *chrestologum* eum appellantes, qui bene loqueretur et male iaceret. *A. Victor*, *Epit.* 34. blandus magis quam beneficus, unde eum Graeco nomine χρησόλογον appellavere. καὶ εὐλογίας) 'Ευλογία h. 1. dicitur non hebraico, sed graeco significatu, *laus*, *celebratio alterius*; nam graece εὐλογεῖν, εὐλέγειν significat *laudare*. Ἀπακός fere convenit cum nominis ἀπλῆς significatione, et dicitur de homine ingenuae simplicitatis, qui nec ipse fraudibus utitur, nec aliis inesse suspicatur.

19. Ἡ γὰρ — ἀφίκετο) *Nam vestra obedientia Evangelio Christi praestita, ad omnes pervenit*, i. e. omnibus innotuit. Sic apud *Hippocratem* in *epist.* sect. 8. *Democritus* ad *Hippocratem* dicit: πολὺτε σε τὸ κλέος τῆς ἐν ἱητρικῇ σοφίης πεφοίτημεν καὶ ἐς ἡμέας ἀφίκεται, *magna laus tuae in arte medica sapientiae emanavit, et ad nos pervenit*. Debetis igitur vestrae ipsorum famae et existimationi porro consulere. τὸ ἰσὺς εὐμὴν) *Istud τὸ abundat, ut Rom. XII, 18. IX, 5. Θέλω — κακὸν*) *Tamen velim vos esse peritos ad bonum, simplices vero (imperitos) ad malum*; ita prudentes, ut non fallamini, ita bonos, ut non fallatis. *Matth. X, 16. σοφός, sapiens, prudens*, in rebus divinis et humanis. Ἀνέραιος, *simplex, insons, ab omni astutia et fraude alienus*.

INEPISTOLAM AD ROMANOS. C. XVI. 625

20. Ὁ δὲ Θεός — ἐν τάχει) *Deus*, pacis vel salutis auctor subiiciet Satanam pedibus vestris, eumque confringet, vi sua privabit; i. e. eripiet vos malis, quibus religionis hostes vos nunc afficiant. Verbo συντρίβειν utitur Apostolus, memor fortassis loci Gen. III, 15. Est etiam συντρίβειν concise dictum, pro ὑποτιθέναι τοῖς ποσὶ, καὶ συντρίβειν. Σαταναῶς hic denotat praecipue Satanae, omnium malorum auctoris instrumenta, e. c. pravae doctores, qui coetus Christianorum corrumpebant. Hos, inquit Paulus, Deus brevi ita deprimet, ut nocere vobis amplius non possint. Idque eventus comprobavit, teste Eusebio, Hist. Eccl. III, 29. Potest etiam συντρίβειν sumi optative: Compescat Deus eos, qui dissensionem ferunt et offendicula, v. 17. ἡ χάρις — ἡμεῖς) In hoc quod dixi: *Christus vobis faveat, et opituletur*, Hic iterum finire proposuerat Paulus, sed tempore dato, pauca adiecit et ipse et scriba eius; ut solet subter epistolas fieri.

21. Τιμόθεος) Is tunc cum Paulo Corinthum venerat. Act. XX, 4. Λῦκος) Hunc *Lucam* esse nonnulli existimant, qui isto tempore cum Paulo fuit, Act. XX, 5. Secundum alios est *Lucius Cyrenaeus*, cuius fit mentio Act. XIII, 1. Omnia incerta.

22. Ἐγὼ Τερτίος, ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν) nempe dictatam a Paulo. Paulus itaque hanc epistolam non scripsit propria manu, sed, ut saepe scriba est usus, et salutandi tantum formulam manu propria addidit, 2 Thess. III, 17. 1 Cor. XVI, 21. Col. IV, 18. Ἐν κυρίῳ, refer ad ἀσπάζομαι, salutem vobis impertio animo vere Christiano.

23. Γαῖας — ἄλγος) Hunc postea fuisse episcopum ecclesiae Thessalonicensis ait ex traditione *Origines*. Latini scribebant Caius, pronunciabant Caus. Is Caius totius ecclesiae hospes nominari videtur, quia conventus Christianorum habiti sunt in illius aedibus. ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως) *Administrator, dispensator pecuniarum publicarum*. Fuērunt hi viri magnae dignitatis et auctoritatis in urbibus; unde apud Iosephum οἰκονόμοι et ἄρχοντες conjunguntur, Ant. XI, 6. 12.

24. Ἡ χάρις — ἀμήν) Eadem verba, quae supra v. 20. nisi quod ibi abest πάντων. Sed Paulus eandem sententiam rursus scripsit sua manu, ut moris ipsi erat. Desunt tamen in nonnullis Codd. et Versionibus.

25. Clausulam hanc exhiberi in nonnullis ad finem cap. XIX, supra ad v. 23. dicti capituli monuimus. τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς τηρεῖν) *Ei vero, qui potest vos confirmare*, vel constantes reddere, sc. in fide et religione. Quum desit verbum ad quod Dativus referatur, vuigo haec verba cum δόξα v. 27. construunt, et ὃ pleonastice additum per anacoluthon orationis dicunt. κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου) *Per Evangelium meum*, i. e. per doctrinam, quam ego doceo. Κατὰ, *per*, ut 1 Cor. XII, 8. coll. 10. 11. καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ χριστοῦ) *Imo per eam doctrinam, quam praedicavit ipse Christus*. Κήρυγμα, idem quod εὐαγγέλιον. Crescit oratio. Potest etiam simpliciter verti: *doctrina christiana*, institutio in religione Christi. Ἰησοῦς χριστός, doctrina Christi. κατὰ ἀποκάλυψιν — σεσηγμένῃ) *Per promulgationem arcanæ illius doctrinae, quae inde ab antiquissimis temporibus abscondita fuit*. Μυστήριον est res quaelibet arcana, hominibus

antes

IN EPISTOLAM AD ROMANOS. C. XVI. 625

antea ignota, hic autem doctrina, christiana, quae quoad magnam partem antea ignota fuerat, Eph. I, 9. Col. I, 26. Aliquid de his veritatibus dixerunt Prophetæ, ut iam sequetur, sed id ipsum nunquam intellectum est, nisi ex eventu. *Χρόνοις αἰώνοις*, *longissimo tempore*, ut ἀπὸ τῶν αἰώνων Col. I, 26.

26. 27. *Φανερωθέντος δὲ νῦν*) *Manifestata autem est nunc*, tempore N. T. quod Veteri opponitur. *διὰ τὰ γραφῶν προφητικῶν*) *Pro κατὰ γραφὰς προφητικὰς, accommodate ad Prophetarum oracula.* 2 Petr. I, 20. *Κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ*, refer ad *Φανερωθέντος*, quae doctrina nunc manifestatur, et publice traditur, iubente aeterno Deo. *εἰς ὑπακοὴν—γνωριζέντος*, qui (aeternus Deus) *nunc omnibus innotuit. eo quidem consilio, ut religioni obsequantur.* Potest etiam *γνωριζέντος* referri ad *μυστήριον* v. 25: ut Paulus dicat, incognitum antea Dei illud consilium nunc innotescere, tetegi et exponi per Apostolos omnibus omnium nationum hominibus, i. e. sine discrimine gentibus et Iudaeis. *Ἐἰς πάντα τὰ ἔθνη*, i. e. *πᾶσι τοῖς ἔθνεσι*, *omnibus gentibus.* *Ἐἰς ὑπακοὴν πίστεως*, pro *εἰς τὸ ὑπακούειν τῇ πίστει* vel *εἰς τὸ πιστεύειν* cf. cap. I, 5. *μόνῳ σοφῷ Θεῷ*) *Soli, inquam, sapienti Deo.* Sic enim hyperbaton optime illustratur, addito verbo *inquam.* *Solus sapiens Deus* dicitur, quia solus auctor est omnis sapientiae, *sapientissimus.* 1 Tim. I, 7. *διὰ I. Χ. ᾧ—αἰώνως*) Illud ᾧ in versione recte omittitur: est enim Hebraismus, quum nempe expresso antecedente relativum abundat. *Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ* iungo sequentibus pro *τάτῳ διὰ I. Χ. δόξα*, etc. *is sensu vere christiano celebretur* etc.

Subscriptio est: Πρὸς Ῥωμαίους — ἐκκλησίας. Sed certum est et exploratum, subscriptiones additas esse ab incertis auctoribus, qui ex certis historicis περιστάσεσσι collegerunt, ubi epistola quaedam scripta, per quem missa, quo tempore exarata sit. Auctor subscriptionis epistolae ad Romanos sic videtur argumentatus esse: Paulus c. XV, 26. scripsit, Macedonas et Achaecos collegisse pecuniās in usum pauperum Christianorum Hierosolymitanorum; in Achaia autem fuit Corinthus; ergo Epistola scripta est Corinthi. Hoc vero non sequi, nemo non videt. Porro c. XXI, 1. Paulus commendat Romanis Phoebe, diaconissam Cenchreensē; ergo epistola per eam scripta est, ἐγράφη διὰ Φοίβης, quum tamen Tertius eam scripsisse dicatur v. 22. Res itaque manet incerta. Consentiant tamen Origenes, Theodoretus, Euthalius, et nunc plerique statuunt, Corinthi hanc epistolam esse scriptam.

FINIS TOMI III.

ADDENDA ET EMENDANDA.

Ad Actor VIII, 14. sq. X, 44. sq. XIX, 1—7. conferri potest Io. AUG. NOESSELTII *disputatio de Spiritu sancto primis Christianis ab Apostolis per impositionem manuum tradito*; in exercitatu. ad sacrar. scripturar. interpretationem. Halae 1803. p. 47. sq. Loca c. VIII. et X. ex illo c. XIX, 1—7. qui est luculentior, illustrari possunt.

Discipuli igitur, quos Paulus nactus est, quum Ephesum venisset (Act. XIX, 1. sqq.) non erant proprie Christiani, sed nomen *discipulorum*, quo usus est Lucas, h. l. paullo latius est accipiendum de iis, qui Messiam iam tum crederent in orbe terrarum versari, etiamsi, quis ille esset? aut cuius in persona quaerendus? omnino ignorarent. Nami initiati fuerant tantummodo baptismo Ioannis, (v. 3.) qui Messiam post se venturum nunciaverat. Quum autem post haec in alias extra Iudaeam oras, Ephesum venissent, non oportet admirari, quod ignoraverint, *Iesum* esse hunc Messiam, etiamsi in Christum praesentem credidissent, rectissimeque a Luca *discipuli* essent appellati.

Hi igitur Paulo, ex iis quaerenti, an, *fide suscepta, Spiritum sanctum acceperint?* respondent (v. 2.) *sene fando quidem audivisse, quod sit Spiritus sanctus,*

Πνεῦμα ἅγιον Ioanni in oratione ea, qua suam tenuitatem cum Christi excellentia comparat, (Io. III. 34.) haud dubie erat accuratior et plenior institutio doctrinae, a Christo demum exspectanda. Sed hoc quidem, et similibus locis, ubi illi, in quos Spiritus sanctus illapsus est, simul προφητεῦσαι dicuntur, πνεῦμα potius est animi concitatio, quae hominem impellit, ut magnam et gravem, omninoque inusitatam orationem fundat. Nam προφητεύειν non semper esse *futura praedicere*, sed saepe etiam *carmina effundere*, *laudes Dei celebrare*, vel *aliam quamcunque gravem, inusitatamque orationem fundere*, satis constar, 1 Sam. V, 6. 16. XIX, 20. seqq. Luc. I, 67. 42. Si haec ad locum nostrum transferantur, omnis illa discipulorum Ephesiorum causa intelligitur. Quum nempe Paulum audirent, asseverantem, Iesum esse hunc, qui iam Spiritum vere concederet credentibus, non dubitabant in nomen Iesu baptizari, eiusque disciplinae se dedere, ut tanti beneficii compotes redderentur. Quam cum nova initiatione, si quis dicat Paulum uberiores huius disciplinae declarationem coniunxisse, et beneficii magnitudinem certitudinemque oratione amplificasse sua, aut, quae proposuisset, e libris sacris ipsisque Ioannis sermonibus confirmasse, nihil inepti dixerit, aut alieni a Pauli consilio, ac non potius rei praesenti maxime accommodati. Quicquid tamen sit, effecerunt haec omnia, vehementissimum exoptatissimae rei desiderium, laeta spes eius potiundae, pectoris commoti sensus, adiutus fortassis gravitate Paulinae orationis, certe manuum eius applicatione, cuius a divinis magistris adhibitae vis maxima putabatur apud Iudaeos, ut furore divino (ἐν θυσιασμοῖς) se incensos sentirent, qui, quum semel exarsisset, quasi quodam Numinis instinctu, quae

quae audivissent, proloquebantur, aliisque nitebantur persuadere, (*προεφύτουν*).

Illi ipsi vero etiam (v. 6.) variis linguis usi esse dicuntur (*ἐλάλει γλώσσαις*) in laudibus Dei celebrandis. Id ita intelligendum esse videtur: primum hos Ephesios, Ioannis discipulos cum popularibus subobscuris, idque vernacula lingua de Christo locutos; post, Pauli oratione Christianoque enthusiasmo inflammatos; alienigenis, h. e. Graecis et Romanis Ephesi habitantibus Iesum, Graecorum Romanorumque, extraneis igitur et profanis linguis commendasse. Ita facile perspicitur, cur variis usilinguis dicantur (*ἐλάλει γλώσσαις*); nam Ebraea, h. e. Aramaea cum Iudaeis, graeca et latina cum ceteris loquentes, ab utroque genere auditorum facillime poterant intelligi. Ita etiam ipsa re significabant, se Christi beneficia omnibus gentibus destinata putare, nec illa solum sacra Iudaeis lingua, sed profanis etiam, cuique commendanda esse; quod antea nefas putaverant. — Pariter in locis N. T. omnibus, qui tradunt quosdam, suscepta fide christiana, per Apostolos, impositis manibus, quanquam et adhibita invocatione Dei et accuratiore in doctrina christiana institutione *Spiritu S.* imbutos fuisse, nihil aliud quaeri et intelligi debet, quam effecta his omnibus singularis animorum concitatio, qua tanquam divini Numinis afflatu se senserunt impulsī, ut illam doctrinam laeti ac impetertiti profiterentur.

ERRATA.

pag.	17.	lin.	7.	pro	ⲁⲓⲣⲉ	lege	ⲁⲓⲣⲉ
—	23.	—	13.	—	aliquod	—	aliquot
—	23.	—	21.	—	C	—	b
—	25.	—	16.	—	ἑταίρῃς	—	ἑτέρῃς
—	28.	—	14.	—	dele vocem Deus et lin. 15. pro		
					linguas lege linguae		
—	85.	—	8.	—	ἐν	—	ἐκ
—	86.	—	8.	—	σύνταξι	—	σύνταξιν
—	98.	—	6.	—	latam	—	latum
—	109.	—	7.	—	puncto pone comma		
—	121.	—	8.	—	Ἑλγμαινετε	lege	Ἑλυμαινετε
—	134.	—	15.	—	deducet	—	deducere
—	219.	—	7.	—	Petri	—	Pauli
—	230.	—	23.	—	gravifus	—	gavifus
—	364.	—	1.	—	adverbo	—	adverbio
—	366.	—	4.	—	ἁγίᾳ	—	ἀγίῃς
—	382.	—	19.	—	ἔγω	—	ἔχω
—	391.	—	1.	—	Ἀνόμος	—	Ἀνόμων
—	393.	—	19.	—	posse	—	nosse
—	400.	—	14.	—	Arctae	—	Arcto
—	427.	—	13.	—	ⲁⲓⲣⲉ	—	ⲁⲓⲣⲉ
—	491.	—	ult.	—	θῆμον	—	θῆμον
—	496.	—	2.	—	felicitatis	—	felicittatis

